ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ขุทฺทกนิกาเย

เถรคาถา-อฏฺฐกถา

(ทุติโย ภาโค)

๔. จตุกฺกนิปาโต

๑. นาคสมาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

อลงฺกตาติอาทิกา อายสฺมโต นาคสมาลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต คิมฺหสมเย สูริยาตปสนฺตตฺตาย ภูมิยา คจฺฉนฺตํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ฉตฺตํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **นาคสมาโล**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ญาติสมาคเม ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กิญฺจิ กาลํ ภควโต อุปฏฺฐาโก อโหสิฯ โส เอกทิวสํ นครํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ อลงฺกตปฏิยตฺตํ อญฺญตรํ นจฺจกิํ มหาปเถ ตูริเยสุ วชฺชเนฺตสุ นจฺจนฺติํ ทิสฺวา, ‘‘อยํ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสน กรชกายสฺส ตถา ตถา ปริวตฺติ, อโห อนิจฺจา สงฺขารา’’ติ ขยวยํ ปฏฺฐเปตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๖.๓๗-๔๘) –

‘‘องฺคารชาตา ปถวี, กุกฺกุฬานุคตา มหี;
ปทุมุตฺตโร ภควา, อโพฺภกาสมฺหิ จงฺกมิฯ

‘‘ปณฺฑรํ ฉตฺตมาทาย, อทฺธานํ ปฏิปชฺชหํ;
ตตฺถ ทิสฺวาน สมฺพุทฺธํ, วิตฺติ เม อุปปชฺชถฯ

‘‘มรีจิโยตฺถฏา ภูมิ, องฺคาราว มหี อยํ;
อุปหนฺติ มหาวาตา, สรีรสฺสาสุเขปนาฯ

‘‘สีตํ อุณฺหํ วิหนนฺตํ, วาตาตปนิวารณํ;
ปฏิคฺคณฺห อิมํ ฉตฺตํ, ผสฺสยิสฺสามิ นิพฺพุติํฯ

‘‘อนุกมฺปโก การุณิโก, ปทุมุตฺตโร มหายโส;
มม สงฺกปฺปมญฺญาย, ปฏิคฺคณฺหิ ตทา ชิโนฯ

‘‘ติํสกปฺปานิ เทวิโนฺท, เทวรชฺชมการยิํ;
สตานํ ปญฺจกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

‘‘ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํ;
อนุโภมิ สกํ กมฺมํ, ปุเพฺพ สุกตมตฺตโนฯ

‘‘อยํ เม ปจฺฉิมา ชาติ, จริโม วตฺตเต ภโว;
อชฺชาปิ เสตจฺฉตฺตํ เม, สพฺพกาลํ ธรียติฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กปฺป, ยํ ฉตฺตมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ฉตฺตทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา –

๒๖๗. ‘‘อลงฺกตา สุวสนา, มาลินี จนฺทนุสฺสทา;
มชฺเฌ มหาปเถ นารี, ตูริเย นจฺจติ นฏฺฏกีฯ

๒๖๘. ‘‘ปิณฺฑิกาย ปวิฏฺโฐหํ, คจฺฉนฺโต นํ อุทิกฺขิสํ;
อลงฺกตํ สุวสนํ, มจฺจุปาสํว โอฑฺฑิตํฯ

๒๖๙. ‘‘ตโต เม มนสีกาโร, โยนิโส อุทปชฺชถ;
อาทีนโว ปาตุรหุ, นิพฺพิทา สมติฏฺฐถฯ

๒๗๐. ‘‘ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

จตูหิ คาถาหิ อตฺตโน ปฏิปตฺติกิตฺตนมุเขน อญฺญํ พฺยากาสิฯ

ตตฺถ **อลงฺกตา**ติ หตฺถูปคาทิอาภรเณหิ อลงฺกตคตฺตาฯ **สุวสนา**ติ สุนฺทรวสนา โสภนวตฺถนิวตฺถาฯ **มาลินี**ติ มาลาธารินี ปิฬนฺธิตปุปฺผมาลาฯ **จนฺทนุสฺสทา**ติ จนฺทนานุเลปลิตฺตสรีราฯ **มชฺเฌ มหาปเถ นารี, ตูริเย นจฺจติ นฏฺฏกี**ติ ยถาวุตฺตฏฺฐาเน เอกา นารี นฏฺฏกี นาฏกิตฺถี นครวีถิยา มชฺเฌ ปญฺจงฺคิเก ตูริเย วชฺชเนฺต นจฺจติ, ยถาปฏฺฐปิตํ นจฺจํ กโรติฯ

ปิณฺฑิกายาติ ภิกฺขายฯ **ปวิฏฺโฐหนฺ**ติ นครํ ปวิฏฺโฐ อหํฯ **คจฺฉนฺโต นํ อุทิกฺขิสนฺ**ติ นครวีถิยํ คจฺฉนฺโต ปริสฺสยปริหรณตฺถํ วีถิํ โอโลเกนฺโต ตํ นฏฺฏกิํ โอโลเกสิํฯ กิํ วิย? **มจฺจุปาสํว โอฑฺฑิต**นฺติ ยถา มจฺจุสฺส มจฺจุราชสฺส ปาสภูโต รูปาทิโก โอฑฺฑิโต โลเก อนุวิจริตฺวา ฐิโต เอกํเสน สตฺตานํ อนตฺถาวโห, เอวํ สาปิ อปฺปฏิสงฺขาเน ฐิตานํ อนฺธปุถุชฺชนานํ เอกํสโต อนตฺถาวหาติ มจฺจุปาสสทิสี วุตฺตาฯ

ตโตติ ตสฺมา มจฺจุปาสสทิสตฺตาฯ **เม**ติ มยฺหํฯ **มนสีกาโร โยนิโส อุทปชฺชถา**ติ ‘‘อยํ อฏฺฐิสงฺฆาโต นฺหารุสมฺพโนฺธ มํเสน อนุปลิโตฺต ฉวิยา ปฏิจฺฉโนฺน อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกฺกูโล อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธโมฺม อีทิเส วิการเร ทเสฺสตี’’ติ เอวํ โยนิโส มนสิกาโร อุปฺปชฺชิฯ **อาทีนโว ปาตุรหู**ติ เอวํ กายสฺส สภาวูปธารณมุเขน ตสฺส จ ตํนิสฺสิตานญฺจ จิตฺตเจตสิกานํ อุทยพฺพยํ สรสปภงฺคุตญฺจ มนสิ กโรโต เตสุ จ ยกฺขรกฺขสาทีสุ วิย ภยโต อุปฏฺฐหเนฺตสุ ตตฺถ เม อเนกาการอาทีนโว โทโส ปาตุรโหสิฯ ตปฺปฏิปกฺขโต จ นิพฺพาเน อานิสํโสฯ **นิพฺพิทา สมติฏฺฐถา**ติ นิพฺพินฺทนํ อาทีนวานุปสฺสนานุภาวสิทฺธํ นิพฺพิทาญาณํ มม หทเย สณฺฐาสิ, มุหุตฺตมฺปิ เตสํ รูปารูปธมฺมานํ คหเณ จิตฺตํ นาโหสิ, อญฺญทตฺถุ มุญฺจิตุกามตาทิวเสน ตตฺถ อุทาสีนเมว ชาตนฺติ อโตฺถฯ

ตโตติ วิปสฺสนาญาณโต ปรํฯ **จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม**ติ โลกุตฺตรภาวนาย วตฺตมานาย มคฺคปฏิปาฏิยา สพฺพกิเลเสหิ มม จิตฺตํ วิมุตฺตํ อโหสิฯ เอเตน ผลุปฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ มคฺคกฺขเณ หิ กิเลสา วิมุจฺจนฺติ นาม, ผลกฺขเณ วิมุตฺตาติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

นาคสมาลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ภคุเตฺถรคาถาวณฺณนา

อหํ มิเทฺธนาติอาทิกา อายสฺมโต ภคุเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ตสฺส ธาตุโย ปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน นิมฺมานรตีสุ นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ภคู**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต อนุรุทฺธกิมิเลหิ สทฺธึ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตฺวา พาลกโลณกคาเม วสโนฺต เอกทิวสํ ถินมิทฺธาภิภวํ วิโนเทตุํ วิหารโต นิกฺขมฺม จงฺกมํ อภิรุหโนฺต ปปติตฺวา ตเทว องฺกุสํ กตฺวา ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๖.๔๙-๕๗) –

‘‘ปรินิพฺพุเต ภควติ, ปทุมุตฺตเร มหายเส;
ปุปฺผวฏํสเก กตฺวา, สรีรมภิโรปยึฯ

‘‘ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, นิมฺมานํ อคมาสหํ;
เทวโลกคโต สโนฺต, ปุญฺญกมฺมํ สรามหํฯ

‘‘อมฺพรา ปุปฺผวโสฺส เม, สพฺพกาลํ ปวสฺสติ;
สํสรามิ มนุเสฺส เจ, ราชา โหมิ มหายโสฯ

‘‘ตหึ กุสุมวโสฺส เม, อภิวสฺสติ สพฺพทา;
ตเสฺสว ปุปฺผปูชาย, วาหสา สพฺพทสฺสิโนฯ

‘‘อยํ ปจฺฉิมโก มยฺหํ, จริโม วตฺตเต ภโว;
อชฺชาปิ ปุปฺผวโสฺส เม, อภิวสฺสติ สพฺพทาฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, เทหปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ผลสุเขน นิพฺพานสุเขน จ วีตินาเมโนฺต สตฺถารา เอกวิหารํ อนุโมทิตุํ อุปคเตน – ‘‘กจฺจิ ตฺวํ, ภิกฺขุ, อปฺปมโตฺต วิหรสี’’ติ ปุโฏฺฐ อตฺตโน อปฺปมาทวิหารํ นิเวเทโนฺต –

๒๗๑. ‘‘อหํ มิเทฺธน ปกโต, วิหารา อุปนิกฺขมึ;
จงฺกมํ อภิรุหโนฺต, ตเตฺถว ปปตึ ฉมาฯ

๒๗๒. ‘‘คตฺตานิ ปริมชฺชิตฺวา, ปุนปารุยฺห จงฺกมํ;
จงฺกเม จงฺกมึ โสหํ, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโตฯ

๒๗๔.ตโต เม มนสีกาโร, โยนิโส อุทปชฺชถ;
อาทีนโว ปาตุรหุ, นิพฺพิทา สมติฏฺฐถฯ

๒๗๕.ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ –

อิมา จตโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **มิเทฺธน ปกโต**ติ กายาลสิยสงฺขาเตน อสตฺติวิฆาตสภาเวน มิเทฺธน อภิภูโตฯ **วิหารา**ติ เสนาสนโตฯ **อุปนิกฺขมิ**นฺติ จงฺกมิตุํ นิกฺขมิํฯ **ตเตฺถว ปปตึ ฉมา**ติ ตเตฺถว จงฺกมโสปาเน นิทฺทาภิภูตตาย ภูมิยํ นิปติํฯ **คตฺตานิ ปริมชฺชิตฺวา**ติ ภูมิยํ ปตเนน ปํสุกิตานิ อตฺตโน สรีราวยวานิ อนุมชฺชิตฺวาฯ **ปุนปารุยฺห จงฺกม**นฺติ ''ปติโต ทานาห''นฺติ สโงฺกจํ อนาปชฺชิตฺวา ปุนปิ จงฺกมฏฺฐานํ อารุหิตฺวาฯ **อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโต**ติ โคจรชฺฌเตฺต กมฺมฏฺฐาเน นีวรณวิกฺขมฺภเนน สุฏฺฐุ สมาหิโต เอกคฺคจิโตฺต หุตฺวา จงฺกมินฺติ โยชนาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ

ภคุเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สภิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปเร จาติอาทิกา อายสฺมโต สภิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต กกุสนฺธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิวาวิหาราย คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อุปาหนํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสเป ภควติ ปรินิพฺพุเต ปติฏฺฐิเต สุวณฺณเจติเย ฉหิ กุลปุเตฺตหิ สทฺธิํ อตฺตสตฺตโม สาสเน ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วิหรโนฺต วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต อิตเร อาห – ''มยํ ปิณฺฑปาตาย คจฺฉโนฺต ชีวิเต สาเปกฺขา โหม, ชีวิเต สาเปเกฺขน จ น สกฺกา โลกุตฺตรธมฺมํ อธิคนฺตุํ, ปุถุชฺชนกาลงฺกิริยา จ ทุกฺขาฯ หนฺท, มยํ นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา ปพฺพตํ อภิรุยฺห กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขา สมณธมฺมํ กโรมา''ติฯ เต ตถา อกํสุฯ

อถ เนสํ มหาเถโร อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตฺตา ตทเหว ฉฬภิโญฺญ หุตฺวา อุตฺตรกุรุโต ปิณฺฑปาตํ อุปเนสิฯ อิตเร – ''ตุเมฺห, ภเนฺต, กตกิจฺจา ตุเมฺหหิ สทฺธิํ สลฺลาปมเตฺตมฺปิ ปปโญฺจ, สมณธมฺมเมว มยํ กริสฺสาม, ตุเมฺห อตฺตนา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารมนุยุญฺชถา''ติ วตฺวา ปิณฺฑปาตํ ปฏิกฺขิปิํสุฯ เถโร เน สมฺปฏิจฺฉาเปตุํ อสโกฺกโนฺต อคมาสิฯ

ตโต เนสํ เอโก ทฺวีหตีหจฺจเยน อภิญฺญาปริวารํ อนาคามิผลํ สจฺฉิกตฺวา ตเถว วตฺวา เตหิ ปฏิกฺขิโตฺต อคมาสิฯ เตสุ ขีณาสวเตฺถโร ปรินิพฺพายิ, อนาคามี สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชิฯ อิตเร ปุถุชฺชนกาลงฺกิริยเมว กตฺวา ฉสุ กามสเคฺคสุ อนุโลมปฏิโลมโต ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล เทวโลกา จวิตฺวา เอโก มลฺลราชกุเล ปฏิสนฺธิํ คณฺหิ, เอโก คนฺธารราชกุเล, เอโก พาหิรรเฏฺฐ, เอโก ราชคเห เอกิสฺสา กุลทาริกาย กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ อิตโร อญฺญตริสฺสา ปริพฺพาชิกาย กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ อคฺคเหสิฯ สา กิร อญฺญตรสฺส ขตฺติยสฺส ธีตา, นํ มาตาปิตโร – ''อมฺหากํ ธีตา สมยนฺตรํ ชานาตู''ติ เอกสฺส ปริพฺพาชกสฺส นิยฺยาทยิํสุฯ อเถโก ปริพฺพาชโก ตาย สทฺธิํ วิปฺปฏิปชฺชิฯ สา เตน คพฺภํ คณฺหิฯ ตํ คพฺภินิํ ทิสฺวา ปริพฺ

พาชกา นิกฺกฑฺฒึสุฯ สา อญฺญตฺถ คจฺฉนฺตี อนฺตรามคฺเค สภายํ วิชายิฯ เตนสฺส **สภิโย**เตฺวว นามํ อกาสิฯ โส วฑฺฒิตฺวา ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา นานาสตฺถานิ อุคฺคเหตฺวา มหาวาที หุตฺวา วาทปฺปสุโต วิจรโนฺต อตฺตนา สทิสํ อทิสฺวา นครทฺวาเร อสฺสมํ กาเรตฺวา ขตฺติยกุมาราทโย สิปฺปํ สิกฺขาเปโนฺต วิหรโนฺต อตฺตโน มาตุยา อิตฺถิภาวํ ชิคุจฺฉิตฺวา ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา พฺรหฺมโลเก อุปฺปนฺนาย อภิสงฺขริตฺวา ทินฺนํ วีสติปเญฺห คเหตฺวา เต เต สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉิฯ เต จสฺส เตสํ ปญฺหานํ อตฺถํ พฺยากาตุํ นาสกฺขึสุฯ **สภิยสุตฺตวณฺณนายํ** (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒. สภิยสุตฺตวณฺณนา) ปน ‘‘สุทฺธาวาสพฺรหฺมา เต ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา อทาสี’’ติ อาคตํฯ

ยทา ปน ภควา ปวตฺตวรธมฺมจโกฺก อนุปุเพฺพน ราชคหํ อาคนฺตฺวา เวฬุวเน วิหาสิ, ตทา สภิโย ตตฺถ คนฺตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา เต ปเญฺห ปุจฺฉิฯ สตฺถา ตสฺส เต ปเญฺห พฺยากาสีติ สพฺพํ **สภิยสุเตฺต** (สุ. นิ. สภิยสุตฺตํ) อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ สภิโย ปน ภควตา เตสุ ปเญฺหสุ พฺยากเตสุ ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๖.๒๗-๓๑) –

‘‘กกุสนฺธสฺส มุนิโน, พฺราหฺมณสฺส วุสีมโต;
ทิวาวิหารํ วชโต, อกฺกมนมทาสหํฯ

‘‘อิมสฺมึเยว กปฺปมฺหิ, ยํ ทานมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, อกฺกมนสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหา ปน หุตฺวา เทวทเตฺต สงฺฆเภทาย ปรกฺกมเนฺต เทวทตฺตปกฺขิกานํ ภิกฺขูนํ โอวาทํ เทโนฺต –

๒๗๕. ‘‘ปเร จ น วิชานนฺติ, มยเมตฺถ ยมามเส;
เย จ ตตฺถ วิชานนฺติ, ตโต สมฺมนฺติ เมธคาฯ

๒๗๖. ‘‘ยทา จ อวิชานนฺตา, อิริยนฺตฺยมรา วิย;
วิชานนฺติ จ เย ธมฺมํ, อาตุเรสุ อนาตุราฯ

๒๗๗. ‘‘ยํ กิญฺจิ สิถิลํ กมฺมํ, สํกิลิฏฺฐญฺจ ยํ วตํ;
สงฺกสฺสรํ พฺรหฺมจริยํ, น ตํ โหติ มหปฺผลํฯ

๒๗๘. ‘‘ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ, คารโว นูปลพฺภติ;
อารกา โหติ สทฺธมฺมา, นภํ ปุถวิยา ยถา’’ติฯ –

จตูหิ คาถาหิ ธมฺมํ เทเสสิฯ

ตตฺถ **ปเร**ติ ปณฺฑิเต ฐเปตฺวา ตโต อเญฺญ – ‘‘อธมฺมํ ธโมฺม’’ติ ‘‘ธมฺมํ อธโมฺม’’ติอาทิเภทกรวตฺถุทีปนวเสน วิวาทปฺปสุตา ปเร นามฯ เต ตตฺถ วิวาทํ กโรนฺตา ‘‘มยํ ยมามเส อุปรมาม นสฺสาม สตตํ สมิตํ มจฺจุสนฺติกํ คจฺฉามา’’ติ น ชานนฺติฯ **เย จ ตตฺถ วิชานนฺตี**ติ เย ตตฺถ ปณฺฑิตา – ‘‘มยํ มจฺจุสมีปํ คจฺฉามา’’ติ วิชานนฺติฯ **ตโต สมฺมนฺติ เมธคา**ติ เอวญฺหิ เต ชานนฺตา โยนิโสมนสิการํ อุปฺปาเทตฺวา เมธคานํ กลหานํ วูปสมาย ปฏิปชฺชนฺติฯ อถ เนสํ

ตาย ปฏิปตฺติยา เต เมธคา สมฺมนฺติฯ อถ วา **ปเร จา**ติ เย สตฺถุ โอวาทานุสาสนิยา อคฺคหเณน สาสนโต พาหิรตาย ปเร, เต ยาว ‘‘มยํ มิจฺฉาคาหํ คเหตฺวา เอตฺถ อิธ โลเก สาสนสฺส ปฏินิคฺคาเหน ยมามเส วายมามา’’ติ น วิชานนฺติ, ตาว วิวาทา น วูปสมฺมนฺติ, ยทา ปน ตสฺส คาหสฺส วิสฺสชฺชนวเสน เย จ ตตฺถ เตสุ วิวาทปฺปสุเตสุ อธมฺมธมฺมาทิเก อธมฺมธมฺมาทิโต ยถาภูตํ วิชานนฺติ, ตโต เตสํ สนฺติกา เต ปณฺฑิตปุริเส นิสฺสาย วิวาทสงฺขาตา เมธคา สมฺมนฺตีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยทาติ ยสฺมิํ กาเลฯ **อวิชานนฺตา**ติ วิวาทสฺส วูปสมูปายํ, ธมฺมาธเมฺม วา ยาถาวโต อชานนฺตาฯ **อิริยนฺตฺยมรา วิยา**ติ อมรา วิย ชรามรณํ อติกฺกนฺตา วิย อุทฺธตา อุนฺนฬา จปลา มุขรา วิปฺปกิณฺณวาจา หุตฺวา วตฺตนฺติ จรนฺติ วิจรนฺติ ตทา วิวาโท น วูปสมฺมเตวฯ **วิชานนฺติ จ เย ธมฺมํ, อาตุเรสุ อนาตุรา**ติ เย ปน สตฺถุ สาสนธมฺมํ ยถาภูตํ ชานนฺติ, เต กิเลสโรเคน อาตุเรสุ สเตฺตสุ อนาตุรา นิกฺกิเลสา อนีฆา วิหรนฺติ, เตสํ วเสน วิวาโท อจฺจนฺตเมว วูปสมฺมตีติ อธิปฺปาโยฯ

ยํ กิญฺจิ สิถิลํ กมฺมนฺติ โอลิยิตฺวา กรเณน สิถิลคาหํ กตฺวา สาถลิภาเวน กตํ ยํ กิญฺจิ กุสลกมฺมํฯ **สํกิลิฏฺฐ**นฺติ เวสีอาทิเก อโคจเร จรเณน, กุหนาทิมิจฺฉาชีเวน วา สํกิลิฏฺฐํ วตสมาทานํฯ **สงฺกสฺสร**นฺติ สงฺกาหิ สริตพฺพํ, วิหาเร กิญฺจิ อสารุปฺปํ สุตฺวา – ‘‘นูน อสุเกน กต’’นฺติ ปเรหิ อสงฺกิตพฺพํ, อุโปสถกิจฺจาทีสุ อญฺญตรกิจฺจวเสน สนฺนิปติตมฺปิ สงฺฆํ ทิสฺวา, ‘‘อทฺธา อิเม มม จริยํ ญตฺวา มํ อุกฺขิปิตุกามา สนฺนิปติตา’’ติ เอวํ อตฺตโน วา อาสงฺกาหิ สริตํ อุสงฺกิตํ ปริสงฺกิตํฯ **น ตํ โหตี**ติ ตํ เอวรูปํ พฺรหฺมจริยํ สมณธมฺมกรณํ ตสฺส ปุคฺคลสฺส มหปฺผลํ น โหติฯ ตสฺส อมหปฺผลภาเวเนว ปจฺจยทายกานมฺปิสฺส น มหปฺผลํ โหติฯ ตสฺมา สเลฺลขวุตฺตินา ภวิตพฺพํฯ สเลฺลขวุตฺติโน จ วิวาทสฺส อวสโร เอว นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ

คารโว นูปลพฺภตีติ อนุสาสนิยา อปทกฺขิณคฺคาหิภาเวน ครุกาตเพฺพสุ สพฺรหฺมจารีสุ ยสฺส ปุคฺคลสฺส คารโว ครุกรณํ น วิชฺชติฯ **อารกา โหติ สทฺธมฺมา**ติ โส เอวรูโป ปุคฺคโล ปฏิปตฺติสทฺธมฺมโตปิ ปฏิเวธสทฺธมฺมโตปิ ทูเร โหติ, น หิ ตํ ครู สิกฺขาเปนฺติ, อสิกฺขิยมาโน อนาทิยโนฺต น ปฏิปชฺชติ, อปฺปฏิปชฺชโนฺต กุโต สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิสฺสตีติฯ เตนาห – ‘‘อารกา โหติ สทฺธมฺมา’’ติฯ ยถา กิํ? **‘‘นภํ ปุถวิยา ยถา’’**ติ ยถา นภํ อากาสํ ปุถวิยา ปถวีธาตุยา สภาวโต ทูเรฯ น กทาจิ สมฺมิสฺสภาโวฯ เตเนวาห –

‘‘นภญฺจ ทูเร ปถวี จ ทูเร, ปารํ สมุทฺทสฺส ตทาหุ ทูเร;
ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ, สตญฺจ ธโมฺม อสตญฺจ ราชา’’ติฯ(ชา. ๒.๒๑.๔๑๔);

สภิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นนฺทกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ธิรตฺถูติอาทิกา อายสฺมโต นนฺทกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร มหาวิภโว เสฏฺฐิ หุตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ภิกฺขุโนวาทกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา สตสหสฺสคฺฆนิเกน วเตฺถน ภควนฺตํ ปูเชตฺวา ปณิธานมกาสิ, สตฺถุ โพธิรุกฺเข ปทีปปูชญฺจ ปวเตฺตติฯ โส ตโต ปฏฺฐาย เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กกุสนฺธสฺส ภควโต กาเล กรวิกสกุโณ หุตฺวา มธุรกูชิตํ กูชโนฺต สตฺถารํ ปทกฺขิณํ อกาสิฯ อปรภาเค มยูโร หุตฺวา อญฺญตรสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส วสนคุ

หาย ทฺวาเร ปสนฺนมานโส ทิวเส ทิวเส ติกฺขตฺตุํ มธุรวสฺสิตํ วสฺสิ, เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ปุญฺญานิ กตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา **นนฺทโก**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปตฺโต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๖.๒๒-๒๖) –

“ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส โพธิยา ปาทปุตฺตเม;
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน, ตโย อุเกฺก อธารยึฯ

“สตสหสฺสิโต กปฺเป, โสหํ อุกฺกมธารยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, อุกฺกทานสฺสิทํ ผลํฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

อรหา ปน หุตฺวา วิมุตฺติสุเขน วีตินาเมนฺโต สตฺถารา ภิกฺขุนีนํ โอวาเท อาณตฺโต เอกสฺมึ อุโปสถทิวเส ปญฺจ ภิกฺขุนิสตานิ เอโกวาเทเนว อรหตฺตํ ปาเปสิฯ เตน นํ ภควา ภิกฺขุโนวาทกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ อเถกทิวสํ เถรํ สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ อญฺญตรา ปุราณทุติยิกา อิตฺถี กิเลสวเสน โอโลเกตฺวา หสิฯ เถโร ตสฺสา ตํ กิริยํ ทิสฺวา สรีรสฺส ปฏิกฺกูลวิภาวนมุเขน ธมฺมํ กเถนฺโต –

๒๗๙. “ธิรตฺถุ ปูเร ทุคฺคนฺเธ, มารปกฺเข อวสฺสุเต;
นวโสตานิ เต กาเย, ยานิ สนฺทนฺติ สพฺพทาฯ

๒๘๐. “มา ปุราณํ อมญฺญิตฺโถ, มาสาเทสิ ตถาคเต;
สเคฺคปิ เต น รชฺชนฺติ, กิมงฺคํ ปน มานุเสฯ

๒๘๑. “เย จ โข พาลา ทุเมฺมธา, ทุมฺมนฺตี โมหปารุตา;
ตาทิสา ตตฺถ รชฺชนฺติ, มารขิตฺตมฺหิ พนฺธเนฯ

๒๘๒. “เยสํ ราโค จ โทโส จ, อวิชฺชา จ วิราชิตา;
ตาที ตตฺถ น รชฺชนฺติ, ฉินฺนสุตฺตา อพนฺธนา”ติฯ – คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ธี**ติ ชิคุจฺฉนเตฺถ นิปาโต, **รตฺถู**ติ ร-กาโร ปทสนฺธิกโร, ธี อตฺถุ ตํ ชิคุจฺฉามิ ตว ธิกฺกาโร โหตูติ อโตฺถฯ **ปูเร**ติอาทีนิ ตสฺสา ธิกฺกาตพฺพภาวทีปนานิ อามนฺตนวจนานิฯ **ปูเร**ติ อติวิย เชคุเจฺฉหิ นานากุณเปหิ นานาวิธอสุจีหิ สมฺปุเณฺณฯ **ทุคฺคเนฺธ**ติ กุณปปูริตตฺตา เอว สภาวทุคฺคเนฺธฯ **มารปเกฺข**ติ ยสฺมา วิสภาควตฺถุ อนฺธปุถุชฺชนานํ อโยนิโสมนสิการนิมิตฺตตาย กิเลสมารํ วเฑฺฒติ, เทวปุตฺตมารสฺส จ โอตารํ ปวิฏฺฐํ เทติฯ ตสฺมา มารสฺส ปกฺโข โหติฯ เตน วุตฺตํ “มารปเกฺข”ติฯ **อวสฺสุเต**ติ สพฺพกาลํ กิเลสาวสฺสวเนน ตหึ ตหึ อสุจินิสฺสนฺทเนน จ อวสฺสุเตฯ อิทานิสฺสา **นวโสตานิ เต กาเย, ยานิ สนฺทนฺติ สพฺพทา**ติ “อกฺขิมฺหา อกฺขิคูถโก”ติอาทินา (สุ. นิ. ๑๙๙) วุตฺตํ อสุจิโน อวสฺสวนฏฺฐานํ ทเสฺสติฯ

เอวํ ปน นวฉิทฺทํ ธุวสฺสวํ อสุจิภริตํ กายํ ยถาภูตํ ชานนฺตี **มา ปุราณํ อมญฺญิโตฺถ**ติ ปุราณํ อชานนกาเล ปวตฺตํ หสิตลปิตํ กีฬิตํ มา มญฺญิ, “อิทานิปิ เอวํ ปฏิปชฺชิสฺสตี”ติ มา จิเนฺตหิฯ **มาสาเทสิ ตถาคเต**ติ ยถา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ปุริมกา พุทฺธสาวกา อาคตา, ยถา วา เต สมฺมาปฏิปตฺติยา คตา ปฏิปนฺนา, ยถา จ รูปารูปธมฺมานํ ตถลกฺขณํ ตถธเมฺม จ อริยสจฺจานิ อาคตา อธิคตา อวพุทฺธา, ตถา อิเมปีติ เอวํ ตถา อาคมนาทิอเตฺถน ตถาคเต อริยสาว

เก ปกติสเตฺต วิย อวณฺณาย กิเลสวเสน จ อุปสงฺกมมานา มาสาเทสิฯ อนาสาเทตพฺพตาย การณมาหฯ **สเคฺคปิ เต น รชฺชนฺติ, กิมงฺคํ ปน มานุเส**ติ สพฺพญฺญุพุเทฺธนาปิ อกฺขาเนน ปริโยสาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยสุเข สเคฺคปิ เต สาวกพุทฺธา น รชฺชนฺติ, สงฺขาเรสุ อาทีนวสฺส สุปริทิฏฺฐตฺตา ราคํ น ชเนนฺติ, กิมงฺคํ ปน มีฬฺหราสิสทิเส มานุเส กามคุเณ, ตตฺถ น รชฺชนฺตีติ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

เย จ โขติ เย ปน พาลฺยปฺปโยคโต **พาลา,** ธโมฺมชปญฺญาย อภาวโต **ทุเมฺมธา,** อสุเภ สุภานุปสฺสเนน ทุจินฺติตจินฺติตาย **ทุมฺมนฺตี,** โมเหน อญฺญาเณน สพฺพโส ปฏิจฺฉาทิตจิตฺตตาย **โมหปารุตา ตาทิสา** ตถารูปา อนฺธปุถุชฺชนา, **ตตฺถ** ตสฺมิํ อิตฺถิสญฺญิเต, **มารขิตฺตมฺหิ พนฺธเน** มาเรน โอฑฺฑิเต มารปาเส, **รชฺชนฺติ** รตฺตา คิทฺธา คธิตา มุจฺฉิตา อโชฺฌปนฺนา ติฏฺฐนฺติฯ

วิราชิตาติ **เยสํ** ปน ขีณาสวานํ เตลญฺชนราโค วิย ทุโมฺมจนียสภาโว **ราโค** สปโตฺต วิย ลโทฺธกาโส ทุสฺสนสภาโว **โทโส** อญฺญาณสภาวา **อวิชฺชา จ** อริยมคฺควิราเคน สพฺพโส **วิราชิตา** ปหีนา สมุจฺฉินฺนา, ตาทิสา อคฺคมคฺคสเตฺถน **ฉินฺน**ภวเนตฺติ**สุตฺตา** ตโต เอว กตฺถจิปิ พนฺธนาภาวโต **อพนฺธนา ตตฺถ** ตสฺมิํ ยถาวุเตฺต มารปาเส **น รชฺชนฺติ**ฯ เอวํ เถโร ตสฺสา อิตฺถิยา ธมฺมํ กเถตฺวา คโตฯ

นนฺทกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ชมฺพุกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺจปญฺญาสาติอาทิกา อายสฺมโต ชมฺพุกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ สมฺมาสโมฺพธิํ สทฺทหโนฺต โพธิรุกฺขํ วนฺทิตฺวา พีชเนน ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สาสเน ปพฺพชิตฺวา อญฺญตเรน อุปาสเกน การิเต อาราเม อาวาสิโก หุตฺวา วิหรติ เตน อุปฏฺฐียมาโนฯ อเถกทิวสํ เอโก ขีณาสวเตฺถโร ลูขจีวรธโร เกโสหรณตฺถํ อรญฺญโต คามาภิมุโข อาคจฺฉติ, ตํ ทิสฺวา โส อุปาสโก อิริยาปเถ ปสีทิตฺวา กปฺปเกน เกสมสฺสูนิ โอหาราเปตฺวา ปณีตโภชนํ โภเชตฺวา สุนฺทรานิ จีวรานิ ทตฺวา ‘‘อิเธว, ภเนฺต, วสถา’’ติ วสาเปติฯ ตํ ทิสฺวา อาวาสิโก อิสฺสามเจฺฉรปกโต ขีณาสวเตฺถรํ อาห – ‘‘วรํ เต, ภิกฺขุ, อิมินา ปาปุปาสเกน อุปฏฺฐียมานสฺส เอวํ อิธ วสนโต องฺคุลีหิ เกเส ลุญฺจิตฺวา อเจลสฺส สโต คูถมุตฺตาหารชีวน’’นฺติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา ตาวเทว วจฺจกุฏิํ ปวิสิตฺวา ปายาสํ วเฑฺฒโนฺต วิย หเตฺถน คูถํ วเฑฺฒตฺวา วเฑฺฒตฺวา ยาวทตฺถํ ขาทิ, มุตฺตญฺจ ปิวิฯ อิมินา นิยาเมน ยาวตายุกํ ฐตฺวา กาลงฺกตฺวา นิรเย ปจฺจิตฺวา ปุน คูถมุตฺตาหาโร วสิตฺวา ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน มนุเสฺสสุ อุปฺปโนฺนปิ ปญฺจ ชาติสตานิ นิคโณฺฐ หุตฺวา คูถภกฺโข อโหสิฯ

ปุน อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพตฺตมาโนปิ อริยูปวาทพเลน ทุคฺคตกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ถญฺญํ วา ขีรํ วา สปฺปิํ วา ปายมาโน, ตํ ฉเฑฺฑตฺวา มุตฺตเมว ปิวติ, โอทนํ โภชิยมาโน, ตํ ฉเฑฺฑตฺวา คูถเมว ขาทติ, เอวํ คูถมุตฺตปริโภเคน วฑฺฒโนฺต วยปฺปโตฺตปิ ตเทว ปริภุญฺชติฯ มนุสฺสา ตโต วาเรตุํ อสโกฺกนฺตา ปริจฺจชิํสุฯ โส ญาตเกหิ ปริจฺจโตฺต นคฺคปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา น นฺหายติ, รโชชลฺลธโร เกสมสฺสูนิ ลุญฺจิตฺวา อเญฺญ อิริยาปเถ ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกปาเทน ติฏฺฐติ, นิมนฺตนํ น สาทิยติ, มาโสปวาสํ อธิฏฺฐาย ปุญฺญตฺถิเกหิ ทินฺ

นํ โภชนํ มาเส มาเส เอกวารํ กุสเคฺคน คเหตฺวา ทิวา ชิวฺหเคฺคน เลหติ, รตฺติยํ ปน ‘‘อลฺลคูถํ สปฺปาณก’’นฺติ อขาทิตฺวา สุกฺขคูถเมว ขาทติ, เอวํ กโรนฺตสฺส ปญฺจปญฺญาสวสฺสานิ วีติวตฺตานิ มหาชโน ‘‘มหาตโป ปรมปฺปิโจฺฉ’’ติ มญฺญมาโน ตนฺนิโนฺน ตโปฺปโณ อโหสิฯ

อถ ภควา ตสฺส หทยพฺภนฺตเร ฆเฏ ปทีปํ วิย อรหตฺตูปนิสฺสยํ ปชฺชลนฺตํ ทิสฺวา สยเมว ตตฺถ คนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา, เอหิภิกฺขุปสมฺปทาย ลทฺธูปสมฺปทํ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน **ธมฺมปเท** ‘‘มาเส มาเส กุสเคฺคนา’’ติ คาถาวณฺณนาย (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.ชมฺพุกเตฺถรวตฺถุ) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ อรหเตฺต ปน ปติฏฺฐิโต ปรินิพฺพานกาเล ‘‘อาทิโต มิจฺฉา ปฏิปชฺชิตฺวาปิ สมฺมาสมฺพุทฺธํ นิสฺสาย สาวเกน อธิคนฺตพฺพํ มยา อธิคต’’นฺติ ทเสฺสโนฺต –

๒๘๓. ‘‘ปญฺจปญฺญาสวสฺสานิ, รโชชลฺลมธารยิํ;
ภุญฺชโนฺต มาสิกํ ภตฺตํ, เกสมสฺสุํ อโลจยิํฯ

๒๘๔. ‘‘เอกปาเทน อฏฺฐาสิํ, อาสนํ ปริวชฺชยิํ;
สุกฺขคูถานิ จ ขาทิํ, อุเทฺทสญฺจ น สาทิยิํฯ

๒๘๕. ‘‘เอตาทิสํ กริตฺวาน, พหุํ ทุคฺคติคามินํ;
วุยฺหมาโน มโหเฆน, พุทฺธํ สรณมาคมํฯ

๒๘๖. ‘‘สรณคมนํ ปสฺส, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

อิมา จตโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ปญฺจปญฺญาสวสฺสานิ, รโชชลฺลมธารยิ**นฺติ นคฺคปพฺพชฺชูปคมเนน นฺหานปฏิเกฺขปโต ปญฺจาธิกานิ ปญฺญาสวสฺสานิ สรีเร ลคฺคํ อาคนฺตุกเรณุสงฺขาตํ รโช, สรีรมลสงฺขาตํ ชลฺลญฺจ กาเยน ธาเรสิํฯ **ภุญฺชโนฺต มาสิกํ ภตฺต**นฺติ รตฺติยํ คูถํ ขาทโนฺต โลกวญฺจนตฺถํ มาโสปวาสิโก นาม หุตฺวา ปุญฺญตฺถิเกหิ ทินฺนํ โภชนํ มาเส มาเส เอกวารํ ชิวฺหเคฺค ปฐนวเสน ภุญฺชโนฺต **อโลจยิ**นฺติ ตาทิสจฺฉาริกาปเกฺขเปน สิถิลมูลํ เกสมสฺสุํ องฺคุลีหิ ลุญฺจาเปสิํฯ

เอกปาเทน อฏฺฐาสิํ, อาสนํ ปริวชฺชยินฺติ สเพฺพน สพฺพํ อาสนํ นิสชฺชํ ปริวเชฺชสิํ, ติฏฺฐโนฺต จ อุโภ หเตฺถ อุกฺขิปิตฺวา เอเกเนว ปาเทน อฏฺฐาสิํฯ **อุเทฺทส**นฺติ นิมนฺตนํฯ อุทิสฺสกตนฺติ เกจิฯ **น สาทิยิ**นฺติ น สมฺปฏิจฺฉิํ ปฏิกฺขิปินฺติ อโตฺถฯ

เอตาทิสํ กริตฺวาน, พหุํ ทุคฺคติคามินนฺติ เอตาทิสํ เอวรูปํ วิปากนิพฺพตฺตนกํ ทุคฺคติคามินํ พหุํ ปาปกมฺมํ ปุริมชาตีสุ อิธ จ กตฺวา อุปฺปาเทตฺวาฯ **วุยฺหมาโน มโหเฆนา**ติ กาโมฆาทินา มหตา โอเฆน วิเสสโต ทิโฏฺฐเฆน อปายสมุทฺทํ ปติอากฑฺฒิยมาโน, **พุทฺธํ สรณมาคม**นฺติ ตาทิเสน ปุญฺญกมฺมจฺฉิเทฺทน กิเจฺฉน มนุสฺสตฺตภาวํ ลภิตฺวา อิทานิ ปุญฺญพเลน พุทฺธํ ‘‘สรณ’’นฺติ อาคมาสิํ, ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา’’ติ อเวจฺจปสาเทน สตฺถริ ปสีทิํฯ **สรณคมนํ ปสฺส, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมต**นฺติ อายตนคตํ มม สรณคมนํ ปสฺส, ปสฺส สาสนธมฺมสฺส จ สุธมฺมตํ โยหํ ตถามิจฺฉาปฏิปโนฺนปิ เอโกวาเทเนว สตฺถารา เอทิสํ สมฺปตฺติํ สมฺปาปิโตฯ **‘‘ติโสฺส วิชฺชา’’**ติอาทินา ตํ สมฺปตฺติํ ทเสฺสติ เตนาห (อป. เถร ๒.๔๖.๑๗-๒๑) –

‘‘ติสฺสสฺสาหํ ภควโต, โพธิรุกฺขมวนฺทิยํ;
ปคฺคยฺห พีชนึ ตตฺถ, สีหาสนมพีชหํฯ

‘‘เทฺวนวุเต อิโต กปฺเป, สีหาสนมพีชหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พีชนาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ชมฺพุกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เสนกเตฺถรคาถาวณฺณนา

สฺวาคตํ วตาติอาทิกา อายสฺมโต เสนกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส โมรหเตฺถน ภควนฺตํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา อุรุเวลกสฺสปเตฺถรสฺส ภคินิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติ, **เสนโก**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คโต ฆราวาสํ วสติฯ เตน จ สมเยน มหาชโน สํวจฺฉเร สํวจฺฉเร ผคฺคุนมาเส อุตฺตรผคฺคุนนกฺขเตฺต อุสฺสวํ อนุภวโนฺต คยายํ ติตฺถาภิเสกํ กโรติฯ เตน ตํ อุสฺสวํ **‘‘คยาผคฺคู’’**ติ วทนฺติฯ อถ ภควา ตาทิเส อุสฺสวทิวเส เวเนยฺยานุกมฺปาย คยาติตฺถสมีเป วิหรติ, มหาชโนปิ ติตฺถาภิเสกาธิปฺปาเยน ตโต ตโต ตํ ฐานํ อุปคจฺฉติฯ ตสฺมึ ขเณ เสนโกปิ ติตฺถาภิเสกตฺถํ ตํ ฐานํ อุปคโต สตฺถารํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๖.๙-๑๖) –

‘‘โมรหตฺถํ คเหตฺวาน, อุเปสึ โลกนายกํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, โมรหตฺถมทาสหํฯ

‘‘อิมินา โมรหเตฺถน, เจตนาปณิธีหิ จ;
นิพฺพายึสุ ตโย อคฺคี, ลภามิ วิปุลํ สุขํฯ

‘‘อโห พุโทฺธ อโห ธโมฺม, อโห โน สตฺถุสมฺปทา;
ทตฺวานหํ โมรหตฺถํ, ลภามิ วิปุลํ สุขํฯ

‘‘ติยคฺคี นิพฺพุตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
สพฺพาสวา ปริกฺขีณา, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ทานมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, โมรหตฺถสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส อุทานวเสน –

๒๘๗. ‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, คยายํ คยผคฺคุยา;
ยํ อทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, เทเสนฺตํ ธมฺมมุตฺตมํฯ

๒๘๘. มหปฺปภํ คณาจริยํ, อคฺคปตฺตํ วินายกํ;
สเทวกสฺส โลกสฺส, ชินํ อตุลทสฺสนํฯ

๒๘๙. มหานาคํ มหาวีรํ, มหาชุติมนาสวํ;
สพฺพาสวปริกฺขีณํ, สตฺถารมกุโตภยํฯ

๒๙๐. ‘‘จิรสงฺกิลิฏฺฐํ วต มํ, ทิฏฺฐิสนฺทานพนฺธิตํ;
วิโมจยิ โส ภควา, สพฺพคเนฺถหิ เสนก’’นฺติฯ –

จตโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **สฺวาคตํ วต เม อาสี**ติ มยา สุฏฺฐุ อาคตํ วต อาสิฯ มม วา สุนฺทรํ วต อาคมนํ อาสิฯ **คยายนฺ**ติ คยาติตฺถสมีเปฯ **คยผคฺคุยา**ติ ‘‘คยาผคฺคู’’ติ ลทฺธโวหาเร ผคฺคุนมาสสฺส อุตฺตรผคฺคุนีนกฺขเตฺตฯ **‘‘ย’’**นฺติอาทิ สฺวาคตภาวสฺส การณทสฺสนํฯ ตตฺถ **ยนฺ**ติ ยสฺมาฯ **อทฺทสาสินฺ**ติ อทฺทกฺขึฯ **สมฺพุทฺธนฺ**ติ สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺพุทฺธํฯ **เทเสนฺตํ ธมฺมมุตฺตมนฺ**ติ อุตฺตมํ อคฺคํ สพฺพเสฏฺฐํ เอกนฺตนิยฺยานิกํ ธมฺมํ เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ภาสนฺตํฯ

มหปฺปภนฺติ มหติยา สรีรปฺปภาย ญาณปฺปภาย จ สมนฺนาคตํฯ **คณาจริยนฺ**ติ ภิกฺขุปริสาทีนํ คณานํ อุตฺตเมน ทมเถน อาจารสิกฺขาปเนน คณาจริยํฯ อคฺคภูตานํ สีลาทีนํ คุณานํ อธิคเมน **อคฺคปฺปตฺตํ**ฯ เทวมนุสฺสาทีนํ ปรเมน วินเยน วินยนโต, สยํ นายกรหิตตฺตา จ **วินายกํ**ฯ เกนจิ อนภิภูโต หุตฺวา สกลํ โลกํ อภิภวิตฺวา ฐิตตฺตา, ปญฺจนฺนมฺปิ มารานํ ชิตตฺตา จ **สเทวกสฺส โลกสฺส ชินํ** สเทวเก โลเก อคฺคชินํ, พาตฺตึสวรมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนาทิปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ทสพลจตุเวสารชฺชาทิคุณปฏิมณฺฑิตธมฺมกายตาย จ สเทวเกน โลเกน อปริเมยฺยทสฺสนตาย อสทิสทสฺสนตาย จ **อตุลทสฺสนํ**ฯ

คติพลปรกฺกมาทิสมฺปตฺติยา มหานาคสทิสตฺตา, นาเคสุปิ ขีณาสเวสุ มหานุภาวตาย จ **มหานาคํ**ฯ มารเสนาวิมถนโต มหาวิกฺกนฺตตาย จ **มหาวีรํฯ มหาชุตินฺ**ติ มหาปตาปํ มหาเตชนฺติ อโตฺถฯ นตฺถิ เอตสฺส จตฺตาโรปิ อาสวาติ **อนาสวํ**ฯ สเพฺพ อาสวา สวาสนา ปริกฺขีณา เอตสฺสาติ **สพฺพาสวปริกฺขีณํ**ฯ กามํ สาวกพุทฺธา ปเจฺจกพุทฺธา จ ขีณาสวาว, สพฺพญฺญุพุทฺธา เอว ปน สวาสเน อาสเว เขเปนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อนาสว’’นฺติ วตฺวา ปุน ‘‘สพฺพาสวปริกฺขีณ’’นฺติ วุตฺตํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สเพฺพ อาสวา สวาสนา ปริกฺขีณา เอตสฺสาติ สพฺพาสวปริกฺขีณ’’นฺติฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ เวเนยฺยานํ อนุสาสนโต **สตฺถารํ,** จตุเวสารชฺชวิสารทตาย กุโตจิปิ ภยาภาวโต **อกุโตภยํ,** เอวรูปํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ยํ ยสฺมา อทฺทสาสึ, ตสฺมา สฺวาคตํ วต เม อาสีติ โยชนาฯ

อิทานิ สตฺถุ ทสฺสเนน อตฺตนา ลทฺธคุณํ ทเสฺสโนฺต จตุตฺถํ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – กณฺชิยปุณฺณลาพุ วิย ตกฺกภริตจาฏิ วิย วสาปีตปิโลติกา วิย จ สํกิเลสวตฺถูหิ อนมตเคฺค สํสาเร จิรกาลํ **สํกิลิฏฺฐํ**ฯ คทฺทุลพนฺธิตํ วิย ถเมฺภ สารเมยํ สกฺกายถเมฺภ **ทิฏฺฐิสนฺทาเนน,** ทิฏฺฐิพนฺธเนน **พนฺธิตํ** พทฺธํ, ตโต วิโมเจโนฺต จ อภิชฺฌาทีหิ **สพฺพคเนฺถ หิ มํ เสนกํ** อริยมคฺคหเตฺถน, **วิโมจยิ วต โส ภควา** มยฺหํ สตฺถาติ ภควติ อภิปฺปสาทํ ปเวเทติฯ

เสนกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สมฺภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย ทนฺธกาเลติอาทิกา อายสฺมโต สมฺภูตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต พุทฺธสุเญฺญ โลเก จนฺทภาคาย นทิยา ตีเร กินฺนรโยนิยํ นิพฺพโตฺตฯ เอกทิวสํ อญฺญตรํ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา กตญฺชลี อชฺชุนปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา **สมฺภูโต**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ภควโต ปรินิพฺพานสฺส ปจฺฉา ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๒๘-๓๖) –

"จนฺทภาคานทีตีเร, อโหสิํ กินฺนโร ตทา;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, สยมฺภุํ อปราชิตํฯ

"ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, เวทชาโต กตญฺชลี;
คเหตฺวา อชฺชุนํ ปุปฺผํ, สยมฺภุํ อภิปูชยิํฯ

"เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา กินฺนรํ เทหํ, ตาวติํสมคจฺฉหํฯ

"ฉตฺติสกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชมการยิํ;
ทสกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี, มหารชฺชมการยิํฯ

"ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํ;
สุเขเตฺต วปฺปิตํ พีชํ, สยมฺภุมฺหิ อโห มมฯ

"กุสลํ วิชฺชเต มยฺหํ, ปพฺพชิํ อนคาริยํ;
ปูชารโห อหํ อชฺช, สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนฯ

"กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ"นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุเขน วิหรโนฺต วสฺสสตปรินิพฺพุเต ภควติ เวสาลิเกสุ วชฺชิปุตฺตเกสุ ทส วตฺถูนิ ปคฺคยฺห ฐิเตสุ กากณฺฑกปุเตฺตน ยสเตฺถเรน อุสฺสาหิเตหิ สตฺตสเตหิ ขีณาสเวหิ ตํ ทิฏฺฐิํ ภินฺทิตฺวา สทฺธมฺมํ ปคฺคณฺหเนฺตหิ ธมฺมวินยสงฺคเห กเต เตสํ วชฺชิปุตฺตกานํ อุทฺธมฺมอุพฺพินยทีปเน ธมฺมสํเวคน เถโร –

๒๙๑. "โย ทนฺธกาเล ตรติ, ตรณีเย จ ทนฺธเย;
อโยนิสํวิธาเนน, พาโล ทุกฺขํ นิคจฺฉติฯ

๒๙๒. "ตสฺสตฺถา ปริหายนฺติ, กาฬปเกฺขว จนฺทิมา;
อายสกฺยญฺจ ปโปฺปติ, มิเตฺตหิ จ วิรุชฺฌติฯ

๒๙๓. "โย ทนฺธกาเล ทเนฺธติ, ตรณีเย จ ตารเย;
โยนิโส สํวิธาเนน, สุขํ ปโปฺปติ ปณฺฑิโตฯ

๒๙๔. "ตสฺสตฺถา ปริปูเรนฺติ, สุกฺกปเกฺขว จนฺทิมา;
ยโส กิตฺติญฺจ ปโปฺปติ, มิเตฺตหิ น วิรุชฺฌตี"ติฯ –

อิมา คาถา ภณโนฺต อญฺญํ พฺยากาสิฯ

ตตฺถ **โย ทนฺธกาเล ตรตี**ติ กิสฺมิญฺจิ กตฺตพฺพวตฺถุสฺมึ – ‘‘กปฺปติ นุ โข, น นุ โข กปฺปตี’’ติ วินยกุกฺกุเจฺจ อุปฺปเนฺน ยาว วิยตฺตํ วินยธรํ ปุจฺฉิตฺวา ตํ กุกฺกุจฺจํ น วิโนเทติ, ตาว ทนฺธกาเล ตสฺส กิจฺจสฺส ทนฺธายิตพฺพสมเย ตรติ มทฺทิตฺวา วีติกฺกมํ กโรติฯ **ตรณีเย จ ทนฺธเย**ติ คหฏฺฐสฺส ตาว สรณคมนสีลสมาทานาทิเก, ปพฺพชิตสฺส วตฺตปฏิวตฺตกรณาทิเก สมถวิปสฺสนานุโยเค จ ตริตเพฺพ สมฺปเตฺต สีฆํ ตํ กิจฺจํ อนนุยุญฺชิตฺวา – ‘‘อาคมนมาเส ปเกฺข วา กริสฺสามี’’ติ ทนฺธาเยยฺย, ตํ กิจฺจํ อกโรโนฺตว กาลํ วีตินาเมยฺยฯ **อโยนิสํวิธาเนนา**ติ เอวํ ทนฺธายิตเพฺพ ตรโนฺต ตริตเพฺพ จ ทนฺธายโนฺต อนุปายสํวิธาเนน อุปายสํวิธานาภาเวน **พาโล,** มนฺทพุทฺธิโก ปุคฺคโล, สมฺปติ อายติญฺจ **ทุกฺขํ** อนตฺถํ ปาปุณาติฯ

ตสฺสตฺถา ปริหายนฺตีติ ตสฺส ตถารูปสฺส ปุคฺคลสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทา อตฺถา **กาฬปเกฺข จนฺทิมา** วิย, **ปริหายนฺติ** ทิวเส ทิวเส ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คจฺฉนฺติฯ ‘‘อสฺโก ปุคฺคโล อสฺสโทฺธ อปฺปสฺสโนฺน กุสีโต หีนวีริโย’’ติอาทินาฯ **อายสกฺยํ** วิญฺญูหิ ครหิตพฺพตํ **ปโปฺปติ** ปาปุณาติฯ **มิเตฺตหิ จ วิรุชฺฌตี**ติ ‘‘เอวํ ปฏิปชฺช, มา เอวํ ปฏิปชฺชา’’ติ โอวาททายเกหิ กลฺยาณมิเตฺตหิ ‘‘อวจนียา มย’’นฺติ โอวาทสฺส อนาทาเนเนว วิรุโทฺธ นาม โหติฯ

เสสคาถาทฺวยสฺส วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปเนตฺถ – ‘‘ตรติ ทนฺธเย’’ติ ปทานํ อตฺถภาเวน ภาวนาจิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคเห อุทฺธรนฺติฯ ตํ ปจฺฉิมคาถาสุ ยุชฺชติฯ ปุริมา หิ เทฺว คาถา ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย จริตพฺพํ สมณธมฺมํ อกตฺวา กุกฺกุจฺจปกตตาย ทส วตฺถูนิ ทีเปตฺวา สเงฺฆน นิกฺกฑฺฒิเต วชฺชิปุตฺตเก สนฺธาย เถเรน วุตฺตาฯ ปจฺฉิมา ปน อตฺตสทิเส สมฺมา ปฏิปเนฺน สกตฺถํ นิปฺผาเทตฺวา ฐิเตติฯ

สมฺภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ราหุลเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุภเยนาติอาทิกา อายสฺมโต ราหุลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ สิกฺขากามานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา เสนาสนวิโสธนวิโชฺชตนาทิกํ อุฬารํ ปุญฺญํ กตฺวา ปณิธานมกาสิฯ โส ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อมฺหากํ โพธิสตฺตํ ปฏิจฺจ ยโสธรายเทวิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา **ราหุโล**ติ ลทฺธนาโม มหตา ขตฺติยปริวาเรน วฑฺฒิ, ตสฺส ปพฺพชฺชาวิธานํ ขนฺธเก (มหาว. ๑๐๕) อาคตเมวฯ โส ปพฺพชิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ สุลโทฺธวาโท ปริปกฺกญาโณ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒.๖๘-๘๕) –

‘‘ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
สตฺตภูมมฺหิ ปาสาเท, อาทาสํ สนฺถรึ อหํฯ

‘‘ขีณาสวสหเสฺสหิ, ปริกิโณฺณ มหามุนิ;
อุปาคมิ คนฺธกุฏึ, ทฺวิปทิโนฺท นราสโภฯ

‘‘วิโรเจโนฺต คนฺธกุฏึ, เทวเทโว นราสโภ;

ภิกฺขุสเงฺฆ ฐิโต สตฺถา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘เยนายํ โชติตา เสยฺยา, อาทาโสว สุสนฺถโต;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘โสณฺณมยา รูปิมยา, อโถ เวฬุริยามยา;
นิพฺพตฺติสฺสนฺติ ปาสาทา, เย เกจิ มนโส ปิยาฯ

‘‘จตุสฎฺฐิกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
สหสฺสกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี, ภวิสฺสติ อนนฺตราฯ

‘‘เอกวีสติกปฺปมฺหิ, วิมโล นาม ขตฺติโย;
จาตุรโนฺต วิชิตาวี, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘นครํ เรณุวตี นาม, อิฎฺฐกาหิ สุมาปิตํ;
อายามโต ตีณิ สตํ, จตุรสฺสสมายุตํฯ

‘‘สุทสฺสโน นาม ปาสาโท, วิสฺสกเมฺมน มาปิโต;
กูฎาคารวรูเปโต, สตฺตรตนภูสิโตฯ

‘‘ทสสทฺทาวิวิตฺตํ ตํ, วิชฺชาธรสมากุลํ;
สุทสฺสนํว นครํ, เทวตานํ ภวิสฺสติฯ

‘‘ปภา นิคฺคจฺฉเต ตสฺส, อุคฺคจฺฉเนฺตว สูริเย;
วิโรเจสฺสติ ตํ นิจฺจํ, สมนฺตา อฎฺฐโยชนํฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตุสิตา โส จวิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
โคตมสฺส ภควโต, อตฺรโช โส ภวิสฺสติฯ

‘‘สเจวเสยฺย อคารํ, จกฺกวตฺตี ภเวยฺย โส;
อฎฺฐานเมตํ ยํ ตาที, อคาเร รติมชฺฌคาฯ

‘‘นิกฺขมิตฺวา อคารมฺหา, ปพฺพชิสฺสติ สุพฺพโต;
ราหุโล นาม นาเมน, อรหา โส ภวิสฺสติฯ

‘‘กิกีว อณฺฑํ รเกฺขยฺย, จามรี วิย วาลธิํ;
นิปโก สีลสมฺปโนฺน, มมํ รกฺขิ มหามุนิฯ

‘‘ตสฺสาหํ ธมฺมมญฺญาย, วิหาสิํ สาสเน รโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๒๙๕. อุภเยเนว สมฺปนฺโน, ราหุลภทฺโทติ มํ วิทู;
ยญฺจมฺหิ ปุตฺโต พุทฺธสฺส, ยญฺจ ธมฺเมสุ จกฺขุมาฯ

๒๙๖. ‘‘ยญฺจ เม อาสวา ขีณา, ยญฺจ นตฺถิ ปุนพฺภโว;
อรหา ทกฺขิเณยฺโยมฺหิ, เตวิชฺโช อมตทฺทโสฯ

๒๙๗. กามนฺธา ชาลปจฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตา;
ปมตฺตพนฺธุนา พทฺธา, มจฺฉาว กุมินามุเขฯ

๒๙๘. ตํ กามํ อหมุชฺฌิตฺวา, เฉตฺวา มารสฺส พนฺธนํ;
สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห, สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโต’’ติฯ –

จตสฺโส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อุภเยเนว สมฺปนฺโน**ติ ชาติสมฺปทา, ปฏิปตฺติสมฺปทาติ อุภยสมฺปตฺติยาปิ สมฺปนฺโน สมนฺนาคโตฯ **ราหุลภทฺทติ มํ วิทู**ติ ‘‘ราหุลภทฺท’’ติ มํ สพฺรหฺมจาริโน สญฺชานนฺติฯ ตสฺส หิ ชาตสาสนํ สุตฺวา โพธิสตฺเตน ‘‘ราหุ ชาโต, พนฺธนํ ชาต’’นฺติ วุตฺตวจนํ อุปาทาย สุทฺโธทนมหาราชา ‘‘ราหุโล’’ติ นามํ คณฺหิฯ ตตฺถ อาทิโต ปิตรา วุตฺตปริยายเมว คเหตฺวา อาห – ‘‘ราหุลภทฺทติ มํ วิทู’’ติฯ **ภทฺท**ติ จ ปสํสาวจนเมตํฯ

อิทานิ ตํ อุภยสมฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ **‘‘ยญฺจมฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ย**นฺติ ยสฺมาฯ **จ**-สทฺโท สมุจฺจยตฺโถฯ **อมฺหิ ปุตฺโต พุทฺธสฺสา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอรสปุตฺโต อมฺหิฯ **ธมฺเมสู**ติ โลกิเยสุ โลกุตฺตเรสุ จ ธมฺเมสุ, จตุสจฺจธมฺเมสูติ อตฺโถฯ **จกฺขุมา**ติ มคฺคปญฺญาจกฺขุนา จกฺขุมา จ อมฺหีติ โยเชตพฺพํฯ

ปุน อปราปเรหิปิ ปริยาเยหิ อตฺตนิ อุภยสมฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ – **‘‘ยญฺจ เม อาสวา ขีณา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ทกฺขิเณยฺย**ติ ทกฺขิณารโหฯ **อมตทฺทโส**ติ นิพฺพานสฺส ทสฺสาวีฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิทานิ ยาย วิชฺชาสมฺปตฺติยา จ วิมุตฺติสมฺปตฺติยา จ อภาเวน สตฺตกาโย กุมิเน พนฺธมจฺฉา วิย สํสาเร ปริวตฺตติ, ตํ อุภยสมฺปตฺตึ อตฺตนิ ทเสฺสตุํ **‘‘กามนฺธา’’**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ กาเมหิ กาเมสุ วา อนฺธาติ **กามนฺธา**ฯ ‘‘ฉโนฺท ราโค’’ติอาทิวิภาเคหิ (จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘) กิเลสกาเมหิ รูปาทีสุ วตฺถุกาเมสุ อนาทีนวทสฺสิตาย อนฺธีกตาฯ **ชาลปจฺฉนฺนา**ติ สกลํ ภวตฺตยํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิเตน วิสตฺติกาชาเลน ปการโต ฉนฺนา ปลิคุณฺฐิตาฯ **ตณฺหาฉทนฉาทิตา**ติ ตโต เอว ตณฺหาสงฺขาเตน ฉทเนน ฉาทิตา นิวุตา สพฺพโส ปฏิกุชฺชิตาฯ **ปมตฺตพนฺธุนา พทฺธา, มจฺฉาว กุมินามุเข**ติ กุมินามุเข มจฺฉพนฺธานํ มจฺฉปสิพฺพกมุเข พทฺธา มจฺฉา วิย ปมตฺตพนฺธุนา มาเรน เยน กามพนฺธเนน พทฺธา อิเม สตฺตา ตโต น นิคฺจฺฉนฺติ อโนฺตพนฺธนคตาว โหนฺติฯ

ตํ ตถารูปํ **กามํ** พนฺธนภูตํ **อุชฺฌิตฺวา** ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา ปหาย กิเลส**มารสฺส พนฺธนํ เฉตฺวา,** ปุน อริยมคฺคสเตฺถน อนวเสสโต สมุจฺฉินฺทิตฺวา ตโต เอว อวิชฺชาสงฺขาเตน มู

เลน **สมูลํ,** กามตณฺหาทิกํ **ตณฺหํ อพฺพุยฺห** อุทฺธริตฺวา สพฺพกิเลสทรถปริฬาหาภาวโต, **สีติภูโต** สอุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา นิพฺพุโต, อหํ **อสฺมิ** โหมีติ อโตฺถฯ

ราหุลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. จนฺทนเตฺถรคาถาวณฺณนา

ชาตรูเปนาติอาทิกา อายสฺมโต จนฺทนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป พุทฺธสุเญฺญ โลเก รุกฺขเทวตา หุตฺวา นิพฺพโตฺต สุทสฺสนํ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ ปพฺพตนฺตเร วสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กุฏชปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺติตฺวา **จนฺทโน**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ฆราวาสํ วสโนฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา โสตาปโนฺน อโหสิฯ โส เอกํ ปุตฺตํ ลภิตฺวา ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วิหรโนฺต สตฺถารํ วนฺทิตุํ สาวตฺถิํ อาคโต สุสาเน วสติฯ ตสฺส อาคตภาวํ สุตฺวา ปุราณทุติยิกา อลงฺกตปฏิยตฺตา ทารกํ อาทาย มหตา ปริวาเรน เถรสฺส สนฺติกํ คจฺฉติ – ''อิตฺถิกุตฺตาทีหิ นํ ปโลเภตฺวา อุปฺปพฺพาเชสฺสามี''ติฯ เถโร ตํ อาคจฺฉนฺติํ ทูรโตว ทิสฺวา ''อิทานิสฺสา อวิสโย ภวิสฺสามี''ติ ยถารทฺธํ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๓๗-๔๓) –

''หิมวนฺตสฺสาวิทูเร , วสโล นาม ปพฺพโต;
พุโทฺธ สุทสฺสโน นาม, วสเต ปพฺพตนฺตเรฯ

''ปุปฺผํ เหมวนฺตํ มยฺห, เวหาสํ อคมาสหํ;
ตตฺถทฺทสาสิํ สมฺพุทฺธํ, โอฆติณฺณมนาสวํฯ

''ปุปฺผํ กุฏชมาทาย, สิเร กตฺวาน อญฺชลิํ;
พุทฺธสฺส อภิโรเปสิํ, สยมฺภุสฺส มเหสิโนฯ

''เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา อากาเส ฐตฺวา ตสฺสา ธมฺมํ เทเสตฺวา สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาเปตฺวา สยํ อตฺตนา ปุเพฺพ วสิตฏฺฐานเมว คโตฯ สหายภิกฺขูหิ – ''วิปฺปสนฺนานิ โข เต, อาวุโส, อินฺทฺริยานิ, กจฺจิ ตยา สจฺจานิ ปฏิวิทฺธานี''ติ ปุโฏฺฐ –

๒๙๙. ''ชาตรูเปน สญฺฉนฺนา, ทาสีคณปุรกฺขตา;
อเงฺกน ปุตฺตมาทาย, ภริยา มํ อุปาคมิฯ

๓๐๐. ''ตญฺจ ทิสฺวาน อายนฺติํ, สกปุตฺตสฺส มาตรํ;
อลงฺกตํ สุวสนํ, มจฺจุปาสํว โอฑฺฑิตํฯ

๓๐๑. ''ตโต เม มนสีกาโร, โยนิโส อุทปชฺชถ;
อาทีนโว ปาตุรหุ, นิพฺพิทา สมติฏฺฐถฯ

๓๐๒. ‘‘ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

อิมาหิ คาถาหิ อตฺตโน ปฏิปตฺตึ กเถนฺต อญฺญํ พฺยากาสิฯ

ตตฺถ **ชาตรูเปน สญฺฉนฺนา**ติ ชาตรูปมเยน สีสูปคาทิอลงฺกาเรน อลงฺกรณวเสน ปฏิจฺฉาทิตสรีรา, สพฺพาภรณภูสิตาติ อโตฺถฯ **ทาสีคณปุรกฺขตา**ติ ยถารหํ อลงฺกตปฏิยตฺเตน อตฺตโน ทาสิคเณน ปุรโต กตา ปริวาริตาติ อโตฺถฯ **อเงฺกน ปุตฺตมาทายา**ติ ‘‘อปิ นาม ปุตฺตมฺปิ ทิสฺวา เคหสฺสิตสาโต ภเวยฺยา’’ติ ปุตฺตํ อตฺตโน อเงฺกน คเหตฺวาฯ

อายนฺตินฺติ อาคจฺฉนฺตึฯ **สกปุตฺตสฺส มาตร**นฺติ มม โอรสปุตฺตสฺส ชนนึ, มยฺหํ ปุราณทุติยิกนฺติ อโตฺถฯ สพฺพมิทํ เถโร อตฺตโน กามราคสมุเจฺฉทํ พหุมญฺญโนฺต วทติฯ **โยนิโส อุทปชฺชถา**ติ ‘‘เอวรูปาปิ นาม สมฺปตฺติ ชราพฺยาธิมรเณหิ อภิภุยฺยติ, อโห สงฺขารา อนิจฺจา อธุวา อนสฺสาสิกา’’ติ เอวํ โยนิโสมนสิกาโร อุปฺปชฺชิฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

จนฺทนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ธมฺมิกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ธโมฺม หเวติอาทิกา อายสฺมโต ธมฺมิกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล มิคลุทฺทโก หุตฺวา เอกทิวสํ อรญฺญายตเน เทวปริสาย สตฺถุ ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส ‘‘ธโมฺม เอโส วุจฺจตี’’ติ เทสนาย นิมิตฺตํ คณฺหิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ธมฺมิโก**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต เชตวนปฏิคฺคหเณ ลทฺธปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา อญฺญตรสฺมึ คามกาวาเส อาวาสิโก หุตฺวา วิหรโนฺต อาคนฺตุกานํ ภิกฺขูนํ วตฺตาวเตฺตสุ อุชฺฌานพหุโล อกฺขโม อโหสิฯ เตน ภิกฺขู ตํ วิหารํ ฉเฑฺฑตฺวา ปกฺกมึสุฯ โส เอกโกว อโหสิฯ วิหารสามิโก อุปาสโก ตํ การณํ สุตฺวา ภควโต ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ สตฺถา ตํ ภิกฺขุํ ปโกฺกเสตฺวา ตมตฺถํ ปุจฺฉิตฺวา เตน ‘‘เอวํ, ภเนฺต’’ติ วุเตฺต – ‘‘นายํ อิทาเนว อกฺขโม, ปุเพฺพปิ อกฺขโม อโหสี’’ติ วตฺวา ภิกฺขูหิ ยาจิโต รุกฺขธมฺมํ (ชา. ๑.๑.๗๔) กเถตฺวา อุปริ ตสฺส โอวาทํ เทโนฺต –

๓๐๓. ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริํ, ธโมฺม สุจิโณฺณ สุขมาวหาติ;
เอสานิสํโส ธเมฺม สุจิเณฺณ, น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารีฯ

๓๐๔. ‘‘น หิ ธโมฺม อธโมฺม จ, อุโภ สมวิปากิโน;
อธโมฺม นิรยํ เนติ, ธโมฺม ปาเปติ สุคฺคตึฯ

๓๐๕. ‘‘ตสฺมา หิ ธเมฺมสุ กเรยฺย ฉนฺทํ, อิติ โมทมาโน สุคเตน ตาทินา;
ธเมฺม ฐิตา สุคตวรสฺส สาวกา, นียนฺติ ธีรา สรณวรคฺคคามิโนฯ

๓๐๖. ‘‘วิโปฺผฏิโต คณฺฑมูโล, ตณฺหาชาโล สมูหโต;
โส ขีณสํสาโร น จตฺถิ กิญฺจนํ,
จโนฺท ยถา โทสินา ปุณฺณมาสิย’’นฺติฯ – จตโสฺส คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ธมฺม**ติ โลกิยโลกุตฺตโร สุจริตธมฺโม ฯ **รกฺขตี**ติ อปายทุกฺขโต รกฺขติ, สํสารทุกฺขโต จ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภูโต รกฺขติเยว ฯ **ธมฺมจาริ**นฺติ ตํ ธมฺมํ จรนฺตํ ปฏิปชฺชนฺตํ ฯ **สุจิณฺณ**ติ สุฏฺฐุ จิณฺณ กมฺมผลานิ สทฺทหิตฺวา สกฺกจฺจํ จิตฺตีกตฺวา อุปจิโต ฯ **สุข**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรสุขํ ฯ ตตฺถ โลกิยํ ตาว กามาวจราทิเภโท ธมฺโม ยถาสกํ สุขํ ทิฏฺเฐ วา ธมฺเม อุปปชฺเช วา อปเร วา ปริยาเย **อาวหติ** นิปฺผาเทติ, อิตรํ ปน วิวฏฺฏูปนิสฺสเย ฐตฺวา จิณฺณ ปรมฺปราย อาวหตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติ อนุปนิสฺสยสฺส ตทภาวโต ฯ **เอสานิสํโส ธมฺเม สุจิณฺเณ, น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี**ติ ธมฺมจารี ปุคฺคโล ธมฺเม สุจิณฺเณ ตํนิมิตฺตํ ทุคฺคตึ น คจฺฉตีติ เอโส ธมฺเม สุจิณฺเณ อานิสํโส อุทฺรโยติ อโตฺถ ฯ

ยสฺมา ธมฺเมเนว สุคติคมนํ, อธมฺเมเนว จ ทุคฺคติคมนํ, ตสฺมา ‘‘ธมฺโม อธมฺโม’’ติ อิเม อญฺญมญฺญํ อสํกิณฺณผลาติ ทเสฺสตุํ **‘‘น หิ ธมฺโม’’**ติอาทินา ทุติยํ คาถมาห ฯ ตตฺถ **อธมฺโม**ติ ธมฺมปฏิปกฺโข ทุจฺจริตํ ฯ **สมวิปากิโน**ติ สทิสวิปากา สมานผลา ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา ธมฺมาธมฺมานํ อยํ ยถาวุโตฺต วิปากเภโท, ตสฺมา ฯ **ฉนฺท**นฺติ กตฺตุกมฺยตา ฉนฺทํ ฯ **อิติ โมทมาโน สุคเตน ตาทินา**ติ อิติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรน โอวาททาเนน สุคเตน สมฺมคฺคเตน สมฺมาปฏิปนฺเนน อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวปฺปตฺติยา ตาทินามวตา เหตุภูเตน โมทมาโน ตุฏฺฐึ อาปชฺชมาโน ธมฺเมสุ ฉนฺทํ กเรยฺยาติ โยชนา ฯ เอตฺตาวตา วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ธมฺเม ฐิตา’’**ติอาทิมาห ฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺมา สุคตสฺส วรสฺส สุคเตสุ จ วรสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **สาวกา** ตสฺส **ธมฺเม ฐิตา ธีรา** อติวิย อคฺคภูตสรณคามิโน เตเนว สรณคมนสงฺขาเต ธมฺเม ฐิตภาเวน สกลวฏฺฏทุกฺขโตปิ **นียนฺติ** นิสฺสรนฺติ, ตสฺมา หิ ธมฺเมสุ กเรยฺย ฉนฺทนฺติ ฯ

เอวํ สตฺถารา ตีหิ คาถาหิ ธมฺเม เทสิเต เทสนานุสาเรน ยถานิสิโนฺนว วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๔๔-๕๐) –

‘‘มิคลุทฺโท ปุเร อาสึ, อรเญฺญ วิปิเน อหํ;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, เทวสงฺฆปุรกฺขตํ ฯ

‘‘จตุสจฺจํ ปกาเสนฺตํ, เทเสนฺตํ อมตํ ปทํ;
อโสฺสสึ มธุรํ ธมฺมํ, สิขิโน โลกพนฺธุโน ฯ

‘‘โฆเส จิตฺตํ ปสาเทสึ, อสมปฺปฏิปุคฺคเล;
ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, อุตฺตรึ ทุตฺตรํ ภวํ ฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ สญฺญมลภึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, โฆสสญฺญายิทํ ผลํ ฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติ ฯ

ตถา อรหเตฺต ปติฏฺฐิโต ฯ อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตนา อธิคตํ วิเสสํ สตฺถุ นิเวเทโนฺต จริมคาถาย อญฺญํ พฺยากาสิ ฯ

ตตฺถ **วิโปฺผฏิโต**ติ วิธุโต, มคฺคญาเณน ปฏินิสฺสโฏฺฐติ อโตฺถ ฯ **คณฺฑมูโล**ติ อวิชฺชา ฯ สา หิ คณฺฑติ สวติ ฯ ‘‘คโณฺฑติ โข, ภิกฺขุ, ปญฺจเนฺนตํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๑๐๓; อ. นิ. ๖.๒๓; ๘.๕๖; ๙.๑๕; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๓๗) เอวํ สตฺถารา

วุตฺตสฺส ทุกฺขมูลโยคโต, กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต, อุปฺปาทชราภงฺเคหิ อุทฺธุมาตปกฺกปภิชฺชนโต จ, คณฺฑาภิธานสฺส อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกสฺส มูลํ การณํ **ตณฺหาชาโล สมูหโต**ติ ตณฺหาสงฺขาโต ชาโล มคฺเคน สมุคฺฆาฏิโตฯ **โส ขีณสํสาโร น จตฺถิ กิญฺจน**นฺติ โส อหํ เอวํ ปหีนตณฺหาวิชฺชตาย ปริกฺขีณสํสาโร ปหีนภวมูลตฺตา เอว น จตฺถิ, น จ อุปลพฺภติ ราคาทิกิญฺจนํฯ **จโนฺท ยถา โทสินา ปุณฺณมาสิย**นฺติ ยถา นาม จโนฺท อพฺภมหิกาทิโทสรหิโต ปุณฺณมาสิยํ ปริปุณฺณกาเล เอวํ อหมฺปิ อรหตฺตาธิคเมน อเปตราคาทิกิญฺจโน ปริปุณฺณธมฺมโกฏฺฐาโส อโหสินฺติฯ

ธมฺมิกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. สปฺปกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยทา พลากาติอาทิกา อายสฺมโต สปฺปกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป มหานุภาโว นาคราชา หุตฺวา นิพฺพโตฺต สมฺภวสฺส นาม ปเจฺจกพุทฺธสฺส อโพฺภกาเส สมาปตฺติยา นิสินฺนสฺส มหนฺตํ ปทุมํ คเหตฺวา อุปริมุทฺธนิ ธาเรโนฺต ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมุน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **สปฺปโก**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อชกรณิยา นาม นทิยา ตีเร เลณคิริวิหาเร วสโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๗๘-๘๓) –

“หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, โรมโส นาม ปพฺพโต;
พุโทฺธปิ สมฺภโว นาม, อโพฺภกาเส วสี ตทาฯ

“ภวนา นิกฺขมิตฺวาน, ปทุมํ ธารยิํ อหํ;
เอกาหํ ธารยิตฺวาน, ภวนํ ปุนราคมิํฯ

“เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ พุทฺธมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

โส อรหตฺตํ ปตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตุํ สาวตฺถิํ อาคโต ญาตีหิ อุปฏฺฐียมาโน ตตฺถ กติปาหํ วสิตฺวา ธมฺมํ เทเสตฺวา ญาตเก สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาเปตฺวา ยถาวุตฺตฏฺฐานเมว คนฺตุกาโม อโหสิฯ ตํ ญาตกา “อิเธว, ภเนฺต, วสถ, มยํ ปฏิชคฺคิสฺสามา”ติ ยาจิํสุฯ โส คมนาการํ ทเสฺสตฺวา ฐิโต อตฺตนา วสิตฏฺฐานกิตฺตนาปเทเสน วิเวกาภิรติํ ปกาเสโนฺต –

๓๐๗. “ยทา พลากา สุจิปณฺฑรจฺฉทา, กาฬสฺส เมฆสฺส ภเยน ตชฺชิตา;
ปเลหิติ อาลยมาลเยสินี, ตทา นที อชกรณี รเมติ มํฯ

๓๐๘. “ยทา พลากา สุวิสุทฺธปณฺฑรา, กาฬสฺส เมฆสฺส ภเยน ตชฺชิตา;
ปริเยสติ เลณมเลณทสฺสินี, ตทา นที อชกรณี รเมติ มํฯ

๓๐๙. “กํ นุ ตตฺถ น รเมนฺติ, ชมฺพุโย อุภโต ตหิํ;
โสเภนฺตี อาปคากูลํ, มม เลณสฺส ปจฺฉโตฯ

๓๑๐.‘‘ตามตมทสงฺฆสุปฺปหีนา , เภกา มนฺทวตี ปนาทยนฺติ;
นาชฺช คิรินทีหิ วิปฺปวาสสมโย,
เขมา อชกรณี สิวา สุรมฺมา’’ติฯ – จตุโสฺส คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ยทา**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **พลากา**ติ พลากาสกุณิกาฯ **สุจิปณฺฑรจฺฉทา**ติ สุจิสุทฺธธวลปกฺขาฯ **กาฬสฺส เมฆสฺส ภเยน ตชฺชิตา**ติ ชลภารภริตตาย กาฬสฺส อญฺชนคิริสนฺนิกาสสฺส ปาวุสฺสกเมฆสฺส คชฺชโต วุฏฺฐิภเยน นิพฺพิชฺชิตา ภึสาปิตาฯ **ปเลหิตี**ติ โคจรภูมิโต อุปฺปติตฺวา คมิสฺสติฯ **อาลย**นฺติ นิลยํ อตฺตโน กุลาวกํฯ **อาลเยสินี**ติ ตตฺถ อาลยนํ นิลียนเมว อิจฺฉนฺตีฯ **ตทา นที อชกรณี รเมติ ม**นฺติ ตสฺมึ ปาวุสฺสกกาเล อชกรณีนามิกา นที นโวทกสฺส ปูรา หารหารินี กุลงฺกสา มํ รเมติ มม จิตฺตํ อาราเธตีติ อุตฺปเทสวิเสสกิตฺตนาปเทเสน วิเวกาภิรตึ ปกาเสสิฯ

สุวิสุทฺธปณฺฑราติ สุฏฺฐุ วิสุทฺธปณฺฑรวณฺณา, อสมฺมิสฺสวณฺณา สพฺพเสตาติ อโตฺถฯ **ปริเยสตี**ติ มคฺคติฯ **เลณ**นฺติ วสนฏฺฐานํฯ **อเลณทสฺสินี**ติ วสนฏฺฐานํ อปสฺสนฺตีฯ ปุเพฺพ นิพทฺธวสนฏฺฐานสฺส อภาเวน อเลณทสฺสินี, อิทานิ ปาวุสฺสกกาเล เมฆคชฺชิเตน อาหิตคพฺภา **ปริเยสติ เลณ**นฺติ นิพทฺธวสนฏฺฐานํ กุลาวกํ กโรตีติ อโตฺถฯ

กํ นุ ตตฺถ…เป…. ปจฺฉโตติ **มม** วสนกมหาเลณสฺส **ปจฺฉโต** ปจฺฉาภาเค **อาปคากูลํ** อชกรณีนทิยา อุภโตตีรํ **ตหึ ตหึ** อิโต จิโต จ โสเภนฺติโย นิจฺจกาลํ ผลภารนมิตสาขา สินิทฺธปณฺณจฺฉายา **ชมฺพุโย ตตฺถ** ตสฺมึ ฐาเน **กํ** นาม สตฺตํ **น รเมนฺติ นุ,** สพฺพํ รเมนฺติเยวฯ

ตามตมทสงฺฆสุปฺปหีนาติ อมตํ วุจฺจติ อคทํ, เตน มชฺชนฺตีติ อมตมทา, สปฺปา, เตสํ สโงฺฆ อมตมทสโงฺฆ, ตโต สุฏฺฐุ ปหีนา อปคตาฯ **เภกา** มณฺฑูกิโย, **มนฺทวตี** สรวติโย, **ปนาทยนฺติ** ตํ ฐานํ มธุเรน วสฺสิเตน นินฺนาทยนฺติฯ **นาชฺช คิรินทีหิ วิปฺปวาสสมโยติ** อชฺช เอตรหิ อญฺญาหิปิ ปพฺพเตยฺยาหิ นทีหิ วิปฺปวาสสมโย น โหติ, วิเสสโต ปน วาฬมจฺฉสฺสุมาราทิวิรหิตโต **เขมา อชกรณี** นทีฯ สุนฺทรตลติตฺถปุลินสมฺปตฺติยา **สิวา**ฯ สุฏฺฐุ รมฺมา รมณียา, ตสฺมา ตเตฺถว เม มโน รมตีติ อธิปฺปาโยฯ

เอวํ ปน วตฺวา ญาตเก วิสฺสเชฺชตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว คโตฯ สุญฺญาคาราภิรติทีปเนน อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

สปฺปกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. มุทิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปพฺพชินฺติอาทิกา อายสฺมโต มุทิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส เอกํ มญฺจมทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ คหปติกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **มุทิโต**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปาปุณิฯ เตน จ สมเยน ตํ กุลํ รญฺญา เกนจิเทว กรณีเยน ปลิพุทฺธํ อโหสิฯ มุทิโต ราชภยาภีโต ปลายิตฺวา อรญฺญํ ปวิโฎฺฐ อญฺญตรสฺส ขีณาสวเตฺถรสฺส วสนฏฺฐานํ อุปคจฺฉิฯ เถโร ตสฺส ภีตภาวํ ญตฺวา ‘‘มา ภายี’’ติ สมสฺสาเสสิฯ โส ‘‘กิตฺตเกน นุ โข, ภเนฺต, กาเลน อิทํ เม ภยํ วูปสเมสฺสตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘สตฺตฏฺฐมาเส อติกฺกมิตฺวา’’ติ วุเตฺต –

‘‘เอตฺตกํ กาลํ อธิวาเสตุํ น สโกฺกมิ, ปพฺพชิสฺสามหํ, ภเนฺต, ปพฺพาเชถ ม’’นฺติ ชีวิตรกฺขณตฺถํ ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ เถโร ตํ ปพฺพาเชสิฯ โส ปพฺพชิตฺวา สาสเน ปฏิลทฺธสโทฺธ ภเย วูปสเนฺตปิ สมณธมฺมํเยว โรเจโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต – ‘‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อิมสฺมา วสนคพฺภา พหิ น นิกฺขมิสฺสามี’’ติอาทินา ปฏิญฺญํ กตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๖.๓๐-๓๓) –

‘‘วิปสฺสิโน ภควโต, โลกเชฎฺฐสฺส ตาทิโน;
เอกํ มญฺจํ มยา ทินฺนํ, ปสเนฺนน สปาณินาฯ

‘‘หตฺถิยานํ อสฺสยานํ, ทิพฺพยานํ สมชฺฌคํ;
เตน มญฺจกทาเนน, ปโตฺตมฺหิ อาสวกฺขยํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ มญฺจมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, มญฺจทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทโนฺต สหายภิกฺขูหิ อธิคตํ ปุจฺฉิโต อตฺตโน ปฏิปนฺนาการํ กเถโนฺต –

๓๑๑. ‘‘ปพฺพชึ ชีวิกโตฺถหํ, ลทฺธาน อุปสมฺปทํ;
ตโต สทฺธํ ปฏิลภึ, ทฬฺหวีริโย ปรกฺกมึฯ

๓๑๒. ‘‘กามํ ภิชฺชตุยํ กาโย, มํสเปสี วิสียรุํ;
อุโภ ชณฺณุกสนฺธีหิ, ชงฺฆาโย ปปตนฺตุ เมฯ

๓๑๓. ‘‘นาสิสฺสํ น ปิวิสฺสามิ, วิหารา จ น นิกฺขเม;
นปิ ปสฺสํ นิปาเตสฺสํ, ตณฺหาสเลฺล อนูหเตฯ

๓๑๔. ‘‘ตสฺส เมวํ วิหรโต, ปสฺส วีริยปรกฺกมํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

จตโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ชีวิกโตฺถ**ติ ชีวิกาย อตฺถิโก ชีวิกปฺปโยชโนฯ ‘‘เอตฺถ ปพฺพชิตฺวา นิพฺภโย สุเขน อกิลมโนฺต ชีวิสฺสามี’’ติ เอวํ ชีวิกตฺถาย ปพฺพชินฺติ อโตฺถฯ **ลทฺธาน อุปสมฺปท**นฺติ ปฐมํ สามเณรปพฺพชฺชายํ ฐิโต ญตฺติจตุเตฺถน กเมฺมน อุปสมฺปทํ ลภิตฺวาฯ **ตโต สทฺธํ ปฏิลภิ**นฺติ ตโต อุปสมฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย กลฺยาณมิเตฺต เสวโนฺต เทฺว มาติกา, ติโสฺส อนุโมทนา, เอกจฺจํ สุตฺตํ, สมถกมฺมฏฺฐานํ, วิปสฺสนาวิธิญฺจ อุคฺคณฺหโนฺต พุทฺธาทีนํ มหานุภาวตํ ทิสฺวา – ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’’ติ รตนตฺตเย สทฺธํ ปฏิลภึฯ **ทฬฺหวีริโย ปรกฺกมิ**นฺติ เอวํ ปฏิลทฺธสโทฺธ หุตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว สจฺจปฏิเวธาย ทฬฺหวีริโย ถิรวีริโย หุตฺวา ปรกฺกมึ, อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย สมฺมเทว ปทหึฯ

ยถา ปน ปรกฺกมึ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘กาม’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กาม**นฺติ ยถากามํ เอกํสโต วา ***ภิชฺชตุฯ อยํ กาโย***ติ อยํ มม ปูติกาโย, อิมินา วีริยปตาเปน ภิชฺชติ เจ, ภิชฺชตุ ฉินฺนภินฺนํ โห

ตฺฯ **มํสเปสี วิสียรุ**นฺติ อิมินา ทพฺหปรกฺกเมน อิมสฺมา กายา มํสเปสิโย วิสียนฺติ เจ, วิสียนฺตุ อิโต จิโต วิทฺธํสนฺตุฯ **อุโภ ชณฺณุกสนฺธีหิ, ชงฺฆาโย ปปตนฺตุ เม**ติ อุโภหิ ชณฺณุกสนฺธีหิ สห มม อุโภ ชงฺฆาโย สตฺถิโย อูรุพนฺธโต ภิชฺชิตฺวา ภูมิยํ ปปตนฺตุฯ ‘‘ม’’นฺติปิ ปาโฐ, โส เอว โตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

มุทิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุกฺกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจกนิปาโต

๑. ราชทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺจกนิปาเต **ภิกฺขุ สิวถิกํ คนฺตฺวา**ติอาทิกา อายสฺมโต ราชทตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร, ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต, อิโต จตุทฺทเส กเปฺป พุทฺธสุเญฺญ โลเก กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต, เอกทิวสํ เกน จิเทว กรณีเยน วนนฺตํ อุปคโต ตตฺถ อญฺญตรํ ปเจฺจกพุทฺธํ รุกฺขมูเล นิสินฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สุปริสุทฺธํ อมฺพาฏกผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ สตฺถวาหกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส มหาราชํ เวสฺสวณํ อาราเธตฺวา ปฏิลทฺธภาวโต มาตาปิตโร **ราชทโตฺต**ติ นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ปญฺจหิ สกฏสเตหิ ภณฺฑํ อาทาย วาณิชฺชวเสน ราชคหํ อคมาสิฯ เตน จ สมเยน ราชคเห อญฺญตรา คณิกา อภิรูปา ทสฺสนียา ปรมโสภคฺคโยคโต ทิวเส ทิวเส สหสฺสํ ลภติฯ อถ โส สตฺถวาหปุโตฺต ทิวเส ทิวเส ตสฺสา คณิกาย สหสฺสํ ทตฺวา สํวาสํ กเปฺปโนฺต นจิรเสฺสว สพฺพํ ธนํ เขเปตฺวา ทุคฺคโต หุตฺวา ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ อลภโนฺต อิโต จิโต จ ปริพฺภมโนฺต สํเวคปฺปโตฺต อโหสิฯ โส เอกทิวสํ อุปาสเกหิ สทฺธิํ เวฬุวนํ อคมาสิฯ

เตน จ สมเยน สตฺถา มหติยา ปริสาย ปริวุโต ธมฺมํ เทเสโนฺต นิสิโนฺน โหติฯ โส ปริส ปริยเนฺต นิสีทิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ธุตงฺคานิ สมาทิยิตฺวา สุสาเน วสติฯ ตทา อญฺญตโรปิ สตฺถวาหปุโตฺต สหสฺสํ ทตฺวา ตาย คณิกาย สห วสติฯ สา จ คณิกา ตสฺส หเตฺถ มหคฺฆรตนํ ทิสฺวา โลภํ อุปฺปาเทตฺวา อเญฺญหิ ธุตฺตปุริเสหิ ตํ มาราเปตฺวา ตํ รตนํ คณฺหิฯ อถ ตสฺส สตฺถวาหปุตฺตสฺส มนุสฺสา ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา โอจรกมนุเสฺส เปเสสุํฯ เต รตฺติยํ ตสฺสา คณิกาย ฆรํ ปวิสิตฺวา ฉวิอาทีนิ อนุปหเจฺจว ตํ มาเรตฺวา สิวถิกาย ฉเฑฺฑสุํฯ ราชทตฺตเตฺถโร อสุภนิมิตฺตํ คเหตุํ สุสาเน วิจรโนฺต ตสฺสา คณิกาย กเฬวรํ ปฏิกุลโต มนสิ กาตุํ อุปคโต กติปยวาเร โยนิโส มนสิ กตฺวา อจิรมตภาวโต โสณสิงฺคาลาทีหิ อนุปหตฉวิตาย วิสภาควตฺถุตาย จ อโยนิโส มนสิกโรโนฺต, ตตฺถ กามราคํ อุปฺปาเทตฺวา สํวิคฺคตรมานโส อตฺตโน จิตฺตํ ปริภาสิตฺวา มุหุตฺตํ เอกมนฺตํ อปสกฺกิตฺวา อาทิโต อุปฏฺฐิตํ อสุภนิมิตฺตเมว คเหตฺวา โยนิโส มนสิกโรโนฺต ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ตาวเทว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๔.๕๕-๕๙) –

‘‘วิปิเน พุทฺธํ ทิสฺวาน, สยมฺภุํ อปราชิตํ;
อมฺพาฏกํ คเหตฺวาน, สยมฺภุสฺส อทาสหํฯ

‘‘เอกตฺติํเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต –

๓๑๕.
‘‘ภิกฺขุ สิวถิกํ คนฺตฺวา, อทฺทส อิตฺถิมุชฺฌิตํ;
อปวิทฺธํ สุสานสฺมิํ, ขชฺชนฺติํ กิมิหี ผุฏํฯ

๓๑๖.‘‘ยญฺหิ เอเก ชิคุจฺฉนฺติ, มตํ ทิสฺวาน ปาปกํ;
กามราโค ปาตุรหุ, อโนฺธว สวตี อหุํฯ

๓๑๗.‘‘โอรํ โอทนปากมฺหา, ตมฺหา ฐานา อปกฺกมิํ;
สติมา สมฺปชาโนหํ, เอกมนฺตํ อุปาวิสิํฯ

๓๑๘.‘‘ตโต เม มนสีกาโร, โยนิโส อุทปชฺชถ;
อาทีนโว ปาตุรหุ, นิพฺพิทา สมติฏฺฐถฯ

๓๑๙.‘‘ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

อิมา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ภิกฺขุ สิวถิกํ คนฺตฺวา**ติ สํสาเร ภยสฺส อิกฺขนโต ภิกฺขุ, อสุภกมฺมฏฺฐานตฺถํ อามกสุสานํ อุปคนฺตฺวาฯ ‘‘ภิกฺขู’’ติ เจตํ อตฺตานํ สนฺธาย เถโร สยํ วทติฯ **อิตฺถิ**นฺติ ถียติ เอตฺถ สุกฺกโสณิตํ สตฺตสนฺตานภาเวน สํหญฺญตีติ ถี, มาตุคาโมฯ เอวญฺจ สภาวนิรุตฺติวเสน ‘‘อิตฺถี’’ติปิ วุจฺจติฯ วณฺณาทีสุ ปน ตํสทิสตาย ตํสภาวานติวตฺตนโต จ ตโพฺพหาโรฯ ‘‘อิตฺถี’’ติ อิตฺถิกเฬวรํ วทติฯ **อุชฺฌิต**นฺติ ปริจฺจตฺตํ อุชฺฌนิยตฺตา เอว **อปวิทฺธํ** อนเปกฺขภาเวน ขิตฺตํฯ **ขชฺชนฺติํ กิมิหี ผุฎฺ**นฺติ กิมีหิ ปูริตํ หุตฺวา ขชฺชมานํฯ

ยญฺหิ เอเก ชิคุจฺฉนฺติ, มตํ ทิสฺวาน ปาปกนฺติ ยํ อปคตายุอุสฺมาวิญฺญาณตาย มตํ กเฬวรํ ปาปกํ นิหีนํ ลามกํ เอเก โจกฺขชาติกา ชิคุจฺฉนฺติ, โอโลเกตุมฺปิ น อิจฺฉนฺติฯ **กามราโค ปาตุรหู**ติ ตสฺมิํ กุณเป อโยนิโสมนสิการสฺส พลวตาย กามราโค มยฺหํ ปาตุรโหสิ อุปฺปชฺชิฯ **อโนฺธว สวตี อหุ**นฺติ ตสฺมิํ กเฬวเร นวหิ ทฺวาเรหิ อสุจิํ สวติ สนฺทเนฺต อสุจิภาวสฺส อทสฺสเนน อโนฺธ วิย อโหสิํฯ เตนาห –

‘‘รโตฺต อตฺถํ น ชานาติ, รโตฺต ธมฺมํ น ปสฺสติ;
อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ ราโค สหเต นร’’นฺติ จฯ

‘‘กามจฺฉโนฺท โข, พฺราหฺมณ, อนฺธกรโณ อจกฺขุกรโณ’’ติ จ อาทิฯ เกจิ ปเนตฺถ ตการาคมํ กตฺวา ‘‘กิเลสปริยุฏฺฐาเนน อวสวตฺติ กิเลสสฺส วา วสวตฺตี’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ อปเร ‘‘อโนฺธว อสติ อหุ’’นฺติ ปาฬิํ วตฺวา ‘‘กามราเคน อโนฺธ เอว หุตฺวา สติรหิโต อโหสิ’’นฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ ตทุภยํ ปน ปาฬิยํ นตฺถิฯ

โอรํ โอทนปากมฺหาติ โอทนปากโต โอรํ, ยาวตา กาเลน สุปริโธตตินฺตตณฺฑุลนาฬิยา โอทนํ ปจติ, ตโต โอรเมว กาลํ, ตโตปิ ลหุกาเลน ราคํ วิโนเทโนฺต, **ตมฺหา ฐานา อปกฺกมิํ** ยสฺมิํ ฐาเน ฐิตสฺส เม ราโค อุปฺปชฺชิ, ตมฺหา ฐานา อปกฺกมิํ อปสกฺกิํฯ อปกฺกโนฺตว **สติมา สมฺปชาโนหํ** สมณสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา สติปฏฺฐานมนสิการวเสน สติมา, สมฺมเทว ธมฺมสภาวชานเนน สมฺปชาโน จ หุตฺวา เอกมนฺตํ อุปาวิสิํ, ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิํฯ นิสินฺนสฺส จ **ตโต เม มนสีกาโร, โยนิโส อุทปชฺชถา**ติอาทิ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

ราชทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา

อโยเคติอาทิกา อายสฺมโต สุภูตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล พาราณสิยํ คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาย มาเส มาเส อฏฺฐกฺขตฺตุํ จตุชฺชาติยคเนฺธน สตฺถุ คนฺธกุฏึ โอปุญฺชาเปสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สุคนฺธสรีโร หุตฺวา, อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ คหปติกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **สุภูโต**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต, นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ ปหาย ติตฺถิเยสุ ปพฺพชิตฺวา ตตฺถ สารํ อลภนฺโต, สตฺถุ สนฺติเก อุปติสฺสโกลิตเสลาทิเก พหู สมณพฺราหฺมเณ ปพฺพชิตฺวา สามญฺญสุขํ อนุภวเนฺต ทิสฺวา สาสเน ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อาจริยุปชฺฌาเย อาราเธตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิเวกวาสํ วสโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๕.๒๗๒-๓๐๘) –

‘‘อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป, พฺรหฺมพนฺธุ มหายโส;
กสฺสโป นาม โคเตฺตน, อุปฺปชฺชิ วทตํ วโรฯ

‘‘อนุพฺยญฺชนสมฺปโนฺน, พาตฺตึสวรลกฺขโณ;
พฺยามปฺปภาปริวุโต, รํสิชาลสโมตฺถโฏฯ

‘‘อสฺสาเสตา ยถา จโนฺท, สูริโยว ปภงฺกโร;
นิพฺพาเปตา ยถา เมโฆ, สาคโรว คุณากโรฯ

‘‘ธรณีริว สีเลน, หิมวาว สมาธินา;
อากาโส วิย ปญฺญาย, อสโงฺค อนิโล ยถาฯ

‘‘ตทาหํ พาราณสิยํ, อุปปโนฺน มหากุเล;
ปหูตธนธญฺญสฺมึ, นานารตนสญฺจเยฯ

‘‘มหตา ปริวาเรน, นิสินฺนํ โลกนายกํ;
อุเปจฺจ ธมฺมมโสฺสสึ, อมตํว มโนหรํฯ

‘‘ทฺวตฺตึสลกฺขณธโร, สนกฺขโตฺตว จนฺทิมา;
อนุพฺยญฺชนสมฺปโนฺน, สาลราชาว ผุลฺลิโตฯ

‘‘รํสิชาลปริกฺขิโตฺต, ทิโตฺตว กนกาจโล;
พฺยามปฺปภาปริวุโต, สตรํสี ทิวากโรฯ

‘‘โสณฺณานโน ชินวโร, สมณีว สิลุจฺจโย;
กรุณาปุณฺณหทโย, คุเณน วิย สาคโรฯ

‘‘โลกวิสฺสุตกิตฺติ จ, สิเนรูว นคุตฺตโม;
ยสสา วิตฺถโต วีโร, อากาสสทิโส มุนิฯ

‘‘อสงฺคจิโตฺต สพฺพตฺถ, อนิโล วิย นายโก;

ปติฏฺฐา สพฺพภูตานํ, มหีว มุนิสตฺตโมฯ

‘‘อนุปลิตฺโต โลเกน, โตเยน ปทุมํ ยถา;
กุวาทคจฺฉทหโน, อคฺคิกฺขนฺธว โสภติฯ

‘‘อคโท วิย สพฺพตฺถ, กิเลสวิสนาสโก;
คนฺธมาทนเสโลว, คุณคนฺธวิภูสิโตฯ

‘‘คุณานํ อากโร วีโร, รตนานํว สาคโร;
สินฺธูว วนราชีนํ, กิเลสมลหารโกฯ

‘‘วิชยีว มหาโยโธ, มารเสนาวมทฺทโน;
จกฺกวตฺตีว โส ราชา, โพชฺฌงฺครตนิสฺสโรฯ

‘‘มหาภิสกฺกสงฺกาโส, โทสพฺยาธิติกิจฺฉโก;
สลฺลกตฺโต ยถา เวชฺโช, ทิฏฺฐิคณฺฑวิผาลโกฯ

‘‘โส ตทา โลกปชฺโชโต, สนรามรสกฺกโต;
ปริสาสุ นราทิจฺโจ, ธมฺมํ เทสยเต ชิโนฯ

‘‘ทานํ ทตฺวา มหาโภโค, สีเลน สุคตูปโค;
ภาวนาย จ นิพฺพาติ, อิจฺเจวมนุสาสถฯ

‘‘เทสนํ ตํ มหสฺสาทํ, อาทิมชฺฌนฺตโสภนํ;
สุณนฺติ ปริสา สพฺพา, อมตํว มหารสํฯ

‘‘สุตฺวา สุมธุรํ ธมฺมํ, ปสนฺนา ชินสาสเน;
สุคตํ สรณํ คนฺตฺวา, ยาวชีวํ นมสฺสหํฯ

‘‘มุนิโน คนฺธกุฏิยา, โอปุเญฺชสิํ ตทา มหิํ;
จตุชฺชาเตน คเนฺธน, มาเส อฏฺฐ ทิเนสฺวหํฯ

‘‘ปณิธาย สุคนฺธตฺตํ, สรีรวิสฺสคนฺธิโน;
ตทา ชิโน วิยากาสิ, สุคนฺธตนุลาภิตํฯ

‘‘โย ยํ คนฺธกุฏิภูมิํ, คเนฺธโนปุญฺชเต สกิํ;
เตน กมฺมวิปาเกน, อุปปนฺนฺน ตหิํ ตหิํฯ

‘‘สุคนฺธเทโห สพฺพตฺถ, ภวิสฺสติ อยํ นโร;
คุณคนฺธยุตฺโต หุตฺวา, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวติํสมคจฺฉหํฯ

‘‘ปจฺฉิเม จ ภเว ทานิ, ชาโต วิปฺปกุเล อหํ;

คพฺภํ เม วสโต มาตา, เทเหนาสิ สุคนฺธิตาฯ

‘‘ยทา จ มาตุกุจฺฉิมฺหา, นิกฺขมามิ ตทา ปุรี;
สาวตฺถิ สพฺพคเนฺธหิ, วาสิตา วิย วายถฯ

‘‘ปุปฺผวสฺสญฺจ สุรภิ, ทิพฺพคนฺธํ มโนรมํ;
ธูปานิ จ มหคฺฆานิ, อุปวายึสุ ตาวเทฯ

‘‘เทวา จ สพฺพคเนฺธหิ, ธูปปุเปฺผหิ ตํ ฆรํ;
วาสยึสุ สุคเนฺธน, ยสฺมึ ชาโต อหํ ฆเรฯ

‘‘ยทา จ ตรุโณ ภโทฺท, ปฐเม โยพฺพเน ฐิโต;
ตทา เสลํ สปริสํ, วิเนตฺวา นรสารถิฯ

‘‘เตหิ สเพฺพหิ ปริวุโต, สาวตฺถิปุรมาคโต;
ตทา พุทฺธานุภาวํ ตํ, ทิสฺวา ปพฺพชิโต อหํฯ

‘‘สีลํ สมาธิปญฺญญฺจ, วิมุตฺติญฺจ อนุตฺตรํ;
ภาเวตฺวา จตุโร ธเมฺม, ปาปุณึ อาสวกฺขยํฯ

‘‘ยทา ปพฺพชิโต จาหํ, ยทา จ อรหา อหุํ;
นิพฺพายิสฺสํ ยทา จาหํ, คนฺธวโสฺส ตทา อหุฯ

‘‘สรีรคโนฺธ จ สทาติเสติ เม, มหารหํ จนฺทนจมฺปกุปฺปลํ;
ตเถว คเนฺธ อิตเร จ สพฺพโส, ปสยฺห วายามิ ตโต ตหึ ตหึฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ติตฺถิเยสุ ปพฺพชิตฺวา อตฺตโน ปตฺตํ อตฺตกิลมถานุโยคํ ทุกฺขํ, สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปตฺตํ ฌานาทิสุขญฺจ จิเนฺตตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติปจฺจเวกฺขณมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๓๒๐. ‘‘อโยเค ยุญฺชมตฺตานํ, ปุริโส กิจฺจมิจฺฉโก;
จรํ เจ นาธิคเจฺฉยฺย, ตํ เม ทุพฺภคลกฺขณํฯ

๓๒๑. ‘‘อพฺพูฬฺหํ อฆคตํ วิชิตํ, เอกเญฺจ โอสฺสเชยฺย กลีว สิยา;
สพฺพานิปิ เจ โอสฺสเชยฺย อโนฺธว สิยา, สมวิสมสฺส อทสฺสนโตฯ

๓๒๒. ‘‘ยญฺหิ กยิรา ตญฺหิ วเท, ยํ น กยิรา น ตํ วเท;
อกโรนฺตํ ภาสมานํ, ปริชานนฺติ ปณฺฑิตาฯ

๓๒๓. ‘‘ยถาปิ รุจิรํ ปุปฺผํ, วณฺณวนฺตํ อคนฺธกํ;
เอวํ สุภาสิตา วาจา, อผลา โหติ อกุพฺพโตฯ

๓๒๔. ‘‘ยถาปิ รุจิรํ ปุปฺผํ, วณฺณวนฺตํ สุคนฺธกํ;
เอวํ สุภาสิตา วาจา, สผลา โหติ กุพฺพโต’’ติฯ –

อิมา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อโยเค**ติ อยุญฺชิตพฺเพ อเสวิตพฺเพ อนฺตทฺวเยฯ อิธ ปน อตฺตกิลมถานุโยควเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ยุญฺช**นฺติ ตสฺมิํ อตฺตานํ ยุญฺชโนฺต โยเชโนฺต ตถา ปฏิปชฺชโนฺตฯ **กิจฺจมิจฺฉโก**ติ อุภยหิตาวหํ กิจฺจํ อิจฺฉโนฺต, ตปฺปฏิปกฺขโต อโยเค **จรํ** จรโนฺต เจ ภเวยฺยฯ **นาธิคเจฺฉยฺยา**ติ ยถาธิเปฺปตํ หิตสุขํ น ปาปุเณยฺยาติ ญาโยฯ ตสฺมา ยํ อหํ ติตฺถิยมตวญฺจิโต อโยเค ยุญฺชิํ, **ตํ เม ทุพฺภคลกฺขณํ** อปุญฺญสภาโวฯ ‘‘ปุริมกมฺมพฺยาโมหิโต อโยเค ยุญฺชิ’’นฺติ ทเสฺสติฯ

อพฺพูฬฺหํ อฆคตํ วิชิตนฺติ วิพาธนสภาวตาย อฆา นาม ราคาทโย, อฆานิ เอว อฆคตํ, อฆคตานํ วิชิตํ สํสารปฺปวตฺติ, เตสํ วิชโย กุสลธมฺมาภิภโวฯ ‘‘อฆคตํ วิชิต’’นฺติ อนุนาสิกโลปํ อกตฺวา วุตฺตํฯ ตํ อพฺพูฬฺหํ อนุทฺธตํ เยน, ตํ อพฺพูฬฺหาฆคตํ วิชิตํ กตฺวา เอวํภูโต หุตฺวา, กิเลเส อสมุจฺฉินฺทิตฺวาติ อโตฺถฯ **เอกเญฺจ โอสฺสเชยฺยา**ติ อทุติยตาย ปธานตาย จ เอกํ อปฺปมาทํ สมฺมาปโยคเมว วา โอสฺสเชยฺย ปริจฺจเชยฺย เจฯ **กลีว** โส ปุคฺคโล กาฬกณฺณี วิย **สิยาฯ สพฺพานิปิ เจ โอสฺสเชยฺยา**ติ สพฺพานิปิ วิมุตฺติยา ปริปาจกานิ สทฺธาวีริยสติสมาธิปญฺญินฺทฺริยานิ โอสฺสเชยฺย เจ, อภาวนาย ฉเฑฺฑยฺย เจ, **อโนฺธว สิยา สมวิสมสฺส อทสฺสนโต**ฯ

ยถาติ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนเตฺถ นิปาโตฯ **รุจิร**นฺติ โสภนํฯ **วณฺณวนฺต**นฺติ วณฺณสณฺฐานสมฺปนฺนํฯ **อคนฺธก**นฺติ คนฺธรหิตํ ปาลิภทฺทกคิริกณฺณิกชยสุมนาทิเภทํฯ **เอวํ สุภาสิตา วาจา**ติ สุภาสิตา วาจา นาม เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ วณฺณสณฺฐานสมฺปนฺนปุปฺผสทิสํฯ ยถา หิ อคนฺธกํ ปุปฺผํ ธาเรนฺตสฺส สรีเร คโนฺธ น ผรติ, เอวํ เอตมฺปิ โย สกฺกจฺจสวนาทีหิ จ สมาจรติ, ตสฺส สกฺกจฺจํ อสมาจรนฺตสฺส ยํ ตตฺถ กตฺตพฺพํ, ตํ อกุพฺพโต สุตคนฺธํ ปฏิปตฺติคนฺธญฺจ น อาวหติ อผลา โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอวํ สุภาสิตา วาจา, อผลา โหติ อกุพฺพโต’’ติฯ

สุคนฺธกนฺติ สุมนจมฺปกนีลุปฺปลปุปฺผาทิเภทํฯ **เอว**นฺติ ยถา ตํ ปุปฺผํ ธาเรนฺตสฺส สรีเร คโนฺธ ผรติ, เอวํ เตปิฏกพุทฺธวจนสงฺขาตา สุภาสิตา วาจาปิ โย สกฺกจฺจสวนาทีหิ ตตฺถ กตฺตพฺพํ กโรติ, อสฺส ปุคฺคลสฺส สผลา โหติ, สุตคนฺธปฏิปตฺติคนฺธานํ อาวหนโต มหปฺผลา โหติ มหานิสํสาฯ ตสฺมา ยโถวาทํ ปฏิปเชฺชยฺย, ยถาการี ตถาวาที จ ภเวยฺยาติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

สุภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. คิริมานนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา

วสฺสติ เทโวติอาทิกา อายสฺมโต คิริมานนฺทเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต ฆราวาสํ วสโนฺต อตฺตโน ภริยาย ปุเตฺต จ กาลงฺกเต โสกสลฺลสมปฺปิโต อรญฺญํ ปวิโฏฺฐ สตฺถารา ตตฺถ คนฺตฺวา ธมฺมํ กเถตฺวา โสกสเลฺล อพฺพูเฬฺห ปสนฺนมานโส สุคนฺธปุเปฺผหิ ปูเชตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา สิรสิ อญฺชลิํ กตฺวา อภิตฺถวิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พิมฺพิสารรโญฺญ ปุโรหิตสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **คิริมานโนฺท**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต

สตฺถุ ราชคหคมเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺต กติปยํ ทิวสํ คามกาวาเส วสิตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตุํ ราชคหํ อคมาสิฯ พิมฺพิสารมหาราชา ตสฺส อาคมนํ สุตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา ''อิเธว, ภเนฺต, วสถ, อหํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหามี''ติ สมฺปวาเรตฺวา คโต พหุกิจฺจตาย น สริฯ ''เถโร อโพฺภกาเส วสตี''ติ เทวตา เถรสฺส เตมนภเยน วสฺสํ วาเรสุํฯ ราชา อวสฺสนการณํ สลฺลเกฺขตฺวา เถรสฺส กุฏิกํ การาเปสิฯ เถโร กุฏิกายํ วสโนฺต เสนาสนสปฺปายลาเภน สมาธานํ ลภิตฺวา วีริยสมตํ โยเชตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔๐.๔๑๙-๔๔๘) –

''ภริยา เม กาลงฺกตา, ปุโตฺต สิวถิกํ คโต;
มาตา ปิตา มตา ภาตา, เอกจิตมฺหิ ฑยฺหเรฯ

''เตน โสเกน สนฺตโตฺต, กิโส ปณฺฑุ อโหสหํ;
จิตฺตเกฺขโป จ เม อาสิ, เตน โสเกน อฏฺฏิโตฯ

''โสกสลฺลปเรโตหํ, วนนฺตมุปสงฺกมิํ;
ปวตฺตผลํ ภุญฺชิตฺวา, รุกฺขมูเล วสามหํฯ

''สุเมโธ นาม สมฺพุโทฺธ, ทุกฺขสฺสนฺตกโร ชิโน;
มมุทฺธริตุกาโม โส, อาคจฺฉิ มม สนฺติกํฯ

''ปทสทฺทํ สุณิตฺวาน, สุเมธสฺส มเหสิโน;
ปคฺคเหตฺวานหํ สีสํ, อุโลฺลเกสิํ มหามุนิํฯ

''อุปาคเต มหาวีเร, ปีติ เม อุทปชฺชถ;
ตทาสิเมกคฺคมโน, ทิสฺวา ตํ โลกนายกํฯ

''สติํ ปฏิลภิตฺวาน, ปณฺณมุฏฺฐิมทาสหํ;
นิสีทิ ภควา ตตฺถ, อนุกมฺปาย จกฺขุมาฯ

''นิสชฺช ตตฺถ ภควา, สุเมโธ โลกนายโก;
ธมฺมํ เม กถยี พุโทฺธ, โสกสลฺลวิโนทนํฯ

''อนวฺหิตา ตโต อาคุํ, อนนุญฺญาตา อิโต คตา;
ยถาคตา ตถา คตา, ตตฺถ กา ปริเทวนาฯ

''ยถาปิ ปถิกา สตฺตา, วสฺสมานาย วุฏฺฐิยา;
สภณฺฑา อุปคจฺฉนฺติ, วสฺสสฺสาปตนาย เตฯ

''วเสฺส จ เต โอรมิเต, สมฺปยนฺติ ยทิจฺฉกํ;
เอวํ มาตา ปิตา ตุยฺหํ, ตตฺถ กา ปริเทวนาฯ

''อาคนฺตุกา ปาหุนกา, จลิเตริตกมฺปิตา;
เอวํ มาตา ปิตา ตุยฺหํ, ตตฺถ กา ปริเทวนาฯ

''ยถาปิ อุรโค ชิณฺณํ, หิตฺวา คจฺฉติ สํ ตจํ;

เอวํ มาตา ปิตา ตุยฺหํ, สํ ตนุํ อิธ หียเรฯ

‘‘พุทฺธสฺส คิรมญฺญาย, โสกสลฺลํ วิวชฺชยึ;
ปาโมชฺชํ ชนยิตฺวาน, พุทฺธเสฏฺฐํ อวนฺทหํฯ

‘‘วนฺทิตฺวาน มหานาคํ, ปูชยึ คิรีมญฺชรึ;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตํ, สุเมธํ โลกนายกํฯ

‘‘ปูชยิตฺวาน สมฺพุทฺธํ, สิเร กตฺวาน อญฺชลึ;
อนุสฺสรํ คุณคฺคานิ, สนฺถวึ โลกนายกํฯ

‘‘นิตฺติโณฺณสิ มหาวีร, สพฺพญฺญุ โลกนายก;
สเพฺพ สเตฺต อุทฺธรสิ, ญาเณน ตฺวํ มหามุเนฯ

‘‘วิมตึ เทฺวฬฺหกํ วาปิ, สญฺฉินฺทสิ มหามุเน;
ปฏิปาเทสิ เม มคฺคํ, ตว ญาเณน จกฺขุมฯ

‘‘อรหา วสิปตฺตา จ, ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา;
อนฺตลิกฺขจรา ธีรา, ปริวาเรนฺติ ตาวเทฯ

‘‘ปฏิปนฺนา จ เสขา จ, ผลฏฺฐา สนฺติ สาวกา;
สูโรทเยว ปทุมา, ปุปฺผนฺติ ตว สาวกาฯ

‘‘มหาสมุโทฺทวโกฺขโภ , อตุโลปิ ทุรุตฺตโร;
เอวํ ญาเณน สมฺปโนฺน, อปฺปเมโยฺยสิ จกฺขุมฯ

‘‘วนฺทิตฺวาหํ โลกชินํ, จกฺขุมนฺตํ มหายสํ;
ปุถุทิสา นมสฺสโนฺต, ปฏิกุฏิโก อาคญฺฉหํฯ

‘‘เทวโลกา จวิตฺวาน, สมฺปชาโน ปติสฺสโต;
โอกฺกมึ มาตุยา กุจฺฉึ, สนฺธาวโนฺต ภวาภเวฯ

‘‘อคารา อภินิกฺขมฺม, ปพฺพชึ อนคาริยํ;
อาตาปี นิปโก ฌายี, ปฏิสลฺลานโคจโรฯ

‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน, โตสยิตฺวา มหามุนึ;
จโนฺทวพฺภฆนา มุโตฺต, วิจรามิ อหํ สทาฯ

‘‘วิเวกมนุยุโตฺตมฺหิ, อุปสโนฺต นิรูปธิ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, ยํ พุทฺธมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ เถรสฺส อรหตฺตปฺปตฺติยา หฏฺฐตุฏฺฐ วิย เทเว วสฺสนฺเต อุปริ ตํ วสฺสเน นิโยชนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๓๒๕. ‘‘วสฺสติ เทโว ยถาสุคีตํ, ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา;
ตสฺสํ วิหรามิ วูปสนฺโต, อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวฯ

๓๒๖. ‘‘วสฺสติ เทโว ยถาสุคีตํ, ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา;
ตสฺสํ วิหรามิ สนฺตจิตฺโต, อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวฯ

๓๒๗. ‘‘วสฺสติ เทโว…เป.… ตสฺสํ วิหรามิ วีตราโค…เป.…ฯ
๓๒๘. ‘‘วสฺสติ เทโว…เป.… ตสฺสํ วิหรามิ วีตโทโส…เป.…ฯ
๓๒๙. ‘‘วสฺสติ เทโว…เป.… ตสฺสํ วิหรามิ วีตโมโห;
อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’ติฯ – อิมา ปญฺจ คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ยถาสุคีต**นฺติ สุคีตานุรูปํ, สุนฺทรสฺส อตฺตโน เมฆคีตสฺส อนุรูปเมวาติ อโตฺถฯ วลาหโก หิ ยถา อคชฺชนฺโต เกวลํ วสฺสนฺโต น โสภติ, เอวํ สตปฏลสหสฺสปฏเลน อุฏฺฐหิตฺวา ถนยนฺโต คชฺชนฺโต วิชฺชุลฺลตา นิจฺฉาเรนฺโตปิ อวสฺสนฺโต น โสภติ, ตถาภูโต ปน หุตฺวา วสฺสนฺโต โสภตีติ วุตฺตํ ‘‘วสฺสติ เทโว ยถาสุคีต’’นฺติฯ เตนาห – ‘‘อภิตฺถนย, ปชฺชุนฺน’’ , (จริยา. ๓.๘๙; ชา. ๑.๑.๗๕) ‘‘คชฺชิตา เจว วสฺสิตา จา’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๐๑; ปุ. ป. ๑๕๗) จฯ **ตสฺสํ วิหรามี**ติ ตสฺสํ กุฏิกายํ อริยวิหารคเพฺภน อิริยาปถวิหาเรน วิหรามิฯ **วูปสนฺตจิตฺโต**ติ อคฺคผลสมาธินา สมฺมเทว อุปสนฺตมานโสฯ

เอวํ เถรสฺส อเนกวารํ กตํ อุโยฺยชนํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉนฺโต วลาหกเทวปุโตฺต นินฺนญฺจ ถลญฺจ ปูเรนฺโต มหาวสฺสํ วสฺสาเปสิฯ

คิริมานนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สุมนเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยํ ปตฺถยาโนติอาทิกา อายสฺมโต สุมนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต อิโต ปญฺจนวุเต กเปฺป พุทฺธสุเญฺญ โลเก กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ พฺยาธิตํ ทิสฺวา หรีตกํ อทาสิ ฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ คหปติกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **สุมโน**ติ ลทฺธนาโม สุเขน วฑฺฒิฯ ตสฺส ปน มาตุโล ปพฺพชิตฺวา อรหา หุตฺวา อรเญฺญ วิหรนฺโต สุมเน วยปฺปเตฺต ตํ ปพฺพาเชตฺวา จริตานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ โส ตตฺถ โยคกมฺมํ กโรนฺโต จตฺตาริ ฌานานิ ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตสิฯ อถสฺส เถโร วิปสฺสนาวิธึ อาจิกฺขิฯ โส จ นจิเรเนว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๔.๖๐-๗๑) –

‘‘หรีตกํ อามลกํ, อมฺพชมฺพุวิภีตกํ;
โกลํ ภลฺลาตกํ พิลฺลํ, สยเมว หรามหํฯ

‘‘ทิสฺวาน ปพฺภารคตํ, ฌายึ ฌานรตํ มุนึ;
อาพาเธน อาปีเฬนฺตํ, อทุตียํ มหามุนึฯ

‘‘หรีตกํ คเหตฺวาน, สยมฺภุสฺส อทาสหํ;
ขาทมตฺตมฺหิ เภสเชฺช, พฺยาธิ ปสฺสมฺภิ ตาวเทฯ

‘‘ปหีนทรโถ พุโทฺธ, อนุโมทมกาสิ เม;
เภสชฺชทาเนนิมินา, พฺยาธิวูปสเมน จฯ

‘‘เทวภูโต มนุโสฺส วา, ชาโต วา อญฺญชาติยา;
สพฺพตฺถ สุขิโต โหตุ, มา จ เต พฺยาธิมาคมาฯ

‘‘อิทํ วตฺวาน สมฺพุโทฺธ, สยมฺภู อปราชิโต;
นภํ อพฺภุคฺคมี ธีโร, หํสราชาว อมฺพเรฯ

‘‘ยโต หรีตกํ ทินฺนํ, สยมฺภุสฺส มเหสิโน;
อิมํ ชาตึ อุปาทาย, พฺยาธิ เม นุปปชฺชถฯ

‘‘อยํ ปจฺฉิมโก มยฺหํ, จริโม วตฺตเต ภโว;
ติโสฺส วิชฺชา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, เภสชฺชมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, เภสชฺชสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหเตฺต ปน ปติฎฺฐิโต เอกทิวสํ มาตุลเตฺถรสฺส อุปฎฺฐานํ อคมาสิฯ ตํ เถโร อธิคมํ ปุจฺฉิ, ตํ พฺยากโรโนฺต –

๓๓๐. ‘‘ยํ ปตฺถยาโน ธเมฺมสุ, อุปชฺฌาโย อนุคฺคหิ;
อมตํ อภิกงฺขนฺตํ, กตํ กตฺตพฺพกํ มยาฯ

๓๓๑. ‘‘อนุปฺปโตฺต สจฺฉิกโต, สยํ ธโมฺม อนีติโห;
วิสุทฺธญาโณ นิกฺกโงฺข, พฺยากโรมิ ตวนฺติเกฯ

๓๓๒. ‘‘ปุเพฺพนิวาสํ ชานามิ, ทิพฺพจกฺขุ วิโสธิตํ;
สทโตฺถ เม อนุปฺปโตฺต, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

๓๓๓. ‘‘อปฺปมตฺตสฺส เม สิกฺขา, สุสฺสุตา ตว สาสเน;
สเพฺพ เม อาสวา ขีณา, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวฯ

๓๓๔. ‘‘อนุสาสิ มํ อริยวตา, อนุกมฺปิ อนุคฺคหิ;
อโมโฆ ตุยฺหโมวาโท, อเนฺตวาสิมฺหิ สิกฺขิโต’’ติฯ –

อิมาหิ ปญฺจหิ คาถาหิ สีหนาทํ นทโนฺต อญฺญํ พฺยากาสิฯ

ตตฺถ **ยํ ปตฺถยาโน ธเมฺมสุ, อุปชฺฌาโย อนุคฺคหิฯ อมตํ อภิกงฺขนฺต**นฺติ สมถวิปสฺสนาทีสุ อนวชฺชธเมฺมสุ ยํ ธมฺมํ มยฺหํ ปตฺถยโนฺต อากงฺขโนฺต อุปชฺฌาโย อมตํ นิพฺพานํ อภิ

กงฺขนฺตํ มํ โอวาททานวเสน อนุคฺคณฺหิฯ **กตํ กตฺตพฺพกํ มยา**ติ ตสฺส อธิคมตฺถํ กตฺตพฺพํ ปริญฺญาทิโสฬสวิธํ กิจฺจํ กตํ นิฏฺฐาปิตํ มยาฯ

ตโต เอว **อนุปฺปตฺโต** อธิคโต จตุพฺพิโธปิ มคฺคธมฺโม **สจฺฉิกโตฯ สยํ ธมฺโม อนีติโห**ติ สยํ อตฺตนาเยว นิพฺพานธมฺโม ผลธมฺโม จ อนีติโห อสนฺทิโทฺธ อตฺตปจฺจกฺโข กโต, ''อิติห, อิติ กิรา''ติ ปวตฺติยา อิติหสงฺขาตํ สํสยํ สมุจฺฉินฺทนฺเตเยว อริยมคฺเค ปวตฺตตีติฯ เตนาห **''วิสุทฺธญาโณ นิกฺกโงฺข''**ติอาทิฯ ตตฺถ **วิสุทฺธญาโณ**ติ สพฺพสํกิเลสวิสุทฺธิยา วิสุทฺธญาโณฯ **ตวนฺติเก**ติ ตว สมีเปฯ

สทโตฺถติ อรหตฺตํฯ **สิกฺขา**ติ อธิสีลสิกฺขาทโยฯ **สุสฺสุตา**ติ ปริยตฺติพาหุสจฺจสฺส ปฏิเวธพาหุสจฺจสฺส จ ปาริปูริวเสน สุฏฺฐุ สุตาฯ **ตว สาสเน**ติ ตว โอวาเท อนุสิฏฺฐิยํ ฐิตสฺสฯ

อริยวตาติ สุวิสุทฺธสีลาทิวตสมาทาเนนฯ **อเนฺตวาสิมฺหิ สิกฺขิโต**ติ ตุยฺหํ สมีเป จิณฺณพฺรหฺมจริยวาสตาย อเนฺตวาสี สิกฺขิตวา สิกฺขิตอธิสีลาทิสิโกฺข อมฺหีติฯ

สุมนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วฑฺฒเตฺถรคาถาวณฺณนา

สาธู หีติอาทิกา อายสฺมโต วฑฺฒเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ภารุกจฺฉนคเร คหปติกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **วโฑฺฒ**ติ ลทฺธนาโม อนุปุเพฺพน วฑฺฒติฯ อถสฺส มาตา สํสาเร สญฺชาตสํเวคา ปุตฺตํ ญาตีนํ นิยฺยาเทตฺวา ภิกฺขุนีนํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตี อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา อปเรน สมเยน ปุตฺตมฺปิ วิญฺญุตํ ปตฺตํ เวฬุทนฺตเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพาเชสิฯ โส ปพฺพชิโต พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก หุตฺวา คนฺถธุรํ วหโนฺต เอกทิวสํ ''เอกโก สนฺตรุตฺตโรว มาตรํ ปสฺสิสฺสามี''ติ ภิกฺขุนุปสฺสยํ อคมาสิฯ ตํ ทิสฺวา มาตา ''กสฺมา ตฺวํ เอกโก สนฺตรุตฺตโรว อิธาคโต''ติ โจเทสิฯ โส มาตรา โจทิยมาโน ''อยุตฺตํ มยา กต''นฺติ อุปฺปนฺนสํเวโค วิหารํ คนฺตฺวา ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺน วิปสฺสิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา มาตุ โอวาทสมฺปตฺติปกาสนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๓๓๕. ''สาธู หิ กิร เม มาตา, ปโตทํ อุปทํสยิ;
ยสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, อนุสิโฏฺฐ ชเนตฺติยา;
อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํฯ

๓๓๖. ''อรหา ทกฺขิเณโยฺยมฺหิ, เตวิโชฺช อมตทฺทโส;
เชตฺวา นมุจิโน เสนํ, วิหรามิ อนาสโวฯ

๓๓๗. ''อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ, เย เม วิชฺชึสุ อาสวา;
สเพฺพ อเสสา อุจฺฉินฺนา, น จ อุปฺปชฺชเร ปุนฯ

๓๓๘. ''วิสารทา โข ภคินี, เอวมตฺถํ อภาสยิ;
อปิหา นูน มยิปิ, วนโถ เต น วิชฺชติฯ

๓๓๙. ''ปริยนฺตกตํ ทุกฺขํ, อนฺติโมยํ สมุสฺสโย;
ชาติมรณสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว''ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **สาธู หิ กิร เม มาตา, ปโตทํ อุปทํสยี**ติ สาธุ วต มาตา มยฺหํ โอวาทสงฺขาตํ ปโตทํ ทเสฺสติ, เตน เม วีริยํ อุเตฺตเชนฺตี อุตฺตมเงฺค ปญฺญาสีเส วิชฺฌิฯ **ยสฺสา**ติ ยสฺสา เม มาตุยาฯ **สโมฺพธิ**นฺติ อรหตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ โยชนา – ชเนตฺติยา เม อนุสิโฏฺฐ ยสฺสา อนุสาสนีภูตํ วจนํ สุตฺวา อหํ อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต วิหรโนฺต อุตฺตมํ อคฺคผลํ สโมฺพธึ อรหตฺตํ ปโตฺตฯ

ตโต เอว อารกตฺตา กิเลเสหิ **อรหา** ปุญฺญเกฺขตฺตตาย **ทกฺขิเณโยฺย** ทกฺขิณารโห อมฺหิฯ ปุเพฺพนิวาสญาณาทิวิชฺชาตฺตยสฺส อธิคตตฺตา **เตวิโชฺช** นิพฺพานสฺส สจฺฉิกตตฺตา **อมตทฺทโส นมุจิโน** มารสฺส **เสนํ** กิเลสวาหินึ โพธิปกฺขิยเสนาย ชินิตฺวา ตสฺส ชิตตฺตาเยว อนาสโว สุขํ วิหรามีติฯ

อิทานิ ‘‘อนาสโว’’ติ วุตฺตมตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘อชฺฌตฺตญฺจา’’** ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **อชฺฌตฺตํ** อชฺฌตฺตวตฺถุกา จ **พหิทฺธา** พหิทฺธวตฺถุกา จ **อาสวา เย** มยฺหํ อริยมคฺคาธิคมโต ปุเพฺพ **วิชฺชิํสุ** อุปลพฺภิํสุ, เต สเพฺพ อนวเสสา **อุจฺฉินฺนา** อริยมเคฺคน สมุจฺฉินฺนา ปหีนา ปุน ทานิ กทาจิปิ น จ อุปฺปเชฺชยฺยุํ น อุปฺปชฺชิสฺสนฺติเยวาติฯ

อิทานิ มาตุ วจนํ องฺกุสํ กตฺวา อตฺตนา อรหตฺตสฺส อธิคตตฺตา มาตรํ โถเมโนฺต **‘‘วิสารทา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิสารทา โข**ติ เอกํเสน วิคตสารชฺชาฯ เอวํ มาตุ อตฺตโน จ อรหตฺตาธิคเมน สตฺถุ โอรสปุตฺตภาวํ อุลฺลเปโนฺต มาตรํ **‘‘ภคินี’’**ติ อาหฯ **เอตมตฺถํ อภาสยี**ติ เอตํ มม โอวาทภูตํ อตฺถํ อภณิฯ เอวํ ปน มํ โอวทนฺตี น เกวลํ วิสารทา เอว, อถ โข **อปิหา นูน มยิปิ** ตว ปุตฺตเกปิ อปิหา อสนฺถวา มเญฺญ, กึ วา เอเตน ปริกปฺปเนน? **วนโถ เต น วิชฺชติ** อวิชฺชาทิโก วนโถ ตว สนฺตาเน นเตฺถว, ยา มํ ภวกฺขเย นิโยเชสีติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ‘‘ตยา นิโยชิตาการเนว มยา ปฏิปนฺน’’นฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปริยนฺตกต’’**นฺติ โอสานคาถมาห, ตสฺสโตฺถ สุวิเญฺญโยฺยวฯ

วฑฺฒเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. นทีกสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา

อตฺถาย วต เมติอาทิกา อายสฺมโต นทีกสฺสปเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจิโนโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อตฺตนา โรปิตสฺส อมฺพรุกฺขสฺส ปฐมุปฺปนฺนํ มโนสิลาวณฺณํ เอกํ อมฺพผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล อุรุเวลกสฺสปสฺส ภาตา หุตฺวา นิพฺพโตฺตฯ วยปฺปโตฺต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ อนิจฺฉโนฺต ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตีหิ ตาปสสเตหิ สทฺธิํ เนรญฺชราย นทิยา ตีเร อสฺสมํ มาเปตฺวา วิหรติฯ นทีตีเร วสนโต หิสฺส กสฺสปโคตฺตตาย จ **นทีกสฺสโป**ติ สมญฺญา อโหสิฯ ตสฺส ภควา สปริสสฺส เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปทํ อทาสิฯ ตํ สพฺพํ ขนฺธเก (มหาว. ๓๖-๓๙) อาคตเมวฯ โส ภควโต **อาทิตฺตปริยายเทสนาย** (มหาว. ๕๔; สํ. นิ. ๔.๒๘) อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๔.๘๑-๘๗) –

> ‘‘ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
> ปิณฺฑาย วิจรนฺตสฺส, ธารโต อุตฺตมํ ยสํฯ

‘‘อคฺคผลํ คเหตฺวาน, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
ทกฺขิเณยฺยสฺส วีรสฺส, อทาสึ สตฺถุโน อหํฯ

‘‘เตน กเมฺมน ทฺวิปทินฺท, โลกเชฏฺฐ นราสภ;
ปโตฺตมฺหิ อจลํ ฐานํ, หิตฺวา ชยปราชยํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กปฺป, ยํ ทานมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, อคฺคทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหเตฺต ปน ปติฏฺฐิโต อปรภาเค อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ทิฏฺฐิสมุคฺฆาตกิตฺตนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๓๔๐. ‘‘อตฺถาย วต เม พุโทฺธ, นทิํ เนรญฺชรํ อคา;
ยสฺสาหํ ธมฺมํ สุตฺวาน, มิจฺฉาทิฏฺฐิํ วิวชฺชยิํฯ

๓๔๑. ‘‘ยชิํ อุจฺจาวเจ ยเญฺญ, อคฺคิหุตฺตํ ชุหิํ อหํ;
เอสา สุทฺธีติ มญฺญโนฺต, อนฺธภูโต ปุถุชฺชโนฯ

๓๔๒. ‘‘ทิฏฺฐิคหนปกฺขโนฺท, ปรามาเสน โมหิโต;
อสุทฺธิํ มญฺญิสํ สุทฺธิํ, อนฺธภูโต อวิทฺทสุฯ

๓๔๓. ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปหีนา เม, ภวา สเพฺพ วิทาลิตา;
ชุหามิ ทกฺขิเณยฺยคฺคิํ, นมสฺสามิ ตถาคตํฯ

๓๔๔. ‘‘โมหา สเพฺพ ปหีนา เม, ภวตณฺหา ปทาลิตา;
วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ –

อิมา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อตฺถาย วต เม**ติ มยฺหํ อตฺถาย วต หิตาย วตฯ **พุโทฺธ**ติ สพฺพญฺญุพุโทฺธฯ **นทิํ เนรญฺชรํ อคา**ติ เนรญฺชราสงฺขาตํ นทิํ อคญฺฉิ, ตสฺสา นทิยา ตีเร จ มม ภาตุ อุรุเวลกสฺสปสฺส อสฺสมํ อุปคโตติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘ยสฺสาห’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ยสฺสา**ติ ยสฺส พุทฺธสฺส ภควโตฯ **ธมฺมํ สุตฺวานา**ติ จตุสจฺจปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมํ สุตฺวา, โสตทฺวารานุสาเรน อุปลภิตฺวาฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิํ วิวชฺชยิ**นฺติ ‘‘ยญฺญาทีหิ สุทฺธิ โหตี’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ วิปรีตทสฺสนํ ปชหิํฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐิํ วิวชฺชยินฺติ วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยชิ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยชิํ อุจฺจาวเจ ยเญฺญ**ติ ปากฏยเญฺญ โสมยาควาชเปยฺยาทิเก นานาวิเธ ยเญฺญ ยชิํฯ **อคฺคิหุตฺตํ ชุหิํ อห**นฺติ เตสํ ยญฺญานํ ยชนวเสน อาหุติํ ปคฺคณฺหโนฺต อคฺคิํ ปริจริํฯ **เอสา สุทฺธีติ มญฺญโนฺต**ติ เอสา ยญฺญกิริยา อคฺคิปาริจริยา สุทฺธิเหตุภาวโต สุทฺธิ ‘‘เอวํ เม สํสารสุทฺธิ โหตี’’ติ มญฺญมาโนฯ **อนฺธภูโต ปุถุชฺชโน**ติ ปญฺญาจกฺขุเวกเลฺลน อวิชฺชนฺธตาย อนฺธภูโต ปุถุชฺชโน หุตฺวา วนคหนปพฺพตคหนาทีนิ วิย ทุรติกฺกมนเฏฺฐน ทิฏฺฐิเยว คหนํ ทิฏฺฐิคหนํ , ตํ ปกฺขโนฺท อนุปวิโฏฺฐติ **ทิฏฺฐิคหนปกฺขโนฺทฯ ปรามาเสนา**ติ ธมฺมสภาวํ อติกฺกมิตฺวา ‘‘อิท

เมว สจฺจ''นฺติ ปรามสนฺโต ปรามาสสงฺขาเตน มิจฺฉาภินิเวเสนฯ **โมหิโต**ติ มูฬฺหภาวํ ปาปิโตฯ **อสุทฺธึ มญฺญิสํ สุทฺธิ**นฺติ อสุทฺธึ มคฺคํ ''สุทฺธึ มคฺค''นฺติ มญฺญิสํ มญฺญึฯ ตตฺถ การณมาห **''อนฺธภูโต อวิทฺทสู''**ติฯ ยสฺมา อวิชฺชาย อนฺธภูโต, ตโต เอว ธมฺมาธมฺมํ ยุตฺตายุตฺตญฺจ อวิทฺวา, ตสฺมา ตถา มญฺญินฺติ อโตฺถฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปหีนา เมติ เอวํภูตสฺส ปน สตฺถุ สมฺมุขา จตุสจฺจคพฺภํ ธมฺมกถํ สุตฺวา โยนิโส ปฏิปชฺชนฺตสฺส อริยมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา สพฺพาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน มยฺหํ ปหีนาฯ **ภวา**ติ กามภวาทโย สเพฺพปิ ภวา อริยมคฺคสเตฺถน **วิทาลิตา** วิทฺธํสิตาฯ **ชุหามิ ทกฺขิเณยฺยคฺคิ**นฺติ อาหวนียาทิเก อคฺคี ฉเฑฺฑตฺวา สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺยตาย สพฺพสฺส จ ปาปสฺส ทหนโต ทกฺขิเณยฺยคฺคึ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ชุหามิ ปริจรามิฯ ตยิทํ มยฺหํ ทกฺขิเณยฺยคฺคิปริจรณํ ทธินวนีตมธุติลสปฺปิอาทินิรเปกฺขํ สตฺถุ นมสฺสนเมวาติ อาห **''นมสฺสามิ ตถาคต''**นฺติฯ อถ วา **ชุหามิ ทกฺขิเณยฺยคฺคิ**นฺติ ทายกานํ ทกฺขิณาย มหปฺผลภาวกรเณน ปาปสฺส จ ทหเนน ทกฺขิเณยฺยคฺคิภูตํ อตฺตานํ ชุหามิ ปริจรามิ ตถา กตฺวา ปริจรามิ, ตถา กตฺวา ปริหรามิฯ ปุเพฺพ อคฺคิเทวํ นมสฺสามิ, อิทานิ ปน นมสฺสามิ ตถาคตนฺติฯ

โมหา สเพฺพ ปหีนา เมติ ทุเกฺข อญฺญาณาทิเภทา สเพฺพ โมหา มยฺหํ ปหีนา สมุจฺฉินฺนา, ตโต เอว **''ภวตณฺหา ปทาลิตาฯ วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว''**ติ ตีสุ ปเทสุ เม-สโทฺท อาเนตฺวา โยเชตโพฺพฯ

นทีกสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. คยากสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปาโต มชฺฌนฺหิกนฺติอาทิกา อายสฺมโต คยากสฺสปเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญายตเน อสฺสมํ กาเรตฺวา วนมูลผลาหาโร วสติฯ เตน จ สมเยน ภควา เอโก อทุติโย ตสฺส อสฺสมสมีเปน คจฺฉติฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต เวลํ โอโลเกตฺวา มโนหรานิ โกลผลานิ สตฺถุ อุปเนสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ทฺวีหิ ตาปสสเตหิ สทฺธึ คยายํ วิหรติฯ คยายํ วสนโต หิสฺส กสฺสปโคตฺตตาย จ **คยากสฺสโป**ติ สมญฺญา อโหสิฯ โส ภควตา สทฺธึ ปริสาย เอหิภิกฺขุปสมฺปทํ ทตฺวา **อาทิตฺตปริยายเทสนาย** (มหาว. ๕๔) โอวทิยมาโน อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๕.๘-๑๔) –

''อชิเนน นิวโตฺถหํ, วากจีรธโร ตทา;
ขาริยา ปูรยิตฺวานํ, โกลํหาสึ มมสฺสมํฯ

''ตมฺหิ กาเล สิขี พุโทฺธ, เอโก อทุติโย อหุ;
มมสฺสมํ อุปคจฺฉิ, ชานโนฺต สพฺพกาลิกํฯ

''สกํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, วนฺทิตฺวาน จ สุพฺพตํ;

อุโภ หเตฺถหิ ปคฺคยฺห, โกลํ พุทฺธสฺสทาสหํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, โกลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหเตฺต ปน ปติฏฺฐิโต อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาปปวาหนกิตฺตนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรเนฺต –

๓๔๕. ‘‘ปาโต มชฺฌนฺหิกํ สายํ, ติกฺขตฺตุํ ทิวสสฺสหํ;
โอตรึ อุทกํ โสหํ, คยาย คยผคฺคุยาฯ

๓๔๖. ‘‘ยํ มยา ปกตํ ปาปํ, ปุเพฺพ อญฺญาสุ ชาติสุ;
ตํ ทานีธ ปวาเหมิ, เอวํทิฏฺฐิ ปุเร อหุํฯ

๓๔๗. ‘‘สุตฺวา สุภาสิตํ วาจํ, ธมฺมตฺถสหิตํ ปทํ;
ตถํ ยาถาวกํ อตฺถํ, โยนิโส ปจฺจเวกฺขิสํฯ

๓๔๘. ‘‘นินฺหาตสพฺพปาโปมฺหิ, นิมฺมโล ปยโต สุจิ;
สุโทฺธ สุทฺธสฺส ทายาโท, ปุโตฺต พุทฺธสฺส โอรโสฯ

๓๔๙. ‘‘โอคยฺหฏฺฐงฺคิกํ โสตํ, สพฺพปาปํ ปวาหยึ;
ติโสฺส วิชฺชา อชฺฌคมึ, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

อิมา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว อยํ สเงฺขปโตฺถ – **ปาโต** สูริยุคฺคมนเวลายํ, **มชฺฌนฺหิกํ** มชฺฌนฺหเวลายํ, **สายํ** สายนฺหเวลายนฺติ ทิวสสฺส **ติกฺขตฺตุํ** ตโย วาเร อหํ อุทกํ **โอตรึ** โอคาหึฯ โอตรโนฺต จ โสหํ น ยตฺถ กตฺถจิ ยทา วา ตทา วา โอตรึ, อถ โข **คยาย** มหาชนสฺส ‘‘ปาปปวาหน’’นฺติ อภิสมฺมเต คยาติเตฺถ, **คยผคฺคุยา** คยาผคฺคุนามเก ผคฺคุนีมาสสฺส อุตฺตรผคฺคุนีนกฺขเตฺต อนุสํวจฺฉรํ อุทโกโรหนมนุยุโตฺต อโหสินฺติฯ

อิทานิ ตทา เยนาธิปฺปาเยน อุทโกโรหนมนุยุตฺตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยํ มยา’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘ยํ มยา ปุเพฺพ อิโต อญฺญาสุ ชาตีสุ ปาปกมฺมํ อุปจิตํฯ ตํ อิทานิ **อิธ** คยาติเตฺถ อิมิสฺสา จ คยาผคฺคุยา อิมินา อุทโกโรหเนน **ปวาเหมิ** อปเนมิ วิกฺขาเลมี’’ติฯ **ปุเร** สตฺถุ สาสนุปคมนโต ปุเพฺพ **เอวํทิฏฺฐิ** เอวรูปวิปรีตทสฺสโน **อหุํ** อโหสึฯ

ธมฺมตฺถสหิตํ ปทนฺติ วิภตฺติอโลเปน นิเทฺทโสฯ ธเมฺมน จ อเตฺถน จ สหิตโกฏฺฐาสํ, อาทิโต มชฺฌโต ปริโยสานโต จ ธมฺมูปสํหิตํ อตฺถูปสํหิตํ สุฏฺฐุ เอกเนฺตน นิยฺยานิกํ กตฺวา ภาสิตํ วาจํ สมฺมาสมฺพุทฺธวจนํ สุตฺวา เตน ปกาสิตํ ปรมตฺถภาเวน ตจฺฉภาวโต **ตถํ** ยถารหํ ปวตฺตินิวตฺติอุปายภาเว พฺยภิจาราภาวโต **ยาถาวกํ** ทุกฺขาทิ**อตฺถํ โยนิโส** อุปาเยน ปริเญฺญยฺยาทิภาเวน **ปจฺจเวกฺขิสํ** ‘‘ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺยํ, สมุทโย ปหาตโพฺพ, นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพ , มโคฺค ภาเวตโพฺพ’’ติ ปติอเวกฺขึ, ญาณจกฺขุนา ปสฺสึ ปฏิวิชฺฌินฺติ อโตฺถฯ

นินฺหาตสพฺพปาโปมฺหีติ เอวํ ปฏิวิทฺธสจฺจตฺตา เอว อริยมคฺคชเลน วิกฺขาลิตสพฺพปาโป อมฺหิฯ ตโต เอว ราคมลาทีนํ อภาเวน นิมฺมลตฺตา **นิมฺมโล**ฯ ตโต เอว ปริสุทฺธกายสมาจารตาย ปริสุทฺธวจีสมาจารตาย ปริสุทฺธมโนสมาจารตาย **ปยโต สุจิ สุโทฺธ**ฯ สวาสนสพฺพกิเลสมลวิสุทฺธิยา **สุทฺธสฺส** พุทฺธสฺส ภควโต โลกุตฺตรธมฺมทายสฺส อาทิยนโต **ทายาโท**ฯ ตเสฺสว เทสนาญาณสมุฏฺฐานอุโรวายามชนิตาภิชาติตาย **โอรโส** ปุโตฺต อมฺหีติ โยชนาฯ

ปุนปิ อตฺตโน ปรมตฺถโต นฺหาตกภาวเมว วิภาเวตุํ **“โอคยฺหา”**ติ โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **โอคยฺหา**ติ โอคาเหตฺวา อนุปวิสิตฺวาฯ **อฏฺฐงฺคิกํ โสตน**ฺติ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีหิ อฏฺฐงฺคสโมธานภูตํ มคฺคโสตํฯ **สพฺพปาปํ ปวาหยิน**ฺติ อนวเสสํ ปาปมลํ ปกฺขาเลสิํ, อริยมคฺคชลปวาหเนน ปรมตฺถนฺหาตโก อโหสิํฯ ตโต เอว **ติโสฺส วิชฺชา อชฺฌคมิํ, กตํ พุทฺธสฺส สาสน**ฺติ วุตฺตตฺถเมวฯ

คยากสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วกฺกลิเตฺถรคาถาวณฺณนา

วาตโรคาภินีโตติอาทิกา อายสฺมโต วกฺกลิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ สนฺติกํ คจฺฉเนฺตหิ อุปาสเกหิ สทฺธิํ วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ สทฺธาธิมุตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานํ ปเตฺถโนฺต สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา พฺยากริฯ

โสปิ ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ สตฺถุ กาเล สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, **วกฺกลี**ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วุทฺธิปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโต สตฺถารํ ทิสฺวา รูปกายสฺส สมฺปตฺติทสฺสเนน อติโตฺต สตฺถารา สทฺธิํเยว วิจรติฯ ‘‘อคารมเชฺฌ วสโนฺต นิจฺจกาลํ สตฺถารํ ทฏฺฐุํ น ลภิสฺสามี’’ติ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ฐเปตฺวา โภชนเวลํ สรีรกิจฺจกาลญฺจ เสสกาเล ยตฺถ ฐิเตน สกฺกา ทสพลํ ปสฺสิตุํ, ตตฺถ ฐิโต อญฺญํ กิจฺจํ ปหาย ภควนฺตํ โอโลเกโนฺตว วิหรติฯ สตฺถา ตสฺส ญาณปริปากํ อาคเมโนฺต พหุกาลํ ตสฺมิํ รูปทสฺสเนเนว วิจรเนฺต กิญฺจิ อวตฺวา ปุเนกทิวสํ ‘‘กิํ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน? โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสติฯ โย มํ ปสฺสติ, โส ธมฺมํ ปสฺสติฯ ธมฺมญฺหิ, วกฺกลิ, ปสฺสโนฺต มํ ปสฺสติ, มํ ปสฺสโนฺต ธมฺมํ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๗) อาหฯ

สตฺถริ เอวํ วทเนฺตปิ เถโร สตฺถุ ทสฺสนํ ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตุํ น สโกฺกติฯ ตโต สตฺถา ‘‘นายํ ภิกฺขุ สํเวคํ อลภิตฺวา พุชฺฌิสฺสตี’’ติ วสฺสูปนายิกทิวเส ‘‘อเปหิ, วกฺกลี’’ติ เถรํ ปณาเมสิฯ โส สตฺถารา ปณามิโต สมฺมุเข ฐาตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘กิํ มยฺหํ ชีวิเตน, โยหํ สตฺถารํ ทฏฺฐุํ น ลภามี’’ติ คิชฺฌกูฏปพฺพเต ปปาตฏฺฐานํ อภิรุหิฯ สตฺถา ตสฺส ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา ‘‘อยํ ภิกฺขุ มม สนฺติกา อสฺสาสํ อลภโนฺต มคฺคผลานํ อุปนิสฺสยํ นาเสยฺยา’’ติ อตฺตานํ ทเสฺสตุํ โอภาสํ วิสฺสเชฺชโนฺต –

‘‘ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ, ปสโนฺน พุทฺธสาสเน;
อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺตํ, สงฺขารูปสมํ สุข’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๘๑) –

คาถํ วตฺวา ‘‘เอหิ, วกฺกลี’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เถโร ‘‘ทสพโล เม ทิโฏฺฐ, ‘เอหี’ติ อวฺหานมฺปิ ลทฺธ’’นฺติ พลวปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘กุโต อาคจฺฉามี’’ติ อตฺตโน คมนภาวํ อชานิตฺวา สตฺถุ สมฺมุเข อากาเส ปกฺขนฺทโนฺต ปฐมปาเทน ปพฺพเต ฐิโตเยว สตฺถารา วุตฺตคาถํ อาวเชฺชโนฺต อากาเสเยว ปีตึ วิกฺขเมฺภตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณีติ **องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๘) **ธมฺมปทวณฺณนายญฺจ** (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๓๘๑) อาคตํฯ

อิธ ปน เอวํ วทนฺติ – ‘‘กึ เต, วกฺกลี’’ติอาทินา สตฺถารา โอวทิโต คิชฺฌกูเฏ วิหรโนฺต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิ, ตสฺส สทฺธาย พลวภาวโต เอว วิปสฺสนา วีถึ น โอตรติ, ภควา ตํ ญตฺวา กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา อทาสิฯ ปุน วิปสฺสนํ มตฺถกํ ปาเปตุํ นาสกฺขิเยว, อถสฺส อาหารเวกเลฺลน วาตาพาโธ อุปฺปชฺชิ, ตํ วาตาพาเธน ปีฬิยมานํ ญตฺวา ภควา ตตฺถ คนฺตฺวา ปุจฺฉโนฺต –

๓๕๐. ‘‘วาตโรคาภินีโต ตฺวํ, วิหรํ กานเน วเน;
ปวิทฺธโคจเร ลูเข, กถํ ภิกฺขุ กริสฺสสี’’ติฯ –

อาหฯ ตํ สุตฺวา เถโร –

๓๕๑. ‘‘ปีติสุเขน วิปุเลน, ผรมาโน สมุสฺสยํ;
ลูขมฺปิ อภิสโมฺภโนฺต, วิหริสฺสามิ กานเนฯ

๓๕๒. ‘‘ภาเวโนฺต สติปฏฺฐาเน, อินฺทฺริยานิ พลานิ จ;
โพชฺฌงฺคานิ จ ภาเวโนฺต, วิหริสฺสามิ กานเนฯ

๓๕๓. ‘‘อารทฺธวีริเย ปหิตเตฺต, นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกเม;
สมเคฺค สหิเต ทิสฺวา, วิหริสฺสามิ กานเนฯ

๓๕๔. ‘‘อนุสฺสรโนฺต สมฺพุทฺธํ, อคฺคํ ทนฺตํ สมาหิตํ;
อตนฺทิโต รตฺตินฺทิวํ, วิหริสฺสามิ กานเน’’ติฯ –

จตโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **วาตโรคาภินีโต**ติ วาตาพาเธน อเสริภาวํ อุปนีโต, วาตพฺยาธินา อภิภูโตฯ **ตฺว**นฺติ เถรํ อาลปติฯ **วิหร**นฺติ เตน อิริยาปถวิหาเรน วิหรโนฺตฯ **กานเน วเน**ติ กานนภูเต วเน, มหาอรเญฺญติ อโตฺถฯ **ปวิทฺธโคจเร**ติ วิสฺสฏฺฐโคจเร ทุลฺลภปจฺจเยฯ วาตโรคสฺส สปฺปายานํ สปฺปิอาทิเภสชฺชานํ อภาเวน ผรุสภูมิภาคตาย จ **ลูเข** ลูขฏฺฐาเนฯ **กถํ ภิกฺขุ กริสฺสสี**ติ ภิกฺขุ ตฺวํ กถํ วิหริสฺสสีติ ภควา ปุจฺฉิฯ

ตํ สุตฺวา เถโร นิรามิสปีติโสมนสฺสาทินา อตฺตโน สุขวิหารํ ปกาเสโนฺต **‘‘ปีติสุเขนา’’**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **ปีติสุเขนา**ติ อุเพฺพคลกฺขณาย ผรณลกฺขณาย จ ปีติยา ตํสมฺปยุตฺตสุเขน จฯ เตนาห **‘‘วิปุเลนา’’**ติ อุฬาเรนาติ อโตฺถฯ **ผรมาโน สมุสฺสย**นฺติ ยถาวุตฺตปีติสุขสมุฏฺฐิเตหิ ปณีเตหิ รูเปหิ สกลํ กายํ ผราเปโนฺต นิรนฺตรํ ผุฏฺฐํ กโรโนฺตฯ **ลูขมฺปิ อภิสโมฺภโนฺต**ติ อรญฺญาวาสชนิตํ สเลฺลขวุตฺติเหตุกํ ทุสฺสหมฺปิ ปจฺจยลูขํ อภิภวโนฺต อธิวาเสโนฺตฯ **วิหริสฺสามิ กานเน**ติ ฌานสุเขน วิปสฺสนาสุเขน จ อรญฺญายตเน วิหริสฺสามีติ อโตฺถฯ เตนาห – ‘‘สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทสี’’นฺติ (ปารา. ๑๑)ฯ

‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;

ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติ จฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

ภาเวโนฺต สติปฎฺฐาเนติ มคฺคปริยาปเนฺน กายานุปสฺสนาทิเก จตฺตาโร สติปฎฺฐาเน อุปฺปาเทโนฺต วเฑฺฒโนฺต จฯ **อินฺทฺริยานี**ติ มคฺคปริยาปนฺนานิ เอว สทฺธาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิฯ **พลานี**ติ ตถา สทฺธาทีนิ ปญฺจ พลานิฯ **โพชฺฌงฺคานี**ติ ตถา สติสโมฺพชฺฌงฺคาทีนิ สตฺต โพชฺฌงฺคานิฯ **จ**-สเทฺทน สมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทมคฺคงฺคานิ สงฺคณฺหาติฯ ตทวินาภาวโต หิ ตคฺคหเณเนว เตสํ คหณํ โหติฯ **วิหริสฺสามี**ติ ยถาวุเตฺต โพธิปกฺขิยธเมฺม ภาเวโนฺต มคฺคสุเขน ตทธิคมสิเทฺธน ผลสุเขน นิพฺพานสุเขน จ วิหริสฺสามิฯ

อารทฺธวีริเยติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวเสน ปคฺคหิตวีริเยฯ **ปหิตเตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติเปสิตจิเตฺตฯ **นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกเม**ติ สพฺพกาลํ อสิถิลวีริเยฯ อวิวาทวเสน กายสามคฺคิทานวเสน จ **สมเคฺค**ฯ ทิฎฺฐิสีลสามเญฺญน **สหิเต** สพฺรหฺมจารี ทิสฺวาฯ เอเตน กลฺยาณมิตฺตสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ

อนุสฺสรโนฺต สมฺพุทฺธนฺติ สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธํ สพฺพสตฺตุตฺตมตาย, **อคฺคํ** อุตฺตเมน ทมเถน **ทนฺตํ,** อนุตฺตรสมาธินา **สมาหิตํ อตนฺทิโต** อนลโส หุตฺวา, **รตฺตินฺทิวํ** สพฺพกาลํ ‘‘อิติปิ โส ภควา อรห’’นฺติอาทินา อนุสฺสรโนฺต วิหริสฺสามิฯ เอเตน พุทฺธานุสฺสติภาวนาย ยุตฺตาการทสฺสเนน สพฺพตฺถ กมฺมฎฺฐานานุโยคมาห, ปุริเมน ปาริหาริยกมฺมฎฺฐานานุโยคํฯ

เอวํ ปน วตฺวา เถโร วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๔.๒๘-๖๕) –

‘‘อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ นายโก;
อโนมนาโม อมิโต, นาเมน ปทุมุตฺตโรฯ

‘‘ปทุมาการวทโน, ปทุมามลสุจฺฉวี;
โลเกนานุปลิโตฺตว, โตเยน ปทุมํ ยถาฯ

‘‘วีโร ปทุมปตฺตโกฺข, กโนฺต จ ปทุมํ ยถา;
ปทุมุตฺตรคโนฺธว, ตสฺมา โส ปทุมุตฺตโรฯ

‘‘โลกเชโฎฺฐ จ นิมฺมาโน, อนฺธานํ นยนูปโม;
สนฺตเวโส คุณนิธิ, กรุณามติสาคโรฯ

‘‘ส กทาจิ มหาวีโร, พฺรหฺมาสุรสุรจฺจิโต;
สเทวมนุชากิเณฺณ, ชนมเชฺฌ ชินุตฺตโมฯ

‘‘วทเนน สุคเนฺธน, มธุเรน รุเตน จ;
รญฺชยํ ปริสํ สพฺพํ, สนฺถวี สาวกํ สกํฯ

‘‘สทฺธาธิมุโตฺต สุมติ, มม ทสฺสนลาลโส;
นตฺถิ เอตาทิโส อโญฺญ, ยถายํ ภิกฺขุ วกฺกลิฯ

‘‘ตทาหํ หํสวติยํ, นคเร พฺราหฺมณตฺรโช;
หุตฺวา สุตฺวา จ ตํ วากฺยํ, ตํ ฐานมภิโรจยึฯ

‘‘สสาวกํ ตํ วิมลํ, นิมนฺเตตฺวา ตถาคตํ;
สตฺตาหํ โภชยิตฺวาน, ทุเสฺสหจฺฉาทยึ ตทาฯ

‘‘นิปจฺจ สิรสา ตสฺส, อนนฺตคุณสาคเร;
นิมุโคฺค ปีติสมฺปุโณฺณ, อิทํ วจนมพฺรวึฯ

‘‘โย โส ตยา สนฺถวิโต, อิโต สตฺตมเก มุนิ;
ภิกฺขุ สทฺธาวตํ อโคฺค, ตาทิโส โหมหํ มุเนฯ

‘‘เอวํ วุเตฺต มหาวีโร, อนาวรณทสฺสโน;
อิมํ วากฺยํ อุทีเรสิ, ปริสาย มหามุนิฯ

‘‘ปสฺสเถตํ มาณวกํ, ปีตมฏฺฐนิวาสนํ;
เหมยโญฺญปจิตงฺคํ, ชนเนตฺตมโนหรํฯ

‘‘เอโส อนาคตทฺธาเน, โคตมสฺส มเหสิโน;
อโคฺค สทฺธาธิมุตฺตานํ, สาวโกยํ ภวิสฺสติฯ

‘‘เทวภูโต มนุโสฺส วา, สพฺพสนฺตาปวชฺชิโต;
สพฺพโภคปริพฺยูโฬฺห, สุขิโต สํสริสฺสติฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
วกฺกลิ นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘เตน กมฺมวิเสเสน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘สพฺพตฺถ สุขิโต หุตฺวา, สํสรนฺโต ภวาภเว;
สาวตฺถิยํ ปุเร ชาโต, กุเล อญฺญตเร อหํฯ

‘‘โนนีตสุขุมาลํ มํ, ชาตปลฺลวโกมลํ;
มนฺทํ อุตฺตานสยนํ, ปิสาจภยตชฺชิตาฯ

‘‘ปาทมูเล มเหสิสฺส, สาเยสุํ ทีนมานสา;
อิมํ ททาม เต นาถ, สรณํ โหหิ นายกฯ

‘‘ตทา ปฏิคฺคหิ โส มํ, ภีตานํ สรโณ มุนิ;
ชาลินา จกฺกงฺกิเตน, มุทุโกมลปาณินาฯ

‘‘ตทา ปภุติ เตนาหํ, อรเกฺขเยฺยน รกฺขิโต;
สพฺพเวรวินิมุโตฺต, สุเขน ปริวุทฺธิโตฯ

‘‘สุคเตน วินา ภูโต, อุกฺกณฺฐามิ มุหุตฺตกํ;
ชาติยา สตฺตวโสฺสหํ, ปพฺพชึ อนคาริยํฯ

‘‘สพฺพปารมิสมฺภูตํ , นีลกฺขินยนํ วรํ;
รูปํ สพฺพสุภากิณฺณํ, อติโตฺต วิหรามหํฯ

‘‘พุทฺธรูปรตึ ญตฺวา, ตทา โอวทิ มํ ชิโน;
อลํ วกฺกลิ กึ รูเป, รมเส พาลนนฺทิเตฯ

‘‘โย หิ ปสฺสติ สทฺธมฺมํ, โส มํ ปสฺสติ ปณฺฑิโต;
อปสฺสมาโน สทฺธมฺมํ, มํ ปสฺสมฺปิ น ปสฺสติฯ

‘‘อนนฺตาทีนโว กาโย, วิสรุกฺขสมูปโม;
อาวาโส สพฺพโรคานํ, ปุโญฺช ทุกฺขสฺส เกวโลฯ

‘‘นิพฺพินฺทิย ตโต รูเป, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
ปสฺส อุปกฺกิเลสานํ, สุเขนนฺตํ คมิสฺสสิฯ

‘‘เอวํ เตนานุสิโฏฺฐหํ, นายเกน หิเตสินา;
คิชฺฌกูฏํ สมารุยฺห, ฌายามิ คิริกนฺทเรฯ

‘‘ฐิโต ปพฺพตปาทมฺหิ, อสฺสาสยิ มหามุนิ;
วกฺกลีติ ชิโน วาจํ, ตํ สุตฺวา มุทิโต อหํฯ

‘‘ปกฺขนฺทึ เสลปพฺภาเร, อเนกสตโปริเส;
ตทา พุทฺธานุภาเวน, สุเขเนว มหึ คโตฯ

‘‘ปุโนปิ ธมฺมํ เทเสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
ตมหํ ธมฺมมญฺญาย, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘สุมหาปริสมเชฺฌ, ตทา มํ จรณนฺตโค;
อคฺคํ สทฺธาธิมุตฺตานํ, ปญฺญเปสิ มหามติฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺตปิ เถโร อิมา เอว คาถา อภาสิฯ อถ นํ สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ นิสิโนฺน สทฺธาธิมุตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสีติฯ

วกฺกลิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วิชิตเสนเตฺถรคาถาวณฺณนา

โอลเคฺคสฺสามีติอาทิกา อายสฺมโต วิชิตเสนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินนฺโต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรเญฺญ วิหรโนฺต อากาเสน คจฺฉนฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปสนฺนาการํ ทเสฺสโนฺต อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา อากาสโต โอตริฯ โส ภควโต มโนหรานิ มธุรานิ ผลานิ อุปเนสิ, ปฏิคฺคเหสิ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทายฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ หตฺถาจริยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **วิชิตเสโน**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปาปุณิฯ ตสฺส มาตุลา เสโน จ อุปเสโน จาติ เทฺว หตฺถาจริยา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺธา ปพฺพชิตฺวา วาสธุรํ ปูเรนฺตา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ วิชิตเสโนปิ หตฺถิสิเปฺป นิปฺผตฺติํ คโต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาเส อลคฺคมานโส สตฺถุ ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ มาตุลเตฺถรานํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา เตสํ โอวาทานุสาสนิยา วิปสฺสนายกมฺมํ กโรโนฺต วิปสฺสนาวีถิํ ลงฺฆิตฺวา พหิทฺธา นานารมฺมเณ วิธาวนฺตํ อตฺตโน จิตฺตํ โอวทโนฺต –

๓๕๕. ‘‘โอลเคฺคสฺสามิ เต จิตฺต, อาณิทฺวาเรว หตฺถินํ;
น ตํ ปาเป นิโยเชสฺสํ, กามชาลํ สรีรชํฯ

๓๕๖. ‘‘ตฺวํ โอลโคฺค น คจฺฉสิ, ทฺวารวิวรํ คโชว อลภโนฺต;
น จ จิตฺตกลิ ปุนปฺปุนํ, ปสกฺก ปาปรโต จริสฺสสิฯ

๓๕๗. ‘‘ยถา กุญฺชรํ อทนฺตํ, นวคฺคหมงฺกุสคฺคโห;
พลวา อาวเตฺตติ อกามํ, เอวํ อาวตฺตยิสฺสํ ตํฯ

๓๕๘. ‘‘ยถา วรหยทมกุสโล, สารถิปวโร ทเมติ อาชญฺญํ;
เอวํ ทมยิสฺสํ ตํ, ปติฏฺฐิโต ปญฺจสุ พเลสุฯ

๓๕๙. ‘‘สติยา ตํ นิพนฺธิสฺสํ, ปยุโตฺต เต ทเมสฺสามิ;
วีริยธุรนิคฺคหิโต, น ยิโต ทูรํ คมิสฺสเส จิตฺตา’’ติฯ –

คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **โอลเคฺคสฺสามี**ติ สํวริสฺสามิ นิวาเรสฺสามิฯ **เต**ติ ตํฯ อุปโยคเตฺถ หิ อิทํ สามิวจนํ ฯ เต คมนฺติ วา วจนเสโสฯ **หตฺถิน**นฺติ จ หตฺถินฺติ อโตฺถฯ **จิตฺตา**ติ อตฺตโน จิตฺตํ อาลปติฯ ยถา ตํ วาเรตุกาโม, ตํ ทเสฺสโนฺต ‘‘**อาณิทฺวาเรว หตฺถิน**’’นฺติ อาหฯ อาณิทฺวารํ นาม ปาการพทฺธสฺส นครสฺส ขุทฺทกทฺวารํ, ยํ ฆฏิกาฉิเทฺท อาณิมฺหิ ปกฺขิเตฺต ยเนฺตน วินา อพฺภนฺตเร ฐิเตหิปิ วิวริตุํ น สกฺกาฯ เยน มนุสฺสควสฺสมหิํสาทโย น นิคฺคนฺตุํ สกฺกาฯ นครโต พหิ นิคฺคนฺตุกามมฺปิ หตฺถิํ ยโต ปโลเภตฺวา หตฺถาจริโย คมนํ นิวาเรสิฯ อถ วา อาณิทฺวารํ นาม ปลิฆทฺวารํฯ ตตฺถ หิ ติริยํ ปลิฆํ ฐเปตฺวา รุกฺขสูจิสงฺขาตํ อาณิํ ปลิฆสีเส อาวุณนฺติฯ **ปาเป**ติ รูปาทีสุ อุปฺปชฺชนกอภิชฺฌาทิปาปธเมฺม **ตํ น นิโยเชสฺสํ** น นิโยชิสฺสามิฯ **กามชาลา**ติ กามสฺส ชาลภูตํฯ ยถา หิ มจฺฉพนฺธมิคลุทฺทานํ ชาลํ นาม มจฺฉาทีนํ เตสํ ยถากามการสาธนํ, เอวํ อโยนิโสมนสิการานุปาติตํ จิตฺตํ มารสฺส กามการสาธนํฯ เตน หิ โส สเตฺต อนเตฺถสุ ปาเตติฯ

สรีรชาติ สรีเรสุ อุปฺปชฺชนกฯ ปญฺจโวการภเว หิ จิตฺตํ รูปปฏิพทฺธวุตฺติตาย ‘‘สรีรช’’นฺติ วุจฺจติฯ

ตุวํ โอลโคฺค น คจฺฉสีติ ตุวํ, จิตฺตกลิ, มยา สติปญฺญาปโตทองฺกุเสหิ วาริโต น ทานิ ยถารุจึ คมิสฺสสิ, อโยนิโสมนสิการวเสน ยถากามํ วตฺติตุํ น ลภิสฺสสิฯ ยถา กึ? **ทฺวารวิวรํ คโชว อลภนฺโต** นครโต คชนิโรธโต วา นิคฺคมนาย ทฺวารวิวรกํ อลภมาโน หตฺถี วิยฯ **จิตฺตกลี**ติ จิตฺตกาฬกณฺณิฯ **ปุนปฺปุน**นฺติ อปราปรํฯ **ปสกฺกา**ติ สรณสมฺปสฺสาสวเสนฯ **ปาปรโต**ติ ปาปกมฺมนิรโต ปุเพฺพ วิย อิทานิ **น จริสฺสสิ** ตถา จริตุํ น ทสฺสามีติ อโตฺถฯ

อทนฺตนฺติ อทมิตํ หตฺถิสิกฺขํ อสิกฺขิตํฯ **นวคฺคหนฺ**ติ อจิรคหิตํฯ **องฺกุสคฺคโห**ติ หตฺถาจริโยฯ **พลวา**ติ กายพเลน ญาณพเลน จ พลวาฯ **อาวเตฺตติ อกาม**นฺติ อนิจฺฉนฺตเมว นิเสธนโต นิวเตฺตติฯ **เอวํ อาวตฺตยิสฺส**นฺติ ยถา ยถาวุตฺตํ หตฺถึ หตฺถาจริโย, เอวํ ตํ จิตฺตํ จิตฺตกลึ ทุจฺจริตนิเสธนโต นิวตฺตยิสฺสามิฯ

วรหยทมกุสโลติ อุตฺตมานํ อสฺสทมฺมานํ ทมเน กุสโลฯ ตโต เอว **สารถิปวโร** อสฺสทมฺมสารถีสุ วิสิโฏฺฐ **ทเมติ อาชญฺญํ** อาชานียํ อสฺสทมฺมํ เทสกาลานุรูปํ สณฺหผรุเสหิ ทเมติ วิเนติ นิพฺพิเสวนํ กโรติฯ **ปติฏฺฐิโต ปญฺจสุ พเลสู**ติ สทฺธาทีสุ ปญฺจสุ พเลสุ ปติฏฺฐิโต หุตฺวา อสฺสทฺธิยาทินิเสธนโต **ตํ ทมยิสฺสํ** ทเมสฺสามีติ อโตฺถฯ

สติยา ตํ นิพนฺธิสฺสนฺติ โคจรชฺฌตฺตโต พหิ คนฺตุํ อเทโนฺต สติโยเตฺตน กมฺมฏฺฐานเถเมฺภ, จิตฺตกลิ, ตํ นิพนฺธิสฺสามิ นิยเมสฺสามิฯ **ปยุโตฺต เต ทเมสฺสามี**ติ ตตฺถ นิพนฺธโนฺต เอว ยุตฺตปฺปยุโตฺต หุตฺวา เต ทเมสฺสามิ, สํกิเลสมลโต ตํ วิโสเธสฺสามิฯ **วีริยธุรนิคฺคหิโต**ติ ยถา วุโตฺต เฉเกน สุสารถินา ยุเค โยชิโต ยุคนิคฺคหิโต ยุคนฺตรคโต ตํ นาติกฺกมติ, เอวํ ตุวมฺปิ จิตฺต, มม วีริยธุเร นิคฺคหิโต สกฺกจฺจการิตาย สาตจฺจการิตาย อญฺญถา วตฺติตุํ อลภโนฺต อิโต โคจรชฺฌตฺตโต ทูรํ พหิ น คมิสฺสสิฯ ภาวนานุยุตฺตสฺส หิ กมฺมฏฺฐานโต อญฺญํ อาสนฺนมฺปิ ลกฺขณโต ทูรเมวาติ เอวํ เถโร อิมาหิ คาถาหิ อตฺตโน จิตฺตํ นิคฺคณฺหโนฺตว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๕.๒๒-๓๐) –

> ‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, ทฺวตฺตึสวรลกฺขณํ;
> วิปินเคฺคน คจฺฉนฺตํ, สาลราชํว ผุลฺลิตํฯ
>
> ‘‘ติณตฺถรํ ปญฺญาเปตฺวา, พุทฺธเสฏฺฐํ อยาจหํ;
> อนุกมฺปตุ มํ พุโทฺธ, ภิกฺขํ อิจฺฉามิ ทาตเวฯ
>
> ‘‘อนุกมฺปโก การุณิโก, อตฺถทสฺสี มหายโส;
> มม สงฺกปฺปมญฺญาย, โอรูหิ มม อสฺสเมฯ
>
> ‘‘โอโรหิตฺวาน สมฺพุโทฺธ, นิสีทิ ปณฺณสนฺถเร;
> ภลฺลาตกํ คเหตฺวาน, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํฯ
>
> ‘‘มม นิชฺฌายมานสฺส, ปริภุญฺชิ ตทา ชิโน;
> ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, อภิวนฺทึ ตทา ชินํฯ
>
> ‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ ผลมททึ ตทา;

ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโตปิ อิมา คาถา อภาสิฯ

วิชิตเสนตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ยสทตฺตตฺเถรคาถาวณฺณนา

อุปารมฺภจิตฺโตติอาทิกา อายสฺมโต ยสทตฺตตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิฯ ตถา เหส ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิปฺเปสุ นิปฺผตฺตึ คโต กาเม ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรเญฺญ วิหรนฺโต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อญฺชลึ ปคฺคยฺห อภิตฺถวิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มลฺลรฏฺเฐ มลฺลราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ยสทตฺโต**ติ ลทฺธนาโม, วยปฺปตฺโต ตกฺกสิลํ คนฺตฺวา สพฺพสิปฺปานิ สิกฺขิตฺวา สภิเยน ปริพฺพาชเกน สทฺธึเยว จาริกํ จรมาโน, อนุปุพฺเพน สาวตฺถิยํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา สภิเยน ปุฏฺฐปเญฺหสุ วิสฺสชฺชิยมาเนสุ สยํ โอตาราเปโกฺข สุณนฺโต นิสีทิ ‘‘สมณสฺส โคตมสฺส วาเท โทสํ ทสฺสามี’’ติฯ อถสฺส ภควา จิตฺตาจารํ ญตฺวา **สภิยสุตฺตเทสนาวสาเน** (สุ. นิ. สภิยสุตฺต) โอวาทํ เทนฺโต –

๓๖๐. ‘‘อุปารมฺภจิตฺโต ทุมฺเมโธ, สุณาติ ชินสาสนํ;
อารกา โหติ สทฺธมฺมา, นภโส ปถวี ยถาฯ

๓๖๑. ‘‘อุปารมฺภจิตฺโต ทุมฺเมโธ, สุณาติ ชินสาสนํ;
ปริหายติ สทฺธมฺมา, กาฬปเกฺขว จนฺทิมาฯ

๓๖๒. ‘‘อุปารมฺภจิตฺโต ทุมฺเมโธ, สุณาติ ชินสาสนํ;
ปริสุสฺสติ สทฺธเมฺม, มโจฺฉ อโปฺปทเก ยถาฯ

๓๖๓. ‘‘อุปารมฺภจิตฺโต ทุมฺเมโธ, สุณาติ ชินสาสนํ;
น วิรูหติ สทฺธเมฺม, เขเตฺต พีชํว ปูติกํฯ

๓๖๔. ‘‘โย จ ตุฏฺฐูน จิเตฺตน, สุณาติ ชินสาสนํ;
เขเปตฺวา อาสเว สเพฺพ, สจฺฉิกตฺวา อกุปฺปตํ;
ปปฺปุยฺย ปรมํ สนฺตึ, ปรินิพฺพาตินาสโว’’ติฯ –

อิมา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อุปารมฺภจิตฺโต**ติ สารมฺภจิตฺโต, โทสาโรปนาธิปฺปาโยติ อโตฺถฯ **ทุมฺเมโธ**ติ นิปฺปโญฺญฯ **อารกา โหติ สทฺธมฺมา**ติ โส ตาทิโส ปุคฺคโล นภโส วิย ปถวี ปฏิปตฺติสทฺธมฺมโตปิ ทูเร โหติ, ปเคว ปฏิเวธสทฺธมฺมโตฯ ‘‘น ตฺวํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานาสี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๘) วิคฺคาหิกกถํ อนุยุตฺตสฺส กุโต สนฺตนิปฺโณ ปฏิปตฺติสทฺธโมฺมฯ

ปริหายติ สทฺธมฺมาติ นววิธโลกุตฺตรธมฺมโต ปุพฺพภาคิยสทฺธาทิสทฺธมฺมโตปิ นิหียติฯ **ปริสุสฺสตี**ติ วิสุสฺสติ กายจิตฺตานํ ปีณนรสสฺส ปีติปาโมชฺชาทิกุสลธมฺมสฺสาภาวโตฯ **น วิรูห**

ตีติ วิรูฬฺหึ วุทฺธึ น ปาปุณาติฯ **ปูติก**นฺติ โคมยเลปทานาทิอภาเวน ปูติภาวํ ปตฺตํฯ

ตุเฎฺฐน จิเตฺตนาติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํ, อตฺตมโน ปมุทิโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ **เขเปตฺวา**ติ สมุจฺฉินฺทิตฺวาฯ **อกุปฺปต**นฺติ อรหตฺตํฯ **ปปฺปุยฺยา**ติ ปาปุณิตฺวาฯ **ปรมํ สนฺติ**นฺติ อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํฯ ตทธิคโม จสฺส เกวลํ กาลาคมนเมว, น โกจิวิโรธีติ ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **“ปรินิพฺพาตินาสโว”**ติฯ

เอวํ สตฺถารา โอวทิโต สํเวคชาโต ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๔.๓๕-๔๓) –

‘‘กณิการํว ชลิตํ, ทีปรุกฺขํว โชติตํ;
กญฺจนํว วิโรจนฺตํ, อทฺทสํ ทฺวิปทุตฺตมํฯ

‘‘กมณฺฑลุํ ฐเปตฺวาน, วากจีรญฺจ กุณฺฑิกํ;
เอกํสํ อชินํ กตฺวา, พุทฺธเสฎฺฐํ ถวึ อหํฯ

‘‘ตมนฺธการํ วิธมํ, โมหชาลสมากุลํ;
ญาณาโลกํ ทเสฺสตฺวาน, นิตฺติโณฺณสิ มหามุนิฯ

‘‘สมุทฺธรสิมํ โลกํ, สพฺพาวนฺตมนุตฺตรํ;
ญาเณ เต อุปมา นตฺถิ, ยาวตา ชคโต คติฯ

‘‘เตน ญาเณน สพฺพญฺญู, อิติ พุโทฺธ ปวุจฺจติ;
วนฺทามิ ตํ มหาวีรํ, สพฺพญฺญุตมนาวรํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, พุทฺธเสฎฺฐํ ถวึ อหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ญาณตฺถวายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺตปิ เถโร อิมา เอว คาถา อภาสิฯ

ยสทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. โสณกุฎิกณฺณเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุปสมฺปทา จ เม ลทฺธาติอาทิกา อายสฺมโต โสณสฺส กุฎิกณฺณสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร วิภวสมฺปโนฺน เสฎฺฐิ หุตฺวา อฑฺฒาราย อิสฺสริยสมฺปตฺติยา ฐิโต เอกทิวสํ สตฺถารํ สตสหสฺสขีณาสวปริวุตํ มหติยา พุทฺธลีฬาย มหเนฺตน พุทฺธานุภาเวน นครํ ปวิสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา อญฺชลึ กตฺวา อฎฺฐาสิฯ โส ปจฺฉาภตฺตํ อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ กลฺยาณวากฺกรณานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานํ ปเตฺถตฺวา มหาทานํ ทตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา ‘‘อนาคเต โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน กลฺยาณวากฺกรณานํ อโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ

โส ตตฺถ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล สาสเน ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฏิวตฺตานิ ปูเรนฺโต เอกสฺส ภิกฺขุโน จีวรํ สิพฺพิตฺวา อทาสิฯ ปุน พุทฺธสุญฺญ โลเก พาราณสิยํ ตุนฺนวาโย หุตฺวา เอกสฺส ปจฺเจกพุทฺธสฺส จีวรโกฏฺฏิ ฉินฺนํ ฆเฏตฺวา อทาสิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ปุญฺญานิ กตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อวนฺติรฏฺเฐ กุรรฆเร มหาวิภวสฺส เสฏฺฐิโน ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ **โสโณ**ติสฺส นามํ อกํสุฯ โกฏิอคฺฆนกสฺส กณฺณปิฬนฺธนสฺส ธารเณน ''โกฏิกณฺณ''ติ วตฺตพฺเพ **กุฏิกณฺณ**ติ ปญฺญายิตฺถฯ

โส อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา กุฏุมฺพํ สณฺฐเปนฺโต อายสฺมนฺเต มหากจฺจาเน กุลฆรํ นิสฺสาย ปวตฺตปพฺพเต วิหรนฺเต ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาย ตํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิฯ โส อปรภาเค สํสาเร สญฺชาตสํเวโค เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กิจฺฉน กสิเรน ทสวคฺคํ สงฺฆํ สนฺนิปาเตตฺวา อุปสมฺปชฺชิตฺวา กติปยกาลํ เถรสฺส สนฺติเก วสิตฺวา, เถรํ อาปุจฺฉิตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตุํ สาวตฺถึ อุปคโต, สตฺถารา เอกคนฺธกุฏิยํ วาสํ ลภิตฺวา ปจฺจูสสมเย อชฺฌิฏฺโฐ โสฬสอฏฺฐกวคฺคิยานํ อุสฺสารเณน สาธุการํ ทตฺวา ภาสิตาย ''ทิสฺวา อาทีนวํ โลเก''ติ (อุทา. ๔๖; มหาว. ๒๕๘) อุทานคาถาย ปริโยสาเน วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๔.๒๖-๓๔) –

''ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
วสีสตสหเสฺสหิ, นครํ ปาวิสี ตทาฯ

''นครํ ปวิสนฺตสฺส, อุปสนฺตสฺส ตาทิโน;
รตนานิ ปโชฺชตึสุ, นิโคฺฆโส อาสิ ตาวเทฯ

''พุทฺธสฺส อานุภาเวน, เภรี วชฺชุมฆฏฺฏิตา;
สยํ วีณา ปวชฺชนฺติ, พุทฺธสฺส ปวิสโต ปุรํฯ

''พุทฺธเสฏฺฐํ นมสฺสามิ, ปทุมุตฺตรมหามุนึ;
ปาฏิหีรญฺจ ปสฺสิตฺวา, ตตฺถ จิตฺตํ ปสาทยึฯ

''อโห พุโทฺธ อโห ธโมฺม, อโห โน สตฺถุ สมฺปทา;
อเจตนาปิ ตูริยา, สยเมว ปวชฺชเรฯ

''สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ สญฺญมลภึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธสญฺญายิทํ ผลํฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหเตฺต ปน ปติฏฺฐิโต อตฺตโน อุปชฺฌาเยน อาจิกฺขิตนิยาเมน ปจฺจนฺติเมสุ ชนปเทสุ วินยธรปญฺจเมน คเณน อุปสมฺปทา, ธุวนฺหานํ, จมฺมตฺถรณํ, คุณงฺคุณูปาหนํ, จีวรวิปฺปวาโสติ ปญฺจ วเร ยาจิตฺวา เต สตฺถุ สนฺติกา ลภิตฺวา ปุนเทว อตฺตโน วสิตฏฺฐานํ คนฺตฺวา อุปชฺฌายสฺส ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน **อุทานฏฺฐกถายํ** อาคตนเยน เวทิตโพฺพฯ **องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๖) ปน ''อุปสมฺปโนฺน หุตฺวา อตฺตโน อุปชฺฌายสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณี''ติ วุตฺตํฯ

โส อปรภาเค วิมุตฺติสุเขน วิหรโนฺต อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา โสมนสฺสชาโต อุทานวเสน –

๓๖๕. ‘‘อุปสมฺปทา จ เม ลทฺธา, วิมุตฺต จมฺหิ อนาสโว;
โส จ เม ภควา ทิฏฺฐ, วิหาเร จ สหาวสึฯ

๓๖๖. ‘‘พหุเทว รตฺตึ ภควา, อโพฺภกาเสตินามยิ;
วิหารกุสโล สตฺถา, วิหารํ ปาวิสี ตทาฯ

๓๖๗. ‘‘สนฺถริตฺวาน สงฺฆาฏึ, เสยฺยํ กเปฺปสิ โคตโม;
สีโห เสลคุหายํว, ปหีนภยเภรโวฯ

๓๖๘. ‘‘ตโต กลฺยาณวากฺกรโณ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก;
โสโณ อภาสิ สทฺธมฺมํ, พุทฺธเสฎฺฐสฺส สมฺมุขาฯ

๓๖๙. ‘‘ปญฺจกฺขเนฺธ ปริญฺญาย, ภาวยิตฺวาน อญฺชสํ;
ปปฺปุยฺย ปรมํ สนฺตึ, ปรินิพฺพิสฺสตฺยนาสโว’’ติฯ –

อิมา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อุปสมฺปทา จ เม ลทฺธา**ติ ยา สา กิเจฺฉน ทสวคฺคํ ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตตฺวา อตฺตนา ลทฺธา อุปสมฺปทาฯ ยา จ ปน วรทานวเสน สพฺพปจฺจนฺติเมสุ ชนปเทสุ วินยธรปญฺจเมน คเณน สตฺถารา อนุญฺญาตา อุปสมฺปทา, ตทุภยํ สนฺธายาหฯ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, เตน อิตเรปิ สตฺถุ สนฺติกา ลทฺธวเร สงฺคณฺหาติฯ **วิมุตฺต จมฺหิ อนาสโว**ติ อคฺคมเคฺคน สกลกิเลสวตฺถุวิมุตฺติยา วิมุโตฺต จ อมฺหิฯ ตโต เอว กามาสวาทีหิ อนาสโว อมฺหีติ โยชนาฯ **โส จ เม ภควา ทิโฎฺฐ**ติ ยทตฺถํ อหํ อวนฺติรฎฺฐโต สาวตฺถึ คโต, โส จ ภควา มยา อทิฎฺฐปุโพฺพ ทิโฎฺฐฯ **วิหาเร จ สหาวสิ**นฺติ น เกวลํ ตสฺส ภควโต ทสฺสนเมว มยา ลทฺธํ, อถ โข วิหาเร สตฺถุ คนฺธกุฎิยํ สตฺถารา การณํ สลฺลเกฺขตฺวา วาเสเนฺตน สห อวสึฯ ‘‘**วิหาเร**ติ วิหารสมีเป’’ติ เกจิฯ

พหุเทว รตฺตินฺติ ปฐมํ ยามํ ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนาวเสน กมฺมฎฺฐานโสธนวเสน จ, มชฺฌิมํ ยามํ เทวานํ พฺรหฺมูนญฺจ กงฺขเจฺฉทนวเสน ภควา พหุเทว รตฺตึ อโพฺภกาเส **อตินามยิ** วีตินาเมสิฯ **วิหารกุสโล**ติ ทิพฺพพฺรหฺมอาเนญฺชอริยวิหาเรสุ กุสโลฯ **วิหารํ ปาวิสี**ติ อติเวลํ นิสชฺชจงฺกเมหิ อุปฺปนฺนปริสฺสมวิโนทนตฺถํ คนฺธกุฎึ ปาวิสิฯ

สนฺถริตฺวาน สงฺฆาฏึ, เสยฺยํ กเปฺปสีติ จตุคฺคุณํ สงฺฆาฏึ ปญฺญาเปตฺวา สีหเสยฺยํ กเปฺปสิฯ เตนาห ‘‘โคตโม สีโห เสลคุหายํว ปหีนภยเภรโว’’ติฯ ตตฺถ **โคตโม**ติ ภควนฺตํ โคเตฺตน กิเตฺตติฯ **สีโห เสลคุหายํวา**ติ เสลสฺส ปพฺพตสฺส คุหายํฯ ยถา สีโห มิคราชา เตชุสฺสทตาย ปหีนภยเภรโว ทกฺขิเณน ปเสฺสน ปาเท ปาทํ อจฺจาธาย เสยฺยํ กเปฺปสิ, เอวํ จิตฺตุตฺราสโลมหํสนฉมฺภิตตฺตเหตูนํ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา ปหีนภยเภรโว โคตโม ภควา เสยฺยํ กเปฺปสีติ อโตฺถฯ

ตโตติ ปจฺฉา, สีหเสยฺยํ กเปฺปตฺวา ตโต วุฎฺฐหิตฺวา ‘‘ปฎิภาตุ ตํ ภิกฺขุ ธโมฺม ภาสิตุ’’นฺติ (อุทา. ๔๖) สตฺถารา อเชฺฌสิโตติ อโตฺถฯ **กลฺยาณวากฺกรโณ**ติ สุนฺทรวจีกรโณ, ลกฺขณสมฺปนฺนวจนกฺกโมติ อโตฺถฯ **โสโณ อภาสิ สทฺธมฺม**นฺติ โสฬส อฎฺฐกวคฺคิยสุตฺตานิ โสโณ กุฎิกโณฺณ, **พุทฺธเสฎฺฐสฺส** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **สมฺมุขา,** ปจฺจกฺขโต อภาสีติ เถโร อตฺตานเมว ปรํ วิย อโวจฯ

ปญฺจกฺขเนฺธ ปริญฺญายาติ ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ ตีหิปิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวา เต ปริชานโนฺตเยว, **อณฺชสํ** อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาวยิตฺวา, **ปรมํ สนฺตึ** นิพฺพานํ **ปปฺปุยฺย** ปาปุณิตฺวา ฐิโต **อนาสโว**ฯ ตโต เอว อิทานิ **ปรินิพฺพิสฺสติ** อนุปาทิเสสนิพฺพานวเสน นิพฺพายิสฺสตีติฯ

โสณกุฏิกณฺณเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. โกสิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย เอว ครูนนฺติอาทิกา อายสฺมโต โกสิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต อุจฺฉุขณฺฑิกํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, **โกสิโย**ติสฺส โคตฺตวเสน นามํ อกาสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต อายสฺมนฺตํ ธมฺมเสนาปตึ อภิณฺหํ อุปสงฺกมติ, ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุณาติฯ โส เตน สาสเน ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๔.๔๔-๔๙) –

‘‘นคเร พนฺธุมติยา, ทฺวารปาโล อโหสหํ;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, สพฺพธมฺมาน ปารคุํฯ

‘‘อุจฺฉุขณฺฑิกมาทาย พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, วิปสฺสิสฺส มเหสิโนฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ อุจฺฉุมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, อุจฺฉุขณฺฑสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ครุวาสํ สปฺปุริสูปนิสฺสยญฺจ ปสํสโนฺต –

๓๗๐. ‘‘โย เว ครูนํ วจนญฺญุ ธีโร, วเส จ ตมฺหิ ชนเยถ เปมํ;
โส ภตฺติมา นาม จ โหติ ปณฺฑิโต, ญตฺวา จ ธเมฺมสุ วิเสสิ อสฺสฯ

๓๗๑. ‘‘ยํ อาปทา อุปฺปติตา อุฬารา, นกฺขมฺภยเนฺต ปฏิสงฺขยนฺตํ;
โส ถามวา นาม จ โหติ ปณฺฑิโต, ญตฺวา จ ธเมฺมสุ วิเสสิ อสฺสฯ

๓๗๒. ‘‘โย เว สมุโทฺทว ฐิโต อเนโช, คมฺภีรปโญฺญ นิปุณตฺถทสฺสี;
อสํหาริโย นาม จ โหติ ปณฺฑิโต, ญตฺวา จ ธเมฺมสุ วิเสสิ อสฺสฯ

๓๗๓. ‘‘พหุสฺสุโต ธมฺมธโร จ โหติ, ธมฺมสฺส โหติ อนุธมฺมจารี;
โส ตาทิโส นาม จ โหติ ปณฺฑิโต, ญตฺวา จ ธเมฺมสุ วิเสสิ อสฺสฯ

๓๗๔. ‘‘อตฺถญฺจ โย ชานาติ ภาสิตสฺส,
อตฺถญฺจ ญตฺวาน ตถา กโรติ;

อตฺถนฺตโร นาม ส โหติ ปณฺฑิโต,
ญตฺวา จ ธเมฺมสุ วิเสสิ อสฺสา’’ติฯ –

อิมา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **โย**ติ ขตฺติยาทีสุ จตูสุ ปริสาสุ โย โกจิฯ **เว**ติ พฺยตฺตํฯ **ครูน**นฺติ สีลาทิครุคุณยุตฺตานํ ปณฺฑิตานํฯ **วจนญฺญู**ติ เตสํ อนุสาสนีวจนํ ชานนฺโต, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาโน ปฏิปชฺชิตฺวา จ ตสฺส ผลํ ชานนฺโตติ อโตฺถฯ **ธีโร**ติ ธิติสมฺปนฺโนฯ **วเส จ ตมฺหิ ชนเยถ เปม**นฺติ ตสฺมึ ครูนํ วจเน โอวาเท วเสยฺย ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปเชฺชยฺย, ปฏิปชฺชิตฺวา ‘‘อิมินา วตาหํ โอวาเทน อิมํ ชาติอาทิทุกฺขํ วีติวโตฺต’’ติ ตตฺถ ชนเยถ เปมํ คารวํ อุปฺปาเทยฺยฯ อิทญฺหิ ทฺวยํ ‘‘ครูนํ วจนญฺญุ ธีโร’’ติ ปททฺวเยน วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏกรณํฯ **โส**ติ โย ครูนํ วจนญฺญู ธีโร, โส ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติยา ตตฺถ **ภตฺติมา** จ นาม โหติ, ชีวิตเหตุปิ ตสฺส อนติกฺกมนโต **ปณฺฑิโต** จ นาม โหติฯ **ญตฺวา จ ธเมฺมสุ วิเสสิ อสฺสา**ติ ตถา ปฏิปชฺชนฺโต จ ตาย เอว ปฏิปตฺติยา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ชานนเหตุ โลกิยโลกุตฺตรธเมฺมสุ วิชฺชาตฺตยาทิวเสน ‘‘เตวิโชฺช, ฉฬภิโญฺญ, ปฏิสมฺภิทาปโตฺต’’ติ วิเสสิ วิเสสวา สิยาติ อโตฺถฯ

ยนฺติ ยํ ปุคฺคลํ ปฏิปตฺติยา อนฺตรายกรณโต **‘‘อาปทา’’**ติ ลทฺธโวหารา โสตฺถุหขุปฺปิปาสาทิปากฏปริสฺสยา เจว ราคาทิปฏิจฺฉนฺนปริสฺสยา จ **อุปฺปติตา** อุปฺปนฺนา, **อุฬารา** พลวนฺโตปิ **นกฺขมฺภยเนฺต** น กิญฺจิ จาเลนฺติฯ กสฺมา? **ปฏิสงฺขยนฺต**นฺติ ปฏิสงฺขายมานํ ปฏิสงฺขานพเล ฐิตนฺติ อโตฺถฯ **โส**ติ โย ทฬฺหตราหิ อาปทาหิปิ อกฺขมฺภนีโย, โส **ถามวา** ธิติมา ทฬฺหปรกฺกโม นาม โหติฯ อนวเสสสํกิเลสปกฺขสฺส อภิภวนกปญฺญาพลสมงฺคิตาย **ปณฺฑิโต** จ นาม โหติฯ ตถาภูโต จ **ญตฺวา จ ธเมฺมสุ วิเสสิ อสฺสา**ติ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

สมุโทฺทว ฐิโตติ สมุโทฺท วิย ฐิตสภาโวฯ ยถา หิ จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีเร สิเนรุปาทสมีเป มหาสมุโทฺท อฏฺฐหิปิ ทิสาหิ อุฏฺฐิเตหิ ปกติวาเตหิ อนิญฺชนโต **ฐิโต อเนโช** คมฺภีโร จ, เอวํ กิเลสวาเตหิ ติตฺถิยวาทวาเตหิ จ อกมฺปนียโต **ฐิโต อเนโช**ฯ คมฺภีรสฺส อนุปจิตญาณสมฺภาเรหิ อลทฺธคาธสฺส นิปุณสฺส สุขุมสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิอตฺถสฺส ปฏิวิชฺฌเนน **คมฺภีรปโญฺญ นิปุณตฺถทสฺสีฯ อสํหาริโย นาม จ โหติ ปณฺฑิโต** โส ตาทิโส ปุคฺคโล กิเลเสหิ เทวปุตฺตมาราทีสุ วา เกนจิ อสํหาริยตาย อสํหาริโย นาม โหติ, ยถาวุเตฺตน อเตฺถน **ปณฺฑิโต** จ นาม โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

พหุสฺสุโตติ ปริยตฺติพาหุสจฺจวเสน พหุสฺสุโต, สุตฺตเคยฺยาทิ พหุํ สุตํ เอตสฺสาติ พหุสฺสุโตฯ ตเมว ธมฺมํ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสํ วิย อวินสฺสนฺตเมว ธาเรตีติ **ธมฺมธโร** จ โหติฯ **ธมฺมสฺส โหติ อนุธมฺมจารี**ติ ยถาสุตสฺส ยถาปริยตฺตสฺส ธมฺมสฺส อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญาย นวโลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุรูปํ ธมฺมํ ปุพฺพภาคปฏิปทาสงฺขาตํ จตุปาริสุทฺธิสีลธุตงฺคอสุภกมฺมฏฺฐานาทิเภทํ จรติ ปฏิปชฺชตีติ อนุธมฺมจารี โหติ, ‘‘อชฺช อเชฺชวา’’ติ ปฏิเวธํ อากงฺขโนฺต วิจรติฯ **โส ตาทิโส นาม จ โหติ ปณฺฑิโต**ติ โย ปุคฺคโล ยํ ครุํ นิสฺสาย พหุสฺสุโต ธมฺมธโร ธมฺมสฺส จ อนุธมฺมจารี โหติฯ โส จ **ตาทิโส** เตน ครุนา สทิโส ปณฺฑิโต นาม โหติ ปฏิปตฺติยา สทิสภาวโตฯ ตถาภูโต ปน โส **ญตฺวา จ ธเมฺมสุ วิเสสิ อสฺส,** ตํ วุตฺตตฺถํวฯ

อตฺถญฺจ โย ชานาติ ภาสิตสฺสาติ โย ปุคฺคโล สมฺมาสมฺพุเทฺธน ภาสิตสฺส ปริยตฺติธมฺมสฺส อตฺถํ ชานาติฯ ชานนฺโต ปน ‘‘อิธ สีลํ วุตฺตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา’’ติ ตตฺถ ตตฺถ ยถาวุตฺตํ **อตฺถญฺจ ญตฺวาน ตถา กโรติ** ยถา สตฺถารา อนุสิฏฺฐํ, ตถา ปฏิปชฺชติฯ **อตฺถนฺต**

โร นาม ส โหติ ปณฺฑิโตติ โส เอวรูโป ปุคฺคโล อตฺถนฺตโร อตฺถการณา สีลาทิอตฺถชานนมตฺตเมว อุปนิสฺสยํ กตฺวา ปณฺฑิโต โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

เอตฺถ จ ปฐมคาถาย ‘‘โย เว ครูน’’นฺติอาทินา สทฺธูปนิสฺสโย วิเสสภาโว วุโตฺต, ทุติยคาถาย ‘‘ยํ อาปทา’’ติ อาทินา วีริยูปนิสฺสโย, ตติยคาถาย ‘‘โย เว สมฺโทฺทว ฐิโต’’ติอาทินา สมาธูปนิสฺสโย, จตุตฺถคาถาย ‘‘พหุสฺสุโต’’ติอาทินา สตูปนิสฺสโย, ปญฺจมคาถาย ‘‘อตฺถญฺจ โย ชานาตี’’ติอาทินา ปญฺญูปนิสฺสโย วิเสสภาโว วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

โกสิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปญฺจกนิปาตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. ฉกฺกนิปาโต

๑. อุรุเวลกสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา

ฉกฺกนิปาเต **ทิสฺวาน ปาฏิหีรานี**ติอาทิกา อายสฺมโต อุรุเวลกสฺสปตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา, วยปฺปตฺโต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ มหาปริสานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา, สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปตฺเถตฺวา มหาทานํ ทตฺวา ปณิธานมกาสิฯ ภควา จสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา, ‘‘อนาคเต โคตมพุทฺธสฺส สาสเน มหาปริสานํ อโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ

โส ตตฺถ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิโต ทฺวานวุติกปฺปมตฺถเก ผุสฺสสฺส ภควโต เวมาติกกนิฏฺฐภาตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ อเญฺญปิสฺส เทฺว กนิฏฺฐภาตโร อเหสุํฯ เต ตโยปิ พุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ ปรมาย ปูชาย ปูเชตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อมฺหากํ ภควโต นิพฺพตฺติโต ปุเรตรเมว พาราณสิยํ พฺราหฺมณกุเล ภาตโร หุตฺวา, อนุกฺกเมน นิพฺพตฺตา โคตฺตวเสน ตโยปิ กสฺสปา เอว นาม ชาตาฯ เต วยปฺปตฺตา ตโย เวเท อุคฺคณฺหิํสุฯ เตสํ เชฏฺฐภาติกสฺส ปญฺจ มาณวกสตานิ ปริวาโร, มชฺฌิมสฺส ตีณิ, กนิฏฺฐสฺส เทฺวฯ เต อตฺตโน คนฺเถ สารํ โอโลเกนฺตา ทิฏฺฐธมฺมิกเมว อตฺถํ ทิสฺวา ปพฺพชฺชํ โรเจสุํฯ เตสุ เชฏฺฐภาตา อตฺตโน ปริวาเรน สทฺธิํ อุรุเวลํ คนฺตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา **อุรุเวลกสฺสโป** นาม ชาโต มหาคงฺคานทีวงฺเก ปพฺพชิโต **นทีกสฺสโป** นาม ชาโต, คยาสีเส ปพฺพชิโต **คยากสฺสโป** นาม ชาโตฯ

เอวํ เตสุ อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วสเนฺตสุ พหูนํ ทิวสานํ อจฺจเยน อมฺหากํ โพธิสโตฺต มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา, ปฏิวิทฺธสพฺพญฺญุตญฺญาโณ อนุกฺกเมน ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา, ปญฺจวคฺคิยเตฺถเร อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปตฺวา ยสปฺปมุเข ปญฺจปญฺญาส สหายเก วิเนตฺวา สฏฺฐิ อรหเนฺต ‘‘จรถ, ภิกฺขเว, จาริก’’นฺติ วิสฺสเชฺชตฺวา, ภทฺทวคฺคิเย วิเนตฺวา อุรุเวลกสฺสปสฺส วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา วสนตฺถาย อคฺยาคารํ ปวิสิตฺวา , ตตฺถ กตนาคทมนํ อาทิํ กตฺวา อฑฺฒุฑฺฒสหเสฺสหิ ปาฏิหาริเยหิ อุรุเวลกสฺสปํ สปริสํ วิเนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ ตสฺส ปพฺพชิตภาวํ ญตฺวา อิตเรปิ เทฺว ภาตโร สปริสา อาคนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิํสุฯ สเพฺพว เอหิภิกฺขู อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา อเหสุํฯ

สตฺถา ตํ สมณสหสฺสํ อาทาย คยาสีสํ คนฺตฺวา ปิฏฺฐิปาสาเณ นิสิโนฺน **อาทิตฺตปริยายเทสนาย** สเพฺพ อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๔.๒๕๑-๒๙๕) –

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพโลกวิทู มุนิ;
อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมาฯ

‘‘โอวาทโก วิญฺญาปโก, ตารโก สพฺพปาณินํ;
เทสนากุสโล พุโทฺธ, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘อนุกมฺปโก การุณิโก, หิเตสี สพฺพปาณินํ;
สมฺปเตฺต ติตฺถิเย สเพฺพ, ปญฺจสีเล ปติฏฺฐปิฯ

‘‘เอวํ นิราคุลํ อาสิ, สุญฺญตํ ติตฺถิเยหิ จ;
วิจิตฺตํ อรหนฺเตหิ, วสีภูเตหิ ตาทิภิฯ

‘‘รตนานฏฺฐปญฺญาสํ, อุคฺคโต โส มหามุนิ;
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, พาตฺตึสวรลกฺขโณฯ

‘‘วสฺสสตสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘ตทาหํ หํสวติยา, พฺราหฺมโณ สาธุสมฺมโต;
อุเปจฺจ โลกปโชฺชตํ, อโสฺสสิํ ธมฺมเทสนํฯ

‘‘ตทา มหาปริสติํ, มหาปริสสาวกํ;
ฐเปนฺตํ เอตทคฺคมฺหิ, สุตฺวาน มุทิโต อหํฯ

‘‘มหตา ปริวาเรน, นิมเนฺตตฺวา มหาชินํ;
พฺราหฺมณานํ สหเสฺสน, สหทานมทาสหํฯ

‘‘มหาทานํ ททิตฺวาน, อภิวาทิย นายกํ;
เอกมนฺตํ ฐิโต หฏฺฐ, อิทํ วจนมพฺรวิํฯ

‘‘ตยิ สทฺธาย เม วีร, อธิการคุเณน จ;
ปริสา มหตี โหตุ, นิพฺพตฺตสฺส ตหิํ ตหิํฯ

‘‘ตทา อโวจ ปริสํ, คชคชฺชิตสุสฺสโร;
กรวีกรุโต สตฺถา, เอตํ ปสฺสถ พฺราหฺมณํฯ

‘‘เหมวณฺณํ มหาพาหุํ, กมลานนโลจนํ;
อุทคฺคตนุชํ หฏฺฐํ, สทฺธวนฺตํ คุเณ มมฯ

‘‘เอส ปตฺถยเต ฐานํ, สีหโฆสสฺส ภิกฺขุโน;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, ลจฺฉเส ตํ มโนรถํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
กสฺสโป นาม โคเตฺตน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘อิโต เทฺวนวุเต กเปฺป, อหุ สตฺถา อนุตฺตโร;
อนูปโม อสทิโส, ผุโสฺส โลกคฺคนายโกฯ

‘‘โส จ สพฺพํ ตมํ หนฺตฺวา, วิชเฏตฺวา มหาชฏํ;
วสฺสเต อมตํ วุฏฺฐิํ, ตปฺปยโนฺต สเทวกํฯ

‘‘ตทา หิ พาราณสิยํ, ราชาปจฺจา อหุมฺหเส;
ภาตโรมฺห ตโย สเพฺพ, สํวิสฏฺฐาว ราชิโนฯ

‘‘วีรงฺครูปา พลิโน, สงฺคาเม อปราชิตา;
ตทา กุปิตปจฺจนฺต, อเมฺห อาห มหีปติฯ

‘‘เอถ คนฺตฺวาน ปจฺจนฺตํ, โสเธตฺวา อฏฺฏวีพลํ;
เขมํ วิชิริตํ กตฺวา, ปุน เทถาติ ภาสถฯ

‘‘ตโต มยํ อโวจุมฺห, ยทิ เทยฺยาสิ นายกํ;
อุปฏฺฐานาย อมฺหากํ, สาธยิสฺสาม โว ตโตฯ

‘‘ตโต มยํ ลทฺธวรา, ภูมิปาเลน เปสิตา;
นิกฺขิตฺตสตฺถํ ปจฺจนฺตํ, กตฺวา ปุนรุเปจฺจ ตํฯ

‘‘ยาจิตฺวา สตฺถุปฏฺฐานํ, ราชานํ โลกนายกํ;
มุนิวีรํ ลภิตฺวาน, ยาวชีวํ ยชิมฺห ตํฯ

‘‘มหคฺฆานิ จ วตฺถานิ, ปณีตานิ รสานิ จ;
เสนาสนานิ รมฺมานิ, เภสชฺชานิ หิตานิ จฯ

‘‘ทตฺวา สสงฺฆมุนิโน, ธเมฺมนุปฺปาทิตานิ โน;
สีลวโนฺต การุณิกา, ภาวนายุตฺตมานสาฯ

‘‘สทฺธา ปริจริตฺวาน, เมตฺตจิเตฺตน นายกํ;
นิพฺพุเต ตมฺหิ โลกเคฺค, ปูชํ กตฺวา ยถาพลํฯ

‘‘ตโต จุตา สนฺตุสิตํ, คตา ตตฺถ มหาสุขํ;
อนุภูตา มยํ สเพฺพ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘มายาการโร ยถา รเงฺค, ทเสฺสสิ วิกตึ พหุํ;
ตถา ภเว ภมโนฺตหํ, วิเทหาธิปตี อหุํฯ

‘‘คุณาเจลสฺส วาเกฺยน, มิจฺฉาทิฏฺฐิคตาสโย;
นรกํ มคฺคมารูโฬฺห, รุจาย มม ธีตุยาฯ

‘‘โอวาทํ นาทิยิตฺวาน, พฺรหฺมุนา นารเทนหํ;
พหุธา สํสิโต สโนฺต, ทิฏฺฐึ หิตฺวาน ปาปิกํฯ

‘‘ปูรยิตฺวา วิเสเสน, ทส กมฺมปถานิหํ;
หิตฺวาน เทหมคมึ, สคฺคํ สภวนํ ยถาฯ

‘‘ปจฺฉิเม ภเว สมฺปเตฺต, พฺรหฺมพนฺธุ อโหสหํ;
พาราณสิยํ ผีตายํ, ชาโต วิปฺปมหากุเลฯ

‘‘มจฺจุพฺยาธิชราภีโต, โอคาเหตฺวา มหาวนํ;
นิพฺพานํ ปทเมสนฺโต, ชฏิเลสุ ปริพฺพชึฯ

‘‘ตทา เทฺว ภาตโร มยฺหํ, ปพฺพชึสุ มยา สห;
อุรุเวลายํ มาเปตฺวา, อสฺสมํ นิวสึ อหํฯ

‘‘กสฺสโป นาม โคเตฺตน, อุรุเวลนิวาสิโก;
ตโต เม อาสิ ปญฺญตฺติ, อุรุเวลกสฺสโป อิติฯ

‘‘นทีสกาเส ภาตา เม, นทีกสฺสปสวฺหโย;
อาสี สกาสนาเมน, คยายํ คยากสฺสโปฯ

‘‘เทฺว สตานิ กนิฏฺฐสฺส, ตีณิ, มชฺฌสฺส ภาตุโน;
มม ปญฺจ สตานูนา, สิสฺสา สเพฺพ มมานุคาฯ

‘‘ตทา อุเปจฺจ มํ พุโทฺธ, กตฺวาน วิวิธานิ เม;
ปาฏิหีรานิ โลกโคฺค, วิเนสิ นรสารถิฯ

‘‘สหสฺสปริวาเรน, อโหสึ เอหิภิกฺขุโก;
เตเหว สห สเพฺพหิ, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘เต เจวเญฺญ จ พหโว, สิสฺสา มํ ปริวารยุํ;
ภาสิตุญฺจ สมโตฺถหํ, ตโต มํ อิสิสตฺตโมฯ

‘‘มหาปริสภาวสฺมึ, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํ;
อโห พุเทฺธ กตํ การํ, สผลํ เม อชายถฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สีหนาทํ นทโนฺต –

๓๗๕. ทิสฺวาน ปาฏิหีรานิ, โคตมสฺส ยสสฺสิโน;
น ตาวาหํ ปณิปตึ, อิสฺสามาเนน วญฺจิโตฯ

๓๗๖. ‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, โจเทสิ นรสารถิ;
ตโต เม อาสิ สํเวโค, อพฺภุโต โลมหํสโนฯ

๓๗๗. ‘‘ปุเพฺพ ชฏิลภูตสฺส, ยา เม สิทฺธิ ปริตฺติกา;
ตาหํ ตทา นิรากตฺวา, ปพฺพชึ ชินสาสเนฯ

๓๗๘. ‘‘ปุเพฺพ ยเญฺญน สนฺตุโฏฺฐ, กามธาตุปุรกฺขโต;
ปจฺฉา ราคญฺจ โทสญฺจ, โมหญฺจาปิ สมูหนึฯ

๓๗๙. ‘‘ปุเพฺพนิวาสํ ชานามิ, ทิพฺพจกฺขุ วิโสธิตํ;
อิทฺธิมา ปรจิตฺตญฺญู, ทิพฺพโสตญฺจ ปาปุณึฯ

๓๘๐. ‘‘ยสฺส จตฺถาย ปพฺพชิโต, อคารสฺมานคาริยํ;

โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สพฺพสํโยชนกฺขโย’’ติฯ –

อิมา ฉ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ทิสฺวาน ปาฏิหีรานี**ติ นาคราชทมนาทีนิ อฑฺฒฑฺฒสหสฺสานิ ปาฏิหาริยานิ ทิสฺวาฯ ‘‘ปาฏิหีรํ, ปาฏิเหรํ, ปาฏิหาริย’’นฺติ หิ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ **ยสสฺสิโน’’**ติ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา สเทวเก โลเก ยถาภุจฺจํ ปตฺถฏกิตฺติสทฺทสฺสฯ **น ตาวาหํ ปณิปติ**นฺติ ยาว มํ ภควา ‘‘เนว โข ตฺวํ, กสฺสป, อรหา, นาปิ อรหตฺตมคฺคํ สมาปโนฺน, สาปิ เต ปฏิปทา นตฺถิ, ยาย ตฺวํ อรหา วา อสฺส, อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปโนฺน’’ติ น ตเชฺชสิ, ตาว อหํ น ปณิปาตนํ อกาสิํฯ กิํการณา? **อิสฺสามาเนน วญฺจิโต,** ‘‘อิมสฺส มยิ สาวกตฺตํ อุปคเต มม ลาภสกฺกาโร ปริหายิสฺสติ, อิมสฺส เอว วฑฺฒิสฺสตี’’ติ เอวํ ปรสมฺปตฺติอสหนลกฺขณาย อิสฺสาย เจว, ‘‘อหํ คณปาโมโกฺข พหุชนสมฺมโต’’ติ เอวํ อพฺภุนฺนติลกฺขเณน มาเนน จ วญฺจิโต, ปลมฺภิโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ

มม สงฺกปฺปมญฺญายาติ มยฺหํ มิจฺฉาสงฺกปฺปํ ชานิตฺวา, ยํ ยํ ภควา อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมา อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสติ, ตํ ตํ ทิสฺวา ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว’’ติ จิเนฺตตฺวาปิ ‘‘น เตฺวว โข อรหา ยถา อห’’นฺติ เอวํ ปวตฺตํ มิจฺฉาวิตกฺกํ ชานโนฺตปิ ญาณปริปากํ อาคเมโนฺต อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ปจฺฉา เนรญฺชราย มเชฺฌ สมนฺตโต อุทกํ อุสฺสาเรตฺวา เรณุหตาย ภูมิยา จงฺกมิตฺวา เตน อาภตนาวาย ฐิโต ตทาปิ ‘‘มหิทฺธิโก’’ติอาทิกํ จิเนฺตตฺวา ปุน ‘‘น เตฺวว โข อรหา ยถา อห’’นฺติ ปวตฺติตํ มิจฺฉาสงฺกปฺปํ ญตฺวาติ อโตฺถฯ **โจเทสิ นรสารถี**ติ ตทา เม ญาณปริปากํ ญตฺวา ‘‘เนว โข ตฺวํ อรหา’’ติอาทินา ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา มํ โจเทสิ นิคฺคณฺหิฯ **ตโต เม อาสิ สํเวโค, อพฺภุโต โลมหํสโน**ติ ตโต ยถาวุตฺตโจทนาเหตุ เอตฺตกํ กาลํ อภูตปุพฺพตาย **อพฺภุโต** โลมหํสนวเสน ปวตฺติยา **โลมหํสโน** ‘‘อนรหาว สมาโน ‘อรหา’ติ มญฺญิ’’นฺติ **สํเวโค** สโหตฺตโปฺป ญาณุปฺปาโท มยฺหํ อโหสิฯ

ชฏิลภูตสฺสาติ ตาปสภูตสฺสฯ **สิทฺธี**ติ ลาภสกฺการสมิทฺธิฯ **ปริตฺติกา**ติ อปฺปมตฺติกาฯ **ตาหนฺ**ติ ตํ อหํฯ **ตทา**ติ ภควโต โจทนาย สํเวคุปฺปตฺติกาเลฯ **นิรากตฺวา**ติ อปเนตฺวา ฉเฑฺฑตฺวา, อนเปโกฺข หุตฺวาติ อโตฺถฯ **‘‘อิทฺธี**ติ ภาวนามยอิทฺธี’’ติ วทนฺติฯ ตทยุตฺตํ ตทา ตสฺส อฌานลาภีภาวโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘กามธาตุปุรกฺขโต’’ติฯ

ยเญฺญน สนฺตุโฏฺฐติ ‘‘ยญฺญํ ยชิตฺวา สคฺคสุขํ อนุภวิสฺสามิ, อลเมตฺตาวตา’’ติ ยญฺญยชเนน สนฺตุโฏฺฐ นิฏฺฐิตกิจฺจสญฺญีฯ **กามธาตุปุรกฺขโต**ติ กามสุคติํ อารพฺภ อุปฺปนฺนตโณฺห ยญฺญยชเนน กามโลกํ ปุรกฺขตฺวา ฐิโตฯ โส เจ ยโญฺญ ปาณาติปาตปฏิสํยุโตฺต โหติ, น เตน สุคติํ สกฺกา ลทฺธุํฯ น หิ อกุสลสฺส อิโฏฺฐ กโนฺต วิปาโก นิพฺพตฺตติฯ ยา ปน ตตฺถ ทานาทิกุสลเจตนา, ตาย สติ ปจฺจยสมวาเย สุคติํ คเจฺฉยฺยฯ **ปจฺฉา**ติ ตาปสปพฺพชฺชาโต ปจฺฉา สตฺถุ โอวาเทน ตาปสลทฺธิํ ปหาย จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานานุโยคกาเลฯ **สมูหนิ**นฺติ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา ราคญฺจ โทสญฺจ โมหญฺจ อนวเสสโต สมุคฺฆาเตสิํฯ

ยสฺมา ปนายํ เถโร อริยมเคฺคน ราคาทโย สมูหโนฺตเยว ฉฬภิโญฺญ อโหสิ, ตสฺมา ตํ อตฺตโน ฉฬภิญฺญภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปุเพฺพนิวาสํ ชานามี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปุเพฺพนิวาสํ ชานามี**ติ อตฺตโน ปเรสญฺจ ปุเพฺพนิวาสํ อตีตาสุ ชาตีสุ นิพฺพตฺตกฺขเนฺธ ขนฺธปฏิพเทฺธ จ ปุเพฺพนิวาสญาเณน หตฺถตเล อามลกํ วิย ปจฺจกฺขโต ชานามิ พุชฺฌามิฯ **ทิพฺพจกฺขุ วิโสธิตนฺ**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณํ วิโสธิตํ, ปกติจกฺขุนา อาปาถคตํ ปกติรูปํ วิย ทิพฺพํ มานุสมฺปิ ทูรํ ติโรฏฺฐิตํ

อติสุขุมญฺจ รูปํ วิภาเวตุํ สมตฺถญาณํ ภาวนาย มยา วิสุทฺธํ กตฺวา ปฏิลทฺธนฺติ อโตฺถฯ **อิทฺธิมา**ติ อธิฏฺฐานิทฺธิวิกุพฺพนิทฺธิอาทีหิ อิทฺธีหิ อิทฺธิมา, อิทฺธิวิธญาณลาภีติ อโตฺถฯ สราคาทิเภทสฺส ปเรสํ จิตฺตสฺส ชานนโต **ปรจิตฺตญฺญู,** เจโตปริยญาณลาภีติ วุตฺตํ โหติฯ **ทิพฺพโสตญฺจ ปาปุณิ**นฺติ ทิพฺพโสตญาณญฺจ ปฏิลภิํฯ

โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สพฺพสํโยชนกฺขโยติ โย สเพฺพสํ สํโยชนานํ ขยภูโต ขเยน วา ลทฺธโพฺพ, โส สทโตฺถ ปรมโตฺถ จ มยา อริยมคฺคาธิคเมน อธิคโตติฯ เอวเมตาย คาถาย เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติ เวทิตโพฺพฯ

อุรุเวลกสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เตกิจฺฉการิเตฺถรคาถาวณฺณนา

อติหิตา วีหีติอาทิกา อายสฺมโต เตกิจฺฉการิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺวา เวชฺชสเตฺถ นิปฺผตฺติํ คโตฯ วิปสฺสิสฺส ภควโต อุปฏฺฐากํ อโสกํ นาม เถรํ พฺยาธิตํ อโรคมกาสิ, อเญฺญสญฺจ สตฺตานํ โรคาภิภูตานํ อนุกมฺปาย เภสชฺชํ สํวิทหิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สุพุทฺธสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส ติกิจฺฉเกหิ คพฺภกาเล ปริสฺสยํ อปหริตฺวา ปริปาลิตตาย **เตกิจฺฉการี**ติ นามํ อกํสุฯ โส อตฺตโน กุลานุรูปานิ วิชฺชาฏฺฐานานิ สิปฺปานิ จ สิกฺขโนฺต วฑฺฒติฯ ตทา จาณโกฺก สุพุทฺธสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ กิริยาสุ อุปายโกสลฺลญฺจ ทิสฺวา, ''อยํ อิมสฺมิํ ราชกุเล ปติฏฺฐํ ลภโนฺต มํ อภิภเวยฺยา''ติ อิสฺสาปกโต รญฺญา จนฺทคุเตฺตน ตํ พนฺธนาคาเร ขิปาเปสิฯ เตกิจฺฉการี ปิตุ พนฺธนาคารปฺปเวสนํ สุตฺวา ภีโต ปลายิตฺวา สาณวาสิเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อตฺตโน สํเวคการณํ เถรสฺส กเถตฺวา ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อโพฺภกาสิโก เนสชฺชิโก จ หุตฺวา วิหรติ, สีตุณฺหํ อคเณโนฺต สมณธมฺมเมว กโรติ, วิเสสโต พฺรหฺมวิหารภาวนมนุยุญฺชติฯ ตํ ทิสฺวา มาโร ปาปิมา ''น อิมสฺส มม วิสยํ อติกฺกมิตุํ ทสฺสามี''ติ วิเกฺขปํ กาตุกาโม สสฺสานํ นิปฺผตฺติกาเล เขตฺตโคปกวเณฺณน เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ตํ นิปฺปเณฺฑโนฺต –

๓๘๑. ''อติหิตา วีหิ, ขลคตา สาลี;
น จ ลเภ ปิณฺฑํ, กถมหํ กสฺส''นฺติฯ – อาห; ตํ สุตฺวา เถโร –

๓๘๒. ''พุทฺธมปฺปเมยฺยํ อนุสฺสร ปสโนฺน, ปีติยา ผุฏสรีโร โหหิสิ สตตมุทโคฺคฯ
๓๘๓. ''ธมฺมมปฺปเมยฺยํ …เป.… สตตมุทโคฺคฯ
๓๘๔. ''สงฺฆมปฺปเมยฺยํ…เป.… สตตมุทโคฺค''ติฯ – อาห; ตํ สุตฺวา มาโร –
๓๘๕. ''อโพฺภกาเส วิหรสิ, สีตา เหมนฺติกา อิมา รโตฺย;
มา สีเตน ปเรโต วิหญฺญิโตฺถ, ปวิส ตฺวํ วิหารํ ผุสิตคฺคฬ''นฺติฯ –

อาหฯ อถ เถโร –

๓๘๖. ''ผุสิสฺสํ จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย, ตาหิ จ สุขิโต วิหริสฺสํ;
นาหํ สีเตน วิหญฺญิสฺสํ, อนิญฺชิโต วิหรโนฺต''ติฯ – อาห;

ตตฺถ **อติหิตา วีหี**ติ วีหโย โกฏฺฐาคารํ อติเนตฺวา ฐปิตา, ตตฺถ ปฏิสามิตา ขลโต วา ฆรํ อุปนีตาติ อโตฺถฯ วีหิคฺคหเณน เจตฺถ อิตรมฺปิ ธญฺญํ สงฺคณฺหาติฯ สาลี ปน เยภุยฺเยน วีหิโต ปจฺฉา ปจฺจนฺตีติ อาหฯ **ขลคตา สาลี**ติ ขลํ ธญฺญกรณฏฺฐานํ คตา, ตตฺถ ราสิวเสน มทฺทน จาวนาทิวเสน ฐิตาติ อโตฺถฯ ปธานธญฺญภาวทสฺสนตฺถเญฺจตฺถ สาลีนํ วิสุํ คหณํ, อุภเยนปิ คาเม, คามโต พหิ จ ธญฺญํ ปริปุณฺณํ ฐิตนฺติ ทเสฺสติฯ **น จ ลเภ ปิณฺฑ**นฺติ เอวํ สุลภธเญฺญ สุภิกฺขกาเล อหํ ปิณฺฑมตฺตมฺปิ น ลภามิฯ อิทานิ **กถมหํ กสฺส**นฺติ อหํ กถํ กริสฺสามิ, กถํ ชีวิสฺสามีติ ปริหาสเกฬึ อกาสิฯ

ตํ สุตฺวา เถโร ‘‘อยํ วราโก อตฺตนา อตฺตโน ปวตฺตึ มยฺหํ ปกาเสสิ, มยา ปน อตฺตนาว อตฺตา โอวทิตโพฺพ, น มยา กิญฺจิ กเถตพฺพ’’นฺติ วตฺถุตฺตยานุสฺสติยํ อตฺตานํ นิโยเชโนฺต **‘‘พุทฺธมปฺปเมยฺย’’**นฺติอาทินา ติโสฺส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **พุทฺธมปฺปเมยฺยํ อนุสฺสร ปสโนฺน**ติ สวาสนาย อวิชฺชานิทฺทาย อจฺจนฺตวิคเมน, พุทฺธิยา จ วิกสิตภาเวน พุทฺธํ ภควนฺตํ ปมาณกรานํ ราคาทิกิเลสานํ อภาวา อปริมาณคุณสมงฺคิตาย อปฺปเมยฺยปุญฺญเกฺขตฺตตาย จ อปฺปเมยฺยํฯ โอกปฺปนลกฺขเณน อภิปฺปสาเทน ปสโนฺน, ปสนฺนมานโส ‘‘อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๗๔; สํ. นิ. ๕.๙๙๗) อนุสฺสร อนุ อนุ พุทฺธารมฺมณํ สตึ ปวเตฺตหิ, ปีติยา ผุฏสรีโร โหหิสิฯ **สตตมุทโคฺค**ติ อนุสฺสรโนฺตว ผรณลกฺขณาย ปีติยา สตตํ สพฺพทา ผุฏสรีโร ปีติสมุฏฺฐานปณีตรูเปหิ อโชฺฌตฺถฏสรีโร อุเพฺพคปีติยา อุทโคฺค กายํ อุทคฺคํ กตฺวา อากาสํ ลงฺฆิตุํ สมโตฺถ จ ภเวยฺยาสิ, พุทฺธานุสฺสติยา พุทฺธารมฺมณํ อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทยฺยาสิฯ ยโต สีตุเณฺหหิ วิย ชิฆจฺฉาปิปาสาหิปิ อนภิภูโต โหหิสีติ อโตฺถฯ

ธมฺมนฺติ อริยํ โลกุตฺตรธมฺมํฯ **สงฺฆ**นฺติ อริยํ ปรมตฺถสงฺฆํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ **อนุสฺสรา**ติ ปเนตฺถ ‘‘สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม’’ติอาทินา ธมฺมํ, ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน ภควโต สาวกสโงฺฆ’’ติอาทินา สงฺฆํ อนุสฺสราติ โยเชตพฺพํฯ

เอวํ เถเรน รตนตฺตยคุณานุสฺสรเณ นิโยชนวเสน อตฺตนิ โอวทิเต ปุน มาโร วิเวกวาสโต นํ วิเวเจตุกาโม หิเตสีภาวํ วิย ทเสฺสโนฺต **‘‘อโพฺภกาเส วิหรสี’’**ติ ปญฺจมํ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ตฺวํ, ภิกฺขุ, **อโพฺภกาเส** เกนจิ อปฏิจฺฉเนฺน วิวฏงฺคเณ **วิหรสิ** อิริยาปเถ กเปฺปสิฯ **เหมนฺติกา** หิมปาตสมเย ปริยาปนฺนา อิมา สีตา รตฺติโย วตฺตนฺติฯ ตสฺมา สีเตน **ปเรโต** อภิภูโต หุตฺวา **มา วิหญฺญิโตฺถ** วิฆาตํ มา อาปชฺชิ มา กิลมิฯ **ผุสิตคฺคฬํ** ปิหิตกวาฏํ เสนาสนํ ปวิส, เอวํ เต สุขวิหาโร ภวิสฺสตีติฯ

ตํ สุตฺวา เถโร ‘‘น มยฺหํ เสนาสนปริเยสนาย ปโยชนํ, เอเตฺถวาหํ สุขวิหารี’’ติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ผุสิสฺส’’**นฺติอาทินา ฉฏฺฐํ คาถมาหฯ ตตฺถ **ผุสิสฺสํ จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย**ติ อปฺปมาณโคจรตาย ‘‘อปฺปมญฺญา’’ติ ลทฺธโวหาเร จตฺตาโร พฺรหฺมวิหาเร ผุสิสฺสํ ผุสิสฺสามิ, กาเลน กาลํ สมาปชฺชิสฺสามิฯ **ตาหิ จ สุขิโต วิหริสฺส**นฺติ ตาหิ อปฺปมญฺญาหิ สุขิโต สญฺชาตสุโข หุตฺวา วิหริสฺสํ จตฺตาโรปิ อิริยาปเถ กเปฺปสฺสามีติฯ เตน มยฺหํ สพฺพกาเล สุขเมว, น ทุกฺขํฯ **ยโต นาหํ สีเตน วิหญฺญิสฺสํ** อนุตฺตรฏฺฐเกปิ หิมปาตสมเย อหํ สีเตน น กิลมิสฺสามิ, ตสฺมา **อนิญฺชิโต วิหรโนฺต** จิตฺตสฺส อิญฺชิตการณานํ พฺยาปาทาทีนํ สุปฺปหีนตฺตา ปจฺจยุปฺปนฺนิญฺชนาย จ อภาวโต สมาปตฺติสุเขเนว สุขิโต วิหริสฺสามีติฯ เอวํ เถโร อิมํ คาถํ วทโนฺตเยว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๘.๓๙-๔๔) –

> ‘‘นคเร พนฺธุมติยา, เวโชฺช อาสึ สุสิกฺขิโต;
> อาตุรานํ สทุกฺขานํ, มหาชนสุขาวโหฯ

‘‘พฺยาธิตํ สมณํ ทิสฺวา, สีลวนฺตํ มหาชุตึ;
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน, เภสชฺชมททึ ตทาฯ

‘‘อโรโค อาสิ เตเนว, สมโณ สํวุตินฺทฺริโย;
อโสโก นาม นาเมน, อุปฏฺฐาโก วิปสฺสิโนฯ

‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, ยํ โอสธมทาสหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, เภสชฺชสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต จ อฏฺฐเม กปฺเป, สโพฺพสธสนามโก;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหปฺผโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอตฺถ จ พินฺทุสารรโญฺญ กาเล อิมสฺส เถรสฺส อุปฺปนฺนตฺตา ตติยสงฺคีติยํ อิมา คาถา สงฺคีตาติ เวทิตพฺพาฯ

เตกิจฺฉการิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหานาคเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยสฺส สพฺรหฺมจารีสูติอาทิกา อายสฺมโต มหานาคเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต กกุสนฺธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ กกุสนฺธํ ภควนฺตํ อรญฺญํ อโชฺฌคาเหตฺวา อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล ฌานสุเขน นิสินฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ตสฺส ทาฬิมผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาเกเต มธุวาเสฏฺฐสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **มหานาโค**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ สาเกเต อญฺชนวเน วิหรเนฺต อายสฺมโต ควมฺปติเตฺถรสฺส ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ เถรเสฺสว สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตโสฺสวาเท ฐตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๕.๑-๗) –

‘‘กกุสโนฺธ มหาวีโร, สพฺพธมฺมาน ปารคู;
คณมฺหา วูปกโฏฺฐ โส, อคมาสิ วนนฺตรํฯ

‘‘พีชมิญฺชํ คเหตฺวาน, ลตาย อาวุณึ อหํ;
ภควา ตมฺหิ สมเย, ฌายเต ปพฺพตนฺตเรฯ

‘‘ทิสฺวานหํ เทวเทวํ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
ทกฺขิเณยฺยสฺส วีรสฺส, พีชมิญฺชมทาสหํฯ

‘‘อิมสฺมึเยว กปฺปมฺหิ, ยํ มิญฺชมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พีชมิญฺชสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุเขน วิหรนฺโต เถโร ฉพฺพคฺคิเย ภิกฺขู สพฺรหฺมจารีสุ คารวํ อกตฺวา วิหรเนฺต ทิสฺวา เตสํ โอวาททานวเสน –

๓๘๗. ‘‘ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ, คารโว นูปลพฺภติ;
ปริหายติ สทฺธมฺมา, มโจฺฉ อโปฺปทเก ยถาฯ

๓๘๘. ‘‘ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ, คารโว นูปลพฺภติ;
น วิรูหติ สทฺธเมฺม, เขเตฺต พีชํว ปูติกํฯ

๓๘๙. ‘‘ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ, คารโว นูปลพฺภติ;
อารกา โหติ นิพฺพานา, ธมฺมราชสฺส สาสเนฯ

๓๙๐. ‘‘ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ, คารโว อุปลพฺภติ;
น วิหายติ สทฺธมฺมา, มโจฺฉ พโวฺหทเก ยถาฯ

๓๙๑. ‘‘ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ, คารโว อุปลพฺภติ;
โส วิรูหติ สทฺธเมฺม, เขเตฺต พีชํว ภทฺทกํฯ

๓๙๒. ‘‘ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ, คารโว อุปลพฺภติ;
สนฺติเก โหติ นิพฺพานํ, ธมฺมราชสฺส สาสเน’’ติฯ –

อิมา ฉ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **สพฺรหฺมจารีสู**ติ สมานํ พฺรหฺมํ สีลาทิธมฺมํ จรนฺตีติ สพฺรหฺมจาริโน, สีลทิฎฺฐิสามญฺญคตา สหธมฺมิกา, เตสุฯ **คารโว**ติ ครุภาโว สีลาทิคุณนิมิตฺตํ ครุกรณํฯ **นูปลพฺภตี**ติ น วิชฺชติ น ปวตฺตติ, น อุปติฎฺฐตีติ อโตฺถฯ **นิพฺพานา**ติ กิเลสานํ นิพฺพาปนโต กิเลสกฺขยาติ อโตฺถฯ **ธมฺมราชสฺสา**ติ สตฺถุโนฯ สตฺถา หิ สเทวกํ โลกํ ยถารหํ โลกิยโลกุตฺตเรน ธเมฺมน รเญฺชติ โตเสตีติ **ธมฺมราชา**ฯ เอตฺถ จ ‘‘ธมฺมราชสฺส สาสเน’’ติ อิมินา นิพฺพานํ นาม ธมฺมราชเสฺสว สาสเน , น อญฺญตฺถฯ ตตฺถ โย สพฺรหฺมจารีสุ คารวรหิโต, โส ยถา นิพฺพานา อารกา โหติ, ตถา ธมฺมราชสฺส สาสนโตปิ อารกา โหตีติ ทเสฺสติฯ **พโวฺหทเก**ติ พหุอุทเกฯ **สนฺติเก โหติ นิพฺพาน**นฺติ นิพฺพานํ ตสฺส สนฺติเก สมีเป เอว โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อิมา เอว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อเหสุํฯ

มหานาคเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. กุลฺลเตฺถรคาถาวณฺณนา

กุโลฺล สิวถิกนฺติอาทิกา อายสฺมโต กุลฺลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุฎุมฺพิยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **กุโลฺล**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิฯ โส จ ราคจริตตฺตา ติพฺพราคชาติโก โหติฯ เตนสฺส อภิกฺขณํ กิเลสา จิตฺตํ ปริยาทาย ติฎฺฐนฺติฯ อถสฺส สตฺถา จิตฺตาจารํ ญตฺวา อสุภกมฺมฎฺฐานํ ทตฺวา, ‘‘กุลฺล, ตยา อภิณฺหํ สุสาเน จาริกา จริตพฺพา’’ติ อาหฯ โส สุสานํ ปวิสิตฺวา อุทฺธุมาตกาทีนิ ตานิ ตานิ อสุภานิ ทิสฺวา ตํ มุหุตฺตํ อสุภมนสิการํ อุปฺปาเทตฺวา สุสานโต นิกฺขนฺตมโตฺตว กามราเคน อภิภุยฺยติฯ ปุน ภควา ตสฺส ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา เอกทิวสํ ตสฺส สุสานฎฺฐานํ คตกาเล เอกํ ตรุณิตฺถิรูปํ

อธุนา มตํ อวินฏฺฐจฺฉวึ นิมฺมินิตฺวา ทเสฺสติฯ ตสฺส ตํ ทิฏฺฐมตฺตสฺส ชีวมานวิสภาควตฺถุสฺมึ วิย สหสา ราโค อุปฺปชฺชติฯ อถ นํ สตฺถา ตสฺส เปกฺขนฺตเสฺสว นวหิ วณมุเขหิ ปคฺฆรมานาสุจึ กิมิกุลากุลํ อติวิย พีภจฺฉํ ทุคฺคนฺธํ เชคุจฺฉํ ปฏิกฺกูลํ กตฺวา ทเสฺสสิฯ โส ตํ เปกฺขโนฺต วิรตฺตจิโตฺต หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ อถสฺส ภควา โอภาสํ ผริตฺวา สตึ ชเนโนฺต –

''อาตุรํ อสุจึ ปูตึ, ปสฺส กุลฺล สมุสฺสยํ;
อุคฺฆรนฺตํ ปคฺฆรนฺตํ, พาลานํ อภินนฺทิต''นฺติฯ –

อาห ฯ ตํ สุตฺวา เถโร สมฺมเทว สรีรสภาวํ อุปธาเรโนฺต อสุภสญฺญํ ปฏิลภิตฺวา ตตฺถ ปฐมํ ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา –

๓๙๓. ''กุโลฺล สิวถิกํ คนฺตฺวา, อทฺทส อิตฺถิมุชฺฌิตํ;
อปวิทฺธํ สุสานสฺมึ, ขชฺชนฺตึ กิมิหี ผุฏํฯ

๓๙๔. ''อาตุรํ…เป.… พาลานํ อภินนฺทิตํฯ

๓๙๕. ''ธมฺมาทาสํ คเหตฺวาน, ญาณทสฺสนปตฺติยา;
ปจฺจเวกฺขึ อิมํ กายํ, ตุจฺฉํ สนฺตรพาหิรํฯ

๓๙๖. ''ยถา อิทํ ตถา เอตํ, ยถา เอตํ ตถา อิทํ;
ยถา อโธ ตถา อุทฺธํ, ยถา อุทฺธํ ตถา อโธฯ

๓๙๗. ''ยถา ทิวา ตถา รตฺตึ, ยถา รตฺตึ ตถา ทิวา;
ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉา, ยถา ปจฺฉา ตถา ปุเรฯ

๓๙๘. ''ปญฺจงฺคิเกน ตุริเยน, น รตี โหติ ตาทิสี;
ยถา เอกคฺคจิตฺตสฺส, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต''ติฯ –

อุทานวเสน อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **กุโลฺล**ติ อตฺตานเมว เถโร ปรํ วิย กตฺวา วทติฯ

อาตุรนฺติ นานปฺปกาเรหิ ทุเกฺขหิ อภิณฺหํ ปฏิปีฬิตํฯ **อสุจิ**นฺติ สุจิรหิตํ เชคุจฺฉํ ปฏิกฺกูลํฯ **ปูติ**นฺติ ทุคฺคนฺธํฯ **ปสฺสา**ติ สภาวโต โอโลเกหิฯ **กุลฺลา**ติ โอวาทกาเล ภควา เถรํ อาลปติฯ อุทานกาเล ปน เถโร สยเมว อตฺตานํ วทติฯ **สมุสฺสย**นฺติ สรีรํฯ **อุคฺฆรนฺต**นฺติ อุทฺธํ วณมุเขหิ อสุจึ สวนฺตํฯ **ปคฺฆรนฺต**นฺติ อโธ วณมุเขหิ สมนฺตโต จ อสุจึ สวนฺตํฯ **พาลานํ อภินนฺทิต**นฺติ พาเลหิ อนฺธปุถุชฺชเนหิ ทิฏฺฐิตณฺหาภินนฺทนาหิ ''อหํ มม''นฺติ อภินิวิสฺส นนฺทิตํฯ

ธมฺมาทาสนฺติ ธมฺมมยํ อาทาสํฯ ยถา หิ สตฺตา อทาเสน อตฺตโน มุเข กาเย วา คุณโทเส ปสฺสนฺติ, เอวํ โยคาวจโร เยน อตฺตภาเว สํกิเลสโวทานธเมฺม ยาถาวโต ปสฺสติ, ตํ วิปสฺสนาญาณํ อิธ ''ธมฺมาทาส''นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ญาณทสฺสนสฺส มคฺคญาณสงฺขาตสฺส ธมฺมจกฺขุสฺส อธิคมาย อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทตฺวาฯ **ปจฺจเวกฺขึ อิมํ กาย**นฺติ อิมํ กรชกายํ นิจฺจสาราทิวิรหโต **ตุจฺฉํ** อตฺตปรสนฺตานานํ วิภาคโต **สนฺตรพาหิรํ** ญาณจกฺขุนา ปติอเวกฺขึ ปสฺสึฯ

ยถา ปน ปจฺจเวกฺขึ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ยถา อิท”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยถา อิทํ ตถา เอต**นฺติ ยถา อิทํ มยฺหํ สรีรสงฺขาตํ อสุภํ อายุอุสฺมาวิญฺญาณานํ อนปคมา นานาวิธํ มาโยปมํ กิริยํ ทเสฺสติ, ตถาว เอตํ มตสรีรํ ปุเพฺพ เตสํ ธมฺมานํ อนปคมา อโหสิฯ ยถา เอตํ เอตรหิ มตสรีรํ เตสํ ธมฺมานํ อปคมา น กิญฺจิ กิริยํ ทเสฺสติ, ตถา อิทํ มม สรีรมฺปิ เตสํ ธมฺมานํ อปคมา นสฺสเตวาติฯ ยถา จ อิทํ มม สรีรํ เอตรหิ สุสาเน น มตํ น สยิตํ, น อุทฺธุมาตกาทิภาวํ อุปคตํ, ตถา เอตํ เอตรหิ มตสรีรมฺปิ ปุเพฺพ อโหสิฯ ยถา ปเนตํ เอตรหิ มตสรีรํ สุสาเน สยิตํ อุทฺธุมาตกาทิภาวํ อุปคตํ, ตถา อิทํ มม สรีรมฺปิ ภวิสฺสติฯ อถ วา ยถา อิทํ มม สรีรํ อสุจิ ทุคฺคนฺธํ เชคุจฺฉํ ปฏิกฺกูลํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา, ตถา เอตํ มตสรีรมฺปิฯ ยถา วา เอตํ มตสรีรํ อสุจิอาทิสภาวเญฺจว อนิจฺจาทิสภาวญฺจ, ตถา อิทํ มม สรีรมฺปิฯ **ยถา อโธ ตถา อุทฺธ**นฺติ ยถา นาภิโต อโธ เหฏฺฐา อยํ กาโย อสุจิ ทุคฺคโนฺธ เชคุโจฺฉ ปฏิกฺกูโล อนิโจฺจ ทุโกฺข อนตฺตา จ, ตถา อุทฺธํ นาภิโต อุปริ อสุจิอาทิสภาโว จฯ **ยถา อุทฺธํ ตถา อโธ**ติ ยถา จ นาภิโต, อุทฺธํ อสุจิอาทิสภาโว, ตถา อโธ นาภิโต เหฏฺฐาปิฯ

ยถา ทิวา ตถา รตฺตินฺติ ยถา อยํ กาโย ทิวา ‘‘อกฺขิมฺหา อกฺขิคูถโก’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๑๙๙) อสุจิ ปคฺฆรติ, ตถา รตฺติมฺปิฯ **ยถา รตฺติํ ตถา ทิวา**ติ ยถา จ รตฺติํ อยํ กาโย อสุจิ ปคฺฆรติ, ตถา ทิวาปิ, นยิมสฺส กาลวิภาเคน อญฺญถาภาโวติ อโตฺถฯ **ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉา**ติ ยถา อยํ กาโย ปุเร ปุเพฺพ ตรุณกาเล อสุจิ ทุคฺคโนฺธ เชคุโจฺฉ ปฏิกฺกูโล, ตถา จ ปจฺฉา ชิณฺณกาเลฯ ยถา จ ปจฺฉา ชิณฺณกาเล อสุจิอาทิสภาโว, ตถา ปุเร ตรุณกาเลปิ ฯ ยถา วา ปุเร อตีตกาเล สวิญฺญาณกาเล อสุจิอาทิสภาโว จ อนิจฺจาทิสภาโว จ, ตถา ปจฺฉา อนาคตกาเล อวิญฺญาณกาเลติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปญฺจงฺคิเกน ตุริเยนาติ ‘‘อาตตํ วิตตํ อาตตวิตตํ ฆนํ สุสีร’’นฺติ เอวํ ปญฺจงฺคิเกน ปญฺจหิ องฺเคหิ สมนฺนาคเตน ตุริเยน ปริจริยมานสฺส กามสุขสมงฺคิโน อิสฺสรชนสฺส **ตาทิสี** ตถารูปา **รติ** สุขสฺสาโท น โหติฯ **ยถา เอกคฺคจิตฺตสฺส, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต**ติ สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ กตฺวา อินฺทฺริยานํ เอกรสภาเวน วีถิปฏิปนฺนาย วิปสฺสนาย ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺตสฺส โยคาวจรสฺส ยาทิสา ธมฺมรติ, ตสฺสา กลมฺปิ กามรติ น อุเปตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

อิมา เอว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถาปิ อเหสุํฯ

กุลฺลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มาลุกฺยปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

มนุชสฺสาติอาทิกา อายสฺมโต มาลุกฺยปุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ โกสลรโญฺญ อคฺคาสนิกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส มาตา มาลุกฺยา นาม, ตสฺสา วเสน **มาลุกฺยปุโตฺต**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ โส วยปฺปโตฺต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ ปหาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วิจรโนฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา สาสเน ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ โส ญาตีสุ อนุกมฺปาย ญาติกุลํ อ

คมาสิฯ ตํ ญาตกา ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน ปริวิสิตฺวา ธเนน ปโลเภตุกามา มหนฺตํ ธนราสึ ปุรโต อุปฏฺฐเปตฺวา ‘‘อิทํ ธนํ ตว สนฺตกํ, วิพฺภมิตฺวา อิมินา ธเนน ปุตฺตทารํ ปฏิชคฺคนฺโต ปุญฺญานิ กโรหี’’ติ ยาจึสุฯ เถโร เตสํ อชฺฌาสยํ วิปริวตฺเตนฺโต อากาเส ฐตฺวา –

๓๙๙. ‘‘มนุชสฺส ปมตฺตจาริโน, ตณฺหา วฑฺฒติ มาลุวา วิย;
โส ปฺลวตี หุรา หุรํ, ผลมิจฺฉํว วนสฺมิ วานโรฯ

๔๐๐. ‘‘ยํ เอสา สหเต ชมฺมี, ตณฺหา โลเก วิสตฺติกา;
โสกา ตสฺส ปวฑฺฒนฺติ, อภิวฏฺฐํว พีรณํฯ

๔๐๑. ‘‘โย เจตํ สหเต ชมฺมึ, ตณฺหํ โลเก ทุรจฺจยํ;
โสกา ตมฺหา ปปตนฺติ, อุทพินฺทูว โปกฺขราฯ

๔๐๒. ‘‘ตํ โว วทามิ ภทฺทํ โว, ยาวนฺเตตฺถ สมาคตา;
ตณฺหาย มูลํ ขณถ, อุสีรตฺถีว พีรณํ;
มา โว นฬํว โสโตว, มาโร ภญฺชิ ปุนปฺปุนํฯ

๔๐๓. ‘‘กโรถ พุทฺธวจนํ, ขโณ โว มา อุปจฺจคา;
ขณาตีตา หิ โสจนฺติ, นิรยมฺหิ สมปฺปิตาฯ

๔๐๔. ‘‘ปมาโท รโช ปมาโท, ปมาทานุปติโต รโช;
อปฺปมาเทน วิชฺชาย, อพฺพเห สลฺลมตฺตโน’’ติฯ –

อิมาหิ ฉหิ คาถาหิ ธมฺมํ เทเสติฯ

ตตฺถ **มนุชสฺสา**ติ สตฺตสฺสฯ **ปมตฺตจาริโน**ติ สติโวสฺสคฺคลกฺขเณน ปมาเทน ปมตฺตจาริสฺส, เนว ฌานํ, น วิปสฺสนา , น มคฺคผลานิ วฑฺฒนฺติฯ ยถา ปน รุกฺขํ สํสิพฺพนฺตี ปริโยนนฺธนฺตี ตสฺส วินาสาย มาลุวา ลตา วฑฺฒติ, เอวมสฺส ฉ ทฺวารานิ นิสฺสาย รูปาทีสุ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมานา ตณฺหา วฑฺฒติฯ วฑฺฒมานาว ยถา มาลุวา ลตา อตฺตโน อปสฺสยภูตํ รุกฺขํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ปาเตติ, เอวํ ตณฺหาวสิกํ ปุคฺคลํ อปาเย นิปาเตติฯ **โส ปฺลวตี**ติ โส ตณฺหาวสิโก ปุคฺคโล อปราปรํ ภวาภเว อุปฺลวติ ธาวติฯ ยถา กึ? **ผลมิจฺฉํว วนสฺมิ วานโร** ยถา รุกฺขผลํ อิจฺฉนฺโต วานโร วนสฺมึ ธาวนฺโต รุกฺขสฺส เอกํ สาขํ คณฺหาติ, ตํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ คณฺหาติ, ตํ มุญฺจิตฺวา อญฺญนฺติ ‘‘สาขํ อลภิตฺวา นิสิโนฺน’’ติ วตฺตพฺพตํ นาปชฺชติ; เอวเมว ตณฺหาวสิโก ปุคฺคโล หุรา หุรํ ธาวนฺโต ‘‘อารมฺมณํ อลภิตฺวา ตณฺหาย อปฺปวตฺตึ ปตฺโต’’ติ วตฺตพฺพตํ นาปชฺชติฯ

ยนฺติ ยํ ปุคฺคลํฯ เอสา ลามกภาเวน **ชมฺมี** วิสาหารตาย วิสมูลตาย วิสผลตาย วิสปริโภคตาย รูปาทีสุ วิสตฺตตาย อาสตฺตตาย จ **วิสตฺติกา**ติ สงฺขํ คตา ฉทฺวาริกา ตณฺหา **สหเต** อภิภวติ ตสฺส ปุคฺคลสฺสฯ ยถา นาม วเน ปุนปฺปุนํ วสฺสเนฺต เทเว อภิวฏฺฐํ **พีรณํ** พีรณติณํ วฑฺฒติ, เอวํ วฏฺฏมูลกา โสกา อภิวฑฺฒนฺติ วุทฺธึ อาปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ

โย เจตํ…เป…. ทุรจฺจยนฺติ โย ปน ปุคฺคโล เอวํ วุตฺตปฺปการํ อติกฺกมิตุํ ปชหิตุํ ทุกฺกรตาย ทุรจฺจยํ ตณฺหํ **สหเต** อภิภวติ, ตมฺหา ปุคฺคลา วฏฺฏมูลกา โสกา ปปตนฺติฯ ยถา นาม โปกฺขเร ปทุมปเตฺต ปติตํ อุทพินฺทุ น ปติฏฺฐาติ, เอวํ น ปติฏฺฐหนฺตีติ อโตฺถฯ

ตํ โว วทามีติ เตน การเณน อหํ ตุเมฺห วทามิฯ **ภทฺทํ โว**ติ ภทฺทํ ตุมฺหากํ โหตุ, มา ตณฺหํ อนุวตฺตปุคฺคโล วิย วิภวํ อนตฺถํ ปาปุณาถาติ อโตฺถฯ **ยาวเนฺตตฺถ สมาคตา**ติ อิมสฺมิํ ฐาเน ยตฺตกา สนฺนิปติตา, ตตฺตกาฯ กิํ วทสีติ เจ? **ตณฺหาย มูลํ ขณถ** อิมิสฺสา ฉทฺวาริกตณฺหาย มูลํ การณํ อวิชฺชาทิกิเลสคฺคหนํ อรหตฺตมคฺคญาณกุทาเลน ขณถ สมุจฺฉินฺทถฯ กิํ วิยาติ? **อุสีรโตฺถว พีรณํ** ยถา อุสีเรน อตฺถิโก ปุริโส มหเนฺตน กุทาเลน พีรณาปรนามํ อุสีรํ นามติณํ ขณติ, เอวมสฺส มูลํ ขณถาติ อโตฺถฯ **มา โว นฬํว โสโตว, มาโร ภญฺชิ ปุนปฺปุน**นฺติ ตุเมฺห นทีตีเร ชาตํ นฬํ มหาเวเคน อาคโต นทีโสโต วิย กิเลสมาโร มจฺจุมาโร เทวปุตฺตมาโร จ ปุนปฺปุนํ มา ภญฺชีติ อโตฺถฯ

ตสฺมา **กโรถ พุทฺธวจนํ** ‘‘ฌายถ, ภิกฺขเว, มา ปมาทตฺถา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๑๕) วุตฺตํ พุทฺธสฺส ภควโต วจนํ กโรถ, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชถ สมฺปาเทถฯ **ขโณ โว มา อุปจฺจคา**ติ โย หิ พุทฺธวจนํ น กโรติ, ตํ ปุคฺคลํ อยํ พุทฺธุปฺปาทกฺขโณ ปติรูปเทสวาเส อุปฺปตฺติกฺขโณ สมฺมาทิฏฺฐิยา ปฏิลทฺธกฺขโณ ฉนฺนํ อายตนานํ อเวกลฺลกฺขโณติ สโพฺพปิ ขโณ อติกฺกมติ, โส ขโณ มา ตุเมฺห อติกฺกมตุฯ **ขณาตีตา**ติ เย หิ ตํ ขณํ อตีตา, เย วา ปุคฺคเล โส ขโณ อตีโต, เต **นิรยมฺหิ สมปฺปิตา** ตตฺถ นิพฺพตฺตา จิรกาลํ โสจนฺติฯ

ปมาโท รโชติ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ สติโวสฺสคฺคลกฺขโณ ปมาโท, สํกิเลสสภาวตฺตา ราครชาทิมิสฺสตาย จ รโชฯ **ปมาทานุปติโต รโช**ติ โย หิ โกจิ รโช นาม ราคาทิโก, โส สโพฺพ ปมาทานุปติโต ปมาทวเสเนว อุปฺปชฺชติฯ **อปฺปมาเทนา**ติ อปฺปมชฺชเนน อปฺปมาทปฏิปตฺติยาฯ **วิชฺชายา**ติ อคฺคมคฺควิชฺชายฯ **อพฺพเห สลฺลมตฺตโน**ติ อตฺตโน หทยนิสฺสิตํ ราคาทิสลฺลํ อุทฺธเรยฺย สมูหเนยฺยาติฯ

มาลุกฺยปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สปฺปทาสเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปณฺณวีสตีติอาทิกา อายสฺมโต สปฺปทาสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมิํ สุโทฺธทนมหาราชสฺส ปุโรหิตปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ตสฺส **สปฺปทาโส**ติ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต สตฺถุ ญาติสมาคเม ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กิเลสาภิภเวน เจโตสมาธิํ อลภโนฺต พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา สํเวคชาโต ปจฺฉา สตฺถํ อาหรโนฺต โยนิโส มนสิการํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๔๐๕.
‘‘ปณฺณวีสติ วสฺสานิ, ยโต ปพฺพชิโต อหํ;
อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปิ, เจโตสนฺติมนชฺฌคํฯ

๔๐๖.
‘‘อลทฺธา จิตฺตเสฺสกคฺคํ, กามราเคน อฏฺฏิโต;
พาหา ปคฺคยฺห กนฺทโนฺต, วิหารา อุปนิกฺขมิํฯ

๔๐๗.
‘‘สตฺถํ วา อาหริสฺสามิ, โก อโตฺถ ชีวิเตน เม;
กถญฺหิ สิกฺขํ ปจฺจกฺขํ, กาลํ กุเพฺพถ มาทิโสฯ

๔๐๘.
‘‘ตทาหํ ขุรมาทาย, มญฺจกมฺหิ อุปาวิสิํ;
ปรินีโต ขุโร อาสิ, ธมนิํ เฉตฺตุมตฺตโนฯ

๔๐๙. ‘‘ตโต เม มนสีกาโร, โยนิโส อุทปชฺชถ;
อาทีนโว ปาตุรหุ, นิพฺพิทา สมติฏฺฐถฯ

๔๑๐. ‘‘ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ปณฺณวีสติวสฺสานิ, ยโต ปพฺพชิโต อห**นฺติ ยโต ปฏฺฐาย อหํ ปพฺพชิโต ตานิมานิ ปณฺณวีสติวสฺสานิฯ **อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปิ, เจโตสนฺติมนชฺฌค**นฺติ โสหํ เอตฺตกํ กาลํ พฺรหฺมจริยํ จรนฺโต อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปิ องฺคุลิโผฏนมตฺตมฺปิ ขณํ เจโตสนฺตึ เจตโส สมาธานํ น ลภึฯ

เอวํ ปน อลทฺธา จิตฺตเสฺสกคฺคตํ, ตตฺถ การณมาห **‘‘กามราเคน อฏฺฏิโต**’’ติฯ ตตฺถ **อฏฺฏิโต**ติ ปีฬิโต, อภิภูโตติ อโตฺถฯ **พาหา ปคฺคยฺห กนฺทนฺโต**ติ ‘‘อิทมิธ อติวิย อยุตฺตํ วตฺตติ, ยทาหํ นิยฺยานิเก สาสเน ปพฺพชิตฺวา อตฺตานํ กิเลสปงฺกโต อุทฺธริตุํ น สโกฺกมี’’ติ อุทฺธํมุโข พาหา ปคฺคยฺห กนฺทมาโนฯ **วิหารา อุปนิกฺขมิ**นฺติ วสนกวิหารโต พหิ นิกฺขโนฺตฯ

เยนาธิปฺปาเยน นิกฺขโนฺต, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สตฺถํ วา อาหริสฺสามี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สตฺถํ วา อาหริสฺสามี**ติ **วา**-สโทฺท วิกปฺปนโตฺถฯ เตน ‘‘รุกฺขา วา ปปติสฺสามิ, อุพฺพนฺธิตฺวา วา มริสฺสามี’’ติอาทิเก มรณปฺปกาเร สงฺคณฺหาติฯ **สิกฺข**นฺติ อธิสีลสิกฺขํฯ **ปจฺจกฺข**นฺติ ปจฺจาจิกฺขโนฺต ปริจฺจชโนฺตฯ ‘‘ปจฺจกฺขา’’ติปิ ปาฬิ, ปจฺจกฺขายาติ อโตฺถฯ **กาล**นฺติ มรณํฯ กถญฺหิ นาม มาทิโส สิกฺขาปจฺจกฺขาเนน กาลํ กเรยฺยาติ อโตฺถฯ สิกฺขาปจฺจกฺขานญฺหิ อริยสฺส วินเย มรณํ นามฯ ยถาห ภควา – ‘‘มรณเญฺหตํ , ภิกฺขเว, โย สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๖๓)ฯ ‘‘สิกฺขํ ปจฺจกฺขา’’ติ ปน ปาเฐ กถญฺหิ นาม มาทิโส สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย กาลํ กเรยฺย, สิกฺขาสมงฺคี เอว ปน หุตฺวา กาลํ กเรยฺย? ตสฺมา สตฺถํ วา อาหริสฺสามิ, โก อโตฺถ ชีวิเตน เมติ โยชนาฯ

ตทาหนฺติ ยทา กิเลสาภิภเวน สมณธมฺมํ กาตุํ อสมตฺถตาย ชีวิเต นิพฺพินฺทโนฺต ตทาฯ **ขุร**นฺติ นิสิตขุรํ, ขุรสทิสํ วา สตฺถกํฯ **มญฺจกมฺหิ อุปาวิสิ**นฺติ ปเรสํ นิวารณภเยน โอวรกํ ปวิสิตฺวา มญฺจเก นิสีทึฯ **ปรินีโต**ติ อุปนีโต, คเล ฐปิโตติ อธิปฺปาโยฯ **ธมนิ**นฺติ ‘‘กเณฺฐ ธมนึ, กณฺฐธมนิํ คลวลย’’นฺติปิ วทนฺติฯ **เฉตฺตุ**นฺติ ฉินฺทิตุํฯ

ตโต เม มนสีกาโร, โยนิโส อุทปชฺชถาติ ‘‘ยทาหํ มริสฺสามี’’ติ กเณฺฐ ธมนิํ ฉินฺทิตุํ ขุรํ อุปเนสึ, ตโต ปรํ ‘‘อโรคํ นุ โข เม สีล’’นฺติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อกฺขณฺฑํ อจฺฉิทฺทํ สุปริสุทฺธํ สีลํ ทิสฺวา ปีติ อุปฺปชฺชิ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภิ, ปสฺสทฺธกายสฺส นิรามิสํ สุขํ อนุภวนฺตสฺส จิตฺตสฺส สมาหิตตาย วิปสฺสนาวเสน โยนิโส มนสิกาโร อุปฺปชฺชิฯ อถ วา ตโตติ กเณฺฐ ขุรสฺส อุปนยโต วเณ ชาเต อุปฺปนฺนํ เวทนํ วิกฺขเมฺภโนฺต วิปสฺสนาย วเสน โยนิโสมนสิกาโร อุปฺปชฺชิฯ อิทานิ ตโต ปรํ มคฺคผลปจฺจเวกฺขณญาณํ อุปฺปนฺนภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘อาทีนโว ปาตุรหู’’ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

สปฺปทาสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. กาติยานเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุเฏฺฐหีติอาทิกา อายสฺมโต กาติยานเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส โกสิยโคตฺตสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต, มาตุโคตฺตวเสน ปน **กาติยาโน**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต สามญฺญกานิเตฺถรสฺส คิหิสหาโย เถรํ ทิสฺวา ปพฺพชิโต สมณธมฺมํ กโรโนฺต รตฺตึ ‘‘นิทฺทาภิภวํ วิโนเทสฺสามี’’ติ จงฺกมํ อารุหิฯ โส จงฺกมโนฺต นิทฺทาย อภิภูโต ปจลายมาโน ปริปติตฺวา ตเตฺถว อนนฺตรหิตาย ภูมิยา นิปชฺชิ, สตฺถา ตสฺส ตํ ปวตฺตึ ทิสฺวา สยํ ตตฺถ คนฺตฺวา อากาเส ฐตฺวา **‘‘กาติยานา’’**ติ สญฺญํ อทาสิฯ โส สตฺถารํ ทิสฺวา อุฎฺฐหิตฺวา วนฺทิตฺวา สํเวคชาโต อฎฺฐาสิฯ อถสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสโนฺต –

๔๑๑. ‘‘อุเฏฺฐหิ นิสีท กาติยาน, มา นิทฺทาพหุโล อหุ ชาครสฺสุ;
มา ตํ อลสํ ปมตฺตพนฺธุ, กูเฏเนว ชินาตุ มจฺจุราชาฯ

๔๑๒. ‘‘เสยฺยถาปิ มหาสมุทฺทเวโค, เอวํ ชาติชราติ วตฺตเต ตํ;
โส กโรหิ สุทีปมตฺตโน ตฺวํ, น หิ ตาณํ ตว วิชฺชเตว อญฺญํฯ

๔๑๓. ‘‘สตฺถา หิ วิเชสิ มคฺคเมตํ, สงฺคา ชาติชราภยา อตีตํ;
ปุพฺพาปรรตฺตมปฺปมโตฺต, อนุยุญฺชสฺสุ ทฬฺหํ กโรหิ โยคํฯ

๔๑๔. ‘‘ปุริมานิ ปมุญฺจ พนฺธนานิ, สงฺฆาฎิขุรมุณฺฑภิกฺขโภชี;
มา ขิฑฺฑารติญฺจ มา นิทฺทํ, อนุยุญฺชิตฺถ ฌาย กาติยานฯ

๔๑๕. ‘‘ฌายาหิ ชินาหิ กาติยาน, โยคเกฺขมปเถสุ โกวิโทสิ;
ปปฺปุยฺย อนุตฺตรํ วิสุทฺธึ, ปรินิพฺพาหิสิ วารินาว โชติฯ

๔๑๖. ‘‘ปโชฺชตกโร ปริตฺตรํโส, วาเตน วินมฺยเต ลตาว;
เอวมฺปิ ตุวํ อนาทิยาโน, มารํ อินฺทสโคตฺต นิทฺธุนาหิ;
โส เวทยิตาสุ วีตราโค, กาลํ กงฺข อิเธว สีติภูโต’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อุเฏฺฐหี**ติ นิทฺทูปคมนโต อุฎฺฐหโนฺต อุฎฺฐานวีริยํ กโรหิฯ ยสฺมา นิปชฺชา นาม โกสชฺชปกฺขิยา, ตสฺมา มา สยิฯ **นิสีทา**ติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ อุปฎฺฐเปตฺวา นิสีทฯ **กาติยานา**ติ ตํ นาเมน อาลปติฯ **มา นิทฺทาพหุโล อหู**ติ นิทฺทาพหุโล นิทฺทาภิภูโต มา อหุฯ **ชาครสฺสู**ติ ชาคร, ชาคริยมนุยุโตฺต โหหิฯ **มา ตํ อลส**นฺติ ชาคริยํ อนนุยุญฺชนฺตํ ตํ อลสํ กุสีตํ ปมตฺตพนฺธุ มจฺจุราชา **กูเฏเนว** อทฺทุหเนน วิย เนสาโท มิคํ วา ปกฺขึ วา ชราโรเคหิ มา ชินาตุ มา อภิภวตุ, มา อโชฺฌตฺถรตูติ อโตฺถฯ

เสยฺยถาปีติ เสยฺยถา อปิฯ **มหาสมุทฺทเวโค**ติ มหาสมุทฺทสฺส อูมิเวโคฯ **เอวน**ฺติ ยถา นาม มหาสมุทฺทอูมิเวโค อุปรูปริ อุฎฺฐหโนฺต ตํ อภิกฺกมิตุํ อสโกฺกนฺตํ ปุริสํ อภิภวติ, เอวํ ชาติชรา จ โกสชฺชาภิภูตํ ตํ **อติวตฺตเต** อุปรูปริ อโชฺฌตฺถรติฯ **โส กโรหี**ติ โส ตฺวํ, กาติยาน, จตูหิ โอเฆหิ อนโชฺฌตฺถรณียํ อรหตฺตผลสงฺขาตํ **สุทีปํ อตฺตโน กโรหิ** อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทหิฯ **น หิ ตาณํ ตว วิชฺชเตว อญฺญ**นฺติ **หี**ติ เหตุอเตฺถ นิปาโตฯ ยสฺมา ตโต อคฺคผลโต อญฺญํ ตว ตาณํ นาม อิธ วา หุรํ วา น อุปลพฺภติ, ตสฺมา ตํ อรหตฺตสงฺขาตํ สุทีปํ กโรหีติฯ

สตฺถา หิ วิเชสิ มคฺคเมตนฺติ ยํ สาเธตุํ อวิสหนฺตา ยโต ปราชิตา ปุถู อญฺญติตฺถิยา, ต เทตํ ตสฺส สุทีปสฺส การณภูตํ ปญฺจวิธสงฺคโต ชาติอาทิภยโต จ อตีตํ อริยมคฺคํ เทวปุตฺตมา ราทิเก อภิภวิตฺวา ตุยฺหํ สตฺถา วิเชสิ สาเธสิฯ ยสฺมา สตฺถุ สนฺตกํ นาม สาวเกน อธิคนฺตพฺพํ น วิสฺสเชฺชตพฺพํ, ตสฺมา ตสฺส อธิคมาย ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ปุริมยามํ ปจฺฉิมยามญฺจ , **อปฺปม โตฺต** สโต สมฺปชาโน หุตฺวา **อนุยุญฺช โยคํ** ภาวนํ ทฬฺหญฺจ กโรหิฯ

ปุริมานิ ปมุญฺจ พนฺธนานีติ ปุริมกานิ คิหิกาเล อาพทฺธานิ คิหิพนฺธนานิ กามคุณพนฺ ธนานิ ปมุญฺจ วิสฺสเชฺชหิ, ตตฺถ อนเปโกฺข โหหิฯ **สงฺฆาฏิขุรมุณฺฑภิกฺขโภชี**ติ สงฺฆาฏิธารี ขุเรน กตสิรมุโณฺฑ ภิกฺขาหารโภชี, ติวิธเมฺปตํ ปุริมพนฺธนปโมกฺขสฺส ขิฑฺฑารตินิทฺทานนุ โยคสฺส จ การณวจนํฯ ยสฺมา ตฺวํ สงฺฆาฏิปารุโต มุโณฺฑ ภิกฺขาหาโร ชีวติ, ตสฺมา เต กาม สุขานุโยโค ขิฑฺฑารตินิทฺทานุโยโค จ น ยุโตฺตติ ตโต ปุริมานิ ปมุญฺจ พนฺธนานิ ขิฑฺฑารติํ นิทฺทญฺจ มานุยุญฺชิตฺถาติ โยชนาฯ **ฌายา**ติ ฌายสฺสุ อารมฺมณูปนิชฺฌานํ **อนุยุญฺช**ฯ

ตํ ปน อนุยุญฺชโนฺต เยน ฌาเนน ฌายโต กิเลสา สพฺพโส ชิตา โหนฺติ, ตํ ลกฺขณูปนิชฺ ฌานํ อนุยุญฺชาติ ทเสฺสโนฺต **“ฌายาหิ ชินาหี”**ติ อาหฯ **โยคเกฺขมปเถสุ โกวิโทสี**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมสฺส นิพฺพานสฺส ปถภูเตสุ โพธิปกฺขิยธเมฺมสุ กุสโล เฉโก อสิ, ตสฺมา ภาวนํ อุสฺ สุกฺกาเปโนฺต **อนุตฺตรํ** อุตฺตรรหิตํ, **วิสุทฺธิํ** นิพฺพานํ อรหตฺตญฺจ **ปปฺปุยฺย** ปาปุณิตฺวา ปน ตฺวํ ปรินิพฺพาหิสิฯ **วารินาว โชตี**ติ มหตา สลิลวุฏฺฐินิปาเตน อคฺคิขโนฺธ วิย อริยมคฺควุฏฺฐินิปา เตน ปรินิพฺพายิสฺสติฯ

ปโชฺชตกโรติ ปโชฺชติํ กโร ปทีโปฯ **ปริตฺตรํโส**ติ ขุทฺทกจฺจิโกฯ **วินมฺยเต**ติ วินมียติ อ ปนิยฺยติฯ **ลตาวา**ติ วลฺลิ วิยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา วฏฺฏิอาทิปจฺจยเวกเลฺลน ปริตฺตรํโส มนฺทปโภ ปทีโป อปฺปิกา ลตา วา วาเตน วิธมิยฺยติ วิทฺธํสิยฺยติ, เอวํ ตุวมฺปิฯ โกสิยโคตฺต ตาย, **อินฺทสโคตฺต,** อินฺทสมานโคตฺตํฯ มารํ ตสฺส วเส อนาวตฺตนา อนุปาทานโต จ **อนาทิ ยาโน, นิทฺธุนาหิ** วิธเมหิ วิทฺธํเสหิฯ เอวํ ปน วิทฺธํสมาโน โส ตฺวํ เวทยิตาสุ สพฺพาสุ เวทนา สุ วิคตจฺฉนฺทราโค **อิเธว** อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว สพฺพกิเลสทรถปริฬาหาภาเวน **สีติภูโต** นิพฺ พุโต อตฺตโน ปรินิพฺพานกาลํ **กงฺข** อาคเมหีติ ฯ เอวํ สตฺถารา อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํ ปาเปตฺ วา เทสนาย กตาย เถโร เทสนาวสาเน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตํ ปน ปตฺ วา สตฺถารา เทสิตนิยาเมเนว อิมา คาถา อภาสิฯ ตา เอว อิมา คาถา เถรสฺส อญฺญาพฺยา กรณญฺจ ชาตาฯ

กาติยานเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มิคชาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุเทสิโตติอาทิกา อายสฺมโต มิคชาลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธ สุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจิโนโฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิสาขาย มหาอุปาสิกาย ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **มิคชาโล**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิหารํ คนฺตฺวา อภิ ณฺหโส ธมฺมสฺสวเนน ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา อญฺญํ พฺ ยากโรโนฺต –

๔๑๗.สุเทสิโต จกฺขุมตา, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
สพฺพสํโยชนาตีโต, สพฺพวฏฺฏวินาสโนฯ

๔๑๘. ‘‘นิยฺยานิโก อุตฺตรโณ, ตณฺหามูลวิโสสโน;
วิสมูลํ อาฆาตนํ, เฉตฺวา ปาเปติ นิพฺพุตึฯ

๔๑๙. ‘‘อญฺญาณมูลเภทาย, กมฺมยนฺตวิฆาฏโน;
วิญฺญาณานํ ปริคฺคเห, ญาณวชิรนิปาตโนฯ

๔๒๐. ‘‘เวทนานํ วิญฺญาปโน, อุปาทานปฺปโมจโน;
ภวํ องฺคารกาสุํว, ญาเณน อนุปสฺสโนฯ

๔๒๑. ‘‘มหารโส สุคมฺภีโร, ชรามจฺจุนิวารโณ;
อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, ทุกฺขูปสมโน สิโวฯ

๔๒๒. ‘‘กมฺมํ กมฺมนฺติ ญตฺวาน, วิปากญฺจ วิปากโต;
ปฏิจฺจุปฺปนฺนธมฺมานํ, ยถาวาโลกทสฺสโน;
มหาเขมงฺคโม สนฺโต, ปริโยสานภทฺทโก’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **สุเทสิโต**ติ สุฏฺฐุ เทสิโต, เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถานํ ยาถาวโต วิภาวนวเสน เทสิโตติ อโตฺถฯ อถ วา **สุเทสิโต**ติ สมฺมา เทสิโต, ปวตฺตินิวตฺตีนํ ตทุภยเหตูนญฺจ อวิปรีตโต ปกาสนวเสน ภาสิโต สฺวาขฺยาโตติ อโตฺถฯ **จกฺขุมตา**ติ มํสจกฺขุ, ทิพฺพจกฺขุ, ปญฺญาจกฺขุ, พุทฺธจกฺขุ, สมนฺตจกฺขูติ อิเมหิ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมตาฯ **พุเทฺธนา**ติ สพฺพญฺญุพุเทฺธนฯ **อาทิจฺจพนฺธุนา**ติ อาทิจฺจโคเตฺตนฯ ทุวิโธ หิ โลเก ขตฺติยวํโส – อาทิจฺจวํโส, โสมวํโสติฯ ตตฺถ อาทิจฺจวํโส, โอกฺกากราชวํโสติ ชานิตพฺพํฯ ตโต สญฺชาตตาย สากิยา อาทิจฺจโคตฺตาติ ภควา ‘‘อาทิจฺจพนฺธู’’ติ วุจฺจติฯ อถ วา อาทิจฺจสฺส พนฺธูติปิ ภควา อาทิจฺจพนฺธุ, สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ กามราคสํโยชนาทีนํ สเพฺพสํ สํโยชนานํ สมติกฺกมนภาวโต **สพฺพสํโยชนาตีโต** ตโต เอว กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏานํ วินาสนโต วิทฺธํสนโต **สพฺพวฏฺฏวินาสโน,** สํสารจารกโต นิยฺยานโต **นิยฺยานิโก,** สํสารมโหฆโต สมุตฺตรณเฏฺฐน **อุตฺตรโณ,** กามตณฺหาทีนํ สพฺพตณฺหานํ มูลํ อวิชฺชํ อโยนิโส มนสิการญฺจ วิโสเสติ สุกฺขาเปตีติ **ตณฺหามูลวิโสสโน,** ติณฺณมฺปิ เวทานํ สมฺปฏิเวธสฺส วิทฺธํสนโต วิสสฺส ทุกฺขสฺส การณตฺตา **วิสมูลํ,** สตฺตานํ พฺยสนุปฺปตฺติฏฺฐานตาย **อาฆาตนํ** กมฺมํ กิเลสํ วา **เฉตฺวา** สมุจฺฉินฺทิตฺวา **นิพฺพุตึ** นิพฺพานํ ปาเปติฯ

อญฺญาณสฺส มูลํ อโยนิโส มนสิกาโร อาสวา จ ‘‘อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๓) หิ วุตฺตํ, ตสฺส **เภทาย** วชิรูปมญาเณน ภินฺทนตฺถายฯ อถ วา ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทิวจนโต (วิภ. ๒๒๕-๒๒๖; สํ. นิ. ๒.๑) อญฺญาณํ มูลํ เอตสฺสาติ อญฺญาณมูลํ, ภวจกฺกํ, ตสฺส มคฺคญาณวชิเรน ปทาลนตฺถํ เทสิโตติ สมฺพโนฺธฯ **กมฺมยนฺตวิฆาฏโน**ติ กมฺมฆฏิตสฺส อตฺตภาวยนฺตสฺส วิทฺธํสโนฯ **วิญฺญาณานํ ปริคฺคเห**ติ กามภวาทีสุ ยถาสกกมฺมุนา วิญฺญาณคฺคหเณ อุปฏฺฐิเตติ วจนเสโสฯ ตตฺถ ตตฺถ หิ ภเว ปฏิสนฺธิยา คหิตาย ตํตํภวนิสฺสิตวิญฺญาณานิปิ คหิตาเนว โหนฺติฯ **ญาณวชิรนิปาตโน**ติ ญาณวชิรสฺส นิปาโต, ญาณวชิรํ นิปาเตตฺวา เตสํ ปทาเลตาฯ โลกุตฺตรธโมฺม หิ อุปฺปชฺชมาโน สตฺตมภวาทีสุ อุปฺปชฺชนารหานิ วิญฺญาณานิ ภินฺทตฺตเมว อุปฺปชฺชตีติฯ

เวทนานํ วิญฺญาปโนติ สุขาทีนํ ติสฺสนฺนํ เวทนานํ ยถากฺกมํ ทุกฺขสลฺลานิจฺจวเสน ยาถาวโต ปเวทโกฯ **อุปาทานปฺปโมจโน**ติ กามุปาทานาทีหิ จตูหิปิ อุปาทาเนหิ จิตฺตสนฺตาน

สฺส วิโมจโกฯ **ภวํ องฺคารกาสุํว, ญาเณน อนุปสฺสโน**ติ กามภวาทินววิธมฺปิ ภวํ เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตภาวโต สาธิกโปริสํ องฺคารกาสุํ วิย มคฺคญาเณน อนุปจฺจกฺขโต ทเสฺสตาฯ

สนฺตปณีตภาวโต อติตฺติกรเฏฺฐน **มหารโส** ปริญฺญาทิวเสน วา มหากิจฺจตาย สามญฺญผลวเสน มหาสมฺปตฺติตาย จ **มหารโส,** อนุปจิตสมฺภาเรหิ ทุรวคาหตาย อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐตาย จ **สุทุทฺทสํ คมฺภีโร ชรามจฺจุนิวารโณ,** อายตึ ภวาภินิปฺผตฺติยา นิวตฺตเนน ชราย มจฺจุโน จ ปฏิเสธโกฯ อิทานิ ยถาวุตฺตคุณวิเสสยุตฺตํ ธมฺมํ สรูปโต ทเสฺสนฺโต **"อริโย อฏฺฐงฺคิโก"**ติ วตฺวา ปุนปิ ตสฺส กติปเย คุเณ วิภาเวตุํ **"ทุกฺขูปสมโน สิโว"**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ปริสุทฺธเฏฺฐน **อริโย,** สมฺมาทิฏฺฐิอาทิอฏฺฐธมฺมสโมธานตาย **อฏฺฐงฺคิโก,** นิพฺพานคเวสนเฏฺฐน **มโคฺค** สกลวฏฺฏทุกฺขวูปสมนเฏฺฐน **ทุกฺขวูปสมโน,** เขมเฏฺฐน **สิโว**ฯ

ยถา อิโต พาหิรกสมเย อสมฺมาสมฺพุทฺธปเวทิตตฺตา กมฺมวิปาโก วิปลฺลาโส สิยาติ เอวํ อวิปลฺลาเสตฺวา **ปฏิจฺจุปฺปนฺนธมฺมานํ** ปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ กมฺมํ กมฺมนฺติ วิปากญฺจ วิปากโต ญตฺวาน ปุพฺพภาคญาเณน ชานนเหตุ สสฺสตุเจฺฉทคฺคาหานํ วิธมเนน ยาถาวโต อาโลกทสฺสโน ตกฺกรสฺส โลกุตฺตรญาณาโลกสฺส ทสฺสโนฯ เกนจิ กญฺจิ กทาจิปิ อนุปทฺทุตตฺตา มหาเขมํ นิพฺพานํ คจฺฉติ สเตฺต คเมติ จาติ **มหาเขมงฺคโม,** สพฺพกิเลสทรถปริฬาหูปสมนโต **สโนฺต,** อกุปฺปาย เจโตวิมุตฺติยา อนุปาทิเสสาย จ นิพฺพานธาตุยา ปาปเนน **ปริโยสานภทฺทโก** สุเทสิโต จกฺขุมตาติ โยชนาฯ

เอวํ เถโร นานานเยหิ อริยธมฺมํ ปสํสโนฺต ตสฺส ธมฺมสฺส อตฺตนา อธิคตภาวํ อญฺญาปเทเสน ปกาเสสิฯ

มิคชาลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปุโรหิตปุตฺตเชนฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ชาติมเทน มโตฺตหนฺติอาทิกา อายสฺมโต เชนฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ โกสลรโญฺญ ปุโรหิตสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ตสฺส **เชโนฺต**ติ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ชาติมเทน โภคอิสฺสริยรูปมเทน จ มโตฺต อเญฺญ หีเฬโนฺต ครุฏฺฐานิยานมฺปิ อปจิตึ อกโรโนฺต มานถทฺโธ วิจรติฯ โส เอกทิวสํ สตฺถารํ มหติยา ปริสาย ปริวุตํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา อุปสงฺกมโนฺต ''สเจ มํ สมโณ โคตโม ปฐมํ อาลปิสฺสติ, อหมฺปิ อาลปิสฺสามิ; โน เจ, นาลปิสฺสามี''ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา ฐิโต ภควติ ปฐมํ อนาลปเนฺต สยมฺปิ มาเนน อนาลปิตฺวา คมนาการํ ทเสฺสสิฯ ตํ ภควา –

''น มานํ พฺราหฺมณ สาธุ, อตฺถิกสฺสีธ พฺราหฺมณ;
เยน อเตฺถน อาคจฺฉิ, ตเมวมนุพฺรูหเย''ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๐๑) –

คาถาย อชฺฌภาสิฯ โส ''จิตฺตํ เม สมโณ โคตโม ชานาตี''ติ อภิปฺปสโนฺน ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ปรมนิปจฺจาการํ กตฺวา –

''เกสุ น มานํ กยิราถ, เกสุ จสฺส สคารโว;
กฺยสฺส อปจิตา อสฺสุ, กฺยสฺสุ สาธุ สุปูชิตา''ติฯ –

ปุจฺฉิฯ ตสฺส ภควา –

‘‘มาตริ ปิตริ จาปิ, อโถ เชฏฺฐมฺหิ ภาตริ;
อาจริเย จตุตฺถมฺหิ, สมณพฺราหฺมเณสุ จฯ

‘‘เตสุ น มานํ กยิราถ, เตสุ อสฺส สคารโว;
กฺยสฺส อปจิตา อสฺสุ, ตฺยสฺสุ สาธุ สุปูชิตาฯ

‘‘อรหนฺต สีติภูเต, กตกิจฺจ อนาสเว;
นิหจฺจ มานํ อตฺถทฺธ, เต นมเสฺส อนุตฺตเร’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๐๑) –

ปญฺหํ วิสฺสชฺเชนฺโต ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ตาย เทสนาย โสตาปนฺโน หุตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติกิตฺตนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๔๒๓. ‘‘ชาติมเทน มตฺโตหํ, โภคอิสฺสริเยน จ;
สณฺฐานวณฺณรูเปน, มทมตฺโต อจาริหํฯ

๔๒๔. ‘‘นาตฺตโน สมกํ กญฺจิ, อติเรกญฺจ มญฺญิสํ;
อติมานหโต พาโล, ปตฺถทฺโธ อุสฺสิตทฺธโชฯ

๔๒๕. ‘‘มาตรํ ปิตรญฺจาปิ, อเญฺญปิ ครุสมฺมเต;
น กญฺจิ อภิวาเทสึ, มานตฺถทฺโธ อนาทโรฯ

๔๒๖. ‘‘ทิสฺวา วินายกํ อคฺคํ, สารถีนํ วรุตฺตมํ;
ตปนฺตมิว อาทิจฺจํ, ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขตํฯ

๔๒๗. ‘‘มานํ มทญฺจ ฉเฑฺฑตฺวา, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
สิรสา อภิวาเทสึ, สพฺพสตฺตานมุตฺตมํฯ

๔๒๘. ‘‘อติมาโน จ โอมาโน, ปหีนา สุสมูหตา;
อสฺมิมาโน สมุจฺฉิโนฺน, สเพฺพ มานวิธา หตา’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ชาติมเทน มตฺโต**หนฺติ อหํ อุทิเจฺจ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺโต, ‘‘น มาทิโส อุภโต สุชาโต อโญฺญ อตฺถี’’ติ กุลมาเนน มตฺโต มานถทฺโธ อจารินฺติ โยชนาฯ **โภคอิสฺสริเยน จา**ติ วิภเวน อาธิปเจฺจน จ เหตุภูเตน โภคสมฺปทญฺจ อิสฺสริยสมฺปทญฺจ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนมเทน มตฺโต อหํ อจารินฺติ โยชนาฯ **สณฺฐานวณฺณรูเปนา**ติ สณฺฐานํ อาโรหปริณาหสมฺปตฺติ, วโณฺณ โอทาตสามตาทิฉวิสมฺปตฺติ, รูปํ องฺคปจฺจงฺคโสภาฯ อิธาปิ วุตฺตนเยน โยชนา เวทิตพฺพาฯ **มทมตฺโต**ติ วุตฺตปฺปการโต อเญฺญนปิ มเทน มตฺโตฯ

นาตฺตโน สมกํ กญฺจีติ อตฺตโน สมกํ สทิสํ ชาติอาทีหิ สมานํ อติเรกํ วา กญฺจิ น มญฺญิสํ น มญฺญึ, มยา สมานมฺปิ น มญฺญึ, กุโต อธิกนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อติมานหโต พาโล**ติ พาโล อหํ ตโต พาลภาวโต อติมาเนน ขตูปหตกุสลาจาโร, ตโต เอว **ปตฺถทฺโธ อุสฺสิต**

ทฺธโช ถมฺภวเสน ครูนมฺปิ นิปจฺจการสฺส อกรณโต ภุสํ ถโทฺธ อโนนมนถทฺธชาโต อุสฺสิตมานทฺธโชฯ

วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“มาตร”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อเญฺญ**ติ เชฏฺฐภาตุอาทิเก, สมณพฺราหฺมเณ จฯ **ครุสมฺมเต**ติ ครูติ สมฺมเต ครุฏฺฐานิเยฯ **อนาทโร**ติ อาทรรหิโตฯ

ทิสฺวา วินายกํ อคฺคนฺติ เอวํ มานถโทฺธ หุตฺวา วิจรโนฺต ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ เวเนยฺยานํ วินยนโต สยมฺภุตาย นายกภาวโต จ วินายกํฯ สเทวเก โลเก สีลาทิคุเณหิ เสฏฺฐภาวโต อคฺคํฯ ปุริสทมฺมานํ อจฺจนฺตตาย ทมนโต **สารถีนํ วรุตฺตมํ,** อติวิย อุตฺตมํ พฺยามปฺปภาทิโอภาเสน อาทิจฺจมิว **ตปนฺตํ,** โอภาสนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขตํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ สพฺพสตฺตานํ อุตฺตมํ สตฺถารํ ทิสฺวา พุทฺธานุภาเวน สนฺตชฺชิโต ‘‘อหเมว เสโฏฺฐ, อเญฺญ หีนา’’ติ ปวตฺตมานํ โภคมทาทิมทญฺจ **ฉเฑฺฑตฺวา** ปหาย วิปฺปสเนฺนน เจตสา สิรสา อภิวาเทสินฺติ โยชนาฯ กถํ ปนายํ มานถโทฺธ สมาโน สตฺถุ ทสฺสนมเตฺตน มานํ ปหาสีติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ สตฺถุ ทสฺสนมเตฺตน มานํ น ปหาสิ ‘‘น มานํ, พฺราหฺมณ, สาธู’’ติอาทิกาย ปน เทสนาย มานํ ปหาสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘มานํ มทญฺจ ฉเฑฺฑตฺวา, วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ สิรสา อภิวาเทสิ’’นฺติฯ **วิปฺปสเนฺนน เจตสา**ติ จ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘อหเมว เสโฏฺฐ’’ติ ปวโตฺต มาโน **อติมาโน**ฯ ‘‘อิเม ปน นิหีนา’’ติ อเญฺญ หีนโต ทหนฺตสฺส มาโน **“โอมาโน”**ติ วทนฺติฯ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ ปน อญฺญํ อติกฺกมิตฺวา อตฺตานํ เสยฺยโต ทหนฺตสฺส ปวโตฺต เสยฺยมาโน **อติมาโน**ฯ ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ ปวโตฺต หีนมาโน **โอมาโน**ฯ **ปหีนา สุสมูหตา**ติ เหฏฺฐิมมเคฺคหิ ปหีนา หุตฺวา อคฺคมเคฺคน สุฏฺฐุ สมุคฺฆาฏิตาฯ **อสฺมิมาโน**ติ ‘‘เอโสหมสฺมี’’ติ ขเนฺธ ‘‘อห’’นฺติ คหณวเสน ปวตฺตมาโนฯ **สเพฺพ**ติ น เกวลํ อติมานโอมานอสฺมิมานา เอว, อถ โข เสยฺยสฺส เสยฺยมานาทโย นววิธา อนฺตรเภเทน อเนกวิธา จ สเพฺพ มานวิธา มานโกฏฺฐาสา **หตา** อคฺคมเคฺคน สมุคฺฆาฏิตาติฯ

ปุโรหิตปุตฺตเชนฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สุมนเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยทา นโว ปพฺพชิโตติอาทิกา อายสฺมโต สุมนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล มาลาการกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สิขิํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส สุมนปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อญฺญตรสฺส อุปาสกสฺส เคเห ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ โส จ อุปาสโก อายสฺมโต อนุรุทฺธเตฺถรสฺส อุปฏฺฐาโก อโหสิฯ ตสฺส จ ตโต ปุเพฺพ ชาตาชาตา ทารกา มริํสุฯ เตน โส ‘‘สจาหํ อิทานิ เอกํ ปุตฺตํ ลภิสฺสามิ, อยฺยสฺส อนุรุทฺธเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพาเชสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ โส จ ทสมาสจฺจเยน ชาโต อโรโคเยว หุตฺวา อนุกฺกเมน วเฑฺฒโนฺต สตฺตวสฺสิโก อโหสิ, ตํ ปิตา เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพาเชสิฯ โส ปพฺพชิตฺวา ตโต ปริปกฺกญาณตฺตา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ หุตฺวา เถรํ อุปฏฺฐหโนฺต ‘‘ปานียํ อาหริสฺสามี’’ติ ฆฏํ อาทาย อิทฺธิยา อโนตตฺตทหํ อคมาสิฯ อเถโก มิจฺฉาทิฏฺฐิโก นาคราชา อโนตตฺตทหํ ปฏิจฺฉาเทโนฺต สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคน ปริกฺขิปิตฺวา อุปริ มหนฺตํ ผณํ กตฺวา สุมนสฺส ปานียํ คเหตุํ โอกาสํ น เทติฯ สุมโน ครุฬรูปํ คเหตฺวา ตํ นาคราชํ อภิภวิตฺวา ปานียํ คเหตฺวา เถรสฺส วสนฏฺฐานํ อุทฺทิสฺส

อากาเสน คจฺฉติฯ ตํ สตฺถา เชตวเน นิสินฺโน ตถา คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ธมฺมเสนาปตึ อามนฺเตตฺวา, ‘‘สาริปุตฺต, อิมํ ปสฺสา’’ติอาทินา จตูหิ คาถาหิ ตสฺส คุเณ อภาสิฯ อถ สุมนตฺเถโร –

๔๒๙. ‘‘ยทา นโว ปพฺพชิโต, ชาติยา สตฺตวสฺสิโก;
อิทฺธิยา อภิโภตฺวาน, ปนฺนคินฺทํ มหิทฺธิกํฯ

๔๓๐. ‘‘อุปชฺฌายสฺส อุทกํ, อโนตตฺตา มหาสรา;
อาหรามิ ตโต ทิสฺวา, มํ สตฺถา เอตทพฺรวิฯ

๔๓๑. ‘‘สาริปุตฺต อิมํ ปสฺส, อาคจฺฉนฺตํ กุมารกํ;
อุทกกุมฺภมาทาย, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตํฯ

๔๓๒. ‘‘ปาสาทิเกน วตฺเตน, กลฺยาณอิริยาปโถ;
สามเณโรนุรุทฺธสฺส, อิทฺธิยา จ วิสารโทฯ

๔๓๓. ‘‘อาชานีเยน อาชโญฺญ, สาธุนา สาธุการิโต;
วินีโต อนุรุเทฺธน, กตกิจฺเจน สิกฺขิโตฯ

๔๓๔. ‘‘โส ปตฺวา ปรมํ สนฺตึ, สจฺฉิกตฺวา อกุปฺปตํ;
สามเณโร ส สุมโน, มา มํ ชญฺญาติ อิจฺฉตี’’ติฯ –

อญฺญาพฺยากรณวเสน ฉ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ อาทิโต เทฺว คาถา สุมนตฺเถเรเนว ภาสิตา, อิตรา จตโสฺส ตํ ปสํสเนฺตน สตฺถารา ภาสิตาฯ ตา สพฺพา เอกชฺฌํ กตฺวา สุมนตฺเถโร ปจฺฉา อญฺญาพฺยากรณวเสน อภาสิฯ ตตฺถ **ปนฺนคินฺทน**ฺติ นาคราชํฯ **ตโต**ติ ตตฺถ, ยทา นโว ปพฺพชิโต ชาติยา สตฺตวสฺสิโก อิทฺธิพเลน มหิทฺธิกํ นาคราชํ อภิภวิตฺวา อโนตตฺตทหโต อุปชฺฌายสฺส ปานียํ อาหรามิ, ตสฺมิํ กาเลติ อโตฺถฯ

มํ อุทฺทิสฺส มยฺหํ สตฺถา เอตทพฺรวิ, ตํ ทเสฺสโนฺต, **‘‘สาริปุตฺต, อิมํ ปสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ **อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตน**ฺติ วิสยชฺฌตฺตภูเตน อคฺคผลสมาธินา สุฏฺฐุ สมาหิตํฯ

ปาสาทิเกน วตฺตนาติ ปสฺสนฺตานํ ปสาทาวเหน อาจารวตฺเตน, กรณเตฺถ อิทํ กรณวจนํฯ **กลฺยาณอิริยาปโถ**ติ สมฺปนฺนิริยาปโถฯ ปาสาทิเกน วตฺตนาติ วา อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํฯ สมณสฺส ภาโว สามณฺยํ, สามญฺญนฺติ อโตฺถฯ ตทตฺถํ อีรติ ปวตฺตตีติ สามเณโร, สมณุเทฺทโสฯ **อิทฺธิยา จ วิสารโท**ติ อิทฺธิยมฺปิ พฺยโตฺต สุกุสโลฯ **อาชานีเยนา**ติ ปุริสาชานีเยนฯ อตฺตหิตปรหิตานํ สาธนโต **สาธุนา** กตกิจฺเจน อนุรุเทฺธน **สาธุ** อุภยหิตสาธโก, สุฏฺฐุ วา อาชโญฺญ **การิโต** ทมิโตฯ อคฺควิชฺชาย **วินีโต** อเสกฺขภาวาปาทเนน **สิกฺขิโต** สิกฺขาปิโตติ อโตฺถฯ

โส สามเณโร สุมโน ปรมํ **สนฺตึ** นิพฺพานํ **ปตฺวา** อคฺคมคฺคาธิคเมน อธิคนฺตฺวา **สจฺฉิกตฺวา** อตฺตปจฺจกฺขํ กตฺวา **อกุปฺปตํ** อรหตฺตผลํ อปฺปิจฺฉภาวสฺส ปรมุกฺกํสคตตฺตา **มา มํ ชญฺญา**ติ มํ ‘‘อยํ ขีณาสโว’’ติ วา ‘‘ฉฬภิโญฺญ’’ติ วา โกจิปิ มา ชาเนยฺยาติ **อิจฺฉติ** อภิกงฺขตีติฯ

๑๑. นฺหาตกมุนิเตฺถรคาถาวณฺณนา

วาตโรคาภินีโตติอาทิกา อายสฺมโต นฺหาตกมุนิสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต วิชฺชาฏฺฐานาทีสุ นิปฺผตฺตึ คโต นฺหาตกลกฺขณโยเคน **นฺหาตโก**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ราชคหสฺส ติโยชนปฺปมาเณ ฐาเน อรญฺญายตเน นีวาเรหิ ยาเปโนฺต อคฺคึ ปริจารยมาโน วสติฯ ตสฺส สตฺถา ฆเฏ วิย ปทีปํ หทยพฺภนฺตเร ปชฺชลนฺตํ อรหตฺตูปนิสฺสยํ ทิสฺวา อสฺสมปทํ อคมาสิฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา หฏฺฐตุโฏฺฐ อตฺตโน อุปกปฺปนนิยาเมน อาหารํ อุปเนสิฯ ตํ ภควา ปริภุญฺชิฯ เอวํ ตโย ทิวเส ทตฺวา จตุตฺถทิวเส ‘‘ภควา ตุเมฺห ปรมสุขุมาลา, กถํ อิมินา อาหาเรน ยาเปถา’’ติ อาหฯ ตสฺส สตฺถา อริยสโนฺตสคุณํ ปกาเสโนฺต ธมฺมํ เทเสสิฯ ตาปโส ตํ สุตฺวา โสตาปโนฺน หุตฺวา ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ภควา ตํ อรหเตฺต ปติฏฺฐเปตฺวา คโตฯ โส ปน ตเตฺถว วิหรโนฺต อปรภาเค วาตาพาเธน อุปทฺทุโต อโหสิฯ สตฺถา ตตฺถ คนฺตฺวา ปฏิสนฺถารมุเขน ตสฺส วิหารํ ปุจฺฉโนฺต –

๔๓๕. ‘‘วาตโรคาภินีโต ตฺวํ, วิหรํ กานเน วเน;
ปวิทฺธโคจเร ลูเข, กถํ ภิกฺขุ กริสฺสสี’’ติฯ – คาถมาห; อถ เถโร –

๔๓๖. ‘‘ปีติสุเขน วิปุเลน, ผริตฺวาน สมุสฺสยํ;
ลูขมฺปิ อภิสโมฺภโนฺต, วิหริสฺสามิ กานเนฯ

๔๓๗. ‘‘ภาเวโนฺต สตฺต โพชฺฌเงฺค, อินฺทฺริยานิ พลานิ จ;
ฌานโสขุมฺมสมฺปโนฺน, วิหริสฺสํ อนาสโวฯ

๔๓๘. ‘‘วิปฺปมุตฺตํ กิเลเสหิ, สุทฺธจิตฺตํ อนาวิลํ;
อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขโนฺต, วิหริสฺสํ อนาสโวฯ

๔๓๙. ‘‘อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ, เย เม วิชฺชึสุ อาสวา;
สเพฺพ อเสสา อุจฺฉินฺนา, น จ อุปฺปชฺชเร ปุนฯ

๔๔๐. ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา, ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา;
ทุกฺขกฺขโย อนุปฺปโตฺต, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ –

อิมาหิ เสสคาถาหิ อตฺตโน วิหารํ สตฺถุ ปเวเทสิฯ

ตตฺถ **ฌานโสขุมฺมสมฺปโนฺน**ติ ฌานสุขุมภาเวน สมนฺนาคโตฯ ฌานสุขุมํ นาม อรูปชฺฌานํ, ตสฺมา อฏฺฐสมาปตฺติลาภิมฺหีติ วุตฺตํ โหติฯ เตน อตฺตโน อุภโตภาควิมุตฺติตํ ทเสฺสติฯ อปเร ปนาหุ – ‘‘โสขุมฺมนฺติ อคฺคมคฺคผเลสุ อธิปญฺญาสิกฺขา อธิเปฺปตา, ตโต ฌานคฺคหเณน อตฺตโน อุภโตภาควิมุตฺติตํ วิภาเวตี’’ติฯ **วิปฺปมุตฺตํ กิเลเสหี**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติยา สพฺพกิเลเสหิ วิมุตฺตํ, ตโต เอว **สุทฺธจิตฺตํ,** อนาวิลสงฺกปฺปตาย **อนาวิลํ,** ตีหิปิ ปเทหิ อรหตฺตผลจิตฺตเมว วทติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ อิมเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

๑๒. พฺรหฺมทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

อโกฺกธสฺสาติอาทิกา อายสฺมโต พฺรหฺมทตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ โกสลรโญฺญ ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **พฺรหฺมทโตฺต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต เชตวนมเห พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต สห ปฏิสมฺภิทาหิ ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ ตํ เอกทิวสํ นคเร ปิณฺฑาย จรนฺตํ อญฺญตโร พฺราหฺมโณ อโกฺกสิฯ เถโร ตํ สุตฺวาปิ ตุณฺหีภูโต ปิณฺฑาย จรติเยว, พฺราหฺมโณ ปุนปิ อโกฺกสิเยวฯ มนุสฺสา เอวํ อโกฺกสนฺตมฺปิ นํ ''อยํ เถโร น กิญฺจิ ภณตี''ติ อาหํสุฯ ตํ สุตฺวา เถโร เตสํ มนุสฺสานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต –

๔๔๑. ''อโกฺกธสฺส กุโต โกโธ, ทนฺตสฺส สมชีวิโน;
สมฺมทญฺญา วิมุตฺตสฺส, อุปสนฺตสฺส ตาทิโนฯ

๔๔๒. ''ตเสฺสว เตน ปาปิโย, โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ;
กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌโนฺต, สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํฯ

๔๔๓. ''อุภินฺนมตฺถํ จรติ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ;
ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา, โย สโต อุปสมฺมติฯ

๔๔๔. ''อุภินฺนํ ติกิจฺฉนฺตํ ตํ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ;
ชนา มญฺญนฺติ พาโลติ, เย ธมฺมสฺส อโกวิทาฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๙);

๔๔๕. ''อุปฺปเชฺช เต สเจ โกโธ, อาวชฺช กกจูปมํ;
อุปฺปเชฺช เจ รเส ตณฺหา, ปุตฺตมํสูปมํ สรฯ

๔๔๖. ''สเจ ธาวติ จิตฺตํ เต, กาเมสุ จ ภเวสุ จ;
ขิปฺปํ นิคฺคณฺห สติยา, กิฏฺฐาทํ วิย ทุปฺปสุ''นฺติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อโกฺกธสฺสา**ติ โกธรหิตสฺส มเคฺคน สมุจฺฉินฺนโกธสฺสฯ **กุโต โกโธ**ติ กุโต นาม เหตุ โกโธ อุปฺปเชฺชยฺย, ตสฺส อุปฺปตฺติการณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ **ทนฺตสฺสา**ติ อุตฺตเมน ทเมน อคฺคมคฺคทมเถน ทนฺตสฺสฯ **สมชีวิโน**ติ กายวิสมาทีนิ สพฺพโส ปหาย กายสมาทีนํ วเสน สมํ ชีวนฺตสฺส สตฺตฏฺฐานิเยน สมฺปชเญฺญน สมฺมเทว วตฺตนฺตสฺสฯ **สมฺมทญฺญา วิมุตฺตสฺสา**ติ สมฺมา อญฺญาย อภิเญฺญยฺยาทิเก ธเมฺม ชานิตฺวา สพฺพาสเวหิ วิปฺปมุตฺตสฺสฯ ตโต เอว สพฺพกิเลสทรถปริฬาหวูปสเมน **อุปสนฺตสฺส**ฯ อิฏฺฐาทีสุ ตาทิลกฺขณปฺปตฺติยา **ตาทิโน** ขีณาสวสฺส กุโต โกโธติ อญฺญาปเทเสน เถโร อตฺตโน โกธาภาวํ ตสฺส จ การณานิ วตฺวา อิทานิ โกเธ อโกเธ จ อาทีนวานิสํสทสฺสเนน ธมฺมํ กเถโนฺต **''ตเสฺสวา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌตี**ติ โย ปุคฺคโล อตฺตโน อุปริ กุทฺธํ กุปิตํ ปุคฺคลํ ปฏิกุชฺฌติ, ตเสฺสว เตน ปฏิกุชฺฌนปจฺจโกฺกสนปฏิปฺปหรณาทินา **ปาปิโย** อิธโลเก วิญฺญูครหาทิวเสน ปรโลเก นิรยทุกฺขาทิวเสน อภทฺทกตรํ อกลฺยาณตรํ โหติฯ กุชฺฌเนน ปน อกุทฺธสฺส ปาปํ โหตีติ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ เกจิ ปน ''โย อกุทฺธํ ปฏิกุทฺธํ อารพฺภ กุชฺฌตี''ติ อตฺถํ วทนฺติฯ **กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌ**

โนฺตติ โย ปน กุทฺธํ ปุคฺคลํ ''อยํ กุโทฺธ โกธปเรโต''ติ ญตฺวา น ปฏิกุชฺฌติ ขมติ, โส **ทุชฺชยํ** กิเลสสงฺคามํ เชติ นามฯ น เกวลญฺจสฺส กิเลสสงฺคามชโย เอว, อถ โข อุภยหิตปฏิปตฺติมฺปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **''อุภินฺนมตฺถํ...เป.... อุปสมฺมตี''**ติฯ โย **ปรํ** ปุคฺคลํ **สงฺกุปิตํ** กุทฺธํ ''โกธปเรโต''ติ ญตฺวา ตํ เมตฺตายโนฺต อชฺฌุเปกฺขโนฺต วา สโต สมฺปชาโน หุตฺวา **อุปสมฺมติ** ขมติ น ปฏิปฺผรติฯ โส **อตฺตโน จ ปรสฺส จา**ติ อุภินฺนํ อุภยโลกสุขาวหํ **อตฺถํ** หิตํ จรติฯ

อุภินฺนํ ติกิจฺฉนฺตํ ตนฺติ ตํ อตฺตโน จ ปรสฺส จาติ อุภินฺนํ ทฺวินฺนํ โกธพฺยาธิติกิจฺฉาย ติกิจฺฉนฺตํ ขมนฺตํ ปุคฺคลํ เย ชนา **ธมฺมสฺส** อริยาจารธเมฺม อกุสลา, เต พาลา ''อยํ อวิทฺทสุ โย อตฺตานํ อโกฺกสนฺตสฺส ปหรนฺตสฺส กิญฺจิ น กโรตี''ติ มญฺญนฺติ , ตํ เตสํ อโยนิโส มญฺญนนฺติ อธิปฺปาโยฯ ''ติกิจฺฉน''นฺติปิ ปฐนฺติ, ติกิจฺฉนสภาวนฺติ อโตฺถฯ

เอวํ เถเรน วุจฺจมานํ ธมฺมํ สุตฺวา อโกฺกสกพฺราหฺมโณ สํวิโคฺค ปสนฺนจิโตฺต จ หุตฺวา เถรํ ขมาเปตฺวา ตเสฺสว สนฺติเก ปพฺพชิฯ เถโร ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ เทโนฺต ''อิมสฺส เมตฺตาภาวนา ยุตฺตา''ติ เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา โกธปริยุฏฺฐานาทีสุ ปจฺจเวกฺขณาทิวิธึ ทเสฺสโนฺต **''อุปฺปเชฺช เต''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปฺปเชฺช เต สเจ**ติ สเจ เต กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส กญฺจิ ปุคฺคลํ นิสฺสาย จิรปริจโย โกโธ อุปฺปเชฺชยฺย, ตสฺส วูปสมาย –

> ''อุภโตทณฺฑเกน เจปิ, ภิกฺขเว, กกเจน โจรา โอจรกา องฺคมงฺคานิ โอกเนฺตยฺยุํ, ตตฺราปิ โย มโน ปทูเสยฺย, น เม โส เตน สาสนกโร''ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๒) –

สตฺถารา วุตฺตํ กกจูปมํ โอวาทํ อาวเชฺชหิฯ **อุปฺปเชฺช เจ รเส ตณฺหา**ติ สเจ เต มธุราทิเภเท รเส ตณฺหา อภิลาโส อุปฺปเชฺชยฺย, ตสฺส วูปสมาย –

> ''ปุตฺตมํสํ ชายมฺปติกา ยถา กนฺตารนิตฺถรณตฺถเมว ขาทึสุ, น รสตณฺหาย เอวํ กุลปุโตฺตปิ ปพฺพชิโต ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ...เป.... ผาสุวิหาโร จา''ติ (สํ. นิ. ๒.๖๓ อตฺถโต สมานํ) –

เอวํ วุตฺตํ ปุตฺตมํสูปโมวาทํ **สร** อนุสฺสรฯ

สเจ ธาวติ เต จิตฺตนฺติ อโยนิโส มนสิ กโรโต ตว จิตฺตํ **กาเมสุ** ปญฺจกามคุเณสุ ฉนฺทราควเสน, กามภวาทีสุ **ภเวสุ** ภวปตฺถนาวเสน สเจ ธาวติ สรติ ชวติฯ **ขิปฺปํ นิคฺคณฺห สติยา, กิฏฺฐาทํ วิย ทุปฺปสุ**นฺติ ตถา ธาวิตุํ อเทโนฺต ยถา นาม ปุริโส กิฏฺฐาทํ สสฺสขาทกํ ทุปฺปสุํ ทุฏฺฐโคณํ โยเตฺตน ถเมฺภ พนฺธิตฺวา อตฺตโน วเส วเตฺตติ, เอวํ สติยา สติโยเตฺตน สมฺมาธิถเมฺภ พนฺธโนฺต ขิปฺปํ สีฆเมว นิคฺคณฺห, ยถา กิเลสวิคเมน นิพฺพิเสวนํ โหติ, ตถา ทเมหีติฯ เกจิ ปน ''เถโร ปุถุชฺชโนว หุตฺวา อโกฺกสํ อธิวาเสโนฺต เตสํ มนุสฺสานํ อริยคุเณ ปกาเสโนฺต ธมฺมํ กเถตฺวา ปจฺฉา ทฺวีหิ คาถาหิ อตฺตานํ โอวทโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต อิมาเยว คาถา อภาสี''ติ วทนฺติฯ

พฺรหฺมทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. สิริมณฺฑเตฺถรคาถาวณฺณนา

ฉนฺนมติวสฺสตีติอาทิกา อายสฺมโต สิริมณฺฑเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สํสุมารคิเร พฺ

ราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **สิริมโณฺฑ**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปตฺโต เภสกลาวเน ภควติ วิหรเนฺต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สมณธมฺมํ กโรเนฺต เอกสฺมิํ อุโปสถทิวเส ปาติโมกฺขุเทฺทสฏฺฐาเน นิสิโนฺน นิทานุเทฺทสสฺส ปริโยสาเน ‘‘อาวิกตา หิสฺส ผาสุ โหตี’’ติ (มหาว. ๑๓๔) ปาฬิยา อตฺถํ อุปธาเรโนฺต อาปนฺนํ อาปตฺติํ อนาวิกตฺวา ปฏิจฺฉาเทโนฺต อุปรูปริ อาปตฺติโย อาปชฺชติ, เตนสฺส น ผาสุ โหติ, อาวิกตฺวา ปน ยถาธมฺมํ ปฏิกโรนฺตสฺส ผาสุ โหตีติ อิมมตฺถํ มนสิ กตฺวา ‘‘อโห สตฺถุ สาสนํ สุวิสุทฺธ’’นฺติ ลทฺธปฺปสาโท ตถา อุปฺปนฺนํ ปีติํ วิกฺขเมฺภตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปสนฺนมานโส ภิกฺขูนํ โอวาทํ เทโนฺต –

๔๔๗. ‘‘ฉนฺนมติวสฺสติ, วิวฏํ นาติวสฺสติ;
ตสฺมา ฉนฺนํ วิวเรถ, เอวํ ตํ นาติวสฺสติฯ

๔๔๘. ‘‘มจฺจุนาพฺภาหโต โลโก, ชราย ปริวาริโต;
ตณฺหาสเลฺลน โอติโณฺณ, อิจฺฉาธูปายิโต สทาฯ (สํ. นิ. ๑.๖๖);

๔๔๙. ‘‘มจฺจุนาพฺภาหโต โลโก, ปริกฺขิโตฺต ชราย จ;
หญฺญติ นิจฺจมตฺตาโณ, ปตฺตทโณฺฑว ตกฺกโรฯ

๔๕๐. ‘‘อาคจฺฉนฺตคฺคิขนฺธาว, มจฺจุ พฺยาธิ ชรา ตโย;
ปจฺจุคฺคนฺตุํ พลํ นตฺถิ, ชโว นตฺถิ ปลายิตุํฯ

๔๕๑. ‘‘อโมฆํ ทิวสํ กยิรา, อเปฺปน พหุเกน วา;
ยํ ยํ วิชหเต รตฺติํ, ตทูนํ ตสฺส ชีวิตํฯ

๔๕๒. ‘‘จรโต ติฏฺฐโต วาปิ, อาสีนสยนสฺส วา;
อุเปติ จริมา รตฺติ, น เต กาโล ปมชฺชิตุ’’นฺติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ฉนฺน**นฺติ ฉาทิตํ ยถาภูตํ อวิวฏํ อปฺปกาสิตํ ทุจฺจริตํฯ **อติวสฺสตี**ติ อาปตฺติวสฺสเญฺจว กิเลสวสฺสญฺจ อติวิย วสฺสติฯ อาปตฺติยา หิ ฉาทนํ อลชฺชิภาวาทินา ตาทิโสว, ฉาทเนน ตโต อญฺญถาว ปุนปิ ตถารูปํ ตโต วา ปาปิฏฺฐตรํ อาปตฺติํ อาปเชฺชยฺยาติ ฉาทนํ วสฺสนสฺส การณํ วุตฺตํฯ **วิวฏ**นฺติ ปกาสิตํ อปฺปฏิจฺฉนฺนํฯ **นาติวสฺสตี**ติ เอตฺถ **อตี**ติ อุปสคฺคมตฺตํ, น วสฺสตีติ อโตฺถฯ อวสฺสนเญฺจตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํ จิตฺตสนฺตานสฺส วิโสธิตตฺตาฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติ, ฉนฺนสฺส ทุจฺจริตสฺส อาปตฺติวสฺสาทีนํ อติวสฺสนโต วิวฏสฺส จ อวสฺสนโตติ อโตฺถฯ **ฉนฺนํ วิวเรถา**ติ ปุถุชฺชนภาเวน ฉาทนาธิปฺปาเย อุปฺปเนฺนปิ ตํ อนนุวตฺติตฺวา วิวเรถ อาวิกเรยฺย, ยถาธมฺมํ ปฏิกเรยฺยฯ **เอว**นฺติ วิวรเณน ยถาธมฺมํ ปฏิปตฺติยาฯ **ต**นฺติ ตํ ฉนฺนํ ทุจฺจริตํฯ **นาติวสฺสติ** อาปตฺติวสฺสํ กิเลสวสฺสญฺจ น วสฺสติ, สุทฺธเนฺต ปุคฺคลํ ปติฏฺฐเปตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ‘‘เอกํเสน สีฆํเยว จ อตฺตา โสเธตโพฺพ, อปฺปมาโท กาตโพฺพ’’ติ ตสฺส การณํ สํเวควตฺถุํ ทเสฺสโนฺต **‘‘มจฺจุนาพฺภาหโต โลโก’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มจฺจุนาพฺภาหโต โลโก**ติ อยํ สโพฺพปิ สตฺตโลโก โจโร วิย โจรฆาตเกน, สพฺพวฏฺฏนิปาตินา มจฺจุนา มรเณน อภิหโต, น ตสฺส หตฺถโต มุจฺจติฯ **ชราย ปริวาริโต**ติ อยํ โลโก อุปฺปาทโต อุทฺธํ มรณูปนย

นรสาย ชราย ปริวาริโต อโชฺฌตฺถโฏ, ชราสงฺฆาตปริมุโกฺกติ อโตฺถฯ **ตณฺหาสเลฺลน โอติโณฺณ**ติ สรีรสฺส อโนฺต นิมุเคฺคน วิสปีตขุรเปฺปน วิย อุปาทานลกฺขเณน ตณฺหาสงฺขาเตน สเลฺลน โอติโณฺณ หทยพฺภนฺตเร โอคาโฬฺหฯ ตณฺหา หิ ปีฬาชนนโต อโนฺต ตุทนโต ทุรุทฺธารโต จ ''สโลฺล''ติ วุจฺจติฯ **อิจฺฉาธูปายิโต**ติ อารมฺมณาภิปตฺถนลกฺขณาย อิจฺฉาย สนฺตาปิโตฯ ตํ วิสยํ อิจฺฉโนฺต หิ ปุคฺคโล ยทิจฺฉิตํ วิสยํ ลภโนฺต วา อลภโนฺต วา ตาย เอว อนุทหนลกฺขณาย อิจฺฉาย สนฺตโตฺต ปริฬาหปฺปโตฺต โหติฯ **สทา**ติ สพฺพกาลํ, อิทญฺจ ปทํ สพฺพปเทสุ โยเชตพฺพํฯ

ปริกฺขิโตฺต ชราย จาติ น เกวลํ มจฺจุนา อพฺภาหโตเยว, อถ โข ชราย จ ปริกฺขิโตฺตฯ ชราย สมวรุโทฺธ ชราปาการปริกฺขิโตฺต, น ตํ สมติกฺกมตีติ อโตฺถฯ **หญฺญติ นิจฺจมตฺตาโณ**ติ อตาโณ อสรโณ หุตฺวา นิจฺจกาลํ ชรามรเณหิ หญฺญติ วิพาธียติฯ ยถา กึ? **ปตฺตทโณฺฑว ตกฺกโร** ยถา ตกฺกโร โจโร กตาปราโธ วชฺฌปฺปโตฺต อตาโณ ราชาณาย หญฺญติ, เอวมยํ โลโก ชรามรเณหีติ ทเสฺสติฯ

อาคจฺฉนฺตคฺคิขนฺธาวาติ มหาวเน ฑยฺหมาเน ตํ อภิภวนฺตา มหนฺตา อคฺคิกฺขนฺธา วิย มจฺจุ พฺยาธิ ชราติ อิเม ตโย อนุทหนเฏฺฐน อคฺคิกฺขนฺธา อิมํ สตฺตโลกํ อภิภวนฺตา อาคจฺฉนฺติ , เตสํ ปน ปฏิพโล หุตฺวา **ปจฺจุคฺคนฺตุํ** อภิภวิตุํ **พลํ** อุสฺสาโห นตฺถิ, อิมสฺส โลกสฺส, **ชโว นตฺถิ ปลายิตุํ** ชวเนฺตสุ, อโชฺฌตฺถรเนฺตสุฯ ยตฺถ เต นาภิภวนฺติ, ปิฏฺฐึ ทเสฺสตฺวา ตโต ปลายิตุมฺปิ อิมสฺส โลกสฺส ชงฺฆาชโว นตฺถิ, เอวํ อตฺตนา อสมโตฺถ มายาทีหิ อุปาเยหิ อปฺปฏิกาเร ติวิเธ พลวติ ปจฺจามิเตฺต นิจฺจุปฏฺฐิเต กึ กาตพฺพนฺติ เจ? **อโมฆํ ทิวสํ กยิรา, อเปฺปน พหุเกน วา**ติ อเปฺปน อนฺตมโส คทฺทูหนมตฺตมฺปิ กาลํ ปวตฺติเตน พหุเกน วา สกลํ อโหรตฺตํ ปวตฺติเตน วิปสฺสนามนสิกาเรน อโมฆํ อวญฺฌํ ทิวสํ กเรยฺย, ยสฺมา **ยํ ยํ วิชหเต รตฺตึ, ตทูนํ ตสฺส ชีวิตํ** อยํ สโตฺต ยํ ยํ รตฺตึ วิชหติ นาเสติ เขเปติ, ตทูนํ เตน อูนํ ตสฺส สตฺตสฺส ชีวิตํ โหติฯ เอเตน รตฺติกฺขโย นาม ชีวิตกฺขโย ตสฺส อนิวตฺตนโตติ ทเสฺสติฯ เตนาห –

''ยเมกรตฺตึ ปฐมํ, คเพฺภ วสติ มาณโว;
อพฺภุฏฺฐิโตว โส ยาติ, ส คจฺฉํ น นิวตฺตตี''ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๓๖๓);

น เกวลํ รตฺติวเสเนว, อถ โข อิริยาปถวเสนาปิ ชีวิตกฺขโย อุปธาเรตโพฺพติ อาห **''จรโต''**ติอาทิฯ **จรโต**ติ คจฺฉนฺตสฺสฯ **ติฏฺฐโต**ติ ฐิตํ กเปฺปนฺตสฺสฯ **อาสีนสยนสฺส วา**ติ อาสีนสฺส สยนสฺส วา, นิสินฺนสฺส นิปชฺชนฺตสฺส วาติ อโตฺถฯ ''อาสีทน''นฺติปิ ปฐนฺติ, ตตฺถ สามิอเตฺถ อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุเปติ จริมา รตฺตี**ติ จริมกจิตฺตสหิตา รตฺติ อุปคจฺฉติ, รตฺติคฺคหณเญฺจตฺถ เทสนาสีสมตฺตํฯ คมนาทีสุ เยน เกนจิ อิริยาปเถน สมงฺคีภูตสฺส จริมกาโลเยว, เตเนวสฺส อิริยาปถกฺขณา ชีวิตํ เขเปตฺวา เอว คจฺฉนฺติ, ตสฺมา **น เต กาโล ปมชฺชิตุํ** นายํ ตุยฺหํ ปมาทํ อาปชฺชิตุํ กาโล ''อิมสฺมึ นาม กาเล มรณํ น โหตี''ติ อวิทิตตฺตาฯ วุตฺตํ หิ –

''อนิมิตฺตมนญฺญาตํ, มจฺจานํ อิธ ชีวิตํ;
กสิรญฺจ ปริตฺตญฺจ, ตญฺจ ทุเกฺขน สํยุต''นฺติฯ (สุ. นิ. ๕๗๙);

ตสฺมา เอวํ อตฺตานํ โอวทิตฺวา อปฺปมเตฺตน ตีสุ สิกฺขาสุ อนุโยโค กาตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

สิริมณฺฑเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. สพฺพกามิเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทฺวิปาทโกติอาทิกา อายสฺมโต สพฺพกามิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สาสเน อุปฺปนฺนํ อพฺพุทํ โสเธตฺวา ปฏิปากติกํ ฐเปนฺตํ เอกํ เถรํ ทิสฺวา, ‘‘อหมฺปิ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อพฺพุทํ โสเธตฺวา ปฏิปากติกํ ฐเปตุํ สมตฺโถ ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปตฺวา ตทนุรูปานิ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อปรินิพฺพุเต เอว ภควติ เวสาลิยํ ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **สพฺพกาโม**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปตฺโต ญาตเกหิ ทารปริคฺคหํ การิโต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ ชิคุจฺฉนฺโต ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโต อุปชฺฌาเยน สทฺธึ เวสาลึ อุปคโต ญาติฆรํ อคมาสิฯ ตตฺถ นํ ปุราณทุติยิกา ปติวิโยคทุกฺขิตา กิสา ทุพฺพณฺณา อนลงฺกตา กิลิฏฺฐวตฺถนิวสนา วนฺทิตฺวา โรทมานา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ ตํ ทิสฺวา เถรสฺส กรุณาปุรสฺสรํ เมตฺตํ อุปฏฺฐาปยโต อนุภูตารมฺมเณ อโยนิโสมนสิการวเสน สหสา กิเลโส อุปฺปชฺชิฯ

โส เตน กสาหิ ตาฬิโต อาชานีโย วิย สญฺชาตสํเวโค ตาวเทว สุสานํ คนฺตฺวา, อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคเหตฺวา, ตตฺถ ปฏิลทฺธฌานํ ปาทกํ กตฺวา, วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา, อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อถสฺส สสุโร อลงฺกตปฏิยตฺตํ ธีตรํ อาทาย มหตา ปริวาเรน นํ อุปฺปพฺพาเชตุกาโม วิหารํ อคมาสิฯ เถโร ตสฺสา อธิปฺปายํ ญตฺวา อตฺตโน กาเมสุ วิรตฺตภาวํ สพฺพตฺถ จ อนุปลิตฺตตํ ปกาเสนฺโต –

๔๕๓. ‘‘ทฺวิปาทโกยํ อสุจิ, ทุคฺคนฺโธ ปริหีรติ;
นานากุณปปริปูโร, วิสฺสวนฺโต ตโต ตโตฯ

๔๕๔. ‘‘มิคํ นิลีนํ กูเฏน, พฬิเสเนว อมฺพุชํ;
วานรํ วิย เลเปน, พาธยนฺติ ปุถุชฺชนํฯ

๔๕๕. ‘‘รูปา สทฺทา รสา คนฺธา, โผฏฺฐพฺพา จ มโนรมา;
ปญฺจ กามคุณา เอเต, อิตฺถิรูปสฺมิ ทิสฺสเรฯ

๔๕๖. ‘‘เย เอตา อุปเสวนฺติ, รตฺตจิตฺตา ปุถุชฺชนา;
วฑฺเฒนฺติ กฏสึ โฆรํ, อาจินนฺติ ปุนพฺภวํฯ

๔๕๗. ‘‘โย เจตา ปริวชฺเชติ, สปฺปเสฺสว ปทา สิโร;
โสมํ วิสตฺติกํ โลเก, สโต สมติวตฺตติฯ

๔๕๘. ‘‘กาเมสฺวาทีนวํ ทิสฺวา, เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต;
นิสฺสโฏ สพฺพกาเมหิ, ปตฺโต เม อาสวกฺขโย’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ทฺวิปาทโก**ติ ยทิปิ อปาทกาทโยปิ กายา อสุจีเยว, อธิการวเสน ปน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน วา เอวํ วุตฺตํฯ ยสฺมา วา อเญฺญ อสุจิภูตาปิ กายา โลณมฺพิลาทีหิ อภิสงฺขริตฺวา มนุสฺสานํ โภชเนปิ อุปนียนฺติ, น ปน มนุสฺสกาโย, ตสฺมา อสุจิตรสภาวมสฺส ทเสฺสนฺโต ‘‘ทฺวิปาทโก’’ติ อาหฯ **อย**นฺติ ตทา อุปฏฺฐิตํ อิตฺถิรูปํ สนฺธายาหฯ **อสุจี**ติ อสุจิ เอว, น เอตฺถ กิญฺจิปิ สุจีติ อโตฺถฯ **ทุคฺคนฺโธ ปริหีรตี**ติ ทุคฺคนฺโธ สมาโน ปุปฺผคนฺธาทีหิ สงฺขริตฺวา ปริหรียติฯ **นานากุณปปริปูโร**ติ เกสาทิอเนกปฺปการกุณปภริโตฯ **วิสฺสวนฺโต ตโต ตโต**ติ ปุปฺผ

คนฺธาทีหิสฺส เชคุจฺฉภาวํ ปฏิจฺฉาเทตุํ วายมนฺตานมฺปิ ตํ วายามํ นิปฺผลํ กตฺวา นวหิ ทฺวาเรหิ เขฬสิงฺฆาณิกาทีนิ โลมกูเปหิ จ เสทชลฺลิกํ ‘วิสฺสวนฺตเยว ปริหีรตี’ติ สมฺพนฺโธฯ

เอวํ เชคุจฺฉิปิ สมาโน จายํ กาโย กูฏาทีหิ วิย มิคาทิเก อตฺตโน รูปาทีหิ อนฺธปุถุชฺชเน วเญฺจติเยวาติ ทเสฺสนฺโต **“มิค”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มิคํ นิลีนํ กูเฏนา**ติ ปาสวากราทินา กูเฏน นิลีนํ, ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา มิคํ วิย เนสาโทฯ วกฺขมาโน หิ **อิว**-สโทฺท อิธาปิ อาเนตฺวา โย เชตโพฺพฯ **พฬิเสเนว อมฺพุช**นฺติ อมฺพุชํ มจฺฉํ อามิสพเทฺธน พฬิเสน วิย พาฬิสิโกฯ **วานรํ วิย เลเปนา**ติ รุกฺขสิลาทีสุ ปกฺขิเตฺตน มกฺกฏเลเปน มกฺกฏํ วิย มิคลุโทฺท อนฺธปุถุชฺชนํ วเญฺจนฺต พาเธนฺตีติฯ

เก ปน พาเธนฺตีติ อาหฯ **“รูปา สทฺทา”**ติอาทิฯ รูปาทโย หิ ปญฺจ กามโกฏฺฐาสา วิเสสโต วิสภาควตฺถุสนฺนิสฺสยา วิปลฺลาสูปนิสฺสเยน อโยนิโสมนสิกาเรน ปริกฺขิตฺตานํ อนฺธปุถุชฺชนานํ มโน รเมนฺต กิเลสวตฺถุตาย อนตฺถาวหภาวโต เต พาเธนฺติ นามฯ เตน วุตฺตํ **“รูปา สทฺทา…เป…. อิตฺถิรูปสฺมิ ทิสฺสเร”**ติฯ

อิตฺถิคฺคหเณญฺจตฺถ อธิการวเสน กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตเนวาห **“เย เอตา อุปเสวนฺตี”**ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – **เย** ปุถุชฺชนา **เอตา** อิตฺถิโย **รตฺตจิตฺตา** ราคาภิภูตจิตฺตา อุปโภควตฺถุสญฺญาย อุปเสวนฺติฯ **วเฑฺฒนฺติ กฏสิํ โฆร**นฺติ เต ชาติอาทีหิ นิรยาทีหิ จ โฆรํ, ภยานกํ, อนฺธพาเลหิ อภิรมิตพฺพโต กฏสิสงฺขาตํ สํสารํ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติมรณาทินา วเฑฺฒนฺติฯ เตนาห **“อาจินนฺติ ปุนพฺภว”**นฺติฯ

โย เจตาติ โย ปน ปุคฺคโล เอตา อิตฺถิโย ตตฺถ ฉนฺทราคสฺส วิกฺขมฺภเนน วา สมุจฺฉินฺทเนน วา อตฺตโน ปาเทน สปฺปสฺส สิรํ วิย ปริวเชฺชติ, โส สพฺพํ โลกํ วิสชิตฺวา ฐิตตฺตา โลเก วิสตฺติกาสงฺขาตํ ตณฺหํ สโต หุตฺวา สมติวตฺตติฯ

กาเมสฺวาทีนวํ ทิสฺวาติ ‘‘อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา’’ติอาทินา (ปาจิ. ๔๑๗; จูฬว. ๖๕; ม. นิ. ๑.๒๓๔) วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมสุ อเนกาการโวการํ อาทีนวํ, โทสํ, ทิสฺวาฯ **เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต**ติ กาเมหิ ภเวหิ จ นิกฺขนฺตภาวโต เนกฺขมฺมํ, ปพฺพชฺชํ, นิพฺพานญฺจ, เขมโต, อนุปทฺทวโต, ทฏฺฐุ, ทิสฺวาฯ **สพฺพกาเมหิ**ปิ เตภูมกธเมฺมหิ **นิสฺสโฏ** วิสํยุโตฺตฯ สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา กามนียเฏฺฐน กามา, เตหิ จ เถโร วิสํยุโตฺตฯ เตนาห **“ปโตฺต เม อาสวกฺขโย”**ติฯ

เอวํ เถโร อาทิโต ปญฺจหิ คาถาหิ ธมฺมํ กเถตฺวา ฉฏฺฐคาถาย อญฺญํ พฺยากาสิฯ ตํ สุตฺวา สสุโร ‘‘อยํ สพฺพตฺถ อนุปลิโตฺต, น สกฺกา อิมํ กาเมสุ ปตาเรตุ’’นฺติ ยถาคตมเคฺคเนว คโตฯ เถโรปิ วสฺสสตปรินิพฺพุเต ภควติ อุปสมฺปทาย วีสวสฺสสติโก ปถพฺยา เถโร หุตฺวา, เวสาลิเกหิ วชฺชิปุเตฺตหิ อุปฺปาทิตํ สาสนสฺส อพฺพุทํ โสเธตฺวา, ทุติยํ ธมฺมสงฺคีติํ สงฺคายิตฺวา ‘‘อนาคเต ธมฺมาโสกกาเล อุปฺปชฺชนกํ อพฺพุทํ โสเธหี’’ติ ติสฺสมหาพฺรหฺมานํ อาณาเปตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ

สพฺพกามิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฉกฺกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สตฺตกนิปาโต

๑. สุนฺทรสมุทฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา

สตฺตกนิปาเต **อลงฺกตา**ติอาทิกา อายสฺมโต สุนฺทรสมุทฺทเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห อญฺญตรสฺส มหาวิภวสฺส เสฏฺฐิโน ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ **สมุโทฺท**ติสฺส นามํ อโหสิฯ รูปสมฺปตฺติยา ปน **สุนฺทรสมุโทฺท**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส ปฐมวเย ฐิโต ภควโต ราชคหปฺปเวเส พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา, ปฏิลทฺธสโทฺธ นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ปพฺพชิตฺวา, ลทฺธูปสมฺปโท สมาทินฺนธุตธโมฺม ราชคหโต สาวตฺถึ คนฺตฺวา, กลฺยาณมิตฺตสฺส สนฺติเก วิปสฺสนาจารํ อุคฺคเหตฺวา, กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชโนฺต วิหรติฯ ตสฺส มาตา ราชคเห อุสฺสวทิวเส อเญฺญ เสฏฺฐิปุเตฺต สปชาปติเก อลงฺกตปฏิยเตฺต อุสฺสวกีฬํ กีฬเนฺต ทิสฺวา, ปุตฺตํ อนุสฺสริตฺวา โรทติฯ ตํ ทิสฺวา อญฺญตรา คณิกา โรทนการณํ ปุจฺฉิฯ สา ตสฺสา ตํ การณํ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา คณิกา ‘‘อหํ ตํ อาเนสฺสามิ, ปสฺส ตาว มม อิตฺถิภาว’’นฺติ วตฺวา ‘‘ยทิ เอวํ ตฺวํเยว ตสฺส ปชาปตึ กตฺวา อิมสฺส กุลสฺส สามินึ กริสฺสามี’’ติ ตาย พหุํ ธนํ ทตฺวา , วิสฺสชฺชิตา มหตา ปริวาเรน สาวตฺถึ คนฺตฺวา, เถรสฺส ปิณฺฑาย วิจรณฏฺฐาเน เอกสฺมึ เคเห วสมานา ทิวเส ทิวเส อเญฺญหิ เถรสฺส สกฺกจฺจํ ปิณฺฑปาตํ ทาเปสิฯ อลงฺกตปฏิยตฺตา จ หุตฺวา สุวณฺณปาทุกา อารุยฺห อตฺตานํ ทเสฺสสิฯ อเถกทิวสํ เคหทฺวาเรน คจฺฉนฺตํ เถรํ ทิสฺวา, สุวณฺณปาทุกา โอมุญฺจิตฺวา, อญฺชลึ ปคฺคยฺห ปุรโต คจฺฉนฺตี นานปฺปการํ เถรํ กามนิมนฺตนาย นิมเนฺตสิฯ ตํ สุตฺวา เถโร ‘‘ปุถุชฺชนจิตฺตํ นาม จญฺจลํ, ยํนูน มยา อิทาเนว อุสฺสาโห กรณีโย’’ติ ตเตฺถว ฐิโต ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ –

๔๕๙. ‘‘อลงฺกตา สุวสนา, มาลธารี วิภูสิตา;
อลตฺตกกตาปาทา, ปาทุการุยฺห เวสิกาฯ

๔๖๐. ‘‘ปาทุกา โอรุหิตฺวาน, ปุรโต ปญฺชลีกตา;
สา มํ สเณฺหน มุทุนา, มฺหิตปุพฺพํ อภาสถฯ

๔๖๑. ‘‘‘ยุวาสิ ตฺวํ ปพฺพชิโต, ติฏฺฐาหิ มม สาสเน;
ภุญฺช มานุสเก กาเม, อหํ วิตฺตํ ททามิ เต;
สจฺจํ เต ปฏิชานามิ, อคฺคึ วา เต หรามหํฯ

๔๖๒. ‘‘‘ยทา ชิณฺณา ภวิสฺสาม, อุโภ ทณฺฑปรายนา;
อุโภปิ ปพฺพชิสฺสาม, อุภยตฺถ กฏคฺคโห’’’ฯ

๔๖๓. ‘‘ตญฺจ ทิสฺวาน ยาจนฺตึ, เวสิกํ ปญฺชลีกตํ;
อลงฺกตํ สุวสนํ, มจฺจุปาสํว โอฑฺฑิตํฯ

๔๖๔. ‘‘ตโต เม มนสีกาโร, โยนิโส อุทปชฺชถ;
อาทีนโว ปาตุรหุ, นิพฺพิทา สมติฏฺฐถฯ

๔๖๕. ‘‘ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ตตฺถ **มาลธารี**ติ มาลาธารินี ปิฬนฺธปุปฺผทามาฯ **วิภูสิตา**ติ อูนฏฺฐานสฺส ปูรณวเสน ปุปฺผหิ เจว คนฺธวิเลปนาทีหิ จ วิภูสิตคตฺตาฯ **“อลงฺกตา”**ติ อิมินา หตฺถูปคคีวูปคาทีหิ อาภรเณหิ อลงฺกรณํ อธิเปฺปตํฯ **อลตฺตกกตาปาทา**ติ ปริณตชยสุมนปุปฺผวเณฺณน ลาขารเสน รญฺชิตจรณยุคฬาฯ สมาสปทเณฺหตํ, ‘‘อลตฺตกกตปาทา’’ติ วตฺตเพฺพ คาถาสุขตฺถํ ทีฆํ กตฺวา วุตฺตํฯ อสมาสภาเว ปน ‘‘ตสฺสา’’ติ วจนเสโส เวทิตโพฺพฯ **ปาทุการุยฺห เวสิกา**ติ เอกา รูปูปชีวิกา อิตฺถี ยถาวุตฺตเวสา สุวณฺณปาทุกา ปฏิมุญฺจิตฺวา ‘‘ฐิตา’’ติ วจนเสโสฯ

ปาทุกา โอรุหิตฺวานาติ ปาทุกาหิ โอตริตฺวา, สุวณฺณปาทุกาโย โอมุญฺจิตฺวาติ อโตฺถฯ **ปญฺชลีกตา**ติ ปคฺคหิตอญฺชลิกา **สา** เวสี มํฯ สามํ วา วจนปรมฺปรํ วินา สยเมว อภาสถฯ **สเณฺหนา**ติ มเฏฺฐนฯ **มุทุนา**ติ มธุเรนฯ ‘‘วจเนนา’’ติ อวุตฺตมฺปิ วุตฺตเมว โหติ, อภาสถาติ, วุตฺตตฺตาฯ

ยุวาสิ ตฺวํ ปพฺพชิโตติ ตฺวํ ปพฺพชโนฺต ยุวา, ทหโรเยว หุตฺวา ปพฺพชิโตสิ, นนุ ปพฺพชเนฺตน สตฺตเม ทสเก สมฺปเตฺตว ปพฺพชิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **ติฏฺฐาหิ มม สาสเน**ติ มม วจเน ติฏฺฐฯ

กิํ ปน ตนฺติ อาห **“ภุญฺช มานุสเก กาเม”**ติ กาเม ปริภุญฺชิตุกามสฺส รูปสมฺปตฺติ, วยสมฺปตฺติ, ปริวารสมฺปตฺติ, โภคสมฺปตฺติ จ อิจฺฉิตพฺพาฯ ตตฺถ ‘‘กุโต เม โภคสมฺปตฺตี’’ติ วเทยฺยาติ, อาห **“อหํ วิตฺตํ ททามิ เต”**ติฯ ‘‘ตยิทํ วจนํ กถํ สทฺทหาตพฺพ’’นฺติ มเญฺญยฺยาติ ตํ สทฺทหาเปนฺตี อาห **“สจฺจํ เต ปฏิชานามิ, อคฺคิํ วา เต หรามห”**นฺติฯ ‘‘ภุญฺช มานุสเก กาเม, อหํ วิตฺตํ ททามิ เต’’ติ ยทิทํ มยา ปฏิญฺญาตํ, ตํ เอกํเสน สจฺจเมว ปฏิชานามิ, สเจ เมน ปตฺติยายสิ, อคฺคิํ วา เต หรามหํ อคฺคิํ หริตฺวา อคฺคิปจฺจยํ สปถํ กโรมีติ อโตฺถฯ **อุภยตฺถ กฏคฺคโห**ติ อมฺหากํ อุภินฺนํ ชิณฺณกาเล ปพฺพชฺชนํ อุภยตฺถ ชยคฺคาโหฯ ยํ มยํ ยาว ทณฺฑปรายนกาลา โภเค ภุญฺชาม, เอวํ อิธโลเกปิ โภเคหิ น ชียาม, มยํ ปจฺฉา ปพฺพชิสฺสาม, เอวํ ปรโลเกปิ โภเคหิ น ชียามาติ อธิปฺปาโยฯ **ตโต**ติ ตํ นิมิตฺตํ, กาเมหิ นิมเนฺตนฺติยา ‘‘ยุวาสิ ตฺว’’นฺติอาทินา ‘‘ยทา ชิณฺณา ภวิสฺสามา’’ติอาทินา จ ตสฺสา เวสิยา วุตฺตวจนเหตุฯ ตญฺหิ วจนํ องฺกุสํ กตฺวา เถโร สมณธมฺมํ กโรโนฺต สทตฺถํ ปริปูเรสิฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

สุนฺทรสมุทฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ลกุณฺฑกภทฺทิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปเร อมฺพาฏการาเมติอาทิกา อายสฺมโต ลกุณฺฑกภทฺทิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร มหาโภเค กุเล นิพฺพตฺติตฺวา, วยปฺปโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต นิสิโนฺน ตสฺมิํ ขเณ สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ มญฺชุสฺสรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา, สยมฺปิ ตํ ฐานํ ปเตฺถโนฺต พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา, ‘‘อโห วตาหมฺปิ อนาคเต อยํ ภิกฺขุ วิย เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน มญฺชุสฺสรานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปณิธานํ อกาสิฯ ภควา จ ตสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ

โส ตตฺถ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล จิตฺตปตฺตโกกิโล หุตฺวา ราชุยฺยานโต มธุรํ อมฺพผลํ ตุเณฺฑนาทาย คจฺฉโนฺต สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ‘‘ทสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตํ ญตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา นิสีทิฯ โกกิโล ทสพลสฺส ปเตฺต อมฺพปกฺกํ ปติฏฺฐาเปสิฯ สตฺถา ตํ ปริภุญฺชิฯ โส โกกิโล ปสนฺ

นมานโส เตเนว ปีติสุเขน สตฺตาหํ วีตินาเมสิฯ เตน จ ปุญฺญกมฺเมน มนุสฺสโร อโหสิฯ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล ปน เจติเย อารทฺเธ กึ ปมาณํ กโรม? สตฺตโยชนปฺปมาณํฯ อติมหนฺตเมตํฯ ฉโยชนปฺปมาณํฯ เอตมฺปิ อติมหนฺตํฯ ปญฺจโยชนํ, จตุโยชนํ, ติโยชนํ, ทฺวิโยชนนฺติ วุตฺเต อยํ ตทา เชฏฺฐวฑฺฒกี หุตฺวา ''เอถ, โภ, อนาคเต สุขปฏิชคฺคิยํ กาตุํ วฏฺฏตี''ติ วตฺวา รชฺชุยา ปริกฺขิปนฺโต คาวุตมตฺตเก ฐตฺวา ''เอเกกํ มุขํ คาวุตํ คาวุตํ โหตุ, เจติยํ เอกโยชนาวฏฺฏํ โยชนุพฺเพธํ ภวิสฺสตี''ติ อาหฯ เต ตสฺส วจเน อฏฺฐํสุฯ อิติ อปฺปมาณสฺส พุทฺธสฺส ปมาณํ อกาสีติฯ เตน ปน กมฺเมน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน อเญฺญหิ นีจตรปฺปมาโณ โหติฯ

โส อมฺหากํ สตฺถุ กาเล สาวตฺถิยํ มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติ, **ภทฺทิโย**ติสฺส นามํ อโหสิฯ อติรสฺสตาย ปน **ลกุณฺฑกภทฺทิโย**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา, ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา, พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก หุตฺวา มธุเรน สเรน ปเรสํ ธมฺมํ กเถสิฯ อเถกสฺมิํ อุสฺสวทิวเส เอเกน พฺราหฺมเณน สทฺธิํ รเถน คจฺฉนฺตี อญฺญตรา คณิกา เถรํ ทิสฺวา ทนฺตวิทํสกํ หสิฯ เถโร ตสฺสา ทนฺตฏฺฐิเก นิมิตฺตํ คเหตฺวา ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา, ตํ ปาทกํ กตฺวา, วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา, อนาคามี อโหสิฯ โส อภิณฺหํ กายคตาย สติยา วิหรนฺโต เอกทิวสํ อายสฺมตา ธมฺมเสนาปตินา โอวทิยมาโน อรหเตฺต ปติฏฺฐหิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๕.๑-๓๓) –

''ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพธมฺเมสุ จกฺขุมา;
อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ นายโกฯ

''ตทาหํ หํสวติยํ เสฏฺฐิปุโตฺต มหทฺธโน;
ชงฺฆาวิหารํ วิจรํ, สงฺฆารามํ อคจฺฉหํฯ

''ตทา โส โลกปโชฺชโต, ธมฺมํ เทเสสิ นายโก;
มญฺชุสฺสรานํ ปวรํ, สาวกํ อภิกิตฺตยิฯ

''ตํ สุตฺวา มุทิโต หุตฺวา, การํ กตฺวา มเหสิโน;
วนฺทิตฺวา สตฺถุโน ปาเท, ตํ ฐานมภิปตฺถยิํฯ

''ตทา พุโทฺธ วิยากาสิ, สงฺฆมเชฺฌ วินายโก;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, ลจฺฉเส ตํ มโนรถํฯ

''สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

''ตสฺส ธมฺเมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
ภทฺทิโย นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

''เตน กมฺเมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวติํสมคจฺฉหํฯ

''เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, ผุโสฺส อุปฺปชฺชิ นายโก;
ทุราสโท ทุปฺปสโห, สพฺพโลกุตฺตโม ชิโนฯ

‘‘จรเณน จ สมฺปนฺโน, พฺรหา อุชุ ปตาปวา;
หิเตสี สพฺพสตฺตานํ, พหุํ โมเจสิ พนฺธนาฯ

‘‘นนฺทารามวเน ตสฺส, อโหสึ ผุสฺสโกกิโล;
คนฺธกุฏิสมาสเนฺน, อมฺพรุกฺเข วสามหํฯ

‘‘ตทา ปิณฺฑาย คจฺฉนฺตํ, ทกฺขิเณยฺยํ ชินุตฺตมํ;
ทิสฺวา จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, มญฺชุนาภินิกูชหํฯ

‘‘ราชุยฺยานํ ตทา คนฺตฺวา, สุปกฺกํ กนกตฺตจํ;
อมฺพปิณฺฑํ คเหตฺวาน, สมฺพุทฺธโสฺสปนามยิํฯ

‘‘ตทา เม จิตฺตมญฺญาย, มหาการุณิโก ชิโน;
อุปฏฺฐากสฺส หตฺถโต, ปตฺตํ ปคฺคณฺหิ นายโกฯ

‘‘อทาสิํ หฏฺฐจิโตฺตหํ, อมฺพปิณฺฑํ มหามุเน;
ปเตฺต ปกฺขิปฺป ปเกฺขหิ, ปญฺชลิํ กตฺวาน มญฺชุนาฯ

‘‘สเรน รชนีเยน, สวนีเยน วคฺคุนา;
วสฺสโนฺต พุทฺธปูชตฺถํ, นีฬํ คนฺตฺวา นิปชฺชหํฯ

‘‘ตทา มุทิตจิตฺตํ มํ, พุทฺธเปมคตาสยํ;
สกุณคฺฆิ อุปาคนฺตฺวา, ฆาตยี ทุฏฺฐมานโสฯ

‘‘ตโต จุโตหํ ตุสิเต, อนุโภตฺวา มหาสุขํ;
มนุสฺสโยนิมาคจฺฉิํ, ตสฺส กมฺมสฺส วาหสาฯ

‘‘อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป, พฺรหฺมพนฺธุ มหายโส;
กสฺสโป นาม โคเตฺตน, อุปฺปชฺชิ วทตํ วโรฯ

‘‘สาสนํ โชตยิตฺวา โส, อภิภุยฺย กุติตฺถิเย;
วินยิตฺวาน เวเนยฺย, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

‘‘นิพฺพุเต ตมฺหิ โลกเคฺค, ปสนฺนา ชนตา พหู;
ปูชนตฺถาย พุทฺธสฺส, ถูปํ กุพฺพนฺติ สตฺถุโนฯ

‘‘สตฺตโยชนิกํ ถูปํ, สตฺตรตนภูสิตํ;
กริสฺสาม มเหสิสฺส, อิเจฺจวํ มนฺตยนฺติ เตฯ

‘‘กิกิโน กาสิราชสฺส, ตทา เสนาย นายโก;
หุตฺวาหํ อปฺปมาณสฺส, ปมาณํ เจติเย วทิํฯ

‘‘ตทา เต มม วากฺเยน, เจติยํ โยชนุคฺคตํ;
อกํสุ นรวีรสฺส, นานารตนภูสิตํฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘ปจฺฉิเม จ ภเว ทานิ, ชาโต เสฏฺฐิกุเล อหํ;
สาวตฺถิยํ ปุรวเร, อิเทฺธ ผีเต มหทฺธเนฯ

‘‘ปุรปฺปเวเส สุคตํ, ทิสฺวา วิมฺหิตมานโส;
ปพฺพชิตฺวาน น จิรํ, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘เจติยสฺส ปมาณํ ยํ, อกรึ เตน กมฺมุนา;
ลกุณฺฑกสรีโรหํ, ชาโต ปริภวารโหฯ

‘‘สเรน มธุเรนาหํ, ปูชิตฺวา อิสิสตฺตมํ;
มญฺชุสฺสรานํ ภิกฺขูนํ, อคฺคตฺตมนุปาปุณึฯ

‘‘ผลทาเนน พุทฺธสฺส, คุณานุสฺสรเณน จ;
สามญฺญผลสมฺปโนฺน, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อปรภาเค อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๔๖๖. ‘‘ปเร อมฺพาฏการาเม, วนสณฺฑมฺหิ ภทฺทิโย;
สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห, ตตฺถ ภโทฺทว ฌายติฯ

๔๖๗. ‘‘รมเนฺตเก มุทิงฺคหิ, วีณาหิ ปณเวหิ จ;
อหญฺจ รุกฺขมูลสฺมึ, รโต พุทฺธสฺส สาสเนฯ

๔๖๘. ‘‘พุโทฺธ เจ เม วรํ ทชฺชา, โส จ ลเพฺภถ เม วโร;
คเณฺหหํ สพฺพโลกสฺส, นิจฺจํ กายคตํ สติ’’นฺติฯ –

อิมา ติโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ปเร**ติ เสเฏฺฐ อธิเก, วิสิเฏฺฐติ อโตฺถฯ อธิกวาจี หิ อยํ ปรสโทฺท ‘‘ปรํ วิย มตฺตายา’’ติอาทีสุ วิยฯ **อมฺพาฏการาเม**ติ เอวํนามเก อาราเมฯ โส กิร ฉายูทกสมฺปโนฺน วนสณฺฑมณฺฑิโต รมณีโย โหติ เตน ‘‘ปเร’’ติ วิเสเสตฺวา วุโตฺตฯ ‘‘อมฺพาฏกวเน อมฺพาฏเกหิ อภิลกฺขิตวเน’’ติ จ วทนฺติฯ **วนสณฺฑมฺหี**ติ วนคหเน, ฆนนิจิตรุกฺขคจฺฉลตาสมูเห วเนติ อโตฺถฯ **ภทฺทิโย**ติ เอวํนามโก, อตฺตานเมว เถโร อญฺญํ วิย วทติฯ **สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺหา**ติ ตณฺหาย มูลํ นาม อวิชฺชาฯ ตสฺมา สาวิชฺชํ ตณฺหํ อคฺคมเคฺคน สมุคฺฆาเฏตฺวาติ อโตฺถฯ **ตตฺถ ภโทฺทว ฌายตี**ติ โลกุตฺตเรหิ สีลาทีหิ ภโทฺท สุนฺทโร ตสฺมึเยว วนสเณฺฑ กตกิจฺจตาย ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารวเสน อคฺคผลฌาเนน ฌายติฯ

ผลสุเขน จ ฌานสมาปตฺตีหิ จ วีตินาเมตีติ อตฺตโน วิเวกรตึ ทเสฺสตฺวา **‘‘รมเนฺตเก’’**ติ คาถายปิ พฺยติเรกมุเขน ตเมวตฺถํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **มุทิงฺคหี**ติ องฺคิกาทีหิ มุรเชหิฯ **วีณาหี**ติ นนฺทินีอาทีหิ วีณาหิฯ **ปณเวหี**ติ ตุริเยหิ รมนฺติ เอเก กามโภคิโน, สา ปน เตสํ รติ อนริยา

อนตฺถสํหิตาฯ **อหญฺจา** ติ อหํ ปน, เอกโก **พุทฺธสฺส** ภควโต สาสเน รโต, ตโต เอว รุกฺขมูลสฺมึ **รโต** อภิรโต วิหรามีติ อโตฺถฯ

เอวํ อตฺตโน วิเวกาภิรตึ กิเตฺตตฺวา อิทานิ ยํ กายคตาสติกมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต, ตสฺส ปสํสนตฺถํ **“พุโทฺธ เจ เม”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – สเจ **พุโทฺธ** ภควา ‘‘เอกาหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ วรํ ยาจามี’’ติ มยา ยาจิโต ‘‘อติกฺกนฺตวรา โข, ภิกฺขุ, ตถาคตา’’ติ อปฏิกฺขิปิตฺวา มยฺหํ ยถายาจิตํ วรํ ทเทยฺย, โส จ วโร มมาธิปฺปายปูรโก **ลเพฺภถ** มยฺหํ มโนรถํ มตฺถกํ ปาเปยฺยาติ เถโร ปริกปฺปวเสน วทติฯ ‘‘ภเนฺต, สโพฺพ โลโก สพฺพกาลํ กายคตาสติกมฺมฏฺฐานํ ภาเวตู’’ติ ‘‘สพฺพโลกสฺส นิจฺจํ กายคตาสติ ภาเวตพฺพา’’ติ กตฺวา วรํ คเณฺห อหนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“คเณฺหหํ สพฺพโลกสฺส, นิจฺจํ กายคตํ สติ”**นฺติฯ อิทานิ อปริกฺขณครหามุเขน ปริกฺขณํ ปสํสโนฺต –

๔๖๙. ‘‘เย มํ รูเปน ปามึสุ, เย จ โฆเสน อนฺวคู;
ฉนฺทราควสูเปตา, น มํ ชานนฺติ เต ชนาฯ

๔๗๐. ‘‘อชฺฌตฺตญฺจ น ชานาติ, พหิทฺธา จ น ปสฺสติ;
สมนฺตาวรโณ พาโล, ส เว โฆเสน วุยฺหติฯ

๔๗๑. ‘‘อชฺฌตฺตญฺจ น ชานาติ, พหิทฺธา จ วิปสฺสติ;
พหิทฺธา ผลทสฺสาวี, โสปิ โฆเสน วุยฺหติฯ

๔๗๒. ‘‘อชฺฌตฺตญฺจ ปชานาติ, พหิทฺธา จ วิปสฺสติ;
อนาวรณทสฺสาวี, น โส โฆเสน วุยฺหตี’’ติฯ –

อิมา จตโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **เย มํ รูเปน ปามึสู**ติ เย ชนา อวิทฺทสู มม รูเปน อปสาทิเกน นิหีเนน ‘‘อาการสทิสี ปญฺญา’’ติ, ธมฺมสรีเรน จ มํ นิหีนํ ปามึสุ, ‘‘โอรโก อย’’นฺติ หีเฬนฺตา ปริจฺฉินฺทนวเสน มญฺญึสูติ อโตฺถฯ **เย จ โฆเสน อนฺวคู**ติ เย จ สตฺตา โฆเสน มญฺชุนา มํ สมฺภาวนาวเสน อนุคตา พหุ มญฺญึสุ, ตํ เตสํ มิจฺฉา, น หิ อหํ รูปมเตฺตน อวมนฺตโพฺพ, โฆสมเตฺตน วา น พหุํ มนฺตโพฺพ, ตสฺมา **ฉนฺทราควสูเปตา, น มํ ชานนฺติ เต ชนา**ติ เต ทุวิธาปิ ชนา ฉนฺทราคสฺส วสํ อุเปตา อปฺปหีนฉนฺทราคา สพฺพโส ปหีนฉนฺทราคํ มํ น ชานนฺติฯ

อวิสโย เตสํ มาทิโส อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ อปริญฺญาตวตฺถุตายาติ ทเสฺสตุํ **“อชฺฌตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ อตฺตโน สนฺตาเน ขนฺธายตนาทิธมฺมํฯ **พหิทฺธา**ติ ปรสนฺตาเนฯ อถ วา อชฺฌตฺตนฺติ, มม อพฺภนฺตเร อเสกฺขสีลกฺขนฺธาทึฯ พหิทฺธาติ, มเมว อากปฺปสมฺปตฺติยาทิยุตฺตํ พหิทฺธา รูปธมฺมปฺปวตฺตึ จกฺขุวิญฺญาณาทิปฺปวตฺติญฺจฯ **สมนฺตาวรโณ**ติ เอวํ อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ อชานเนน สมนฺตโต อาวรณยุโตฺต อาวฏญาณคติโกฯ **ส เว โฆเสน วุยฺหตี**ติ โส ปรเนยฺยพุทฺธิโก พาโล โฆเสน ปเรสํ วจเนน วุยฺหติ นิยฺยติ อากฑฺฒียติฯ

พหิทฺธา จ วิปสฺสตีติ โย จ วุตฺตนเยน อชฺฌตฺตํ น ชานาติ, พหิทฺธา ปน สุตานุสาเรน อากปฺปสมฺปตฺติอาทิอุปธารเณน วา วิเสสโต ปสฺสติฯ ‘‘คุณวิเสสยุโตฺต สิยา’’ติ มญฺญติ,

โสปิ **พหิทฺธา ผลทสฺสาวี** นยคฺคาเหน ผลมตฺตํ คณฺหโนฺต วุตฺตนเยน โฆเสน วุยฺหติ, โสปิ มาทิเส น ชานาตีติ อโตฺถฯ

โย ปน **อชฺฌตฺตญฺจ** ขีณาสวสฺส อพฺภนฺตเร อเสกฺขสีลกฺขนฺธาทิคุณํ ชานาติ, พหิทฺธา จสฺส ปฏิปตฺติสลฺลกฺขเณน วิเสสโต คุณวิเสสโยคํ ปสฺสติฯ **อนาวรณทสฺสาวี** เกนจิ อนาวโฏ หุตฺวา อริยานํ คุเณ ทฎฺฐุํ ญาตุํ สมโตฺถ, น โส โฆสมเตฺตน วุยฺหติ ยาถาวโต ทสฺสนโตติฯ

ลกุณฺฑกภทฺทิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ภทฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา

เอกปุโตฺตติอาทิกา อายสฺมโต ภทฺทเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ สตสหสฺสปริมาณํ จีวราทีหิ จตูหิ ปจฺจเยหิ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ เสฎฺฐิกุเล นิพฺพตฺติฯ นิพฺพตฺตมาโน จ อปุตฺตเกสุ มาตาปิตูสุ เทวตายาจนาทีนิ กตฺวาปิ อลภเนฺตสุ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘สเจ, ภเนฺต, มยํ เอกํ ปุตฺตํ ลจฺฉาม, ตํ ตุมฺหากํ ทาสตฺถาย ทสฺสามา’’ติ วตฺวา อายาจิตฺวา คเตสุ สตฺถุ อธิปฺปายํ ญตฺวา อญฺญตโร เทวปุโตฺต ขีณายุโก หุตฺวา ฐิโต สเกฺกน เทวรญฺญา ‘‘อมุกสฺมิํ กุเล นิพฺพตฺตาหี’’ติ อาณโตฺต ตตฺถ นิพฺพตฺติ, **ภโทฺท**ติสฺส นามํ อกํสุฯ ตํ สตฺตวสฺสุเทฺทสิกํ ชาตํ มาตาปิตโร อลงฺกริตฺวา ภควโต สนฺติกํ เนตฺวา ‘‘อยํ โส, ภเนฺต, ตุเมฺห อายาจิตฺวา ลทฺธทารโก, อิมํ ตุมฺหากํ นิยฺยาเตมา’’ติ อาหํสุฯ สตฺถา อานนฺทเตฺถรํ อาณาเปสิ – ‘‘อิมํ ปพฺพาเชหี’’ติฯ อาณาเปตฺวา จ คนฺธกุฎิํ ปาวิสิฯ เถโร ตํ ปพฺพาเชตฺวา สเงฺขเปน วิปสฺสนามุขํ อาจิกฺขิฯ โส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตฺตา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต สูริเย อโนคฺคเตเยว ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๕.๕๔-๖๙) –

‘‘ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธํ, เมตฺตจิตฺตํ มหามุนิํ;
อุเปติ ชนตา สพฺพา, สพฺพโลกคฺคนายกํฯ

‘‘สตฺตุกญฺจ พทฺธกญฺจ, อามิสํ ปานโภชนํ;
ททนฺติ สตฺถุโน สเพฺพ, ปุญฺญเกฺขเตฺต อนุตฺตเรฯ

‘‘อหมฺปิ ทานํ ทสฺสามิ, เทวเทวสฺส ตาทิโน;
พุทฺธเสฎฺฐํ นิมเนฺตตฺวา, สงฺฆมฺปิ จ อนุตฺตรํฯ

‘‘อุโยฺยชิตา มยา เจเต, นิมเนฺตสุํ ตถาคตํ;
เกวลํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ, ปุญฺญเกฺขตฺตํ อนุตฺตรํฯ

‘‘สตสหสฺสปลฺลงฺกํ, โสวณฺณํ โคนกตฺถตํ;
ตูลิกาปฎฺลิกาย, โขมกปฺปาสิเกหิ จ;
มหารหํ ปญฺญาปยิํ, อาสนํ พุทฺธยุตฺตกํฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, เทวเทโว นราสโภ;
ภิกฺขุสงฺฆปริพฺยูโฬฺห, มม ทฺวารมุปาคมิฯ

‘‘ปจฺจุคฺคนฺตฺวาน สมฺพุทฺธํ, โลกนาถํ ยสสฺสินํ;

ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, อภินามยิํ สงฺฆรํฯ

‘‘ภิกฺขูนํ สตสหสฺสํ, พุทฺธญฺจ โลกนายกํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ปรมเนฺนน ตปฺปยิํฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘เยนิทํ อาสนํ ทินฺนํ, โสวณฺณํ โคนกตฺถตํ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘จตุสตฺตติกฺขตฺตุํ โส, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
อนุโภสฺสติ สมฺปตฺติํ, อจฺฉราหิ ปุรกฺขโตฯ

‘‘ปเทสรชฺชํ สหสฺสํ, วสุธํ อาวสิสฺสติ;
เอกปญฺญาสกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘สพฺพาสุ ภวโยนีสุ, อุจฺจากุลี ภวิสฺสติ;
โส จ ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวา, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
ภทฺทิโย นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘วิเวกมนุยุโตฺตมฺหิ, ปนฺตเสนนิวาสหํ;
ผลญฺจาธิคตํ สพฺพํ, จตฺตเกฺลโสมฺหิ อชฺชหํฯ

‘‘มม สพฺพํ อภิญฺญาย, สพฺพญฺญู โลกนายโก;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส, วิโมกฺขาปิ จ อฎฺฐิเม;
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ตสฺส ภควา ฉฬภิญฺญุปฺปตฺติํ ญตฺวา ‘‘เอหิ, ภทฺทา’’ติ อาหฯ โส ตาวเทว สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ปญฺชลิโก สตฺถุ สมีเป อฎฺฐาสิ, สา เอว จสฺส อุปสมฺปทา อโหสิฯ พุทฺธูปสมฺปทา นาม กิเรสาฯ เถโร ชาติโต ปฏฺฐาย อตฺตโน ปวตฺติยา กถนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๔๗๓. ‘‘เอกปุโตฺต อหํ อาสิํ, ปิโย มาตุ ปิโย ปิตุ;
พหูหิ วตจริยาหิ, ลโทฺธ อายาจนาหิ จฯ

๔๗๔. ‘‘เต จ มํ อนุกมฺปาย, อตฺถกามา หิเตสิโน;
อุโภ ปิตา จ มาตา จ, พุทฺธสฺส อุปนามยุํฯ

๔๗๕. ‘‘กิจฺฉา ลโทฺธ อยํ ปุโตฺต, สุขุมาโล สุเขธิโต;
อิมํ ททาม เต นาถ, ชินสฺส ปริจารกํฯ

๔๗๖. ‘‘สตฺถา จ มํ ปฏิคฺคยฺห, อานนฺทํ เอตทพฺรวิ;

ปพฺพาเชหิ อิมํ ขิปฺปํ, เหสฺสตฺยาชานิโย อยํฯ

๔๗๗. ‘‘ปพฺพาเชตฺวาน มํ สตฺถา, วิหารํ ปาวิสี ชิโน;
อโนคฺคตสฺมิํ สูริยสฺมิํ, ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เมฯ

๔๗๘. ตโต สตฺถา นิรากตฺวา, ปฏิสลฺลานวุฏฺฐิโต;
เอหิ ภทฺทาติ มํ อาห, สา เม อาสูปสมฺปทาฯ

๔๗๙. ชาติยา สตฺตวสฺเสน, ลทฺธา เม อุปสมฺปทา;
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, อโห ธมฺมสุธมฺมตา’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **วตจริยาหี**ติ, ‘‘เอวํ กตฺวา ปุตฺตํ ลภิสฺสถา’’ติ วุตฺตํ สมณพฺราหฺมณานํ วจนํ สุตฺวา, ขีรํ ปายิตฺวา, อนสนาทิวตจรเณหิฯ **อายาจนาหี**ติ เทวตายาจนาหิ สตฺถุอายาจนาย จ, อิท เมว เจตฺถ การณํ, อิตรํ เถโร มาตาปิตูนํ ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถเญฺจว กิจฺฉลทฺธภาวทสฺสนตฺถญฺจ วทติฯ

เตติ มาตาปิตโรฯ **อุปนามยุ**นฺติ อุปนาเมสุํฯ

สุเขธิโตติ สุขสํวฑฺฒิโตฯ **เต**ติ ตุยฺหํฯ **ปริจารก**นฺติ กิํการํฯ

เหสฺสตฺยาชานิโย อยนฺติ อยํ ทารโก มม สาสเน อาชานีโย ภวิสฺสติฯ ตสฺมา ขิปฺปํ อเชฺชว ปพฺพาเชหีติ เอตํ **อพฺรวิ,** อาหฯ

ปพฺพาเชตฺวานาติ อานนฺทเตฺถเรน ปพฺพาเชตฺวาฯ **วิหาร**นฺติ คนฺธกุฏิํฯ **อโนคฺคตสฺมิํ สูริยสฺมิ**นฺติ สูริเย อนตฺถงฺคเตเยวฯ **ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม**ติ ตโต วิปสฺสนารมฺภโต ปรํ น จิเรเนว ขเณน สพฺพาสเวหิ เม จิตฺตํ วิมุจฺจิ, ขีณาสโว อโหสิํฯ

ตโตติ มม อาสวกฺขยโต ปจฺฉาฯ **นิรากตฺวา**ติ อตฺตนา สมาปนฺนํ ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา ตโต วุฏฺฐายฯ เตนาห **‘‘ปฏิสลฺลานวุฏฺฐิโต’’**ติฯ **สา เม อาสูปสมฺปทา**ติ ยา มํ อุทฺทิสฺส ‘‘เอหิ, ภทฺทา’’ติ สตฺถุ วาจา ปวตฺตา, สา เอว เม มยฺหํ อุปสมฺปทา อาสิฯ เอวํ **ชาติยา สตฺตวสฺเสน, ลทฺธา เม อุปสมฺปทา**ติ สาติสยํ สตฺถารา อตฺตโน กตํ อนุคฺคหํ สาสนสฺส จ นิยฺยานิกตํ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘อโห ธมฺมสุธมฺมตา’’**ติฯ

เอตฺถ จ ‘‘จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม’’ติ ขีณาสวภาวํ ปกาเสตฺวาปิ ปุน **‘‘ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา’’**ติ โลกิยาภิเญฺญกเทสทสฺสนํ ฉฬภิญฺญภาววิภาวนตฺถํฯ เตนาห อปทาเน ‘‘ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา’’ติฯ

ภทฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โสปากเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทิสฺวา ปาสาทฉายายนฺติอาทิกา อายสฺมโต โสปากเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล

พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิปฺเปสุ นิปฺผตฺตึ คโต กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา เอกสฺมึ ปพฺพเต วิหรติฯ สตฺถา อาสนฺนมรณํ ตํ ญตฺวา ตสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺโต อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปเวเทนฺโต ปุปฺผมยํ อาสนํ ปญฺญเปตฺวา อทาสิฯ สตฺถา ตตฺถ นิสีทิตฺวา, อนิจฺจตาปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมึ กถํ กเถตฺวา ตสฺส ปสฺสนฺตสฺเสว อากาเสน อคมาสิฯ โส ปุเพฺพ คหิตํ นิจฺจคฺคาหํ ปหาย อนิจฺจสญฺญํ หทเย ฐเปตฺวา, กาลงฺกตฺวา, เทวโลเก อุปฺปชฺชิตฺวา, อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต, อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห โสปากโยนิยํ นิพฺพตฺติฯ โส ชาติอาคเตน **โสปาโก**ติ นาเมน ปญฺญายิฯ เกจิ ปน ''วาณิชกุเล นิพฺพโตฺต, 'โสปาโก'ติ ปน นามมตฺต''นฺติ วทนฺติฯ ตํ อปทานปาฬิยา วิรุชฺฌติ ''ปจฺฉิเม ภเว สมฺปเตฺต, โสปากโยนุปาคมิ''นฺติ วจนโตฯ

ตสฺส จตุมาสชาตสฺส ปิตา กาลมกาสิ, จูฬปิตา โปเสสิฯ อนุกฺกเมน สตฺตวสฺสิโก ชาโตฯ เอกทิวสํ จูฬปิตา ''อตฺตโน ปุเตฺตน กลหํ กโรตี''ติ กุชฺฌิตฺวา, ตํ สุสานํ เนตฺวา, เทฺว หเตฺถ รชฺชุยา เอกโต พนฺธิตฺวา, ตาย เอว รชฺชุยา มตมนุสฺสสฺส สรีเร คาฬฺหํ พนฺธิตฺวา คโต ''สิงฺคาลาทโย ขาทนฺตู''ติฯ ปจฺฉิมภวิกตาย ทารกสฺส ปุญฺญผเลน สยํ มาเรตุํ น วิสหิ, สิงฺคาลาทโยปิ น อภิภวึสุฯ ทารโก อฑฺฒรตฺตสมเย เอวํ วิปฺปลปติ –

''กา คติ เม อคติสฺส, โก วา พนฺธุ อพนฺธุโน;
สุสานมชฺฌ พนฺธสฺส, โก เม อภยทายโก''ติฯ

สตฺถา ตาย เวลาย เวเนยฺยพนฺธเว โอโลเกนฺโต ทารกสฺส หทยพฺภนฺตเร ปชฺชลนฺตํ อรหตฺตูปนิสฺสยํ ทิสฺวา โอภาสํ ผริตฺวา สตึ ชเนตฺวา เอวมาห –

''เอหิ โสปาก มา ภายิ, โอโลกสฺสุ ตถาคตํ;
อหํ ตํ ตารยิสฺสามิ, ราหุมุเขว จนฺทิม''นฺติฯ

ทารโก พุทฺธานุภาเวน ฉินฺนพนฺธโน คาถาปริโยสาเน โสตาปโนฺน หุตฺวา คนฺธกุฏิสมฺมุเข อฏฺฐาสิฯ ตสฺส มาตา ปุตฺตํ อปสฺสนฺตี จูฬปิตรํ ปุจฺฉิตฺวา เตนสฺส ปวตฺติยา อกถิตาย ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา วิจินนฺตี ''พุทฺธา กิร อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ ชานนฺติ, ยํนูนาหํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา มม ปุตฺตสฺส ปวตฺตึ ชาเนยฺย''นฺติ สตฺถุ สนฺติกํ อคมาสิฯ สตฺถา, อิทฺธิยา ตํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา, ''ภเนฺต, มม ปุตฺตํ น ปสฺสามิ, อปิจ ภควา ตสฺส ปวตฺตึ ชานาตี''ติ ตาย ปุโฏฺฐ –

''น สนฺติ ปุตฺตา ตาณาย, น ปิตา นาปิ พนฺธวา;
อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส, นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา''ติฯ (ธ. ป. ๒๘๘) –

ธมฺมํ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา สา โสตาปนฺนา อโหสิฯ ทารโก อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒.๑๑๒-๑๒๓) –

''ปพฺภารํ โสธยนฺตสฺส, วิปิเน ปพฺพตุตฺตเม;
สิทฺธโตฺถ นาม ภควา, อาคจฺฉิ มม สนฺติกํฯ

''พุทฺธํ อุปคตํ ทิสฺวา, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
สนฺถรํ สนฺถริตฺวาน, ปุปฺผาสนมทาสหํฯ

''ปุปฺผาสเน นิสีทิตฺวา, สิทฺธโตฺถ โลกนายโก;

มมญฺจ คติมญฺญาย, อนิจฺจตมุทาหริฯ

‘‘อนิจฺจา วต สงฺขารา, อุปฺปาทวยธมฺมิโน;
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, เตสํ วูปสโม สุโขฯ

‘‘อิทํ วตฺวาน สพฺพญฺญู, โลกเชฏฺโฐ นราสโภ;
นภํ อพฺภุคฺคมี วีโร, หํสราชาว อมฺพเรฯ

‘‘สกํ ทิฏฺฐึ ชหิตฺวาน, ภาวยานิจฺจสญฺญหํ;
เอกาหํ ภาวยิตฺวาน, ตตฺถ กาลํ กโต อหํฯ

‘‘เทฺว สมฺปตฺตี อนุโภตฺวา, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
ปจฺฉิเม ภเว สมฺปตฺเต, สปากโยนุปาคมึฯ

‘‘อคารา อภินิกฺขมฺม, ปพฺพชึ อนคาริยํ;
ชาติยา สตฺตวโสฺสหํ, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต, สีเลสุ สุสมาหิโต;
โตเสตฺวาน มหานาคํ, อลตฺถํ อุปสมฺปทํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ปุปฺผทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ สญฺญํ ภาวยิํ ตทา;
ตํ สญฺญํ ภาวยนฺตสฺส, ปโตฺต เม อาสวกฺขโยฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ ภควา อิทฺธิํ ปฏิสํหริฯ สาปิ ปุตฺตํ ทิสฺวา หฏฺฐตุโฏฺฐ ตสฺส ขีณาสวภาวํ สุตฺวา ปพฺพาเชตฺวา คตาฯ โส สตฺถารํ คนฺธกุฏิจฺฉายายํ จงฺกมนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา, วนฺทิตฺวา อนุจงฺกมิฯ ตสฺส ภควา อุปสมฺปทํ อนุชานิตุกาโม ‘‘เอกํ นาม กิ’’นฺติอาทินา ทส ปเญฺห ปุจฺฉิฯ โสปิ สตฺถุ อธิปฺปายํ คณฺหโนฺต สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สํสเนฺทโนฺต ‘‘สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติอาทินา (ขุ. ปา. ๔.๑) เต ปเญฺห วิสฺสเชฺชสิฯ เตเนว เต กุมารปญฺหา นาม ชาตาฯ สตฺถา ตสฺส ปญฺหพฺยากรเณน อาราธิตจิโตฺต อุปสมฺปทํ อนุชานิฯ เตน สา ปญฺหพฺยากรณูปสมฺปทา นาม ชาตาฯ ตสฺสิมํ อตฺตโน ปวตฺติํ ปกาเสตฺวา เถโร อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๔๘๐. ‘‘ทิสฺวา ปาสาทฉายายํ, จงฺกมนฺตํ นรุตฺตมํ;
ตตฺถ นํ อุปสงฺกมฺม, วนฺทิสฺสํ ปุริสุตฺตมํฯ

๔๘๑. ‘‘เอกํสํ จีวรํ กตฺวา, สํหริตฺวาน ปาณโย;
อนุจงฺกมิสฺสํ วิรชํ, สพฺพสตฺตานมุตฺตมํฯ

๔๘๒. ‘‘ตโต ปเญฺห อปุจฺฉิ มํ, ปญฺหานํ โกวิโท วิทู;
อจฺฉมฺภี จ อภีโต จ, พฺยากาสิํ สตฺถุโน อหํฯ

๔๘๓. ‘‘วิสฺสชฺชิเตสุ ปเญฺหสุ, อนุโมทิ ตถาคโต;

ภิกฺขุสงฺฆํ วิโลเกตฺวา, อิมมตฺถํ อภาสถฯ

๔๘๔. ‘‘ลาภา องฺคานํ มคธานํ, เยสายํ ปริภุญฺชติ;
จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ, ปจฺจยํ สยนาสนํ;
ปจฺจุฏฺฐานญฺจ สามีจึ, เตสํ ลาภา’ติ จาพฺรวิฯ

๔๘๕. ‘‘อชฺชทเคฺค มํ โสปาก, ทสฺสนาโยปสงฺกม;
เอสา เจว เต โสปาก, ภวตุ อุปสมฺปทา’’’ฯ

๔๘๖. ‘‘ชาติยา สตฺตวเสฺสน, ลทฺธาน อุปสมฺปทํ;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, อโห ธมฺมสุธมฺมตา’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ปาสาทฉายายนฺ**ติ คนฺธกุฏิจฺฉายายํฯ **วนฺทิสฺสนฺ**ติ, อภิวนฺทึฯ

สํหริตฺวาน ปาณโยติ อุโภ หเตฺถ กมลมกุฬากาเรน สงฺคเต กตฺวา, อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ **อนุจงฺกมิสฺสนฺ**ติ จงฺกมนฺตสฺส สตฺถุโน อนุปจฺฉโต อนุคมนวเสน จงฺกมึฯ **วิรชนฺ**ติ วิคตราคาทิรชํฯ

ปเญฺหติ กุมารปเญฺหฯ **วิทู**ติ เวทิตพฺพํ วิทิตวา, สพฺพญฺญูติ อโตฺถฯ ‘‘สตฺถา มํ ปุจฺฉตี’’ติ อุปฺปชฺชนกสฺส ฉมฺภิตตฺตสฺส ภยสฺส จ เสตฺฆาเตน ปหีนตฺตา **อจฺฉมฺภี** จ **อภีโต** จ พฺยากาสิฯ

เยสายนฺติ เยสํ องฺคมคธานํ อยํ โสปาโกฯ **ปจฺจย**นฺติ คิลานปจฺจยํฯ **สามีจินฺ**ติ มคฺคทานพีชนาทิสามีจิกิริยํฯ

อชฺชทเคฺคติ ท-กาโร ปทสนฺธิกโร, อชฺช อเคฺค อาทึ กตฺวา, อชฺช ปฏฺฐายฯ ‘‘อชฺชตเคฺค’’ติปิ ปาฬิ, อชฺชตํ อาทึ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ทสฺสนาโยปสงฺกมา**ติ ‘‘หีนชโจฺจ, วยสา ตรุณตโร’’ติ วา อจิเนฺตตฺวา ทสฺสนาย มํ อุปสงฺกมฯ **เอสา เจวา**ติ ยา ตสฺส มม สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธึ สํสเนฺทตฺวา กตา ปญฺหวิสฺสชฺชนาฯ เอสาเยว เต ภวตุ อุปสมฺปทา อิติ จ อพฺรวีติ โยชนาฯ ‘‘ลทฺธา เม อุปสมฺปทา’’ติปิ ปาฬิฯ เย ปน ‘‘ลทฺธาน อุปสมฺปท’’นฺติปิ ปฐนฺติ, เตสํ **สตฺตวเสฺสนา**ติ สตฺตเมน วเสฺสนาติ อโตฺถ, สตฺตวเสฺสน วา หุตฺวาติ วจนเสโสฯ ยํ ปเนตฺถ อวุตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โสปากเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สรภงฺคเตฺถรคาถาวณฺณนา

สเร หเตฺถหีติอาทิกา อายสฺมโต สรภงฺคเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อนภิลกฺขิโต**ติสฺส กุลวํสาคตํ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต กาเม ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา สรติณานิ สยเมว ภญฺชิตฺวา ปณฺณสาลํ กตฺวา วสติฯ ตโต ปฏฺฐาย **สรภโงฺค**ติสฺส สมญฺญา อโหสิฯ อถ ภควา พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกเนฺต ตสฺส อรหตฺตูปนิสฺสยํ ทิสฺวา, ตตฺถ คนฺตฺวา, ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรเนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา ตเตฺถว วสติฯ อถสฺส ตา

ปสกาเล กตา ปณฺณสาลา ชิณฺณา ปลุคฺคา อโหสิฯ ตํ ทิสฺวา มนุสฺสา ‘‘กิสฺส, ภนฺเต, อิมํ กุฏิกํ น ปฏิสงฺขโรถา’’ติ อาหํสุฯ เถโร ‘‘กุฏิกา ยถา ตาปสกาเล กตา, อิทานิ ตถา กาตุํ น สกฺกา’’ติ ตํ สพฺพํ ปกาเสนฺโต –

๔๘๗. ‘‘สเร หเตฺถหิ ภญฺชิตฺวา, กตฺวาน กุฏิมจฺฉิสํ;
เตน เม สรภงฺคติ, นามํ สมฺมุติยา อหุฯ

๔๘๘. ‘‘น มยฺหํ กปฺปเต อชฺช, สเร หเตฺถหิ ภญฺชิตุํ;
สิกฺขาปทา โน ปญฺญตฺตา, โคตเมน ยสสฺสินา’’ติฯ – เทฺว คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **สเร หเตฺถหิ ภญฺชิตฺวา**ติ, ปุเพฺพ ตาปสกาเล สรติณานิ มม หเตฺถหิ ฉินฺทิตฺวา ติณกุฏึ กตฺวา **อจฺฉิสํ** วสึ, นิสีทิเญฺจว นิปชฺชิญฺจฯ **เตนา**ติ กุฏิกรณตฺถํ สรานํ ภญฺชเนนฯ **สมฺมุติยา**ติ อนฺวตฺถสมฺมุติยา สรภงฺคติ, นามํ อหุ อโหสิฯ

น มยฺหํ กปฺปเต อชฺชาติ อชฺช อิทานิ อุปสมฺปนฺนสฺส มยฺหํ **สเร** สรติเณ หเตฺถหิ ภญฺชิตุํ น กปฺปเต น วฏฺฏติฯ กสฺมา? **สิกฺขาปทา โน ปญฺญตฺตา, โคตเมน ยสสฺสินา**ติฯ เตน ยํ อมฺหากํ สตฺถารา สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มยํ ชีวิตเหตุนาปิ นาติกฺกมามาติ ทเสฺสติฯ

เอวํ เอเกน ปกาเรน ติณกุฏิกาย อปฏิสงฺขรเณ การณํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปเรนปิ ปริยาเยน นํ ทเสฺสนฺโต –

๔๘๙. ‘‘สกลํ สมตฺตํ โรคํ, สรภงฺค นาทฺทสํ ปุเพฺพ;
โสยํ โรโค ทิโฏฺฐ, วจนกเรนาติเทวสฺสา’’ติฯ – อิมํ คาถมาห;

ตตฺถ **สกล**นฺติ สพฺพํฯ **สมตฺต**นฺติ สมฺปุณฺณํ, สพฺพภาคโต อนวเสสนฺติ อโตฺถฯ **โรค**นฺติ ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน รุชนเฏฺฐน โรคภูตํ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ สนฺธาย วทติฯ **นาทฺทสํ ปุเพฺพ**ติ สตฺถุ โอวาทปฏิลาภโต ปุเพฺพ น อทฺทกฺขึฯ **โสยํ โรโค ทิโฏฺฐ, วจนกเรนาติเทวสฺสา**ติ สมฺมุติเทวา อุปปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติ สเพฺพปิ เทเว อตฺตโน สีลาทิคุเณหิ อติกฺกมิตฺวา ฐิตตฺตา อติเทวสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอวาทปฏิกเรน สรภเงฺคน โส อยํ ขนฺธปญฺจกสงฺขาโต โรโค วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ปญฺจกฺขนฺธโต ทิโฏฺฐ, ปริญฺญาโตติ อโตฺถฯ เอเตน เอวํ อตฺตภาวกุฏิกายมฺปิ อนเปโกฺข พาหิรํ ติณกุฏิกํ กถํ ปฏิสงฺขริสฺสตีติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ยํ มคฺคํ ปฏิปชฺชเนฺตน มยา อยํ อตฺตภาวโรโค ยาถาวโต ทิโฏฺฐ, สฺวายํ มโคฺค สพฺพพุทฺธสาธารโณฯ เยน เนสํ โอวาทธโมฺมปิ มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณสทิโส ยตฺถาหํ ปติฎฺฐาย ทุกฺขกฺขยํ ปโตฺตติ เอวํ อตฺตโน อรหตฺตปฏิปตฺตึ พฺยากโรโนฺต –

๔๙๐. ‘‘เยเนว มเคฺคน คโต วิปสฺสี, เยเนว มเคฺคน สิขี จ เวสฺสภู;
กกุสนฺธโกณาคมโน จ กสฺสโป, เตนญฺชเสน อคมาสิ โคตโมฯ

๔๙๑. ‘‘วีตตณฺหา อนาทานา, สตฺต พุทฺธา ขโยคธา;
เยหายํ เทสิโต ธโมฺม, ธมฺมภูเตหิ ตาทิภิฯ

๔๙๒. ‘‘จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, อนุกมฺปาย ปาณินํ;
ทุกฺขํ สมุทโย มโคฺค, นิโรโธ ทุกฺขสงฺขโยฯ

๔๙๓‘‘ยสฺมึ นิวตฺตเต ทุกฺขํ, สํสารสฺมึ อนนฺตกํ;
เภทา อิมสฺส กายสฺส, ชีวิตสฺส จ สงฺขยา;
อโญฺญ ปุนพฺภโว นตฺถิ, สุวิมุโตฺตมฺหิ สพฺพธี’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิ –

ตตฺถ **เยเนว มเคฺคนา**ติ เยเนว สปุพฺพภาเคน อริเยน อฏฺฐงฺคิเกน มเคฺคนฯ **คโต**ติ ปฏิปโนฺน นิพฺพานํ อธิคโตฯ **วิปสฺสี**ติ วิปสฺสี สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ **กกุสนฺธา**ติ อวิภตฺติโก นิเทฺทโสฯ ‘‘กกุสนฺธโกณาคมนา’’ติปิ ปาโฐฯ **เตนญฺชเสนา**ติ เตเนว อญฺชเสน อริยมเคฺคนฯ

อนาทานาติ อนุปาทานา อปฺปฏิสนฺธิกา วาฯ **ขโยคธา**ติ นิพฺพาโนคธา นิพฺพานปติฏฺฐาฯ **เยหายํ เทสิโต ธโมฺม**ติ เยหิ สตฺตหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อยํ สาสนธโมฺม เทสิโต ปเวทิโตฯ **ธมฺมภูเตหี**ติ ธมฺมกายตาย ธมฺมสภาเวหิ, นวโลกุตฺตรธมฺมโต วา ภูเตหิ ชาเตหิ, ธมฺมํ วา ปเตฺตหิฯ **ตาทิภี**ติ, อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวปฺปเตฺตหิฯ

‘‘จตฺตาริ อริยสจฺจานี’’ติอาทินา เตหิ เทสิตํ ธมฺมํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **จตฺตารี**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อริยสจฺจานี**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมทสฺสนํฯ วจนตฺถโต ปน อริยานิ จ อวิตถเฏฺฐน สจฺจานิ จาติ อริยสจฺจานิ, อริยสฺส วา ภควโต สจฺจานิ เตน เทสิตตฺตา, อริยภาวกรานิ วา สจฺจานีติ อริยสจฺจานิฯ กุจฺฉิตภาวโต ตุจฺฉภาวโต จ **ทุกฺขํ,** อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํฯ ตํ ทุกฺขํ สมุเทติ เอตสฺมาติ **สมุทโย,** ตณฺหาฯ กิเลเส มาเรนฺต คจฺฉติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคียตีติ วา **มโคฺค,** สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ ธมฺมาฯ สํสารจารกสงฺขาโต นตฺถิ เอตฺถ โรโธ, เอตสฺมึ วา อธิคเต ปุคฺคลสฺส โรธาภาโว โหติ, นิรุชฺฌติ ทุกฺขเมตฺถาติ วา **นิโรโธ,** นิพฺพานํฯ เตนาห ‘‘ทุกฺขสงฺขโย’’ติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมินฺติ ยสฺมึ นิโรเธ นิพฺพาเน อธิคเตฯ **นิวตฺตเต**ติ อริยมคฺคภาวนาย สติ **อนนฺตกํ** อปริยนฺตํ อิมสฺมึ สํสาเร ชาติอาทิทุกฺขํ น ปวตฺตติ อุจฺฉิชฺชติ, โส นิโรโธติ อยํ ธมฺมภูเตหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ เทสิโต ธโมฺมติ โยชนาฯ **‘‘เภทา’’**ติอาทินา ‘‘โรโค ทิโฏฺฐ’’ติ ทุกฺขปริญฺญาย สูจิตํ อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺตึ สรูปโต ทเสฺสติฯ ‘‘ยสฺมึ นิพฺพตฺตเต ทุกฺข’’นฺติ ปน ปาเฐ สกลคาถาย ตตฺถายํ โยชนา – **ยสฺมึ** ขนฺธาทิปฏิปาฏิสญฺญิเต สํสาเร อิทํ อนนฺตกํ ชาติอาทิทุกฺขํ นิพฺพตฺตํ, โส อิโต ทุกฺขปฺปตฺติโต อโญฺญ ปุนปฺปุนํ ภวนภาวโต ปุนพฺภโวฯ อิมสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส สงฺขยา กายสงฺขาตสฺส ขนฺธปญฺจกสฺส เภทา วินาสา อุทฺธํ นตฺถิ, ตสฺมา สพฺพธิ สเพฺพหิ กิเลเสหิ สเพฺพหิ ภเวหิ สุฏฺฐุ วิมุโตฺต วิสํยุโตฺต อมฺหีติฯ

สรภงฺคเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อฏฺฐกนิปาโต

๑. มหากจฺจายนเตฺถรคาถาวณฺณนา

อฏฺฐกนิปาเต **กมฺมํ พหุก**นฺติอาทิกา อายสฺมโต มหากจฺจายนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วุทฺธิปฺปโตฺต, เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารา สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิยมานํ เอกํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา, สยมฺปิ ตํ ฐานํ ปเตฺถโนฺต ปณิธานํ กตฺวา, ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา, เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล วิชฺชาธโร หุตฺวา อากาเสน คจฺฉโนฺต สตฺถารํ หิมวนฺตปพฺพเต เอกสฺมิํ วนสเณฺฑ นิสินฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กณิการปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน อปราปรํ สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต กสฺสปทสพลสฺส กาเล พาราณสิยํ กุลฆเร นิพฺพตฺติตฺวา ปรินิพฺพุเต ภควติ สุวณฺณเจติยกรณฏฺฐาเน สตสหสฺสคฺฆนิกาย สุวณฺณิฏฺฐกาย ปูชํ กตฺวา, ‘‘ภควา มยฺหํ นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สรีรํ สุวณฺณวณฺณํ โหตู’’ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ

ตโต ยาวชีวํ กุสลกมฺมํ กตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อุเชฺชนิยํ รโญฺญ จณฺฑปโชฺชตสฺส ปุโรหิตเคเห นิพฺพตฺติฯ ตสฺส นามคฺคหณทิวเส มาตา ‘‘มยฺหํ ปุโตฺต สุวณฺณวโณฺณ, อตฺตโน นามํ คเหตฺวา อาคโต’’ติ **กญฺจนมาณโว** เตฺวว นามํ อกาสิฯ โส วุฑฺฒิมนฺวาย ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา ปิตุ อจฺจเยน ปุโรหิตฏฺฐานํ ลภิฯ โส โคตฺตวเสน **กจฺจายโน**ติ ปญฺญายิตฺถฯ ตํ ราชา จณฺฑปโชฺชโต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา, ‘‘อาจริย, ตฺวํ ตตฺถ คนฺตฺวา สตฺถารํ อิธาเนหี’’ติ เปเสสิฯ โส อตฺตฏฺฐโม สตฺถุ สนฺติกํ อุปคโตฯ ตสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสติฯ เทสนาปริโยสาเน โส สตฺตหิ ชเนหิ สทฺธิํ สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๔.๑-๒๗) –

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, อเนโช อชิตํ ชโย;
สตสหเสฺส กปฺปานํ, อิโต อุปฺปชฺชิ นายโกฯ

‘‘วีโร กมลปตฺตโกฺข, สสงฺกวิมลานโน;
กนกาจลสงฺกาโส, รวิทิตฺติสมปฺปโภฯ

‘‘สตฺตเนตฺตมโนหารี, วรลกฺขณภูสิโต;
สพฺพวากฺยปถาตีโต, มนุชามรสกฺกโตฯ

‘‘สมฺพุโทฺธ โพธยํ สเตฺต, วาคีโส มธุรสฺสโร;
กรุณานิพนฺธสนฺตาโน, ปริสาสุ วิสารโทฯ

‘‘เทเสติ มธุรํ ธมฺมํ, จตุสจฺจูปสํหิตํ;
นิมฺนฺเค โมหปงฺกมฺหิ, สมุทฺธรติ ปาณิเนฯ

‘‘ตทา เอกจโร หุตฺวา, ตาปโส หิมวาลโย;
นภสา มานุสํ โลกํ, คจฺฉโนฺต ชินมทฺทสํฯ

‘‘อุเปจฺจ สนฺติกํ ตสฺส, อโสฺสสึ ธมฺมเทสนํ;
วณฺณยนฺตสฺส วีรสฺส, สาวกสฺส มหาคุณํฯ

‘‘สํขิเตฺตน มยา วุตฺตํ, วิตฺถาเรน ปกาสยํ;
ปริสํ มญฺจ โตเสติ, ยถา กจฺจายโน อยํฯ

‘‘นาหํ เอวมิเธกจฺจํ, อญฺญํ ปสฺสามิ สาวกํ;
ตสฺมาตทเคฺค เอสโคฺค, เอวํ ธาเรถ ภิกฺขโวฯ

‘‘ตทาหํ วิมฺหิโต หุตฺวา, สุตฺวา วากฺยํ มโนรมํ;
หิมวนฺตํ คมิตฺวาน, อาหิตฺวา ปุปฺผสญฺจยํฯ

‘‘ปูเชตฺวา โลกสรณํ, ตํ ฐานมภิปตฺถยึ;
ตทา มมาสยํ ญตฺวา, พฺยากาสิ ส รณญฺชโหฯ

‘‘ปสฺสเถตํ อิสิวรํ, นิทฺธนฺตกนกตฺตจํ;
อุทฺธคฺคโลมํ ปีณํสํ, อจลํ ปญฺชลึ ฐิตํฯ

‘‘หาสํ สุปุณฺณนยนํ, พุทฺธวณฺณคตาสยํ;
ธมฺมชํ อุคฺคหทยํ, อมตาสิตฺตสนฺนิภํฯ

‘‘กจฺจานสฺส คุณํ สุตฺวา, ตํ ฐานํ ปตฺถยํ ฐิโต;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, โคตมสฺส มหามุเนฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
กจฺจาโน นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘พหุสฺสุโต มหาญาณี, อธิปฺปายวิทู มุเน;
ปาปุณิสฺสติ ตํ ฐานํ, ยถายํ พฺยากโต มยาฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ทุเว ภเว สํสรามิ, เทวเตฺต อถ มานุเส;
อญฺญํ คตึ น คจฺฉามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ทุเว กุเล ปชายามิ, ขตฺติเย อถ พฺราหฺมเณ;
นีเจ กุเล น ชายามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ปจฺฉิเม จ ภเว ทานิ, ชาโต อุเชฺชนิยํ ปุเร;
ปโชฺชตสฺส จ จณฺฑสฺส, ปุโรหิตทิชาธิโนฯ

‘‘ปุโตฺต ติริฏิวจฺฉสฺส, นิปุโณ เวทปารคู;
มาตา จ จนฺทิมา นาม, กจฺจาโนหํ วรตฺตโจฯ

‘‘วีมํสนตฺถํ พุทฺธสฺส, ภูมิปาเลน เปสิโต;
ทิสฺวา โมกฺขปุรทฺวารํ, นายกํ คุณสญฺจยํฯ

‘‘สุตฺวา จ วิมลํ วากฺยํ, คติปงฺกวิโสสนํ;
ปาปุณึ อมตํ สนฺตํ, เสเสหิ สห สตฺตหิฯ

‘‘อธิปฺปายวิทู ชาโต, สุคตสฺส มหามเตฯ
ฐปิโต เอตทเคฺค จ, สุสมิทฺธมโนรโถฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ สตฺถา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เต ตาวเทว ทฺวงฺคุลมตฺตเกสมสฺสุกา อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสตฺถฺฐิกตฺเถรา วิย อเหสุํฯ เอวํ เถโร สทตฺถํ นิปฺผาเทตฺวา, ‘‘ภเนฺต, ราชา ปโชฺชโต ตุมฺหากํ ปาเท วนฺทิตุํ ธมฺมญฺจ โสตุํ อิจฺฉตี’’ติ สตฺถุ อาโรเจสิฯ สตฺถา, ‘‘ตฺวํเยว, ภิกฺขุ, ตตฺถ คจฺฉ, ตยิ คเตปิ ราชา ปสีทิสฺสตี’’ติ อาหฯ เถโร สตฺถุ อาณาย อตฺตฏฺฐโม ตตฺถ คนฺตฺวา ราชานํ ปสาเทตฺวา อวนฺตีสุ สาสนํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุน สตฺถุ สนฺติกเมว คโตฯ โส เอกทิวสํ สมฺพหุเล ภิกฺขู สมณธมฺมํ ปหาย กมฺมาราเม สงฺคณิการาเม รสตณฺหานุคเต จ ปมาทวิหาริโน ทิสฺวา เตสํ โอวาทวเสน –

๔๙๔. กมฺมํ พหุกํ น การเย, ปริวเชฺชยฺย ชนํ น อุยฺยเม;
โส อุสฺสุโกฺก รสานุคิโทฺธ, อตฺถํ ริญฺจติ โย สุขาธิวาโหฯ

๔๙๕. ปโงฺกติ หิ นํ อเวทยุํ, ยายํ วนฺทนปูชนา กุเลสุ;
สุขุมํ สลฺลํ ทุรุพฺพหํ, สกฺกาโร กาปุริเสน ทุชฺชโห’’ติฯ –

เทฺว คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **กมฺมํ พหุกํ น การเย**ติ นวาวาสการาปนาทิํ สมณธมฺมกรณสฺส ปริพนฺธภูตํ มหนฺตํ นวกมฺมํ น ปฏฺฐเปยฺย, ขุทฺทกํ อปฺปสมารมฺภํ ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณาทิํ สตฺถุ วจนปฏิปูชนตฺถํ กาตพฺพเมวฯ **ปริวเชฺชยฺย ชน**นฺติ คณสงฺคณิกวเสน ชนํ วิวเชฺชยฺยฯ ชนนฺติ วา ยาทิสํ สํเสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, ตาทิสํ อกลฺยาณมิตฺตภูตํ ชนํ ปริวเชฺชยฺยฯ **น อุยฺยเม**ติ, ปจฺจยุปฺปาทนตฺถํ กุลสงฺคณฺหนวเสน น วายเมยฺย, ยสฺมา **โส อุสฺสุโกฺก รสานุคิโทฺธ, อตฺถํ ริญฺจติ โย สุขาธิวาโห**ติ โย รสานุคิโทฺธ รสตณฺหาวสิโก ภิกฺขุ ปจฺจยุปฺปาทนปสุโต, โส กุลสงฺคณฺหนตฺถํ อุสฺสุโกฺก, เตสุ สุขิเตสุ สุขิโต, ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต, อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนา โยคํ อาปชฺชติ, โย สุขาธิวาโห สมถวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานสุขาวโห สีลาทิอโตฺถ, ตํ ริญฺจติ ปชหติ เอกํเสน อตฺตานํ ตโต วิเวเจตีติ อโตฺถฯ

เอวํ ปฐมคาถาย ‘‘กมฺมารามตํ สงฺคณิการามตํ ปจฺจยเคธญฺจ วเชฺชถา’’ติ โอวทิตฺวา อิทานิ สกฺการาภิลาสํ ครหโนฺต ทุติยํ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยา อยํ ภิกฺขาย อุปคตานํ ปพฺพชิตานํ กุเลสุ เคหวาสีหิ คุณสมฺภาวนาย กรียมานา วนฺทนา ปูชนา จ, ยสฺมา ตํ อภาวิตตฺตานํ โอสีทาปนเฏฺฐน มลินภาวกรณเฏฺฐน จ **ปโงฺก** กทฺทโมติ พุทฺธาทโย อริยา **ปเวทยุํ** อพฺภญฺญํสุ ปเวเทสุํ วา, ยสฺมา จ อปริญฺญาตกฺขนฺธานํ อนฺธปุถุชฺชนานํ สกฺการาภิลาสํ ทุวิเญฺญยฺยสภาวตาย ปีฬาชนนโต อโนฺต ตุทนโต ทุรุทฺธรณโต จ **สุขุมํ สลฺลํ ทุรุพฺพหํ** ปเวทยุํ, ตโต เอว สกฺกาโร กาปุริเสน **ทุชฺชโห** ทุปฺปชเหโยฺย ตสฺส ปหานปฏิปตฺติยา อปฺปฏิปชฺ

ชนโตฯ สกฺการาภิลาสปฺปหาเนน หิ สกฺกาโร ปหีโน โหติ, ตสฺมา ตสฺส ปหานาย อาโยโค กรณีโยติ ทเสฺสติ –

๔๙๖. “น ปรสฺสุปนิธาย, กมฺมํ มจฺจสฺส ปาปกํ;
อตฺตนา ตํ น เสเวยฺย, กมฺมพนฺธู หิ มาติยาฯ

๔๙๗. “น ปเร วจนา โจโร, น ปเร วจนา มุนิ;
อตฺตา จ นํ ยถา เวทิ, เทวาปิ นํ ตถา วิทูฯ

๔๙๘. “ปเร จ น วิชานนฺติ, มยเมตฺถ ยมามเส;
เย จ ตตฺถ วิชานนฺติ, ตโต สมฺมนฺติ เมธคาฯ

๔๙๙. “ชีวเต วาปิ สปฺปญฺโญ, อปิ วิตฺตปริกฺขโย;
ปญฺญาย จ อลาเภน, วิตฺตวาปิ น ชีวติฯ

๕๐๐. “สพฺพํ สุณาติ โสเตน, สพฺพํ ปสฺสติ จกฺขุนา;
น จ ทิฏฺฐํ สุตํ ธีโร, สพฺพํ อุชฺฌิตุมรหติฯ

๕๐๑. “จกฺขุมาสฺส ยถา อนฺธ, โสตวา พธิโร ยถา;
ปญฺญวาสฺส ยถา มูโค, พลวา ทุพฺพโลริว;
อถ อเตฺถ สมุปฺปเนฺน, สเยถ มตสายิก”นฺติฯ –

อิมา ฉ คาถา รโญฺญ ปโชฺชตสฺส โอวาทวเสน อภาสิฯ โส กิร พฺราหฺมเณ สทฺทหิตฺวา ปสุฆาตยญฺญํ กาเรติ, กมฺมํ อโสเธตฺวาว อโจเร โจรสญฺญาย ทเณฺฑสิ, อฏฺฏกรเณ จ อสฺสามิเก สามิเก กโรติ, สามิเก จ อสฺสามิเกฯ ตโต นํ เถโร วิเวเจตุํ **“น ปรสฺสา”**ติอาทินา ฉ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **น ปรสฺสุปนิธาย, กมฺมํ มจฺจสฺส ปาปก**นฺติ ปรสฺส มจฺจสฺส สตฺตสฺส อุปนิธาย อุทฺทิสฺส การณํ กตฺวา ปาปกํ วธพนฺธาทิกมฺมํ น เสเวยฺย, ปเรน น การาเปยฺยาติ อโตฺถฯ **อตฺตนา ตํ น เสเวยฺยา**ติ อตฺตนาปิ ตํ ปาปกํ น กเรยฺยฯ กสฺมา? **กมฺมพนฺธู หิ มาติยา** อิเม มาติยา มจฺจา กมฺมทายาทา, ตสฺมา อตฺตนา จ กิญฺจิ ปาปกมฺมํ น กเรยฺย, ปเรนปิ น การาเปยฺยาติ อโตฺถฯ

น ปเร วจนา โจโรติ อตฺตนา โจริยํ อกตฺวา ปรวจนา ปรสฺส วจนมเตฺตน โจโร นาม น โหติ, ตถา **น ปเร วจนา มุนิ** ปรสฺส วจนมเตฺตน มุนิ สุวิสุทฺธกายวจีมโนสมาจาโร น โหติฯ เอตฺถ หิ **ปเร**ติ วิภตฺติอโลปํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ เกจิ ปน “ปเรสนฺติ วตฺตเพฺพ ปเรติ สํ-การโลปํ กตฺวา นิทฺทิฏฺฐ”นฺติ วทนฺติฯ **อตฺตา จ นํ ยถา เวที**ติ นํ สตฺตํ ตสฺส อตฺตา จิตฺตํ ยถา “อหํ ปริสุโทฺธ, อปริสุโทฺธ วา”ติ ยาถาวโต อเวทิ ชานาติฯ **เทวาปิ นํ ตถา วิทู**ติ วิสุทฺธิเทวา, อุปปตฺติเทวา จ ตถา วิทู วิทนฺติ ชานนฺติ, ตสฺมา สยํ ตาทิสา เทวา จ ปมาณํ สุทฺธาสุทฺธานํ สุทฺธาสุทฺธภาวชานเน, น เย เกจิ อิจฺฉาโทสปเรตา สตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

ปเรติ ปณฺฑิเต ฐเปตฺวา ตโต อเญฺญ, กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชํ กมฺมํ กมฺมผลํ กายสฺส อสุภตํ สงฺขารานํ อนิจฺจตํ อชานนฺตา อิธ ปเร นามฯ เต **มยเมตฺถ** อิมสฺมิํ ชีวโลเก **ยมาม** อุปรมาม, “สตตํ สมิตํ มจฺจุ สนฺติกํ คจฺฉามา”ติ น ชานนฺติฯ **เย จ ตตฺถ วิชานนฺตี**ติ เย จ ตตฺถ ปณฺฑิตา “มยํ มจฺจุ สมีปํ คจฺฉามา”ติ วิชานนฺติฯ **ตโต สมฺมนฺติ เมธคา**ติ เอวญฺหิ เต ชานนฺ

ตา เมธคานํ ปรวิหึสนานํ วูปสมาย ปฏิปชฺชนฺติ, อตฺตนา ปเร จ อเญฺญ น เมธนฺติ น พาเธนฺตีติ อโตฺถฯ ตฺวํ ปน ชีวิตนิมิตฺตํ อโจเร โจเร กโรนฺตปิ ทณฺฑเนน สามิเก อสฺสามิเก กโรนฺตปิ ธนชานิยา พาธสิ ปญฺญาเวกลฺลโตฯ ตถา อกโรนฺตปิ **ชีวเต วาปิ สปฺปโญฺญ, อปิ วิตฺตปริกฺขโย** ปริกฺขีณธโนปิ สปฺปญฺญชาติโก อิตรีตรสโนฺตเสน สนฺตุโฎฺฐ อนวชฺชาย ชีวิกาย ชีวติเยวฯ ตสฺส หิ ชีวิตํ นามฯ เตนาห ภควา – ‘‘ปญฺญาชีวิํ ชีวิตมาหุ เสฎฺฐ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๓, ๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๔)ฯ ทุเมฺมธปุคฺคโล ปน ปญฺญาย จ อลาเภน ทิฎฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกญฺจ อตฺถํ วิราเธโนฺต วิตฺตวาปิ น ชีวติ ครหาทิปฺปวตฺติยา ชีวโนฺต นาม น โหติ, อนุปายญฺญุตาย ยถาธิคตํ ธนํ นาเสโนฺต ชีวิตมฺปิ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติเยวฯ

อิมา กิร จตโสฺสปิ คาถา เถโร สุปินเนฺตน รโญฺญ กเถสิฯ ราชา สุปินํ ทิสฺวา เถรํ นมสฺสโนฺตเยว ปพุชฺฌิตฺวา ปภาตาย รตฺติยา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อตฺตนา ทิฎฺฐนิยาเมน สุปินํ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา เถโร ตา คาถา ปจฺจุนฺภาสิตฺวา **‘‘สพฺพํ สุณาตี’’**ติอาทินา ทฺวีหิ คาถาหิ ราชานํ โอวทิฯ ตตฺถ **สพฺพํ สุณาติ โสเตนา**ติ อิธ โสตพฺพํ สทฺทํ อาปาถคตํ สพฺพํ สุภาสิตํ ทุพฺภาสิตญฺจ อพธิโร โสเตน สุณาติฯ ตถา สพฺพํ รูปํ สุนฺทรํ อสุนฺทรมฺปิ จกฺขุนา อนโนฺธ ปสฺสติ, อยมินฺทฺริยานํ สภาโวฯ ตตฺถ ปน **น จ ทิฎฺฐํ สุตํ ธีโร, สพฺพํ อุชฺฌิตุ**นฺติ จ นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ ยญฺหิ ตํ ทิฎฺฐํ สุตํ วา, น ตํ สพฺพํ ธีโร สปฺปโญฺญ อุชฺฌิตุํ ปริจฺจชิตุํ คเหตุํ วา อรหติฯ คุณาคุณํ ปน ตตฺถ อุปปริกฺขิตฺวา อุชฺฌิตพฺพเมว อุชฺฌิตุํ คเหตพฺพญฺจ คเหตุํ อรหติ, ตสฺมา **จกฺขุมาสฺส ยถา อโนฺธ** จกฺขุมาปิ สมาโน อุชฺฌิตเพฺพ ทิเฎฺฐ อโนฺธ ยถา อสฺส อปสฺสโนฺต วิย ภเวยฺย, ตถา อุชฺฌิตเพฺพ สุเต โสตวาปิ พธิโร ยถา อสฺส อสุณโนฺต วิย ภเวยฺยฯ **ปญฺญวาสฺส ยถา มูโค**ติ วิจารณปญฺญาย ปญฺญวา วจนกุสโลปิ อวตฺตเพฺพ มูโค วิย ภเวยฺยฯ **พลวา** ถามสมฺปโนฺนปิ อกตฺตเพฺพ ทุพฺพโลริว, รกาโร ปทสนฺธิกโร, อสมโตฺถ วิย ภเวยฺยฯ **อถ อเตฺถ สมุปฺปเนฺน, สเยถ มตสายิก**นฺติ อตฺตนา กาตพฺพกิเจฺจ อุปฺปเนฺน อุปฎฺฐิเต มตสายิกํ สเยถ, มตสายิกํ สยิตฺวาปิ ตํ กิจฺจํ ตีเรตพฺพเมว, น วิราเธตพฺพํฯ อถ วา **อถ อเตฺถ สมุปฺปเนฺน**ติ อตฺตนา อกรณีเย อเตฺถ กิเจฺจ อุปฺปเนฺน อุปฎฺฐิเต มตสายิกํ สเยถ, มตสายิกํ สยิตฺวาปิ ตํ น กาตพฺพเมวฯ น หิ ปณฺฑิโต อยุตฺตํ กาตุมรหตีติ เอวํ เถเรน โอวทิโต ราชา อกตฺตพฺพํ ปหาย กาตเพฺพเยว ยุตฺตปฺปยุโตฺต อโหสีติฯ

มหากจฺจายนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สิริมิตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

อโกฺกธโนติอาทิกา อายสฺมโต สิริมิตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห มหทฺธนกุฎุมฺพิกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สิริมิโตฺต**ติ ลทฺธนาโมฯ ตสฺส กิร มาตา สิริคุตฺตสฺส ภคินีฯ ตสฺส วตฺถุ **ธมฺมปทวณฺณนายํ** (ธ. ป. อฎฺฐ. ๑.ครหทินฺนวตฺถุ) อาคตเมวฯ โส สิริคุตฺตสฺส ภาคิเนโยฺย สิริมิโตฺต วยปฺปโตฺต สตฺถุ ธนปาลทมเน ลทฺธปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปโตฺตฯ เอกทิวสํ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิตุํ อาสนํ อภิรุหิตฺวา จิตฺตพีชนิํ คเหตฺวา นิสิเนฺน ภิกฺขูนํ ธมฺมํ กเถสิฯ กเถโนฺต จ อุฬารตเร คุเณ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต –

๕๐๒. ‘‘อโกฺกธโนนุปนาหี, อมาโย ริตฺตเปสุโณ;
ส เว ตาทิสโก ภิกฺขุ, เอวํ เปจฺจ น โสจติฯ

๕๐๓. ‘‘อโกฺกธโนนุปนาหี, อมาโย ริตฺตเปสุโณ;
คุตฺตทฺวาโร สทา ภิกฺขุ, เอวํ เปจฺจ น โสจติฯ

๕๐๔. ‘‘อโกฺกธโนนุปนาหี, อมาโย ริตฺตเปสุโณ;
กลฺยาณสีโล โส ภิกฺขุ, เอวํ เปจฺจ น โสจติฯ

๕๐๕. ‘‘อโกฺกธโนนุปนาหี, อมาโย ริตฺตเปสุโณ;
กลฺยาณมิโตฺต โส ภิกฺขุ, เอวํ เปจฺจ น โสจติฯ

๕๐๖. ‘‘อโกฺกธโนนุปนาหี, อมาโย ริตฺตเปสุโณ;
กลฺยาณปโญฺญ โส ภิกฺขุ, เอวํ เปจฺจ น โสจติฯ

๕๐๗. ‘‘ยสฺส สทฺธา ตถาคเต, อจลา สุปฺปติฎฺฐิตา;
สีลญฺจ ยสฺส กลฺยาณํ, อริยกนฺตํ ปสํสิตํฯ

๕๐๘. ‘‘สเงฺฆ ปสาโท ยสฺสตฺถิ, อุชุภูตญฺจ ทสฺสนํ;
อทลิโทฺทติ ตํ อาหุ, อโมฆํ ตสฺส ชีวิตํฯ

๕๐๙. ‘‘ตสฺมา สทฺธญฺจ สีลญฺจ, ปสาทํ ธมฺมทสฺสนํ;
อนุยุเญฺชถ เมธาวี, สรํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **อโกฺกธโน**ติ อกุชฺฌนสีโลฯ อุปฺปฎฺฐิเต หิ โกธุปฺปตฺตินิมิเตฺต อธิวาสนขนฺติยํ ฐตฺวา โกปสฺส อนุปฺปาทโกฯ **อนุปนาหี**ติ น อุปนาหโก, ปเรหิ กตํ อปราธํ ปฎิจฺจ ‘‘อโกฺกจฺฉิ มํ อวธิ มํ, อชินิ มํ อหาสิ เม’’ติอาทินา (ธ. ป. ๓; มหาว. ๔๖๔; ม. นิ. ๓.๒๓๗) โกธสฺส อนุปนยฺหนสีโลฯ สนฺตโทสปฎิจฺฉาทนลกฺขณาย มายาย อภาวโต **อมาโย**ฯ ปิสุณวาจาวิรหิตโต **ริตฺตเปสุโณ, ส เว ตาทิสโก ภิกฺขู**ติ โส ตถารูโป ตถาชาติโก ยถาวุตฺตคุณสมนฺนาคโต ภิกฺขุ ฯ เอวํ ยถาวุตฺตปฎิปตฺติยา **เปจฺจ** ปรโลเก น โสจติ โสกนิมิตฺตสฺส อภาวโตฯ จกฺขุทฺวาราทโย กายทฺวาราทโย จ คุตฺตา ปิหิตา สํวุตา เอตสฺสาติ **คุตฺตทฺวาโร**ฯ **กลฺยาณสีโล**ติ สุนฺทรสีโล สุวิสุทฺธสีโลฯ **กลฺยาณมิโตฺต**ติ –

‘‘ปิโย ครุภาวนิโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, โน จฎฺฐาเน นิโยชเย’’ติฯ (อ. นิ. ๗.๓๗) –

เอวํ วิภาวิตลกฺขโณ กลฺยาณมิโตฺต เอตสฺสาติ กลฺยาณมิโตฺตฯ **กลฺยาณปโญฺญ**ติ สุนฺทรปโญฺญฯ ยทิปิ ปญฺญา นาม อสุนฺทรา นตฺถิ, นิยฺยานิกาย ปน ปญฺญาย วเสน เอวํ วุตฺตํ

เอวเมตฺถ โกธาทีนํ วิกฺขมฺภนวเสน สมุเจฺฉทวเสน จ อโกฺกธนาทิมุเขน, ปุคฺคลาธิฎฺฐานาย คาถาย สมฺมาปฎิปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นิปฺผตฺติตโลกุตฺตรสทฺธาทิเก อุทฺธริตฺวา ปุคฺคลาธิฎฺฐานาย เอว คาถาย สมฺมาปฎิปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยสฺส สทฺธา’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยสฺส** ปุคฺคลสฺส **ตถาคเต** สมฺมาสมฺพุเทฺธ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินยปฺปวตฺตา มเคฺคนาคตสทฺธา, ตโต เอว **อจลา** อวิกมฺปา สุฎฺฐุ ปติฎฺฐิตาฯ ‘‘อตฺถี’’ติ, ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **อริยกนฺต**นฺติ อริยานํ กนฺตํ ปิยายิตํ ภวนฺตเรปิ อวิชหนโตฯ **ปสํสิต**นฺติ พุทฺธาทีหิ ปสฎฺฐํ, วณฺณิตํ โถมิตํ อตฺถีติ โยชนาฯ ตํ ปเนตํ สีลํ คหฎฺฐสีลํ ปพฺพชิตสีลนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ คหฎฺฐสีลํ นาม ปญฺจสิกฺขาปทสีลํ, ยํ คหเฎฺฐน รกฺขิตุํ สกฺกาฯ ปพฺพชิตสีลํ นาม ทสสิกฺขาปท

สีลํ อุปาทาย สพฺพํ จตุปาริสุทฺธิสีลํ, ตยิทํ สพฺพมฺปิ อขณฺฑาทิภาเวน อปรามฏฺฐตาย ‘‘กลฺยาณ’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

สงฺเฆ ปสาโท ยสฺสตฺถีติ ‘‘สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ’’ติอาทินา อริยสงฺเฆ ปสาโท สทฺธา ยสฺส ปุคฺคลสฺส อตฺถิ อจโล สุปฺปติฏฺฐิโตติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **อุชุภูตญฺจ ทสฺสน**นฺติ ทิฏฺฐิวงฺกาภาวโต กิเลสวงฺกาภาวโต จ อุชุภูตํฯ อกุฏิลํ อชิมฺหํ กมฺมสฺสกตาทสฺสนเญฺจว สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนญฺจาติ ทุวิธมฺปิ ทสฺสนํ ยสฺส อตฺถิ อจลํ สุปฺปติฏฺฐิตนฺติ โยชนาฯ **อทลิทฺโทติ ตํ อาหุ** สทฺธาธนํ, สีลธนํ, สุตธนํ, จาคธนํ, ปญฺญาธนนฺติ อิเมสํ สุวิสุทฺธานํ ธนานํ อตฺถิตาย ‘‘อทลิทฺโท’’ติ ตํ ตาทิสํ ปุคฺคลํ พุทฺธาทโย อริยา อาหุฯ **อโมฆํ ตสฺส ชีวิตํ** ตสฺส ตถารูปสฺส ชีวิตํ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถาธิคเมน อโมฆํ อวญฺฌํ สผลเมวาติ อาหูติ อโตฺถฯ

ตสฺมาติ , ยสฺมา ยถาวุตฺตสทฺธาทิคุณสมนฺนาคโต ปุคฺคโล ‘‘อทลิทฺท อโมฆชีวิโต’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมา อหมฺปิ ตถารูโป ภเวยฺยนฺติฯ **สทฺธญฺจ…เป…. สาสน**นฺติ ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติอาทินา (ธ. ป. ๑๘๓; ที. นิ. ๒.๙๐) วุตฺตํ พุทฺธานํ สาสนํ อนุสฺสรโนฺต กุลปุโตฺต วุตฺตปฺปเภทํ สทฺธเญฺจว สีลญฺจ ธมฺมทสฺสนเหตุกํ ธเมฺม สุนิจฺฉยา วิโมกฺขภูตํ ปสาทญฺจ อนุยุเญฺชยฺย วเฑฺฒยฺยาติฯ

เอวํ เถโร ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนามุเขน อตฺตนิ วิชฺชมาเน คุเณ ปกาเสโนฺต อญฺญํ พฺยากาสิฯ

สิริมิตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหาปนฺถกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยทา ปฐมมทฺทกฺขินฺติอาทิกา อายสฺมโต มหาปนฺถกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร วิภวสมฺปโนฺน กุฏุมฺพิโย หุตฺวา เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ สญฺญาวิวฏฺฏกุสลานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา, ‘‘ภเนฺต, ยํ ภิกฺขุํ ตุเมฺห อิโต สตฺตทิวสมตฺถเก – ‘สญฺญาวิวฏฺฏกุสลานํ อยํ มม สาสเน อโคฺค’ติ เอตทเคฺค ฐปยิตฺถ, อหมฺปิ อิมสฺส อธิการกมฺมสฺส พเลน โส ภิกฺขุ วิย อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ กนิฏฺฐภาตา ปนสฺส ตเถว ภควติ อธิการกมฺมํ กตฺวา มโนมยสฺส กายสฺสาภินิมฺมานํ เจโตวิวฏฺฏโกสลฺลนฺติ ทฺวินฺนํ องฺคานํ วเสน วุตฺตนเยเนว ปณิธานํ อกาสิฯ ภควา ทฺวินฺนมฺปิ ปตฺถนํ อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ‘‘อนาคเต กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน ตุมฺหากํ ปตฺถนา สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ

เต อุโภปิ ชนา ตตฺถ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺตึสุฯ ตตฺถ มหาปนฺถกสฺส อนฺตรากตํ กลฺยาณธมฺมํ น กถียติฯ จูฬปนฺถโก ปน กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ โอทาตกสิณกมฺมํ กตฺวา เทวปุเร นิพฺพตฺติฯ อปทาเน ปน ‘‘จูฬปนฺถโก ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ตาปโส หุตฺวา หิมวเนฺต วสโนฺต ตตฺถ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปุปฺผจฺฉเตฺตน ปูชํ อกาสี’’ติ อาคตํฯ เตสํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺตานํเยว กปฺปสตสหสฺสํ อติ

กฺกนฺตํฯ อถ อมฺหากํ สตฺถา อภิสโมฺพธึ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก ราชคหํ อุปนิสฺสาย เวฬุวเน มหาวิหาเร วิหรติฯ

เตน จ สมเยน ราชคเห ธนเสฏฺฐิสฺส ธีตา อตฺตโน ทาเสน สทฺธึ สนฺถวํ กตฺวา ญาตเกหิ ภีตา หตฺถสารํ คเหตฺวา เตน สทฺธึ ปลายิตฺวา อญฺญตฺถ วสนฺตี ตํ ปฏิจฺจ คพฺภํ ลภิตฺวา ปริปกฺกคพฺภา ‘‘ญาติฆรํ คนฺตฺวา วิชายิสฺสามี’’ติ คจฺฉนฺตี อนฺตรามคฺคเยว ปุตฺตํ วิชายิตฺวา สามินา นิวตฺติตา ปุพฺเพ วสิตฏฺฐาเน วสนฺตี ปุตฺตสฺส ปเนฺถ ชาตตฺตา **ปนฺถโก**ติ, นามํ อกาสิฯ ตสฺมึ อาธาวิตฺวา วิธาวิตฺวา วิจรณกาเล ตเมว ปฏิจฺจ ทุติยํ คพฺภํ ปฏิลภิตฺวา ปริปกฺกคพฺภา ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว อนฺตรามคฺเค ปุตฺตํ วิชายิตฺวา สามินา นิวตฺติตา เชฏฺฐปุตฺตสฺส **มหาปนฺถโก**ติ กนิฏฺฐสฺส **จูฬปนฺถโก**ติ นามํ กตฺวา ยถาวสิตฏฺฐาเนเยว วสนฺตี อนุกฺกเมน ทารเกสุ วฑฺฒเนฺตสุ เตหิ, ‘‘อมฺม, อยฺยกกุลํ โน ทเสฺสหี’’ติ นิพนฺธิยมานา ทารเก มาตาปิตูนํ สนฺติกํ เปเสสิฯ ตโต ปฏฺฐาย ทารกา ธนเสฏฺฐิโน เคเห วฑฺฒนฺติฯ เตสุ จูฬปนฺถโก อติทหโรฯ มหาปนฺถโก ปน อยฺยเกน สทฺธึ ภควโต สนฺติกํ คโต สตฺถารํ ทิสฺวา สห ทสฺสเนน ปฏิลทฺธสโทฺธ ธมฺมํ สุตฺวา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย ปพฺพชิตุกาโม หุตฺวา ปิตามหํ อาปุจฺฉิฯ โส สตฺถุ ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา ตํ ปพฺพาเชสิฯ โส ปพฺพชิตฺวา พหุํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา ปริปุณฺณวโสฺส อุปสมฺปชฺชิตฺวา โยนิโสมนสิกาเร กมฺมํ กโรโนฺต วิเสสโต จตุนฺนํ อรูปชฺฌานานํ ลาภี หุตฺวา ตโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อิติ โส สญฺญาวิวฏฺฏกุสลานํ อโคฺค ชาโตฯ โส ฌานสุเขน ผลสุเขน วีตินาเมโนฺต เอกทิวสํ อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อธิคตสมฺปตฺตึ ปฏิจฺจ สญฺชาตโสมนโสฺส สีหนาทํ นทโนฺต –

๕๑๐. ‘‘ยทา ปฐมมทฺทกฺขึ, สตฺถารมกุโตภยํ;
ตโต เม อหุ สํเวโค, ปสฺสิตฺวา ปุริสุตฺตมํฯ

๕๑๑. ‘‘สิรึ หเตฺถหิ ปาเทหิ, โย ปณาเมยฺย อาคตํ;
เอตาทิสํ โส สตฺถารํ, อาราเธตฺวา วิราธเยฯ

๕๑๒. ‘‘ตทาหํ ปุตฺตทารญฺจ, ธนธญฺญญฺจ ฉฑฺฑยึ;
เกสมสฺสูนิ เฉเทตฺวา, ปพฺพชึ อนคาริยํฯ

๕๑๓. ‘‘สิกฺขาสาชีวสมฺปโนฺน, อินฺทฺริเยสุ สุสํวุโต;
นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ, วิหาสึ อปราชิโตฯ

๕๑๔. ‘‘ตโต เม ปณิธี อาสิ, เจตโส อภิปตฺถิโต;
น นิสีเท มุหุตฺตมฺปิ, ตณฺหาสเลฺล อนูหเตฯ

๕๑๕. ‘‘ตสฺส เมวํ วิหรโต, ปสฺส วีริยปรกฺกมํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

๕๑๖. ‘‘ปุเพฺพนิวาสํ ชานามิ, ทิพฺพจกฺขุ วิโสธิตํ;
อรหา ทกฺขิเณโยฺยมฺหิ, วิปฺปมุโตฺต นิรูปธิฯ

๕๑๗. ‘‘ตโต รตฺยาวิวสาเน, สูริยุคฺคมนํ ปติ;
สพฺพํ ตณฺหํ วิโสเสตฺวา, ปเลฺลเงฺกน อุปาวิสิ’’นฺติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ยทา**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **ปฐม**นฺติ อาทิโตฯ **อทฺทกฺขิ**นฺติ ปสฺสึ, **สตฺถาร**นฺติ, ภควนฺตํฯ **อกุโตภย**นฺติ นิพฺภยํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – สเพฺพสํ ภยเหตูนํ โพธิมูเลเยว ปหีนตฺตา กุโตจิปิ ภยาภาวโต **อกุโตภยํ** นิพฺภยํ, จตุเวสารชฺชวิสารทํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ เวเนยฺยานํ ยถารหมนุสาสนโต **สตฺถารํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ มยฺหํ ปิตามเหน สทฺธึ คนฺตฺวา ยาย เวลาย สพฺพปฐมํ ปสฺสึ, ตํ **ปุริสุตฺตมํ** สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลํ ปสฺสิตฺวา ตโต ทสฺสนเหตุ **ตโต** ทสฺสนโต ปจฺฉา ''เอตฺตกํ กาลํ สตฺถารํ ทฏฺฐุํ ธมฺมญฺจ โสตุํ นาลตฺถ''นฺติ มยฺหํ **สํเวโค อหุ** สโหตฺตปฺปํ ญาณํ อุปฺปชฺชิฯ อุปฺปนฺนสํเวโค ปนาหํ เอวํ จิเนฺตสินฺติ ทเสฺสติ **สิรึ หเตฺถหี**ติ คาถายฯ ตสฺสโตฺถ – **โย** วิภวตฺถิโก ปุริโส ''อุปฏฺฐายิโก หุตฺวา ตว สนฺติเก วสิสฺสามี''ติ สวิคฺคหํ สิรึ สยเน อุปคตํ หเตฺถหิ จ ปาเทหิ จ โกเฏฺฏโนฺต **ปณาเมยฺย** นีหเรยฺย, **โส** ตถารูโป อลกฺขิกปุริโส เอตาทิสํ **สตฺถารํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ **อาราเธตฺวา** อิมสฺมึ นวเม ขเณ ปฏิลภิตฺวา **วิราธเย** ตสฺส โอวาทากรเณน ตํ วิรเชฺฌยฺย, อหํ ปเนวํ น กโรมีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **''ต ทาหํ…เป…. อนคาริย''**นฺติฯ ตตฺถ **ฉฑฺฑยิ**นฺติ, ปชหิํฯ ''ฉฑฺฑิย''นฺติปิ ปาโฐฯ นนุ อยํ เถโร ทารปริคฺคหํ อกตฺวาว ปพฺพชิโต, โส กสฺมา ''ปุตฺตทารญฺจ ฉฑฺฑยิ''นฺติ อโวจาติ? ยถานาม ปุริโส อนิพฺพตฺตผลเมว รุกฺขํ ฉินฺทโนฺต อจฺฉิเนฺน ตโต ลทฺธผเลหิ ปริหีโน นาม โหติฯ เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺนติ ยา อธิสีลสิกฺขา, ตาย จ, ยตฺถ ภิกฺขู สห ชีวนฺติ, เอกชีวิกา สภาควุตฺติโน โหนฺติ, เตน ภควตา ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสงฺขาเตน สาชีเวน จ สมนฺนาคโต สิกฺขนภาเวน สมงฺคีภูโต, สิกฺขํ ปริปูเรโนฺต สาชีวญฺจ อวีติกฺกมโนฺต หุตฺวา ตทุภยํ สมฺปาเทโนฺตติ อโตฺถฯ เตน สุวิสุเทฺธ ปาติโมเกฺข สีเล ปติฏฺฐิตภาวํ ทเสฺสติฯ **อินฺทฺริเยสุ สุสํวุโต**ติ มนจฺฉเฏฺฐสุ อินฺทฺริเยสุ สุฏฺฐุ สํวุโตฯ รูปาทิวิสเยสุ อุปฺปชฺชนกานํ อภิชฺฌาทีนํ ปวตฺตินิวารณวเสน สติกวาเฏน สุปิหิตจกฺขาทิทฺวาโรติ อโตฺถฯ เอวํ ปาติโมกฺขสํวรอินฺทฺริยสํวรสีลสมฺปตฺติทสฺสเนน อิตรสีลมฺปิ อตฺถโต ทสฺสิตเมว โหตีติ เถโร อตฺตโน จตุปาริสุทฺธิสีลสมฺปทํ ทเสฺสตฺวา **''นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธ''**นฺติ อิมินา พุทฺธานุสฺสติภาวนานุโยคมาหฯ **วิหาสึ อปราชิโต**ติ กิเลสมาราทีหิ อปราชิโต เอว หุตฺวา วิหริํ, ยาว อรหตฺตปฺปตฺติ, ตาว เตหิ อนภิภูโต, อญฺญทตฺถุ เต อภิภวโนฺต เอว วิหาสินฺติ อโตฺถฯ

ตโตติ ตสฺมา, ยสฺมา สุวิสุทฺธสีโล สตฺถริ อภิปฺปสโนฺน กิเลสาภิภวนปฏิปตฺติยญฺจ ฐิโต, ตสฺมาฯ **ปณิธี**ติ ปณิธานํฯ **ตโต** วา จิตฺตาภินีหาโรฯ **อาสี**ติ อโหสิฯ **เจตโส อภิปตฺถิโต**ติ, มม จิเตฺตน อิจฺฉิโตฯ กีทิโส ปน โสติ อาห **''น นิสีเท มุหุตฺตมฺปิ, ตณฺหาสเลฺล อนูหเต''**ติฯ ''อคฺคมคฺคสญฺญาเสน มม หทยโต ตณฺหาสเลฺล อนุทฺธเฏ มุหุตฺตมฺปิ น นิสีเท, นิสชฺชํ น กเปฺปยฺย''นฺติ เอวํ เม จิตฺตาภินีหาโร อโหสีติ อโตฺถฯ

เอวํ ปน จิตฺตํ อธิฏฺฐาย ภาวนํ ภาวยิตฺวา ฐานจงฺกเมเหว รตฺติํ วีตินาเมโนฺต อรูปสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ฌานงฺคมุเขน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **''ตสฺส เม''**ติ อาทิฯ **นิรูปธี**ติ กิเลสุปธิอาทีนํ อภาเวน นิรุปธิฯ **รตฺยาวิวสาเน**ติ รตฺติภาคสฺส วิคมเน วิภาตาย รตฺติยาฯ **สูริยุคฺคมนํ ปตี**ติ สูริยุคฺคมนํ ลกฺขณํ กตฺวาฯ **สพฺพํ ตณฺห**นฺติ กามตณฺหาทิเภทํ สพฺพํ ตณฺหาโสตํ อคฺคมเคฺคน **วิโสเสตฺวา** สุกฺขาเปตฺวา ''ตณฺหาสเลฺล อนูหเต น นิสีเท''ติ, ปฏิญฺญาย โมจิตตฺตาฯ **ปลฺลเงฺกน อุปาวิสิ**นฺติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทินฺติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

มหาปนฺถกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นวกนิปาโต

๑. ภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา

นวกนิปาเต **ยทา ทุกฺข**นฺติอาทิกา อายสฺมโต ภูตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **เสโน**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ‘‘อุสภํ ปวร’’นฺติอาทินา จตูหิ คาถาหิ อภิตฺถวิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาเกตนครสฺส ทฺวารคาเม มหาวิภวสฺส เสฏฺฐิสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส กิร เสฏฺฐิโน ชาตา ชาตา ทารกา พทฺธาฆาเตน เอเกน ยเกฺขน ขาทิตา, อิมสฺส ปน ปจฺฉิมภวิกตฺตา ภูตา อารกฺขํ คณฺหิํสุฯ ยโกฺข ปน เวสฺสวณสฺส อุปฏฺฐานํ คโต, ปุน นาคมาสิฯ นามกรณทิวเส จสฺส ‘‘เอวํ กเต อมนุสฺสา อนุกมฺปนฺตา ปริหเรยฺยุ’’นฺติ **ภูโต**ติ นามํ อกํสุฯ โส ปน อตฺตโน ปุญฺญพเลน อนนฺตราโย วฑฺฒิ, ตสฺส ‘‘ตโย ปาสาทา อเหสุ’’นฺติอาทิ สพฺพํ ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส วิภวกิตฺตเน วิย เวทิตพฺพํฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ สาเกเต วสเนฺต อุปาสเกหิ สทฺธิํ วิหารํ คโตฯ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อชกรณิยา นาม นทิยา ตีเร เลเณ วสโนฺต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๗.๒๐-๒๘) –

‘‘อุสภํ ปวรํ วีรํ, มเหสิํ วิชิตาวินํ;
สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, โก ทิสฺวา นปฺปสีทติฯ

‘‘หิมวา วาปริเมโยฺย, สาคโรว ทุรุตฺตโร;
ตเถว ฌานํ พุทฺธสฺส, โก ทิสฺวา นปฺปสีทติฯ

‘‘วสุธา ยถาปฺปเมยฺยา, จิตฺตา วนวฏํสกา;
ตเถว สีลํ พุทฺธสฺส, โก ทิสฺวา นปฺปสีทติฯ

‘‘อนิลญฺชสาสงฺขุโพฺภ , ยถากาโส อสงฺขิโย;
ตเถว ญาณํ พุทฺธสฺส, โก ทิสฺวา นปฺปสีทติฯ

‘‘อิมาหิ จตุคาถาหิ, พฺราหฺมโณ เสนสวฺหโย;
พุทฺธเสฏฺฐํ ถวิตฺวาน, สิทฺธตฺถํ อปราชิตํฯ

‘‘จตุนฺนวุติกปฺปานิ, ทุคฺคติํ นุปปชฺชถ;
สุคติํ สุขสมฺปตฺติํ, อนุโภสิมนปฺปกํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ถวิตฺวา โลกนายกํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, โถมนาย อิทํ ผลํฯ

‘‘จาตุทฺทสมฺหิ กปฺปมฺหิ, จตฺโร อาสุมุคฺคตา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อปเรน สมเยน ญาตีนํ อนุกมฺปาย สาเกตํ คนฺตฺวา กติปาหํ เตหิ อุปฏฺฐิยมาโน อญฺชนวเน วสิตฺวา ปุน อตฺตนา วสิตฏฺฐานเมว คนฺตุกาโม คมนาการํ ทเสฺสสิฯ ญาตกา ‘‘อิเธว, ภนฺเต, วสถ, ตุเมฺหปิ น กิลมิสฺสถ, มยมฺปิ ปุเญฺญน วฑฺฒิสฺสามา’’ติ เถรํ ยาจิํสุฯ เถโร อตฺตโน วิเวกาภิรติํ ตตฺถ จ ผาสุวิหารํ ปกาเสนฺโต –

๕๑๘. ‘‘ยทา ทุกฺขํ ชรามรณนฺติ ปณฺฑิโต, อวิทฺทสู ยตฺถ สิตา ปุถุชฺชนา;
ทุกฺขํ ปริญฺญาย สโตว ฌายติ, ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทติฯ

๕๑๙. ‘‘ยทา ทุกฺขสฺสาวหนิํ วิสตฺติกํ, ปปญฺจสงฺฆาตทุขาธิวาหินิํ;
ตณฺหํ ปหนฺตฺวาน สโตว ฌายติ, ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทติฯ

๕๒๐. ‘‘ยทา สิวํ เทฺวจตุรงฺคคามินํ, มคฺคุตฺตมํ สพฺพกิเลสโสธนํ;
ปญฺญาย ปสฺสิตฺว สโตว ฌายติ, ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทติฯ

๕๒๑. ‘‘ยทา อโสกํ วิรชํ อสงฺขตํ, สนฺตํ ปทํ สพฺพกิเลสโสธนํ;
ภาเวติ สโญฺญชนพนฺธนจฺฉิทํ, ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทติฯ

๕๒๒. ‘‘ยทา นเภ คชฺชติ เมฆทุนฺทุภิ, ธาราकุลา วิหคปเถ สมนฺตโต;
ภิกฺขู จ ปพฺภารคโตว ฌายติ, ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทติฯ

๕๒๓. ‘‘ยทา นทีนํ กุสุมากุลานํ, วิจิตฺต-วาเนยฺย-วฏํสกานํ;
ตีเร นิสิโนฺน สุมโนว ฌายติ, ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทติฯ

๕๒๔. ‘‘ยทา นิสีเถ รหิตมฺหิ กานเน, เทเว คฬนฺตมฺหิ นทนฺติ ทาฐิโน;
ภิกฺขู จ ปพฺภารคโตว ฌายติ, ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทติฯ

๕๒๕. ‘‘ยทา วิตเกฺก อุปรุนฺธิยตฺตโน, นคนฺตเร นควิวรํ สมสฺสิโต;
วีตทฺทโร วีตขิโลว ฌายติ, ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทติฯ

๕๒๖. ‘‘ยทา สุขี มลขิลโสกนาสโน,
นิรคฺคโฬ นิพฺพนโถ วิสโลฺล;
สพฺพาสเว พฺยนฺติกโตว ฌายติ,
ตโต รติํ ปรมตรํ น วินฺทตี’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถายํ ปทโยชนามุเขน ปฐมคาถาย อตฺถวณฺณนา – ขนฺธานํ ปริปาโก **ชรา**ฯ เภโท **มรณํ**ฯ ชรามรณสีเสน เจตฺถ ชรามรณวโนฺต ธมฺมา คหิตาฯ ‘‘ตยิทํ ชรามรณํ ทุกฺข’’นฺติ **อวิทฺทสู** ยถาภูตํ อชานนฺตา **ปุถุชฺชนา ยตฺถ** ยสฺมิํ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจเก **สิตา** ปฏิพนฺธา อลฺลีนา, ตํ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ปริชานิตฺวา, อิธ อิมสฺมิํ สาสเน **สโต** สมฺปชาโน, **ปณฺฑิโต** ภิกฺขุ, **ยทา** ยสฺมิํ กาเล ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน ฌายติฯ **ตโต** วิปสฺสนารติโต มคฺคผลรติโต จ **ปรมตรํ** อุตฺตมตรํ รติํ **น วินฺทติ** นปฺปฏิลภติฯ เตนาห ภควา –

‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานตํฯ

‘‘ปฐพฺยา เอกรชฺชน, สคฺคสฺส คมเนน วา;
สพฺพโลกาธิปเจฺจน, โสตาปตฺติผลํ วร’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔, ๑๗๘);

เอวํ ปริญฺญาภิสมยมุเขน วิเวกรตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปหานาภิสมยาทิมุเขนปิ ตํ ทเสฺสตุํ ทุติยาทิกา ติโสฺส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **ทุกฺขสฺสาวหนินฺ**ติ ทุกฺขสฺส อายตึ ปวตฺตึ, ทุกฺขสฺส นิปฺผตฺติกนฺติ อโตฺถฯ **วิสตฺติก**นฺติ ตณฺหํฯ สา หิ วิสตาติ วิสตฺติกา, วิสาลาติ วิสตฺติกา, วิสฏาติ วิสตฺติกา, วิสกฺกตีติ วิสตฺติกา, วิสํ หรตีติ วิสตฺติกา, วิสํวาทิกาติ วิสตฺติกา, วิสมูลาติ วิสตฺติกา, วิสผลาติ วิสตฺติกา, วิสปริโภคาติ วิสตฺติกา, วิสาลา วา ปน สา ตณฺหา รูเป สเทฺท คเนฺธ รเส โผฎฺฐเพฺพ ธเมฺม กุเล คเณ วิตฺถฏาติ วิสตฺติกาติ วุจฺจติฯ **ปปญฺจสงฺฆาตทุขาธิวาหินินฺ**ติ สตฺตสนฺตานํ สํสาเร ปปเญฺจนฺติ วิตฺถาเรนฺตีติ ปปญฺจา, ราคาทโย มานาทโย จฯ เต เอว ปวตฺติทุกฺขสฺส สงฺฆาตเฎฺฐน สงฺฆาตา, สทรถปริฬาหสภาวตฺตา ทุกฺขญฺจาติ ปปญฺจสงฺฆาตทุขํ, ตสฺส อธิวาหโต นิพฺพตฺตนโต ปปญฺจสงฺฆาตทุขาธิวาหินีฯ ตํ ตณฺหํ **ปหนฺตฺวานา**ติ อริยมเคฺคน สมุจฺฉินฺทิตฺวาฯ

สิวนฺติ เขมํ, อเขมกรานํ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทเนน เตหิ อนุปทฺทุตนฺติ อโตฺถฯ สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนํ วเสน ทฺวิจตุรโงฺค หุตฺวา อริเย นิพฺพานํ คเมตีติ **เทฺวจตุรงฺคคามินํ,** คาถาสุขตฺถเญฺจตฺถ วิภตฺติอโลโป กโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ รูปปฺปตฺติมคฺคาทีสุ สเพฺพสุ มเคฺคสุ อุตฺตมตฺตา **มคฺคุตฺตมํ**ฯ เตนาห ภควา – ‘‘มคฺคานฎฺฐงฺคิโก เสโฎฺฐ’’ติอาทิ (ธ. ป. ๒๗๓)ฯ สเพฺพหิ กิเลสมเลหิ สตฺตานํ โสธนโต **สพฺพกิเลสโสธนํฯ ปญฺญาย ปสฺสิตฺวา**ติ ปฎิเวธปญฺญาย ภาวนาภิสมยวเสน อภิสเมจฺจฯ

โสกเหตูนํ อภาวโต ปุคฺคลสฺส จ โสกาภาวเหตุโต นตฺถิ เอตฺถ โสโกติ **อโสกํ**ฯ ตถา วิคตราคาทิรชตฺตา **วิรชํ**ฯ น เกนจิ ปจฺจเยน สงฺขตนฺติ **อสงฺขตํ**ฯ สเพฺพสํ กิเลสานํ สพฺพสฺส จ ทุกฺขสฺส วูปสมภาวโต, สํสารทุกฺขทฺทิเตหิ ปชฺชิตพฺพโต อธิคนฺตพฺพโต จ **สนฺตํ ปทํ**ฯ สเพฺพหิ กิเลสมเลหิ สตฺตสนฺตานสฺส โสธนนิมิตฺตโต **สพฺพกิเลสโสธนํฯ ภาเวตี**ติ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน อภิสเมติฯ พหุกฺขตฺตุญฺหิ นิพฺพานํ อารพฺภ สจฺฉิกิริยาภิสมยํ ปวเตฺตนฺตสฺส อาลมฺพเก ลพฺภมานวิเสสกํ อาลมฺพิตเพฺพ อาโรเปตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ สํโยชนสงฺขาตานํ พนฺธนานํ เฉทนโต **สํโยชนพนฺธนจฺฉิทํ**ฯ นิมิตฺตเญฺหตฺถ กตฺตุภาเวน อุปจาริตํ, ยถา อริยภาวกรานิ สจฺจานิ อริยสจฺจานีติฯ ยถา ปุริมคาถาสุ ยทา ฌายติ, ตทา ตโต รตึ ปรมตรํ น วินฺทตีติ โยชนาฯ เอวํ อิธ ยทา ภาเวติ, ตทา ตโต รตึ ปรมตรํ น วินฺทตีติ โยชนาฯ

เอวํ เถโร จตูหิ คาถาหิ อตฺตานํ อนุปเนตฺวาว จตุสจฺจปฎิเวธกิตฺตเนน อญฺญํ พฺยากริตฺวา อิทานิ อตฺตนา วสิตฎฺฐานสฺส วิวิตฺตภาเวน ผาสุตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยทา นเภ**’’ติอาทิกา คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **นเภ**ติ อากาเสฯ สินิทฺธคมฺภีรนิโคฺฆสตาย เมโฆเยว ทุนฺทุภิ **เมฆทุนฺทุภิ**ฯ สมนฺตโต ปคฺฆรนฺตีหิ ธาราหิ อากุลาติ **ธาราอากุลา**ฯ วิหคานํ ปกฺขีนํ คมนมคฺคตฺตา **วิหคปเถ** นเภติ โยชนาฯ **ตโต**ติ ฌานรติโตฯ

กุสุมากุลานนฺติ ตรูหิ คฬิตกุสุเมหิ สโมหิตานํฯ **วิจิตฺตวาเนยฺยวฎํสกาน**นฺติ วเน ชาตตฺตา วาเนยฺยานิ วนปุปฺผานิ, วิจิตฺตานิ วาเนยฺยานิ วฎํสกานิ เอตาสนฺติ วิจิตฺตวาเนยฺยวฎํสกานทิโย, ตาสํ นานาวิธวนปุปฺผวฎํสกานนฺติ อโตฺถฯ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน สุนฺทโร มโน เอตสฺสาติ **สุมโน** ฌายติฯ

นิสีเถติ รตฺติยํฯ **รหิตมฺหีติ**, ชนสมฺพาธวิรหิเต วิวิเตฺตฯ **เทเว**ติ เมเฆฯ **คฬนฺตมฺหี**ติ วุฏฺฐิธาราโย ปคฺฆรเนฺต วสฺสเนฺตฯ **ทาฐิโน**ติ สีหพฺยคฺฆาทโย ปฏิปกฺขสตฺตาฯ เต หิ ทาฐาวุธาติ ‘‘ทาฐิโน’’ติ วุจฺจนฺติ, **นทนฺติ ทาฐิโน**ติ อิทมฺปิ ชนวิเวกทสฺสนตฺถเมว คหิตํฯ

วิตกฺก อุปรุนฺธิยตฺตโนติ อตฺตสนฺตานปริยาปนฺนตาย อตฺตโน กามวิตกฺกาทิเก มิจฺฉาวิตกฺเก ปฏิปกฺขพเลน นิเสเธตฺวาฯ อตฺตโนติ วา อิทํ วินฺทตีติ อิมินา โยเชตพฺพํ ‘‘ตโต รตึ ปรมตรํ อตฺตนา น วินฺทตี’’ติฯ **นคนฺตเร**ติ ปพฺพตนฺตเรฯ **นควิวร**นฺติ ปพฺพตคุหํ ปพฺภารํ วาฯ **สมสฺสิโต**ติ นิสฺสิโต อุปคโตฯ **วีตทฺทโร**ติ วิคตกิเลสทรโถฯ **วีตขิโล**ติ ปหีนเจโตขิโลฯ

สุขีติ ฌานาทิสุเขน สุขิโตฯ **มลขิลโสกนาสโน**ติ ราคาทีนํ มลานํ ปญฺจนฺนญฺจ เจโตขิลานํ ญาติวิโยคาทิเหตุกสฺส โสกสฺส จ ปหายโกฯ **นิรคฺคโฬ**ติ, อคฺคฬํ วุจฺจติ อวิชฺชา นิพฺพานปุรปเวสนิวารณโต, ตทภาวโต นิรคฺคโฬฯ **นิพฺพนโถ**ติ นิตโณฺหฯ **วิสโลฺล**ติ, วิคตราคาทิสโลฺลฯ **สพฺพาสเว**ติ, กามาสวาทิเก สเพฺพปิ อาสเวฯ **พฺยนฺติกโต**ติ พฺยนฺติกตาวี อริยมเคฺคน วิคตเนฺต กตฺวา ฐิโต ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ ยทา ฌายติ, ตโต ฌานรติโต ปรมตรํ รตึ น วินฺทตีติ โยชนาฯ เอวํ ปน วตฺวา เถโร อชฺฌกรณีตีรเมว คโตฯ

ภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นวกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทสกนิปาโต

๑. กาฬุทายิเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทสกนิปาเต **องฺคาริโน**ติอาทิกา อายสฺมโต กาฬุทายิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ กุลปฺปสาทกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตชฺชํ อภินีหารกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ

โส ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อมฺหากํ โพธิสตฺตสฺส มาตุกุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส กปิลวตฺถุสฺมิํเยว อมจฺจเคเห ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ โพธิสเตฺตน สทฺธิํ เอกทิวสํเยว ชาโตติ ตํทิวสํเยว นํ ทุกูลจุมฺพเฏ นิปชฺชาเปตฺวา โพธิสตฺตสฺส อุปฏฺฐานํ นยิํสุฯ โพธิสเตฺตน หิ สทฺธิํ โพธิรุกฺโข, ราหุลมาตา, จตฺตาโร นิธี, อาโรหนิยหตฺถี, อสฺสกณฺฑโก, ฉนฺโน กาฬุทายีติ อิเม สตฺต เอกทิวสํเยว ชาตตฺตา สหชาตา นาม อเหสุํฯ อถสฺส นามคฺคหณทิวเส สกลนครสฺส อุทคฺคจิตฺตทิวเส ชาตตฺตา **อุทายี**เตฺวว นามํ อกํสุ, โถกํ กาฬธาตุกตฺตา ปน **กาฬุทายี**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส โพธิสเตฺตน สทฺธิํ กุมารกีฬํ กีฬนฺโต วุทฺธิํ อคมาสิฯ

อปรภาเค โลกนาเถ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา อนุกฺกเมน สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก ราชคหํ อุปนิสฺสาย เวฬุวเน วิหรเนฺต สุโทฺธทนมหาราชา ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ปุริสสหสฺสปริวารํ เอกํ อมจฺจํ ‘‘ปุตฺตํ เม อิธาเนหี’’ติ เปเสสิฯ โส ธมฺมเทสนาเวลาย สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุตฺวา สปริโส อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อถ เน สตฺถา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรติฯ สเพฺพ ตงฺขณํเยว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสฏฺฐิกเตฺถรา วิย อเหสุํฯ อรหตฺตํ ปตฺตโต ปฏฺฐาย ปน อริยา มชฺฌตฺตาว โหนฺติ, ตสฺมา รญฺญา ปหิตสาสนํ ทสพลสฺส น กเถสิฯ ราชา ‘‘เนว คตพลโกฏฺฐโก อาคจฺฉติ, น สาสนํ สุยฺยตี’’ติ อปรมฺปิ อมจฺจํ ปุริสสหเสฺสน เปเสสิ ฯ ตสฺมิมฺปิ ตถา ปฏิปเนฺน อปรนฺติ เอวํ นวหิ อมเจฺจหิ สทฺธิํ นว ปุริสสหสฺสานิ เปเสสิ สเพฺพ อรหตฺตํ ปตฺวา ตุณฺหี อเหสุํฯ

อถ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘เอตฺตกา ชนา มยิ สิเนหาภาเวน ทสพลสฺส อิธาคมนตฺถาย น กิญฺจิ กถยิํสุ, อยํ โข ปน อุทายี ทสพเลน สมวโย สหปํสุกีฬิโก, มยิ จ สิเนหวา, อิมํ เปเสสฺสามี’’ติ ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘ตาต, ตฺวํ ปุริสสหสฺสปริวาโร ราชคหํ คนฺตฺวา ทสพลํ อาเนหี’’ติ วตฺวา เปเสสิฯ โส ปน คจฺฉโนฺต ‘‘สจาหํ, เทว, ปพฺพชิตุํ ลภิสฺสามิ, เอวาหํ ภควนฺตํ อิธาเนสฺสามี’’ติ วตฺวา ‘‘ยํ กิญฺจิ กตฺวา มม ปุตฺตํ ทเสฺสหี’’ติ วุโตฺต ราชคหํ คนฺตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนาเวลาย ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุตฺวา สปริวาโร อรหตฺตํ ปตฺวา เอหิภิกฺขุภาเว ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔.๔๘-๖๓) –

‘‘ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
อทฺธานํ ปฏิปนฺนสฺส, จรโต จาริกํ ตทาฯ

‘‘สุผุลฺลํ ปทุมํ คยฺห, อุปฺปลํ มลฺลิกญฺจหํ;
ปรมนฺนํ คเหตฺวาน, อทาสิํ สตฺถุโน อหํฯ

‘‘ปริภุญฺชิ มหาวีโร, ปรมนฺนํ สุโภชนํ;
ตญฺจ ปุปฺผํ คเหตฺวาน, ชนสฺส สมฺปทสฺสยิฯ

‘‘อิฏฺฐํ กนฺตํ ปิยํ โลเก, ชลชํ ปุปฺผมุตฺตมํ;
สุทุกฺกรํ กตํ เตน, โย เม ปุปฺผํ อทาสิทํฯ

‘‘โย ปุปฺผมภิโรเปสิ, ปรมนฺนญฺจทาสิ เม;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘ทส อฏฺฐ จกฺขตฺตุํ โส, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
อุปฺปลํ ปทุมญฺจาปิ, มลฺลิกญฺจ ตทุตฺตริฯ

‘‘อสฺส ปุญฺญวิปาเกน, ทิพฺพคนฺธสมายุตํ;
อากาเส ฉทนํ กตฺวา, ธารยิสฺสติ ตาวเทฯ

‘‘ปญฺจวีสติกฺขตฺตุญฺจ , จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
ปถพฺยา รชฺชํ ปญฺจสตํ, วสุธํ อาวสิสฺสติฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘สกกมฺมาภิรทฺโธ โส, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
สกฺยานํ นนฺทิชนโน, ญาติพนฺธุ ภวิสฺสติฯ

‘‘โส ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทมนุปฺปตฺตํ, กตกิจฺจมนาสวํ;
โคตโม โลกพนฺธุ ตํ, เอตทเคฺค ฐเปสฺสติฯ

‘‘ปธานปหิตโตฺต โส, อุปสนฺโต นิรูปธิ;
อุทายี นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘ราโค โทโส จ โมโห จ, มาโน มกฺโข จ ธํสิโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘โตสยิญฺจาปิ สมฺพุทฺธํ, อาตาปี นิปโก อหํ;
ปสาทิโต จ สมฺพุโทฺธ, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ‘‘น ตาวายํ ทสพลสฺส กุลนครํ คนฺตุํ กาโล, วสเนฺต ปน อุปคเต ปุปฺผิเตสุ วนสเณฺฑสุ หริตติณสญฺฉนฺนาย ภูมิยา คมนกาโล ภวิสฺสตี’’ติ กาลํ ปฏิมาเนโนฺต วสเนฺต สมฺปเตฺต สตฺถุ กุลนครํ คนฺตุํ คมนมคฺควณฺณํ สํวเณฺณโนฺต –

๕๒๗. ‘‘องฺคาริโน ทานิ ทุมา ภทเนฺต, ผเลสิโน ฉทนํ วิปฺปหาย;
เต อจฺจิมโนฺตว ปภาสยนฺติ, สมโย มหาวีร ภาคีรสานํฯ

๕๒๘. ‘‘ทุมานิ ผุลฺลานิ มโนรมานิ, สมนฺตโต สพฺพทิสา ปวนฺติ;

ปตฺตํ ปหาย ผลมาสสานา, กาโล อิโต ปกฺกมนาย วีรฯ

๕๒๙. ‘‘เนวาติสีตํ น ปนาติอุณฺหํ, สุขา อุตุ อทฺธนิยา ภทนฺเต;
ปสฺสนฺตุ ตํ สากิยา โกฬิยา จ, ปจฺฉามุขํ โรหินิยํ ตรนฺตํฯ

๕๓๐. ‘‘อาสาย กสเต เขตฺตํ, พีชํ อาสาย วปฺปติ;
อาสาย วาณิชา ยนฺติ, สมุทฺทํ ธนหารกา;
ยาย อาสาย ติฏฺฐามิ, สา เม อาสา สมิชฺฌตุฯ

๕๓๑. ‘‘ปุนปฺปุนญฺเจว วปนฺติ พีชํ, ปุนปฺปุนํ วสฺสติ เทวราชา;
ปุนปฺปุนํ เขตฺตํ กสนฺติ กสฺสกา, ปุนปฺปุนํ ธญฺญมุเปติ รฏฺฐํฯ

๕๓๒. ‘‘ปุนปฺปุนํ ยาจนกา จรนฺติ, ปุนปฺปุนํ ทานปตี ททนฺติ;
ปุนปฺปุนํ ทานปตี ททิตฺวา, ปุนปฺปุนํ สคฺคมุเปนฺติ ฐานํฯ

๕๓๓. ‘‘วีโร หเว สตฺตยุคํ ปุเนติ, ยสฺมิํ กุเล ชายติ ภูริปญฺโญ;
มญฺญามหํ สกฺกติ เทวเทโว, ตยา หิ ชาโต มุนิ สจฺจนาโมฯ

๕๓๔. ‘‘สุโทฺธทโน นาม ปิตา มเหสิโน, พุทฺธสฺส มาตา ปน มายนามา;
ยา โพธิสตฺตํ ปริหริย กุจฺฉินา, กายสฺส เภทา ติทิวมฺหิ โมทติฯ

๕๓๕. ‘‘สา โคตมี กาลกตา อิโต จุตา, ทิเพฺพหิ กาเมหิ สมงฺคิภูตา;
สา โมทติ กามคุเณหิ ปญฺจหิ, ปริวาริตา เทวคเณหิ เตหิฯ

๕๓๖. ‘‘พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหิ อสยฺหสาหิโน, องฺคีรสสฺสปฺปฏิมสฺส ตาทิโน;
ปิตุปิตา มยฺหํ ตุวํสิ สกฺก, ธเมฺมน เม โคตม อยฺยโกสี’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **องฺคาริโน**ติ องฺคารานิ วิยาติ องฺคารานิ, รตฺตปวาฬวณฺณานิ รุกฺขานํ ปุปฺผปลฺลวานิ, ตานิ เอเตสํ สนฺตีติ องฺคาริโน, อติโลหิตกุสุมกิสลเยหิ องฺคารวุฏฺฐิสํปริกิณฺณา วิยาติ อโตฺถฯ **อิทานี**ติ อิมสฺมิํ กาเลฯ **ทุมา**ติ รุกฺขาฯ ภทเนฺตติ, ภทฺทํ อเนฺต เอตสฺสาติ ภทเนฺตติ เอกสฺส ทการสฺส โลปํ กตฺวา วุจฺจติ, คุณวิเสสยุโตฺต, คุณวิเสสยุตฺตานญฺจ อคฺคภูโต สตฺถาฯ ตสฺมา ภทเนฺตติ สตฺถุ อาลปนํฯ ปจฺจตฺตวจนเญฺจตํ เอการนฺตํ ‘‘สุกเฏ ปฏิกเมฺม สุเข ทุเกฺขปิ เจ’’ติอาทีสุ วิยฯ อิธ ปน สเมฺพธนเตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ภทเนฺตติ อาลปน’’นฺติฯ ‘‘ภทฺทสทฺทสมานตฺถํ ปทนฺตรเมก’’นฺติ เกจิฯ ผลานิ เอสนฺตีติ **ผเลสิโน**ฯ อเจตเนปิ หิ สเจตนกิริยมาโรเปตฺวา โวหรนฺติ, ยถา กุลํ ปติตุกามนฺติ, ผลานิ คเหตุมารทฺธา สมฺปตฺติผลคหณกาลาติ อโตฺถฯ **ฉทนํ วิปฺปหายา**ติ ปุราณปณฺณานิ ปชหิตฺวา สมฺปนฺนปณฺฑุปลาสาติ อโตฺถฯ **เต**ติ ทุมาฯ **อจฺจิมโนฺตว ปภาสยนฺตี**ติ ทีปสิขาวโนฺต วิย ชลิตอคฺคี วิย วา โอภาสยนฺติ สพฺพา ทิสาติ อธิปฺปาโยฯ **สมโย**ติ กาโล, ‘‘อนุคฺคหายา’’ติ วจนเสโสฯ **มหาวีรา**ติ มหาวิกฺกนฺตฯ **ภาคี รสาน**นฺติ อตฺถรสาทีนํ ภาคีฯ วุตฺตเญฺหตํ ธมฺมเสนาปตินา – ‘‘ภาคี วา ภควา อตฺถรสสฺส ธมฺมรสสฺสา’’ติอาทิ (จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒)ฯ มหาวีร, ภาคีติ จ อิทมฺปิ ทฺวยํ สเมฺพธนวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ภาคีรถานนฺติ ปน ปาเฐ ภคีรโถ นาม อาทิราชาฯ ตพฺพํสชาตตาย สากิยา ภาคีรถา, เตสํ ภาคีรถานํ อุปการตฺถนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ทุมานีติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, ทุมา รุกฺขาติ อโตฺถฯ **สมนฺตโต สพฺพทิสา ปวนฺตี**ติ, สมนฺตโต สพฺพภาคโต สพฺพทิสาสุ จ ผุลฺลานิ, ตถา ผุลฺลตฺตา เอว สพฺพทิสา ปวนฺติ คนฺธํ วิสฺสเชฺชนฺติฯ **อาสมานา**ติ อาสีสนฺตา คหิตุกามาฯ เอวํ รุกฺขโสภาย คมนมคฺคสฺส ราม เณยฺยตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ **"เนวาติสีต"**นฺติอาทินา อุตุสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ **สุขา**ติ นาติสีตนา ติอุณฺหภาเวเนว สุขา อิฎฺฐาฯ **อุตุ อทฺธนิยา**ติ อทฺธานคมนโยคฺคา อุตุฯ **ปสฺสนฺตุ ตํ สากิยา โกฬิยา จ, ปจฺฉามุขํ โรหินิยํ ตรนฺต**นฺติ โรหินี นาม นที สากิยโกฬิยชนปทานํ อนฺตเร อุตฺตรทิสโต ทกฺขิณมุขา สนฺทติ, ราชคหํ จสฺสา ปุรตฺถิมทกฺขิณาย ทิสาย, ตสฺมา ราชคหโต กปิลวตฺถุํ คนฺตุํ ตํ นทิํ ตรนฺตา ปจฺฉามุขา หุตฺวา ตรนฺติฯ เตนาห ''ปสฺสนฺตุ ตํ...เป.... ต รนฺต''นฺติฯ ''ภควนฺตํ ปจฺฉามุขํ โรหินิํ นาม นทิํ อติกฺกมนฺตํ สากิยโกฬิยชนปทวาสิโน ปสฺสนฺตู''ติ กปิลวตฺถุคมนาย ภควนฺตํ อายาจโนฺต อุสฺสาเหติฯ

อิทานิ อตฺตโน ปตฺถนํ อุปมาหิ ปกาเสโนฺต **"อาสาย กสเต"**ติ คาถมาหฯ **อาสาย กสเต เขตฺต**นฺติ กสฺสโก กสโนฺต เขตฺตํ ผลาสาย กสติฯ **พีชํ อาสาย วปฺปตี**ติ กสิตฺวา จ วปเนฺตน ผลาสาย เอว พีชํ วปฺปติ นิกฺขิปียติฯ **อาสาย วาณิชา ยนฺตี**ติ ธนหารกา วาณิชา ธนาสาย สมุทฺทํ ตริตุํ เทสํ อุปคนฺตุํ สมุทฺทํ นาวาย ยนฺติ คจฺฉนฺติฯ **ยาย อาสาย ติฎฺฐามี**ติ เอวํ อหมฺปิ ยาย อาสาย ปตฺถนาย ภควา ตุมฺหากํ กปิลปุรคมนปตฺถนาย อิธ ติฎฺฐามิฯ สา เม อาสา สมิชฺฌตุ, ตุเมฺหหิ ''กปิลวตฺถุ คนฺตพฺพ''นฺติ วทติ, อาสาย สทิสตาย เจตฺถ กตฺตุกมฺย ตาฉนฺทํ อาสาติ อาหฯ

คมนมคฺคสํวณฺณนาทินา อเนกวารํ ยาจนาย การณํ ทเสฺสตุํ **"ปุนปฺปุน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – สกิํ วุตฺตมเตฺตน วเปฺป อสมฺปชฺชมาเน กสฺสกา **ปุนปฺปุนํ** ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ พีชํ ว ปนฺติฯ ปชฺชุโนฺน **เทวราชา**ปิ เอกวารเมว อวสฺสิตฺวา **ปุนปฺปุนํ** กาเลน กาลํ วสฺสติฯ กสฺสกา ปิ เอกวารเมว อกสิตฺวา สสฺสสมฺปตฺติอตฺถํ ปํสุํ กทฺทมํ วา มุทุํ กาตุํ เขตฺตํ ปุนปฺปุนํ กสนฺติฯ เอกวารเมว ธญฺญํ สงฺคหํ กตฺวา ''อลเมตฺตาวตา''ติ อปริตุสฺสนโต โกฎฺฐาคาราทีสุ ปฎิสาม นวเสน มนุเสฺสหิ อุปนียมานํ ปุนปฺปุนํ สาลิอาทิ**ธญฺญํ** รฎฺฐํ **อุเปติ** อุปคจฺฉติฯ

ยาจนกาปิ ยาจนฺตา ปุนปฺปุนํ กุลานิ **จรนฺติ** อุปคจฺฉนฺติ, น เอกวารเมว, ยาจิตา ปน เตสํ ปุนปฺปุนํ ทานปตี ททนฺติ, น สกิํเยวฯ ตถา ปน เทยฺยธมฺมํ ปุนปฺปุนํ ทานปตี **ททิตฺวา** ทา นมยํ ปุญฺญํ อุปจินิตฺวา **ปุนปฺปุนํ** อปราปรํ **สคฺคมุเปนฺติ ฐานํ** ปฎิสนฺธิวเสน เทวโลกํ อุป คจฺฉนฺติฯ ตสฺมา อหมฺปิ ปุนปฺปุนํ ยาจามิ ภควา มยฺหํ มโนรถํ มตฺถกํ ปาเปหีติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ยทตฺถํ สตฺถารํ กปิลวตฺถุคมนํ ยาจติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"วีโร หเว"**ติคาถมาหฯ ตสฺส โตฺถ – **วีโร** วีริยวา มหาวิกฺกโนฺต **ภูริปโญฺญ** มหาปโญฺญ ปุริโส **ยสฺมิํ** กุเล **ชายติ** นิพฺพตฺต ติ, ตตฺถ **หเว** เอกํเสน **สตฺตยุคํ** สตฺตปุริสยุคํ ยาวสตฺตมํ ปิตามหยุคํ สมฺมาปฎิปตฺติยา **ปุเนติ** โสเธตีติ โลกวาโท อติวาโท อเญฺญสุฯ ภควา ปน สเพฺพสํ เทวานํ อุตฺตมเทวตาย **เทวเทโว** ปาปนิวารเณน กลฺยาณปติฎฺฐาปเนน ตโต ปรมฺปิ โสเธตุํ **สกฺกติ** สโกฺกตีติ มญฺญามิ อหํฯ กสฺมา? **ตยา หิ ชาโต มุนิ สจฺจนาโม** ยสฺมา ตยา สตฺถารา อริยาย ชาติยา ชาโต มุนิภาโว, มุนิ วา สมาโน อตฺตหิตปรหิตานํ อิธโลกปรโลกานญฺจ มุนนเฎฺฐน ''มุนี''ติ อวิตถนาโม, โม นวา วา มุนิ, ''สมโณ ปพฺพชิโต อิสี''ติ อวิตถนาโม ตยา ชาโตฯ ตสฺมา สตฺตานํ เอกนฺตหิต ปฎิลาภเหตุภาวโต ภควา ตว ตตฺถ คมนํ ยาจามาติ อโตฺถฯ

อิทานิ ''สตฺตยุค''นฺติ วุเตฺต ปิตุยุคํ ทเสฺสตุํ **"สุโทฺธทโน นามา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ สุทฺธํ โอ ทนํ ชีวนํ เอตสฺสาติ **สุโทฺธทโน**ฯ พุทฺธปิตา หิ เอกํสโต สุวิสุทฺธกายวจีมโนสมาจาโร สุวิ

สุทฺธาชีโว โหติ ตถา อภินีหารสมฺปนฺนตฺตาฯ **มายนามา**ติ กุลรูปสีลาจาราทิสมฺปตฺติยา ญาติมิตฺตาทีหิ ‘‘มา ยาหี’’ติ วตฺตพฺพคุณตาย ‘‘มายา’’ติ ลทฺธนามาฯ **ปริหริยา**ติ ธาเรตฺวาฯ **กายสฺส เภทา**ติ สเทวกสฺส โลกสฺส เจติยสทิสสฺส อตฺตโน กายสฺส วินาสโต อุทฺธํฯ **ติทิวมฺหี**ติ ตุสิตเทวโลเกฯ

สาติ มายาเทวีฯ **โคตมี**ติ โคเตฺตน ตํ กิเตฺตติฯ **ทิเพฺพหิ กาเมหี**ติ, ตุสิตภวนปริยาปเนฺนหิ ทิเพฺพหิ วตฺถุกาเมหิฯ **สมงฺคิภูตา**ติ สมนฺนาคตาฯ **กามคุเณหี**ติ กามโกฏฺฐาเสหิ, ‘‘กาเมหี’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘กามคุเณหี’’ติ วจเนน อเนกภาเคหิ วตฺถุกาเมหิ ปริจาริยตีติ ทีเปติฯ **เตหี**ติ ยสฺมิํ เทวนิกาเย นิพฺพตฺติ, เตหิ ตุสิตเทวคเณหิ, เตหิ วา กามคุเณหิฯ ‘‘สมงฺคิภูตา ปริวาริตา’’ติ จ อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโส ปุริมตฺตภาวสิทฺธํ อิตฺถิภาวํ, เทวตาภาวํ วา สนฺธาย กโต, เทวูปปตฺติ ปน ปุริสภาเวเนว ชาตาฯ

เอวํ เถเรน ยาจิโต ภควา ตตฺถ คมเน พหูนํ วิเสสาธิคมํ ทิสฺวา วีสติสหสฺส ขีณาสวปริวุโต ราชคหโต อตุริตจาริกาวเสน กปิลวตฺถุคามิมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ เถโร อิทฺธิยา กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา รโญฺญ ปุรโต อากาเส ฐิโต อทิฏฺฐปุพฺพํ เวสํ ทิสฺวา รญฺญา ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ ปุจฺฉิโต, ‘‘สเจ อมจฺจปุตฺตํ ตยา ภควโต สนฺติกํ เปสิตํ มํ น ชานาสิ, เอวํ ปน ชานาหี’’ติ ทเสฺสโนฺต –

‘‘พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหิ อสยฺหสาหิโน, องฺคีรสสฺสปฺปฏิมสฺส ตาทิโน;
ปิตุปิตา มยฺหํ ตุวํสิ สกฺก, ธเมฺมน เม โคตม อยฺยโกสี’’ติฯ –

โอสานคาถมาหฯ

ตตฺถ **พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหี**ติ, สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส อุเร ชาตตาย โอรสปุโตฺต อมฺหิฯ **อสยฺหสาหิโน**ติ, อภิสโมฺพธิโต ปุเพฺพ ฐเปตฺวา มหาโพธิสตฺตํ อเญฺญหิ สหิตุํ วหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อสยฺหสฺส สกลสฺส โพธิสมฺภารสฺส มหาการุณิกาธิการสฺส จ สหนโต วหนโต, ตโต ปรมฺปิ อเญฺญหิ สหิตุํ อภิภวิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อสยฺหานํ ปญฺจนฺนํ มารานํ สหนโต อภิภวนโต, อาสยานุสยจริตาธิมุตฺติอาทิวิภาคาวโพธเนน ยถารหํ เวเนยฺยานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ อนุสาสนีสงฺขาตสฺส อเญฺญหิ อสยฺหสฺส พุทฺธกิจฺจสฺส จ สหนโต, ตตฺถ วา สาธุการีภาวโต อสยฺหสาหิโนฯ **องฺคีรสสฺสา**ติ องฺคีกตสีลาทิสมฺปตฺติกสฺสฯ ‘‘องฺคมเงฺคหิ นิจฺฉรณกโอภาสสฺสา’’ติ อปเรฯ เกจิ ปน ‘‘องฺคีรโส, สิทฺธโตฺถติ เทฺว นามานิ ปิตราเยว คหิตานี’’ติ วทนฺติฯ **อปฺปฏิมสฺสา**ติ อนูปมสฺสฯ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ตาทิลกฺขณปฺปตฺติยา **ตาทิโนฯ ปิตุปิตา มยฺหํ ตุวํสี**ติ อริยชาติวเสน มยฺหํ ปิตุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โลกโวหาเรน ตฺวํ ปิตา อสิฯ **สกฺกา**ติ ชาติวเสน ราชานํ อาลปติฯ **ธเมฺมนา**ติ สภาเวน อริยชาติ โลกิยชาตีติ ทฺวินฺนํ ชาตีนํ สภาวสโมธาเนน **โคตมา**ติ ราชานํ โคเตฺตน อาลปติฯ **อยฺยโกสี**ติ ปิตามโห อสิฯ เอตฺถ จ ‘‘พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหี’’ติอาทิํ วทโนฺต เถโร อญฺญํ พฺยากาสิฯ

เอวํ ปน อตฺตานํ ชานาเปตฺวา หฏฺฐตุเฏฺฐน รญฺญา มหารเห ปลฺลเงฺก นิสีทาเปตฺวา อตฺตโน ปฏิยาทิตสฺส นานคฺครสสฺส โภชนสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา ทินฺเน คมนาการํ ทเสฺสสิฯ ‘‘กสฺมา คนฺตุกามตฺถ, ภุญฺชถา’’ติ จ วุเตฺต, ‘‘สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ภุญฺชิสฺสามี’’ติฯ ‘‘กหํ ปน สตฺถา’’ติ? ‘‘วีสติสหสฺสภิกฺขุปริวาโร ตุมฺหากํ ทสฺสนตฺถาย มคฺคํ ปฏิปโนฺน’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห อิมํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ยาว มม ปุโตฺต อิมํ นครํ สมฺปาปุณาติ, ตาวสฺส อิโตว ปิณฺฑปาตํ หรถา’’ติฯ เถโร ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา รโญฺญ ปริสาย จ ธมฺมํ กเถตฺวา สตฺถุ อาคมนโต ปุเรตรเมว สกลํ ราชนิเวสนํ รตนตฺตเย อภิปฺปสนฺนํ กโรโนฺต สเพฺพสํ ปสฺสนฺตานํเยว สตฺถุ อาหริต

พฺพภตฺตปุญฺญํ ปตฺตํ อากาเส วิสฺสชฺเชตฺวา สยมฺปิ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปิณฺฑปาตํ อุปเนตฺวา สตฺถุ หตฺเถ ฐเปสิฯ สตฺถา ตํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิฯ เอวํ สฏฺฐิโยชนํ มคฺคํ ทิวเส ทิวเส โยชนํ คจฺฉนฺตสฺส สตฺถุ ราชเคหโตว ภตฺตํ อาหริตฺวา อทาสิฯ อถ นํ ภควา ‘‘มยฺหํ ปิตุ มหาราชสฺส สกลนิเวสนํ ปสาเทสี’’ติ กุลปฺปสาทกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสีติฯ

กาฬุทายิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เอกวิหาริยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปุรโต ปจฺฉโต วาติอาทิกา อายสฺมโต เอกวิหาริยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต กสฺสปทสพลสฺส กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิเวกวาสํ วสิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ภควติ ปรินิพฺพุเต ธมฺมาโสกรโญฺญ กนิฏฺฐภาตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ อโสกมหาราชา กิร สตฺถุ ปรินิพฺพานโต ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อุปริ อฏฺฐารสเม วเสฺส สกลชมฺพุทีเป เอกรชฺชาภิเสกํ ปตฺวา อตฺตโน กนิฏฺฐํ ติสฺสกุมารํ โอปรเชฺช ฐเปตฺวา เอเกน อุปาเยน ตํ สาสเน อภิปฺปสนฺนํ อกาสิฯ โส เอกทิวสํ มิควํ คโต อรเญฺญ โยนกมหาธมฺมรกฺขิตเตฺถรํ หตฺถินาเคน สาลสาขํ คเหตฺวา พีชิยมานํ นิสินฺนํ ทิสฺวา สญฺชาตปสาโท ‘‘อโห วตาหมฺปิ อยํ มหาเถโร วิย ปพฺพชิตฺวา อรเญฺญ วิหเรยฺย’’นฺติ จิเนฺตสิฯ เถโร ตสฺส จิตฺตาจารํ ญตฺวา ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อโสการาเม โปกฺขรณิยา อภิชฺชมาเน อุทเก ฐตฺวา จีวรญฺจ อุตฺตราสงฺคญฺจ อากาเส โอลเคฺคตฺวา นฺหายิตุํ อารภิฯ กุมาโร เถรสฺส อานุภาวํ ทิสฺวา อภิปฺปสโนฺน อรญฺญโต นิวตฺติตฺวา ราชเคหํ คนฺตฺวา ‘‘ปพฺพชิสฺสามี’’ติ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ตํ อเนกปฺปการํ ยาจิตฺวา ปพฺพชฺชาธิปฺปายํ นิวเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ โส อุปาสโก หุตฺวา ปพฺพชฺชาสุขํ ปเตฺถโนฺต –

๕๓๗. ‘‘ปุรโต ปจฺฉโต วาปิ, อปโร เจ น วิชฺชติ;
อตีว ผาสุ ภวติ, เอกสฺส วสโต วเนฯ

๕๓๘. ‘‘หนฺท เอโก คมิสฺสามิ, อรญฺญํ พุทฺธวณฺณิตํ;
ผาสุ เอกวิหาริสฺส, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ

๕๓๙. ‘‘โยคี-ปีติกรํ รมฺมํ, มตฺตกุญฺชรเสวิตํ;
เอโก อตฺตวสี ขิปฺปํ, ปวิสิสฺสามิ กานนํฯ

๕๔๐. ‘‘สุปุปฺผิเต สีตวเน, สีตเล คิริกนฺทเร;
คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา, จงฺกมิสฺสามิ เอกโกฯ

๕๔๑. ‘‘เอกากิโย อทุติโย, รมณีเย มหาวเน;
กทาหํ วิหริสฺสามิ, กตกิโจฺจ อนาสโวฯ

๕๔๒. ‘‘เอวํ เม กตฺตุกามสฺส, อธิปฺปาโย สมิชฺฌตุ;
สาธยิสฺสามหํเยว, นาโญฺญ อญฺญสฺส การโก’’ติฯ –

อิมา ฉ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ปุรโต ปจฺฉโต วา**ติ อตฺตโน ปุรโต วา ปจฺฉโต วา, **วา**-สทฺทสฺส วิกปฺปตฺถตฺตา ปสฺสโต วา **อปโร** อญฺโญ ชโน น วิชฺชติ เจ, **อตีว** อติวิย **ผาสุ** จิตฺตสุขํ ภวติฯ เอกวิหารีภาเวน **เอกสฺส** อสหายสฺสฯ **วเน วสโต**ติ จิรปริจิเตน วิเวกชฺฌาสเยน อากฑฺฒิยมานหทโย โส รตฺตินฺทิวํ มหาชนปริวุตสฺส วสโต สงฺคณิกวิหารํ นิพฺพินฺทโนฺต วิเวกสุขญฺจ พหุํ มญฺญโนฺต วทติฯ

หนฺทาติ โวสฺสคฺคตฺเถ นิปาโต, เตน อิทานิ กรียมานสฺส อรญฺญคมนสฺส นิจฺฉิตภาวมาหฯ **เอโก คมิสฺสามี**ติ ''สุญฺญาคาเร โข, คหปติ, ตถาคตา อภิรมนฺตี''ติอาทิวจนโต (จูฬว. ๓๐๖) พุทฺเธหิ วณฺณิตํ ปสฏฺฐํ อรญฺญํ เอโก อสหาโย คมิสฺสามิ วาสาธิปฺปาเยน อุปคจฺฉามิฯ ยสฺมา **เอกวิหาริสฺส** ฐานาทีสุ อสหายภาเวน เอกวิหาริสฺส นิพฺพานํ ปฏิเปสิตจิตฺตตาย **ปหิตตฺตสฺส** อธิสีลสิกฺขาทิกา ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขโต ภิกฺขุโน อรญฺญํ **ผาสุ** อิฏฺฐํ สุขาวหนฺติ อโตฺถฯ

โยคี-ปีติกรนฺติ โยคีนํ ภาวนาย ยุตฺตปฺปยุตฺตานํ อปฺปสทฺทาทิภาเวน ฌานวิปสฺสนาทิปีติํ อาวหนโต โยคี-ปีติกรํฯ วิสภาคารมฺมณาภาเวน ปฏิสลฺลานสารุปฺปตาย **รมฺมํฯ มตฺตกุญฺชรเสวิต**นฺติ มตฺตวรวารณวิจริตํ, อิมินาปิ พฺรหารญฺญภาเวน ชนวิเวกํเยว ทเสฺสติฯ **อตฺถวสี**ติ อิธ อโตฺถติ สมณธโมฺม อธิเปฺปโตฯ ''กถํ นุ โข โส เม ภเวยฺยา''ติ ตสฺส วสํ คโตฯ

สุปุปฺผิเตติ สุฏฺฐุ ปุปฺผิเตฯ **สีตวเน**ติ ฉายูทกสมฺปตฺติยา สีเต วเนฯ อุภเยนปิ ตสฺส รมณียตํเยว วิภาเวติฯ **คิริกนฺทเร**ติ คิรีนํ อพฺภนฺตเร กนฺทเรฯ กนฺติ หิ อุทกํ, เตน ทาริตํ นินฺนฏฺฐานํ กนฺทรํ นามฯ ตาทิเส สีตเล คิริกนฺทเร ฆมฺมปริตาปํ วิโนเทตฺวา อตฺตโน คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา นฺหายิตฺวา จงฺกมิสฺสามิ เอกโกติ กตฺถจิ อนายตฺตวุตฺติตํ ทเสฺสติฯ

เอกากิโยติ เอกากี อสหาโยฯ **อทุติโย**ติ ตณฺหาสงฺขาตทุติยาภาเวน อทุติโยฯ ตณฺหา หิ ปุริสสฺส สพฺพทา อวิชหนเฏฺฐน ทุติยา นามฯ เตนาห ภควา – ''ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธาน สํสร''นฺติ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕)ฯ

เอวํ เม กตฺตุกามสฺสาติ ''หนฺท เอโก คมิสฺสามี''ติอาทินา วุตฺตวิธินา อรญฺญํ คนฺตฺวา ภาวนาภิโยคํ กตฺตุกามสฺส เมฯ **อธิปฺปาโย สมิชฺฌตู**ติ ''กทาหํ วิหริสฺสามิ, กตกิจฺโจ อนาสโว''ติ เอวํ ปวโตฺต มโนรโถ อิชฺฌตุ สิทฺธิํ ปาปุณาตุฯ อรหตฺตปฺปตฺติ จ ยสฺมา น อายาจนมเตฺตน สิชฺฌติ, นาปิ อเญฺญน สาเธตพฺพา, ตสฺมา อาห **''สาธยิสฺสามหํเยว, นาโญฺญ อญฺญสฺส การโก''**ติฯ

เอวํ อุปราชสฺส ปพฺพชฺชาย ทฬฺหนิจฺฉยตํ ญตฺวา ราชา อโสการามคมนียํ มคฺคํ อลงฺการาเปตฺวา กุมารํ สพฺพาลงฺการวิภูสิตํ มหติยา เสนาย มหจฺจราชานุภาเวน วิหารํ เนสิฯ กุมาโร ปธานฆรํ คนฺตฺวา มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิ, อเนกสตา มนุสฺสา ตํ อนุปพฺพชิํสุฯ รโญฺญ ภาคิเนโยฺย สงฺฆมิตฺตาย สามิโก อคฺคิพฺรหฺมาปิ ตเมว อนุปพฺพชิฯ โส ปพฺพชิตฺวา หฏฺฐตุโฏฺฐ อตฺตนา กาตพฺพํ ปกาเสโนฺต –

๕๔๓.''เอส พนฺธามิ สนฺนาหํ, ปวิสิสฺสามิ กานนํ;
น ตโต นิกฺขมิสฺสามิ, อปฺปโตฺต อาสวกฺขยํฯ

๕๔๔.''มาลุเต อุปวายเนฺต, สีเต สุรภิคนฺธิเก;
อวิชฺชํ ทาลยิสฺสามิ, นิสิโนฺน นคมุทฺธนิฯ

๕๔๕.วเน กุสุมสญฺฉนฺเน, ปพฺภาเร นูน สีตเล;
วิมุตฺติสุเขน สุขิโต, รมิสฺสามิ คิริพฺพเช''ติฯ –

ติโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **เอส พนฺธามิ สนฺนาห**นฺติ เอสาหํ วีริยสงฺขาตํ สนฺนาหํ พนฺธามิ, กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปโกฺข วีริยสนฺนาเหน สนฺนยฺหามิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา นาม สูโร ปุริโส ปจฺจตฺถิเก ปจฺจุปฎฺฐิเต ตํ เชตุกาโม อญฺญํ กิจฺจํ ปหาย กวจปฎิมุญฺจนาทินา ยุทฺธาย สนฺนยฺหติ, ยุทฺธภูมิญฺจ คนฺตฺวา ปจฺจตฺถิเก อเชตฺวา ตโต น นิวตฺตติ, เอวมหมฺปิ กิเลสปจฺจตฺถิเก เชตุํ อาทิตฺตมฺปิ สีสํ เจลญฺจ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยสนฺนาหํ สนฺนยฺหามิ, กิเลเส อเชตฺวา กิเลสวิชยโยคฺคํ วิเวกฎฺฐานํ น วิสฺสเชฺชมีติฯ เตน วุตฺตํ **''ปวิสิสฺสามิ กานนํ น ตโต นิกฺขมิสฺสามิ, อปฺปโตฺต อาสวกฺขย''**นฺติฯ

''มาลุเต อุปวายเนฺต''ติอาทินา อรญฺญฎฺฐานสฺส กมฺมฎฺฐานภาวนาโยคฺยตํ วทติ, รมิสฺสามิ นูน คิริพฺพเชติ โยชนาฯ ปพฺพตปริเกฺขเป อภิรมิสฺสามิ มเญฺญติ อนาคตตฺถํ ปริกเปฺปเนฺต วทติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอวํ วตฺวา เถโร อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กโรเนฺต อุปชฺฌาเยน สทฺธึ กลิงฺครฎฺฐํ อคมาสิฯ ตตฺถสฺส ปาเท จมฺมิกาพาโธ อุปฺปชฺชิ, ตํ ทิสฺวา เอโก เวโชฺช ''สปฺปึ, ภเนฺต, ปริเยสถ, ติกิจฺฉิสฺสามิ น''นฺติ อาหฯ เถโร สปฺปิปริเยสนํ อกตฺวา วิปสฺสนาย เอว กมฺมํ กโรติ, โรโค วฑฺฒติ, เวโชฺช เถรสฺส ตตฺถ อโปฺปสฺสุกฺกตํ ทิสฺวา สยเมว สปฺปึ ปริเยสิตฺวา เถรํ อโรคํ อกาสิฯ โส อโรโค หุตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๔.๑-๑๒) –

''อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป, พฺรหฺมพนฺธุ มหายโส;
กสฺสโป นาม โคเตฺตน, อุปฺปชฺชิ วทตํ วโรฯ

''นิปฺปปโญฺจ นิราลโมฺพ, อากาสสมมานโส;
สุญฺญตาพหุโล ตาที, อนิมิตฺตรโต วสีฯ

''อสงฺคจิโตฺต นิเกฺลโส, อสํสโฎฺฐ กุเล คเณ;
มหาการุณิโก วีโร, วินโยปายโกวิโทฯ

''อุยฺยุโตฺต ปรกิเจฺจสุ, วินยโนฺต สเทวเก;
นิพฺพานคมนํ มคฺคํ, คตึ ปงฺกวิโสสนํฯ

''อมตํ ปรมสฺสาทํ, ชรามจฺจุนิวารณํ;
มหาปริสมเชฺฌ โส, นิสิโนฺน โลกตารโกฯ

''กรวีกรุโต นาโถ, พฺรหฺมโฆโส ตถาคโต;
อุทฺธรโนฺต มหาทุคฺคา, วิปฺปนเฎฺฐ อนายเกฯ

''เทเสโนฺต วิรชํ ธมฺมํ, ทิโฎฺฐ เม โลกนายโก;
ตสฺส ธมฺมํ สุณิตฺวาน, ปพฺพชึ อนคาริยํฯ

‘‘ปพฺพชิตฺวา ตทาปาหํ, จิเนฺตโนฺต ชินสาสนํ;
เอกโกว วเน รเมฺม, วสึ สํสคฺคปีฬิโตฯ

‘‘สกฺกายวูปกาโส เม, เหตุภูโต มมาภวี;
มนโส วูปกาสสฺส, สํสคฺคภยทสฺสิโนฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถเร ตตฺถ วิหรเนฺต ราชา โกฏิธนปริจฺจาเคน โภชกคิริวิหารํ นาม กาเรตฺวา เถรํ ตตฺถ วาเสสิฯ โส ตตฺถ วิหรโนฺต ปรินิพฺพานกาเล –

๕๔๖. ‘‘โสหํ ปริปุณฺณสงฺกโปฺป, จโนฺท ปนฺนรโส ยถา;
สพฺพาสวปริกฺขีโณ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ –

โอสานคาถมาหฯ สา อุตฺตานตฺถาวฯ ตเทว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

เอกวิหาริยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหากปฺปินเตฺถรคาถาวณฺณนา

อนาคตํ โย ปฏิกจฺจ ปสฺสตีติอาทิกา อายสฺมโต มหากปฺปินเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรพุทฺธกาเล หํสวตีนคเร กุลฆเร นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ภิกฺขุโอวาทกานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตชฺชํ อธิการกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ

โส ตตฺถ ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล พาราณสิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ปุริสสหสฺสคณเชฏฺฐโก หุตฺวา คพฺภสหสฺสปฏิมณฺฑิตํ มหนฺตํ ปริเวณํ การาเปสิฯ เต สเพฺพปิ ชนา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา ตํ อุปาสกํ เชฏฺฐกํ กตฺวา สปุตฺตทารา เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรึสุฯ เตสุ คณเชฏฺฐโก อมฺหากํ สตฺถุ นิพฺพตฺติโต ปุเรตรเมว ปจฺจนฺตเทเส กุกฺกุฏนามเก นคเร ราชเคเห นิพฺพตฺติ, ตสฺส **กปฺปิโน**ติ นามํ อโหสิฯ เสสปุริสา ตสฺมิํเยว นคเร อมจฺจกุเล นิพฺพตฺติํสุฯ กปฺปินกุมาโร ปิตุ อจฺจเยน ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา มหากปฺปินราชา นาม ชาโตฯ โส สุตวิตฺตกตาย ปาโตว จตูหิ ทฺวาเรหิ สีฆํ ทูเต เปเสสิ – ‘‘ยตฺถ พหุสฺสุเต ปสฺสถ, ตโต นิวตฺติตฺวา มยฺหํ อาโรเจถา’’ติฯ

เตน จ สมเยน อมฺหากํ สตฺถา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา สาวตฺถิํ อุปนิสฺสาย วิหรติฯ ตสฺมิํ กาเล สาวตฺถิวาสิโน วาณิชา สาวตฺถิยํ อุฏฺฐานกภณฺฑํ คเหตฺวา ตํ นครํ คนฺตฺวา ภณฺฑํ ปฏิสาเมตฺวา ‘‘ราชานํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ ปณฺณาการหตฺถา รโญฺญ อาโรจาเปสุํฯ เต ราชา ปโกฺกสาเปตฺวา นิยฺยาทิตปณฺณาการา วนฺทิตฺวา ฐิเต ‘‘กุโต อาคตตฺถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘สาวตฺถิโต, เทวา’’ติฯ ‘‘กจฺจิ โว รฏฺฐํ สุภิกฺขํ, ธมฺมิโก ราชา’’ติ? ‘‘อาม, เทวา’’ติฯ ‘‘กีทิโส ธโมฺม ตุมฺหากํ เทเส อิทานิ ปวตฺตตี’’ติ? ‘‘ตํ, เทว, น สกฺกา อุจฺฉิฏฺฐมุเขหิ กเถตุ’’นฺติฯ ราชา สุวณฺณภิงฺคาเรน อุทกํ ทาเปสิฯ เต มุขํ วิกฺขาเลตฺวา ทสพลาภิมุขา อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา, ‘‘เทว, อมฺหากํ เทเส พุทฺธรตนํ นาม อุปฺปนฺน’’นฺติ อาหํสุฯ รโญฺญ ‘‘พุโทฺธ’’ติ วจเน สุตมเตฺตเยว สกลสรีรํ ผรมานา ปีติ อุปฺปชฺชิฯ ตโต ‘‘พุโทฺธติ, ตาตา, วเทถา’’ติ อาหฯ ‘‘พุโทฺธติ, เทว, วทามา’’ติฯ เอวํ ติกฺขตฺตุํ วทาเปตฺวา ‘‘พุโทฺธติ ปทํ อปริมาณ’’นฺติ ตสฺมิํเยว ปเท ปสโนฺน สตสหสฺสํ ทตฺวา

‘‘อปรํ วเทถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘เทว, โลเก ธมฺมรตนํ นาม อุปฺปนฺน’’นฺติฯ ตมฺปิ สุตฺวา ตเถว สตสหสฺสํ ทตฺวา ‘‘อปรํ วเทถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘เทว, สงฺฆรตนํ นาม อุปฺปนฺน’’นฺติฯ ตมฺปิ สุตฺวา ตเถว สตสหสฺสํ ทตฺวา ‘‘พุทฺธสฺส ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามี’’ติ ตโตว นิกฺขมิฯ อมจฺจาปิ ตเถว นิกฺขมึสุฯ โส อมจฺจสหเสฺสน สทฺธึ คงฺคาตีรํ ปตฺวา ‘‘สเจ สตฺถา สมฺมาสมฺพุโทฺธ, อิเมสํ อสฺสานํ ขุรมตฺตมฺปิ มา เตเมตู’’ติ สจฺจาธิฏฺฐานํ กตฺวา อุทกปิเฎฺฐเนว ปูรํ คงฺคานทึ อติกฺกมิตฺวา อปรมฺปิ อฑฺฒโยชนวิตฺถารํ นทึ ตเถว อติกฺกมิตฺวา ตติยํ จนฺทภาคํ นาม มหานทึ ปตฺวา ตมฺปิ ตาย เอว สจฺจกิริยาย อติกฺกมิฯ

สตฺถาปิ ตํทิวสํ ปจฺจูสสมยํเยว มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย โลกํ โวโลเกโนฺต ‘‘อชฺช มหากปฺปิโน ติโยชนสติกํ รชฺชํ ปหาย อมจฺจสหสฺสปริวาโร มม สนฺติเก ปพฺพชิตุํ อาคมิสฺสตี’’ติ ทิสฺวา ‘‘มยา เตสํ ปจฺจุคฺคมนํ กาตุํ ยุตฺต’’นฺติ ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต สยเมว อากาเสน คนฺตฺวา จนฺทภาคาย นทิยา ตีเร เตสํ อุตฺตรณติตฺถสฺสาภิมุขฏฺฐาเน มหานิโคฺรธมูเล ปลฺลเงฺกน นิสิโนฺน ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชสิฯ เต เตน ติเตฺถน อุตฺตรนฺตา พุทฺธรสฺมิโย อิโต จิโต จ วิธาวนฺติโย โอโลเกโนฺต ภควนฺตํ ทิสฺวา ‘‘ยํ สตฺถารํ อุทฺทิสฺส มยํ อาคตา, อทฺธา โส เอโส’’ติ ทสฺสเนเนว นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ทิฏฺฐฏฺฐานโต ปฏฺฐาย โอนมิตฺวา ปรมนิปจฺจาการํ กโรนฺตา ภควนฺตํ อุปสงฺกมึสุฯ ราชา ภควโต โคปฺผเกสุ คเหตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ สทฺธึ อมจฺจสหเสฺสนฯ สตฺถา เตสํ ธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน สทฺธึ ปริสาย อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๔.๖๖-๑๐๗) –

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพธมฺมาน ปารคู;
อุทิโต อชฏากาเส, รวีว สรทมฺพเรฯ

‘‘วจนาภาย โพเธติ, เวเนยฺยปทุมานิ โส;
กิเลสปงฺกํ โสเสติ, มติรํสีหิ นายโกฯ

‘‘ติตฺถิยานํ ยเส หนฺติ, ขโชฺชตาภา ยถา รวิ;
สจฺจตฺถาภํ ปกาเสติ, รตนํว ทิวากโรฯ

‘‘คุณานํ อายติภูโต, รตนานํว สาคโร;
ปชฺชุโนฺนริว ภูตานิ, ธมฺมเมเฆน วสฺสติฯ

‘‘อกฺขทโสฺส ตทา อาสึ, นคเร หํสสวฺหเย;
อุเปจฺจ ธมฺมมโสฺสสึ, ชลชุตฺตมนามิโนฯ

‘‘โอวาทกสฺส ภิกฺขูนํ, สาวกสฺส กตาวิโน;
คุณํ ปกาสยนฺตสฺส, ตปฺปยนฺตสฺส เม มนํฯ

‘‘สุตฺวา ปตีโต สุมโน, นิมเนฺตตฺวา ตถาคตํ;
สสิสฺสํ โภชยิตฺวาน, ตํ ฐานมภิปตฺถยึฯ

‘‘ตทา หํสสมภาโค, หํสทุนฺทุภินิสฺสโน;
ปสฺสเถตํ มหามตฺตํ, วินิจฺฉยวิสารทํฯ

‘‘ปติตํ ปาทมูเล เม, สมุคฺคตตนูรุหํ;
ชีมูตวณฺณํ ปีณํสํ, ปสนฺนนยนานนํฯ

‘‘ปริวาเรน มหตา, ราชยุตฺตํ มหายสํ;
เอโส กตาวิโน ฐานํ, ปเตฺถติ มุทิตาสโยฯ

‘‘อิมินา ปณิปาเตน, จาเคน ปณิธีหิ จ;
กปฺปสตสหสฺสานิ, นุปปชฺชติ ทุคฺคติํฯ

‘‘เทเวสุ เทวโสภคฺคํ, มนุเสฺสสุ มหนฺตตํ;
อนุโภตฺวาน เสเสน, นิพฺพานํ ปาปุณิสฺสติฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
กปฺปิโน นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘ตโตหํ สุกตํ การํ, กตฺวาน ชินสาสเน;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตุสิตํ อคมาสหํฯ

‘‘เทวมานุสรชฺชานิ, สตโส อนุสาสิย;
พาราณสิยมาสเนฺน, ชาโต เกณิยชาติยํฯ

‘‘สหสฺสปริวาเรน, สปชาปติโก อหํ;
ปญฺจปเจฺจกพุทฺธานํ, สตานิ สมุปฏฺฐหิํฯ

‘‘เตมาสํ โภชยิตฺวาน, ปจฺฉาทมฺห ติจีวรํ;
ตโต จุตา มยํ สเพฺพ, อหุมฺห ติทสูปคาฯ

‘‘ปุโน สเพฺพ มนุสฺสตฺตํ, อคมิมฺห ตโต จุตา;
กุกฺกุฏมฺหิ ปุเร ชาตา, หิมวนฺตสฺส ปสฺสโตฯ

‘‘กปฺปิโน นามหํ อาสิํ, ราชปุโตฺต มหายโส;
เสสามจฺจกุเล ชาตา, มเมว ปริวารยุํฯ

‘‘มหารชฺชสุขํ ปโตฺต, สพฺพกามสมิทฺธิมา;
วาณิเชหิ สมกฺขาตํ, พุทฺธุปฺปาทมหํ สุณิํฯ

‘‘พุโทฺธ โลเก สมุปฺปโนฺน, อสโม เอกปุคฺคโล;
โส ปกาเสติ สทฺธมฺมํ, อมตํ สุขมุตฺตมํฯ

‘‘สุยุตฺตา ตสฺส สิสฺสา จ, สุมุตฺตา จ อนาสวา;
สุตฺวา เนสํ สุวจนํ, สกฺกริตฺวาน วาณิเชฯ

‘‘ปหาย รชฺชํ สามโจฺจ, นิกฺขมึ พุทฺธมามโก;
นทึ ทิสฺวา มหาจนฺทํ, ปูริตํ สมติตฺติกํฯ

‘‘อปฺปติฏฺฐํ อนาลมฺพํ, ทุตฺตรํ สีฆวาหินึ;
คุณํ สริตฺวา พุทฺธสฺส, โสตฺถินา สมติกฺกมึฯ

‘‘ภวโสตํ สเจ พุโทฺธ, ติโณฺณ โลกนฺตคู วิทู;
เอเตน สจฺจวเชฺชน, คมนํ เม สมิชฺฌตุฯ

‘‘ยทิ สนฺติคโม มโคฺค, โมโกฺข จจฺจนฺติกํ สุขํ;
เอเตน สจฺจวเชฺชน, คมนํ เม สมิชฺฌตุฯ

‘‘สโงฺฆ เจ ติณฺณกนฺตาโร, ปุญฺญเกฺขโตฺต อนุตฺตโร;
เอเตน สจฺจวเชฺชน, คมนํ เม สมิชฺฌตุฯ

‘‘สห กเต สจฺจวเร, มคฺคา อปคตํ ชลํ;
ตโต สุเขน อุตฺติโณฺณ, นทีตีเร มโนรเมฯ

‘‘นิสินฺนํ อทฺทสํ พุทฺธํ, อุเทนฺตํว ปภงฺกรํ;
ชลนฺตํ เหมเสลํว, ทีปรุกฺขํว โชติตํฯ

‘‘สสึว ตาราสหิตํ, สาวเกหิ ปุรกฺขตํ;
วาสวํ วิย วสฺสนฺตํ, เทสนาชลทนฺตรํฯ

‘‘วนฺทิตฺวาน สหามโจฺจ, เอกมนฺตมุปาวิสึ;
ตโต โน อาสยํ ญตฺวา, พุโทฺธ ธมฺมมเทสยิฯ

‘‘สุตฺวาน ธมฺมํ วิมลํ, อโวจุมฺห มยํ ชินํ;
ปพฺพาเชหิ มหาวีร, นิพฺพินฺนามฺห มยํ ภเวฯ

‘‘สฺวกฺขาโต ภิกฺขเว ธโมฺม, ทุกฺขนฺตกรณาย โว;
จรถ พฺรหฺมจริยํ, อิจฺจาห มุนิสตฺตโมฯ

‘‘สห วาจาย สเพฺพปิ, ภิกฺขุเวสธรา มยํ;
อหุมฺห อุปสมฺปนฺนา, โสตาปนฺนา จ สาสเนฯ

‘‘ตโต เชตวนํ คนฺตฺวา, อนุสาสิ วินายโก;
อนุสิโฏฺฐ ชิเนนาหํ, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘ตโต ภิกฺขุสหสฺสานิ, อนุสาสิมหํ ตทา;
มมานุสาสนกรา, เตปิ อาสุํ อนาสวาฯ

‘‘ชิโน ตสฺมึ คุเณ ตุโฎฺฐ, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํ;
ภิกฺขุโอวาทกานโคฺค, กปฺปิโนติ มหาชเนฯ

‘‘สตสหเสฺส กตํ กมฺมํ, ผลํ ทเสฺสสิ เม อิธ;
ปมุโตฺต สรเวโคว, กิเลเส ฌาปยึ มมฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปตฺวา ปน เต สเพฺพว สตฺถารํ ปพฺพชฺชํ ยาจิํสุฯ สตฺถา เต ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ อาหฯ สา เอว เตสํ ปพฺพชฺชา อุปสมฺปทา จ อโหสิฯ สตฺถา ตํ ภิกฺขุสหสฺสํ อาทาย อากาเสน เชตวนํ อคมาสิฯ อเถกทิวสํ ภควา ตสฺสเนฺตวาสิเก ภิกฺขู อาห – ‘‘กจฺจิ, ภิกฺขเว, กปฺปิโน ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสตี’’ติ? ‘‘น, ภควา, เทเสติ ฯ อโปฺปสฺสุโกฺก ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารมนุยุโตฺต วิหรติ, โอวาทมตฺตมฺปิ น เทตี’’ติฯ สตฺถา เถรํ ปโกฺกสาเปตฺวา – ‘‘สจฺจํ กิร ตฺวํ, กปฺปิน, อเนฺตวาสิกานํ โอวาทมตฺตมฺปิ น เทสี’’ติ? ‘‘สจฺจํ, ภควา’’ติฯ ‘‘พฺราหฺมณ, มา เอวํ กริ, อชฺช ปฎฺฐาย อุปคตานํ ธมฺมํ เทเสหี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ เถโร สตฺถุ วจนํ สิรสา สมฺปฎิจฺฉิตฺวา เอโกวาเทเนว สมณสหสฺสํ อรหเตฺต ปติฎฺฐาเปสิฯ เตน นํ สตฺถา ปฎิปาฎิยา อตฺตโน สาวเก เถเร ฐานนฺตเร ฐเปเนฺต ภิกฺขุโอวาทกานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปสิฯ อเถกทิวสํ เถโร ภิกฺขุนิโย โอวทเนฺต –

๕๔๗. ‘‘อนาคตํ โย ปฎิกจฺจ ปสฺสติ, หิตญฺจ อตฺถํ อหิตญฺจ ตํ ทฺวยํ;
วิเทฺทสิโน ตสฺส หิเตสิโน วา, รนฺธํ น ปสฺสนฺติ สเมกฺขมานาฯ

๕๔๘. ‘‘อานาปานสตี ยสฺส, ปริปุณฺณา สุภาวิตา;
อนุปุพฺพํ ปริจิตา, ยถา พุเทฺธน เทสิตา;
โสมํ โลกํ ปภาเสติ, อพฺภา มุโตฺตว จนฺทิมาฯ

๕๔๙. ‘‘โอทาตํ วต เม จิตฺตํ, อปฺปมาณํ สุภาวิตํ;
นิพฺพิทฺธํ ปคฺคหีตญฺจ, สพฺพา โอภาสเต ทิสาฯ

๕๕๐. ‘‘ชีวเต วาปิ สปฺปโญฺญ, อปิ วิตฺตปริกฺขโย;
ปญฺญาย จ อลาเภน, วิตฺตวาปิ น ชีวติฯ

๕๕๑. ‘‘ปญฺญา สุตวินิจฺฉินี, ปญฺญา กิตฺติสิโลกวฑฺฒนี;
ปญฺญาสหิโต นโร อิธ, อปิ ทุเกฺขสุ สุขานิ วินฺทติฯ

๕๕๒. ‘‘นายํ อชฺชตโน ธโมฺม, นเจฺฉโร นปิ อพฺภุโต;
ยตฺถ ชาเยถ มีเยถ, ตตฺถ กิํ วิย อพฺภุตํฯ

๕๕๓. ‘‘อนนฺตรญฺหิ ชาตสฺส, ชีวิตา มรณํ ธุวํ;
ชาตา ชาตา มรนฺตีธ, เอวํ ธมฺมา หิ ปาณิโนฯ

๕๕๔. ‘‘น เหตทตฺถาย มตสฺส โหติ, ยํ ชีวิตตฺถํ ปรโปริสานํ;
มตมฺหิ รุณฺณํ น ยโส น โลกฺยํ, น วณฺณิตํ สมณพฺราหฺมเณหิฯ

๕๕๕. ‘‘จกฺขุํ สรีรํ อุปหนฺติ เตน, นิหียติ วณฺณพลํ มตี จ;
อานนฺทิโน ตสฺส ทิสา ภวนฺติ, หิเตสิโน นาสฺส สุขี ภวนฺติฯ

๕๕๖. ‘‘ตสฺมา หิ อิเจฺฉยฺย กุเล วสเนฺต, เมธาวิโน เจว พหุสฺสุเต จ;
เยสญฺหิ ปญฺญาวิภเวน กิจฺจํ, ตรนฺติ นาวาย นทิํว ปุณฺณ’’นฺติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อนาคต**นฺติ น อาคตํ, อวินฺทนฺติ, อโตฺถฯ **ปฏิกจฺจา**ติ ปุเตตรํเยวฯ **ปสฺสตี**ติ โอโลเกติฯ **อตฺถ**นฺติ กิจฺจํฯ **ตํ ทฺวย**นฺติ หิตาหิตํฯ **วิเทฺทสิโน**ติ อมิตฺตาฯ **หิเตสิโน**ติ มิตฺตาฯ **รนฺธ**นฺติ ฉิทฺทํฯ **สเมกฺขมานา**ติ คเวสนฺตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย ปุคฺคโล อตฺตโน หิตาวหํ อหิตาวหํ ตทุภยญฺจ อตฺถํ กิจฺจํ อนาคตํ อสมฺปตฺตํ ปุเรตรํเยว ปญฺญาจกฺขุนา อหํ วิย ปสฺสติ วีมํสติ วิจาเรติ, ตสฺส อมิตฺตา วา อหิตชฺฌาสเยน มิตฺตา วา หิตชฺฌาสเยน รนฺธํ คเวสนฺตา น ปสฺสนฺติ, ตาทิโส ปญฺญวา ปุคฺคโล อจฺฉิทฺทวุตฺติ, ตสฺมา ตุเมฺหหิ ตถารูเปหิ ภวิตพฺพนฺติฯ

อิทานิ อานาปานสติภาวนาย คุณํ ทเสฺสโนฺต ตตฺถ ตานิ โยเชตุํ **“อานาปานสตี ยสฺสา”**ติ ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **อาน**นฺติ อสฺสาโสฯ **อปาน**นฺติ ปสฺสาโสฯ อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณา สติ อานาปานสติฯ สติสีเสน เจตฺถ ตํสมฺปยุตฺตสมาธิภาวนา อธิเปฺปตาฯ **ยสฺสา**ติ, ยสฺส โยคิโนฯ **ปริปุณฺณา สุภาวิตา**ติ จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ โสฬสนฺนญฺจ อาการานํ ปาริปูริยา สพฺพโส ปุณฺณา สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ วิชฺชาวิมุตฺตีนญฺจ ปาริปูริยา สุฏฺฐุ ภาวิตา วฑฺฒิตาฯ **อนุปุพฺพํ ปริจิตา, ยถา พุเทฺธน เทสิตา**ติ ‘‘โส สโตว อสฺสสตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๐๗) ยถา ภควตา เทสิตา, ตถา อนุปุพฺพํ อนุกฺกเมน ปริจิตา อาเสวิตา ภาวิตาฯ **โสมํ โลกํ ปภาเสติ, อพฺภา มุโตฺตว จนฺทิมา**ติ โส โยคาวจโร ยถา อพฺภาทิอุปกฺกิเลสา วิมุโตฺต จโนฺท จนฺทาโลเกน อิมํ โอกาสโลกํ ปภาเสติ, เอวํ อวิชฺชาทิอุปกฺกิเลสวิมุโตฺต ญาณาโลเกน อตฺตสนฺตานปติตํ ปรสนฺตานปติตญฺจ สงฺขารโลกํ ปภาเสติ ปกาเสติฯ ตสฺมา ตุเมฺหหิ อานาปานสติภาวนา ภาเวตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ อตฺตานํ นิทสฺสนํ กตฺวา ภาวนาภิโยคสฺส สผลตํ ทเสฺสโนฺต **“โอทาตํ วต เม จิตฺต”**นฺติ ตติยํ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – นีวรณมลวิคมโต **โอทาตํ** สุทฺธํ วต มม จิตฺตํฯ ยถา ปมาณกรา ราคาทโย ปหีนา, อปฺปมาณญฺจ นิพฺพานํ ปจฺจกฺขํ กตํ อโหสิ, ตถา ภาวิตตฺตา **อปฺปมาณํ สุภาวิตํ,** ตโต เอว จตุสจฺจํ **นิพฺพิทฺธํ** ปฏิวิชฺฌิตํ, สกลสํกิเลสปกฺขโต **ปคฺคหิตญฺจ** หุตฺวา ทุกฺขาทิกา ปุพฺพนฺตาทิกา จ ทิสา โอภาสเต ตตฺถ วิติณฺณกงฺขตฺตา สพฺพธเมฺมสุ วิคตสโมฺมหตฺตา จฯ ตสฺมา ตุเมฺหหิปิ เอวํ จิตฺตํ ภาเวตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

ยถา ภาวนามยา ปญฺญา จิตฺตมลวิโสธนาทินา ปุริสสฺส พหุปการา, เอวํ อิตราปีติ ทเสฺสโนฺต **“ชีวเต วาปิ สปฺปโญฺญ”**ติ จตุตฺถคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ปริกฺขีณธโนปิ สปฺปญฺญชาติโก อิตรีตรสโนฺตเสน สนฺตุโฏฺฐ อนวชฺชาย ชีวิกาย ชีวติเยวฯ ตสฺส หิ ชีวิตํ ชีวิตํ นามฯ เตนาห ภควา – ‘‘ปญฺญาชีวิํ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๓, ๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๔)ฯ ทุเมฺมธปุคฺคโล ปน ปญฺญาย อลาเภน ทิฏฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกญฺจ อตฺถํ วิราเธโนฺต วิตฺตวาปิ น ชีวติ, ครหาทิปฺปตฺติยา ชีวโนฺต นาม น ตสฺส โหติ, อนุปายญฺญุตาย วา ยถาธิคตํ ธนํ นาเสโนฺต ชีวิตมฺปิ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติเยว, ตสฺมา ปาริหาริยปญฺญาปิ ตุเมฺหหิ อปฺปมเตฺตหิ สมฺปาเทตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ปญฺญาย อานิสํเส ทเสฺสตุํ **“ปญฺญา สุตวินิจฺฉินี”**ติ ปญฺจมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปญฺญา สุตวินิจฺฉินี**ติ ปญฺญา นาเมสา สุตสฺส วินิจฺฉยินี, ยถาสุเต โสตปถมาคเต อเตฺถ ‘‘อยํ อกุสโล, อยํ กุสโล, อยํ สาวโชฺช, อยํ อนวโชฺช’’ติอาทินา วินิจฺฉยชนนีฯ **กิตฺติสิโลกวทฺธนี**ติ กิตฺติยา สมฺมุขา ปสํสาย สิโลกสฺส ปตฺถฏยสภาวสฺส วทฺธนี, ปญฺญวโตเยว หิ กิตฺติอาทโย วิญฺญูนํ ปาสํสภาวโตฯ **ปญฺญาสหิโต**ติ ปาริหาริยปญฺญาย, วิปสฺสนาปญฺญาย จ ยุโตฺตฯ **อปิ ทุเกฺขสุ สุขานิ วินฺทตี**ติ เอกนฺตทุกฺขสภาเวสุ ขนฺธายตนาทีสุ สมฺมาปฏิปตฺติยา ยถาภูตสภาวาวโพเธน นิรามิสานิปิ สุขานิ ปฏิลภติฯ

อิทานิ ตาสํ ภิกฺขุนีนํ อนิจฺจตาปฏิสํยุตฺตํ ธีรภาวาวหํ ธมฺมํ กเถนฺโต **“นายํ อชฺชตโน ธมฺโม”**ติอาทินา เสสคาถา อภาสิฯ ตตฺรายํ สงฺเขปโตฺถ – ยฺวายํ สตฺตานํ ชายนมียนสภาโว, อยํ ธมฺโม **อชฺชตโน** อธุนาคโต น โหติ, อภิณฺหปวตฺติกตาย น อจฺฉริโย, อพฺภุตปุพฺพตาภาวโต นาปิ **อพฺภุโต**ฯ ตสฺมา **ยตฺถ ชาเยถ มีเยถ**, ยสฺมึ โลเก สโตฺต ชาเยยฺย, โส เอกํเสน มีเยถ, ตตฺถ **กึ วิย?** กึ นาม อพฺภุตํ สิยา? สภาวิกตฺตา มรณสฺส – น หิ ขณิกมรณสฺส กิญฺจิ การณํ อตฺถิฯ ยโต **อนนฺตรญฺหิ ชาตสฺส, ชีวิตา มรณํ ธุวํ** ชาตสฺส ชาติสมนนฺตรํ ชีวิตโต มรณํ เอกนฺติกํ อุปฺปนฺนานํ ขนฺธานํ เอกํเสน ภิชฺชนโตฯ โย ปเนตฺถ ชีวตีติ โลกโวหาโร, โส ตทุปาทานสฺส อเนกปจฺจยายตฺตตาย อเนกนฺติโก, ยสฺมา เอตเทวํ, ตสฺมา **ชาตา มรนฺตีธ, เอวํธมฺมา หิ ปาณิโน**ติ อยํ สตฺตานํ ปกติ, ยทิทํ ชาตานํ มรณนฺติ ชาติยา มรณานุพนฺธนตํ อาหฯ

อิทานิ ยสฺมา ตาสุ ภิกฺขุนีสุ กาจิ โสกพนฺธิตจิตฺตาปิ อตฺถิ, ตสฺมา ตาสํ โสกวิโนทนํ กาตุํ **“น เหตทตฺถายา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **น เหตทตฺถาย มตสฺส โหตี**ติ ยํ มตสฺส **ชีวิตตฺถํ** ชีวิตนิมิตฺตํ **ปรโปริสานํ** ปรปุคฺคลานํ รุณฺณํ, เอตํ ตสฺส มตสฺส สตฺตสฺส ชีวิตตฺถํ ตาว ติฏฺฐตุ, กสฺสจิปิ อตฺถาย น โหติ, เย ปน รุทนฺติ, เตสมฺปิ **มตมฺหิ** มตปุคฺคลนิมิตฺตํ รุณฺณํ, **น ยโส น โลกฺยํ** ยสาวหํ วิสุทฺธาวหญฺจ น โหติ ฯ **น วณฺณิตํ สมณพฺราหฺมเณหี**ติ วิญฺญุปฺปสฏฺฐมฺปิ น โหติ, อถ โข วิญฺญุครหิตเมวาติ อโตฺถฯ

น เกวลเมเตว เย รุทโต อาทีนวา, อถ โข อิเมปีติ ทเสฺสนฺโต **“จกฺขุํ สรีรํ อุปหนฺตี”**ติ คาถํ วตฺวา ตโต ปรํ โสกาทิอนตฺถปฏิพาหนตฺถํ กลฺยาณมิตฺตปยิรุปาสนายํ ตา นิโยเชนฺโต **“ตสฺมา”**ติอาทินา โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา รุณฺณํ รุทนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส จกฺขุํ สรีรญฺจ **อุปหนฺติ** วิพาธติ, เตน รุเณฺณน วโณฺณ พลํ มติ จ **นิหียติ** ปริหายติ, **ตสฺส** รุทนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส **ทิสา** สปตฺตา **อานนฺทิโน** ปโมทวโนฺต ปีติวโนฺต ภวนฺติฯ หิเตสิโน มิตฺตา ทุกฺขีทุกฺขิตา ภวนฺติ ตสฺมา ธมฺมชปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา **เมธาวิโน** ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถสนฺนิสฺสิตสฺส พาหุสจฺจสฺส ปาริปูริยา **พหุสฺสุเต,** อตฺตโน กุเล วสเนฺต **อิเจฺฉยฺย** ปาฏิกเงฺขยฺย กุลูปเก กเรยฺยฯ **เยส**นฺติ เยสํ เมธาวีนํ พหุสฺสุตานํ ปณฺฑิตานํ **ปญฺญาวิภเวน** ปญฺญาพเลน ยถา มโหฆสฺส ปุณฺณํ นทึ นาวาย ตรนฺติ, เอวํ กุลปุตฺตา อตฺตโน อตฺถกิจฺจํ **ตรนฺติ** ปารํ ปาปุณนฺติฯ เต อิเจฺฉยฺย กุเล วสเนฺตติ โยชนาฯ

เอวํ เถโร ตาสํ ภิกฺขุนีนํ ธมฺมํ กเถตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ ตา เถรสฺส โอวาเท ฐตฺวา โสกํ วิโนเทตฺวา โยนิโส ปฏิปชฺชนฺติโย สทตฺถํ ปริปูเรสุํฯ

มหากปฺปินเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จูฬปนฺถกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทนฺธา มยฺหํ คตีติอาทิกา อายสฺมโต จูฬปนฺถกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? ยเทตฺถ อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน วตฺตพฺพํ, ตํ อฏฺฐกนิปาเต มหาปนฺถกวตฺถุสฺมึ (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.มหาปนฺถกเตฺถรคาถาวณฺณนา) วุตฺตเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – มหาปนฺถกเตฺถโร อรหตฺตํ ปตฺวา อคฺคผลสุเขน วีตินาเมโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘กถํ นุ โข สกฺกา จูฬปนฺถกมฺปิ อิมสฺมึ สุเข ปติฏฺฐเปตุ’’นฺติ? โส อตฺตโน อยฺยกํ ธนเสฏฺฐึ อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ‘‘สเจ, มหาเสฏฺฐิ, อนุชานาถ , อหํ จูฬปนฺถกํ ปพฺพาเชยฺย’’นฺติฯ ‘‘ปพฺพาเชถ, ภเนฺต’’ติฯ เถโร ตํ ปพฺพาเชสิฯ โส ทสสุ สีเลสุ ปติฏฺฐิโต ภาตุ สนฺติเก –

‘‘ปทุมํ ยถา โกกนทํ สุคนฺธํ, ปาโต สิยา ผุลฺลมวีตคนฺธํ;
องฺคีรสํ ปสฺส วิโรจมานํ, ตปนฺตมาทิจฺจมิวนฺตลิเกฺข’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๒๓; อ. นิ. ๕.๑๙๕) –

คาถํ อุคฺคณฺหนฺโต จตูหิ มาเสหิ คเหตุํ นาสกฺขิ, คหิตคหิตํ ปทํ หทเย น ติฏฺฐติฯ อถ นํ มหาปนฺถโก อาห – ‘‘ปนฺถก, ตฺวํ อิมสฺมิํ สาสเน อภโพฺพ, จตูหิ มาเสหิ เอกคาถมฺปิ คเหตุํ น สโกฺกสิฯ ปพฺพชิตกิจฺจํ ปน ตฺวํ กถํ มตฺถกํ ปาเปสฺสสิ? นิกฺขม อิโต’’ติฯ โส เถเรน ปณามิโต ทฺวารโกฏฺฐกสมีเป โรทมาโน อฏฺฐาสิฯ

เตน จ สมเยน สตฺถา ชีวกมฺพวเน วิหรติฯ อถ ชีวโก ปุริสํ เปเสสิ, ‘‘ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ สตฺถารํ นิมเนฺตหี’’ติฯ เตน จ สมเยน อายสฺมา มหาปนฺถโก ภตฺตุเทฺทสโก โหติฯ โส ‘‘ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ ภิกฺขํ ปฏิจฺฉถ, ภเนฺต’’ติ วุโตฺต ‘‘จูฬปนฺถกํ ฐเปตฺวา เสสานํ ปฏิจฺฉามี’’ติ อาหฯ ตํ สุตฺวา จูฬปนฺถโก ภิโยฺยโสมตฺตาย โทมนสฺสปฺปโตฺต อโหสิฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตเกฺขทํ ญตฺวา, ‘‘จูฬปนฺถโก มยา กเตน อุปาเยน พุชฺฌิสฺสตี’’ติ ตสฺส อวิทูเร ฐาเน อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา ‘‘กิํ, ปนฺถก, โรทสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ภาตา มํ, ภเนฺต, ปณาเมตี’’ติ อาหฯ ‘‘ปนฺถก, มา จินฺตยิ, มม สาสเน ตุยฺหํ ปพฺพชฺชา, เอหิ, อิมํ คเหตฺวา ‘รโชหรณํ, รโชหรณ’นฺติ มนสิ กโรหี’’ติ อิทฺธิยา สุทฺธํ โจฬกฺขณฺฑํ อภิสงฺขริตฺวา อทาสิฯ โส สตฺถารา ทินฺนํ โจฬกฺขณฺฑํ ‘‘รโชหรณํ, รโชหรณ’’นฺติ หเตฺถน ปริมชฺชโนฺต นิสีทิฯ ตสฺส ตํ ปริมชฺชนฺตสฺส กิลิฏฺฐธาตุกํ ชาตํ, ปุน ปริมชฺชนฺตสฺส อุกฺขลิปริปุญฺฉนสทิสํ ชาตํฯ โส ญาณสฺส ปริปกฺกตฺตา เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘อิทํ โจฬกฺขณฺฑํ ปกติยา ปริสุทฺธํ, อิมํ อุปาทิณฺณกสรีรํ นิสฺสาย กิลิฏฺฐํ อญฺญถา ชาตํ, ตสฺมา อนิจฺจํ ยถาเปตํ, เอวํ จิตฺตมฺปี’’ติ ขยวยํ ปฏฺฐเปตฺวา ตสฺมิํเยว นิมิเตฺต ฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปาทกํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒.๓๕-๕๔) –

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
คณมฺหา วูปกโฏฺฐ โส, หิมวเนฺต วสี ตทาฯ

‘‘อหมฺปิ หิมวนฺตมฺหิ, วสามิ อสฺสเม ตทา;
อจิราคตํ มหาวีรํ, อุเปสิํ โลกนายกํฯ

‘‘ปุปฺผจฺฉตฺตํ คเหตฺวาน, อุปคจฺฉิํ นราสภํ;
สมาธิํ สมาปชฺชนฺตํ, อนฺตรายมกาสหํฯ

‘‘อุโภ หเตฺถหิ ปคฺคยฺห, ปุปฺผจฺฉตฺตํ อทาสหํ;
ปฏิคฺคเหสิ ภควา, ปทุมุตฺตโร มหามุนิฯ

‘‘สเพฺพ เทวา อตฺตมนา, หิมวนฺตํ อุเปนฺติ เต;
สาธุการํ ปวเตฺตสฺสุํ, อนุโมทิสฺสติ จกฺขุมาฯ

‘‘อิทํ วตฺวาน เต เทวา, อุปคจฺฉุํ นรุตฺตมํ;
อากาเส ธารยนฺตสฺส, ปทุมจฺฉตฺตมุตฺตมํฯ

‘‘สตปตฺตฉตฺตํ ปคฺคยฺห, อทาสิ ตาปโส มม;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘ปญฺจวีสติกปฺปานิ, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
จตฺตฺตึสติกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘ยํ ยํ โยนึ สํสรติ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
อโพฺภกาเส ปติฏฺฐนฺตํ, ปทุมํ ธารยิสฺสติฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ , โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ปกาสิเต ปาวจเน, มนุสฺสตฺตํ ลภิสฺสติ;
มโนมยมฺหิ กายมฺหิ, อุตฺตโม โส ภวิสฺสติฯ

‘‘เทฺว ภาตโร ภวิสฺสนฺติ, อุโภปิ ปนฺถกวฺหยา;
อนุโภตฺวา อุตฺตมตฺถํ, โชตยิสฺสนฺติ สาสนํฯ

‘‘โสหํ อฏฺฐารสวโสฺส, ปพฺพชึ อนคาริยํ;
วิเสสาหํ น วินฺทามิ, สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนฯ

‘‘ทนฺธา มยฺหํ คตี อาสิ, ปริภูโต ปุเร อหุํ;
ภาตา จ มํ ปณาเมสิ, คจฺฉ ทานิ สกํ ฆรํฯ

‘‘โสหํ ปณามิโต สนฺโต, สงฺฆารามสฺส โกฏฺฐเก;
ทุมฺมโน ตตฺถ อฏฺฐาสึ, สามญฺญสฺมึ อเปกฺขวาฯ

‘‘ภควา ตตฺถ อาคจฺฉิ, สีสํ มยฺหํ ปรามสิ;
พาหาย มํ คเหตฺวาน, สงฺฆารามํ ปเวสยิฯ

‘‘อนุกมฺปาย เม สตฺถา, อทาสิ ปาทปุญฺฉนึ;
เอวํ สุทฺธํ อธิเฏฺฐหิ, เอกมนฺตมธิฏฺฐหํฯ

‘‘หเตฺถหิ ตมหํ คยฺห, สรึ โกกนทํ อหํ;
ตตฺถ จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม, อรหตฺตํ อปาปุณึฯ

‘‘มโนมเยสุ กาเยสุ, สพฺพตฺถ ปารมึ คโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตมเคฺคเนวสฺส เตปิฏกํ ปญฺจาภิญฺญา จ อาคมึสุฯ สตฺถา เอเกน อูเนหิ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ คนฺตฺวา ชีวกสฺส นิเวสเน ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ จูฬปนฺถโก ปน อตฺตโน ภิกฺขาย อปฺปฏิจฺฉิตตฺตา เอว น คโตฯ ชีวโก ยาคุํ ทาตุํ อารภิ, สตฺถา ปตฺตํ หเตฺถน ปิทหิฯ ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, น คณฺหถา’’ติ วุเตฺต – ‘‘วิหาเร เอโก ภิกฺขุ อตฺถิ, ชีวกา’’ติฯ โส ปุริสํ ปหิณิ, ‘‘คจฺฉ, ภเณ, วิหาเร นิสินฺนํ อยฺยํ คเหตฺวา เอหี’’ติฯ จูฬปนฺถกเตฺถโรปิ รูเปน กิริยาย จ เอกมฺปิ เอเกน อสทิสํ ภิกฺขุสหสฺสํ นิมฺมินิตฺวา นิสีทิฯ โส ปุริโส วิหาเร ภิกฺขูนํ พหุภาวํ ทิสฺวา คนฺตฺวา ชีวกสฺส กเถสิ – ‘‘อิมสฺมา ภิกฺขุสงฺฆา วิหาเร ภิกฺขุสโงฺฆ พหุตโร, ปโกฺกสิตพฺพํ อยฺยํ

น ชานามี’’ติฯ ชีวโก สตฺถารํ ปฏิปุจฺฉิ – ‘‘โกนาโม, ภนฺเต, วิหาเร นิสิโนฺน ภิกฺขู’’ติ? ‘‘จูฬปนฺถโก นาม, ชีวกา’’ติฯ ‘‘คจฺฉ , ภเณ, ‘จูฬปนฺถโก นาม กตโร’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ อาเนหี’’ติฯ โส วิหารํ คนฺตฺวา ‘‘จูฬปนฺถโก นาม กตโร, ภนฺเต’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อหํ จูฬปนฺถโก’’,‘‘อหํ จูฬปนฺถโก’’ติ เอกปหาเรเนว ภิกฺขุสหสฺสมฺปิ กเถสิฯ โส ปุนาคนฺตฺวา ตํ ปวตฺตึ ชีวกสฺส อาโรเจสิฯ ชีวโก ปฏิวิทฺธสจฺจตฺตา ‘‘อิทฺธิมา มเญฺญ, อโยฺย’’ติ นยโต ญตฺวา ‘‘คจฺฉ, ภเณ, ปฐมํ กถนกมยฺยเมว ‘ตุเมฺห สตฺถา ปโกฺกสตี’ติ วตฺวา จีวรกเณฺณ คณฺหา’’ติ อาหฯ โส วิหารํ คนฺตฺวา ตถา อกาสิ, ตาวเทว นิมฺมิตภิกฺขู อนฺตรธายิํสุฯ โส เถรํ คเหตฺวา อคมาสิฯ

สตฺถา ตสฺมิํ ขเณ ยาคุญฺจ ขชฺชกาทิเภทญฺจ ปฏิคฺคณฺหิฯ ทสพเล ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา วิหารํ คเต ธมฺมสภายํ กถา อุทปาทิ – ‘‘อโห พุทฺธานํ อานุภาโว, ยตฺร หิ นาม จตฺตาโร มาเส เอกคาถํ คเหตุํ อสโกฺกนฺตมฺปิ ลหุเกน ขเณเนว เอวํ มหิทฺธิกํ อกํสู’’ติฯ สตฺถา เตสํ ภิกฺขูนํ กถาสลฺลาปํ สุตฺวา อาคนฺตฺวา พุทฺธาสเน นิสชฺช, ‘‘กิํ วเทถ, ภิกฺขเว’’ติ ปุจฺฉิตฺวา, ‘‘อิมํ นาม, ภนฺเต’’ติ วุเตฺต, ‘‘ภิกฺขเว, จูฬปนฺถเกน อิทานิ มยฺหํ โอวาเท ฐตฺวา โลกุตฺตรทายชฺชํ ลทฺธํ, ปุเพฺพ ปน โลกิยทายชฺช’’นฺติ วตฺวา เตหิ ยาจิโต จูฬเสฏฺฐิชาตกํ (ชา. ๑.๑.๔) กเถสิฯ อปรภาเค ตํ สตฺถา อริยคณปริวุโต ธมฺมาสเน นิสิโนฺน มโนมยํ กายํ อภินิมฺมินนฺตานํ ภิกฺขูนํ เจโตวิวฏฺฏกุสลานญฺจ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ โส อปเรน สมเยน ภิกฺขูหิ ‘‘ตถา ทนฺธธาตุเกน กถํ ตยา สจฺจานิ ปฏิวิทฺธานี’’ติ ปุโฏฺฐ ภาตุ ปณามนโต ปฏฺฐาย อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปกาเสนฺโต –

๕๕๗. ‘‘ทนฺธา มยฺหํ คตี อาสิ, ปริภูโต ปุเร อหํ;
ภาตา จ มํ ปณาเมสิ, คจฺฉ ทานิ ตุวํ ฆรํฯ

๕๕๘. ‘‘โสหํ ปณามิโต สนฺโต, สงฺฆารามสฺส โกฏฺฐเก;
ทุมฺมโน ตตฺถ อฏฺฐาสิํ, สาสนสฺมิํ อเปกฺขวาฯ

๕๕๙. ‘‘ภควา ตตฺถ อาคจฺฉิ, สีสํ มยฺหํ ปรามสิ;
พาหาย มํ คเหตฺวาน, สงฺฆารามํ ปเวสยิฯ

๕๖๐. ‘‘อนุกมฺปาย เม สตฺถา, ปาทาสิ ปาทปุญฺฉนิํ;
เอตํ สุทฺธํ อธิฏฺเฐหิ, เอกมนฺตํ สฺวธิฏฺฐิตํฯ

๕๖๑. ‘‘ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, วิหาสิํ สาสเน รโต;
สมาธิํ ปฏิปาเทสิํ, อุตฺตมตฺถสฺส ปตฺติยาฯ

๕๖๒. ‘‘ปุเพฺพนิวาสํ ชานามิ, ทิพฺพจกฺขุ วิโสธิตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

๕๖๓. ‘‘สหสฺสกฺขตฺตุมตฺตานํ, นิมฺมินิตฺวาน ปนฺถโก;
นิสีทมฺพวเน รเมฺม, ยาว กาลปฺปเวทนาฯ

๕๖๔. ‘‘ตโต เม สตฺถา ปาเหสิ, ทูตํ กาลปฺปเวทกํ;
ปเวทิตมฺหิ กาลมฺหิ, เวหาสาทุปสงฺกมิํฯ

๕๖๕. ‘‘วนฺทิตฺวา สตฺถุโน ปาเท, เอกมนฺตํ นิสีทหํ;
นิสินฺนํ มํ วิทิตฺวาน, อถ สตฺถา ปฏิคฺคหิฯ

๕๖๖.“อายาโค สพฺพโลกสฺส, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
ปุญฺญเกฺขตฺตํ มนุสฺสานํ, ปฏิคฺคณฺหิตฺถ ทกฺขิณ”นฺติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ทนฺธา**ติ, มนฺทา, จตุปฺปทิกํ คาถํ จตูหิ มาเสหิ คเหตุํ อสมตฺถภาเวน ทุพฺพลาฯ **คตี**ติ ญาณคติฯ **อาสี**ติ, อโหสิฯ **ปริภูโต**ติ, ตโต เอว “มุฏฺฐสฺสติ อสมฺปชาโน”ติ หีฬิโตฯ **ปุเร**ติ, ปุเพฺพ ปุถุชฺชนกาเลฯ **ภาตา จา**ติ สมฺจฺจยโตฺถ จ-สโทฺท, น เกวลํ ปริภูโตว, อถ โข ภาตาปิ มํ **ปณาเมสิ,** “ปนฺถก, ตฺวํ ทุปฺปโญฺญ อเหตุโก มเญฺญ, ตสฺมา ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปตุํ อสมโตฺถ , น อิมสฺส สาสนสฺส อนุจฺฉวิโก, คจฺฉ ทานิ ตฺยฺหํ อยฺยกฆร”นฺติ นิกฺกเฑฺฒสิฯ **ภาตา**ติ, ภาตราฯ

โกฏฺฐเกติ, ทฺวารโกฏฺฐกสมีเปฯ **ทุมฺมโน**ติ, โทมนสฺสิโตฯ **สาสนสฺมิํ อเปกฺขวา**ติ, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน สาเปโกฺข อวิพฺภมิตุกาโมฯ

ภควา ตตฺถ อาคจฺฉีติ, มหากรุณาสโญฺจทิตมานโส มํ อนุคฺคณฺหโนฺต ภควา ยตฺถาหํ ฐิโต, ตตฺถ อาคจฺฉิฯ อาคนฺตฺวา จ, “ปนฺถก, อหํ เต สตฺถา, น มหาปนฺถโก, มํ อุทฺทิสฺส ตว ปพฺพชฺชา”ติ สมสฺสาเสโนฺต **สีสํ มยฺหํ ปรามสิ** ชาลาพนฺธนมุทุตลุนปีณวรายตงฺคุลิสมฺปโสภิเตน วิกสิตปทุมสสฺสิรีเกน จกฺกงฺกิเตน หตฺถตเลน “อิทานิเยว มม ปุโตฺต ภวิสฺสตี”ติ ทีเปโนฺต มยฺหํ สีสํ ปรามสิฯ **พาหาย มํ คเหตฺวานา**ติ, “กสฺมา ตฺวํ, อิธ ติฏฺฐสี”ติ จนฺทนคนฺธคนฺธินา อตฺตโน หเตฺถน มํ ภุเช คเหตฺวา อโนฺตสงฺฆารามํ ปเวเสสิฯ **ปาทาสิ ปาทปุญฺฉนิ**นฺติ ปาทปุญฺฉนิํ กตฺวา ปาทาสิ “รโชหรณนฺติ มนสิ กโรหี”ติ อทาสีติ อโตฺถฯ “อทาสี”ติ “ปาทปุญฺฉนิ”นฺติ จ ปฐนฺติฯ เกจิ ปน **“ปาทปุญฺฉนิ”**นฺติ ปาทปุญฺฉนโจฬกฺขณฺฑํ ปาทาสี”ติ วทนฺติฯ ตทยุตฺตํ อิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา โจฬกฺขณฺฑสฺส ทินฺนตฺตาฯ **เอตํ สุทฺธํ อธิเฏฺฐหิ, เอกมนฺตํ สฺวธิฏฺฐิต**นฺติ, เอตํ สุทฺธํ โจฬกฺขณฺฑํ “รโชหรณํ, รโชหรณ”นฺติ มนสิการเรน สฺวธิฏฺฐิตํ กตฺวา เอกมนฺตํ เอกมเนฺต วิวิเตฺต คนฺธกุฏิปมุเข นิสิโนฺน อธิเฏฺฐหิ ตถา จิตฺตํ สมาหิตํ กตฺวา ปวเตฺตหิฯ

ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวาติ, ตสฺส ภควโต วจนํ โอวาทํ อหํ สุตฺวา ตสฺมิํ **สาสเน** โอวาเท **รโต** อภิรโต หุตฺวา **วิหาสิํ** ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชิํฯ ปฏิปชฺชโนฺต จ **สมาธิํ ปฏิปาเทสิํ, อุตฺตมตฺถสฺส ปตฺติยา**ติ, อุตฺตมโตฺถ นาม อรหตฺตํ, ตสฺส อธิคมาย กสิณปริกมฺมวเสน รูปชฺฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปาทกํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อคฺคมคฺคสมาธิํ สมฺปาเทสินฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ หิ สมาธีติ อุปจารสมาธิโต ปฏฺฐาย ยาว จตุตฺถมคฺคสมาธิ, ตาว สมาธิสามเญฺญน คหิโต, อคฺคผลสมาธิ ปน อุตฺตมตฺถคฺคหเณน, สาติสยํ เจวายํ สมาธิกุสโล, ตสฺมา “สมาธิํ ปฏิปาเทสิ”นฺติ อาหฯ สมาธิกุสลตาย หิ อยมายสฺมา เจโตวิวฏฺฏกุสโล นาม ชาโต, มหาปนฺถกเตฺถโร ปน วิปสฺสนากุสลตาย สญฺญาวิวฏฺฏกุสโล นามฯ เอโก เจตฺถ สมาธิลกฺขเณ เฉโก, เอโก วิปสฺสนาลกฺขเณ, เอโก สมาธิคาโฬฺห, เอโก วิปสฺสนาคาโฬฺห เอโก องฺคสํขิเตฺต เฉโก, เอโก อารมฺมณสํขิเตฺต, เอโก องฺคววตฺถาเน, เอโก อารมฺมณววตฺถาเนติ วเณฺณนฺติฯ อปิจ จูฬปนฺถกเตฺถโร สาติสยํ จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํ ลาภิตาย เจโตวิวฏฺฏกุสโล วุโตฺต, มหาปนฺถกเตฺถโร สาติสยํ จตุนฺนํ อรูปาวจรชฺฌานานํ ลาภิตาย สญฺญาวิวฏฺฏกุสโลฯ ปฐโม วา รูปาวจรชฺฌานลาภี หุตฺวา ฌานงฺคหิ วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺตติ เจโตวิวฏฺฏกุสโล, อิตโร อรูปาวจรชฺฌานลาภี หุตฺวา ฌานงฺคหิ วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺตติ สญฺญาวิวฏฺฏกุสโลฯ มโนมยํ ปน กายํ นิพฺพเตฺตโนฺต อเญฺญ ตโย วา จตฺตาโร วา นิพฺพตฺตนฺติ, น

พหุเก, เอกสทิเสเยว จ กตฺวา นิพฺพเตฺตนฺติ, เอกวิธเมว กมฺมํ กุรุมาเนฯ อยํ ปน เถโร เอกาวชฺชเนน สมณสหสฺสํ มาเปสิ, เทฺวปิ น กาเยน เอกสทิเส อกาสิ, น เอกวิธํ กมฺมํ กุรุมาเนฯ ตสฺมา มโนมยํ กายํ อภินิมฺมินนฺตานํ อโคฺค นาม ชาโตฯ

อิทานิ อตฺตโน อธิคตวิเสสํ ทเสฺสตุํ **“ปุเพฺพนิวาสํ ชานามี”**ติอาทิมาหฯ กามญฺจายํ เถโร ฉฬภิโญฺญ, ยา ปน อภิญฺญา อาสวกฺขยญาณาธิคมสฺส พหูปการา, ตํ ทสฺสนตฺถํ **“ปุเพฺพนิวาสํ ชานามิ, ทิพฺพจกฺขุ วิโสธิต”**นฺติ วตฺวา **“ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ ปุเพฺพนิวาสยถากมฺมุปคอนาคตํสญาณานิ หิ วิปสฺสนาจารสฺส พหูปการานิ, น ตถา อิตรญาณานิฯ

สหสฺสกฺขตฺตุนฺติ สหสฺสํฯ ‘‘สหสฺสวาร’’นฺติ เกจิ วทนฺติฯ เอกาวชฺชเนน ปน เถโร สหเสฺส มโนมเย กาเย นิมฺมินิ, น วาเรนฯ เต จ โข อญฺญมญฺญมสทิเส วิวิธญฺจ กมฺมํ กโรเนฺตฯ ‘‘กึ ปน สาวกานมฺปิ เอวรูปํ อิทฺธินิมฺมานํ สมฺภวตี’’ติ? น สมฺภวติ สเพฺพสํ, อภินีหารสมฺปตฺติยา ปน อยเมว เถโร เอวมกาสิ, ตถา เหส อิมินา องฺคเน เอตทเคฺค ฐปิโตฯ **ปนฺถโก นิสีที**ติ อตฺตานเมว ปรํ วิย วทติฯ **อมฺพวเน**ติ, อมฺพวเน ชีวเกน กตวิหาเรฯ **เวหาสาทุปสงฺกมิ**นฺติ **เวหาสา**ติ กรเณ นิสฺสกฺกวจนํ, เวหาเสนาติ อโตฺถ, **ท**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **อถา**ติ, มม นิสชฺชาย ปจฺฉาฯ **ปฏิคฺคหี**ติ ทกฺขิโณทกํ ปฏิคฺคณฺหิฯ **อายาโค สพฺพโลกสฺสา**ติ, สพฺพสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺยตาย เทยฺยธมฺมํ อาเนตฺวา ยชิตพฺพฏฺฐานภูโตฯ **อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห**ติ, มหาผลภาวกรเณน ทกฺขิณาหุตีนํ ปฏิคฺคณฺหโกฯ **ปฏิคฺคณฺหิตฺถ ทกฺขิณ**นฺติ ชีวเกน อุปนีตํ ยาคุขชฺชาทิเภทํ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคเหสิฯ

อถ โข ภควา กตภตฺตกิจฺจ อายสฺมนฺตํ จูฬปนฺถกํ อาณาเปสิ – ‘‘อนุโมทนํ กโรหี’’ติฯ โส สิเนรุํ คเหตฺวา มหาสมุทฺทํ มเนฺถโนฺต วิย ปภินฺนปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตตาย เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สโงฺขเภโนฺต สตฺถุ อชฺฌาสยํ คณฺหโนฺต อนุโมทนํ อกาสิฯ ตถา อุปนิสฺสยสมฺปโนฺนปิ จายมายสฺมา ตถารูปาย กมฺมปิโลติกาย ปริพาธิโต จตุปฺปทิกํ คาถํ จตูหิปิ มาเสหิ คเหตุํ นาสกฺขิฯ ตํ ปนสฺส อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ โอโลเกตฺวา สตฺถา ปุพฺพจริยานุรูปํ โยนิโสมนสิกาเร นิโยเชสิฯ ตถา หิ ภควา ตทา ชีวกสฺส นิเวสเน นิสิโนฺน เอว ‘‘จูฬปนฺถกสฺส จิตฺตํ สมาหิตํ, วีถิปฏิปนฺนา วิปสฺสนา’’ติ ญตฺวา ยถานิสิโนฺนว อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา, ‘‘ปนฺถก, ยทิปายํ ปิโลติกา สํกิลิฏฺฐา รชานุกิณฺณา, อิโต ปน อโญฺญ เอว อริยสฺส วินเย สํกิเลโส รโช จาติ ทเสฺสโนฺต –

‘‘ราโค รโช น จ ปน เรณุ วุจฺจติ, ราคเสฺสตํ อธิวจนํ รโชติ;
เอตํ รชํ วิปฺปชหิตฺวา ภิกฺขโว, วิหรนฺติ เต วีตรชสฺส สาสเนฯ

‘‘โทโส รโช…เป.… สาสเนฯ
‘‘โมโห รโช…เป.… วีตรชสฺส สาสเน’’ติฯ –

อิมา ติโสฺส โอภาสคาถา อภาสิฯ คาถาปริโยสาเน จูฬปนฺถโก อภิญฺญาปฏิสมฺภิทาปริวารํ อรหตฺตํ ปาปุณีติฯ

จูฬปนฺถกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กปฺปเตฺถรคาถาวณฺณนา

นานากุลมลสมฺปุโณฺณติอาทิกา อายสฺมโต กปฺปเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺติตฺวา ปิตุ อจฺจเยน วิญฺญุตํ ปโตฺต นานาวิราควณฺณวิจิเตฺตหิ วเตฺถหิ อเนกวิเธหิ อาภรเณหิ นานาวิเธหิ มณิรตเนหิ พหุวิเธหิ ปุปฺผทามมาลาทีหิ จ กปฺปรุกฺขํ นาม อลงฺกริตฺวา เตน สตฺถุ ถูปํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ มณฺฑลิกราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ปิตุ อจฺจเยน รเชฺช ปติฎฺฐิโต กาเมสุ อติวิย รโตฺต คิโทฺธ หุตฺวา วิหรติฯ ตํ สตฺถา มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฎฺฐาย โลกํ โวโลเกโนฺต ญาณชาเล ปญฺญายมานํ ทิสฺวา, ‘‘กิํ นุ โข ภวิสฺสตี’’ติ อาวเชฺชโนฺต, ‘‘เอส มม สนฺติเก อสุภกถํ สุตฺวา กาเมสุ วิรตฺตจิโตฺต หุตฺวา ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ ญตฺวา อากาเสน ตตฺถ คนฺตฺวา –

๕๖๗. ‘‘นานากุลมลสมฺปุโณฺณ , มหาอุกฺการสมฺภโว;
จนฺทนิกํว ปริปกฺกํ, มหาคโณฺฑ มหาวโณฯ

๕๖๘. ‘‘ปุพฺพรุหิรสมฺปุโณฺณ, คูถกูเปน คาฬฺหิโต;
อาโปปคฺฆรโณ กาโย, สทา สนฺทติ ปูติกํฯ

๕๖๙. ‘‘สฎฺฐิกณฺฑรสมฺพโนฺธ, มํสเลปนเลปิโต;
จมฺมกญฺจุกสนฺนโทฺธ, ปูติกาโย นิรตฺถโกฯ

๕๗๐. ‘‘อฎฺฐิสงฺฆาตฆฎิโต, นฺหารุสุตฺตนิพนฺธโน;
เนเกสํ สํคตีภาวา, กเปฺปติ อิริยาปถํฯ

๕๗๑. ‘‘ธุวปฺปยาโต มรณาย, มจฺจุราชสฺส สนฺติเก;
อิเธว ฉฑฺฑยิตฺวาน, เยนกามงฺคโม นโรฯ

๕๗๒. ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต กาโย, จตุคเนฺถน คนฺถิโต;
โอฆสํสีทโน กาโย, อนุสยาชาลโมตฺถโตฯ

๕๗๓. ‘‘ปญฺจนีวรเณ ยุโตฺต, วิตเกฺกน สมปฺปิโต;
ตณฺหามูเลนานุคโต, โมหจฺฉาทนฉาทิโตฯ

๕๗๔. ‘‘เอวายํ วตฺตเต กาโย, กมฺมยเนฺตน ยนฺติโต;
สมฺปตฺติ จ วิปตฺยนฺตา, นานาภาโว วิปชฺชติฯ

๕๗๕. ‘‘เยมํ กายํ มมายนฺติ, อนฺธพาลา ปุถุชฺชนา;
วเฑฺฒนฺติ กฎสิํ โฆรํ, อาทิยนฺติ ปุนพฺภวํฯ

๕๗๖. ‘‘เยมํ กายํ วิวเชฺชนฺติ, คูถลิตฺตํว ปนฺนคํ;
ภวมูลํ วมิตฺวาน, ปรินิพฺพิสฺสนฺตินาสวา’’ติฯ –

อิมาหิ คาถาหิ ตสฺส อสุภกถํ กเถสิฯ โส สตฺถุ สมฺมุขา อเนกาการโวการํ ยาถาวโต สรีรสภาววิภาวนํ อสุภกถํ สุตฺวา สเกน กาเยน อฎฺฎียมาโน หรายมาโน ชิคุจฺฉมาโน สํวิคฺคหทโย สตฺถารํ วนฺทิตฺวา, ‘‘ลเภยฺยาหํ, ภเนฺต, ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺช’’นฺติ ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ สตฺถา สมีเป ฐิตมญฺญตรํ ภิกฺขุํ อาณาเปสิ – ‘‘คจฺฉ, ภิกฺขุ, อิมํ ปพฺพาเชตฺวา อุปสมฺปาเทตฺวา อาเน

หี’’ติฯ โส ตํ ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา ปพฺพาเชสิฯ โส ขุรเคฺคเยว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔.๑๐๒-๑๐๗) –

“สิทฺธตฺถสฺส ภควโต, ถูปเสฏฺฐสฺส สมฺมุขา;
วิจิตฺตทุเสฺส ลเคตฺวา, กปฺปรุกฺขํ ฐเปสหํฯ

“ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
โสภยนฺโต มม ทฺวารํ, กปฺปรุโกฺข ปติฏฺฐติฯ

“อหญฺจ ปริสา เจว, เย เกจิ มมวสฺสิตา;
ตมฺหา ทุสฺสํ คเหตฺวาน, นิวาเสม มยํ สทาฯ

“จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ รุกฺขํ ฐปยิํ อหํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, กปฺปรุกฺขสฺสิทํ ผลํฯ

“อิโต จ สตฺตเม กเปฺป, สุเจฬา อฏฺฐ ขตฺติยา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

“ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต ตา เอว คาถา อภาสิฯ เตเนว ตา เถรคาถา นาม ชาตาฯ

ตตฺถ **นานากุลมลสมฺปุโณฺณ**ติ, นานากุเลหิ นานาภาเคหิ มเลหิ สมฺปุโณฺณ, เกสโลมาทินานาวิธอสุจิโกฏฺฐาสภริโตติ อโตฺถฯ **มหาอุกฺการสมฺภโว**ติ, อุกฺกาโร วุจฺจติ วจฺจกูปํฯ ยตฺตกวยา มาตา, ตตฺตกํ กาลํ การปริเสทิตวจฺจกูปสทิสตาย มาตุ กุจฺฉิ อิธ “มหาอุกฺกาโร’’ติ อธิเปฺปโตฯ โส กุจฺฉิ สมฺภโว อุปฺปตฺติฏฺฐานํ เอตสฺสาติ มหาอุกฺการสมฺภโวฯ **จนฺทนิกํวา**ติ จนฺทนิกํ นาม อุจฺฉิโฏฺฐทกคพฺภมลาทีนํ ฉฑฺฑนฏฺฐานํ, ยํ ชณฺณุมตฺตํ อสุจิภริตมฺปิ โหติ, ตาทิสนฺติ อโตฺถฯ **ปริปกฺกนฺ**ติ, ปริณตํ ปุราณํฯ เตน ยถา จณฺฑาลคามทฺวาเร นิทาฆสมเย ถุลฺลผุสิตเก เทเว วสฺสเนฺต อุทเกน สมฺปพฺยูฬฺหมุตฺตกรีสอฏฺฐิจมฺมนฺหารุขณฺฑเขฬสิงฺฆาณิกาทินานากุณปภริตํ กทฺทโมทกาลุฬิตํ กติปยทิวสาติกฺกเมน สํชาต กิมิกุลากุลํ สูริยาตปสนฺตาปกุถิตํ อุปริ เผณปุพฺพุฬกานิ มุญฺจนฺตํ อภินีลวณฺณํ ปรมทุคฺคนฺธํ เชคุจฺฉํ จนฺทนิกาวาฏํ เนว อุปคนฺตุํ, น ทฏฺฐุํ อรหรูปํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, ตถารูโปยํ กาโยติ ทเสฺสติฯ สทา ทุกฺขตามูลโยคโต อสุจิปคฺฆรณโต อุปฺปาทชรามรเณหิ อุทฺธุมายนปริปจฺจนภิชฺชนสภาวตฺตา จ มหโนฺต คโณฺฑ วิยาติ **มหาคโณฺฑ**ฯ สพฺพตฺถกเมว ทุกฺขเวทนานุพทฺธตฺตา คณฺฑานํ สหนโต อสุจิวิสฺสนฺทนโต จ มหโนฺต วโณ วิยาติ **มหาวโณ คูถกูเปน คาฬฺโห**ติ, วจฺจกูเปน วเจฺจเนว วา ภริโตฯ “คูถกูปนิคาฬฺหิโต’’ติปิ ปาฬิ, วจฺจกูปโต นิกฺขโนฺตติ อโตฺถฯ **อาโปปคฺฆรโณ กาโย, สทา สนฺทติ ปูติกนฺ**ติ, อยํ กาโย อาโปธาตุยา สทา ปคฺฆรณสีโล, ตญฺจ โข ปิตฺตเสมฺหเสทมุตฺตาทิกํ ปูติกํ อสุจิํเยว สนฺทติ, น กทาจิ สุจินฺติ อโตฺถฯ

สฏฺฐิกณฺฑรสมฺพโนฺธติ , คีวาย อุปริมภาคโต ปฏฺฐาย สรีรํ วินทฺธมานา สรีรสฺส ปุริมปจฺฉิมทกฺขิณวามปเสฺสสุ ปเจฺจกํ ปญฺจ ปญฺจ กตฺวา วีสติ, หตฺถปาเท วินทฺธมานา เตสํ ปุริมปจฺฉิมปเสฺสสุ ปญฺจ ปญฺจ กตฺวา จตฺตาลีสาติ สฏฺฐิยา กณฺฑเรหิ มหานฺหารูหิ สพฺพโส พโทฺธ วินโทฺธติ สฏฺฐิกณฺฑรสมฺพโนฺธฯ **มํสเลปนเลปิโต**ติ, มํสสงฺขาเตน เลปเนน ลิโตฺต, นวมํสเป

สิสตานุลิโตฺตติ อโตฺถฯ **จมฺมกญฺจุกสนฺนโทฺธ**ติ, จมฺมสงฺขาเตน กญฺจุเกน สพฺพโส โอนทฺธ ปริโยนทฺธ ปริจฺฉินฺโนฯ **ปูติกาโย**ติ, สพฺพโส ปูติคนฺธิโก กาโยฯ **นิรตฺถโก**ติ, นิปฺปโยชโนฯ อเญฺญสญฺหิ ปาณีนํ กาโย จมฺมาทิวินิโยเคน สิยา สปฺปโยชโน, น ตถา มนุสฺสกาโยติฯ **อฏฺฐิสงฺฆาตฆฏิโต**ติ, อติเรกติสตานํ อฏฺฐีนํ สงฺฆาเตน ฆฏิโต สมฺพนฺโธฯ **นฺหารุสุตฺตนิพนฺธโน**ติ, สุตฺตสทิเสหิ นวหิ นฺหารุสเตหิ นิพนฺธิโตฯ **เนเกสํ สํคตีภาวา**ติ, จตุมหาภูตชีวิตินฺทฺริยอสฺสาสปสฺสาสวิญฺญาณาทีนํ สมวายสมฺพเนฺธน สุตฺตเมรกสมวาเยน ยนฺตํ วิย ฐานาทิอิริยาปถํ กเปฺปติฯ

ธุวปฺปยาโต มรณายาติ, มรณสฺส อตฺถาย เอกนฺตคมโน, นิพฺพตฺติโต ปฏฺฐาย มรณํ ปติ ปวโตฺตฯ ตโต เอว มจฺจุราชสฺส มรณสฺส สนฺติเก ฐิโตฯ **อิเธว ฉฑฺฑยิตฺวานา**ติ, อิมสฺมิํเยว โลเก กายํ ฉเฑฺฑตฺวา, ยถารุจิตฏฺฐานคามี อยํ สโตฺต, ตสฺมา ‘‘ปหาย คมนีโย อยํ กาโย’’ติ เอวมฺปิ สโงฺค น กาตโพฺพติ ทเสฺสติฯ

อวิชฺชาย นิวุโตติ, อวิชฺชานีวรเณน นิวุโต ปฏิจฺฉาทิตาทีนโว, อญฺญถา โก เอตฺถ สงฺคํ ชเนยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **จตุคเนฺถนา**ติ, อภิชฺฌากายคนฺถาทินา จตุพฺพิเธน คเนฺถน คนฺถิโต, คนฺถนิยภาเวน วินทฺธิโตฯ **โอฆสํสีทโน**ติ, โอฆนิยภาเวน กาโมฆาทีสุ จตูสุ โอเฆสุ สํสีทนโกฯ อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุ อนุ เสนฺตีติ อนุสยา, กามราคาทโย อนุสยาฯ เตสํ ชาเลน โอตฺถโต อภิภูโตติ **อนุสยาชาลโมตฺถโต**ฯ มกาโร ปทสนฺธิกโร, คาถาสุขตฺถํ ทีฆํ กตฺวา วุตฺตํฯ กามจฺฉนฺทาทินา ปญฺจวิเธน นีวรเณน ยุโตฺต อธิมุโตฺตติ **ปญฺจนีวรเณ ยุโตฺต,** กรณเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ

กามวิตกฺกาทินา มิจฺฉาวิตเกฺกน สมปฺปิโต สมสฺสิโตติ **วิตเกฺกน สมปฺปิโตฯ ตณฺหามูเลนานุคโต**ติ, ตณฺหาสงฺขาเตน ภวมูเลน อนุพโทฺธฯ **โมหจฺฉาทนฉาทิโต**ติ, สโมฺมหสงฺขาเตน อาวรเณน ปลิคุณฺฐิโตฯ สพฺพเมตํ สวิญฺญาณกํ กรชกายํ สนฺธาย วทติฯ สวิญฺญาณโกหิ อตฺตภาโว ‘‘อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก, ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส กาโย ติฏฺฐติ, อยเญฺจว กาโย พหิทฺธา จ นามรูป’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑.๑๔๗) กาโยติ วุจฺจติ, **เอวายํ วตฺตเต กาโย**ติ เอวํ ‘‘นานากุลมลสมฺปุโณฺณ’’ติอาทินา ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต’’ติอาทินา จ วุตฺตปฺปกาเรน อยํ กาโย วตฺตติ, วตฺตโนฺต จ **กมฺมยเนฺตน** สุกตทุกฺกฏฺเฐน กมฺมสงฺขาเตน ยเนฺตน **ยนฺติโต** สงฺฆฏิโตฯ ยถา วา เขมนฺตํ คนฺตุํ น สโกฺกติ, ตถา สโงฺขภิโต สุคติทุคฺคตีสุ วตฺตติ ปริพฺภมติฯ **สมฺปตฺติ จ วิปตฺยนฺตา**ติ ยา เอตฺถ สมฺปตฺติ, สา วิปตฺติปริโยสานาฯ สพฺพญฺหิ โยพฺพนํ ชราปริโยสานํ, สพฺพํ อาโรคฺยํ พฺยาธิปริโยสานํ, สพฺพํ ชีวิตํ มรณปริโยสานํ, สโพฺพ สมาคโม วิโยคปริโยสาโนฯ เตนาห **‘‘นานาภาโว วิปชฺชตี’’**ติฯ **นานาภาโว**ติ, วินาภาโว วิปฺปโยโค, โส กทาจิ วิปฺปยุญฺชกสฺส วเสน, กทาจิ วิปฺปยุญฺชิตพฺพสฺส วเสนาติ วิวิธํ ปชฺชติ ปาปุณียติฯ

เยมํ กายํ มมายนฺตีติ เย อนฺธพาลา ปุถุชฺชนา เอวํ อสุภํ อนิจฺจํ อธุวํ ทุกฺขํ อสารํ อิมํ กายํ ‘‘มม อิท’’นฺติ คณฺหนฺตา มมายนฺติ ฉนฺทราคํ อุปฺปาเทนฺติ, เต ชาติอาทีหิ นิรยาทีหิ จ **โฆรํ** ภยานกํ อปณฺฑิเตหิ อภิรมิตพฺพโต กฏสิสงฺขาตํ สํสารํ ปุนปฺปุนํ ชนนมรณาทีหิ วเฑฺฒนฺติ, เตนาห **‘‘อาทิยนฺติ ปุนพฺภว’’**นฺติฯ

เยมํ กายํ วิวเชฺชนฺติ, คูถลิตฺตํว ปนฺนคนฺติ ยถา นาม ปุริโส สุขกาโม ชีวิตุกาโม คูถคตํ อาสีวิสํ ทิสฺวา ชิคุจฺฉนิยตาย วา สปฺปฏิภยตาย วา วิวเชฺชติ น อลฺลียติ, เอวเมวํ เย ปณฺฑิตา กุลปุตฺตา อสุจิภาเวน เชคุจฺฉํ อนิจฺจาทิภาเวน สปฺปฏิภยํ อิมํ กายํ วิวเชฺชนฺติ ฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหนฺติฯ เต ภวมูลํ อวิชฺชํ ภวตณฺหญฺจ วมิตฺวา ฉเฑฺฑตฺวา อจฺจนฺตเมว

ปหาย ตโต เอว สพฺพโส อนาสวา สอุปาทิเสสาย อนุปาทิเสสาย จ นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิสฺสนฺตีติฯ

กปฺปเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. วงฺคนฺตปุตฺตอุปเสนเตฺถรคาถาวณฺณนา

วิวิตฺตํ อปฺปนิโคฺฆสนฺติอาทิกา อายสฺมโต อุปเสนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณมาโน สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ สมนฺตปาสาทิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สตฺถุ อธิการกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท นาลกคาเม รูปสารีพฺราหฺมณิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติ, **อุปเสโน**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปทาย เอกวสฺสิโก ‘‘อริยคพฺภํ วเฑฺฒมี’’ติ เอกํ กุลปุตฺตํ อตฺตโน สนฺติเก อุปสมฺปาเทตฺวา เตน สทฺธิํ สตฺถุ สนฺติกํ คโตฯ สตฺถารา จสฺส ตสฺส อวสฺสิกสฺส ภิกฺขุโน สทฺธิวิหาริกภาวํ สุตฺวา, ‘‘อติลหุํ โข ตฺวํ, โมฆปุริส, พาหุลฺลาย อาวโตฺต’’ติ (มหาว. ๗๕) ครหิโตฯ ‘‘อิทานาหํ ยทิปิ ปริสํ นิสฺสาย สตฺถารา ครหิโต, ปริสํเยว ปน นิสฺสาย สตฺถุ ปาสํโสปิ ภวิสฺสามี’’ติ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒.๘๖-๙๖) –

‘‘ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ, โลกเชฏฺฐํ นราสภํ;
ปพฺภารมฺหิ นิสีทนฺตํ, อุปคจฺฉิํ นรุตฺตมํฯ

‘‘กณิการปุปฺผํ ทิสฺวา, วเณฺฏ เฉตฺวานหํ ตทา;
อลงฺกริตฺวา ฉตฺตมฺหิ, พุทฺธสฺส อภิโรปยิํฯ

‘‘ปิณฺฑปาตญฺจ ปาทาสิํ, ปรมนฺนํ สุโภชนํ;
พุเทฺธน นวเม ตตฺถ, สมเณ อฏฺฐ โภชยิํฯ

‘‘อนุโมทิ มหาวีโร, สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล;
อิมินา ฉตฺตทาเนน, ปรมนฺนปเวจฺฉนาฯ

‘‘เตน จิตฺตปฺปสาเทน, สมฺปตฺติมนุโภสฺสสิ;
ฉตฺติํสกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชํ กริสฺสติฯ

‘‘เอกวีสติกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘สาสเน ทิพฺพมานมฺหิ, มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติ;
ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโตฯ

‘‘อุปเสโนติ นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโก;
สมนฺตปาสาทิกตฺตา, อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสฺสติฯ

‘‘จริมํ วตฺตเต มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, เชตฺวา มารํ สวาหนํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สยมฺปิ สเพฺพ ธุตงฺคธเมฺม สมาทาย วตฺตติ, อเญฺญปิ ตทตฺถาย สมาทเปติ , เตน นํ ภควา สมนฺตปาสาทิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ โส อปเรน สมเยน โกสมฺพิยํ กลเห อุปฺปเนฺน ภิกฺขุสเงฺฆ จ ทฺวิธาภูเต เอเกน ภิกฺขุนา ตํ กลหํ ปริวชฺชิตุกาเมน ‘‘เอตรหิ โข กลโห อุปฺปโนฺน, สโงฺฆ ทฺวิธาภูโต, กถํ นุ โข มยา ปฏิปชฺชิตพฺพ’’นฺติ ปุโฎฺฐ วิเวกวาสโต ปฏฺฐาย ตสฺส ปฏิปตฺติํ กเถโนฺต –

๕๗๗. ‘‘วิวิตฺตํ อปฺปนิโคฺฆสํ, วาฬมิคนิเสวิตํ;
เสเว เสนาสนํ ภิกฺขุ, ปฏิสลฺลานการณาฯ

๕๗๘. ‘‘สงฺการปุญฺชา อาหตฺวา, สุสานา รถิยาหิ จ;
ตโต สงฺฆาฎิกํ กตฺวา, ลูขํ ธาเรยฺย จีวรํฯ

๕๗๙. ‘‘นีจํ มนํ กริตฺวาน, สปทานํ กุลา กุลํ;
ปิณฺฑิกาย จเร ภิกฺขุ, คุตฺตทฺวาโร สุสํวุโตฯ

๕๘๐. ‘‘ลูเขนปิ วา สนฺตุเสฺส, นาญฺญํ ปเตฺถ รสํ พหุํ;
รเสสุ อนุคิทฺธสฺส, ฌาเน น รมตี มโนฯ

๕๘๑. ‘‘อปฺปิโจฺฉ เจว สนฺตุโฎฺฐ, ปวิวิโตฺต วเส มุนิ;
อสํสโฎฺฐ คหเฎฺฐหิ, อนาคาเรหิ จูภยํฯ

๕๘๒. ‘‘ยถา ชโฬ ว มูโค ว, อตฺตานํ ทสฺสเย ตถา;
นาติเวลํ สมฺภาเสยฺย, สงฺฆมชฺฌมฺหิ ปณฺฑิโตฯ

๕๘๓. ‘‘น โส อุปวเท กญฺจิ, อุปฆาตํ วิวชฺชเย;
สํวุโต ปาติโมกฺขสฺมิํ, มตฺตญฺญู จสฺส โภชเนฯ

๕๘๔. ‘‘สุคฺคหีตนิมิตฺตสฺส, จิตฺตสฺสุปฺปาทโกวิโทฯ

สมถํ อนุยุเญฺชยฺย, กาเลน จ วิปสฺสนํฯ

๕๘๕. ‘‘วีริยสาตจฺจสมฺปโนฺน, ยุตฺตโยโค สทา สิยา;
น จ อปฺปตฺวา ทุกฺขนฺตํ, วิสฺสาสํ เอยฺย ปณฺฑิโตฯ

๕๘๖. ‘‘เอวํ วิหรมานสฺส, สุทฺธิกามสฺส ภิกฺขุโน;
ขียนฺติ อาสวา สเพฺพ, นิพฺพุติญฺจาธิคจฺฉตี’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **วิวิตฺต**นฺติ, ชนวิวิตฺตํ สุญฺญํ อรญฺญาทึฯ **อปฺปนิโคฺฆส**นฺติ, นิสฺสทฺทํ สทฺทสงฺฆฏฺฏนรหิตํฯ **วาฬมิคนิเสวิต**นฺติ, สีหพฺยคฺฆทีปิวาฬมิเคหิ จริตํฯ อิมินาปิ ชนวิเวกํเยว ทเสฺสติ ปนฺตเสนาสนภาวทีปนโตฯ **เสนาสน**นฺติ, สยิตุํ อาสยิตุญฺจ ยุตฺตภาเวน วสนฏฺฐานํ อิธ เสนาสนนฺติ อธิเปฺปตํฯ **ปฏิสลฺลานการณา**ติ, ปฏิสลฺลานนิมิตฺตํ, นานารมฺมณโต นิวเตฺตตฺวา กมฺมฏฺฐาเนเยว จิตฺตสฺส ปฏิ ปฏิ สมฺมเทว อลฺลียนตฺถํฯ

เอวํ ภาวนานุรูปํ เสนาสนํ นิทฺทิสโนฺต เสนาสเน สโนฺตสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ จีวราทีสุปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“สํการปุญฺชา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สํการปุญฺชา**ติ สํการานํ ปุญฺชํ สํการปุญฺชํ, ตโต กจวรฏฺฐานาฯ **อาหตฺวา**ติ อาหริตฺวาฯ **ตโต**ติ ตถา อาหฏโจฬกฺขเณฺฑหิฯ กรเณ หิ อิทํ นิสฺสกฺกวจนํ **ลูข**นฺติ สตฺถลูขรชนลูขาทินา ลูขํ อวณฺณามฏฺฐํฯ **ธาเรยฺยา**ติ นิวาสนาทิวเสน ปริหเรยฺย, เอเตน จีวรสโนฺตสํ วทติฯ

นีจํ มนํ กริตฺวานาติ ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกาน’’นฺติอาทิกํ (อิติวุ. ๙๑; สํ. นิ. ๓.๘๐) สุคโตวาทํ อนุสฺสริตฺวา นิหตมานทปฺปํ จิตฺตํ กตฺวาฯ **สปทาน**นฺติ ฆเรสุ อวขณฺฑรหิตํ; อนุฆรนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“กุลา กุล”**นฺติฯ **กุลา กุล**นฺติ กุลโต กุลํ, กุลานุปุพฺพิยา ฆรปฏิปาฏิยาติ อโตฺถฯ **ปิณฺฑิกายา**ติ มิสฺสกภิกฺขาย, อิมินา ปิณฺฑปาตสโนฺตสํ วทติฯ **คุตฺตทฺวาโร**ติ สุปิหิตจกฺขาทิทฺวาโรฯ **สุสํวุโต**ติ หตฺถกุกฺกุจฺจาทีนํ อภาเวน สุฏฺฐุ สํวุโตฯ

ลูเขนปิ วาติ อปิสโทฺท สมุจฺจเย, วา-สโทฺท วิกเปฺปฯ อุภเยนปิ ลูเขนปิ อเปฺปนปิ เยน เกนจิ สุลเภน อิตรีตเรน **สนฺตุเสฺส** สมํ สมฺมา ตุเสฺสยฺยฯ เตนาห **“นาญฺญํ ปเตฺถ รสํ พหุ”**นฺติฯ **นาญฺญํ ปเตฺถ รสํ พหุ**นฺติ อตฺตนา ยถาลทฺธโต อญฺญํ มธุราทิรสํ พหุํ ปณีตญฺจ น ปเตฺถยฺย น ปิเหยฺย, อิมินา คิลานปจฺจเยปิ สโนฺตโส ทสฺสิโต โหติฯ รเสสุ เคธวารณตฺถํ ปน การณํ วทโนฺต **รเสสุ อนุคิทฺธสฺส, ฌาเน น รมตี มโน**’’ติ อาหฯ อินฺทฺริยสํวรมฺปิ อปริปูเรนฺตสฺส กุโต วิกฺขิตฺตจิตฺตสมาธานนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เอวํ จตูสุ ปจฺจเยสุ สเลฺลขปฏิปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อวสิฏฺฐกถาวตฺถูนิ ทเสฺสตุํ **“อปฺปิโจฺฉ เจวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อปฺปิโจฺฉ**ติ, อนิโจฺฉ จตูสุ ปจฺจเยสุ อิจฺฉารหิโต, เตน จตุพฺพิธปจฺจเยสุ ตณฺหุปฺปาทวิกฺขมฺภนมาหฯ **สนฺตุโฏฺฐ**ติ, จตูสุ ปจฺจเยสุ ยถาลาภสโนฺตสาทินา สนฺตุโฏฺฐฯ โย หิ –

‘‘อตีตํ นานุโสเจยฺย, นปฺปชเปฺปยฺยนาคตํ;
ปจฺจุปฺปเนฺนน ยาเปยฺย, โส ‘สนฺตุโฏฺฐ’ติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

ปวิวิโตฺตติ คณสงฺคณิกํ ปหาย กาเยน ปวิวิโตฺต วูปกโฏฺฐฯ จิตฺตวิเวกาทิเก หิ ปรโต วกฺขติฯ **วเส**ติ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ โมเนยฺยธมฺมสมนฺนาคเมน **มุนิฯ อสํสโฏฺฐ**ติ ทสฺสนสวนสมุลฺลปนสโมฺภคกายสํสคฺคานํ อภาเวน อสํสโฏฺฐ ยถาวุตฺตสํสคฺครหิโตฯ **อุภย**นฺติ, คหเฏฺฐหิ อนาคาเรหิ จาติ อุภเยหิปิ อสํสโฏฺฐฯ กรเณ หิ อิทํ ปจฺจตฺตวจนํฯ

อตฺตานํ ทสฺสเย ตถาติ อชโฬ อมูโคปิ สมาโน ยถา ชโฬ วา มูโค วา, ตถา อตฺตานํ ทเสฺสยฺย, เอเตน ปาคพฺพิยปฺปหานมาหฯ **ชโฬ ว มูโค วา**ติ จ คาถาสุขตฺถํ รสฺสตฺตํ กตํ, สมุจฺจยโตฺถ จ วาสโทฺทฯ **นาติเวลํ สมฺภาเสยฺยา**ติ อติเวลํ อติกฺกนฺตปมาณํ น ภาเสยฺย, มตฺตภาณี อสฺสาติ อโตฺถฯ **สงฺฆมชฺฌมฺหี**ติ ภิกฺขุสเงฺฆ, ชนสมูเห วาฯ

น โส อุปวเท กณฺจีติ โส ยถาวุตฺตปฏิปตฺติโก ภิกฺขุ หีนํ วา มชฺฌิมํ วา อุกฺกฏฺฐํ วา ยํกิญฺจิ น วาจาย อุปวเทยฺยฯ **อุปฆาตํ วิวชฺชเย**ติ กาเยน อุปฆาตํ ปริวิเหฐนํ วเชฺชยฺยฯ **สํวุโต ปาติโมกฺขสฺมิ**นฺติ ปาติโมกฺขมฺหิ ปาติโมกฺขสํวรสีเล สํวุโต อสฺส, ปาติโมกฺขสํวเรน ปิหิตกายวาโจ สิยาติ อโตฺถฯ **มตฺตญฺญู จสฺส โภชเน**ติ ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภควิสฺสชฺชเนสุ โภชเน ปมาณญฺญู สิยาฯ

สุคฺคหีตนิมิตฺตสฺสาติ ''เอวํ เม มนสิ กโรโต จิตฺตํ สมาหิตํ อโหสี''ติ ตทาการํ สลฺลเกฺขโนฺต สุฏฺฐุ คหิตสมาธินิมิโตฺต อสฺสฯ ''สุคฺคหีตนิมิโตฺต โส''ติปิ ปาโฐ, โส โยคีติ อโตฺถฯ **จิตฺตสฺสุปฺปาทโกวิโท**ติ เอวํ ภาวยโต จิตฺตํ ลีนํ โหติ, ''เอวํ อุทฺธต''นฺติ ลีนสฺส อุทฺธตสฺส จ จิตฺตสฺส อุปฺปตฺติการเณ กุสโล อสฺสฯ ลีเน หิ จิเตฺต ธมฺมวิจยวีริยปีติสโมฺพชฺฌงฺคา ภาเวตพฺพา, อุทฺธเต ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคาฯ สติสโมฺพชฺฌโงฺค ปน สพฺพตฺถ อิจฺฉิตโพฺพฯ เตนาห ภควา – ''ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมิํ สมเย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา''ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ **สมถํ อนุยุเญฺชยฺยา**ติ สมถภาวนํ ภาเวยฺย, อนุปฺปนฺนํ สมาธิํ อุปฺปาเทยฺย, อุปฺปนฺนญฺจ ยาว วสีภาวปฺปตฺติ, ตาว วเฑฺฒยฺย พฺยูเหยฺยาติ อโตฺถฯ **กาเลน จ วิปสฺสน**นฺติ ยถาลทฺธํ สมาธิํ นิกนฺติยา อปริยาทาเนน หานภาคิยํ ฐิติภาคิยํ วา อกตฺวา นิเพฺพธภาคิยํว กตฺวา กาเลน วิปสฺสนญฺจ อนุยุเญฺชยฺยฯ อถ วา **กาเลน จ วิปสฺสน**นฺติ สมถํ อนุยุญฺชโนฺต ตสฺส ถิรีภูตกาเล สโงฺกจํ อนาปชฺชิตฺวา อริยมคฺคาธิคมาย วิปสฺสนํ อนุยุเญฺชยฺยฯ ยถาห –

> ''อถ วา สมาธิลาเภน, วิวิตฺตสยเนน วา;
> ภิกฺขุ วิสฺสาสมาปาทิ, อปฺปโตฺต อาสวกฺขย''นฺติฯ (ธ. ป. ๒๗๑-๒๗๒);

เตน วุตฺตํ – **''วีริยสาตจฺจสมฺปโนฺน**''ติอาทิฯ สตตภาโว **สาตจฺจํ,** วีริยสฺส สาตจฺจํ, เตน สมฺปโนฺน สมนฺนาคโต, สตตปวตฺตวีริโย, นิจฺจปคฺคหิตวีริโยติ อโตฺถฯ **ยุตฺตโยโค สทา สิยา**ติ สพฺพกาลํ ภาวนานุยุโตฺต สิยาฯ **ทุกฺขนฺต**นฺติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตํ ปริโยสานํ นิโรธํ นิพฺพานํ อปฺปตฺวา วิสฺสาสํ **น เอยฺย** น คเจฺฉยฺยฯ ''อหํ ปริสุทฺธสีโล ฌานลาภี อภิญฺญาลาภี วิปสฺสนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ฐิโต''ติ วา วิสฺสโฏฺฐ น ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ

เอวํ วิหรมานสฺสาติ, เอวํ วิวิตฺตเสนาสนเสวนาทินา วิปสฺสนาวเสน ยุตฺตโยคตาปริโยสาเนน วิธินา วิหรนฺตสฺสฯ **สุทฺธิกามสฺสา**ติ, ญาณทสฺสนวิสุทฺธิํ อจฺจนฺตวิสุทฺธิํ นิพฺพานํ อรหตฺตญฺจ อิจฺฉนฺตสฺสฯ สํสาเร ภยสฺส อิกฺขโต **ภิกฺขุโน,** กามาสวาทโย สเพฺพ **อาสวา ขียนฺติ** ขยํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ, เตสํ ขยคมเนเนว สอุปาทิเสสอนุปาทิเสสปเภทํ ทุวิธมฺปิ นิพฺพานํ **อธิคจฺฉติ** ปาปุณาติฯ

เอวํ เถโร ตสฺส ภิกฺขุโน โอวาททานาปเทเสน อตฺตนา ตถาปฏิปนฺนภาวํ ทีเปโนฺต อญฺญํ พฺยากาสิฯ

วงฺคนฺตปุตฺตอุปเสนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. (อปร)-โคตมเตฺถรคาถาวณฺณนา

วิชาเนยฺย สกํ อตฺถนฺติอาทิกา อายสฺมโต อปรสฺส โคตมเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อมฺหากํ

ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว สาวตฺถิยํ อุทิจฺจพฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา, วาทมคฺคํ อุคฺคเหตฺวา อตฺตโน วาทสฺส อุปริ อุตฺตรึ วทนฺตํ อลภนฺโต เตหิ เตหิ วิคฺคาหิกกถํ อนุยุตฺโต วิจรติฯ อถ อมฺหากํ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจกฺโก อนุปุพฺเพน ยสาทิเก เวเนยฺเย วิเนตฺวา อนาถปิณฺฑิกสฺส อภิยาจนาย สาวตฺถึ อุปคจฺฉิฯ ตทา สตฺถุ เชตวนปฏิคฺคเห ปฏิลทฺธสทฺโธ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ สตฺถา อญฺญตรํ ปิณฺฑจาริกํ ภิกฺขุํ อาณาเปสิ – ‘‘ภิกฺขุ, อิมํ ปพฺพาเชหี’’ติฯ โส เตน ปพฺพาชิยมาโน ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา โกสลชนปทํ คนฺตฺวา ตตฺถ จิรํ วสิตฺวา ปุน สาวตฺถึ ปจฺจาคมิฯ ตํ พหู ญาตกา พฺราหฺมณมหาสาลา อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสิตฺวา นิสินฺนา ‘‘อิมสฺมึ โลเก พหู สมณพฺราหฺมณา สํสาเร สุทฺธิวาทา, เตสุ กตเมสํ นุ โข วาโท นิยฺยานิโก, กถํ ปฏิปชฺชนฺตา สํสารโต สุชฺฌนฺตี’’ติ ปุจฺฉึสุฯ เถโร เตสํ ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต –

๕๘๗. ‘‘วิชาเนยฺย สกํ อตฺถํ, อวโลเกยฺยาถ ปาวจนํ;
ยญฺเจตฺถ อสฺส ปติรูปํ, สามญฺญํ อชฺฌุปคตสฺสฯ

๕๘๘. ‘‘มิตฺตํ อิธ จ กลฺยาณํ, สิกฺขา วิปุลํ สมาทานํ;
สุสฺสูสา จ ครูนํ, เอตํ สมณสฺส ปติรูปํฯ

๕๘๙. ‘‘พุเทฺธสุ สคารวตา, ธเมฺม อปจิติ ยถาภูตํ;
สเงฺฆ จ จิตฺตีกาโร, เอตํ สมณสฺส ปติรูปํฯ

๕๙๐. ‘‘อาจารโคจเร ยุตฺโต, อาชีโว โสธิโต อคารยฺโห;
จิตฺตสฺส จ สณฺฐปนํ, เอตํ สมณสฺส ปติรูปํฯ

๕๙๑. ‘‘จาริตฺตํ อถ วาริตฺตํ, อิริยาปถิยํ ปสาทนิยํ;
อธิจิเตฺต จ อาโยโค, เอตํ สมณสฺส ปติรูปํฯ

๕๙๒. ‘‘อารญฺญกานิ เสนาสนานิ, ปนฺตานิ อปฺปสทฺทานิ;
ภชิตพฺพานิ มุนินา, เอตํ สมณสฺส ปติรูปํฯ

๕๙๓. ‘‘สีลญฺจ พาหุสจฺจญฺจ, ธมฺมานํ ปวิจโย ยถาภูตํ;
สจฺจานํ อภิสมโย, เอตํ สมณสฺส ปติรูปํฯ

๕๙๔. ‘‘ภาเวยฺย จ อนิจฺจนฺติ, อนตฺตสญฺญํ อสุภสญฺญญฺจ;
โลกมฺหิ จ อนภิรตึ, เอตํ สมณสฺส ปติรูปํฯ

๕๙๕. ‘‘ภาเวยฺย จ โพชฺฌเงฺค, อิทฺธิปาทานิ อินฺทฺริยานิ พลานิ;
อฎฺฐงฺคมคฺคมริยํ, เอตํ สมณสฺส ปติรูปํฯ

๕๙๖. ‘‘ตณฺหํ ปชเหยฺย มุนิ, สมูลเก อาสเว ปทาเลยฺย;
วิหเรยฺย วิปฺปมุตฺโต, เอตํ สมณสฺส ปติรูป’’นฺติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **วิชาเนยฺย สกํ อตฺถ**นฺติ, วิญฺญุชาติโก ปุริโส อตฺตโน อตฺถํ ยาถาวโต วิจาเรตฺวา ชาเนยฺยฯ วิจาเรนฺโต จ **อวโลเกยฺยาถ ปาวจนํ** อิธ โลเก ปุถุสมณพฺราหฺมเณหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธน จ ปวุตฺตํ ปาวจนํ, สมโยฯ ตตฺถ ยํ นิยฺยานิกํ, ตํ โอโลเกยฺย ปญฺญาจกฺขุนา ปเสฺสยฺยฯ

อิเม หิ นานาติตฺถิยา สมณพฺราหฺมณา อนิจฺเจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ, อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ, อสุทฺธิมคฺคญฺจ ‘‘สุทฺธิมคฺค’’ติ มิจฺฉาภินิเวสิโน อญฺญมญฺญญฺจ วิรุทฺธวาทา, ตสฺมา เนสํ วาโท อนิยฺยานิโกฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ปน ‘‘สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา, สนฺตํ นิพฺพาน’’นฺติ สยมฺภูญาเณน ยถาภูตํ อพฺภญฺญาย ปเวเทติ, ตสฺมา ‘‘ตสฺส วาโท นิยฺยานิโก’’ติ สตฺถุ สาสนมหนฺตตํ โอโลเกยฺยาติ อโตฺถฯ **ยเญฺจตฺถ อสฺส ปติรูปํ, สามญฺญํ อชฺฌุปคตสฺสาติ**, สามญฺญํ สมณภาวํ ปพฺพชฺชํ อุปคตสฺส กุลปุตฺตสฺส ยํ เอตฺถ สาสเน ปพฺพชิตภาเว วา ปติรูปํ ยุตฺตรูปํ สารุปฺปํ อสฺส สิยา, ตมฺปิ อปโลเกยฺยฯ

กึ ปน ตนฺติ อาห **‘‘มิตฺตํ อิธ จ กลฺยาณ’’**นฺติอาทิฯ อิมสฺมึ สาสเน กลฺยาณมิตฺตํ เสวิยมานํ สมณสฺส ปติรูปนฺติ โยชนาฯ เอส นโย อิตเรสุปิฯ กลฺยาณมิตฺตญฺหิ นิสฺสาย อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สุทฺธมตฺตานํ ปริหรติฯ **สิกฺขา วิปุลํ สมาทาน**นฺติ วิปุลํ สิกฺขาสมาทานํ, มหติยา นิพฺพานาวหาย อธิสีลาทิสิกฺขาย อนุฎฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **สุสฺสูสา จ ครูน**นฺติ ครูนํ อาจริยุปชฺฌายาทีนํ กลฺยาณมิตฺตานํ โอวาทสฺส โสตุกมฺยตา ปาริจริยา จฯ **เอต**นฺติ กลฺยาณมิตฺตเสวนาทิฯ

พุเทฺธสุ สคารวตาติ สพฺพญฺญุพุเทฺธสุ ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา’’ติ คารวโยโค ครุจิตฺตีกาโรฯ **ธเมฺม อปจิติ ยถาภูต**นฺติ อริยธเมฺม ยาถาวโต อปจายนํ อาทเรน อภิปูชนํฯ **สเงฺฆ**ติ อริยสเงฺฆฯ **จิตฺตีกาโร**ติ สกฺกาโร สมฺมานนํฯ **เอต**นฺติ รตนตฺตยครุกรณํฯ

อาจารโคจเร ยุโตฺตติ กายิกวาจสิกวีติกฺกมนสงฺขาตํ อนาจารํ, ปิณฺฑปาตาทีนํ อตฺถาย อุปสงฺกมิตุํ อยุตฺตฎฺฐานภูตํ เวสิยาทิอโคจรญฺจ ปหาย กายิกวาจสิกอวีติกฺกมนสงฺขาเตน อาจาเรน ปิณฺฑปาตาทีนํ อตฺถาย อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฎฺฐานภูเตน โคจเรน จ ยุโตฺต สมฺปนฺโน, สมฺปนฺนอาจารโคจโรติ อโตฺถฯ **อาชีโว โสธิโต**ติ เวฬุทานาทึ พุทฺธปฎิกุฎฺฐํ อเนสนํ ปหาย อนวชฺชุปฺปาเท ปจฺจเย เสวนฺตสฺส อาชีโว โสธิโต โหติ สุวิสุโทฺธ, โสธิตตฺตา เอว **อคารโยฺห** วิญฺญูหิฯ **จิตฺตสฺส จ สณฺฐปน**นฺติ ยถา จกฺขาทิทฺวาเรหิ รูปาทิอารมฺมเณสุ อภิชฺฌาทโย นปฺปวตฺตนฺติ, เอวํ ทิฎฺฐ ทิฎฺฐมตฺตาทิวเสน จิตฺตสฺส สมฺมา ฐปนํฯ **เอต**นฺติ อาจารโคจรสมฺปตฺติ อาชีวปาริสุทฺธิ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตาติ เอตํ ตยํฯ

จาริตฺตนฺติ จริตฺวา ปริปูเรตพฺพสีลํฯ **วาริตฺต**นฺติ วิรติยา อกรเณน ปริปูเรตพฺพสีลํฯ **อิริยาปถิยํ ปสาทนิย**นฺติ ปเรสํ ปสาทาวหํ อากปฺปสมฺปตฺตินิมิตฺตํ อิริยาปถนิสฺสิตํ สมฺปชญฺญํฯ **อธิจิเตฺต จ อาโยโค**ติ สมถวิปสฺสนาสุ อนุโยโค ภาวนาฯ

อารญฺญกานีติ อรเญฺญ ปริยาปนฺนานิฯ **ปนฺตานี**ติ วิวิตฺตานิฯ

สีลนฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ เหฎฺฐา หิ ภินฺทิตฺวา วุตฺตํ, อิธ อภินฺทิตฺวา วทติฯ **พาหุสจฺจ**นฺติ พหุสฺสุตภาโวฯ โส หิ ภาวนานุโยคสฺส พหุกาโร, โพชฺฌงฺคโกสลฺลอนุตฺตรสีติภาวอธิจิตฺตยุตฺตตาทีสุ สมฺมา ปวิจยพหุลสฺส สมถวิปสฺสนานุโยโค สมฺปชฺชติฯ **ธมฺมานํ ปวิจโย ยถาภูต**นฺติ รูปารูปธมฺมานํ อวิปรีตสลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ ปริวีมํสาฯ อิมินา อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนมาหฯ **สจฺจานํ อภิสมโย**ติ ทุกฺขาทีนํ อริยสจฺจานํ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ปฎิเวโธฯ

สฺวายํ สจฺจาภิสมโย ยถา โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ภาเวยฺยา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ภาเวยฺย จ อนิจฺจ**นฺติ ‘‘สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗) อวิภาคโต ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตา

นาคตปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติอาทินา (วิภ. ๒; สํ. นิ. ๓.๔๙) วิภาคโต วา สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจสญฺญํ ภาเวยฺย อุปฺปาเทยฺย เจว วเฑฺฒยฺย จาติ อโตฺถฯ **อนตฺตสญฺญ**นฺติ, ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ ปวตฺตํ อนตฺตสญฺญญฺจ ภาเวยฺยาติ โยชนาฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **อสุภสญฺญ**นฺติ, กรชกาเย สพฺพสฺมิมฺปิ วา เตภูมกสงฺขาเร กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต ‘‘อสุภา’’ติ ปวตฺตสญฺญํฯ ทุกฺขสญฺญาปริวารา หิ อยํ, เอเตเนว เจตฺถ ทุกฺขสญฺญาปิ คหิตาติ เวทิตพฺพํฯ **โลกมฺหิ จ อนภิรติ**นฺติ สพฺพโลเก เตภูมเกสุ สงฺขาเรสุ อนาภิรติสญฺญํฯ เอเตน อาทีนวานุปสฺสนํ นิพฺพิทานุปสฺสนญฺจ วทติฯ

เอวํ ปน วิปสฺสนาภาวนํ อนุยุโตฺต ตํ อุสฺสุกฺกาเปโนฺต อิเม ธเมฺม วเฑฺฒยฺยาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ภาเวยฺย จ โพชฺฌเงฺค’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โพธิยา สติอาทิสตฺตวิธธมฺมสามคฺคิยา, โพธิสฺส วา ตํสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส องฺคาติ โพชฺฌงฺคา, สติอาทโย ธมฺมาฯ เต สติอาทิเก สตฺตโพชฺฌเงฺค, ฉนฺทอาทีนิ จตฺตาริ อิทฺธิปาทานิ, สทฺธาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, สทฺธาทีนิเยว ปญฺจ พลานิ, สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนํ วเสน อฎฺฐงฺคอริยมคฺคญฺจฯ จ-สเทฺทน สติปฎฺฐานานิ สมฺมปฺปธานานิ จ คหิตานีติ สเพฺพปิ สตฺตตึสปฺปเภเท โพธิปกฺขิยธเมฺม ภาเวยฺย อุปฺปาเทยฺย เจว วเฑฺฒยฺย จฯ ตตฺถ ยเทเตสํ ปฐมมคฺคกฺขเณ อุปฺปาทนํ, อุปริมคฺคกฺขเณ จ วฑฺฒนํ, เอตํ **สมณสฺส** ภิกฺขุโน สารุปฺปนฺติฯ

เอวํ โพธิปกฺขิยสตฺตตึสธเมฺม ภาเวโนฺต ยถา มคฺคสจฺจํ ภาวนาภิสมยวเสน อภิสเมติ, เอวํ สมุทยสจฺจํ ปหานาภิสมยวเสน, นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน อภิสเมตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตณฺหํ ปชเหยฺยา’’**ติ โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **ตณฺหํ ปชเหยฺยา**ติ, กามตณฺหาทิปเภทํ สพฺพํ ตณฺหํ อริยมเคฺคน อนวเสสโต สมุจฺฉิเนฺทยฺย, โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, เตน สมนฺนาคตตฺตา **มุนิฯ สมูลเก อาสเว ปทาเลยฺยา**ติ กามราคานุสยาทิสมูลเก กามาสวาทิเก สเพฺพปิ อาสเว ภิเนฺทยฺย สมุจฺฉิเนฺทยฺยฯ **วิหเรยฺย วิปฺปมุโตฺต**ติ เอวํ สพฺพโส กิเลสานํ ปหีนตฺตา สพฺพธิ วิมุโตฺต สพฺพูปธิปฎินิสฺสคฺคํ นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกตฺวา วิหเรยฺยฯ **เอต**นฺติ ยเทตํ วิหรณํ, เอตํ สมณสฺส สมิตปาปสฺส ภิกฺขุโน ปติรูปํ สารุปฺปนฺติ อโตฺถฯ

เอวํ เถโร สมณสารุปฺปปฎิปตฺติกิตฺตนมุเขน สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ ตพฺพิโลมโต พาหิรกสมยสฺส อนิยฺยานิกตญฺจ วิภาเวสิฯ ตํ สุตฺวา เต พฺราหฺมณมหาสาลา สาสเน อภิปฺปสนฺนา สรณาทีสุ ปติฎฺฐหึสุฯ

(อปร)-โคตมเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทสกนิปาตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. เอกาทสนิปาโต

๑. สํกิจฺจเตฺถรคาถาวณฺณนา

เอกาทสนิปาเต **กึ ตวตฺโถ วเน ตาตา**ติอาทิกา อายสฺมโต สํกิจฺจเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณมหาสาลกุเล ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตสฺมึ กุจฺฉิคเตเยว มาตา พฺยาธิตา หุตฺวา กาลมกาสิฯ ตสฺสา สุสานํ เนตฺวา ฌาปิยมานาย คพฺภาสโย น ฌายิฯ มนุสฺสา สูเลหิ กุจฺฉึ วิชฺฌนฺตา ทารกสฺส อกฺขิโกฏึ ปหรึสุฯ เต ตํ วิชฺฌิตฺวา องฺคาเรหิ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ปกฺกมึสุฯ กุจฺฉิปเทโสปิ ฌายิ, องฺคารมตฺถเก ปน สุวณฺณพิมฺพสทิโส ทารโก ปทุมคพฺเภ นิปนฺโนฺน วิย อโหสิฯ ปจฺฉิมภวิกสตฺตสฺส หิ สิเนรุนา โอตฺถริยมานสฺสปิ อรหตฺตํ อปฺปตฺวา ชีวิตกฺขโย นาม นตฺถิฯ

ปุนทิวเส อาฬาหนฏฺฐานํ คตา มนุสฺสา ตถานิปนฺนํ ทารกํ ทิสฺวา อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาตา ทารกํ อาทาย คามํ ปวิสิตฺวา เนมิตฺตเก ปุจฺฉึสุฯ เนมิตฺตกา ‘‘สเจ อยํ ทารโก อคารํ อชฺฌาวสิสฺสติ, ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา ทุคฺคตา ภวิสฺสนฺติฯ สเจ ปพฺพชิสฺสติ, ปญฺจหิ สมณสเตหิ ปริวุโต วิจริสฺสตี’’ติ อาหํสุฯ ญาตกา ‘‘โหตุ, วฑฺฒิตกาเล อมฺหากํ อยฺยสฺส สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สนฺติเก ตํ ปพฺพาเชสฺสามา’’ติ วตฺวา สงฺกุนา ฉินฺนกฺขิโกฏิตาย **สํกิโจฺจ**ติ วทนฺตา อปรภาเค **สํกิโจฺจ**ติ โวหรึสุฯ โส สตฺตวสฺสิกกาเล อตฺตโน คพฺภคตเสฺสว มาตุ มรณํ, คเพฺภ จ อตฺตโน ปวตฺตึ สุตฺวา สํเวคชาโต ‘‘ปพฺพชิสฺสามี’’ติ อาหฯ ญาตกา ‘‘สาธุ, ตาตา’’ติ ธมฺมเสนาปติสฺส สนฺติกํ เนตฺวา, ‘‘ภเนฺต, อิมํ ปพฺพาเชถา’’ติ อทํสุฯ เถโร ตํ ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา ปพฺพาเชสิฯ โส ขุรเคฺคเยว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา ตึสมเตฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อรเญฺญ วิหรโนฺต เจ โจรหตฺถโต โมเจตฺวา สยมฺปิ เต โจเร ทเมตฺวา ปพฺพาเชตฺวา อญฺญตรสฺมึ วิหาเร พหูหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ วิหรโนฺต เต วิวาทปสุเต ทิสฺวา ‘‘อญฺญตฺถ คจฺฉามี’’ติ ภิกฺขู อาปุจฺฉิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **ธมฺมปทวตฺถุมฺหิ** (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.สงฺกิจฺจสามเณรวตฺถุ) อาคตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อถ นํ อญฺญตโร อุปาสโก อุปฏฺฐาตุกาโม อาสนฺนฏฺฐาเน วาสํ ยาจโนฺต –

๕๙๗. ‘‘กึ ตวตฺโถ วเน ตาต, อุชฺชุหาโนว ปาวุเส;
เวรมฺภา รมณียา เต, ปวิเวโก หิ ฌายิน’’นฺติฯ –

ปฐมํ คาถมาหฯ ตํ สุตฺวา เถโร –

๕๙๘. ‘‘ยถา อพฺภานิ เวรโมฺภ, วาโต นุทติ ปาวุเส;
สญฺญา เม อภิกิรนฺติ, วิเวกปฏิสญฺญุตาฯ

๕๙๙. ‘‘อปณฺฑโร อณฺฑสมฺภโว, สีวถิกาย นิเกตจาริโก;
อุปฺปาทยเตว เม สตึ, สเนฺทหสฺมึ วิราคนิสฺสิตํฯ

๖๐๐. ‘‘ยญฺจ อเญฺญ น รกฺขนฺติ, โย จ อเญฺญ น รกฺขติ;
ส เว ภิกฺขุ สุขํ เสติ, กาเมสุ อนเปกฺขวาฯ

๖๐๑. ‘‘อโจฺฉทิกา ปุถุสิลา, โคนงฺคลมิคายุตา;
อมฺพุเสวาลสญฺฉนฺนา, เต เสลา รมยนฺติ มํฯ

๖๐๒. ‘‘วสิตํ เม อรเญฺญสุ, กนฺทราสุ คุหาสุ จ;
เสนาสเนสุ ปเนฺตสุ, วาฬมิคนิเสวิเตฯ

๖๐๓. ‘‘‘อิเม หญฺญนฺตุ วชฺฌนฺตุ, ทุกฺขํ ปปฺโปนฺตุ ปาณิโน’;
สงฺกปฺปํ นาภิชานามิ, อนริยํ โทสสํหิตํฯ

๖๐๔. ‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ;
โอหิโต ครุโก ภาโร, ภวเนตฺติ สมูหตาฯ

๖๐๕. ‘‘ยสฺส จตฺถาย ปพฺพชิโต, อคารสฺมานคาริยํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สพฺพสํโยชนกฺขโยฯ

๖๐๖. ‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถาฯ

๖๐๗. ‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํฯ
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, สมฺปชาโน ปติสฺสโต’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **กึ ตวโตฺถ วเน**ติ **กิ**นฺติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ วเน โก ตวโตฺถ, กึ ปโยชนนฺติ อโตฺถฯ **ตาตา**ติ ทหรสามเณรตาย นํ อตฺตโน ปุตฺตฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อาลปติฯ **อุชฺชุหาโนว ปาวุเส**ติ อุชฺชุหาโน กิร นาม เอโก ปพฺพโต, โส ปน คหนสญฺฉโนฺน พหุโสณฺฑิกนฺทโร, ตหํ ตหํ สนฺทมานสลิโล , วสฺสกาเล อสปฺปาโย, ตสฺมา อุชฺชุหาโน วา ปพฺพโต เอตรหิ ปาวุสกาเล ตว กิมตฺถิโยติ อโตฺถฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘อุชฺชุหาโน นาม เอโก สกุโณ สีตํ น สหติ, วสฺสกาเล วนคุเมฺพ นิลีโน อจฺฉตี’’ติ วทนฺติฯ เตสํ มเตน อุชฺชุหานสฺส วิย สกุณสฺส ปาวุสกาเล โก ตว อโตฺถ วเนติ? **เวรมฺภา รมณียา เต**ติ เวรมฺภวาตา วายนฺตา กึ เต รมณียาติ โยชนาฯ เกจิ ‘‘เวรมฺภา นาม เอกา ปพฺพตคุหา, ปพฺภาโร’’ติ จ วทนฺติฯ ตญฺจ ฐานํ คมนาคมนยุตฺตํ ชนสมฺพาธรหิตํ ฉายูทกสมฺปนฺนญฺจ, ตสฺมา เวรมฺภา รมณียา, วเน วสิตุํ ยุตฺตรูปาฯ กสฺมา? **ปวิเวโก หิ ฌายินํ** ยสฺมา ตาทิสานํ ฌายีนํ ยตฺถ กตฺถจิ ปวิเวโกเยว อิจฺฉิตโพฺพ, ตสฺมา ‘‘ทูรํ อรญฺญฏฺฐานํ อคนฺตฺวา เวรมฺภายํ วส, ตาตา’’ติ วทติฯ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ยสฺมา ฌายีนํ ปวิเวกกฺขเม นิวาสผาสุเก เสนาสเน ลเทฺธเยว ฌานาทโย สมฺปชฺชนฺติ, น อลเทฺธ, ตสฺมา น เอวรูเป สีตกาเล ยตฺถ กตฺถจิ วเน วสิตุํ สกฺกา, คุหาปพฺภาราทีสุ ปน สกฺกาติฯ

เอวํ อุปาสเกน วุเตฺต เถโร วนาทโย เอว มํ รเมนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยถา อพฺภานี’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา ปาวุเส กาเล อพฺภานิ วลาหกานิ เวรมฺภวาโต **นุทติ** ขิปติ นีหรติ, เอวเมว เม จิตฺตํ วิเวกปฏิสญฺญุตา สญฺญา อภิกิรนฺติ วิเวกฏฺฐานํเยว อากฑฺฒนฺติฯ

กิญฺจ ? **อปณฺฑโร** กาฬวโณฺณ, **อณฺฑสมฺภโว** อณฺฑโช กาโก, **สีวถิกาย** สุสานฏฺฐาเน, **นิเกตจาริโก** ตเมว นิวาสนฏฺฐานํ กตฺวา วิจรณโก **อุปฺปาทยเตว เม สตึ, สเนฺทหสฺมึ วิราคนิสฺสิต**นฺติ, กายสฺมึ วิราคูปสํหิตํ กายคตาสติกมฺมฏฺฐานํ มยฺหํ อุปฺปาทยติเยวฯ เอกทิวสํ กิร เถโร กาเกน ขชฺชมานํ มนุสฺสกุณปํ ปสฺสิตฺวา อสุภสญฺญํ ปฏิลภิ, ตํ สนฺธาย เอวมาหฯ เตน กาเย สพฺพโส ฉนฺทราคสฺส นตฺถิตาย วเนเยว วสิตุกาโมมฺหีติ ทเสฺสติฯ **ยญฺจา**ติ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, เตน อญฺญมฺปิ มม อรญฺญวาสการณํ สุณาหีติ ทเสฺสติฯ **ยํ** ปพฺพชิตํ เมตฺตาวิหาริตาย อโลภนิยปริกฺขารตาย จ รกฺขิตพฺพสฺส อภาวโต **อเญฺญ** เสวกาทโย น รกฺขนฺติฯ **โย** จ ปพฺพชิโต **อเญฺญ** เกนจิ กิญฺจนปลิโพธภูเต น รกฺขติ ตาทิสานํเยว อภาวโตฯ **ส**

เว ภิกฺขุ สุขํ เสตีติ, โส ภิกฺขุ สมุจฺฉินฺนกิเลสกามตาย สพฺพโส วตฺถุกาเมสุ **อนเปกฺขวา** อเปกฺขารหิโต ยตฺถ กตฺถจิ สุขํ เสติฯ ตสฺส อนุสงฺกิตปริสงฺกิตาภาวโต อรญฺญมฺหิ คามมฺหิ สทิสเมวาติ อโตฺถฯ

อิทานิ ปพฺพตวนาทีนํ รมณียตํ วสิตปุพฺพตญฺจ ทเสฺสตุํ **"อโจฺฉทิกา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วสิตํ เม**ติ, วุฎฺฐปุพฺพํ มยาฯ **วาฬมิคนิเสวิเต**ติ, สีหพฺยคฺฆาทีหิ วาฬมิเคหิ อุปเสวิเต วเนฯ

สงฺกปฺปํ นาภิชานามีติ, อิเม เย เกจิ ปาณิโน สตฺตา อุสฺสตฺติอาทีหิ ปหรเณหิ **หญฺญนฺตุ** มาริยนฺตุ มุฎฺฐิปฺปหาราทีหิ **วชฺฌนฺตุ** พาธียนฺตุ, อเญฺญน วา เยน เกนจิ อากาเรน ทุกฺขํ **ปโปฺปนฺตุ** ปาปุณนฺตูติ; เอวํ **โทสสํหิตํ** ปฎิฆสํยุตฺตํ ตโต เอว **อนริยํ** พฺยาปาทวิหิํสาทิปฺปเภทํ ปาปสงฺกปฺปํ อุปฺปาทิตํ นาภิชานามิ, มิจฺฉาวิตโกฺก น อุปฺปนฺนปุโพฺพติ เมตฺตาวิหาริตํ ทเสฺสติฯ

อิทานิ **"ปริจิโณฺณ"**ติอาทินา อตฺตโน กตกิจฺจตํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ปริจิโณฺณ**ติ อุปาสิโต โอวาทานุสาสนีกรณวเสนฯ **โอหิโต**ติ โอโรหิโตฯ **ครุโก ภาโร**ติ ครุตโร ขนฺธภาโรฯ

นาภินนฺทามิ มรณนฺติ ''กถํ นุ โข เม มรณํ สิยา''ติ มรณํ น อิจฺฉามิฯ **นาภินนฺทามิ ชีวิต**นฺติ ''กถํ นุ โข อหํ จิรํ ชีเวยฺย''นฺติ ชีวิตมฺปิ น อิจฺฉามิฯ เอเตน มรเณ ชีวิเต จ สมานจิตฺตตํ ทเสฺสติฯ **กาลญฺจ ปฎิกงฺขามี**ติ ปรินิพฺพานกาลํว อาคเมมิฯ **นิพฺพิส**นฺติ นิพฺพิสโนฺต, ภติยา กมฺมํ กโรโนฺตฯ **ภตโก ยถา**ติ ยถา ภตโก ปรสฺส กมฺมํ กโรโนฺต กมฺมสิทฺธิํ อนภินนฺทโนฺตปิ กมฺมํ กโรโนฺตว ทิวสกฺขยํ อุทิกฺขติ, เอวํ อหมฺปิ ชีวิตํ อนภินนฺทโนฺตปิ อตฺตภาวสฺส ยาปเนน มรณํ อนภินนฺทโนฺตปิ ปริโยสานกาลํ ปฎิกงฺขามีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

สํกิจฺจเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

เอกาทสนิปาตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. ทฺวาทสกนิปาโต

๑. สีลวเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทฺวาทสกนิปาเต **สีลเมวา**ติอาทิกา อายสฺมโต สีลวเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พิมฺพิสารรโญฺญ ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สีลวา**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ตํ วยปฺปตฺตํ ราชา อชาตสตฺตุ มาเรตุกาโม จณฺฑํ มตฺตหตฺถิํ อาโรเปตฺวา นานาวิเธหิ อุปาเยหิ อุปกฺกมโนฺตปิ มาเรตุํ นาสกฺขิ ปจฺฉิมภวิกสฺส อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อนฺตรา ชีวิตนฺตรายาภาวโตฯ ตสฺส ปวตฺติํ ทิสฺวา ภควา มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรํ อาณาเปสิ – ‘‘สีลวกุมารํ อาเนหี’’ติฯ เถโร อิทฺธิพเลน สทฺธิํ หตฺถินา ตํ อาเนสิฯ กุมาโร หตฺถิโต โอรุยฺห ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ภควา ตสฺส อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา โกสลรเฏฺฐ วสติฯ อถ นํ อชาตสตฺตุ ‘‘มาเรถา’’ติ ปุริเส อาณาเปสิฯ เต เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ฐิตา เถเรน กถิตํ ธมฺมกถํ สุตฺวา สญฺชาตสํเวคา ปสนฺนจิตฺตา หุตฺวา ปพฺพชิํสุฯ เถโร เตสํ –

๖๐๘. ‘‘สีลเมวิธ สิเกฺขถ, อสฺมิํ โลเก สุสิกฺขิตํฯ
สีลญฺหิ สพฺพสมฺปตฺติํ, อุปนาเมติ เสวิตํฯ

๖๐๙. ‘‘สีลํ รเกฺขยฺย เมธาวี, ปตฺถยาโน ตโย สุเข;
ปสํสํ วิตฺติลาภญฺจ, เปจฺจ สเคฺค ปโมทนํฯ

๖๑๐. ‘‘สีลวา หิ พหู มิเตฺต, สญฺญเมนาธิคจฺฉติ;
ทุสฺสีโล ปน มิเตฺตหิ, ธํสเต ปาปมาจรํฯ

๖๑๑. ‘‘อวณฺณญฺจ อกิตฺติญฺจ, ทุสฺสีโล ลภเต นโร;
วณฺณํ กิตฺติํ ปสํสญฺจ, สทา ลภติ สีลวาฯ

๖๑๒. ‘‘อาทิ สีลํ ปติฏฺฐา จ, กลฺยาณานญฺจ มาตุกํ;
ปมุขํ สพฺพธมฺมานํ, ตสฺมา สีลํ วิโสธเยฯ

๖๑๓. ‘‘เวลา จ สํวรํ สีลํ, จิตฺตสฺส อภิหาสนํ;
ติตฺถญฺจ สพฺพพุทฺธานํ, ตสฺมา สีลํ วิโสธเยฯ

๖๑๔. ‘‘สีลํ พลํ อปฺปฏิมํ, สีลํ อาวุธมุตฺตมํ;
สีลมาภรณํ เสฏฺฐํ, สีลํ กวจมพฺภุตํฯ

๖๑๕. ‘‘สีลํ เสตุ มเหสโกฺข, สีลํ คโนฺธ อนุตฺตโร;
สีลํ วิเลปนํ เสฏฺฐํ, เยน วาติ ทิโสทิสํฯ

๖๑๖. ‘‘สีลํ สมฺพลเมวคฺคํ, สีลํ ปาเถยฺยมุตฺตมํ;
สีลํ เสโฏฺฐ อติวาโห, เยน ยาติ ทิโสทิสํฯ

๖๑๗. ‘‘อิเธว นินฺทํ ลภติ, เปจฺจาปาเย จ ทุมฺมโน;
สพฺพตฺถ ทุมฺมโน พาโล, สีเลสุ อสมาหิโตฯ

๖๑๘.‘อิเธว กิตฺตึ ลภติ, เปจฺจ สเคฺค จ สุมฺมโน;
สพฺพตฺถ สุมโน ธีโร, สีเลสุ สุสมาหิโตฯ

๖๑๙.‘สีลเมว อิธ อคฺคํ, ปญฺญวา ปน อุตฺตโม;
มนุเสฺสสุ จ เทเวสุ, สีลปญฺญาณโต ชย’’นฺติฯ –

อิมาหิ คาถาหิ ธมฺมํ เทเสสิฯ

ตตฺถ **สีลเมวิธ สิเกฺขถ, อสฺมึ โลเก**ติ **อิธา**ติ, นิปาตมตฺตํ, อิมสฺมึ สตฺตโลเก อตฺถกาโม กุลปุตฺโต จาริตฺตวาริตฺตาทิเภทํ อาทิโต สีลเมว สิเกฺขยฺย, สิกฺขนฺโต จ นํ **สุสิกฺขิตํ** อขณฺฑาทิภาวาปาทเนน สุฏฺฐุ สิกฺขิตํ สุปริสุทฺธํ ปริปุณฺณญฺจ กตฺวา สิเกฺขยฺยฯ **อสฺมึ โลเก**ติ วา อิมสฺมึ สงฺขารโลเก สิกฺขิตพฺพธเมฺมสุ สีลํ อาทิโต สิเกฺขยฺยฯ ทิฏฺฐิสมฺปตฺติยาปิ สีลสฺส ปติฏฺฐาภาวโต อาห **‘‘สีลํ หี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **หี**ติ การณวจนํฯ ยสฺมา สีลํ **เสวิตํ** ปริจิตํ รกฺขิตํ มนุสฺสสมฺปตฺติ, ทิพฺพสมฺปตฺติ, นิพฺพานสมฺปตฺตีติ เอตํ **สพฺพสมฺปตฺตึ** ตํสมงฺคิโน สตฺตสฺส **อุปนาเมติ** อาวหติฯ

สีลํ สพฺพสมฺปตฺตึ อุปนาเมตีติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสนฺโต **‘‘สีลํ รเกฺขยฺยา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **รเกฺขยฺยา**ติ โคเปยฺยฯ ปาณาติปาตาทิโต หิ วิรมนฺโต วตฺตปฏิวตฺตญฺจ ปูเรนฺโต ปฏิปกฺขาภิภวนโต ตํ รกฺขติ นามฯ **เมธาวี**ติ ปญฺญวา, อิทํ ตสฺส รกฺขนุปายทสฺสนํ ญาณพเลน หิสฺส สมาทานํ อวิโกปนญฺจ โหติฯ **ปตฺถยาโน**ติ อิจฺฉนฺโตฯ **ตโย สุเข**ติ ตีณิ สุขานิฯ สุขนิมิตฺตํ วา ‘‘สุข’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ **ปสํส**นฺติ กิตฺตึ, วิญฺญูหิ วา ปสํสนํฯ **วิตฺติลาภ**นฺติ ตุฏฺฐิลาภํฯ ‘‘วิตฺตลาภ’’นฺติ จ ปฐนฺติ, ธนลาภนฺติ อโตฺถฯ สีลวา หิ อปฺปมตฺตตาย มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติฯ **เปจฺจา**ติ กาลงฺกตฺวาฯ **สเคฺค ปโมทน**นฺติ เทวโลเก อิเฏฺฐหิ กามคุเณหิ, โมทนญฺจ ปตฺถยมาโนติ สมฺพนฺโธฯ อิธโลเก ปสํสํ วิตฺติลาภํ ปรโลเก ทิพฺพสมฺปตฺติยา โมทนญฺจ อิจฺฉนฺโต สีลํ รเกฺขยฺยาติ โยชนาฯ

สญฺญเมนาติ กายาทีนํ สํยเมนฯ สํยโต หิ กายทุจฺจริตาทีหิ กญฺจิ อวิเหเฐนฺโต อภยทานํ ททนฺโต ปิยมนาปตาย มิตฺตานิ คนฺถติฯ **ธํสเต**ติ อเปติฯ **ปาปมาจร**นฺติ ปาณาติปาตาทิปาปกมฺมํ กโรนฺโตฯ ทุสฺสีลญฺหิ ปุคฺคลํ อตฺถกามา สตฺตา น ภชนฺติ, อญฺญทตฺถุ ปริวเชฺชนฺติฯ

อวณฺณนฺติ อคุณํ, สมฺมุขา ครหํ วาฯ **อกิตฺติ**นฺติ, อยสํ อสิโลกํฯ **วณฺณ**นฺติ คุณํฯ **กิตฺติ**นฺติ สิโลกํ ปตฺถฏยสตํฯ **ปสํส**นฺติ สมฺมุขา โถมนํฯ

อาทีติ มูลํฯ สีลญฺหิ กุสลานํ ธมฺมานํ อาทิฯ ยถาห – ‘‘ตสฺมาติห ตฺวํ, ภิกฺขุ, อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธเมฺมสุฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ? สีลญฺจ สุวิสุทฺธ’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙)ฯ **ปติฏฺฐา**ติ อธิฏฺฐานํฯ สีลญฺหิ สเพฺพสํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํ ปติฏฺฐาฯ เตนาห – ‘‘สีเล ปติฏฺฐายา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๒๓; ๑๙๒; เปฏโก. ๒๒; มิ. ป. ๒.๑.๙)ฯ **กลฺยาณานญฺจ มาตุก**นฺติ สมถวิปสฺสนาทีนํ กลฺยาณธมฺมานํ มาตุภูตํ , ชนกนฺติ, อโตฺถฯ **ปมุขํ สพฺพธมฺมาน**นฺติ, สเพฺพสํ ปาโมชฺชาทีนํ อนวชฺชธมฺมานํ ปมุขํ มุขภูตํ, ปวตฺติทฺวารนฺติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ อาทิภาวาทิโตฯ **วิโสธเย**ติ อกฺขณฺฑาทิภาเวน สมฺปาเทยฺยฯ

เวลาติ ทุจฺจริเตหิ อนติกฺกมนียเฏฺฐน เวลา, สีมาติ อโตฺถ ฯ เวลายติ วา ทุสฺสิลฺยํ จลยติ วิทฺธํเสตีติ เวลาฯ สํวรํ สีลํ กายทุจฺจริตาทีนํ อุปฺปตฺติทฺวารสฺส ปิทหนโตฯ **อภิหาสน**นฺติ โตสนํ อวิปฺปฏิสารเหตุตาย จิตฺตสฺสาภิปฺปโมทนโตฯ **ติตฺถญฺจ สพฺพพุทฺธาน**นฺติ สาวกพุทฺธา, ปเจฺจกพุทฺธา, สมฺมาสมฺพุทฺธาติ สเพฺพสํ พุทฺธานํ กิเลสมลปฺปวาหเน นิพฺพานมหาสมุทฺทาวคาหเณ จ ติตฺถภูตญฺจฯ

สีลํ พลํ อปฺปฏิมนฺติ มารเสนปฺปมทฺทเน อสทิสํ พลํ เสนาถาโม จฯ **อาวุธมุตฺตม**นฺติ สํกิเลสธมฺมานํ เฉทเน อุตฺตมํ ปหรณํฯ คุณสรีโรปโสภนเฏฺฐน **อาภรณํฯ เสฏฺฐ**นฺติ สพฺพกาลํ อุตฺตมํ ทพฺพญฺจฯ สปาณปริตฺตานโต **กวจมพฺภุตํ**ฯ ''อพฺภิท''นฺติ จ ปฐนฺติ, อเภชฺชนฺติ อโตฺถฯ

อปายมโหฆาติกฺกมเน สํสารมโหฆาติกฺกมเน จ กิเลเสหิ อสํสีทนเฏฺฐน **เสตุฯ มเหสโกฺข**ติ มหพฺพโลฯ **คโนฺธ อนุตฺตโร**ติ ปฏิวาตํ สพฺพทิสาสุ วายนโต อนุตฺตโร คโนฺธ สพฺพชนมโนหรตฺตาฯ เตนาห **''เยน วาติ ทิโสทิส''**นฺติ เยน สีลคเนฺธน ตํสมงฺคี ทิโสทิสํ สพฺพา ทิสา วายติฯ ''ทิโสทิสา''ติปิ ปาฬิ, ทส ทิสาติ อโตฺถฯ

สมฺพลเมวคฺคนฺติ สมฺพลํ นาม ปุฏภตฺตํฯ ยถา ปุฏภตฺตํ คเหตฺวา มคฺคํ คจฺฉโนฺต ปุริโส อนฺตรามเคฺค ชิฆจฺฉาทุเกฺขน น กิลมติ, เอวํ สีลสมฺปโนฺนปิ สุทฺธํ สีลสมฺพลํ คเหตฺวา สํสารกนฺตารํ ปฏิปโนฺน คตคตฏฺฐาเน น กิลมตีติ สีลํ อคฺคํ สมฺพลํ นามฯ ตถา **สีลํ ปาเถยฺยมุตฺตมํ** โจราทีหิ อสาธารณตฺตา ตตฺถ ตตฺถ อิจฺฉิตพฺพสมฺปตฺตินิปฺผาทนโต จฯ อติกฺกาเมโนฺต ตํ ตํ ฐานํ ยถิจฺฉิตฏฺฐานํ วา วาเหติ สมฺปาเปตีติ **อติวาโห, ยานํ**ฯ เกนจิ อนุปทฺทุตํ หุตฺวา อิจฺฉิตฏฺฐานปฺปตฺติเหตุตาย สีลํ เสฏฺฐํ อติวาโหฯ **เยนา**ติ เยน อติวาเหน **ยาติ ทิโสทิส**นฺติ อคติํ คติญฺจาปิ ตํ ตํ ทิสํ สุเขเนว คจฺฉติฯ

อิเธว นินฺทํ ลภตีติ อิธโลเกปิ **ทุมฺมโน** ราคาทีหิ ทูสิตจิโตฺต ''ทุสฺสีโล ปาปธโมฺม''ติ นินฺทํ ครหํ ลภติฯ **เปจฺจ** ปรโลเกปิ อปาเย ''ปุริสตฺตกลิ อวชาตา''ติอาทินา ยมปุริสาทีหิ จ นินฺทํ ลภติฯ น เกวลํ นินฺทเมว ลภติ, อถ โข **สพฺพตฺถ ทุมฺมโน พาโล** อิธโลเก ทุจฺจริตจรเณน ทูสิตจิโตฺต ปรโลเก กมฺมการณาทิวเสน ทุกฺขุปฺปตฺติยาติ สพฺพตฺถ พาโล ทุมฺมโน โหติฯ กถํ? **สีเลสุ อสมาหิโต** สมฺมา สีเลสุ น ฐปิตจิโตฺต อปฺปติฏฺฐิตจิโตฺตฯ

อิเธว กิตฺติํ ลภตีติ อิธโลเกปิ สุมโน ''สปฺปุริโส สีลวา กลฺยาณธโมฺม''ติ กิตฺติํ ลภติฯ **เปจฺจ** ปรโลเกปิ สเคฺค ''อยํ สปฺปุริโส สีลวา กลฺยาณธโมฺมฯ ตถา หิ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปโนฺน''ติอาทินา กิตฺติํ ลภติฯ น เกวลํ กิตฺติเมว ลภติ, อถ โข **ธีโร** ธิติสมฺปโนฺน **สีเลสุ สุสมาหิโต** อปฺปิตจิโตฺต สุปติฏฺฐิตจิโตฺต สพฺพตฺถ อิธโลเก สุจริตจรเณน, ปรโลเก สมฺปตฺติปฏิลาเภน **สุมโน** โสมนสฺสปฺปโตฺต โหติฯ **สีลเมว อิธ อคฺค**นฺติ ทุวิธํ สีลํ โลกิยํ โลกุตฺตรนฺติฯ ตตฺถ โลกิยํ ตาว กามโลเก ขตฺติยมหาสาลาทีสุ, เทวโลเก พฺรหฺมโลเก จ อุปปตฺติวิเสสํ อาวหติ, ลาภีภาวาทิกสฺส จ การณํ โหติฯ โลกุตฺตรํ ปน สกลมฺปิ วฏฺฏทุกฺขํ อติกฺกาเมตีติ สีลํ อคฺคเมวฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

''หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี''ติฯ (ชา. ๑.๘.๗๕);

อากงฺขเยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ – ‘‘ลาภี อสฺสํ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๖๕), ‘‘สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๕), ‘‘อิชฺฌติ, ภิกฺขเว, สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตา’’ติ (อ. นิ. ๘.๓๕; ที. นิ. ๓.๓๓๗) จฯ

โลกุตฺตรสีลสฺส ปน สพฺพโส ปหีนปฏิปกฺขสฺส สตฺตมภวโต ปฏฺฐาย สํสารทุกฺขํ วินิวเตฺตนฺตสฺส อคฺคภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ปญฺญวา ปน อุตฺตโม**ติ ‘‘ปญฺญวา ปน ปุคฺคโล อุตฺตโม ปรโม เสโฏฺฐเยวา’’ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ปญฺญาย เอว เสฏฺฐภาวํ วทติฯ อิทานิ สีลปญฺญานํ เสฏฺฐภาวํ กิจฺจโต ทเสฺสโนฺต **‘‘สีลปญฺญาณโต ชย’’**นฺติ อาหฯ **ชย**นฺติ จ ลิงฺควิปลฺลาโส ทฏฺฐโพฺพ, อหูติ วา วจนเสโสฯ ตตฺถ ปชานนเฏฺฐน ปญฺญาณํ, สีลโต ปญฺญาณโต จ ปฏิปกฺขชโยฯ น หิ สีเลน วินา ปญฺญา สมฺภวติ, ปญฺญาย จ วินา สีลํ กิจฺจกรํ, อญฺญมโญฺญปการกเญฺจตํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘สีลปริโธตา ปญฺญา, ปญฺญาปริโธตํ สีล’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๓๑๗) **มนุเสฺสสุ จ เทเวสู**ติ อิทํ เนสํ ฐานวิเสสทสฺสนํฯ ตตฺถ หิ ตานิ สวิเสสานิ วตฺตนฺติ, สมาธิ ปเนตฺถ สีลปกฺขิโก ปญฺญาย อธิฏฺฐานภาวโต, ปญฺญาปกฺขิโก วา ภาเวตพฺพโต สีลาธิฏฺฐานโต จฯ

เอวํ เถโร เตสํ ภิกฺขูนํ สีลมุเขน ธมฺมํ เทเสโนฺต อตฺตโน สุวิสุทฺธสีลาทิคุณตาทีปเนน อญฺญํ พฺยากาสิฯ

สีลวเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุนีตเตฺถรคาถาวณฺณนา

นีเจ กุลมฺหีติอาทิกา อายสฺมโต สุนีตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต พุทฺธสุญฺญกาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต พาลชเนหิ สทฺธิํ กีฬาปสุโต หุตฺวา วิจรโนฺต เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ คาเม ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา, ‘‘กิํ ตุยฺหํ สพฺพโส วณิตสรีรสฺส วิย สกลํ กายํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ภิกฺขาจรเณน, นนุ นาม กสิวาณิชฺชาทีหิ ชีวิกา กเปฺปตพฺพา? ตานิ เจ กาตุํ น สโกฺกสิ, ฆเร ฆเร มุตฺตกรีสาทีนิ นีหรโนฺต ปจฺฉา วตฺถุโสธเนน ชีวาหี’’ติ อโกฺกสิฯ โส เตน กเมฺมน นิรเย ปจฺจิตฺวา ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน มนุสฺสโลเกปิ พหูนิ ชาติสตานิ ปุปฺผฉฑฺฑกกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ตถา ชีวิกํ กเปฺปสิฯ อิมสฺมิญฺจ พุทฺธุปฺปาเท ปุปฺผฉฑฺฑกกุเล เอว นิพฺพโตฺต อุกฺการโสธนกเมฺมน ชีวิกํ กเปฺปติ ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ อลภโนฺตฯ

อถ ภควา ปจฺฉิมยาเม พุทฺธาจิณฺณํ มหากรุณาสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต สุนีตสฺส หทยพฺภนฺตเร ฆเฏ ปทีปํ วิย ปชฺชลนฺตํ อรหตฺตูปนิสฺสยํ ทิสฺวา วิภาตาย รตฺติยา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ราชคหํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐฯ ยสฺสํ วีถิยํ สุนีโต อุกฺการโสธนกมฺมํ กโรติ, ตํ วีถิํ ปฏิปชฺชิฯ สุนีโตปิ ตตฺถ ตตฺถ วิฆาสุจฺจารสงฺการาทิกํ ราสิํ กตฺวา ปิฏเกสุ ปกฺขิปิตฺวา กาเชนาทาย ปริหรโนฺต ภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ สตฺถารํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา สารชฺชมาโน สมฺภมากุลหทโย คมนมคฺคํ นิลียโนกาสญฺจ อลภโนฺต กาชํ ภิตฺติปเสฺส ฐเปตฺวา เอเกน ปเสฺสน อนุปวิสโนฺต วิย ภิตฺติํ อลฺลีโน ปญฺชลิโก อฏฺฐาสิฯ ‘‘ภิตฺติฉิเทฺทน อปกฺกมิตุกาโม อโหสี’’ติปิ วทนฺติฯ

สตฺถา ตสฺส สมีปํ ปตฺวา ‘‘อยํ อตฺตโน กุสลมูลสโญฺจทิตํ อุปคตํ มํ สารชฺชมาโน ชาติยา กมฺมสฺส จ นิหีนตาย สมฺมุขีภาวมฺปิ ลชฺชติ, หนฺทสฺส เวสารชฺชํ อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ กรวีกรุ

ตมณฺชุนา สกลนครนินฺนาทวร-คมฺภีเรน พฺรหฺมสฺสเรน ‘‘สุนีตา’’ติ อาลปิตฺวา ‘‘กึ อิมาย ทุกฺขชีวิกาย ปพฺพชิตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติ อาหฯ สุนีโต เตน สตฺถุ วจเนน อมเตน วิย อภิสิตฺโต อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทนฺโต ‘‘ภควา, สเจ มาทิสาปิ อิธ ปพฺพชฺชํ ลภนฺติ, กสฺมาหํ น ปพฺพชิสฺสามิ, ปพฺพาเชถ มํ ภควา’’ติ อาห ฯ สตฺถา ‘‘เอหิ, ภิกฺขู’’ติ อาหฯ โส ตาวเทว เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปทญฺจ ลภิตฺวา อิทฺธิมยปตฺตจีวรธโร วสฺสสฏฺฐิกเตฺถโร วิย หุตฺวา สตฺถุ สนฺติเก อฏฺฐาสิฯ ภควา ตํ วิหารํ เนตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ โส ปฐมํ อฏฺฐ สมาปตฺติโย, ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ ตํ สกฺกาทโย เทวา พฺรหฺมาโน จ อุปสงฺกมิตฺวา นมสฺสึสุฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ตา เทวตา สตฺตสตา อุฬารา, พฺรหฺมา จ อิโนฺท อุปสงฺกมิตฺวา;
อาชานียํ ชาติชราภิภูตํ, สุนีตํ นมสฺสนฺติ ปสนฺนจิตฺตา’’ติอาทิฯ

ภควา ตํเยว เทวสงฺฆปุรกฺขตํ ทิสฺวา สิตํ กตฺวา ปสํสโนฺต ‘‘ตเปน พฺรหฺมจริเยนา’’ติ คาถาย ธมฺมํ เทเสสิฯ อถ นํ สมฺพหุลา ภิกฺขู สีหนาทํ นทาเปตุกามา, ‘‘อาวุโส สุนีต, กสฺมา กุลา ตฺวํ ปพฺพชิโต, กถํ วา ปพฺพชิโต, กถญฺจ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌี’’ติ ปุจฺฉึสุฯ โส ตํ สพฺพํ ปกาเสโนฺต –

๖๒๐. ‘‘นีเจ กุลมฺหิ ชาโตหํ, ทลิโทฺท อปฺปโภชโน;
หีนกมฺมํ มมํ อาสิ, อโหสึ ปุปฺผฉฑฺฑโกฯ

๖๒๑. ‘‘ชิคุจฺฉิโต มนุสฺสานํ, ปริภูโต จ วมฺภิโต;
นีจํ มนํ กริตฺวาน, วนฺทิสฺสํ พหุกํ ชนํฯ

๖๒๒. ‘‘อถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขตํ;
ปวิสนฺตํ มหาวีรํ, มคธานํ ปุรุตฺตมํฯ

๖๒๓. ‘‘นิกฺขิปิตฺวาน พฺยาภงฺคึ, วนฺทิตุํ อุปสงฺกมึ;
มเมว อนุกมฺปาย, อฏฺฐาสิ ปุริสุตฺตโมฯ

๖๒๔. ‘‘วนฺทิตฺวา สตฺถุโน ปาเท, เอกมนฺตํ ฐิโต ตทา;
ปพฺพชฺชํ อหมายาจึ, สพฺพสตฺตานมุตฺตมํฯ

๖๒๕. ‘‘ตโต การุณิโก สตฺถา, สพฺพโลกานุกมฺปโก;
‘เอหิ ภิกฺขู’ติ มํ อาห, สา เม อาสูปสมฺปทาฯ

๖๒๖. ‘‘โสหํ เอโก อรญฺญสฺมึ, วิหรโนฺต อตนฺทิโตฯ

อกาสึ สตฺถุ วจนํ, ยถา มํ โอวที ชิโนฯ

๖๒๗. ‘‘รตฺติยา ปฐมํ ยามํ, ปุพฺพชาติมนุสฺสรึ;
รตฺติยา มชฺฌิมํ ยามํ, ทิพฺพจกฺขุํ วิโสธยึ;
รตฺติยา ปจฺฉิเม ยาเม, ตโมขนฺธํ ปทาลยึฯ

๖๒๘. ‘‘ตโต รตฺยาวิวสาเน, สูริยุคฺคมนํ ปติ; (ชา. ๑.๑๑.๗๙);
อิโนฺท พฺรหฺมา จ อาคนฺตฺวา, มํ นมสฺสึสุ ปญฺชลีฯ

๖๒๙.“นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
ยสฺส เต อาสวา ขีณา, ทกฺขิเณยฺโยสิ มาริสฯ

๖๓๐.“ตโต ทิสฺวาน มํ สตฺถา, เทวสงฺฆปุรกฺขตํ;
สิตํ ปาตุกริตฺวาน, อิมมตฺถํ อภาสถฯ

๖๓๑.“ตเปน พฺรหฺมจริเยน, สํยเมน ทเมน จ;
เอเตน พฺราหฺมโณ โหติ, เอตํ พฺราหฺมณมุตฺตม”นฺติฯ –

อิมาหิ คาถาหิ สีหนาทํ นทิฯ

ตตฺถ **นีเจ**ติ ลามเก สพฺพนิหีเนฯ อุจฺจนีจภาโว หิ นาม สตฺตานํ อุปาทายุปาทาย, อยํ ปน สพฺพนิหีเน ปุกฺกุสกุเล อุปฺปนฺนตํ ทเสฺสนฺโต **“นีเจ กุลมฺหิ ชาโต”**ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ – “นีเจติ ลามเก สพฺพนิหีเน”ติฯ **ทลิทฺโท**ติ ทุคฺคโต, ทลิทฺทาปิ เกจิ กทาจิ ฆาสจฺฉาทนสฺส ลาภิโน, อกสิรวุตฺติโน โหนฺติ, อหํ ปน สพฺพกาลํ กสิรวุตฺติตาย หีโน อุทฺธนํ อุปฏฺฐปิตอุกฺขลิโก ทสฺสนยุตฺตํ เถวกมฺปิ อปสฺสึ เยวาติ ทเสฺสนฺโต **“อปฺปโภชโน”**ติ อาหฯ นีจกุลิกา ทลิทฺทาปิ เกจิ อนีจกมฺมาชีวา โหนฺติ, มยฺหํ ปน น ตถาติ ทเสฺสนฺโต อาห **“หีนกมฺมํ มมํ อาสี”**ติฯ กีทิสนฺติ เจ? **อโหสึ ปุปฺผฉฑฺฑโก,** หตฺถวิกลสฺส หตฺถวาติ วิย อุปจารวเสนายํ อิมสฺส สมญฺญา อโหสิ ยทิทํ “ปุปฺผฉฑฺฑโก”ติฯ มิลาตปุปฺผสนฺถรวณฺณตาย วา อุกฺการภูมิยา เอวํ วุโตฺตฯ

ชิคุจฺฉิโตติ ชาติยา เจว กมฺมุนา จ หีฬิโตฯ **มนุสฺสาน**นฺติ มนุเสฺสหิฯ **ปริภูโต**ติ อวญฺญาโตฯ **วมฺภิโต**ติ ขุํสิโตฯ **นีจํ มนํ กริตฺวานา**ติ อเญฺญ มนุเสฺส สิเนรุํ วิย อุกฺขิปิตฺวา เตสํ ปาทปํสุโตปิ อตฺตานํ นิหีนํ กตฺวา ปวตฺติยา นีจํ นิหีนํ มนํ กตฺวาฯ **วนฺทิสฺสํ พหุกํ ชน**นฺติ ปุถุมหาชนํ ทิฏฺฐทิฏฺฐกาเล วนฺทึ สิรสิ อญฺชลึ กโรนฺโต ปณามึฯ

อถาติ อธิการนฺตรทีปเน นิปาโตฯ **อทฺทสาสิ**นฺติ อทฺทกฺขึฯ **มคธาน**นฺติ มคธา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหิยา “มคธาน”นฺติ วุโตฺต, มคธชนปทสฺสาติ อโตฺถฯ **ปุรุตฺตม**นฺติ อุตฺตมํ นครํฯ

พฺยาภงฺคินฺติ กาชํฯ **ปพฺพชฺชํ อหมายาจิ**นฺติ, “สุนีต, ปพฺพชิตุํ สกฺขิสฺสสี”ติ สตฺถารา โอกาเส กเต อหํ ปพฺพชฺชํ อยาจึฯ **อาสูปสมฺปทา**ติ “เอหิ, ภิกฺขู”ติ สตฺถุ วจนมเตฺตน อาสิ อุปสมฺปทาฯ **ยถา มํ โอวที**ติ “เอวํ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวหี”ติ ยถา มํ โอวทิ, ตถา สตฺถุโน วจนํ **อกาสึ** ปฏิปชฺชึฯ **รตฺติยา**ติอาทิ ตสฺสา ปฏิปตฺติยา รสทสฺสนํฯ ตตฺถ ปุเพฺพนิวาสญาณํ อนาคตํสญาณญฺจ พหุกิจฺจนฺติ “**ปฐมํ ยามํ มชฺฌิมํ ยาม**”นฺติ อจฺจนฺตสํโยควเสน อุปโยควจนํ วุตฺตํฯ น ตถา อาสวกฺขยญาณํ เอกาภิสมยวเสน ปวตฺตนโตติ **“ปจฺฉิเม ยาเม”**ติ ภุมฺมวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อินฺท**ติ สโกฺก เทวราชาฯ **พฺรหฺมา**ติ มหาพฺรหฺมาฯ อินฺทพฺรหฺมคฺคหเณน อเญฺญสํ กามเทวานํ พฺรหฺมูนญฺจ อาคมนํ วุตฺตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโส เหส ยถา “ราชา อาคโต”ติฯ **นมสฺสิํสู**ติ กาเยน วาจาย จ นมกฺการํ อกํสุฯ

ตตฺถ กาเยน กตํ นมกฺการํ ทเสฺสนฺโต **“ปญฺชลี”**ติ วตฺวา วาจาย กตํ ทเสฺสตุํ **“นโม เต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เทวสงฺฆปุรกฺขต**นฺติ เทวคฺคหเณน อุปปตฺติเทวภาวโต พฺรหฺมาโนปิ คหิตาฯ **สิตํ ปาตุกริตฺวานา**ติ อตฺตโน โอวาทสฺส มหปฺผลตํ เทวพฺรหฺมูนญฺจ คุณสมฺปตฺตึ นิสฺสาย สตฺถา สิตํ ปาตฺวากาสิฯ ปาตุกโรนฺโต จ น อเญฺญ วิย ทเนฺต วิทํเสติ, มุขาธานํ ปน โถกํ

วิวรติ, ตตฺตเกน จ อภิภูตทิพฺพผลิกมุตฺตรสฺมิโย อวหสิตตารกาสสิมรีจิโย สุสุกฺกทาฐสมฺภวา ฆนรสฺมิโย นิกฺขมิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สตฺถุ มุขํ ปทกฺขิณํ กโรนฺติ, ตํ ทิสฺวา ปจฺฉโต คจฺฉนฺตาปิ สตฺถา สิตํ ปาตุวากาสีติ สญฺชานนฺติฯ

ตเปนาติ อินฺทฺริยสํวเรน, ‘‘ธุตธมฺมสมาทาเนนา’’ติ เกจิฯ **สํยเมนา**ติ สีเลนฯ **ทเมนา**ติ ปญฺญายฯ **พฺรหฺมจริเยนา**ติ อวสิฏฺฐเสฏฺฐจริยายฯ **เอเตนา**ติ ยถาวุตฺเตน ตปาทินาฯ **พฺราหฺมโณ โหติ** พาหิตปาปภาวโตฯ **เอต**นฺติ ตปาทิ ยถาวุตฺตํฯ **พฺราหฺมณมุตฺตม**นฺติ อุตฺตมํ พฺราหฺมณํ, พฺราหฺมเณสุ วา อุตฺตมํ สพฺพเสฏฺฐํ, อหูติ วจนเสโสฯ **พฺราหฺมณ**นฺติ วา พฺรหฺมญฺญมาห, เอวํ อุตฺตมํ พฺรหฺมญฺญํ, น ชจฺจาทีติ อธิปฺปาโยฯ น หิ ชาติกุลปเทสโคตฺตสมฺปตฺติอาทโย อริยภาวสฺส การณํ, อธิสีลสิกฺขาทโย เอว ปน การณํฯ เตนาห –

‘‘ยถา สงฺการฐานสฺมิํ, อุชฺฌิตสฺมิํ มหาปเถ;
ปทุมํ ตตฺถ ชาเยถ, สุจิคนฺธํ มโนรมํฯ

‘‘เอวํ สงฺการภูเตสุ, อนฺธภูเต ปุถุชฺชเน;
อติโรจติ ปญฺญาย, สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก’’ติฯ (ธ. ป. ๕๘-๕๙);

เอวํ เถโร เตหิ ภิกฺขูหิ ปุจฺฉิตมตฺถํ อิมาหิ คาถาหิ วิสฺสชฺเชนฺโต สีหนาทํ นทีติฯ

สุนีตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทฺวาทสกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. เตรสนิปาโต

๑. โสณโกฬิวิสเตฺถรคาถาวณฺณนา

เตรสนิปาเต **ยาหุ รฏฺเฐ**ติอาทิกา อายสฺมโต โสณสฺส โกฬิวิสสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินิฯ อยํ กิร อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล มหาวิภโว เสฏฺฐิ หุตฺวา อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส สตฺถุ จงฺกมนฏฺฐาเน สุธาย ปริกมฺมํ กาเรตฺวา นานาวเณฺณหิ ปุเปฺผหิ สนฺถริตฺวา อุปริ นานาวิราควเตฺถหิ วิตานํ พนฺธาเปสิ, ตถา สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ทีฆสาลํ กาเรตฺวา นิยฺยาเทสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร เสฏฺฐิกุเล นิพฺพตฺติ, **สิริวโฑฺฒ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ อารทฺธวีริยานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา, สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปณิธานมกาสิฯ สตฺถาปิ ตสฺส ปตฺถนาย สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ

โสปิ ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต ปรินิพฺพุเต กสฺสปทสพเล อนุปฺปเนฺน อมฺหากํ ภควติ พาราณสิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต คงฺคาตีเร ปณฺณสาลํ กริตฺวา เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ เตมาสํ จตูหิ ปจฺจเยหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ วุฏฺฐวโสฺส ปริปุณฺณปริกฺขาโร คนฺธมาทนเมว คโตฯ โสปิ กุลปุโตฺต ยาวชีวํ ตตฺถ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต กาเล จมฺปานคเร อุสภเสฏฺฐิสฺส เคเห ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย เสฏฺฐิสฺส มหาโภคกฺขโนฺธ อภิวฑฺฒิฯ ตสฺส ชาตทิวเส สกลนคเร มหาสกฺการสมฺปโนฺน อโหสิ, ตสฺส ปุเพฺพ ปเจฺจกพุทฺธสฺส สตสหสฺสคฺฆนิกรตฺตกมฺพลปริจฺจาเคน สุวณฺณวโณฺณ สุขุมาลตโร จ อตฺตภาโว อโหสิ, เตนสฺส **โสโณ**ติ นามํ อกํสุฯ มหตา ปริวาเรน วฑฺฒติ , ตสฺส หตฺถปาทตลานิ พนฺธุชีวกปุปฺผวณฺณานิ อเหสุํ, สตวิหตกปฺปาสสฺส วิย สมฺผโสฺส ปาทตเลสุ มณิกุณฺฑลาวฏฺฏวณฺณานิ โลมานิ ชายิํสุฯ วยปฺปตฺตสฺส ตสฺส ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเก ตโย ปาสาเท กาเรตฺวา นาฏกานิ อุปฏฺฐาเปสุํฯ โส ตตฺถ มหติํ สมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต เทวกุมาโร วิย ปฏิวสติฯ

อถ อมฺหากํ สตฺถริ สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก ราชคหํ อุปนิสฺสาย วิหรเนฺต พิมฺพิสารรญฺญา ปโกฺกสาปิโต อสีติยา คามิกสหเสฺสหิ สทฺธึ ราชคหํ อาคโต, สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา สาสเน ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา, ชนสํสคฺคปริหรณตฺถํ สีตวเน วสโนฺต ''มม สรีรํ สุขุมาลํ, น จ สกฺกา สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตุํ, กายํ กิลเมตฺวา สมณธมฺมํ กาตุํ วฏฺฏตี''ติ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาย, ปธานมนุยุญฺชโนฺต ปาทตเลสุ โผเฏสุ อุฏฺฐหิเตสุปิ เวทนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ทฬฺหํ วีริยํ กโรโนฺต อจฺจารทฺธวีริยตาย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต, ''เอวํ วายมโนฺตปิ อหํ มคฺคํ วา ผลํ วา นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกมิ, กิํ เม ปพฺพชฺชาย, หีนายาวตฺติตฺวา โภเค จ ภุญฺชิสฺสามิ, ปุญฺญานิ จ กริสฺสามี''ติ จิเนฺตสิฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตาจารํ ญตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา วีณูปโมวาเทน โอวทิตฺวา วีริยสมตาโยชนวิธึ ทเสฺสโนฺต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา คิชฺฌกูฏํ คโตฯ โสณเตฺถโรปิ สตฺถุ สมฺมุขา โอวาทํ ลภิตฺวา วีริยสมตํ โยเชตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๕.๒๕-๕๓) –

''อโนมทสฺสิสฺส มุนิโน, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;

สุธาย เลปนํ กตฺวา, จงฺกมํ การยึ อหํฯ

‘‘นานาวเณฺณหิ ปุเปฺผหิ, จงฺกมํ สนฺถรึ อหํ;
อากาเส วิตานํ กตฺวา, โภชยึ พุทฺธมุตฺตมํฯ

‘‘อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวาน, อภิวาเทตฺวาน สุพฺพตํ;
ทีฆสาลํ ภควโต, นิยฺยาเทสิมหํ ตทาฯ

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร;
ปฏิคฺคเหสิ ภควา, อนุกมฺปาย จกฺขุมาฯ

‘‘ปฏิคฺคเหตฺวาน สมฺพุโทฺธ, ทกฺขิเณโยฺย สเทวเก;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย โส หเฏฺฐน จิเตฺตน, ทีฆสาลํ อทาสิ เม;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘อิมสฺส มจฺจุกาลมฺหิ, ปุญฺญกมฺมสมงฺคิโน;
สหสฺสยุตฺตสฺสรโถ, อุปฏฺฐิสฺสติ ตาวเทฯ

‘‘เตน ยาเนนยํ โปโส, เทวโลกํ คมิสฺสติ;
อนุโมทิสฺสเร เทวา, สมฺปเตฺต กุลสมฺภเวฯ

‘‘มหารหํ พฺยมฺหํ เสฏฺฐํ, รตนมตฺติกเลปนํ;
กูฏาคารวรูเปตํ, พฺยมฺหํ อชฺฌาวสิสฺสติฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิสฺสติ;
ปญฺจวีสติ กปฺปานิ, เทวราชา ภวิสฺสติฯ

‘‘สตฺตสตฺตติกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
ยโสธรสนามา เต, สเพฺพปิ เอกนามกาฯ

‘‘เทฺว สมฺปตฺตี อนุโภตฺวา, วเฑฺฒตฺวา ปุญฺญสญฺจยํ;
อฏฺฐวีสติกปฺปมฺหิ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘ตตฺราปิ พฺยมฺหํ ปวรํ, วิสฺสกเมฺมน มาปิตํ;
ทสสทฺทาวิวิตฺตํ ตํ, ปุรมชฺฌาวสิสฺสติฯ

‘‘อปริเมเยฺย อิโต กเปฺป, ภูมิปาโล มหิทฺธิโก;
โอกฺกาโก นาม นาเมน, ราชา รเฏฺฐ ภวิสฺสติฯ

‘‘โสฬสิตฺถิสหสฺสานํ, สพฺพาสํ ปวรา จ สา;
อภิชาตา ขตฺติยานี, นว ปุเตฺต ชเนสฺสติฯ

‘‘นว ปุเตฺต ชเนตฺวาน, ขตฺติยานี มริสฺสติ;

ตรุณี จ ปิยา กญฺญา, มเหสิตฺตํ กริสฺสติฯ

‘‘โอกฺกากํ โตสยิตฺวาน, วรํ กญฺญา ลภิสฺสติ;
วรํ ลทฺธาน สา กญฺญา, ปุเตฺต ปพฺพาชยิสฺสติฯ

‘‘ปพฺพาชิตา จ เต สเพฺพ, คมิสฺสนฺติ นคุตฺตมํ;
ชาติเภทภยา สเพฺพ, ภคินีหิ วสิสฺสเรฯ

‘‘เอกา จ กญฺญา พฺยาธีหิ, ภวิสฺสติ ปริกฺขตา;
มา โน ชาติ ปภิชฺชีติ, นิขณิสฺสนฺติ ขตฺติยาฯ

‘‘ขตฺติโย นีหริตฺวาน, ตาย สทฺธิํ วสิสฺสติ;
ภวิสฺสติ ตทา เภโท, โอกฺกากกุลสมฺภโวฯ

‘‘เตสํ ปชา ภวิสฺสนฺติ, โกฬิยา นาม ชาติยา;
ตตฺถ มานุสกํ โภคํ, อนุโภสฺสตินปฺปกํฯ

‘‘ตมฺหา กายา จวิตฺวาน, เทวโลกํ คมิสฺสติ;
ตตฺราปิ ปวรํ พฺยมฺหํ, ลภิสฺสติ มโนรมํฯ

‘‘เทวโลกา จวิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
อาคนฺตฺวาน มนุสฺสตฺตํ, โสโณ นาม ภวิสฺสติฯ

‘‘อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต, ปทหํ สตฺถุ สาสเน;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘อนนฺตทสฺสี ภควา, โคตโม สกฺยปุงฺคโว;
วิเสสญฺญู มหาวีโร, อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสฺสติฯ

‘‘วุฏฺฐมฺหิ เทเว จตุรงฺคุลมฺหิ, ติเณ อนิเลริตองฺคณมฺหิ;
ฐตฺวาน โยคสฺส ปยุตฺตตาทิโน, ตโตตฺตริํ ปารมตา น วิชฺชติฯ

‘‘อุตฺตเม ทมเถ ทโนฺต, จิตฺตํ เม สุปณีหิตํ;
ภาโร เม โอหิโต สโพฺพ, นิพฺพุโตมฺหิ อนาสโวฯ

‘‘องฺคีรโส มหานาโค, อภิชาโตว เกสรี;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อุทานวเสน อญฺญาพฺยากรณวเสน จ –

๖๓๒. ‘‘ยาหุ รเฏฺฐ สมุกฺกโฏฺฐ, รโญฺญ องฺคสฺส ปทฺธคู;
สฺวาชฺช ธเมฺมสุ อุกฺกโฏฺฐ, โสโณ ทุกฺขสฺส ปารคูฯ

๖๓๓. ‘‘ปญฺจ ฉินฺท ปญฺจ ชเห, ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย;
ปญฺจสงฺคาติโค ภิกฺขุ, โอฆติโณฺณติ วุจฺจติฯ

๖๓๔. ‘‘อุนฺนฬสฺส ปมตฺตสฺส, พาหิราสสฺส ภิกฺขุโน;
สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ, ปาริปูรึ น คจฺฉติฯ

๖๓๕. ‘‘ยญฺหิ กิจฺจํ อปวิทฺธํ, อกิจฺจํ ปน กรียติ;
อุนฺนฬานํ ปมตฺตานํ, เตสํ วฑฺฒนฺติ อาสวาฯ

๖๓๖. ‘‘เยสญฺจ สุสมารทฺธา, นิจฺจํ กายคตา สติ;
อกิจฺจํ เต น เสวนฺติ, กิเจฺจ สาตจฺจการิโน;
สตานํ สมฺปชานานํ, อตฺถํ คจฺฉนฺติ อาสวาฯ

๖๓๗. ‘‘อุชุมคฺคมฺหิ อกฺขาเต, คจฺฉถ มา นิวตฺตถ;
อตฺตนา โจทยตฺตานํ, นิพฺพานมภิหารเยฯ

๖๓๘. ‘‘อจฺจารทฺธมฺหิ วีริยมฺหิ, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร;
วีโณปมํ กริตฺวา เม, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมา;
ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, วิหาสึ สาสเน รโตฯ

๖๓๙. ‘‘สมถํ ปฏิปาเทสึ, อุตฺตมตฺถสฺส ปตฺติยา;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

๖๔๐. ‘‘เนกฺขมฺเม อธิมุตฺตสฺส, ปวิเวกญฺจ เจตโส;
อพฺยาพชฺฌาธิมุตฺตสฺส, อุปาทานกฺขยสฺส จฯ

๖๔๑. ‘‘ตณฺหกฺขยาธิมุตฺตสฺส, อสโมฺมหญฺจ เจตโส;
ทิสฺวา อายตนุปฺปาทํ, สมฺมา จิตฺตํ วิมุจฺจติฯ

๖๔๒. ‘‘ตสฺส สมฺมา วิมุตฺตสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
กตสฺส ปติจโย นตฺถิ, กรณียํ น วิชฺชติฯ

๖๔๓. ‘‘เสโล ยถา เอกฆโน, วาเตน น สมีรติ;
เอวํ รูปา รสา สทฺทา, คนฺธา ผสฺสา จ เกวลาฯ

๖๔๔. ‘‘อิฏฺฐา ธมฺมา อนิฏฺฐา จ, นปฺปเวเธนฺติ ตาทิโน;
ฐิตํ จิตฺตํ วิสญฺญุตฺตํ, วยญฺจสฺสานุปสฺสตี’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ยาหุ รเฏฺฐ สมุกฺกโฏฺฐ**ติ โย อหุ อโหสิ องฺครเฏฺฐ อสีติยา คามิกสหเสฺสหิ โภคสมฺปตฺติยา อิสฺสริยสมฺปตฺติยา จ สมฺมา อติวิย อุกฺกโฏฺฐ เสโฏฺฐฯ **รโญฺญ องฺคสฺส ปทฺธคู**ติ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ปริสาย รญฺชนเฏฺฐน รโญฺญ องฺคาธิปติโน พิมฺพิสารสฺส ปริวารภูโต คหปติวิเสโส ตสฺส รเฏฺฐ กุฎุมฺพิโก อหูติ โยเชตพฺพํฯ **สฺวาชฺช ธเมฺมสุ อุกฺกโฏฺฐ**ติ โส โสโณ อเชฺชตรหิ โลกุตฺตรธเมฺมสุ อุกฺกโฏฺฐ ชาโต, คิหิกาเลปิ เกหิจิ อุกฺกโฏฺฐเยว หุตฺวา อิทานิ ปพฺพชิตกาเลปิ อุกฺกโฏฺฐเยว โหตีติ อตฺตานเมว ปรํ วิย ทเสฺสติฯ **ทุกฺขสฺส ปารคู**ติ สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส ปารํ ปริยนฺตํ คโต, เอเตน ธเมฺมสุ อุกฺกโฏฺฐติ อวิเสเสน วุตฺตํ อุกฺกฏฺฐภาวํ วิเสเสติ อรหตฺตาธิคมทีปนโตฯ

อิทานิ ยาย ปฏิปตฺติยา ทุกฺขปารคู ชาโต, อญฺญาปเทเสน ตํ ทเสฺสนฺโต **“ปญฺจ ฉินฺเท”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสตฺโถ – อปายกามสุคติสมฺปาปกานิ ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ ปุริโส สเตฺถน ปาเท พทฺธรชฺชุกํ วิย เหฏฺฐิเมน มคฺคตฺตเยน ฉินฺทยฺย, รูปารูปภวสมฺปาปกานิ ปญฺจ อุทฺธมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ ปุริโส คีวาย พทฺธรชฺชุกํ วิย อคฺคมเคฺคน ชเหยฺย, ฉินฺทยฺย, เตสํ ปน อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานํ ปหานาย ปญฺจ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ อุตฺตริ **ภาวเย** ภาเวยฺยฯ เอวํภูโต ปน ภิกฺขุ ราคสโงฺค โทสโมหมานทิฏฺฐิสโงฺคติ ปญฺจนฺนํ สงฺคานํ อติกฺกมเนน **ปญฺจสงฺคาติโค** หุตฺวา, กาโมโฆ, ภโวโฆ, ทิโฏฺฐโฆ, อวิโชฺชโฆติ จตุนฺนํ โอฆานํ ติณฺณตฺตา **โอฆติโณฺณ**ติ วุจฺจติฯ

อยญฺจ โอฆตรณปฏิปตฺติสีลาทีนํ ปาริปูริยาว โหติ, สีลาทโย จ มานาทิปฺปหาเนน ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, น อญฺญถาติ ทเสฺสนฺโต **“อุนฺนฬสฺสา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อุนฺนฬสฺสา**ติ อุคฺคตตุจฺฉมานสฺสฯ มาโน หิ อุนฺนมนาการวุตฺติยา ตุจฺฉภาเวน นโฬ วิยาติ ‘‘นโฬ’’ติ วุจฺจติฯ **ปมตฺตสฺสา**ติ สติโวสฺสเคฺคน ปมาทํ อาปนฺนสฺสฯ **พาหิราสสฺสา**ติ พาหิเรสุ อายตเนสุ อาสาวโต, กาเมสุ อวีตราคสฺสาติ อโตฺถฯ **สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ, ปาริปูรึ น คจฺฉตี**ติ ตสฺส สีลาทีนํ ปฏิปกฺขเสวิโน โลกิโยปิ ตาว สีลาทิคุโณ ปาริปูรึ น คจฺฉติ, ปเคว โลกุตฺตโรฯ

ตตฺถ การณมาห **“ยญฺหิ กิจฺจ”**นฺติอาทินาฯ ภิกฺขุโน หิ ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย อปริมาณสีลกฺขนฺธโคปนํ อรญฺญวาโส ธุตงฺคปริหรณํ ภาวนารามตาติ เอวมาทิ กิจฺจํ นามฯ เยหิ ปน อิทํ ยถาวุตฺตํ อตฺตโน กิจฺจํ, ตํ อปวิทฺธํ อกรเณน ฉฑฺฑิตํฯ **อกิจฺจ**นฺติ ปตฺตมณฺฑนํ จีวรกายพนฺธนอํสพทฺธฉตฺตุปาหนตาลวณฺฏธมฺมกรณมณฺฑนนฺติ เอวมาทิ ปริกฺขารมณฺฑนํ ปจฺจยพาหุลิยนฺติ เอวมาทิ ภิกฺขุโน อกิจฺจํ นาม, ตํ กยิรติ, เตสํ มานนฬํ อุกฺขิปิตฺวา จรเณน **อุนฺนฬานํ** สติโวสฺสเคฺคน **ปมตฺตานํ** จตฺตาโรปิ อาสวา วฑฺฒนฺติฯ

เยสํ ปน ปญฺญาทิคุโณ วฑฺฒติ, เต ทเสฺสตุํ **“เยส”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุสมารทฺธา**ติ สุฏฺฐุ ปคฺคหิตาฯ **กายคตา สตี**ติ, กายานุปสฺสนาภาวนาฯ **อกิจฺจํ เต**ติ เต เอตํ ปตฺตมณฺฑนาทิอกิจฺจํฯ **น เสวนฺตี**ติ น กโรนฺติฯ **กิเจฺจ**ติ, ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย กตฺตเพฺพ อปริมาณสีลกฺขนฺธโคปนาทิเกฯ **สาตจฺจการิโน**ติ สตตการิโน เตสํ สติยา อวิปฺปวาเสน **สตานํ** สาตฺถกสมฺปชญฺญํ, สปฺปายสมฺปชญฺญํ, โคจรสมฺปชญฺญํ, อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ จตูหิ สมฺปชเญฺญหิ **สมฺปชานานํ,** จตฺตาโรปิ **อาสวา อตฺถํ คจฺฉนฺติ** ปริกฺขยํ อภาวํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ อตฺตโน สนฺติเก ฐิตภิกฺขูนํ โอวาทํ เทโนฺต **“อุชุมคฺคมฺหี”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อุชุมคฺคมฺหิ อกฺขาเต**ติ อนฺตทฺวยปริวชฺชเนน กายวงฺกาทิปฺปหาเนน จ อุชุเก มชฺฌิมปฏิปทาภูเต อริยมเคฺค สตฺถารา ภาสิเตฯ **คจฺฉถา**ติ ปฏิปชฺชถฯ **มา นิวตฺตถา**ติ อนฺตรา โวสานํ มาปชฺชถฯ **อตฺตนา โจทยตฺตาน**นฺติ อิธ อตฺถกาโม กุลปุโตฺต อปายภยปจฺจเวกฺขณาทินา อตฺตนาว อตฺตานํ โจเทโนฺตฯ **นิพฺพานมภิหารเย**ติ, อตฺตานํ นิพฺพานํ อภิหเรยฺย อุปเนยฺย, ยถา นํ สจฺฉิกโรติ, ตถา ปฏิปเชฺชยฺยาติ อโตฺถฯ

อิทานิ มยาปิ เอวเมว ปฏิปนฺนนฺติ, อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ **“อจฺจารทฺธมฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อจฺจารทฺธมฺหิ วีริยมฺหี**ติ วิปสฺสนํ ภาเวเนฺตน มยา สมาธินา วีริยํ สมรสํ อกตฺวา อติวิย วีริเย ปคฺคหิเตฯ อจฺจารทฺธวีริยตา จสฺส เหฏฺฐา วุตฺตาเยวฯ **วีโณปมํ กริตฺวา เม**ติ อายสฺมโต โสณสฺส ‘‘เย โข เกจิ ภควโต สาวกา อารทฺธวีริยา วิหรนฺติฯ อหํ เตสํ อญฺญตโร, อถ จ ปน เม นานุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, ตสฺมาหํ วิพฺภมิสฺสามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปเนฺน สตฺถา

อิทฺธิยา ตสฺส สมฺมุเข อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา ‘‘กสฺมา ตฺวํ, โสณ, ‘วิพฺภมิสฺสามี’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิ, กุสโล ตฺวํ ปุพฺเพ อคาริยภูโต วีณาย ตนฺติสฺสเร’’ติ ปุจฺฉิตฺวา เตน ‘‘เอวํ, ภนฺเต’’ติ วุตฺเต ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, โสณ? ยทา เต วีณาย ตนฺติโย อจฺจายตา โหนฺติ, อปิ นุ เต วีณา ตสฺมึ สมเย สรวตี วา โหติ กมฺมญฺญา วาติ? โน เหตํ, ภนฺเต! ตํ กึ มญฺญสิ, โสณ, ยทา เต วีณาย ตนฺติโย อติสิถิลา โหนฺติ, อปิ นุ เต วีณา ตสฺมึ สมเย สรวตี วา โหติ กมฺมญฺญา วาติ? โน เหตํ, ภนฺเตฯ ตํ กึ มญฺญสิ, โสณ, ยทา ปน เต วีณาย ตนฺติโย เนว อจฺจายตา โหนฺติ, นาติสิถิลา สเม คุเณ ปติฏฺฐิตา, อปิ นุ เต วีณา ตสฺมึ สมเย สรวตี วา โหติ กมฺมญฺญา วาติ? เอวํ, ภนฺเตฯ เอวเมว โข, โสณ, อจฺจารทฺธวีริยํ อุทฺธจฺจาย สํวตฺตติ, อติลีนวีริยํ โกสชฺชาย สํวตฺตติ, ตสฺมาติห ตฺวํ, โสณ, วีริยสมตํ อธิฏฺฐห, อินฺทฺริยานญฺจ สมตํ ปฏิวิชฺฌา’’ติ เอวํ วีณํ อุปมํ กตฺวา ปวตฺติเตน วีโณปโมวาเทน มยฺหํ ธมฺมํ เทเสสิฯ **ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา**ติ ตสฺส ภควโต วจนํ วีโณปโมวาทํ สุตฺวา อนฺตรา อุปฺปนฺนํ วิพฺภมิตุกามตํ ปหาย สตฺถุ สาสเน **รโต** อภิรโต วิหรึฯ

วิหรนฺโต จ **สมถํ ปฏิปาเทสึ** วีริยสมตํ โยเชนฺโต สทฺธาปญฺญานํ วิย สมาธิวีริยานํ สมรสตํ อุปฺปาเทนฺโต ฌานาธิฏฺฐานํ วิปสฺสนาสมาธึ สมฺปาเทสึ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปสึฯ ตตฺถ ปโยชนํ อาห **‘‘อุตฺตมตฺถสฺส ปตฺติยา’’**ติฯ **อุตฺตมตฺถสฺส ปตฺติยา**ติ อรหตฺตาธิคมายาติ อโตฺถฯ

อิทานิ ยถา ปฏิปนฺนสฺส สมถวิปสฺสนา สมฺปชฺชึสุ, ตํ อญฺญาปเทเสน ทเสฺสนฺโต **‘‘เนกฺขเมฺม’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เนกฺขเมฺม**ติ ปพฺพชฺชาทิเก กามนิสฺสรเณฯ **อธิมุตฺตสฺสา**ติ ตตฺถ นินฺนโปณปพฺภารภาเวน ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส, ปฐมํ ตาว ปพฺพชฺชาภิมุโข หุตฺวา กาเม ปหาย ปพฺพชิตฺวา จ สีลวิโสธนํ อรญฺญวาโส ธุตงฺคปริหรณํ ภาวนาภิโยโคติ เอวมาทีสุ อนวชฺชธเมฺมสุ ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ปวิเวกญฺจ เจตโส**ติ เจตโส ปวิเวกญฺจ อธิมุตฺตสฺส เอวํ เนกฺขมฺมาธิมุตฺตสฺส สโต จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานํ นิพฺพตฺตเนน วิเวเก ยุตฺตสฺส ปยุตฺตสฺสฯ **อพฺยาพชฺฌาธิมุตฺตสฺสา**ติ อพฺยาพชฺฌํ นิทุกฺขตาย อธิมุตฺตสฺส ฌานสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา สมถสุเข ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺสฯ **อุปาทานกฺขยสฺส จา**ติ จตุนฺนมฺปิ อุปาทานานํ ขยเนฺต อรหเตฺต อธิมุตฺตสฺสฯ ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ สามิวจนํฯ ตํ ยถาธิคตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อรหตฺตาธิคมาย วิปสฺสนํ อนุยุญฺชนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ

ตณฺหกฺขยาธิมุตฺตสฺสาติ ตณฺหา ขียติ เอตฺถาติ ตณฺหกฺขโย, นิพฺพานํ, ตสฺมึ อธิมุตฺตสฺส อุปาทึ ภยโต, อนุปาทิญฺจ เขมโต ทสฺสเนน นิโรเธ นินฺนโปณปพฺภารสฺสฯ **อสโมฺมหญฺจ เจตโส**ติ อสโมฺมหสมฺปชญฺญวเสน จิตฺตสฺส อสโมฺมหปวตฺตึ สโมฺมหสมุจฺฉินฺทเนน วา จิตฺตสฺส อสโมฺมหภูตํ อริยมคฺคํ อธิมุตฺตสฺสฯ **ทิสฺวา อายตนุปฺปาท**นฺติ จกฺขาทีนํ อายตนานํ ยถาสกปจฺจเยหิ ขเณ ขเณ อุปฺปาทํ, ตปฺปฏิปกฺขโต นิโรธญฺจ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ทิสฺวา ทสฺสนเหตุ **สมฺมา จิตฺตํ วิมุจฺจตี**ติ สมฺมา เหตุนา ญาเยน มคฺคปฏิปาฏิยา สพฺพาสวโต จิตฺตํ วิมุจฺจติฯ

‘‘ตสฺส สมฺมา วิมุตฺตสฺสา’’ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – ตสฺส วุตฺตนเยน สมฺมเทว สพฺพสํกิเลสโต วิมุตฺตสฺส, ตโต เอว อจฺจนฺตุปสเมน สนฺตจิตฺตสฺส ขีณาสวภิกฺขุโน กตสฺส กุสลสฺส อกุสลสฺส วา อุปจโย นตฺถิ มเคฺคเนว สมุคฺฆาติตตฺตา, ปริญฺญาทิเภทํ กรณียํ น วิชฺชติ กตกิจฺจตฺตาฯ เอวํ ภูตสฺส ยถา **เอกฆโน** เสโล ปพฺพโต ปกติวาเตน **น สมีรติ** น สํกมฺปติ, เอวํ อิฏฺฐา จ อนิฏฺฐา จ รูปาทโย อารมฺมณธมฺมา **ตาทิโน** ตาทิภาวปฺปตฺตสฺส **ฐิตํ** อเนชํ ปหีนสพฺพโสกตาย วิสํยุตฺตํ จิตฺตํ **นปฺปเวธนฺติ** น จาเลนฺติฯ อสฺส จ อารมฺมณธมฺมสฺส กาเลน กาลํ

ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วิปสฺสโนฺต **วยํ** นิโรธํ ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวํ อนุปสฺสตีติ อญฺญํ พฺยากาสิฯ

โสณโกฬิวิสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เตรสนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. จุทฺทสกนิปาโต

๑. ขทิรวนิยเรวตเตฺถรคาถาวณฺณนา

จุทฺทสกนิปาเต **ยทา อห**นฺติอาทิกา อายสฺมโต ขทิรวนิยเรวตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? กามญฺจิมสฺส เถรสฺส คาถา เหฏฺฐา เอกกนิปาเต (เถรคา. อฏฺฐ. ๑. ขทิรวนิยเตฺถรคาถาวณฺณนา) อาคตาฯ ตตฺถ ปนสฺส อตฺตโน ภาคิเนยฺยสฺ สติชนนมตฺตํ ทสฺสิตนฺติ ตสฺสา เอกกนิปาเต สงฺคโห กโตฯ อิมา ปน เถรสฺส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย ยาว ปรินิพฺพานา ปฏิปตฺติปกาสิตา คาถา อิมสฺมึ จุทฺทสกนิปาเต สงฺคหํ อาโรปิตาฯ ตตฺถ อฏฺฐุปฺปตฺติ เหฏฺฐา วุตฺตาเยวฯ อยํ ปน วิเสโส – เถโร กิร อรหตฺตํ ปตฺวา กาเลน กาลํ สตฺถุ ธมฺมเสนาปติปฺปภูตีนํ มหาเถรานญฺจ อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา กติปาหเมว ตตฺถ วสิตฺวา ขทิรวนเมว ปจฺจาคนฺตฺวา ผลสมาปตฺติสุเขน พฺรหฺมวิหาเรหิ จ วีตินาเมติฯ เอวํ คจฺฉเนฺต กาเล ชิโณฺณ วุโฑฺฒ วโย อนุปฺปโตฺต อโหสิฯ โส เอกทิวสํ พุทฺธุปฏฺฐานํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค สาวตฺถิยา อวิทูเร อรเญฺญ วสิฯ เตน จ สมเยน โจรา นคเร กตกมฺมา อารกฺขมนุเสฺสหิ อนุพนฺธา ปลายนฺตา เถรสฺส สมีเป คหิตภณฺฑํ ฉเฑฺฑตฺวา ปลายึสุฯ มนุสฺสา อนุธาวนฺตา เถรสฺส สมีเป ภณฺฑํ ทิสฺวา เถรํ พนฺธิตฺวา ‘‘โจโร’’ติ สญฺญาย คเหตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสุํ, ‘‘อยํ, เทว, โจโร’’ติฯ ราชา เถรํ มุญฺจาเปตฺวา, ‘‘กึ, ภเนฺต, ตุเมฺหหิ อิทํ โจริกกมฺมํ กตํ วา, โน วา’’ติ ปุจฺฉิฯ เถโร กิญฺจาปิ ชาติโต ปฏฺฐาย อตฺตนา ตาทิสํ น กตปุพฺพํ, ตํ ปพฺพชิตโต ปฏฺฐาย ปน อกตภาวสฺส, สพฺพโส กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา ตาทิสสฺส กรเณ อภพฺพตาย ปกาสนตฺถํ สมีเป ฐิตานํ ภิกฺขูนํ รโญฺญ จ ธมฺมํ เทเสโนฺต –

๖๔๕. ‘‘ยทา อหํ ปพฺพชิโต, อคารสฺมานคาริยํ;
นาภิชานามิ สงฺกปฺปํ, อนริยํ โทสสํหิตํฯ

๖๔๖. ‘‘‘อิเม หญฺญนฺตุ วชฺฌนฺตุ, ทุกฺขํ ปโปฺปนฺตุ ปาณิโน’;
สงฺกปฺปํ นาภิชานามิ, อิมสฺมึ ทีฆมนฺตเรฯ

๖๔๗. ‘‘เมตฺตญฺจ อภิชานามิ, อปฺปมาณํ สุภาวิตํ;
อนุปุพฺพํ ปริจิตํ, ยถา พุเทฺธน เทสิตํฯ

๖๔๘. ‘‘สพฺพมิโตฺต สพฺพสโข, สพฺพภูตานุกมฺปโก;
เมตฺตจิตฺตญฺจ ภาเวมิ, อพฺยาปชฺชรโต สทาฯ

๖๔๙. ‘‘อสํหีรํ อสํกุปฺปํ, จิตฺตํ อาโมทยามหํ;
พฺรหฺมวิหารํ ภาเวมิ, อกาปุริสเสวิตํฯ

๖๕๐. ‘‘อวิตกฺกํ สมาปโนฺน, สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก;
อริเยน ตุณฺหีภาเวน, อุเปโต โหติ ตาวเทฯ

๖๕๑. ‘‘ยถาปิ ปพฺพโต เสโล, อจโล สุปฺปติฏฺฐิโต;
เอวํ โมหกฺขยา ภิกฺขุ, ปพฺพโตว น เวธติฯ

๖๕๒. ‘‘อนงฺคณสฺส โปสสฺส, นิจฺจํ สุจิคเวสิโน;
วาลคฺคมตฺตํ ปาปสฺส, อพฺภมตฺตํว ขายติฯ

๖๕๓.‘‘นครํ ยถา ปจฺจนฺตํ, คุตฺตํ สนฺตรพาหิรํ;
เอวํ โคเปถ อตฺตานํ, ขโณ โว มา อุปจฺจคาฯ

๖๕๔.‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถาฯ

๖๕๕.‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, สมฺปชาโน ปติสฺสโตฯ

๖๕๖.‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ;
โอหิโต ครุโก ภาโร, ภวเนตฺติ สมูหตาฯ

๖๕๗.‘‘ยสฺส จตฺถาย ปพฺพชิโต, อคารสฺมานคาริยํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สพฺพสํโยชนกฺขโยฯ

๖๕๘.‘‘สมฺปาเทถปฺปมาเทน, เอสา เม อนุสาสนี;
หนฺทาหํ ปรินิพฺพิสฺสํ วิปฺปมุโตฺตมฺหิ สพฺพธี’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถายํ อปุพฺพปทวณฺณนา **อิมสฺมิํ ทีฆมนฺตเร**ติ, ยทา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ, ตโต ปฏฺฐาย อยญฺจ เม จริมกาโล, เอตสฺมิํ ทีฆมนฺตเร กาเล ‘‘อิทํ มยฺหํ โหตู’’ติ อภิชฺฌาวเสน วา, ‘‘อิเม สตฺตา หญฺญนฺตู’’ติอาทินา พฺยาปาทวเสน วา อนริยํ โทสสํหิตํ สงฺกปฺปํ นาภิชานามีติ โยชนาฯ

เมตฺตญฺจ อภิชานามีติ, มิชฺชติ สินิยฺหติ เอตายาติ เมตฺตา, อพฺยาปาโทฯ เมตฺตา เอติสฺสา อตฺถีติ เมตฺตา, เมตฺตาภาวนา เมตฺตาพฺรหฺมวิหาโร, ตํ เมตฺตํฯ จ-สเทฺทน กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺขญฺจาติ อิตรพฺรหฺมวิหาเร สงฺคณฺหาติฯ **อภิชานามี**ติ, อภิมุขโต ชานามิฯ อธิคตญฺหิ ฌานํ ปจฺจเวกฺขโต ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส อภิมุขํ โหติฯ กีทิสนฺติ อาห **‘‘อปฺปมาณ’’**นฺติ อาทิฯ ตญฺหิ ยถา **พุเทฺธน** ภควตา เทสิตํ, ตถา อโนทิสฺสกผรณวเสน อปริมาณสตฺตารมฺมณตาย **อปฺปมาณํ**ฯ ปคุณพลวภาวาปาทเนน สุฏฺฐุ ภาวิตตฺตา **สุภาวิตํ**ฯ ปฐมํ เมตฺตา, ตโต กรุณา, ตโต มุทิตา, ปจฺฉา อุเปกฺขาติ เอวํ **อนุปุพฺพํ** อนุกฺกเมน **ปริจิตํ** อาเสวิตํ, พหุลีกตํ อภิชานามีติ โยชนาฯ

สเพฺพสํ สตฺตานํ มิโตฺต, สเพฺพ วา เต มยฺหํ มิตฺตาติ **สพฺพมิโตฺต**ฯ เมตฺตญฺหิ ภาเวโนฺต สตฺตานํ ปิโย โหติฯ **สพฺพสโข**ติ, เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สพฺพภูตานุกมฺปโก**ติ, สพฺพสตฺตานํ อนุคฺคณฺหนโกฯ **เมตฺตจิตฺตญฺจ ภาเวมี**ติ, เมตฺตาย สหิตํ สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ วิเสสโต ภาเวมิ, วเฑฺฒมิ, ปกาเสมิ วา อกเถเนฺตปิ ภาวนาย อุกฺกํสคตภาวโตฯ ‘‘เมตฺตํ จิตฺตญฺจ ภาเวมี’’ติ วา ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนโยวฯ **อพฺยาปชฺชรโต**ติ, อพฺยาปเชฺช สตฺตานํ หิตูปสํหาเร อภิรโตฯ **สทา**ติ, สพฺพกาลํ, เตน ตตฺถ สาตจฺจกิริยํ ทเสฺสติฯ

อสํหีรนฺติ น สํหีรํ, อาสนฺนปจฺจตฺถิเกน ราเคน อนากฑฺฒนิยํฯ **อสํกุปฺป**นฺติ น กุปฺปํ, ทูรปจฺจตฺถิเกน พฺยาปาเทน อโกปิยํ, เอวํภูตํ กตฺวา มม เมตฺตจิตฺตํ **อาโมทยามิ** อภิปฺปโมทยามิ พฺรหฺมวิหารํ ภาเวมิฯ **อกาปุริสเสวิต**นฺติ, กาปุริเสหิ นีจชเนหิ อเสวิตํ, อกาปุริเสหิ วา อริเยหิ พุทฺธาทีหิ เสวิตํ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ นิโทฺทสํ เมตฺตาทิวิหารํ ภาเวมิ วเฑฺฒมีติ อโตฺถฯ

เอวํ อตฺตุเทฺทสวเสน ปญฺจหิ คาถาหิ อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ อญฺญาปเทเสน ทเสฺสนฺโต “**อวิตกฺก**”นฺติอาทินา จตเสฺส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **อวิตกฺกํ สมาปนฺโน**ติ, วิตกฺกวิรหิตํ ทุติยาทิฌานํ สมาปนฺโน, เอเตน เถโร พฺรหฺมวิหารภาวนาย อญฺญาปเทเสน อตฺตนา ทุติยาทิฌานาธิคมมาหฯ ยสฺมา ปนายํ เถโร ตเมว ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา เอกาสเนเนว อรหตฺตํ คณฺหิ, ตสฺมา ตมตฺถํ อญฺญาปเทเสเนว ทเสฺสนฺโต ‘‘อวิตกฺกํ สมาปนฺโน’’ติ วตฺวา “**สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโกฯ อริเยน ตุณฺหีภาเวน, อุเปโต โหติ ตาวเท**”ติ อาหฯ ตตฺถ วจีสงฺขาราภาวโต อวิตกฺกาวิจารา สมาปตฺติ ‘‘อริโย ตุณฺหีภาโว’’ติ วทนฺติฯ ‘‘สนฺนิปติตานํ โว, ภิกฺขเว, ทฺวยํ กรณียํ ธมฺมี วา กถา อริโย วา ตุณฺหีภาโว’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๗๓) ปน วจนโต ยา กาจิ สมาปตฺติ อริโย ตุณฺหีภาโว นามฯ อิธ ปน จตุตฺถชฺฌานิกา อคฺคผลสมาปตฺติ อธิเปฺปตาฯ

อิทานิ ตสฺสาธิคตตฺตา โลกธเมฺมหิ อกมฺปนียตํ อุปมาย ปกาเสนฺโต “**ยถาปิ ปพฺพโต**”ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ยถาปิ ปพฺพโต เสโล**ติ, ยถา สิลามโย เอกฆนเสโล ปพฺพโต, น ปํสุปพฺพโต น มิสฺสกปพฺพโตติ อโตฺถฯ **อจโล สุปฺปติฏฺฐิโต**ติ, สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิตมูโล ปกติวาเตหิ อจโล อกมฺปนีโย โหติ, ตสฺมา อรหตฺตํ นิพฺพานญฺจ **เอวํ โมหกฺขยา ภิกฺขุ, ปพฺพโตว น เวธตี**ติ โมหสฺส อนวเสสปฺปหานา, โมหมูลกตฺตา จ สพฺพากุสลานํ ปหีนสพฺพากุสโล ภิกฺขุ ยถา โส ปพฺพโต ปกติวาเตหิ, เอวํ โลกธเมฺมหิ น เวธติ น กมฺปติ, โมหกฺขโยติ วา ยสฺมา อรหตฺตํ นิพฺพานญฺจ วุจฺจติ , ตสฺมา โมหกฺขยาติ โมหกฺขยสฺส เหตุ นิพฺพานสฺส อรหตฺตสฺส จ อธิคตตฺตา จตูสุ อริยสเจฺจสุ สุปฺปติฏฺฐิโต อสมาปนฺนกาเลปิ ปพฺพโต วิย น เวธติ, ปเคว สมาปนฺนกาเลติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ปาปํ นาเมตํ อสุจิสีโล เอว สมาจรติ, น จ สุจิสีโล, สุจิสีลสฺส ปน ตํ อณุมตฺตมฺปิ ภาริยํ หุตฺวา อุปฏฺฐาตีติ ทเสฺสนฺโต “**อนงฺคณสฺสา**”ติอาทิคาถมาห ฯ ตสฺสโตฺถ – ราคาทิองฺคณาภาวโต **อนงฺคณสฺส** สพฺพกาลํ สุจิอนวชฺชธเมฺม เอว คเวสนฺตสฺส สปฺปุริสสฺส **วาลคฺคมตฺตํ** เกสคฺคมตฺตํ ปาปสฺส เลสมตฺตมฺปิ สกลํ โลกธาตุํ ผริตฺวา ฐิตํ อพฺภมตฺตํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา น เอวรูเป กเมฺม มาทิสา อาสงฺกิตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

ยสฺมา นิกฺกิเลเสสุปิ อนฺธพาลา เอวรูเป อปวาเท สมุฏฺฐาเปนฺติ, ตสฺมา อตฺถกาเมหิ สกฺกจฺจํ อตฺตา รกฺขิตโพฺพติ โอวาทํ เทนฺโต “**นครํ ยถา**”ติอาทิคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา ปน ปจฺจนฺตนครวาสีหิ มนุเสฺสหิ ปจฺจนฺตํ นครํ ทฺวารปาการาทีนิ ถิรานิ กโรเนฺตหิ สอนฺตรํ, อุทฺทาปปริขาทีนิ ถิรานิ กโรเนฺตหิ สพาหิรนฺติ **สนฺตรพาหิรํ** คุตฺตํ กรียติ, เอวํ ตุเมฺหหิปิ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา อชฺฌตฺติกานิ ฉ ทฺวารานิ ปิทหิตฺวา ทฺวารรกฺขิตํ สตึ อวิสฺสเชฺชตฺวา ยถา คยฺหมานานิ พาหิรานิ ฉ อายตนานิ อชฺฌตฺติกานิ อุปฆาตาย สํวตฺตนฺติ, ตถา อคฺคหเณน ตานิปิ ถิรานิ กตฺวา เตสํ อปฺปเวสาย ทฺวารรกฺขิตํ สตึ อปฺปหาย วิจรนฺตา อตฺตานํ โคเปถฯ กสฺมา? **ขโณ โว มา อุปจฺจคา**ฯ โย หิ เอวํ อตฺตานํ น โคเปติ, ตํ ปุคฺคลํ พุทฺธุปฺปาทกฺขโณ, มนุสฺสตฺตภาวกฺขโณ, มชฺฌิมเทเส อุปฺปตฺติกฺขโณ, สมฺมาทิฏฺฐิยา ปฏิลทฺธกฺขโณ, ฉนฺนํ อายตนานํ อเวกลฺลกฺขโณติ สโพฺพปิ อยํ ขโณ อติกฺกมติ, โส ขโณ ตุเมฺห มา อติกฺกมตูติฯ

เอวํ เถโร อิมาย คาถาย สราชิกํ ปริสํ ภิกฺขู จ โอวทิตฺวา ปุน มรเณ ชีวิเต จ อตฺตโน สมจิตฺตตํ กตกิจฺจตญฺจ ปกาเสนฺโต “**นาภินนฺทามิ มรณ**”นฺติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมว (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๖๐๗)ฯ

เอวํ ปน วตฺวา อตฺตโน ปรินิพฺพานกาลํ อุปฏฺฐิตํ ทิสฺวา สเงฺขเปเนว เนสํ โอวาทํ ทตฺวา ปรินิพฺพานํ ปเวเทโนฺต โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **สมฺปาเทถปฺปมาเทนา**ติ สมฺปาเทตพฺพํ ทานสีลาทึ อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ, ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปเภเท คหฏฺฐวเตฺต สีลานุรกฺขเณ สมถอนุโยเค วิปสฺสนาภาวนาย จ อปฺปมตฺตา โหถฯ **เอสา เม อนุสาสนี**ติ ทานสีลาทีสุ น ปมชฺชถาติ เอสา มม อนุสิฏฺฐิ โอวาโทฯ

เอวํ สิขาปตฺตํ ปรหิตปฏิปตฺตึ ทีเปตฺวา อตฺตหิตปฏิปตฺติยาปิ มตฺถกํ คณฺหโนฺต **"หนฺทาหํ ปรินิพฺพิสฺสํ, วิปฺปมุโตฺตมฺหิ สพฺพธี"**ติ อาหฯ ตตฺถ **วิปฺปมุโตฺตมฺหิ สพฺพธี**ติ สพฺพโส กิเลเสหิ ภเวหิ จ วิปฺปมุโตฺต อมฺหิ, ตสฺมา เอกํเสน ปรินิพฺพายิสฺสามีติฯ

เอวํ ปน วตฺวา อากาเส ปลฺลเงฺกน นิสิโนฺน เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา ปชฺชลโนฺต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ

ขทิรวนิยเรวตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. โคทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยถาปิ ภโทฺทติอาทิกา อายสฺมโต โคทตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ สตฺถวาหกุเล นิพฺพโตฺตฯ **โคทโตฺต**ติ นาเมน วยปฺปโตฺต ปิตริ กาลงฺกเต กุฏุมฺพํ สณฺฐเปโนฺต ปญฺจหิ สกฏสเตหิ ภณฺฑํ อาทาย อปราปรํ สญฺจริตฺวา วาณิเชฺชน ชีวิกํ กเปฺปติ ยถาวิภวํ ปุญฺญานิปิ กโรติฯ โส เอกทิวสํ อนฺตรามเคฺค ธุเร ยุตฺตโคเณ วหิตุํ อสโกฺกเนฺต ปติเต มนุเสฺสสุ ตํ วุฏฺฐาเปตุํ อสโกฺกเนฺตสุ สยเมว คนฺตฺวา ตํ นงฺคุเฏฺฐ คาฬฺหํ วิชฺฌิฯ โคโณ ''อยํ อสปฺปุริโส มม พลาพลํ อชานโนฺต คาฬฺหํ วิชฺฌตี''ติ กุโทฺธ มนุสฺสวาจาย, ''โภ โคทตฺต, อหํ เอตฺตกํ กาลํ อตฺตโน พลํ อนิคุหโนฺต ตุยฺหํ ภารํ วหึ, อชฺช ปน อสมตฺถภาเวน ปติตํ มํ อติวิย พาธสิ, โหตุ, อิโต จวิตฺวา นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน ตํ พาเธตุํ สมโตฺถ ปฏิสตฺตุ ภเวยฺย''นฺติ ปตฺถนานุรูเปน อโกฺกสิฯ ตํ สุตฺวา โคทโตฺต ''เอวํ นาม สเตฺต พาเธตฺวา กึ อิมาย ชีวิกายา''ติ สํเวคชาโต สพฺพํ วิภวํ ปหาย อญฺญตรสฺส มหาเถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมโนฺต เอกทิวสํ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคตานํ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ อริยคณานํ โลกธเมฺม อารพฺภ ธมฺมํ กเถโนฺต –

๖๕๙. ''ยถาปิ ภโทฺท อาชโญฺญ, ธุเร ยุโตฺต ธุรสฺสโห;
มถิโต อติภาเรน, สํยุคํ นาติวตฺตติฯ

๖๖๐. ''เอวํ ปญฺญาย เย ติตฺตา, สมุโทฺท วารินา ยถา;
น ปเร อติมญฺญนฺติ, อริยธโมฺมว ปาณินํฯ

๖๖๑. ''กาเล กาลวสํ ปตฺตา, ภวาภววสํ คตา;
นรา ทุกฺขํ นิคจฺฉนฺติ, เตธ โสจนฺติ มาณวาฯ

๖๖๒. ''อุนฺนตา สุขธเมฺมน, ทุกฺขธเมฺมน โจนตา;
ทฺวเยน พาลา หญฺญนฺติ, ยถาภูตํ อทสฺสิโนฯ

๖๖๓. ‘‘เย จ ทุเกฺข สุขสฺมิญฺจ, มชฺเฌ สิพฺพินิมจฺจคู;
ฐิตา เต อินฺทขีโลว, น เต อุนฺนตโอนตาฯ

๖๖๔. ‘‘น เหว ลาเภ นาลาเภ, น ยเส น จ กิตฺติยา;
น นินฺทายํ ปสํสาย, น เต ทุเกฺข สุขมฺหิ จฯ

๖๖๕. ‘‘สพฺพตฺถ เต น ลิมฺปนฺติ, อุทพินฺทุว โปกฺขเร;
สพฺพตฺถ สุขิตา ธีรา, สพฺพตฺถ อปราชิตาฯ

๖๖๖. ‘‘ธเมฺมน จ อลาโภ โย, โย จ ลาโภ อธมฺมิโก;
อลาโภ ธมฺมิโก เสโยฺย, ยเญฺจ ลาโภ อธมฺมิโกฯ

๖๖๗. ‘‘ยโส จ อปฺปพุทฺธีนํ, วิญฺญูนํ อยโส จ โย;
อยโสว เสโยฺย วิญฺญูนํ, น ยโส อปฺปพุทฺธินํฯ

๖๖๘. ‘‘ทุเมฺมเธหิ ปสํสา จ, วิญฺญูหิ ครหา จ ยา;
ครหาว เสโยฺย วิญฺญูหิ, ยเญฺจ พาลปฺปสํสนาฯ

๖๖๙. ‘‘สุขญฺจ กามมยิกํ, ทุกฺขญฺจ ปวิเวกิยํ;
ปวิเวกทุกฺขํ เสโยฺย, ยเญฺจ กามมยํ สุขํฯ

๖๗๐. ‘‘ชีวิตญฺจ อธเมฺมน, ธเมฺมน มรณญฺจ ยํ;
มรณํ ธมฺมิกํ เสโยฺย, ยเญฺจ ชีเว อธมฺมิกํฯ

๖๗๑. ‘‘กามโกปปฺปหีนา เย, สนฺตจิตฺตา ภวาภเว;
จรนฺติ โลเก อสิตา, นตฺถิ เตสํ ปิยาปิยํฯ

๖๗๒. ‘‘ภาวยิตฺวาน โพชฺฌเงฺค, อินฺทฺริยานิ พลานิ จ;
ปปฺปุยฺย ปรมํ สนฺตึ, ปรินิพฺพนฺตินาสวา’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **อาชโญฺญ**ติ, อุสภาชานีโยฯ **ธุเร ยุโตฺต**ติ, สกฏธุเร โยชิโตฯ **ธุรสฺสโห**ติ, ธุรวาโหฯ คาถาสุขตฺถเญฺจตฺถ ทฺวิสการโต นิเทฺทโส กโต, สกฏภารํ วหิตุํ สมโตฺถติ อโตฺถฯ **มถิโต อติภาเรนา**ติ, อติภาเรน ครุภาเรน ปีฬิโตฯ ‘‘มทฺทิโต’’ติปิ ปาฬิ, โส เอวโตฺถฯ **สํยุค**นฺติ, อตฺตโน ขเนฺธ ฐปิตํ ยุคํ **นาติวตฺตติ** น อติกฺกาเมติ, สมฺมา โย อุทฺธริตฺวา ธุรํ ฉเฑฺฑตฺวา น ติฏฺฐติฯ **เอว**นฺติ ยถา โส โธรโยฺห อตฺตโน ภทฺราชานียตาย อตฺตโน ธีรวีรตาย อตฺตโน ภารํ นาติวตฺตติ น ปริจฺจชติ, เอวํ เย วารินา วิย มหาสมุโทฺท โลกิยโลกุตฺตราย **ปญฺญาย ติตฺตา** ธาตา ปริปุณฺณา, เต ปเร นิหีนปเญฺญ น อติมญฺญนฺติ, น ปริภวนฺติฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘อริยธโมฺมว ปาณิน**’’นฺติ, ปาณินํ สเตฺตสุ อยํ อริยานํ ธโมฺม ยทิทํ เตสํ ปญฺญาย ปาริปูรึ คตตฺตา ลาภาทินา อตฺตานุกฺกํสนํ วิย อลาภาทินา ปเรสํ อวมฺภนํฯ

เอวํ ปญฺญาปาริปูริยา อริยานํ สุขวิหารํ ทเสฺสตฺวา ตทภาวโต อนริยานํ ทุกฺขวิหารํ ทเสฺสตุํ **‘‘กาเล**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กาเล**ติ ลาภาลาภาทินา สมงฺคีภูตกาเลฯ **กาลวสํ ปตฺตา**ติ ลาภาทิกาลสฺส จ วสํ อุปคตา, ลาภาทินา โสมนสฺสิตา อลาภาทินา จ โทมนสฺสิตาติ อโตฺถฯ ***ภวาภววสํ คตา***ติ ภวสฺส อภวสฺส จ วสํ อุปคตา วุทฺธิหานิโย อนุวตฺตนฺตา เตฯ **นรา ทุกฺขํ นิคจฺฉนฺติ, เตธ โสจนฺติ มาณวา**ติ เต นรา ‘‘มาณวา’’ติ ลทฺธนามา สตฺตา ลาภาลา

ภาทิวเสน วุฑฺฒิหานิวเสน อนุโรธปฏิวิโรธํ อาปนฺนา อิธโลเก โสจนฺติ, ปรโลเก จ นิรยาทิทุกฺขํ คจฺฉนฺติ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ

“**อุนฺนตา**”ติอาทินาปิ โลกธมฺมวเสน สตฺตานํ อนตฺถปฺปตฺติเมว ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อุนฺนตา สุขธเมฺมนา**ติ สุขเหตุนา สุขปจฺจเยน โภคสมฺปตฺติอาทินา อุนฺนตึ คตา, โภคมหาทินา มตฺตาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขธเมฺมน โจนตา**ติ ทุกฺขเหตุนา ทุกฺขปจฺจเยน โภควิปตฺติอาทินา นิหีนตํ คตา ทาลิทฺทิยาทินา กาปญฺญตํ ปตฺตาฯ **ทฺวเยนา**ติ ยถาวุเตฺตน อุนฺนติโอนติทฺวเยน ลาภาลาภาทิทฺวเยน วา พาลปุถุชฺชนา หญฺญนฺติ, อนุโรธปฏิวิโรธวเสน วิพาธียนฺติ ปีฬียนฺติฯ กสฺมา? **ยถาภูตํ อทสฺสิโน** ยสฺมา เต ธมฺมสภาวํ ยาถาวโต นพฺภญฺญสฺ, ปริญฺญาตกฺขนฺธา ปหีนกิเลสา จ น โหนฺติ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ ‘‘ยถาภูตํ อทสฺสนา’’ติปิ ปฐนฺติ, อทสฺสนเหตูติ อโตฺถฯ **เย จ ทุเกฺข สุขสฺมิญฺจ, มเชฺฌ สิพฺพินิมจฺจคู**ติ เย ปน อริยา ทุกฺขเวทนาย สุขเวทนาย มชฺฌตฺตตาเวทนาย จ ตปฺปฏิพทฺธํ ฉนฺทราคภูตํ สิพฺพินึ ตณฺหํ อคฺคมคฺคาธิคเมน อจฺจคู อติกฺกมิํสุ, เต อินฺทขีโล วิย วาเตหิ โลกธเมฺมหิ อสมฺปกมฺปิยา ฐิตา, น เต อุนฺนตโอนตา, กทาจิปิ อุนฺนตา วา โอนตา วา น โหนฺติ สพฺพโส อนุนยปฏิฆาภาวโตฯ

เอวํ เวทนาธิฏฺฐานํ อรหโต อนุปเลปํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โลกธเมฺม วิภชิตฺวา สพฺพตฺถกเมวสฺส อนุปเลปํ ทเสฺสโนฺต **“น เหวา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ลาเภ**ติ จีวราทีนํ ปจฺจยานํ ปฏิลาเภฯ **อลาเภ**ติ เตสํเยว อปฺปฏิลาเภ อปคเมฯ **น ยเส**ติ ปริวารหานิยํ อกิตฺติยญฺจฯ **กิตฺติยา**ติ ปรมฺมุขา กิตฺตเน ปตฺถฏยสตายํฯ **นินฺทายนฺ**ติ สมฺมุขา ครหายํฯ **ปสํสายนฺ**ติ, ปจฺจกฺขโต คุณาภิตฺถวเนฯ **ทุเกฺข**ติ ทุเกฺข อุปฺปเนฺนฯ **สุเข**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

สพฺพตฺถาติ สพฺพสฺมิํ ยถาวุเตฺต อฏฺฐวิเธปิ โลกธเมฺม, สพฺพตฺถ วา รูปาทิเก วิสเย เต ขีณาสวา น ลิมฺปนฺติ สพฺพโส ปหีนกิเลสตฺตาฯ ยถา กิํ? **อุทพินฺทุว โปกฺขเร** ยถา กมลทเล ชลพินฺทุ อลฺลียิตฺวา ฐิตมฺปิ เตน น ลิมฺปติ, ชลพินฺทุนา จ กมลทลํ, อญฺญทตฺถุ วิสํสฏฺฐเมว, เอวเมเตปิ อุปฏฺฐิเต ลาภาทิเก, อาปาถคเต รูปาทิอารมฺมเณ จ วิสํสฏฺฐา เอวํฯ ตโต เอว ธีรา ปณฺฑิตา **สพฺพตฺถ** ลาภาทีสุ ญาณมุเขน ปิยนิมิตฺตานํ โสกาทีนญฺจ อภาวโต **สุขิตา** ลาภาทีหิ จ อนภิภวนียโต สพฺพตฺถ อปราชิตาว โหนฺติฯ

อิทานิ ลาภาลาภาทีสุ เสยฺยํ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต **“ธเมฺมนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ธเมฺมน จ อลาโภ โย**ติ โย ธมฺมํ รกฺขนฺตสฺส ตํนิมิตฺตํ อลาโภ ลาภาภาโว, ลาภหานิฯ **โย จ ลาโภ อธมฺมิโก** อธเมฺมน อญฺญาเยน พุทฺธปฏิกุฏฺเฐน วิธินา อุปฺปโนฺน, เตสุ ทฺวีสุ **อลาโภ ธมฺมิโก** ธมฺมาวโห เสโยฺย, ยาทิสํ ลาภํ ปริวชฺชนฺตสฺส อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, ตาทิโส อลาโภ ปาสํสตโร อตฺถาวโหฯ **ยเญฺจ ลาโภ อธมฺมิโก**ติ โย ลาโภ อธเมฺมน อุปฺปโนฺน, โส น เสโยฺยติ อธิปฺปาโยฯ

ยโส จ อปฺปพุทฺธีนํ, วิญฺญูนํ อยโส จ โยติ โย อปฺปพุทฺธีนํ ทุปฺปญฺญานํ วเสน ปุคฺคลสฺส ยโส ลพฺภติ, โย จ **วิญฺญูนํ** ปณฺฑิตานํ วเสน **อยโส** ยสหานิฯ อิเมสุ ทฺวีสุ **อยโสว เสโยฺย วิญฺญูนํ**ฯ เต หิสฺส ยถา อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, เอวํ ยสหานิํ อิเจฺฉยฺยุํ, ตถา จ ภพฺพชาติโก ตํ อคุณํ ปหาย คุเณ ปติเฏฺฐยฺยฯ **น ยโส อปฺปพุทฺธีนนฺ**ติ ทุปฺปญฺญานํ วเสน ยโส เสโยฺย โหติ, เต หิ อภูตคุณาภิพฺยาหารวเสนาปิ นํ อุปฺปาเทยฺยุํ, โส จสฺส อิธ เจว วิญฺญูครหาทินา สมฺปราเย จ ทุคฺคติยํ ทุกฺขปริกฺกิเลสาทินา อนตฺถาวโหฯ เตนาห ภควา – ‘‘ลาโภ สิโลโก สกฺกาโร, มิจฺฉาลโทฺธ จ โย ยโส’’ติ (สุ. นิ. ๔๔๐) ‘‘สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺตี’’ติ (จูฬว. ๓๓๕; อ. นิ. ๔.๖๘) จฯ

ทุเมฺมเธหีติ, นิปฺปเญฺญหิฯ **ยเญฺจ พาลปฺปสํสนา**ติ พาเลหิ อวิทฺทสูหิ ยา นาม ปสํสนาฯ

กามมยิกนฺติ วตฺถุกามมยํ, กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํฯ **ทุกฺขญฺจ ปวิเวกิย**นฺติ ปวิเวกโต นิพฺพตฺตํ กายกิลมถวเสน ปวตฺตํ วิสมาสนุปตาปาทิเหตุกํ กายิกํ ทุกฺขํ, ตํ ปน นิรามิสวิวฏฺฏูปนิสฺสยตาย วิญฺญูนํ ปาสํสาฯ เตน วุตฺตํ **"ปวิเวกทุกฺขํ เสโยฺย"**ติฯ

ชีวิตญฺจ อธเมฺมนาติ อธเมฺมน ชีวิกกปฺปนํ ชีวิตเหตุ อธมฺมจรณํฯ **ธเมฺมน มรณํ** นาม ''อิมํ นาม ปาปํ อกโรนฺตํ ตํ มาเรสฺสามี''ติ เกนจิ วุเตฺต มาเรนฺตปิ ตสฺมิํ ปาปํ อกตฺวา ธมฺมํ อวิโกเปนฺตสฺส ธมฺมเหตุมรณํ ธมฺมิกํ เสโยฺยติ ตาทิสํ มรณํ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมิกํ สคฺคสมฺปาปนโต นิพฺพานุปนิสฺสยโต จ วิญฺญูนํ ปาสํสตรํฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

''จเช ธนํ องฺควรสฺส เหตุ, องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน;
องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ, จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรโนฺต''ติฯ (ชา. ๒.๒๑.๔๗๐);

ยเญฺจ ชีเว อธมฺมิกนฺติ ปุริโส ยํ ธมฺมโต อเปตํ ชีวิกํ ชีเวยฺย, ตํ น เสเวยฺย วิญฺญูหิ ครหิตตฺตา อปายสมฺปาปนโต จาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตํ ขีณาสวานํ อนุปเลปํ การณโต ทเสฺสโนฺต **"กามโกปปหีนา"**ติอาทิคาถมาหฯ

ตตฺถ **กามโกปปหีนา**ติ อริยมเคฺคน สพฺพโสว ปหีนา อนุโรธปฏิวิโรธาฯ **สนฺตจิตฺตา ภวาภเว**ติ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ ภเว อนวเสสปหีนกิเลสปริฬาหตาย วูปสนฺตจิตฺตาฯ **โลเก**ติ ขนฺธาทิโลเกฯ **อสิตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยวเสน อนิสฺสิตาฯ **นตฺถิ เตสํ ปิยาปิย**นฺติ เตสํ ขีณาสวานํ กตฺถจิ ลาภาทิเก รูปาทิวิสเย จ **ปิยํ วา อปิยํ วา** นตฺถิ, ตํนิมิตฺตานํ กิเลสานํ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ

อิทานิ ยาย ภาวนาย เต เอวรูปา ชาตา, ตํ ทเสฺสตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา เทสนาย กูฏํ คณฺหโนฺต **"*ภาวยิตฺวานา*"**ติ โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **ปปฺปุยฺยา**ติ, ปาปุณิตฺวาฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ อิมา เอว จ คาถา เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณาปิ อเหสุํฯ

โคทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จุทฺทสกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. โสฬสกนิปาโต

๑. อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรคาถาวณฺณนา

โสฬสกนิปาเต **เอส ภิโยฺย**ติอาทิกา อายสฺมโต อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺวา เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ อตฺตโน สาสเน ปฐมํ ปฏิวิทฺธธมฺมรตฺตญฺญูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต สต สหสฺสภิกฺขุปริวารสฺส สตฺถุโน สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถาปิสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา ภาวินิํ สมฺปตฺติํ พฺยากาสิฯ โส ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา สตฺถริ ปรินิพฺพุเต เจติเย ปติฏฺฐาปิยมาเน อโนฺตเจติเย รตนฆรํ กาเรสิ, เจติยํ ปริวาเรตฺวา สหสฺสรตนคฺฆิยานิ จ กาเรสิฯ

โส เอวํ ปุญฺญานิ กตฺวา, ตโต จวิตฺวา, เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล มหากาโล นาม กุฏุมฺพิโก หุตฺวา อฏฺฐกรีสมเตฺต เขเตฺต สาลิคพฺภํ ผาเลตฺวา, คหิตสาลิต ณฺฑุเลหิ อสมฺภินฺนขีรปายาสํ สมฺปาเทตฺวา, ตตฺถ มธุสปฺปิสกฺกราทโย ปกฺขิปิตฺวา, พุทฺธปฺ ปมุขสฺส สงฺฆสฺส อทาสิฯ สาลิคพฺภํ ผาเลตฺวา คหิตคหิตฏฺฐานํ ปุน ปูรติ, ปุถุกกาเล ปุถุกคฺคํ นาม อทาสิฯ ลายเน ลายนคฺคํ, เวณิกรเณ เวณคฺคํ, กลาปาทิกรเณ กลาปคฺคํ, ขลคฺคํ, ภณฺฑคฺคํ, มินคฺคํ, โกฏฺฐคฺคนฺติ; เอวํ เอกสเสฺส นว วาเร อคฺคทานํ นาม อทาสิฯ ตมฺปิ สสฺสํ อติเรกตรํ สมฺปนฺนํ อโหสิฯ

เอวํ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา, ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสรโนฺต, อมฺหากํ ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว กปิลวตฺถุนครสฺส อวิทูเร โทณวตฺถุนามเก พฺราหฺมณคาเม พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส **โกณฺฑโญฺญ**ติ โคตฺตโต อาคตํ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา ลกฺขณมเนฺตสุ จ ปารํ อคมาสิฯ เตน สม เยน อมฺหากํ โพธิสโตฺต ตุสิตปุรโต จวิตฺวา กปิลวตฺถุปุเร สุโทฺธทนมหาราชสฺส เคเห นิพฺพตฺ ติฯ ตสฺส นามคฺคหณทิวเส อฏฺฐุตฺตรสเตสุ พฺราหฺมเณสุ อุปนีเตสุ เย อฏฺฐ พฺราหฺมณา ลกฺขณปริคฺคหณตฺถํ มหาตลํ อุปนีตาฯ โส เตสุ สพฺพนวโก หุตฺวา, มหาปุริสสฺส ลกฺขณ นิปฺผตฺติํ ทิสฺวา, ''เอกํเสน อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี''ติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา มหาสตฺตสฺส อภินิกฺขมนํ อุทิ กฺขโนฺต วิจรติฯ

โพธิสโตฺตปิ โข มหตา ปริวาเรน วฑฺฒมาโน อนุกฺกเมน วุทฺธิปฺปโตฺต ญาณปริปากํ คนฺตฺวา เอกูนติํสติเม วเสฺส มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมโนฺต อโนมานทีตีเร ปพฺพชิตฺวา อนุกฺกเมน อุรุเวลํ คนฺตฺวา ปธานํ ปทหิฯ ตทา โกณฺฑโญฺญ มาณโว มหาสตฺตสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา, ลกฺขณปริคฺคาหกพฺราหฺมณานํ ปุเตฺตหิ วปฺปมาณวาทีหิ สทฺธิํ อตฺตปญฺจโม ปพฺพชิตฺวา, อนุ กฺกเมน โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา, ฉพฺพสฺสานิ ตํ อุปฏฺฐหโนฺต ตสฺส โอฬาริกาหาร ปริโภเคน นิพฺพิโนฺน อปกฺกมิตฺวา อิสิปตนํ อคมาสิฯ อถ โข โพธิสโตฺต โอฬาริกาหารปริโภ เคน ลทฺธกายพโล เวสาขปุณฺณมายํ โพธิรุกฺขมูเล อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา, อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา, สตฺตสตฺตาหํ โพธิมเณฺฑเยว วีตินาเมตฺวา, ปญฺจวคฺคิ ยานํ ญาณปริปากํ ญตฺวา, อาสาฬฺหีปุณฺณมายํ อิสิปตนํ คนฺตฺวา, เตสํ ธมฺมจกฺกปวตฺตนสุตฺ ตนฺตํ (มหาว. ๑๓ อาทโย; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑) เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน โกณฺฑญฺญเตฺถโร อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ อถ ปญฺจมิยํ ปกฺขสฺส อนตฺตลกฺขณ

สุตฺตนฺตเทสนาย (มหาว. ๒๐; สํ. นิ. ๓.๕๙) อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๕๙๖-๖๑๒) –

‘‘ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธํ, โลกเชฏฺฐํ วินายกํ;
พุทฺธภูมิมนุปฺปตฺตํ, ปฐมํ อทฺทสํ อหํฯ

‘‘ยาวตา โพธิยา มูเล, ยกฺขา สเพฺพ สมาคตา;
สมฺพุทฺธํ ปริวาเรตฺวา, วนฺทนฺติ ปญฺชลีกตาฯ

‘‘สเพฺพ เทวา ตุฏฺฐมนา, อากาเส สญฺจรนฺติ เต;
พุโทฺธ อยํ อนุปฺปโตฺต, อนฺธการตโมนุโทฯ

‘‘เตสํ หาสปเรตานํ, มหานาโท อวตฺตถ;
กิเลเส ฌาปยิสฺสาม, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘เทวานํ คิรมญฺญาย, วาจาสภิมุทีริหํ;
หโฏฺฐ หเฏฺฐน จิเตฺตน, อาทิภิกฺขมทาสหํฯ

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร;
เทวสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘สตฺตาหํ อภินิกฺขมฺม, โพธึ อชฺฌคมํ อหํ;
อิทํ เม ปฐมํ ภตฺตํ, พฺรหฺมจาริสฺส ยาปนํฯ

‘‘ตุสิตา หิ อิธาคนฺตฺวา, โย เม ภิกฺขํ อุปานยิ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุโณถ มม ภาสโตฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสานิ, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
สเพฺพ เทเว อภิโภตฺวา, ติทิวํ อาวสิสฺสติฯ

‘‘เทวโลกา จวิตฺวาน, มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติ;
สหสฺสธา จกฺกวตฺตี, ตตฺถ รชฺชํ กริสฺสติฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ติทสา โส จวิตฺวาน, มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติ;
อคารา ปพฺพชิตฺวาน, ฉพฺพสฺสานิ วสิสฺสติฯ

‘‘ตโต สตฺตมเก วเสฺส, พุโทฺธ สจฺจํ กเถสฺสติ;
โกณฺฑโญฺญ นาม นาเมน, ปฐมํ สจฺฉิกาหิติฯ

‘‘นิกฺขเนฺตนานุปพฺพชึ, ปธานํ สุกตํ มยา;
กิเลเส ฌาปนตฺถาย, ปพฺพชึ, อนคาริยํฯ

‘‘อภิคนฺตฺวาน สพฺพญฺญู, พุโทฺธ โลเก สเทวเก;
อิสินาเม มิคารเญฺญ, อมตเภริมาหนิฯ

‘‘โส ทานิ ปโตฺต อมตํ, สนฺติปทมนุตฺตรํ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ นํ สตฺถา อปรภาเค เชตวนมหาวิหาเร ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน ปฐมํ ปฏิวิทฺธธมฺมภาวํ ทีเปโนฺต, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ รตฺตญฺญูนํ ยทิทํ อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ โส ทฺวีหิ อคฺคสาวเกหิ อตฺตนิ กรียมานํ ปรมนิปจฺจการํ คามนฺตเสนาสเน อากิณฺณวิหารญฺจ ปริหริตุกาโม, วิเวกาภิรติยา วิหริตุกาโม จ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคตานํ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ ปฏิสนฺถารกรณมฺปิ ปปญฺจํ มญฺญมาโน สตฺถารํ อาปุจฺฉิตฺวา หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา ฉทฺทเนฺตหิ นาเคหิ อุปฏฺฐิยมาโน ฉทฺทนฺตทหตีเร ทฺวาทส วสฺสานิ วสิฯ เอวํ ตตฺถ วสนฺตํ เถรํ เอกทิวสํ สโกฺก เทวราชา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ฐิโต เอวมาห – ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, อโยฺย ธมฺมํ เทเสตู’’ติฯ เถโร ตสฺส จตุสจฺจคพฺภํ ติลกฺขณาหตํ สุญฺญตปฏิสํยุตฺตํ นานานยวิจิตฺตํ อมโตคธํ พุทฺธลีลาย ธมฺมํ เทเสสิฯ ตํ สุตฺวา สโกฺก อตฺตโน ปสาทํ ปเวเทโนฺต –

๖๗๓. ‘‘เอส ภิโยฺย ปสีทามิ, สุตฺวา ธมฺมํ มหารสํ;
วิราโค เทสิโต ธโมฺม, อนุปาทาย สพฺพโส’’ติฯ – ปฐมํ คาถมาห;

ตตฺถ **เอส ภิโยฺย ปสีทามิ, สุตฺวา ธมฺมํ มหารส**นฺติ ยทิปิ อเนกวารํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ตตฺถ อภิปฺปสโนฺนฯ อิทานิ ปน ตุเมฺหหิ กถิตํ นานานยวิจิตฺตตาย อเสจนกตาย จ มหารสํ ธมฺมํ สุตฺวา เอโส อหํ ตโต ภิโยฺย ปสีทามิฯ **วิราโค เทสิโต ธโมฺม, อนุปาทาย สพฺพโส**ติ สพฺพสํกิเลสโต สพฺพสงฺขารโต จ วิรชฺชนโต วิราคชนนโต วิราโคฯ ตโต เอว รูปาทีสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนุปาทาย อคฺคเหตฺวา วิมุตฺติสาธนวเสน ปวตฺตตฺตา สพฺพโส อนุปาทาย เทสิโตฯ

เอวํ สโกฺก เทวราชา เถรสฺส เทสนํ โถเมตฺวา เถรํ อภิวาเทตฺวา สกฏฺฐานเมว คโตฯ อเถกทิวสํ เถโร มิจฺฉาวิตเกฺกหิ อภิภุยฺยมานานํ เอกจฺจานํ ปุถุชฺชนานํ จิตฺตาจารํ ทิสฺวา ตปฺปฏิปกฺขภูตญฺจสฺส อนุกฺกมํ อนุสฺสริตฺวา, อตฺตโน จ สพฺพโส ตโต วินิวตฺติตมานสตํ อาวเชฺชตฺวา ตทตฺถํ ทีเปตฺวา –

๖๗๔. ‘‘พหูนิ โลเก จิตฺรานิ, อสฺมิํ ปถวิมณฺฑเล;
มเถนฺติ มเญฺญ สงฺกปฺปํ, สุภํ ราคูปสํหิตํฯ

๖๗๕. ‘‘รชมุหตญฺจ วาเตน, ยถา เมโฆปสมฺมเย;
เอวํ สมฺมนฺติ สงฺกปฺปา, ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี’’ติฯ – เทฺว คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **พหูนิ โลเก จิตฺรานี**ติ รูปาทิวเสน ตตฺถาปิ นีลปีตาทิวเสน อิตฺถิปุริสาทิวเสน จ อเนกานิ โลเก จิตฺตวิจิตฺตานิ อารมฺมณชาตานิฯ **อสฺมิํ ปถวิมณฺฑเล**ติ ปจฺจกฺขภูตํ มนุสฺสโลกํ สนฺธาย วทติฯ **มเถนฺติ มเญฺญ สงฺกปฺป**นฺติ ตชฺชํ ปุริสวายามสหิตํ อรณิสหิตํ วิย อคฺคิํ อโยนิโสมนสิการาภิสงฺขาตานิ มิจฺฉาสงฺกปฺปานิ มเถนฺติ มเญฺญ มเถนฺตานิ วิย ติฏฺฐนฺติฯ กีทิสํ? **สุภํ ราคูปสํหิตํ,** กามวิตกฺกนฺติ อโตฺถฯ โส หิ สุภาการคฺคหเณน ‘‘สุโภ’’ติ โวหรียติฯ

รชมฺหตญฺจ วาเตนาติ **จ**-อิติ นิปาตมตฺตํฯ ยถา คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส วาเตน อูหตํ อฺฏฺฐิตํ รชํ มหาเมโฆ วสฺสโนฺต อุปสมฺมเย, วูปสเมยฺยฯ **เอวํ สมฺมนฺติ สงฺกปฺปา, ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี**ติ ยทา อริยสาวโก ตานิ โลกจิตฺรานิ สมุทยโต, อสฺสาทโต, อาทีนวโต, นิสฺสรณโต จ ยถาภูตํ ปญฺญาย ปสฺสติ, อถ ยถา ตํ รชํ อุหตํ เมเฆน, เอวํ สมฺมนฺติ ปญฺญาย ส เพฺพปิ มิจฺฉาสงฺกปฺปาฯ น หิ อุปฺปนฺนาย สมฺมาทิฏฺฐิยา มิจฺฉาสงฺกปฺปา ปติฏฺฐํ ลภนฺติฯ ยถา ปน ปญฺญาย ปสฺสติ, ตํ ทเสฺสโนฺต –

๖๗๖. ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ;
อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข, เอส มโคฺค วิสุทฺธิยาฯ

๖๗๗. สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขาติ…เป.… เอส มโคฺค วิสุทฺธิยาฯ
๖๗๘. สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตาติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ;
อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข, เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา’’ติฯ –

ติโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **สเพฺพ สงฺขารา**ติ ฉฬารมฺมณสงฺคหา สเพฺพ เตภูมกา ปญฺจกฺขนฺธาฯ **อนิจฺจา**ติ ‘‘อาทิมชฺฌอนฺตวนฺตโต, อนิจฺจนฺติกโต, ตาวกาลิกโต, ตตฺถ ตตฺถ ภิชฺชนโต น นิจฺจา’’ติ ยทา วิปสฺสนาปญฺญาย ปสฺสติฯ **อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข**ติ อถ อิมสฺมึ วฏฺฏทุเกฺข นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทโนฺต ทุกฺขปริชานนาทิวิธินา สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติฯ **เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา**ติ เอส ยถาวุ โตฺต วิปสฺสนาวิธิ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา, อจฺจนฺตวิสุทฺธิยา จ มโคฺค อธิคมุปาโยฯ

ทุกฺขาติ สปฺปฏิภยโต, อุทยพฺพยสมฺปฏิปีฬนโต, ทุกฺขมโต, สุขปฏิเกฺขปโต จ ทุกฺขาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตาติ สเพฺพปิ จตุภูมกา ธมฺมา อนตฺตาฯ อิธ ปน เตภูมกธมฺมาว ค เหตพฺพาฯ เต หิ อสารโต, อวสวตฺตนโต, สุญฺญโต, อตฺตปฏิเกฺขปโต จ อนตฺตาติ วิปสฺสิตพฺ พาฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ

เอวํ วิปสฺสนาวิธึ ทเสฺสตฺวา เตน วิธินา กตกิจฺจํ อตฺตานํ อญฺญํ วิย กตฺวา ทเสฺสโนฺต –

๖๗๙. พุทฺธานุพุโทฺธ โย เถโร, โกณฺฑโญฺญ ติพฺพนิกฺกโม;
ปหีนชาติมรโณ, พฺรหฺมจริยสฺส เกวลีฯ

๖๘๐. ‘‘โอฆปาโส ทฬฺหขิโล, ปพฺพโต ทุปฺปทาลโย;
เฉตฺวา ขิลญฺจ ปาสญฺจ, เสลํ เภตฺวาน ทุพฺภิทํ;
ติโณฺณ ปารงฺคโต ฌายี, มุโตฺต โส มารพนฺธนา’’ติฯ –

คาถาทฺวยมาหฯ

ตตฺถ **พุทฺธานุพุโทฺธ**ติ พุทฺธานํ อนุพุโทฺธ, สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ พุชฺฌิตานิ สจฺจานิ เตสํ เทสนานุสาเรน พุชฺฌตีติ อโตฺถฯ ถิเรหิ อเสเกฺขหิ สีลสาราทีหิ สมนฺนาคโตติ, **เถโรฯ โกณฺฑโญฺญ**ติ โคตฺตกิตฺตนํฯ **ติพฺพนิกฺกโม**ติ ทฬฺหวีริโย, ถิรปรกฺกโมฯ ชาติมรณานํ ปหีนกา รณตฺตา **ปหีนชาติมรโณฯ พฺรหฺมจริยสฺส เกวลี**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อนวเสสํ, อนวเสส โต วา มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปาริปูรโก, อถ วา **เกวลี** นาม กิเลเสหิ อสมฺมิสฺสตาย มคฺคญาณํ

ผลญาณญฺจ, ตํ อิมสฺมึ อตฺถีติ เกวลีฯ ยสฺมา ปน ตทุภยมฺปิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส วเสน โหติ น อญฺญถา, ตสฺมา ‘‘พฺรหฺมจริยสฺส เกวลี’’ติ วุตฺตํฯ

โอฆปาโสติ ‘‘กาโมโฆ, ภโวโฆ, ทิฏฺฐโฆ, อวิโชฺชโฆ’’ติ (ธ. ส. ๑๑๕๖; วิภ. ๙๓๘) เอวํ วุตฺตา จตฺตาโร โอฆา – ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส’’ติ (มหาว. ๓๓; สํ. นิ. ๑.๑๕๑) เอวํ วุโตฺต ราคปาโส จฯ **ทฬฺหขิโล**ติ ‘‘สตฺถริ กงฺขติ, ธเมฺม กงฺขติ, สเงฺฆ กงฺขติ, สิกฺขาย กงฺขติ, สพฺรหฺมจารีสุ กุปิโต โหติ อนตฺตมโน อาหตจิโตฺต ขิลชาโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๕; อ. นิ. ๕.๒๐๕) เอวํ วุโตฺต ทโฬฺห ถิโร ปญฺจวิโธ เจโตขิโล จฯ ปจุรชเนหิ ปทาเลตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย **ทุปฺปทาลโย**ฯ ตโต เอว ปพฺพตสทิสตาย **ปพฺพโต**ติ จ สงฺขํ คโตฯ ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติอาทินา (วิภ. ๒๒๖; สํ. นิ. ๒.๒) วา นเยน วุโตฺต อญฺญาณปฺปเภโท จฯ อิติ เอตํ สพฺพํ **เฉตฺวา ขิลญฺจ ปาสญฺจา**ติ เอเตสุ จตุพฺพิเธสุ สํกิเลสธเมฺมสุ โย ขิลญฺจ ปาสญฺจ อริยมคฺคญาณาสินา ฉินฺทิตฺวาฯ **เสลํ เภตฺวาน ทุพฺภิท**นฺติ เยน เกนจิ ญาเณน ฉินฺทิตุํ อสกฺกุเณยฺยํ อญฺญาณเสลํ วชิรูปมญาเณน ฉินฺทิตฺวา, จตฺตาโรปิ โอเฆ ตริตฺวา, เตสํ ปรตีเร นิพฺพาเน ฐิตตฺตา **ติโณฺณ ปารงฺคโต**ฯ อารมฺมณูปนิชฺฌานลกฺขเณน ลกฺขณูปนิชฺฌานลกฺขเณนาติ ทุวิเธนปิ **ฌายี; มุโตฺต โส มารพนฺธนา**ติ โส เอวรูโป ขีณาสโว สพฺพสฺมาปิ กิเลสมารพนฺธนา มุโตฺต วิปฺปมุโตฺต วิสํยุโตฺตติฯ อตฺตานเมว สนฺธาย เถโร วทติฯ

อเถกทิวสํ เถโร, อตฺตโน สทฺธิวิหาริกํ เอกํ ภิกฺขุํ อกลฺยาณมิตฺตสํสเคฺคน กุสีตํ หีนวีริยํ อุทฺธตํ อุนฺนฬํ วิหรนฺตํ ทิสฺวา, อิทฺธิยา ตตฺถ คนฺตฺวา, ตํ ‘‘มา, อาวุโส, เอวํ กริ, อกลฺยาณมิเตฺต ปหาย กลฺยาณมิเตฺต เสวโนฺต สมณธมฺมํ กโรหี’’ติ โอวทิฯ โส เถรสฺส วจนํ นาทิยิฯ เถโร ตสฺส อนาทิยเนน ธมฺมสํเวคปฺปโตฺต ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย มิจฺฉาปฏิปตฺติํ ครหโนฺต สมฺมาปฏิปตฺติํ วิเวกวาสญฺจ ปสํสโนฺต –

๖๘๑. ‘‘อุทฺธโต จปโล ภิกฺขุ, มิเตฺต อาคมฺม ปาปเก;
สํสีทติ มโหฆสฺมึ, อูมิยา ปฏิกุชฺชิโตฯ

๖๘๒. ‘‘อนุทฺธโต อจปโล, นิปโก สํวุตินฺทฺริโย;
กลฺยาณมิโตฺต เมธาวี, ทุกฺขสฺสนฺตกโร สิยาฯ

๖๘๓. ‘‘กาลปพฺพงฺคสงฺกาโส, กิโส ธมนิสนฺถโต;
มตฺตญฺญู อนฺนปานสฺมึ, อทีนมนโส นโรฯ

๖๘๔. ‘‘ผุโฏฺฐ ฑํเสหิ มกเสหิ, อรญฺญสฺมึ พฺรหาวเน;
นาโค สงฺคามสีเสว, สโต ตตฺราธิวาสเยฯ

๖๘๕-๖. ‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ…เป.… สมฺปชาโน ปติสฺสโตฯ
๖๘๗. ‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา…เป.… ภวเนตฺติ สมูหตาฯ
๖๘๘. ‘‘ยสฺส จตฺถาย ปพฺพชิโต, อคารสฺมานคาริยํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, กึ เม สทฺธิวิหารินา’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อุทฺธโต**ติ อุทฺธจฺจยุโตฺต อสมาหิโต วิกฺขิตฺตจิโตฺตฯ **จปโล**ติ ปตฺตจีวรมณฺฑนาทินา จาปเลฺยน สมนฺนาคโต โลลปกติโกฯ **มิเตฺต อาคมฺม ปาปเก**ติ อกลฺยาณมิเตฺต นิสฺ

สาย สมณธมฺมํ อกโรนฺต ฯ **สํสีทติ มโหฆสฺมิํ, อูมิยา ปฏิกุชฺชิโต**ติ ยถา มหาสมุทฺเท ปติต ปุริโส สมุทฺทวีจีหิ โอตฺถโฏ สีสํ อุกฺขิปิตุํ อลภนฺโต ตเตฺถว สํสีทติ, เอวํ สํสารมโหฆสฺมิํ ปริ พฺภมนฺโต โกธุปายาสอูมิยา ปฏิกุชฺชิโต โอตฺถโฏ วิปสฺสนาวเสน ปญฺญาสีสํ อุกฺขิปิตุํ อลภ นฺโต ตเตฺถว สํสีทติ ฯ

นิปโกติ นิปุโณ, อตฺตตฺถปรตฺเถสุ กุสโล ฯ **สํวุตินฺทฺริโย**ติ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ สํวรเณน ปิหิตินฺทฺริโย ฯ **กลฺยาณมิโตฺต**ติ กลฺยาเณหิ มิเตฺตหิ สมนฺนาคโต ฯ **เมธาวี**ติ ธ มฺมชปญฺญาย สมงฺคีภูโต ฯ **ทุกฺขสฺสนฺตกโร สิยา**ติ โส ตาทิโส สกลสฺสาปิ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกโร ภเวยฺย ฯ

กาลปพฺพงฺคสงฺกาโสติอาทิ วิเวกาภิรติกิตฺตนํ ฯ **นาภินนฺทามี**ติอาทิ ปน กตกิจฺจภาว ทสฺสนํ ฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๖๐๗) วุตฺตตฺถเมว ฯ โอสาเน ปน **กิํ เม สทฺธิวิหาริ นา**ติ อตฺตโน สทฺธิวิหาริกํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตสฺมา เอทิเสน ทุพฺพเจน อนาทเรน สทฺธิวิหารินา กิํ เม ปโยชนํ เอกวิหาโรเยว มยฺหํ รุจฺจตีติ อโตฺถ ฯ

เอวํ ปน วตฺวา ฉทฺทนฺตทหเมว คโต ฯ ตตฺถ ทฺวาทส วสฺสานิ วสิตฺวา อุปกเฏฺฐ ปรินิพฺ พาเน สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปรินิพฺพานํ อนุชานาเปตฺวา ตเตฺถว คนฺตฺวา ปรินิพฺพายิ ฯ

อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๒. อุทายิเตฺถรคาถาวณฺณนา

มนุสฺสภูตนฺติอาทิกา อายสฺมโต อุทายิเตฺถรสฺส คาถา ฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุ เทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมิํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อุทายี**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต สตฺถุ ญาติสมาคเม พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา, ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ ตโย หิ อิเม อุทายิเตฺถรา อมจฺจปุโตฺต ปุเพฺพ อาคโต กาฬุทายี, โกวิริยปุโตฺต ลาลุทายี, อยํ พฺราหฺมณปุโตฺต มหาอุทายีติ ฯ สฺวายํ เอกทิวสํ สตฺถารา เสตวา รณํ สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตํ มหาชเนน ปสํสิยมานํ อจฺฉริยปตฺติํ กตฺวา นาโคปมสุตฺตเนฺต (อ. นิ. ๖.๔๓) เทสิเต เทสนาปริโยสาเน อตฺตโน ญาณพลานุรูปํ สตฺถุ คุเณ อนุสฺสริตฺวา, พุทฺธาร มฺมณาย ปีติยา สมุสฺสาหิตมานโส ''อยํ มหาชโน อิมํ ติรจฺฉานคตํ นาคํ ปสํสติ, น พุทฺธมหา นาคํ ฯ หนฺทาหํ พุทฺธมหาคนฺธหตฺถิโน คุเณ ปากเฏ กริสฺสามี''ติ สตฺถารํ โถเมนฺโต –

๖๘๙. ''มนุสฺสภูตํ สมฺพุทฺธํ, อตฺตทนฺตํ สมาหิตํ;
อิริยมานํ พฺรหฺมปเถ, จิตฺตสฺสูปสเม รตํ ฯ

๖๙๐. ''ยํ มนุสฺสา นมสฺสนฺติ, สพฺพธมฺมาน ปารคุํ;
เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺติ, อิติ เม อรหโต สุตํ ฯ

๖๙๑. ''สพฺพสํโยชนาตีตํ , วนา นิพฺพนมาคตํ;
กาเมหิ เนกฺขมฺมรตํ, มุตฺตํ เสลาว กญฺจนํ ฯ

๖๙๒. ''ส เว อจฺจรุจิ นาโค, หิมวาวเญฺญ สิลุจฺจเย;
สเพฺพสํ นาคนามานํ, สจฺจนาโม อนุตฺตโร ฯ

๖๙๓. ‘‘นาคํ โว กิตฺตยิสฺสามิ, น หิ อาคุํ กโรติ โส;
โสรจฺจํ อวิหึสา จ, ปาทา นาคสฺส เต ทุเวฯ

๖๙๔. ‘‘สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ, จรณา นาคสฺส เตปเร;
สทฺธาหตฺถ มหานาโค, อุเปกฺขาเสตทนฺตวาฯ

๖๙๕. ‘‘สติ คีวา สิโร ปญฺญา, วีมํสา ธมฺมจินฺตนา;
ธมฺมกุจฺฉิสมาวาโส, วิเวโก ตสฺส วาลธิฯ

๖๙๖. ‘‘โส ฌายี อสฺสาสรโต, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโต;
คจฺฉํ สมาหิโต นาโค, ฐิโต นาโค สมาหิโตฯ

๖๙๗. ‘‘สยํ สมาหิโต นาโค, นิสินฺนปิ สมาหิโต;
สพฺพตฺถ สํวุโต นาโค, เอสา นาคสฺส สมฺปทาฯ

๖๙๘. ‘‘ภุญฺชติ อนวชฺชานิ, สาวชฺชานิ น ภุญฺชติ;
ฆาสมจฺฉาทนํ ลทฺธา, สนฺนิธึ ปริวชฺชยํฯ

๖๙๙. ‘‘สํโยชนํ อณุํ ถูลํ, สพฺพํ เฉตฺวาน พนฺธนํ;
เยน เยเนว คจฺฉติ, อนเปกฺโขว คจฺฉติฯ

๗๐๐. ‘‘ยถาปิ อุทเก ชาตํ, ปุณฺฑรีกํ ปวฑฺฒติ;
โนปลิปฺปติ โตเยน, สุจิคนฺธํ มโนรมํฯ

๗๐๑. ‘‘ตเถว จ โลเก ชาโต, พุทฺโธ โลเก วิหรติ;
โนปลิปฺปติ โลเกน, โตเยน ปทุมํ ยถาฯ

๗๐๒. ‘‘มหาคินิ ปชฺชลิโต, อนาหาโรปสมฺมติ;
องฺคาเรสุ จ สนฺเตสุ, นิพฺพุโตติ ปวุจฺจติฯ

๗๐๓. ‘‘อตฺถสฺสายํ วิญฺญาปนี, อุปมา วิญฺญูหิ เทสิตา;
วิญฺญิสฺสนฺติ มหานาคา, นาคํ นาเคน เทสิตํฯ

๗๐๔. ‘‘วีตราโค วีตโทโส, วีตโมโห อนาสโว;
สรีรํ วิชหํ นาโค, ปรินิพฺพิสฺสตฺยนาสโว’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **มนุสฺสภูต**นฺติ มนุสฺเสสุ ภูตํ, นิพฺพตฺตํ; มนุสฺสตฺตภาวํ วา ปตฺตํฯ สตฺถา หิ อาสวกฺขยญาณาธิคเมน สพฺพคติวิมุตฺโตปิ จริมตฺตภาเว คหิตปฏิสนฺธิวเสน ‘‘มนุสฺโส’’เตฺวว โวหรียตีติฯ คุณวเสน ปน เทวานํ อติเทโว, พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมาฯ **สมฺพุทฺธ**นฺติ สยเมว พุชฺฌิตพฺพพุทฺธวนฺตํฯ **อตฺตทนฺต**นฺติ อตฺตนาเยว ทนฺตํฯ ภควา หิ อตฺตนาเยว อุปฺปาทิเตน อริยมคฺเคน จกฺขุโตปิ…เป.… มนโตปิ อุตฺตเมน ทมเถน ทนฺโตฯ **สมาหิต**นฺติ อฏฺฐวิเธน สมาธินา มคฺคผลสมาธินา จ สมาหิตํฯ **อิริยมานํ พฺรหฺมปเถ**ติ จตุพฺพิเธปิ พฺรหฺมวิหารปเถ, พฺรเหฺม วา เสฏฺเฐ ผลสมาปตฺติปเถ สมาปชฺชนวเสน ปวตฺตมานํฯ กิญฺจาปิ ภควา น สพฺพกาลํ ยถาวุเตฺต พฺรหฺมปเถ อิริยติ, ตตฺถ อิริยสามตฺถิยํ ปน ตนฺนินฺนตญฺจ อุปาทาย ‘‘อิริยมาน’’นฺติ วุตฺตํฯ **จิตฺตสฺสูปสเม รต**นฺติ จิตฺตสฺส อุปสมเหตุภูเต สพฺพสงฺขารสมเถ, นิพฺพาเน, อภิรตํฯ **ยํ มนุสฺสา นมสฺสนฺติ, สพฺพธมฺมาน ปารคุ**นฺติ ยํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ สเพฺพสํ ขนฺธายตนาทิธมฺมานํ อภิ

ญฺญาปารคู, ปริญฺญาปารคู, ปหานปารคู, ภาวนาปารคู, สจฺฉิกิริยปารคู, สมาปตฺติปารคูติ ฉธา ปารคุํ ปรมุกฺกํสคตสมฺปตฺตึ ขตฺติยปณฺฑิตาทโย มนุสฺสา นมสฺสนฺติฯ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา ปูเชนฺตา กาเยน วาจาย มนสา จ ตนฺนินฺนา ตโปฺปณา ตปฺปพฺภารา โหนฺติฯ **เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺตีติ** น เกวลํ มนุสฺสา เอว, อถ โข อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺติฯ **อิติ เม อรหโต สุต**นฺติ เอวํ มยา อารกตฺตาทีหิ การเณหิ อรหโต, ภควโต, ธมฺมเสนาปติอาทีนญฺจ ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติอาทิกํ วทนฺตานํ สนฺติเก เอวํ สุตนฺติ ทเสฺสติฯ

สพฺพสํโยชนาตีตนฺติ สพฺพานิ ทสปิ สํโยชนานิ ยถารหํ จตูหิ มเคฺคหิ สห วาสนาย อติกฺกนฺตํฯ **วนา นิพฺพนมาคต**นฺติ กิเลสวนโต ตพฺพิรหิตํ นิพฺพนํ อุปคตํฯ **กาเมหิ เนกฺขมฺมรต**นฺติ สพฺพโส กาเมหิ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชฺชาฌานวิปสฺสนาทิเภเท เนกฺขเมฺม อภิรตํฯ **มุตฺตํ เสลาว กญฺจน**นฺติ อสารโต นิสฺสฏฺสารสภาวตฺตา เสลโต นิสฺสฏฺกญฺจนสทิสํ เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺตีติ โยชนาฯ

ส เว อจฺจรุจิ นาโคติ โส เอกํสโต อาคุํ น กโรติ, ปุนพฺภวํ น คจฺฉติ; นาโค วิย พลวาติฯ ‘‘นาโค’’ติ ลทฺธนาโม สมฺมาสมฺพุโทฺธ, **อจฺจรุจี**ติ อตฺตโน กายรุจิยา ญาณรุจิยา จ สเทวกํ โลกํ อติกฺกมิตฺวา รุจิ, โสภิฯ ยถา กึ? **หิมวาวเณฺญ สิลุจฺจเย,** ยถา หิ หิมวา ปพฺพตราชา อตฺตโน ถิรครุมหาสารภาวาทีหิ คุเณหิ อเญฺญ ปพฺพเต อติโรจติ, เอวํ อติโรจตีติ อโตฺถฯ **สเพฺพสํ นาคนามาน**นฺติ อหินาคหตฺถินาคปุริสนาคานํ , เสขาเสขปเจฺจกพุทฺธนาคานํ วาฯ **สจฺจนาโม**ติ สเจฺจเนว นาคนาโมฯ ตํ ปน สจฺจนามตํ ‘‘น หิ อาคุํ กโรตี’’ติอาทินา สยเมว วกฺขติฯ

อิทานิ พุทฺธนาคํ อวยวโต จ ทเสฺสโนฺต นามโต ตาว ทเสฺสตุํ **‘‘น หิ อาคุํ กโรติ โส’’**ติ อาหฯ ยสฺมา อาคุํ, ปาปํ, สเพฺพน สพฺพํ น กโรติ, ตสฺมา นาโคติ อโตฺถฯ **โสรจฺจ**นฺติ สีลํฯ **อวิหึสา**ติ กรุณาฯ ตทุภยํ สพฺพสฺสปิ คุณราสิสฺส ปุพฺพงฺคมนฺติ, กตฺวา พุทฺธนาคสฺส ปุริมปาทภาโว ตสฺส ยุโตฺตติ อาห **‘‘ปาทา นาคสฺส เต ทุเว’’**ติฯ

อปรปาทภาเวน วทโนฺต **‘‘สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ, จรณา นาคสฺส เตปเร’’**ติ อาหฯ ‘‘ตฺยาปเร’’ติ วา ปาโฐฯ เต อปเรเตฺวว ปทวิภาโคฯ อนวชฺชธมฺมานํ อาทาเนน สทฺธา หโตฺถ เอตสฺสาติ, **สทฺธาหโตฺถ**ฯ สุปริสุทฺธเวทนา ญาณปฺปเภทา อุเปกฺขา เสตทนฺตา เต เอตสฺส อตฺถีติ, **อุเปกฺขาเสตทนฺตวา**ฯ

อุตฺตมงฺคํ ปญฺญา, ตสฺสา อธิฏฺฐานํ สตีติ อาห **‘‘สติ คีวา สิโร ปญฺญา’’**ติฯ **วีมํสา ธมฺมจินฺตนา**ติ ยถา ขาทิตพฺพาขาทิตพฺพสฺส โสณฺฑาย ปรามสนํ ฆายนญฺจ หตฺถินาคสฺส วีมํสา นาม โหติ, เอวํ พุทฺธนาคสฺส กุสลาทิธมฺมจินฺตนา วีมํสาฯ สมา วสนฺติ เอตฺถาติ, สมาวาโส, ภาชนํ กุจฺฉิ เอว สมาวาโส, อภิญฺญาสมถานํ อาธานภาวโต สมถวิปสฺสนาสงฺขาโต ธโมฺม กุจฺฉิสมาวาโส เอตสฺสาติ **ธมฺมกุจฺฉิสมาวาโสฯ วิเวโก**ติ อุปธิวิเวโกฯ **ตสฺสา**ติ พุทฺธนาคสฺสฯ **วาลธิ,** ปริโยสานงฺคภาวโตฯ

ฌายีติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน จ ฌายนสีโลฯ **อสฺสาสรโต**ติ ปรมสฺสาสภูเต นิพฺพาเน รโตฯ **อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโต**ติ วิสยชฺฌเตฺต ผลสมาปตฺติยํ สุฏฺฐุ สมาหิโต ตทิทํ สมาธานํ สุฏฺฐุ สพฺพกาลิกนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘คจฺฉํ สมาหิโต นาโค’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภควา หิ สวาสนสฺส อุทฺธจฺจสฺส ปหีนตฺตา วิเกฺขปาภาวโต นิจฺจํ สมาหิโตวฯ ตสฺมา ยํ ยํ อิริยาปถํ กเปฺปติ, ตํ ตํ สมาหิโตว กเปฺปสีติฯ

สพฺพตฺถาติ, สพฺพสฺมิํ โคจเร, สพฺพสฺมิญฺจ ทฺวาเร สพฺพโส ปิหิตวุตฺติฯ เตนาห – ‘‘สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺต’’นฺติอาทิ (เนตฺติ. ๑๕)ฯ **เอสา นาคสฺส สมฺปทา**ติ เอสา ‘‘น หิ อาคุํ กโรติ โส’’ติอาทินา ‘‘สมฺพุทฺธ’’นฺติอาทินา เอว วา ยถาวุตฺตา วกฺขมานา จ พุทฺธคนฺธหตฺถิโน สมฺปตฺติ คุณปริปุณฺณาฯ

ภุญฺชติ อนวชฺชานีติ สมฺมาชีวสฺส อุกฺกํสปารมิปฺปตฺติยา ภุญฺชติ อครหิตพฺพานิ, มิจฺฉาชีวสฺส สพฺพโส สวาสนานญฺจ ปหีนตฺตา สาวชฺชานิ ครหิตพฺพานิ น ภุญฺชติ อนวชฺชานิ ภุญฺชนฺโต จ สนฺนิธิํ ปริวชฺชยํ ภุญฺชตีติ โยชนาฯ

สํโยชนนฺติ วฏฺฏทุเกฺขน สทฺธิํ สนฺตานํ สํโยชนโต วเฏฺฏ โอสีทาปนสมตฺถํ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํฯ **อณุํ ถูล**นฺติ ขุทฺทกเญฺจว มหนฺตญฺจฯ **สพฺพํ เฉตฺวาน พนฺธน**นฺติ มคฺคญาเณน อนวเสสํ กิเลสพนฺธนํ ฉินฺทิตฺวาฯ **เยน เยนา**ติ เยน เยน ทิสาภาเคนฯ

ยถา หิ อุทเก ชาตํ ปุณฺฑรีกํ อุทเก ปวฑฺฒติ โนปลิปฺปติ โตเยน, อนุปเลปสภาวตฺตา, ตเถว โลเก ชาโต พุโทฺธ โลเก วิหรติ, โนปลิปฺปติ โลเกน ตณฺหาทิฎฺฐิมานเลปาภาวโตติ โยชนาฯ

คินีติ อคฺคิฯ **อนาหาโร**ติ อนินฺธโนฯ

อตฺถสฺสายํ วิญฺญาปนีติ สตฺถุ คุณสงฺขาตสฺส อุปเมยฺยตฺถสฺส วิญฺญาปนี, ปกาสนี อยํ นาคูปมาฯ **วิญฺญูหี**ติ สตฺถุ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจธมฺมํ ปริชานเนฺตหิ อตฺตานํ สนฺธาย วทติฯ **วิญฺญิสฺสนฺตี**ติอาทิ การณวจนํ, ยสฺมา นาเคน มยา เทสิตํ นาคํ ตถาคตคนฺธหตฺถิํ มหานาคา ขีณาสวา อตฺตโน วิสเย ฐตฺวา วิชานิสฺสนฺติ, ตสฺมา อเญฺญสํ ปุถุชฺชนานํ ญาปนตฺถํ อยํ อุปมา อเมฺหหิ ภาสิตาติ อธิปฺปาโยฯ

สรีรํ วิชหํ นาโค, ปรินิพฺพิสฺสตฺยนาสโวติ โพธิมูเล สอุปาทิเสสปรินิพฺพาเนน อนาสโว สมฺมาสมฺพุทฺธนาโค, อิทานิ สรีรํ อตฺตภาวํ วิชหโนฺต ขนฺธปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายิสฺสตีติฯ

เอวํ จุทฺทสหิ อุปมาหิ มเณฺฑตฺวา, โสฬสหิ คาถาหิ, จตุสฎฺฐิยา ปาเทหิ สตฺถุ คุเณ วเณฺณโนฺต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ

อุทายิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

โสฬสกนิปาตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๖. วีสตินิปาโต

๑. อธิมุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

วีสตินิปาเต **ยญฺญตฺถํ วา**ติอาทิกา อายสฺมโต อปรสฺส อธิมุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ภิกฺขุสงฺฆํ อุปฎฺฐหโนฺต มหาทานานิ ปวเตฺตสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อายสฺมโต สํกิจฺจเตฺถรสฺส ภคินิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติ, **อธิมุโตฺต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต มาตุลเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต สามเณรภูมิยํเยว ฐิโต อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔.๘๔-๘๘) –

> ‘‘นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ, อตฺถทสฺสีนรุตฺตเม;
> อุปฎฺฐหิํ ภิกฺขุสงฺฆํ, วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ
>
> ‘‘นิมเนฺตตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ, อุชุภูตํ สมาหิตํ;
> อุจฺฉุนา มณฺฑปํ กตฺวา, โภเชสิํ สงฺฆมุตฺตมํฯ
>
> ‘‘ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถมานุสํ;
> สเพฺพ สเตฺต อภิโภมิ, ปุญฺญกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘อฎฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ ทานมททิํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, อุจฺฉุทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘ปฎิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมโนฺต อุปสมฺปชฺชิตุกาโม ‘‘มาตรํ อาปุจฺฉิสฺสามี’’ติ มาตุ สนฺติกํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค เทวตาย พลิกมฺมกรณตฺถํ มํสปริเยสนํ จรเนฺตหิ ปญฺจสเตหิ โจเรหิ สมาคจฺฉิฯ โจรา จ ตํ อคฺคเหสุํ ‘‘เทวตาย พลิ ภวิสฺสตี’’ติฯ โส โจเรหิ คหิโตปิ อภีโต อจฺฉมฺภี วิปฺปสนฺนมุโขว อฎฺฐาสิฯ ตํ ทิสฺวา โจรคามณิอจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต ปสํสโนฺต –

> **๗๐๕.** ‘‘ยญฺญตฺถํ วา ธนตฺถํ วา, เย หนาม มยํ ปุเร;
> อวเสสํ ภยํ โหติ, เวธนฺติ วิลปนฺติ จฯ
>
> **๗๐๖.** ‘‘ตสฺส เต นตฺถิ ภีตตฺตํ, ภิโยฺย วโณฺณ ปสีทติ;
> กสฺมา น ปริเทวสิ, เอวรูเป มหพฺภเย’’ติฯ – เทฺว คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ยญฺญตฺถ**นฺติ ยชนตฺถํ เทวตานํ พลิกมฺมกรณตฺถํ วาฯ วา-สโทฺท วิกปฺปนโตฺถฯ **ธนตฺถ**นฺติ สาปเตยฺยหรณตฺถํฯ **เย หนาม มยํ ปุเร**ติ เย สเตฺต มยํ ปุเพฺพ หนิมฺหฯ อตีตเตฺถ หิ อิทํ วตฺตมานวจนํฯ **อวเส**ติ อวเส อเสริเก กตฺวาฯ **ตน**ฺติ เตสํฯ ‘‘อวเสสนฺติ’’ปิ ปฐนฺติฯ อเมฺหหิ คหิเตสุ ตํ เอกํ ฐเปตฺวา อวเสสานํ; อยเมว วา ปาโฐฯ **ภยํ โหตี**ติ มรณภยํ โหติฯ เยน เต **เวธนฺติ วิลปนฺติ,**จิตฺตุตฺราเสน เวธนฺติ , ‘‘สามิ, ตุมฺหากํ อิทญฺจิทญฺจ ทสฺสาม, ทาสา ภวิสฺสามา’’ติอาทิกํ วทนฺตา วิลปนฺติฯ

ตสฺส เตติ โย ตฺวํ อเมฺหหิ เทวตาย พลิกมฺมตฺถํ ชีวิตา โวโรเปตุกาเมหิ อุกฺขิตฺตาสิเกหิ สนฺตชฺชิโต, ตสฺส เตฯ **ภีตตฺต**นฺติ ภีตภาโว, ภยนฺติ อตฺโถฯ **ภิโยฺย วโณฺณ ปสีทตี**ติ ปกติวณฺณโต อุปริปิ เต มุขวโณฺณ วิปฺปสีทติฯ เถรสฺส กิร ตทา ‘‘สเจ อิเม มาเรสฺสนฺติ, อิทาเนวาหํ อนุปาทาย ปรินิพฺพายิสฺสามิ, ทุกฺขภาโร วิคจฺฉิสฺสตี’’ติ อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิฯ **เอวรูเป มหพฺภเย**ติ เอทิเส มหติ มรณภเย อุปฏฺฐิเตฯ เหตุอตฺเถ วา เอตํ ภุมฺมวจนํฯ

อิทานิ เถโร โจรคามณิสฺส ปฏิวจนทานมุเขน ธมฺมํ เทเสโนฺต –

๗๐๗. ‘‘นตฺถิ เจตสิกํ ทุกฺขํ, อนเปกฺขสฺส คามณิ;
อติกฺกนฺตา ภยา สเพฺพ, ขีณสํโยชนสฺส เวฯ

๗๐๘. ‘‘ขีณาย ภวเนตฺติยา, ทิเฎฺฐ ธเมฺม ยถาตเถ;
น ภยํ มรเณ โหติ, ภารนิเกฺขปเน ยถาฯ

๗๐๙. ‘‘สุจิณฺณํ พฺรหฺมจริยํ เม, มโคฺค จาปิ สุภาวิโต;
มรเณ เม ภยํ นตฺถิ, โรคานมิว สงฺขเยฯ

๗๑๐. ‘‘สุจิณฺณํ พฺรหฺมจริยํ เม, มโคฺค จาปิ สุภาวิโต;
นิรสฺสาทา ภวา ทิฎฺฐา, วิสํ ปิตฺวาว ฉฑฺฑิตํฯ

๗๑๑. ‘‘ปารคู อนุปาทาโน, กตกิโจฺจ อนาสโว;
ตุโฎฺฐ อายุกฺขยา โหติ, มุโตฺต อาฆาตนา ยถาฯ

๗๑๒. ‘‘อุตฺตมํ ธมฺมตํ ปโตฺต, สพฺพโลเก อนตฺถิโก;
อาทิตฺตาว ฆรา มุโตฺต, มรณสฺมึ น โสจติฯ

๗๑๓. ‘‘ยทตฺถิ สงฺคตํ กิญฺจิ, ภโว วา ยตฺถ ลพฺภติ;
สพฺพํ อนิสฺสรํ เอตํ, อิติ วุตฺตํ มเหสินาฯ

๗๑๔. ‘‘โย ตํ ตถา ปชานาติ, ยถา พุเทฺธน เทสิตํ;
น คณฺหาติ ภวํ กิญฺจิ, สุตฺตตฺตํว อโยคุฬํฯ

๗๑๕. ‘‘น เม โหติ ‘อโหสิ’นฺติ, ‘ภวิสฺส’นฺติ น โหติ เม;
สงฺขารา วิคมิสฺสนฺติ, ตตฺถ กา ปริเทวนาฯ

๗๑๖. ‘‘สุทฺธํ ธมฺมสมุปฺปาทํ, สุทฺธํ สงฺขารสนฺตตึ;
ปสฺสนฺตสฺส ยถาภูตํ, น ภยํ โหติ คามณิฯ

๗๑๗. ‘‘ติณกฎฺฐสมํ โลกํ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ;
มมตฺตํ โส อสํวินฺทํ, ‘นตฺถิ เม’ติ น โสจติฯ

๗๑๘. ‘‘อุกฺกณฺฐามิ สรีเรน, ภเวนมฺหิ อนตฺถิโก;
โสยํ ภิชฺชิสฺสติ กาโย, อโญฺญ จ น ภวิสฺสติฯ

๗๑๙. ‘‘ยํ โว กิจฺจํ สรีเรน, ตํ กโรถ ยทิจฺฉถ;
น เม ตปฺปจฺจยา ตตฺถ, โทโส เปมญฺจ เหหิตี’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

๗๒๐.‘‘ตสฺส ตํ วจนํ สุตฺวา, อพฺภุตํ โลมหํสนํ;
สตฺถานิ นิกฺขิปิตฺวาน, มาณวา เอตทพฺรวุ’’นฺติฯ –

อยํ สงฺคีติกาเรหิ วุตฺตคาถาฯ อิโต อปรา ติโสฺส โจรานํ, เถรสฺส จ วจนปฏิวจนคาถา –

๗๒๑.‘‘กึ ภทเนฺต กริตฺวาน, โก วา อาจริโย ตว;
กสฺส สาสนมาคมฺม, ลพฺภเต ตํ อโสกตาฯ

๗๒๒.‘‘สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี, ชิโน อาจริโย มม;
มหาการุณิโก สตฺถา, สพฺพโลกติกิจฺฉโกฯ

๗๒๓.‘‘เตนายํ เทสิโต ธโมฺม, ขยคามี อนุตฺตโร;
ตสฺส สาสนมาคมฺม, ลพฺภเต ตํ อโสกตาฯ

๗๒๔.สุตฺวาน โจรา อิสิโน สุภาสิตํ, นิกฺขิปฺป สตฺถานิ จ อาวุธานิ จ;
ตมฺหา จ กมฺมา วิรมึสุ เอเก, เอเก จ ปพฺพชฺชมโรจยึสุฯ

๗๒๕.เต ปพฺพชิตฺวา สุคตสฺส สาสเน, ภาเวตฺว โพชฺฌงฺคพลานิ ปณฺฑิตา;
อุทคฺคจิตฺตา สุมนา กตินฺทฺริยา, ผุสึสุ นิพฺพานปทํ อสงฺขต’’นฺติฯ –

อิมาปิ สงฺคีติกาเรหิ วุตฺตคาถาฯ

ตตฺถ **นตฺถิ เจตสิกํ ทุกฺขํ, อนเปกฺขสฺส, คามณี**ติ คามณิ, อเปกฺขาย, ตณฺหาย, อภาเวน อนเปกฺขสฺส มาทิสสฺส, โลหิตสภาโว ปุโพฺพ วิย, เจตสิกํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ นตฺถิ, โทมนสฺสาภาวาปเทเสน ภยาภาวํ วทติฯ เตนาห **‘‘อติกฺกนฺตา ภยา สเพฺพ’’**ติฯ **อติกฺกนฺตา ภยา สเพฺพ**ติ ขีณสํโยชนสฺส อรหโต ปญฺจวีสติ มหาภยา, อเญฺญ จ สเพฺพปิ ภยา เอกํเสน อติกฺกนฺตา อตีตา, อปคตาติ อโตฺถฯ

ทิเฏฺฐ ธเมฺม ยถาตเถติ จตุสจฺจธเมฺม ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยภาวนาวเสน มคฺคปญฺญาย ยถาภูตํ ทิเฏฺฐฯ **มรเณ**ติ มรณเหตุฯ **ภารนิเกฺขปเน ยถา**ติ ยถา โกจิ ปุริโส สีเส ฐิเตน มหตา ครุภาเรน สํสีทโนฺต ตสฺส นิเกฺขปเน, อปนยเน น ภายติ, เอวํ สมฺปทมิทนฺติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา, ภารหาโร จ ปุคฺคโล;
ภาราทานํ ทุขํ โลเก, ภารนิเกฺขปนํ สุข’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๓.๒๒);

สุจิณฺณนฺติ สุฎฺฐุ จริตํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ, สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ ตโต เอว **มโคฺค จาปิ สุภาวิโต** อฎฺฐงฺคิโก อริยมโคฺคปิ สมฺมเทว ภาวิโตฯ **โรคานมิว สงฺขเย**ติ ยถา พหูหิ โรเคหิ อภิภูตสฺส อาตุรสฺส โรคานํ สงฺขเย ปีติโสมนสฺสเมว โหติ, เอวํ ขนฺธโรคสงฺขเย มรเณ มาทิสสฺส ภยํ นตฺถิฯ

นิรสฺสาทา ภวา ทิฎฺฐาติ ตีหิ ทุกฺขตาหิ อภิภูตา, เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตา, ตโย ภวา นิรสฺสาทา, อสฺสาทรหิตา, มยา ทิฎฺฐาฯ **วิสํ ปิตฺวาว ฉฑฺฑิต**นฺติ ปมาทวเสน วิสํ ปิวิตฺวา

ตาทิเสน ปโยเคน ฉฑฺฑิตํ วิย มรเณ เม ภยํ นตฺถีติ อโตฺถฯ

มุโตฺต อาฆาตนา ยถาติ ยถา โจเรหิ มารณตฺถํ อาฆาตนํ นีโต เกนจิ อุปาเยน ตโต มุโตฺต หฏฺฐตุโฏฺฐ โหติ, เอวํ สํสารปารํ, นิพฺพานํ, คตตฺตา **ปารคู,** จตูหิปิ อุปาทาเนหิ **อนุปาทาโน,** ปริญฺญาทีนํ โสฬสนฺนํ กิจฺจานํ กตตฺตา **กตกิโจฺจ** กามาสวาทีหิ **อนาสโว, อายุกฺขยา** อายุกฺขยเหตุ **ตุโฏฺฐ** โสมนสฺสิโก โหติฯ

อุตฺตมนฺติ เสฏฺฐํฯ **ธมฺมตนฺ**ติ, ธมฺมสภาวํฯ อรหเตฺต สิเทฺธ สิชฺฌนเหตุ อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวํฯ **สพฺพโลเก**ติ สพฺพโลกสฺมิมฺปิ, ทีฆายุกสุขพหุลตาทิวเสน สํยุเตฺตปิ โลเกฯ **อนตฺถิโก**ติ, อนเปโกฺขฯ **อาทิตฺตาว ฆรา มุโตฺต**ติ ยถา โกจิ ปุริโส สมนฺตโต อาทิตฺตโต ปชฺชลิตโต เคหโต นิสฺสโฏ, ตโต นิสฺสรณนิมิตฺตํ น โสจติ, เอวํ ขีณาสโว มรณนิมิตฺตํ น โสจติฯ

ยทตฺถิ สงฺคตํ กิญฺจีติ ยํกิญฺจิ อิมสฺมิํ โลเก อตฺถิ, วิชฺชติ, อุปลพฺภติ สงฺคตํ, สเตฺตหิ สงฺขาเรหิ วา สมาคโม, สโมธานํฯ ‘‘สงฺขต’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส ยํกิญฺจิ ปจฺจเยหิ สมจฺจ สมฺภุยฺย กตํ, ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ อโตฺถฯ **ภโว วา ยตฺถ ลพฺภตี**ติ ยสฺมิํ สตฺตนิกาเย โย อุปปตฺติภโว ลพฺภติฯ **สพฺพํ อนิสฺสรํ เอตนฺ**ติ สพฺพเมตํ อิสฺสรรหิตํ, น เอตฺถ เกนจิ ‘‘เอวํ โหตู’’ติ อิสฺสริยํ วเตฺตตุํ สกฺกาฯ **อิติ วุตฺตํ มเหสินา**ติ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ เอวํ วุตฺตํ มเหสินา สมฺมาสมฺพุเทฺธนฯ ตสฺมา ‘‘อนิสฺสรํ เอต’’นฺติ ปชานโนฺต มรณสฺมิํ น โสจตีติ โยชนาฯ

น คณฺหาติ ภวํ กิญฺจีติ โย อริยสาวโก ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗) ยถา พุเทฺธน ภควตา เทสิตํ, ตถา ตํ ภวตฺตยํ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ปชานาติฯ โส ยถา โกจิ ปุริโส สุขกาโม ทิวสํ สนฺตตฺตํ อโยคุฬํ หเตฺถน น คณฺหาติ, เอวํ กิญฺจิ ขุทฺทกํ วา มหนฺตํ วา ภวํ น คณฺหาติ, น ตตฺถ ตณฺหํ กโรตีติ อโตฺถฯ

น เม โหติ ‘‘อโหสิ’’นฺติ ‘‘อตีตมทฺธานํ อหํ อีทิโส อโหสิ’’นฺติ อตฺตทิฏฺฐิวเสน น เม จิตฺตปฺปวตฺติ อตฺถิ ทิฏฺฐิยา สมฺมเทว อุคฺฆาฏิตตฺตา, ธมฺมสภาวสฺส จ สุทิฏฺฐตฺตาฯ **‘‘ภวิสฺส’’นฺติ น โหติ เม**ติ ตโต เอว ‘‘อนาคตมทฺธานํ อหํ เอทิโส กถํ นุ โข ภวิสฺสํ ภเวยฺย’’นฺติ เอวมฺปิ เม น โหติฯ **สงฺขารา วิคมิสฺสนฺตี**ติ เอวํ ปน โหติ ‘‘ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานา สงฺขาราว, น เอตฺถ โกจิ อตฺตา วา อตฺตนิยํ วา, เต จ โข วิคมิสฺสนฺติ , วินสฺสิสฺสนฺติ, ขเณ ขเณ ภิชฺชิสฺสนฺตี’’ติฯ **ตตฺถ กา ปริเทวนา**ติ เอวํ ปสฺสนฺตสฺส มาทิสสฺส ตตฺถ สงฺขารคเต กา นาม ปริเทวนาฯ

สุทฺธนฺติ เกวลํ, อตฺตสาเรน อสมฺมิสฺสํฯ **ธมฺมสมุปฺปาทนฺ**ติ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสมุปฺปตฺติํ อวิชฺชาทิปจฺจเยหิ สงฺขาราทิธมฺมมตฺตปฺปวตฺติํฯ **สงฺขารสนฺตตินฺ**ติ กิเลสกมฺมวิปากปฺปเภทสงฺขารปพนฺธํฯ **ปสฺสนฺตสฺส ยถาภูตนฺ**ติ สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย ยาถาวโต ชานนฺตสฺสฯ

ติณกฏฺฐสมํ โลกนฺติ ยถา อรเญฺญ อปริคฺคเห ติณกเฏฺฐ เกนจิ คยฺหมาเน อปรสฺส ‘‘มยฺหํ สนฺตกํ อยํ คณฺหตี’’ติ น โหติ, เอวํ โส อสามิกตาย ติณกฏฺฐสมํ สงฺขารโลกํ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ, โส ตตฺถ มมตฺตํ **อสํวินฺทํ** อสํวินฺทโนฺต อลภโนฺต อกโรโนฺตฯ **นตฺถิ เม**ติ ‘‘อหุ วต โสหํ, ตํ เม นตฺถี’’ติ น โสจติฯ

อุกฺกณฺฐามิ สรีเรนาติ อสารเกน อภินฺเทน ทุเกฺขน อกตญฺญุนา อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกฺกูลสภาเวน อิมินา กาเยน อุกฺกณฺฐามิ อิมํ กายํ นิพฺพินฺทโนฺต เอวํ ติฏฺฐามิฯ **ภเวน**

มฺหิ **อนตฺถิโก**ติ สเพฺพนปิ ภเวน อนตฺถิโก อมฺหิ, น กิญฺจิ ภวํ ปเตฺถมิฯ **โสยํ ภิชฺชิสฺสติ กาโย**ติ อยํ มม กาโย อิทานิ ตุมฺหากํ ปโยเคน อญฺญถา วา อญฺญตฺถ ภิชฺชิสฺสติฯ **อโญฺญ จ น ภวิสฺสตี**ติ อโญฺญ กาโย มยฺหํ อายตึ น ภวิสฺสติ, ปุนพฺภวาภาวโตฯ

ยํ โว กิจฺจํ สรีเรนาติ ยํ ตุมฺหากํ อิมินา สรีเรน ปโยชนํ, **ตํ กโรถ ยทิจฺฉถ,** อิจฺฉถ เจฯ **น เม ตปฺปจฺจยา**ติ, ตํ นิมิตฺตํ อิมสฺส สรีรสฺส ตุเมฺหหิ ยถิจฺฉิตกิจฺจสฺส กรณเหตุฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ กโรเนฺตสุ จ อกโรเนฺตสุ จฯ **โทโส เปมญฺจ เหหิตี**ติ ยถากฺกมํ ปฏิโฆ อนุนโย น ภวิสฺสติ, อตฺตโน ภเว อเปกฺขาย สพฺพโส ปหีนตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อญฺญปจฺจยา อญฺญตฺถ จ ปฏิฆานุนเยสุ อสเนฺตสุปิ ตปฺปจฺจยา, ‘‘ตตฺถา’’ติ วจนํ ยถาธิคตวเสน วุตฺตํฯ

ตสฺสาติ อธิมุตฺตเตฺถรสฺสฯ **ตํ วจน**นฺติ ‘‘นตฺถิ เจตสิกํ ทุกฺข’’นฺติอาทิกํ มรเณ ภยาภาวาทิทีปกํ, ตโต เอว อพฺภุตํ โลมหํสนํ วจนํ สุตฺวาฯ **มาณวา**ติ โจราฯ โจรา หิ ‘‘มาณวา’’ติ วุจฺจนฺติ ‘‘มาณเวหิ สห คจฺฉนฺติ กตกเมฺมหิ อกตกเมฺมหิปี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) วิยฯ

กึ ภทเนฺต กริตฺวานาติ, ภเนฺต, กึ นาม ตโปกมฺมํ กตฺวาฯ โก วา ตว อาจริโย กสฺส **สาสนํ,** โอวาทํ นิสฺสาย อยํ **อโสกตา** มรณกาเล โสกาภาโว ลพฺภตีติ **เอตํ** อตฺถํ **อพฺรวุํ,** ปุจฺฉาวเสน กเถสุํ, ภาสึสุฯ

ตํ สุตฺวา เถโร เตสํ ปฏิวจนํ เทโนฺต **‘‘สพฺพญฺญู’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพญฺญู**ติ ปโรปเทเสน วินา สพฺพปกาเรน สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณญาณสฺส อธิคเมน อตีตาทิเภทํ สพฺพํ ชานาตีติ, สพฺพญฺญูฯ เตเนว สมนฺตจกฺขุนา สพฺพสฺส ทสฺสนโต **สพฺพทสฺสาวี**ฯ ยมฺหิ อนาวรณญาณํ, ตเทว สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, นเตฺถว อสาธารณญาณปาฬิยา วิโรโธ วิสยุปฺปตฺติมุเขน อเญฺญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ เอกเสฺสว ญาณสฺส ทฺวิธา วุตฺตตฺตาฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **อิติวุตฺตกวณฺณนายํ** (อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘) วิตฺถารโต วุตฺตเมวาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ปญฺจนฺนมฺปิ มารานํ วิชยโต **ชิโน,** หีนาทิวิภาคภิเนฺน สพฺพสฺมึ สตฺตนิกาเย อธิมุตฺตวุตฺติตาย มหติยา กรุณาย สมนฺนาคตตฺตา **มหาการุณิโก,** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ เวเนยฺยานํ อนุสาสนโต **สตฺถา,** ตโต เอว สพฺพโลกสฺส กิเลสโรคติกิจฺฉนโต **สพฺพโลกติกิจฺฉโก,** สมฺมาสมฺพุโทฺธ อาจริโย มมาติ โยชนาฯ **ขยคามี**ติ นิพฺพานคามีฯ

เอวํ เถเรน สตฺถุ สาสนสฺส จ คุเณ ปกาสิเต ปฏิลทฺธสทฺธา เอกเจฺจ โจรา ปพฺพชึสุ, เอกเจฺจ อุปาสกตฺตํ ปเวเทสุํฯ ตมตฺถํ ทีเปโนฺต ธมฺมสงฺคาหกา **‘‘สุตฺวาน โจรา’’**ติอาทินา เทฺว คาถา อภาสึสุฯ ตตฺถ **อิสิโน**ติ อธิสีลสิกฺขาทีนํ เอสนเฏฺฐน อิสิโน, อธิมุตฺตเตฺถรสฺสฯ **นิกฺขิปฺปา**ติ ปหายฯ **สตฺถานิ จ อาวุธานิ จา**ติ อสิอาทิสตฺถานิ เจว ธนุกลาปาทิอาวุธานิ จฯ **ตมฺหา จ กมฺมา**ติ ตโต โจรกมฺมโตฯ

เต ปพฺพชิตฺวา สุคตสฺส สาสเนติ เต โจรา โสภนคมนตาทีหิ สุคตสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชฺชํ อุปคนฺตฺวาฯ ภาวนาวิเสสาธิคตาย โอทคฺยลกฺขณาย ปีติยา สมนฺนาคเมน **อุทคฺคจิตฺตา**ฯ **สุมนา**ติ โสมนสฺสปฺปตฺตาฯ **กตินฺทฺริยา**ติ ภาวิตินฺทฺริยาฯ **ผุสึสู**ติ อคฺคมคฺคาธิคเมน อสงฺขตํ นิพฺพานํ อธิคจฺฉึสุฯ อธิมุโตฺต กิร โจเร นิพฺพิเสวเน กตฺวา, เต ตเตฺถว ฐเปตฺวา, มาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา, มาตรํ อาปุจฺฉิตฺวา, ปจฺจาคนฺตฺวา เตหิ สทฺธึ อุปชฺฌายสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, ปพฺพาเชตฺวา อุปสมฺปทํ อกาสิฯ อถ เตสํ กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิ , เต นจิรเสฺสว อรหเตฺต ปติฏฺฐหึสุฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปพฺพชิตฺวา...เป.... อสงฺขต’’นฺติฯ

อธิมุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปาราปริยเตฺถรคาถาวณฺณนา

สมณสฺส อหุ จินฺตาติอาทิกา อายสฺมโต ปาราปริยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา สุคตีสฺเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณมหาสาลสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส วยปฺปตฺตสฺส โคตฺตวเสน **ปาราปริโย**เตฺวว สมญฺญา อโหสิฯ โส ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา พฺราหฺมณสิปฺเปสุ นิปฺผตฺตึ คโตฯ เอกทิวสํ สตฺถุ ธมฺมเทสนากาเล เชตวนวิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยนฺเต นิสีทิฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา **อินฺทฺริยภาวนาสุตฺตํ** (ม. นิ. ๓.๔๕๓) เทเสสิฯ โส ตํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิฯ ตํ สุตฺตํ อุคฺคเหตฺวา ตทตฺถมนุจินฺเตสิฯ ยถา ปน อนุจินฺเตสิ, สฺวายมโตฺถ คาถาสุ เอว อาวิ ภวิสฺสติฯ โส ตถา อนุวิจินฺเตนฺโต อายตนมุเขน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปโตฺตฯ อปรภาเค อตฺตนา จินฺติตาการํ ปกาเสนฺโต –

๗๒๖. ‘‘สมณสฺส อหุ จินฺตา, ปาราปริยสฺส ภิกฺขุโน;
เอกกสฺส นิสินฺนสฺส, ปวิวิตฺตสฺส ฌายิโนฯ

๗๒๗. ‘‘กิมานุปุพฺพํ ปุริโส, กึ วตํ กึ สมาจารํ;
อตฺตโน กิจฺจการีสฺส, น จ กญฺจิ วิเหฐเยฯ

๗๒๘. ‘‘อินฺทฺริยานิ มนุสฺสานํ, หิตาย อหิตาย จ;
อรกฺขิตานิ อหิตาย, รกฺขิตานิ หิตาย จฯ

๗๒๙. ‘‘อินฺทฺริยาเนว สารกฺขํ, อินฺทฺริยานิ จ โคปยํ;
อตฺตโน กิจฺจการีสฺส, น จ กญฺจิ วิเหฐเยฯ

๗๓๐. ‘‘จกฺขุนฺทฺริยํ เจ รูเปสุ, คจฺฉนฺตํ อนิวารยํ;
อนาทีนวทสฺสาวี, โส ทุกฺขา น หิ มุจฺจติฯ

๗๓๑. ‘‘โสตินฺทฺริยํ เจ สเทฺทสุ, คจฺฉนฺตํ อนิวารยํ;
อนาทีนวทสฺสาวี, โส ทุกฺขา น หิ มุจฺจติฯ

๗๓๒. ‘‘อนิสฺสรณทสฺสาวี, คเนฺธ เจ ปฏิเสวติ;
น โส มุจฺจติ ทุกฺขมฺหา, คเนฺธสุ อธิมุจฺฉิโตฯ

๗๓๓. ‘‘อมฺพิลํ มธุรคฺคญฺจ, ติตฺตกคฺคมนุสฺสรํ;
รสตณฺหาย คธิโต, หทยํ นาวพุชฺฌติฯ

๗๓๔. ‘‘สุภานฺยปฺปฏิกูลานิ , โผฏฺฐพฺพานิ อนุสฺสรํ;
รโตฺต ราคาธิกรณํ, วิวิธํ วินฺทเต ทุขํฯ

๗๓๕. ‘‘มนํ เจเตหิ ธเมฺมหิ, โย น สโกฺกติ รกฺขิตุํ;
ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ, สเพฺพเหเตหิ ปญฺจหิฯ

๗๓๖. ‘‘ปุพฺพโลหิตสมฺปุณฺณํ, พหุสฺส กุณปสฺส จ;

นรวีรกตํ วคฺคุํ, สมุคฺคมิว จิตฺติตํฯ

๗๓๗. ‘‘ภกฺฏกํ มธุรสฺสาทํ, ปิยนิพนฺธนํ ทุขํ;
ขุรํว มธุนา ลิตฺตํ, อุลฺลิหํ นาวพุชฺฌติฯ

๗๓๘. ‘‘อิตฺถิรูเป อิตฺถิสเร, โผฏฺฐพฺเพปิ จ อิตฺถิยา;
อิตฺถิคนฺเธสุ สารตฺโต, วิวิธํ วินฺทเต ทุขํฯ

๗๓๙. ‘‘อิตฺถิโสตานิ สพฺพานิ, สนฺทนฺติ ปญฺจ ปญฺจสุ;
เตสมาวรณํ กาตุํ, โย สโกฺกติ วีริยวาฯ

๗๔๐. ‘‘โส อตฺถวา โส ธมฺมฏฺโฐ, โส ทโกฺข โส วิจกฺขโณ;
กเรยฺย รมมาโนปิ, กิจฺจํ ธมฺมตฺถสํหิตํฯ

๗๔๑. ‘‘อโถ สีทติ สญฺญุตฺตํ, วเชฺช กิจฺจํ นิรตฺถกํ;
น ตํ กิจฺจนฺติ มญฺญิตฺวา, อปฺปมโตฺต วิจกฺขโณฯ

๗๔๒. ‘‘ยญฺจ อเตฺถน สญฺญุตฺตํ, ยา จ ธมฺมคตา รติ;
ตํ สมาทาย วเตฺตถ, สา หิ เว อุตฺตมา รติฯ

๗๔๓. ‘‘อุจฺจาวเจหุปาเยหิ, ปเรสมภิชิคีสติ;
หนฺตฺวา วธิตฺวา อถ โสจยิตฺวา, อาโลปติ สาหสา โย ปเรสํฯ

๗๔๔. ‘‘ตจฺฉโนฺต อาณิยา อาณิํ, นิหนฺติ พลวา ยถา;
อินฺทฺริยานินฺทฺริเยเหว, นิหนฺติ กุสโล ตถาฯ

๗๔๕. ‘‘สทฺธํ วีริยํ สมาธิญฺจ, สติปญฺญญฺจ ภาวยํ;
ปญฺจ ปญฺจหิ หนฺตฺวาน, อนีโฆ ยาติ พฺราหฺมโณฯ

๗๔๖. ‘‘โส อตฺถวา โส ธมฺมฏฺโฐ, กตฺวา วากฺยานุสาสนิํ;
สเพฺพน สพฺพํ พุทฺธสฺส, โส นโร สุขเมธตี’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **สมณสฺสา**ติ ปพฺพชิตสฺสฯ **อหู**ติ อโหสิฯ **จินฺตา**ติ ธมฺมจินฺตา ธมฺมวิจารณาฯ **ปาราปริยสฺสา**ติ ปาราปรโคตฺตสฺสฯ ‘‘ปาราจริยสฺสา’’ติปิ ปฐนฺติฯ **ภิกฺขุโน**ติ สํสาเร ภยํ อิกฺขนสีลสฺสฯ **เอกกสฺสา**ติ อสหายสฺส, เอเตน กายวิเวกํ ทเสฺสติฯ **ปวิวิตฺตสฺสา**ติ ปวิเวกเหตุนา กิเลสานํ วิกฺขมฺภเนน วิเวกํ อารทฺธสฺส, เอเตน จิตฺตวิเวกํ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘ฌายิโน’’**ติฯ **ฌายิโน**ติ ฌายนสีลสฺส, โยนิโสมนสิกาเรสุ ยุตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ สพฺพเมตํ เถโร อตฺตานํ ปรํ วิย กตฺวา วทติฯ

‘‘กิมานุปุพฺพ’’นฺติอาทินา ตํ จินฺตนํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ ปฐมคาถายํ ตาว **กิมานุปุพฺพ**นฺติ อนุปุพฺพํ อนุกฺกโม, อนุปุพฺพเมว วกฺขมาเนสุ วตสมาจาเรสุ โก อนุกฺกโม, เกน อนุกฺกเมน เต ปฏิปชฺชิตพฺพาติ อโตฺถฯ **ปุริโส กิํ วตํ กิํ สมาจาร**นฺติ อตฺถกาโม ปุริโส สมาทิยิตพฺพเฏฺฐน ‘‘วต’’นฺติ ลทฺธนามํ, กีทิสํ สีลํ สมาจารํ, สมาจรโนฺต, อตฺตโน **กิจฺจการี** กตฺตพฺพการี อสฺส, **กญฺจิ** สตฺตํ น จ **วิเหฐเย,** น พาเธยฺยาติ อโตฺถฯ อตฺตโน กิจฺจํ นาม สมณธโมฺม, สเงฺขปโต สีลสมาธิปญฺญา, ตํ สมฺปาเทนฺตสฺส ปรวิเหฐนาย เลโสปิ นตฺถิ ตาย สติ สมณภาวเสฺสว อภาวโตฯ

ยถาห ภควา – ‘‘น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี, น สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต’’ติ (ธ. ป. ๑๘๔)ฯ เอตฺถ จ วตฺตคฺคหเณน วาริตฺตสีลํ คหิตํ, สมาจารคฺคหเณน สมาจริตพฺพโต จาริตฺตสีเลน สทฺธึ ฌานวิปสฺสนาทิ, ตสฺมา วาริตฺตสีลํ ปธานํฯ ตตฺถาปิ จ ยสฺมา อินฺทฺริยสํวเร สิเทฺธ สพฺพํ สีลํ สุรกฺขิตํ, สุโคปิตเมว โหติ, ตสฺมา อินฺทฺริยสํวรสีลํ ตาว ทเสฺสตุกาโม อินฺทฺริยานํ อรกฺขเณ รกฺขเณ จ อาทีนวานิสํเส วิภาเวโนฺต **‘‘อินฺทฺริยานิ มนุสฺสาน’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อินฺทฺริยานี**ติ รกฺขิตพฺพธมฺมนิทสฺสนํ, ตสฺมา จกฺขาทีนิ ฉ อินฺทฺริยานีติ วุตฺตํ โหติฯ **มนุสฺสาน**นฺติ รกฺขณโยคฺยปุคฺคลนิทสฺสนํฯ **หิตายา**ติ อตฺถายฯ **อหิตายา**ติ อนตฺถายฯ โหนฺตีติ วจนเสโสฯ กถํ ปน ตานิเยว หิตาย จ อหิตาย โหนฺตีติ อาห ‘‘รกฺขิตานี’’ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺส จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ สติกวาเฏน อปิหิตานิ, ตสฺส รูปาทีสุ อภิชฺฌาทิปาปธมฺมปวตฺติยา ทฺวารภาวโต อนตฺถาย ปิหิตานิ, ตทภาวโต อตฺถาย สํวตฺตนฺตีติฯ

อินฺทฺริยาเนว สารกฺขนฺติ ยสฺมา อินฺทฺริยสํวโร ปริปุโณฺณ สีลสมฺปทํ ปริปูเรติ, สีลสมฺปทา ปริปุณฺณา สมาธิสมฺปทํ ปริปูเรติ, สมาธิสมฺปทา ปริปุณฺณา ปญฺญาสมฺปทํ ปริปูเรติ, ตสฺมา อินฺทฺริยารกฺขา อตฺตหิตปฏิปตฺติยาว มูลนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห ‘‘อินฺทฺริยาเนว สารกฺข’’นฺติฯ สติปุพฺพงฺคเมน อารเกฺขน สํรกฺขโนฺต โยนิโสมนสิกาเรน อินฺทฺริยานิ เอว ตาว สมฺมเทว รกฺขโนฺต, ยถา อกุสลโจรา เตหิ เตหิ ทฺวาเรหิ ปวิสิตฺวา จิตฺตสนฺตาเนน กุสลํ ภณฺฑํ น วิลุมฺปนฺติ, ตถา ตานิ ปิทหโนฺตติ อโตฺถฯ สารกฺขนฺติ จ สํ-สทฺทสฺส สาภาวํ กตฺวา วุตฺตํ, ‘‘สาราโค’’ติอาทีสุ วิยฯ ‘‘สํรกฺข’’นฺติ จ ปาโฐฯ **อินฺทฺริยานิ จ โคปย**นฺติ ตเสฺสว ปริยายวจนํ, ปริยายวจเน ปโยชนํ **เนตฺติอฏฺฐกถายํ** วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **‘‘อตฺตโน กิจฺจการีสฺสา’’**ติ อิมินา อตฺตหิตปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ, **‘‘น จ กญฺจิ วิเหฐเย’’**ติ อิมินา ปรหิตปฏิปตฺตึ, อุภเยนาปิ วา อตฺตหิตปฏิปตฺติเมว ทเสฺสติ ปราวิเหฐนสฺสาปิ อตฺตหิตปฏิปตฺติภาวโตฯ อถ วา ปททฺวเยนปิ อตฺตหิตปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ ปุถุชฺชนสฺส เสกฺขสฺส จ ปรหิตปฏิปตฺติยาปิ อตฺตหิตปฏิปตฺติภาวโตฯ

เอวํ รกฺขิตานิ อินฺทฺริยานิ หิตาย โหนฺตีติ โวทานปกฺขํ สเงฺขเปเนว ทเสฺสตฺวา, อรกฺขิตานิ อหิตาย โหนฺตีติ สํกิเลสปกฺขํ ปน วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘จกฺขุนฺทฺริยํ เจ’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จกฺขุนฺทฺริยํ เจ รูเปสุ, คจฺฉนฺตํ อนิวารยํฯ อนาทีนวทสฺสาวี**ติ โย นีลปีตาทิเภเทสุ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ รูปายตเนสุ คจฺฉนฺตํ ยถารุจิ ปวตฺตนฺตํ จกฺขุนฺทฺริยํ อนิวารยํ, อนิวารยโนฺต อปฺปฏิพาหโนฺต ตถาปวตฺติยํ อาทีนวทสฺสาวี น โหติ เจ, ทิฏฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกญฺจ อาทีนวํ โทสํ น ปสฺสติ เจ ฯ ‘‘คจฺฉนฺตํ นิวารเย อนิสฺสรณทสฺสาวี’’ติ จ ปาโฐฯ ตตฺถ โย ‘‘ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๕) วุตฺตวิธินา ทิฏฺฐมเตฺตเยว ฐตฺวา สติสมฺปชญฺญวเสน รูปายตเน ปวตฺตมาโน ตตฺถ นิสฺสรณทสฺสาวี นามฯ วุตฺตวิปริยาเยน อนิสฺสรณทสฺสาวี ทฏฺฐพฺโพฯ **โส ทุกฺขา น หิ มุจฺจตี**ติ โส เอวรูโป ปุคฺคโล วฏฺฏทุกฺขโต น มุจฺจเตวฯ เอตฺถ จ จกฺขุนฺทฺริยสฺส อนิวารณํ นาม ยถา เตน ทฺวาเรน อภิชฺฌาทโย ปาปธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ, ตถา ปวตฺตนํ, ตํ ปน อตฺถโต สติสมฺปชญฺญสฺส อนุปฏฺฐาปนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เสสินฺทฺริเยสุปิ เอเสว นโยฯ **อธิมุจฺฉิโต**ติ อธิมตฺตตณฺหาย มุจฺฉํ อาปโนฺนฯ **อมฺพิล**นฺติ อมฺพิลรสํฯ **มธุรคฺค**นฺติ มธุรรสโกฏฺฐาสํฯ ตถา **ติตฺตกคฺคํฯ อนุสฺสร**นฺติ อสฺสาทวเสน ตํ ตํ รสํ อนุวิจิเนฺตโนฺตฯ **คนฺถิโต**ติ รสตณฺหาย ตสฺมึ ตสฺมึ รเส คนฺถิโต พโนฺธฯ ‘‘คธิโต’’ติ จ ปฐนฺติ, เคธํ อาปโนฺนติ อโตฺถฯ **หทยํ นาวพุชฺฌตี**ติ ‘‘ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสามี’’ติ ปพฺพชฺชาทิกฺขเณ อุปฺปนฺนํ จิตฺตํ น ชานาติ น สลฺลเกฺขติ , สาสนสฺส หทยํ อพฺภนฺตรํ อนวชฺชธมฺมานํ สมฺมทฺทนรสตณฺหาย คธิโต นาวพุชฺฌติ น ชานาติ, น ปฏิปชฺชตีติ อโตฺถฯ

สุภานีติ สุนฺทรานิฯ **อปฺปฏิกูลานี**ติ มโนรมานิ, อิฏฺฐานิฯ **โผฏฺฐพฺพานี**ติ อุปาทิณฺณานุปาทิณฺณปฺปเภเท ผเสฺสฯ **รโตฺต**ติ รชฺชนสภาเวน ราเคน รโตฺตฯ **ราคาธิกรณ**นฺติ ราคเหตุฯ **วิวิธํ วินฺทเต ทุข**นฺติ ราคปริฬาหาทิวเสน ทิฏฺฐธมฺมิกญฺจ นิรยสนฺตาปาทิวเสน อภิสมฺปรายญฺจ นานปฺปการํ ทุกฺขํ ปฏิลภติฯ

มนํ เจเตหีติ มนญฺจ เอเตหิ รูปารมฺมณาทีหิ ธมฺมารมฺมณปฺปเภเทหิ จฯ **น**นฺติ ปุคฺคลํฯ **สเพฺพหี**ติ สเพฺพหิ ปญฺจหิปิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย ปุคฺคโล มนํ, มโนทฺวารํ, **เอเตหิ** ยถาวุเตฺตหิ รูปาทีหิ ปญฺจหิ ธเมฺมหิ ธมฺมารมฺมณปฺปเภทโต จฯ ตตฺถ ปวตฺตนกปาปกมฺมนิวารเณน **รกฺขิตุํ,** โคปิตุํ น สโกฺกติ, **ตโต** ตสฺส อรกฺขณโต นํ ปุคฺคลํ ตํนิมิตฺตํ ทุกฺขํ **อเนฺวติ,** อนุคจฺฉติ, อนุคจฺฉนฺตญฺจ เอเตหิ ปญฺจหิปิ รูปารมฺมณาทีหิ ฉฏฺฐารมฺมเณน สทฺธิํ สเพฺพหิปิ อารมฺมณปฺปจฺจยภูเตหิ อนุคจฺฉตีติฯ เอตฺถ จกฺขุนฺทฺริยํ, โสตินฺทฺริยญฺจ อสมฺปตฺตคฺคาหิภาวโต ‘‘คจฺฉนฺตํ อนิวารย’’นฺติ วุตฺตํ อิตรํ สมฺปตฺตคฺคาหีติ ‘‘คเนฺธ เจ ปฏิเสวตี’’ติอาทินา วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ จ รสตณฺหา จ โผฏฺฐพฺพตณฺหา จ สตฺตานํ วิเสสโต พลวตีติ ‘‘รสตณฺหาย คธิโต, โผฏฺฐพฺพานิ อนุสฺสรโนฺตติ’’ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ อคุตฺตทฺวารสฺส ปุคฺคลสฺส ฉหิ ทฺวาเรหิ ฉสุปิ อารมฺมเณสุ อสํวรนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชนกทุกฺขํ ทเสฺสตฺวา สฺวายมสํวโร ยสฺมา สรีรสภาวานวโพเธน โหติ, ตสฺมา สรีรสภาวํ วิจินโนฺต **‘‘ปุพฺพโลหิตสมฺปุณฺณ’’**นฺติอาทินา คาถาทฺวยมาหฯ ตสฺสโตฺถ – สรีรํ นาเมตํ ปุเพฺพน โลหิเตน จ **สมฺปุณฺณํ** ภริตํ อเณฺญน จ ปิตฺตเสมฺหาทินา พหุนา กุณเปน, ตยิทํ นรวีเรน นเรสุ เฉเกน สิปฺปาจริเยน กตํ วคฺคุ มฏฺฐํ ลาขาปริกมฺมาทินา จิตฺติตํ, อโนฺต ปน คูถาทิอสุจิภริตํ สมุคฺคํ วิย ฉวิมตฺตมโนหรํ พาลชนสโมฺมหํ ทุกฺขสภาวตาย นิรยาทิทุกฺขตาปนโต จ **กฏุกํ,** ปริกปฺปสมฺภเวน อมูลเกน อสฺสาทมเตฺตน มธุรตาย **มธุรสฺสาทํ,** ตโต เอว ปิยภาวนิพนฺธเนน **ปิยนิพนฺธนํ,** ทุสฺสหตาย อปฺปตีตตาย จ **ทุขํ,** อีทิเส สรีเร อสฺสาทโลเภน มหาทุกฺขํ ปจฺจนุภุยฺยมานํ อนวพุชฺฌโนฺต โลโก มธุรคิโทฺธ ขุรธาราเลหกปุริโส วิย ทฏฺฐโพฺพติฯ

อิทานิ เอเต จกฺขาทีนํ โคจรภูตา รูปาทโย วุตฺตา, เต วิเสสโต ปุริสสฺส อิตฺถิปฏิพทฺธา กมนียาติ ตตฺถ สํวโร กาตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิตฺถิรูเป’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิตฺถิรูเป**ติ อิตฺถิยา จตุสมุฏฺฐานิกรูปายตนสงฺขาเต วเณฺณฯ อปิ จ โย โกจิ อิตฺถิยา นิวตฺถสฺส อลงฺการสฺส วา คนฺธวณฺณกาทีนํ วา ปิฬนฺธนมาลานํ วา กายปฏิพโทฺธ วโณฺณ ปุริสสฺส จกฺขุวิญฺญาณสฺส อารมฺมณภาวาย อุปกปฺปติ, สพฺพเมตํ ‘‘อิตฺถิรูป’’เนฺตฺวว เวทิตพฺพํฯ **อิตฺถิสเร**ติ อิตฺถิยา คีตลปิตหสิตรุทิตสเทฺทฯ อปิ จ อิตฺถิยา นิวตฺถวตฺถสฺสปิ อลงฺกตอลงฺการสฺสปิ อิตฺถิปโยคนิปฺผาทิตา เวณุวีณาสงฺขปณวาทีนมฺปิ สทฺทา อิธ อิตฺถิสรคฺคหเณน คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ สโพฺพเปโส ปุริสสฺส จิตฺตํ อากฑฺฒตีติฯ ‘‘อิตฺถิรเส’’ติ ปน ปาฬิยา จตุสมุฏฺฐานิกรสายตนวเสน วุตฺตํฯ อิตฺถิยา กิํการปฏิสฺสาวิตาทิวเสน อสฺสวรโส เจว ปริโภครโส จ อิตฺถิรโสติ เอเกฯ โย ปน อิตฺถิยา โอฏฺฐมํสสมฺมกฺขิตเขฬาทิรโส, โย จ ตาย ปุริสสฺส ทินฺนยาคุภตฺตาทีนํ รโส, สโพฺพเปโส ‘‘อิตฺถิรโส’’เตฺวว เวทิตโพฺพฯ โผฏฺฐเพฺพปิ จ อิตฺถิยา กายสมฺผโสฺส, อิตฺถิสรีราฬฺหานํ วตฺถาลงฺการมาลาทีนํ ผโสฺส ‘‘อิตฺถิโผฏฺฐโพฺพ’’เตฺวว เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ เยสํ อิตฺถิรูเป อิตฺถิสเรติ ปาฬิ, เตสํ อปิ-สเทฺทน อิตฺถิรสสงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อิตฺถิคเนฺธสู**ติ อิตฺถิยา จตุสมุฏฺฐานิกคนฺธายตเนสุฯ อิตฺถิยา สรีรคโนฺธ นาม ทุคฺคโนฺธฯ เอกจฺจา หิ อิตฺถี อสฺสคนฺธินี โหติ, เอกจฺจา เมณฺฑคนฺธินี, เอกจฺจา เสทคนฺธินี, เอกจฺจา โสณิตคนฺธินี, ตถาปิ ตาสุ อนฺธพาโล รชฺชเตวฯ จกฺกวตฺติโน ปน อิตฺถิรตนสฺส กายโต จนฺทนคโนฺธ วายติ, มุขโต อุปฺปลคโนฺธ, อยํ น สพฺพาสํ โหตีติ, อิตฺถิยา สรีเร อารูโฬฺห อาคนฺตุโก อนุลิมฺปนาทิคโนฺธ ‘‘อิตฺถิค

โนฺธ’’ติ เวทิตพฺพํฯ **สารโตฺต**ติ สฺฎฺธุ รโตฺต คธิโต มุจฺฉิโต, อิทํ ปน ปทํ ‘‘อิตฺถิรูเป’’ติอาทีสุปิ โยเชตพฺพํฯ **วิวิธํ วินฺทเต ทุขนฺ**ติ อิตฺถิรูปาทีสุ สราคนิมิตฺตํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ วธพนฺธนาทิวเสน สมฺปรายิกํ ปญฺจวิธพนฺธนาทิวเสน นานปฺปการํ ทุกฺขํ ปฏิลภติฯ

อิตฺถิโสตานิ สพฺพานีติ อิตฺถิยา รูปาทิอารมฺมณานิ สพฺพานิ อนวเสสานิ ปญฺจ ตณฺหาโสตานิ สนฺทนฺติฯ **ปญฺจสู**ติ ปุริสสฺส ปญฺจสุ ทฺวาเรสุฯ **เตส**นฺติ เตสํ ปญฺจนฺนํ โสตานํฯ **อาวรณ**นฺติ สํวรณํ, ยถา อสํวโร น อุปฺปชฺชติ, เอวํ สติสมฺปชญฺญํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา สํวรํ ปวเตฺตตุํ โย สโกฺกติ, โส **วีริยวา** อารทฺธวีริโย อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทายาติ อโตฺถฯ

เอวํ รูปาทิโคจเร ปพฺพชิตสฺส ปฏิปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ คหฏฺฐสฺส ทเสฺสตุํ **‘‘โส อตฺถวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โส อตฺถวา โส ธมฺมโฏฺฐ, โส ทโกฺข โส วิจกฺขโณ**ติ โส ปุคฺคโล อิมสฺมิํ โลเก อตฺถวา, พุทฺธิมา, ธเมฺม ฐิโต, ธเมฺม ทโกฺข, ธเมฺม เฉโก, อนลโส วา วิจกฺขโณ อิติ กตฺตพฺพตาสุ กุสโล นามฯ **กเรยฺย รมมาโนปิ, กิจฺจํ ธมฺมตฺถสํหิต**นฺติ เคหรติยา รมมาโนปิ ธมฺมตฺถสํหิตํ ธมฺมโต อตฺถโต จ อนเปตเมว ตํ ตํ กตฺตพฺพํฯ อนุปฺปนฺนานํ โภคานํ อุปฺปาทนํ, อุปฺปนฺนานํ ปริปาลนํ, ปริโภคญฺจ กเรยฺย, อญฺญมญฺญํ, อวิโรเธน, อญฺญมญฺญํ, อพาธเนน, ติวคฺคตฺถํ อนุยุเญฺชยฺยาติ อธิปฺปาโย ฯ อยญฺจ นโย เยสํ สมฺมาปฏิปตฺติอวิโรเธน ติวคฺคตฺถสฺส วเสน วตฺตติ พิมฺพิสารมหาราชาทีนํ วิย, เตสํ วเสน วุโตฺตฯ น เยสํ เกสญฺจิ วเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อโถ สีทติ สญฺญุตฺตนฺติ ยทิ อิธโลเก สุปสํหิตํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ อตฺถํ ปริคฺคเหตฺวา ฐิตํฯ **วเชฺช กิจฺจํ นิรตฺถก**นฺติ สมฺปรายิกตฺถรหิตํ อนตฺถุปสํหิตํ กิจฺจํ สเจปิ วิสฺสเชฺชยฺย ปริจฺจเชยฺยฯ **น ตํ กิจฺจนฺติ มญฺญิตฺวา, อปฺปมโตฺต วิจกฺขโณ**ติ สติอวิปฺปวาเสน อปฺปมโตฺต วิจารณปญฺญาสมฺภเวน วิจกฺขโณ อนตฺถุปสํหิตํ, ตํ กิจฺจํ มยา น กาตพฺพนฺติ มญฺญิตฺวา วิวเชฺชยฺยฯ

วิวเชฺชตฺวา ปน **ยญฺจ อเตฺถน สญฺญุตฺตํ, ยา จ ธมฺมคตา รติฯ ตํ สมาทาย วเตฺตถา**ติ ยํกิญฺจิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปฺปเภเทน อเตฺถน หิเตน สํยุตฺตํ ตทุภยหิตาวหํ, ยา จ อธิกุสลธมฺมคตา สมถวิปสฺสนาสหิตา รติ, ตทุภยํ สมฺมา อาทิยิตฺวา ปริคฺคหํ กตฺวา วเตฺตยฺยฯ ‘‘สพฺพํ รติํ ธมฺมรติ ชินาตี’’ติ (ธ. ป. ๓๕๔) วจนโต สา หิ เอกํเสน อุตฺตมตฺถสฺส ปาปนโต อุตฺตมา รติ นามฯ

ยํ ปน กามรติสํยุตฺตํ กิจฺจํ นิรตฺถกนฺติ วุตฺตํ, ตสฺสา อนตฺถุปสํหิตภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อุจฺจาวเจหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุจฺจาวเจหี**ติ มหเนฺตหิ เจว ขุทฺทเกหิ จฯ **อุปาเยหี**ติ นเยหิฯ **ปเรสมภิชิคีสตี**ติ ปเรสํ สนฺตกํ อาหริตุํ อิจฺฉติ, ปเร วา สพฺพถา หาเปติ, ชินาเปติ ปรํ หนฺตฺวา, วธิตฺวา อถ โสจยิตฺวา, อาโลปติ สาหสา โย ปเรสํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย ปุคฺคโล กามเหตุ ปเร หนโนฺต, ฆาเตโนฺต, โสเจโนฺต สนฺธิเจฺฉทสนฺธิรุหนปสยฺหาวหาราทีหิ นานุปาเยหิ ปเรสํ สนฺตกํ หริตุํ วายมโนฺต สาหสาการํ กโรติ, อาโลปติ, ชิคีสติ สาปเตยฺยวเสน ปเร หาเปติ, ตสฺส ตํ กิจฺจํ กามรติสนฺนิสฺสิตํ อนตฺถุปสํหิตํ เอกนฺตนิหีนนฺติฯ เอเตน ตปฺปฏิปกฺขโต ธมฺมคตาย รติยา เอกํสโต อุตฺตมภาวํเยว วิภาเวติฯ

อิทานิ ยํ ‘‘เตสมาวรณํ กาตุํ โย สโกฺกตี’’ติ อินฺทฺริยานํ อาวรณํ วุตฺตํ, ตํ อุปาเยน สห วิภาเวโนฺต **‘‘ตจฺฉโนฺต อาณิยา อาณิํ , นิหนฺติ พลวา ยถา’’**ติ อาหฯ ยถา **พลวา** กายพ

เลน, ญาณพเลน จ สมนฺนาคโต ตจฺฉโก รุกฺขทณฺฑคตํ อาณึ นีหริตุกาโม ตโต พลวตึ อาณึ โกเฏโนฺต ตโต นีหรติ, ตถา กุสโล ภิกฺขุ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ วิปสฺสนาพเลน นิหนฺตุกาโม อินฺทฺริเยหิ เอว นิหนฺติฯ

กตเมหิ ปนาติ อาห **“สทฺธ”**นฺติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – อธิโมกฺขลกฺขณํ สทฺธํ, ปคฺคหลกฺขณํ วีริยํ, อวิเกฺขปลกฺขณํ สมาธึ, อุปฏฺฐานลกฺขณํ สตึ, ทสฺสนลกฺขณํ ปญฺญนฺติ อิมานิปิ วิมุตฺติปริปาจกานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวโนฺต วเฑฺฒโนฺต เอเตหิ ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ จกฺขาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อนุนยปฏิฆาทิกิเลสุปฺปตฺติยา ทฺวารภาววิหเนน หนฺตฺวา, อริยมเคฺคน ตทุปนิสฺสเย กิเลเส สมุจฺฉินฺทิตฺวา, ตโต เอว อนีโฆ นิทฺทุโกฺข พฺราหฺมโณ อนุปาทิเสสปรินิพฺพานเมว ยาติ อุปคจฺฉตีติฯ

โส อตฺถวาติ โส ยถาวุโตฺต พฺราหฺมโณ อุตฺตมเตฺถน สมนฺนาคตตฺตา อตฺถวา, ตํ สมฺปาปเก ธเมฺม ฐิตตฺตา **ธมฺมโฏฺฐฯ สเพฺพน สพฺพํ** อนวเสเสน วิธินา อนวเสสํ **พุทฺธสฺส** ภควโต วากฺยภูตํ อนุสาสนึ กตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชิตฺวา ฐิโตฯ ตโต เอว **โส นโร** อุตฺตมปุริโส นิพฺพานสุขญฺจ **เอธติ,** พฺรูเหติ, วเฑฺฒตีติฯ

เอวํ เถเรน อตฺตโน จินฺติตาการวิภาวนาวเสน ปฏิปตฺติยา ปกาสิตตฺตา อิทเมว จสฺส อญฺญาพฺยากรณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปาราปริยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เตลกานิเตฺถรคาถาวณฺณนา

จิรรตฺตํ วตาตาปีติอาทิกา อายสฺมโต เตลกานิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สตฺถุ อภิชาติโต ปุเรตรํเยว สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺมึ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **เตลกานี**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต เหตุสมฺปนฺนตาย กาเม ชิคุจฺฉโนฺต ฆราวาสํ ปหาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วิวฏฺฏชฺฌาสโย ‘‘โก โส ปารงฺคโต โลเก’’ติอาทินา วิโมกฺขปริเยสนํ จรมาโน เต เต สมณพฺราหฺมเณ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉติ, เต น สมฺปายนฺติฯ โส เตน อนาราธิตจิโตฺต วิจรติฯ อถ อมฺหากํ ภควติ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก โลกหิตํ กโรเนฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ โส เอกทิวสํ ภิกฺขูหิ สทฺธึ นิสิโนฺน อตฺตนา อธิคตวิเสสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ตทนุสาเรน อตฺตโน ปฏิปตฺตึ อนุสฺสริตฺวา ตํ สพฺพํ ภิกฺขูนํ อาจิกฺขโนฺต –

๗๔๗. ‘‘จิรรตฺตํ วตาตาปี, ธมฺมํ อนุวิจินฺตยํ;
สมํ จิตฺตสฺส นาลตฺถํ, ปุจฺฉํ สมณพฺราหฺมเณฯ

๗๔๘. ‘‘โก โส ปารงฺคโต โลเก, โก ปโตฺต อมโตคธํ;
กสฺส ธมฺมํ ปฏิจฺฉามิ, ปรมตฺถวิชานนํฯ

๗๔๙. ‘‘อโนฺตวงฺกคโต อาสิ, มโจฺฉว ฆสมามิสํ;
พโทฺธ มหินฺทปาเสน, เวปจิตฺยสุโร ยถาฯ

๗๕๐. ‘‘อญฺฉามิ นํ น มุญฺจามิ, อสฺมา โสกปริทฺทวา;

โก เม พนฺธํ มุญฺจํ โลเก, สโมฺพธิํ เวทยิสฺสติฯ

๗๕๑. ‘‘สมณํ พฺราหฺมณํ วา กํ, อาทิสนฺตํ ปภงฺคุนํ;
กสฺส ธมฺมํ ปฏิจฺฉามิ, ชรามจฺจุปวาหนํฯ

๗๕๒. ‘‘วิจิกิจฺฉากงฺขาคนฺถิตํ, สารมฺภพลสญฺญุตํ;
โกธปฺปตฺตมนตฺถทฺธํ, อภิชปฺปปฺปทารณํฯ

๗๕๓. ‘‘ตณฺหาธนุสมุฏฺฐานํ, เทฺว จ ปนฺนรสายุตํ;
ปสฺส โอรสิกํ พาฬฺหํ, เภตฺวาน ยทิ ติฏฺฐติฯ

๗๕๔. ‘‘อนุทิฏฺฐีนํ อปฺปหานํ, สงฺกปฺปปรเตชิตํ;
เตน วิโทฺธ ปเวธามิ, ปตฺตํว มาลุเตริตํฯ

๗๕๕. ‘‘อชฺฌตฺตํ เม สมุฏฺฐาย, ขิปฺปํ ปจฺจติ มามกํ;
ฉผสฺสายตนี กาโย, ยตฺถ สรติ สพฺพทาฯ

๗๕๖. ‘‘ตํ น ปสฺสามิ เตกิจฺฉํ, โย เมตํ สลฺลมุทฺธเร;
นานารเชฺชน สเตฺถน, นาเญฺญน วิจิกิจฺฉิตํฯ

๗๕๗. ‘‘โก เม อสโตฺถ อวโณ, สลฺลมพฺภนฺตรปสฺสยํ;
อหิํสํ สพฺพคตฺตานิ, สลฺลํ เม อุทฺธริสฺสติฯ

๗๕๘. ‘‘ธมฺมปฺปติ หิ โส เสโฏฺฐ, วิสโทสปฺปวาหโก;
คมฺภีเร ปติตสฺส เม, ถลํ ปาณิญฺจ ทสฺสเยฯ

๗๕๙. ‘‘รหเทหมสฺมิ โอคาโฬฺห, อหาริยรชมตฺติเก;
มายาอุสูยสารมฺภ, ถินมิทฺธมปตฺถเฏฯ

๗๖๐. ‘‘อุทฺธจฺจเมฆถนิตํ, สํโยชนวลาหกํ;
วาหา วหนฺติ กุทฺทิฏฺฐิํ, สงฺกปฺปา ราคนิสฺสิตาฯ

๗๖๑. ‘‘สวนฺติ สพฺพธิ โสตา, ลตา อุพฺภิชฺช ติฏฺฐติ;
เต โสเต โก นิวาเรยฺย, ตํ ลตํ โก หิ เฉจฺฉติฯ

๗๖๒. ‘‘เวลํ กโรถ ภทฺทเนฺต, โสตานํ สนฺนิวารณํ;
มา เต มโนมโย โสตา, รุกฺขํว สหสา ลุเวฯ

๗๖๓. ‘‘เอวํ เม ภยชาตสฺส, อปารา ปารเมสโต;
ตาโณ ปญฺญาวุโธ สตฺถา, อิสิสงฺฆนิเสวิโตฯ

๗๖๔. ‘‘โสปานํ สุคตํ สุทฺธํ, ธมฺมสารมยํ ทฬฺหํ;
ปาทาสิ วุยฺหมานสฺส, มา ภายีติ จ มพฺรวิฯ

๗๖๕. ‘‘สติปฏฺฐานปาสาทํ, อารุยฺห ปจฺจเวกฺขิสํ;
ยํ ตํ ปุเพฺพ อมญฺญิสฺสํ, สกฺกายาภิรตํ ปชํฯ

๗๖๖.ยทา จ มคฺคมทฺทกฺขึ, นาวาย อภิรูหนํ;
อนธิฏฺฐาย อตฺตานํ, ติตฺถมทฺทกฺขิมุตฺตมํฯ

๗๖๗.สลฺลํ อตฺตสมุฏฺฐานํ, ภวเนตฺติปฺปภาวิตํ;
เอเตสํ อปฺปวตฺตาย, เทเสสิ มคฺคมุตฺตมํฯ

๗๖๘.ทีฆรตฺตานุสยิตํ , จิรรตฺตมธิฏฺฐิตํ;
พุโทฺธ เมปานุที คนฺถํ, วิสโทสปฺปวาหโน’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **จิรรตฺตํ วตา**ติ จิรกาลํ วตฯ **อาตาปี**ติ วีริยวา วิโมกฺขธมฺมปริเยสเน อารทฺธวีริโยฯ **ธมฺมํ อนุวิจินฺตยนฺ**ติ ‘‘กีทิโส นุ โข วิโมกฺขธโมฺม, กถํ วา อธิคนฺตโพฺพ’’ติ วิมุตฺติธมฺมํ อนุวิจินโนฺต คเวสโนฺตฯ **สมํ จิตฺตสฺส นาลตฺถํ, ปุจฺฉํ สมณพฺราหฺมเณ**ติ เต เต นานาติตฺถิเย สมณพฺราหฺมเณ วิมุตฺติธมฺมํ ปุจฺฉโนฺต ปกติยา อนุปสนฺตสภาวสฺส จิตฺตสฺส สมํ วูปสมภูตํ วฏฺฏทุกฺขวิสฺสรณํ อริยธมฺมํ นาลตฺถํ นาธิคจฺฉนฺติ อโตฺถฯ

โก โส ปารงฺคโตติอาทิ ปุจฺฉิตาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **โก โส ปารงฺคโต โลเก**ติ อิมสฺมิํ โลเก ติตฺถการปฏิเญฺญสุ สมณพฺราหฺมเณสุ โก นุ โข โส สํสารสฺส ปารํ นิพฺพานํ อุปคโตฯ **โก ปโตฺต อมโตคธ**นฺติ นิพฺพานปติฏฺฐํ วิโมกฺขมคฺคํ โก ปโตฺต อธิคโตติ อโตฺถฯ **กสฺส ธมฺมํ ปฏิจฺฉามี**ติ กสฺส สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา โอวาทธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหามิ ปฏิปชฺชามิฯ **ปรมตฺถวิชานน**นฺติ ปรมตฺถสฺส วิชานนํ, อวิปรีตปฺปวตฺตินิวตฺติโย ปเวเทนฺตนฺติ อโตฺถฯ

อโนฺตวงฺกคโต อาสีติ วงฺกํ วุจฺจติ ทิฏฺฐิคตํ มโนวงฺกภาวโต, สเพฺพปิ วา กิเลสา, อโนฺตติ ปน หทยวงฺกสฺส อโนฺต, หทยพฺภนฺตรคตกิเลสวโงฺก วา อโหสีติ อโตฺถฯ **มโจฺฉว ฆสมามิส**นฺติ อามิสํ ฆสโนฺต ขาทโนฺต มโจฺฉ วิย, คิลพฬิโส มโจฺฉ วิยาติ อธิปฺปาโยฯ **พโทฺธ มหินฺทปาเสน, เวปจิตฺยสุโร ยถา**ติ มหินฺทสฺส สกฺกสฺส ปาเสน พโทฺธ ยถา เวปจิตฺติ อสุรินฺโท อเสริวิหารี มหาทุกฺขปฺปโตฺต, เอวมหํ ปุเพฺพ กิเลสปาเสน พโทฺธ อาสิํ, อเสริวิหารี มหาทุกฺขปฺปโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ

อญฺฉามีติ อากฑฺฒามิฯ **น**นฺติ กิเลสปาสํฯ **น มุญฺจามี**ติ น โมเจมิฯ **อสฺมา โสกปริทฺทวา**ติ อิมสฺมา โสกปริเทววฏฺฏโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถาปาเสน พโทฺธ มิโค สูกโร วา โมจนุปายํ อชานโนฺต ปริปฺผนฺทมาโน ตํ อาวิญฺฉโนฺต พนฺธนํ ทฬฺหํ กโรติ, เอวํ อหํ ปุเพฺพ กิเลสปาเสน ปฏิมุโกฺก โมจนุปายํ อชานโนฺต กายสเญฺจตนาทิวเสน ปริปฺผนฺทมาโน ตํ น โมเจสิํ, อญฺญทตฺถุ ตํ ทฬฺหํ กโรโนฺต โสกาทินา ปรํ กิเลสํ เอว ปาปุณินฺติฯ **โก เม พนฺธํ มุญฺจํ โลเก, สโมฺพธิํ เวทยิสฺสตี**ติ อิมสฺมิํ โลเก เอตํ กิเลสพนฺธเนน พนฺธํ มุญฺจโนฺต สมฺพุชฺฌติ เอเตนาติ ‘‘สโมฺพธี’’ติ ลทฺธนามํ วิโมกฺขมคฺคํ โก เม เวทยิสฺสติ อาจิกฺขิสฺสตีติ อโตฺถฯ ‘‘พนฺธมุญฺจ’’นฺติปิ ปฐนฺติ, พนฺธา, พนฺธสฺส วา โมจกํ สโมฺพธินฺติ โยชนาฯ

อาทิสนฺตนฺติ เทเสนฺตํฯ **ปภงฺคุน**นฺติ ปภญฺชนํ กิเลสานํ วิทฺธํสนํ , ปภงฺคุนํ วา ธมฺมปฺปวตฺติํ อาทิสนฺตํ กเถนฺตํ ชราย มจฺจุโน จ ปวาหนํ กสฺส ธมฺมํ ปฏิจฺฉามิฯ ‘‘ปฏิปชฺชามี’’ติ วา ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **วิจิกิจฺฉากงฺขาคนฺถิต**นฺติ ‘‘อโหสิํ นุ โข อหมตีตมทฺธาน’’นฺติ อาทินยปฺปวตฺตาย (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) วิจิกิจฺฉาย อาสปฺปนปริสปฺปนาการวุตฺติยา กงฺขาย จ คนฺถิตํฯ **สารมฺภพลสญฺญุต**นฺติ กรณุตฺตริยกรณลกฺขเณน พลปฺปเตฺตน สารเมฺภน ยุตฺตํฯ **โกธปฺปตฺตมนตฺถทฺธ**นฺติ สพฺพตฺถ โกเธน ยุตฺตมนสา ถทฺธภาวํ คตํ อภิชปฺปปฺปทา

รณํฯ อิจฺฉิตาลาภาทิวเสน หิ ตณฺหา สตฺตานํ จิตฺตํ ปทาเลนฺตี วิย ปวตฺตติฯ ทูเร ฐิตสฺสาปิ วิชฺฌนุปายตาย ตณฺหาว ธนุ สมุฏฺฐาติ อุปฺปชฺชติ เอตสฺมาติ **ตณฺหาธนุสมุฏฺฐานํ,** ทิฏฺฐิสลฺลํฯ ตํ ปน ยสฺมา วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ, ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ ตึสปฺปเภทํ, ตสฺมา วุตฺตํ **"เทฺว จ ปนฺนรสายุต"**นฺติ, ทฺวิกฺขตฺตุํ ปนฺนรสเภทวนฺตนฺติ อโตฺถฯ **ปสฺส โอรสิกํ พาฬฺหํ, เภตฺวาน ยทิ ติฏฺฐตี**ติ ยํ อุรสมฺพนฺธนียตาย โอรสิกํ พาฬฺหํ พลวตรํ เภตฺวาน หทยํ วินิวิชฺฌิตฺวา ตสฺมิํเยว หทเย ติฏฺฐติ, ตํ ปสฺสาติ อตฺตานเมว อาลปติฯ

อนุทิฏฺฐีนํ อปฺปหานนฺติ อนุทิฏฺฐิภูตานํ เสสทิฏฺฐีนํ อปฺปหานการณํฯ ยาว หิ สกฺกายทิฏฺฐิ สนฺตานโต น วิคจฺฉติ, ตาว สสฺสตทิฏฺฐิอาทีนํ อปฺปหานเมวาติฯ **สงฺกปฺปปรเตชิต**นฺติ สงฺกเปฺปน มิจฺฉาวิตเกฺกน ปเร ปรชเน นิสฺสยลกฺขณํ ปติปติเต เตชิตํ อุสฺสาหิตํฯ **เตน วิโทฺธ ปเวธามี**ติ เตน ทิฏฺฐิสเลฺลน ยถา หทยํ อาหจฺจ ติฏฺฐติ, เอวํ วิโทฺธ ปเวธามิ สงฺกปฺปามิ สสฺสตุเจฺฉทาทิวเสน อิโต จิโต จ ปริวฏฺฏามิฯ **ปตฺตํว มาลุเตริต**นฺติ มาลุเตน วายุนา เอริตํ วณฺฏโต มุตฺตํ ทุมปตฺตํ วิยฯ

อชฺฌตฺตํ เม สมุฏฺฐายาติ ยถา โลเก สลฺลํ นาม พาหิรโต อุฏฺฐาย อชฺฌตฺตํ นิมฺมเถตฺวา พาธติ, น เอวมิทํฯ อิทํ ปน อชฺฌตฺตํ เม มม อตฺตภาเว สมุฏฺฐาย โส อตฺตภาวสญฺญิโต ฉผสฺสายตนกาโย ยถา **ขิปฺปํ** สีฆํ **ปจฺจติ,** ฑยฺหติฯ ยถา กิํ? อคฺคิ วิย สนิสฺสยฑาหโก ตํเยว **มามกํ** มม สนฺตกํ อตฺตภาวํ ฑหโนฺต ยตฺถ อุปฺปโนฺน, ตเตฺถว **สรติ** ปวตฺตติฯ

ตํ น ปสฺสามิ เตกิจฺฉนฺติ ตาทิสาย ติกิจฺฉาย นิยุตฺตตาย เตกิจฺฉํ สลฺลกตฺตํ ภิสกฺกํ ตํ น ปสฺสามิฯ **โย เมตํ สลฺลมุทฺธเร**ติ โย ภิสโกฺก เอตํ ทิฏฺฐิสลฺลํ กิเลสสลฺลญฺจ อุทฺธเรยฺย, อุทฺธรโนฺต จ **นานารชฺชน** รชฺชุสทิสสงฺขาตาย เอสนิสลากาย ปเวเสตฺวาน **สเตฺถน** กนฺติตฺวา **นาเญฺญน** มนฺตาคทปฺปโยเคน **วิจิกิจฺฉิตํ** สลฺลํ ติกิจฺฉิตุํ สกฺกาติ อาหริตฺวา โยเชตพฺพํฯ วิจิกิจฺฉิตนฺติ, จ นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ สพฺพสฺสปิ กิเลสสลฺลสฺส วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อสโตฺถติ สตฺถรหิโตฯ **อวโณ**ติ วเณน วินาฯ **อพฺภนฺตรปสฺสย**นฺติ อพฺภนฺตรสงฺขาตํ หทยํ นิสฺสาย ฐิตํฯ **อหิํส**นฺติ อปีเฬโนฺตฯ "อหิํสา"ติ จ ปาโฐ, อหิํสาย อปีฬเนนาติ อโตฺถฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – โก นุ โข กิญฺจิ สตฺถํ อคฺคเหตฺวา วณญฺจ อกโรโนฺต ตโต เอว สพฺพคตฺตานิ อพาเธโนฺต มม หทยพฺภนฺตรคตํ ปีฬาชนนโต อโนฺต ตุทนโต อโนฺต รุทฺธนโต จ ปรมเตฺถเนว สลฺลภูตํ กิเลสสลฺลํ อุทฺธริสฺสตีติฯ

เอวํ ทสหิ คาถาหิ ปุเพฺพ อตฺตนา จินฺติตาการํ ทเสฺสตฺวา ปุนปิ ตํ ปการนฺตเรน ทเสฺสตุํ **"ธมฺมปฺปติ หิ โส เสโฏฺฐ"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ธมฺมปฺปตี**ติ ธมฺมนิมิตฺตํ ธมฺมเหตุฯ **หี**ติ นิปาตมตฺตํฯ **โส เสโฏฺฐ**ติ โส ปุคฺคโล อุตฺตโมฯ **วิสโทสปฺปวาหโก**ติ **โย มยฺหํ** ราคาทิกิเลสสฺส ปวาหโก อุจฺฉินฺนโกฯ **คมฺภีเร ปติตสฺส เม, ถลํ ปาณิญฺจ ทสฺสเย**ติ โก นุ โข อติคมฺภีเร สํสารมโหเฆ ปติตสฺส มยฺหํ "มา ภายี"ติ อสฺสาเสโนฺต นิพฺพานถลํ ตํสมฺปาปกํ อริยมคฺคหตฺถญฺจ ทเสฺสยฺยฯ

รหเทหมสฺมิ โอคาโฬฺหติ มหติ สํสารรหเท อหมสฺมิ สสีสํ นิมุชฺชนวเสน โอติโณฺณ อนุปวิโฏฺฐฯ **อหาริยรชมตฺติเก**ติ อปเนตุํ อสกฺกุเณยฺเย ราคาทิรโช มตฺติกา กทฺทโม เอตสฺสาติ อหาริยรชมตฺติโก, รหโทฯ ตสฺมิํ รหทสฺมิํฯ "อหาริยรชมนฺติเก"ติ วา ปาโฐ, อนฺติเก ฐิตราคาทีสุ ทุนฺนีหรณียราคาทิรเชติ อโตฺถฯ สนฺตโทสปฏิจฺฉาทนลกฺขณา **มายา,** ปรสมฺปตฺติอสหนลกฺขณา **อุสูยา,** กรณุตฺตริยกรณลกฺขโณ **สารโมฺภ,** จิตฺตาลสิยลกฺขณํ **ถินํ,** กายาลสิ

ยลกฺขณํ **มิทฺธ**นฺติ อิเม ปาปธมฺมา ปตฺถฏา ยํ รหทํ, ตสฺมึ มายาอุสูยสารมฺภถินมิทฺธมปตฺถเฏ, มกาโร เจตฺถ ปทสนฺธิกโร วุตฺโตฯ ยถาวุตฺเตหิ อิเมหิ ปาปธมฺเมหิ ปตฺถเฏติ อตฺโถฯ

อุทฺธจฺจเมฆถนิตํ, สํโยชนวลาหกนฺติ วจนวิปลฺลาเสน วุตฺตํ, ภนฺตสภาวํ อุทฺธจฺจํ เมฆถนิตํ เมฆคชฺชิตํ เอเตสนฺติ อุทฺธจฺจเมฆถนิตาฯ ทสวิธา สํโยชนา เอว วลาหกา เอเตสนฺติ สํโยชนวลาหกาฯ **วาหา** มหาอุทกวาหสทิสา ราคนิสฺสิตา มิจฺฉาสงฺกปฺปา อสุภาทีสุ ฐิตา **กุทฺทิฏฺฐึ** มํ **วหนฺติ** อปายสมุทฺทเมว อุทฺทิสฺส กฑฺฒนฺตีติ อตฺโถฯ

สวนฺติ สพฺพธิ โสตาติ ตณฺหาโสโต, ทิฏฺฐิโสโต, มานโสโต, อวิชฺชาโสโต, กิเลสโสโตติ อิเม ปญฺจปิโสตา จกฺขุทฺวาราทีนํ วเสน สเพฺพสุ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ สวนโต ‘‘รูปตณฺหา…เป…. ธมฺมตณฺหา’’ติอาทินา (วิภ. ๒๐๔, ๒๓๒) สพฺพภาเคหิ วา สวนโต สพฺพธิ สวนฺติฯ **ลตา**ติ ปลิเวฐนเฏฺฐน สํสิพฺพนเฏฺฐน ลตา วิยาติ ลตา, ตณฺหาฯ **อุพฺภิชฺช ติฏฺฐตี**ติ ฉหิ ทฺวาเรหิ อุพฺภิชฺชิตฺวา รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ติฏฺฐติฯ **เต โสเต**ติ ตณฺหาทิเก โสเต มม สนฺตาเน สนฺทเนฺต มคฺคเสตุพนฺธเนน โก ปุริสวิเสโส นิวาเรยฺย, **ตํ ลต**นฺติ ตณฺหาลตํ, มคฺคสเตฺถน โก **เฉจฺฉติ** ฉินฺทิสฺสติฯ

เวลํ กโรถาติ เตสํ โสตานํ เวลํ เสตุํ กโรถ สนฺนิวารณํฯ **ภทฺทเนฺต**ติ อาลปนาการทสฺสนํฯ **มา เต มโนมโย โสโต**ติ อุทกโสโต โอฬาริโก, ตสฺส พาลมหาชเนนปิ เสตุํ กตฺวา นิวารณํ สกฺกาฯ อยํ ปน มโนมโย โสโต สุขุโม ทุนฺนิวารโณฯ โส ยถา อุทกโสโต วฑฺฒโนฺต กูเล ฐิตํ รุกฺขํ ปาเตตฺวาว นาเสติ, เอวํ ตุเมฺห อปายตีเร ฐิเต ตตฺถ สหสา ปาเตตฺวา อปายสมุทฺทํ ปาเปโนฺต **มา ลุเว** มา วินาเสยฺย มา อนยพฺยสนํ ปาเปยฺยาติ อตฺโถฯ

เอวํ อยํ เถโร ปุริมตฺตภาเว ปริมทฺทิตสงฺขารตฺตา ญาณปริปากํ คตตฺตา ปวตฺติทุกฺขํ อุปธาเรโนฺต ยถา วิจิกิจฺฉาทิเก สํกิเลสธเมฺม ปริคฺคณฺหิ, ตมาการํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ชาตสํเวโค กึกุสลคเวสี สตฺถุ สนฺติกํ คโต ยํ วิเสสํ อธิมุจฺจิ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอวํ เม ภยชาตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํ เม ภยชาตสฺสา**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรน สํสาเร ชาตภยสฺส **อปารา** โอริมตีรโต สปฺปฏิภยโต สํสารวฏฺฏโต ‘‘กถํ นุ โข มุเญฺจยฺย’’นฺติ **ปารํ** นิพฺพานํ, **เอสโต** คเวสโต, **ตาโณ** สเทวกสฺส โลกสฺส ตาณภูโต กิเลสสมุเจฺฉทนี ปญฺญา อาวุโธ เอตสฺสาติ **ปญฺญาวุโธ**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอเตฺถน สตฺตานํ ยถารหํ อนุสาสนโต **สตฺถา,** อิสิสเงฺฆน อคฺคสาวกาทิอริยปุคฺคลสมูเหน นิเสวิโต ปยิรุปาสิโต **อิสิสงฺฆนิเสวิโต, โสปาน**นฺติ เทสนาญาเณน สุฏฺฐุ กตฺตา อภิสงฺขตตฺตา **สุกตํ,** อุปกฺกิเลสวิรหิตโต **สุทฺธํ,** สทฺธาปญฺญาทิสารภูตํ **ธมฺมสารมยํ** ปฏิปเกฺขหิ อจลนียโต **ทฬฺหํ,** วิปสฺสนาสงฺขาตํ โสปานํ มโหเฆน วุยฺหมานสฺส มยฺหํ สตฺถา ปาทาสิ, ททโนฺต จ ‘‘อิมินา เต โสตฺถิ ภวิสฺสตี’’ติ สมสฺสาเสโนฺต **มา ภายีติ จ อพฺรวิ,** กเถสิฯ

สติปฏฺฐานปาสาทนฺติ เตน วิปสฺสนาโสปาเนน กายานุปสฺสนาทินา ลทฺธพฺพจตุพฺพิธสามญฺญผลวิเสเสน จตุภูมิสมฺปนฺนํ สติปฏฺฐานปาสาทํ อารุหิตฺวา **ปจฺจเวกฺขิสํ** จตุสจฺจธมฺมํ มคฺคญาเณน ปติอเวกฺขึ ปฏิวิชฺฌึฯ **ยํ ตํ ปุเพฺพ อมญฺญิสฺสํ, สกฺกายาภิรตํ ปช**นฺติ เอวํ ปฏิวิทฺธสโจฺจ ยํ สกฺกาเย ‘‘อหํ มมา’’ติ อภิรตํ ปชํ ติตฺถิยชนํ เตน ปริกปฺปิตอตฺตานญฺจ ปุเพฺพ สารโต อมญฺญิสฺสํฯ **ยทา จ มคฺคมทฺทกฺขึ, นาวาย อภิรูหน**นฺติ อริยมคฺคนาวาย อภิรุหนูปายภูตํ ยทา วิปสฺสนามคฺคํ ยาถาวโต อทฺทกฺขึฯ ตโต ปฏฺฐาย ตํ ติตฺถิยชนํ อตฺตานญฺจ **อนธิฏฺฐาย** จิเตฺต อฏฺฐเปตฺวา อคฺคเหตฺวา **ติตฺถํ** นิพฺพานสงฺขาตสฺส อมตมหาปารสฺส ติตฺถ

ภูตํ อริยมคฺคทสฺสนํ สเพฺพหิ มเคฺคหิ สเพฺพหิ กุสลธเมฺมหิ อุกฺกฏฺฐํ อทฺทกฺขึ, ยาถาวโต อปสฺสินฺติ อโตฺถฯ

เอวํ อตฺตโน อนุตฺตรํ มคฺคาธิคมํ ปกาเสตฺวา อิทานิ ตสฺส เทสกํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ โถเมโนฺต **"สลฺลํ อตฺตสมุฏฺฐาน"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สลฺล**นฺติ ทิฏฺฐิมานาทิกิเลสสลฺลํฯ **อตฺตสมุฏฺฐาน**นฺติ "อห"นฺติ มานฏฺฐานตาย "อตฺตา"ติ จ ลทฺธนาเม อตฺตภาเว สมุฏฺฐิตํฯ **ภวเนตฺติปฺปภาวิต**นฺติ ภวตณฺหาสมุฏฺฐิตํ ภวตณฺหาสนฺนิสฺสยํฯ สา หิ ทิฏฺฐิมานาทีนํ สมฺภโวฯ **เอเตสํ อปฺปวตฺตายา**ติ ยถาวุตฺตานํ ปาปธมฺมานํ อปฺปวตฺติยา อนุปฺปาทายฯ **เทเสสิ มคฺคมุตฺตม**นฺติ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ตทุปายญฺจ วิปสฺสนามคฺคํ กเถสิฯ

ทีฆรตฺตานุสยิตนฺติ อนมตเคฺค สํสาเร จิรกาลํ สนฺตาเน อนุ อนุ สยิตํ การณลาเภน อุปฺปชฺชนารหภาเวน ถามคตํ, ตโต จ จิรรตฺตํ **อธิฏฺฐิตํ** สนฺตานํ อชฺฌารุยฺห ฐิตํฯ **คนฺถ**นฺติ อภิชฺฌากายคนฺถาทึ มม สนฺตาเน คนฺถภูตํ กิเลสวิสโทสํ ปวาหโน **พุโทฺธ** ภควา อตฺตโน เทสนานุภาเวน **อปานุที** ปริชหาเปสิ, คเนฺถสุ หิ อนวเสสโต ปหีเนสุ อปฺปหีโน นาม กิเลโส นตฺถีติฯ

เตลกานิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. รฏฺฐปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปสฺส จิตฺตกตนฺติอาทิกา อายสฺมโต รฏฺฐปาลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว หํสวตีนคเร คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต ปิตุ อจฺจเยน ฆราวาเส ปติฏฺฐิโต รตนโกฏฺฐาคารกมฺมิเกน ทสฺสิตํ อปริมาณํ กุลวํสานุคตํ ธนํ ทิสฺวา "อิมํ เอตฺตกํ ธนราสึ มยฺหํ ปิตุอยฺยกปยฺยกาทโย อตฺตนา สทฺธึ คเหตฺวา คนฺตุํ นาสกฺขึสุ, มยา ปน คเหตฺวา คนฺตุํ วฏฺฏตี"ติ จิเนฺตตฺวา กปณทฺธิกาทีนํ มหาทานํ อทาสิฯ โส อภิญฺญาลาภึ เอกํ ตาปสํ อุปฏฺฐหโนฺต เตน เทวโลกาธิปเจฺจ นิโยชิโต ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวโนฺต ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลเก ภินฺนํ รฏฺฐํ สนฺธาเรตุํ สมตฺถสฺส กุลสฺส เอกปุตฺตโก หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ

เตน จ สมเยน ปทุมุตฺตโร ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก เวเนยฺยสเตฺต นิพฺพานมหานครสงฺขาตํ เขมนฺตภูมึ สมฺปาเปสิฯ อถ โส กุลปุโตฺต อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปริสปริยเนฺต นิสีทิฯ เตน โข ปน สมเยน สตฺถา เอกํ ภิกฺขุํ สทฺธาปพฺพชิตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ ตํ ทิสฺวา โส ปสนฺนมานโส ตทตฺถาย จิตฺตํ ฐเปตฺวา สตสหสฺสภิกฺขุปริวุตสฺส ภควโต มหตา สกฺกาเรน สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนนฺตราเยน อิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา "อนาคเต โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน สทฺธาปพฺพชิตานํ อเคฺค ภวิสฺสตี"ติ พฺยากาสิฯ โส สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ วนฺทิตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิโต เทฺวนวุเต กเปฺป ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล สตฺถุ เวมาติกภาติเกสุ ตีสุ ราชปุเตฺตสุ สตฺถารํ อุปฏฺฐหเนฺตสุ เตสํ ปุญฺญกิริยาย กิจฺจํ อกาสิฯ

เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ตํ ตํ พหุํ กุสลํ อุปจินิตฺวา สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุรุรฏฺเฐ ถุลฺลโกฏฺฐิกนิคเม รฏฺฐปาลเสฏฺฐิโน เคเห นิพฺพตฺติ, ตสฺส ภินฺนํ รฏฺฐํ สนฺธาเรตุํ สมตฺถ กุเล นิพฺพตฺตตฺตา **รฏฺฐปาโล**ติ วํสานุคตเมว นามํ อโหสิฯ โส มหตา ปริวาเรน วฑฺฒนฺโต อนุกฺกเมน โยพฺพนปฺปตฺโต มาตาปิตูหิ ปติรูเปน ทาเรน สํโยชิโต มหนฺตํ จ ยเส ปติฏฺฐาปิโต ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสํ สมฺปตฺตึ ปจฺจนุโภติฯ อถ ภควา กุรุรฏฺเฐ ชนปทจาริกํ จรนฺโต ถุลฺลโกฏฺฐิกํ อนุปาปุณิฯ ตํ สุตฺวา รฏฺฐปาโล กุลปุตฺโต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตุกาโม สตฺตาหํ ภตฺตจฺเฉทํ กตฺวา กิเจฺฉน กสิเรน มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา สตฺถุ อาณตฺติยา อญฺญตรสฺส เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา โยนิโสมนสิกาเรน กมฺมํ กโรนฺโต วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒.๙๗-๑๑๑) –

‘‘ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
วรนาโค มยา ทินฺโน, อีสาทนฺโต อุรูฬฺหวาฯ

‘‘เสตจฺฉตฺโต ปโสภิโต, สกปฺปโน สหตฺถิโป;
อคฺฆาเปตฺวาน ตํ สพฺพํ, สงฺฆารามํ อการยึฯ

‘‘จตุปญฺญาสสหสฺสานิ, ปาสาเท การยึ อหํ;
มโหฆทานํ กริตฺวาน, นิยฺยาเทสึ มเหสิโนฯ

‘‘อนุโมทิ มหาวีโร, สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล;
สเพฺพ ชเน หาสยนฺโต, เทเสสิ อมตํ ปทํฯ

‘‘ตํ เม พุทฺโธ วิยากาสิ, ชลชุตฺตรนามโก;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘จตุปญฺญาสสหสฺสานิ, ปาสาเท การยี อยํ;
กถยิสฺสามิ วิปากํ, สุโณถ มม ภาสโตฯ

‘‘อฏฺฐารสสหสฺสานิ, กูฏาคารา ภวิสฺสเร;
พฺยมฺหุตฺตมมฺหิ นิพฺพตฺตา, สพฺพโสณฺณมยา จ เตฯ

‘‘ปญฺญาสกฺขตฺตุํ เทวินฺโท, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
อฏฺฐปญฺญาสกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘เทวโลกา จวิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
อเฑฺฒ กุเล มหาโภเค, นิพฺพตฺติสฺสติ ตาวเทฯ

‘‘โส ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
รฏฺฐปาโลติ นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘ปธานปหิตโตฺต โส, อุปสโนฺต นิรูปธิ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘อุฏฺฐาย อภินิกฺขมฺม, ชหิตา โภคสมฺปทา;
เขฬปิเณฺฑว โภคมฺหิ, เปมํ มยฺหํ น วิชฺชติฯ

‘‘วีริยํ เม ธุรโธรยฺหํ, โยคเกฺขมาธิวาหนํ;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส, วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม;
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถารํ อนุชานาเปตฺวา มาตาปิตโร ปสฺสิตุํ ถุลฺลโกฏฺฐิกํ คนฺตฺวา, ตตฺถ สปทานํ ปิณฺฑาย จรโนฺต ปิตุ นิเวสเน อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ ลภิตฺวา ตํ อมตํ วิย ปริภุญฺชโนฺต, ปิตรา นิมนฺติโต สฺวาตนาย อธิวาเสตฺวา, ทุติยทิวเส ปิตุ นิเวสเน ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา อลงฺกตปฏิยเตฺต อิตฺถาคารชเน อุปคนฺตฺวา ‘‘กีทิสา นาม ตา, อยฺยปุตฺต, อจฺฉราโย, ยาสํ ตฺวํ เหตุ พฺรหฺมจริยํ จรสี’’ติอาทีนิ (ม. นิ. ๒.๓๐๑) วตฺวา, ปโลภนกมฺมํ กาตุํ อารเทฺธ ตสฺส อธิปฺปายํ ปริวเตฺตตฺวา อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมํ กเถโนฺต –

๗๖๙. ‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ พิมฺพํ, อรุกายํ สมุสฺสิตํ;
อาตุรํ พหุสงฺกปฺปํ, ยสฺส นตฺถิ ธุวํ ฐิติฯ

๗๗๐. ‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ รูปํ, มณินา กุณฺฑเลน จ;
อฏฺฐึ ตเจน โอนทฺธํ, สห วเตฺถหิ โสภติฯ

๗๗๑. ‘‘อลตฺตกกตา ปาทา, มุขํ จุณฺณกมกฺขิตํ;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

๗๗๒. ‘‘อฏฺฐาปทกตา เกสา, เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

๗๗๓. ‘‘อญฺชนีว นวา จิตฺตา, ปูติกาโย อลงฺกโต;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

๗๗๔. ‘‘โอทหิ มิคโว ปาสํ, นาสทา วาคุรํ มิโค;
ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉาม, กนฺทเนฺต มิคพนฺธเกฯ

๗๗๕. ‘‘ฉิโนฺน ปาโส มิควสฺส, นาสทา วาคุรํ มิโค;
ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉาม, โสจเนฺต มิคลุทฺทเก’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **จิตฺตกต**นฺติ จิตฺตํ กตํ จิตฺตกตํ, วตฺถาภรณมาลาทีหิ วิจิตฺตํ กตนฺติ อโตฺถฯ **พิมฺพ**นฺติ ทีฆาทิภาเวน ยุตฺตฏฺฐาเนสุ ทีฆาทีหิ องฺคปจฺจเงฺคหิ มณฺฑิตํ อตฺตภาวํฯ **อรุกาย**นฺติ นวนฺนํ วณมุขานํ โลมกูปานญฺจ วเสน วิสฺสนฺทมานอสุจึ, สพฺพโส จ อรุภูตํ วณภูตํ อรูนํ วา กายํฯ **สมุสฺสิต**นฺติ ตีหิ อฏฺฐิสเตหิ สมุสฺสิตํฯ **อาตุร**นฺติ สพฺพกาลํ อิริยาปถนฺตราทีหิ ปริหริตพฺพตาย นิจฺจํ คิลานํฯ **พหุสงฺกปฺป**นฺติ พาลชเนน อภูตํ อาโรเปตฺวา พหุธา สงฺกปฺปิตพฺพํฯ **ยสฺส**

นตฺถิ ธุวํ ฐิตีติ ยสฺส กายสฺส ธุวภาโว ฐิติสภาโว นตฺถิ, เอกํสโต เภทนวิกิรณวิทฺธํสนธ โมฺมเยวฯ ตํ **ปสฺสา**ติ สมีเป ฐิตํ ชนํ, อตฺตานเมว วา สนฺธาย วทติฯ

รูปนฺติ สรีรํฯ สรีรมฺปิ หิ ‘‘อฏฺฐิญฺจ ปฏิจฺจ, นฺหารุญฺจ ปฏิจฺจ, มํสญฺจ ปฏิจฺจ, จมฺมญฺจ ปฏิจฺจ, อากาโส ปริวาริโต ‘รูปเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐๖) รูปนฺติ วุจฺจติฯ **มณินา กุณฺฑเลน จา**ติ สีสูปคาทิอาภรณคเตน มณินา กุณฺฑเลน จิตฺตกตํฯ **อฏฺฐึ ตเจน โอนทฺธ**นฺติ อลฺลจเมฺมน ปริโยนทฺธํ อติเรกติสตปเภทํ อฏฺฐึ ปสฺสาติ โยชนาฯ กุณฺฑเลน จาติ **จ**-สเทฺทน เสสาภรณาลงฺกาเร สงฺคณฺหาติฯ **สห วเตฺถหิ โสภตี**ติ ตยิทํ รูปํ มณินา จิตฺตกตมฺปิ วเตฺถหิ ปฏิจฺฉาทิตเมว โสภติ, น อปฏิจฺฉาทิตนฺติ อโตฺถฯ เย ปน ‘‘อฏฺฐิตเจนา’’ติ ปฐนฺติ, เตสํ อฏฺฐิตเจนํ โอนทฺธํ โสภติ, โอนทฺธตฺตา อฏฺฐิตเจนาติ อโตฺถฯ

อลตฺตกกตาติ อลตฺตเกน กตรญฺชนา ลาขาย สํรญฺชิตาฯ **ปาทา**ติ จรณาฯ **มุขํ จุณฺณกมกฺขิต**นฺติ มุขํ จุณฺณเกน มกฺขิตํ, ยํ มณฺฑนมนุยุตฺตา สาสปกเกฺกน มุขปีฬกาทีนิ หริตฺวา โลณมตฺติกาย ทุฏฺฐโลหิตํ หริตฺวา มุขจุณฺณกวิเลปนํ กโรนฺติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อลนฺติ พาลสฺส** อนฺธปุถุชฺชนสฺส **โน จ ปารคเวสิโน** วฏฺฏาภิรตสฺส **โมหาย** สโมฺมหนาย สมตฺถํ ตสฺส จิตฺตํ โมเหตุํ ปริยตฺตํ, ปารคเวสิโน ปน วิวฏฺฏาภิรตสฺส โน อลํ น ปริยตฺตํฯ

อฏฺฐาปทกตาติ อฏฺฐปทากาเรน กตา สญฺจิตา ปุริมภาเค เกเส กเปฺปตฺวา นลาฏสฺส ปฏิจฺฉาทนวเสน กตา เกสรจนา อฏฺฐปทํ นาม, ยํ ‘‘อลก’’นฺติปิ วุจฺจติฯ **เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา**ติ อุโภปิ นยนานิ อโนฺต ทฺวีสุ อเนฺตสุ จ ยถา อญฺชนจฺฉายา ทิสฺสติ, เอวํ อญฺชิตญฺชนานิฯ

อญฺชนีว นวา จิตฺตา, ปูติกาโย อลงฺกโตติ ยถา อญฺชนี อญฺชนนาฬิกา นวา อภินวา มาลากมฺมมกรทนฺตาทิวเสน จิตฺตา พหิ มฏฺฐา อุชฺชลา ทสฺสนียา, อโนฺต ปน น ทสฺสนียา โหติ, เอวเมว ตาสํ กาโย นฺหานพฺภญฺชนวตฺถาลงฺกาเรหิ อลงฺกโต พหิ อุชฺชโล, อโนฺต ปน ปูติ นานปฺปการอสุจีหิ ภริโต ติฏฺฐตีติ อโตฺถฯ

โอทหีติ โอเฑฺฑสิฯ **มิคโว**ติ, มิคลุทฺทโกฯ **ปาส**นฺติ, ทณฺฑวาคุรํฯ **นาสทา**ติ น สงฺฆเฏฺฏสิฯ **วาคุร**นฺติ ปาสํฯ **นิวาป**นฺติ มิคานํ ขาทนตฺถาย ขิตฺตํ ติณาทิฆาสํฯ อุปมา โข อยํ เถเรน กตา อตฺถสฺส วิญฺญาปนายฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยถา มิคานํ มารณตฺถาย ทณฺฑวาคุรํ โอเฑฺฑตฺวา ตตฺถ นิวาปํ วิกิริย มิคลุทฺทเก นิลีเน ฐิเต ตเตฺถโก ชวปรกฺกมสมฺปโนฺน เฉโก มิโค ปาสํ อผุสโนฺต เอว ยถาสุขํ นิวาปํ ขาทิตฺวา, ‘‘วเญฺจสิ วต มิโค’’ติ มิคลุทฺทเก วิรวเนฺต เอว คจฺฉติฯ อปโร มิโค พลวา เฉโก ชวสมฺปโนฺนว ตตฺถ คนฺตฺวา นิวาปํ ขาทิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปาสํ ฉินฺทิตฺวา, ‘‘วเญฺจสิ วต มิโค, ปาโส ฉิโนฺน’’ติ มิคลุทฺทเก โสจเนฺต เอว คจฺฉติ, เอวํ มยมฺปิ ปุเพฺพ ปุถุชฺชนกาเล มาตาปิตูหิ อาสชฺชนตฺถาย นิยฺยาทิเต โภเค ภุญฺชิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ อสชฺชมานา นิกฺขนฺตาฯ อิทานิ ปน สพฺพโส ฉินฺนกิเลสา อปาสา หุตฺวา ฐิตา, เตหิ ทินฺนโภชนํ ภุญฺชิตฺวา เตสุ โสจเนฺตสุ เอว คจฺฉามาติฯ

เอวํ เถโร มิคลุทฺทกํ วิย มาตาปิตโร, หิรญฺญสุวณฺณํ อิตฺถาคารญฺจ วาคุรชาลํ วิย, อตฺตนา ปุเพฺพ ภุตฺตโภเค จ อิทานิ ภุตฺตโภชนญฺจ นิวาปติณํ วิย, อตฺตานํ มหามิคํ วิย จ กตฺวา ทเสฺสติฯ อิมา คาถา วตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา รโญฺญ โกรพฺยสฺส มิคาชินอุยฺยาเน มงฺคลสิลาปเฏฺฏ นิสีทิฯ เถรสฺส กิร ปิตา สตฺตสุ ทฺวารโกฏฺฐเกสุ อคฺคฬํ ทาเปตฺวา มเลฺล อาณาเปสิ ‘‘นิกฺขมิตุํ มา เทถ, กาสายานิ อปเนตฺวา เสตกานิ นิวาเสถา’’ติ, ตสฺมา เถโร อากาเสน อ

คมาสิฯ อถ ราชา โกรโพฺย เถรสฺส ตตฺถ นิสินฺนภาวํ สุตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา ‘‘อิธ, โภ รฏฺฐปาล, ปพฺพชนฺต พฺยาธิปาริชุญฺญํ วา ชราโภคญาติปาริชุญฺญํ วา ปโตฺต ปพฺพชติฯ ตฺวํ ปน กิญฺจิปิ ปาริชุญฺญํ อนุปคโต เอว กสฺมา ปพฺพชิโต’’ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส เถโร, ‘‘อุปนิยฺยติ โลโก อทฺธุโว, อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร, อสฺสโก โลโก สพฺพํ ปหาย คมนียํ, อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโส’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๐๕) อิเมสํ จตุนฺนํ ธมฺมุเทฺทสานํ อตฺตานํ วิวิตฺตภาวํ กเถตฺวา ตสฺสา เทสนาย อนุคีติํ กเถโนฺต –

๗๗๖. ‘‘ปสฺสามิ โลเก สธเน มนุสฺเส, ลทฺธาน วิตฺตํ น ททนฺติ โมหา;
ลุทฺธา ธนํ สนฺนิจยํ กโรนฺติ, ภิโยฺยว กาเม อภิปตฺถยนฺติฯ

๗๗๗. ‘‘ราชา ปสยฺหปฺปถวิํ วิเชตฺวา, สสาครนฺตํ มหิมาวสโนฺต;
โอรํ สมุทฺทสฺส อติตฺตรูโป, ปารํ สมุทฺทสฺสปิ ปตฺถเยถฯ

๗๗๘. ‘‘ราชา จ อเญฺญ จ พหู มนุสฺสา, อวีตตณฺหา มรณํ อุเปนฺติ;
อูนาว หุตฺวาน ชหนฺติ เทหํ, กาเมหิ โลกมฺหิ น หตฺถิ ติตฺติฯ

๗๗๙. ‘‘กนฺทนฺติ นํ ญาตี ปกิริย เกเส, ‘อโห วตา โน อมรา’ติ จาหุ;
วเตฺถน นํ ปารุตํ นีหริตฺวา, จิตํ สโมธาย ตโต ฑหนฺติฯ

๗๘๐. ‘‘โส ฑยฺหติ สูเลหิ ตุชฺชมาโน, เอเกน วเตฺถน ปหาย โภเค;
น มียมานสฺส ภวนฺติ ตาณา, ญาตี จ มิตฺตา อถ วา สหายาฯ

๗๘๑. ‘‘ทายาทกา ตสฺส ธนํ หรนฺติ, สโตฺต ปน คจฺฉติ เยนกมฺมํ;
น มียมานํ ธนมเนฺวติ กิญฺจิ, ปุตฺตา จ ทารา จ ธนญฺจ รฏฺฐํฯ

๗๘๒. ‘‘น ทีฆมายุํ ลภเต ธเนน, น จาปิ วิเตฺตน ชรํ วิหนฺติ;
อปฺปํ หิทํ ชีวิตมาหุ ธีรา, อสสฺสตํ วิปฺปริณามธมฺมํฯ

๗๘๓. ‘‘อฑฺฒา ทลิทฺทา จ ผุสนฺติ ผสฺสํ, พาโล จ ธีโร จ ตเถว ผุโฎฺฐ;
พาโล หิ พาลฺยา วธิโตว เสติ, ธีโร จ โน เวธติ ผสฺสผุโฎฺฐฯ

๗๘๔. ‘‘ตสฺมา หิ ปญฺญาว ธเนน เสยฺยา, ยาย โวสานมิธาธิคจฺฉติ;
อโพฺยสิตตฺตา หิ ภวาภเวสุ, ปาปานิ กมฺมานิ กโรติ โมหาฯ

๗๘๕. ‘‘อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกํ, สํสารมาปชฺช ปรมฺปราย;
ตสฺสปฺปปโญฺญ อภิสทฺทหโนฺต, อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกํฯ

๗๘๖. ‘‘โจโร ยถา สนฺธิมุเข คหีโต, สกมฺมุนา หญฺญติ ปาปธโมฺม;
เอวํ ปชา เปจฺจ ปรมฺหิ โลเก, สกมฺมุนา หญฺญติ ปาปธโมฺมฯ

๗๘๗. ‘‘กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา, วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺตํ;
อาทีนวํ กามคุเณสุ ทิสฺวา, ตสฺมา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ ราชฯ

๗๘๘. ‘‘ทุมปฺผลานีว ปตนฺติ มาณวา, ทหรา จ วุฑฺฒา จ สรีรเภทา;
เอตมฺปิ ทิสฺวา ปพฺพชิโตมฺหิ ราช, อปณฺณกํ สามญฺญเมว เสโยฺยฯ

๗๘๙. ‘‘สทฺธายาหํ ปพฺพชิโต, อุเปโต ชินสาสเน;

อวณฺณา มยฺหํ ปพฺพชฺชา, อนโณ ภุญฺชามิ โภชนํฯ

๗๙๐. ‘‘กาเม อาทิตฺตโต ทิสฺวา, ชาตรูปานิ สตฺถโต;
คพฺภโวกฺกนฺติโต ทุกฺขํ, นิรเยสุ มหพฺภยํฯ

๗๙๑. ‘‘เอตมาทีนวํ ญตฺวา, สํเวคํ อลภึ ตทา;
โสหํ วิโทฺธ ตทา สโนฺต, สมฺปโตฺต อาสวกฺขยํฯ

๗๙๒. ‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ;
โอหิโต ครุโก ภาโร, ภวเนตฺติ สมูหตาฯ

๗๙๓. ‘‘ยสฺสตฺถาย ปพฺพชิโต, อคารสฺมานคาริยํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สพฺพสํโยชนกฺขโย’’ติฯ – อิมา คาถา อโวจ;

ตตฺถ **ปสฺสามิ โลเก**ติ อหํ, มหาราช, อิมสฺมึ โลเก **สธเน** ธนสมฺปเนฺน อเฑฺฒ มนุเสฺส ปสฺสามิ, เต ปน **ลทฺธาน วิตฺตํ** ธนํ ลภิตฺวา โภคสมฺปตฺติยํ ฐิตา สมณพฺราหฺมณาทีสุ กสฺสจิ กิญฺจิปิ น ททนฺติฯ กสฺมา? **โมหา** กมฺมสฺสกตาปญฺญาย อภาวโตฯ **ลุทฺธา** โลภาภิภูตา ยถาลทฺธํ ธนํ **สนฺนิจยํ** สพฺพโส นิเจตพฺพํ นิเธตพฺพํ กโรนฺติฯ **ภิโยฺยว** ยถาธิคตกามโต อุปริ **กาเม** กามคุเณ ‘‘ตถาหํ เอทิเส จ โภเค ปฎิลเภยฺย’’นฺติ **อภิปตฺถยนฺติ** ปจฺจาสีสนฺติ ตชฺชญฺจ วายามํ กโรนฺติฯ

ภิโยฺย กามปตฺถนาย อุทาหรณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ราชา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปสยฺหปฺปถวึ วิเชตฺวา**ติ อตฺตโน วํสานุคตํ ปถวึ พลกฺกาเรน อภิวิชิยฯ **อาวสโนฺต**ติ ปสาเสโนฺตฯ **โอรํ สมุทฺทสฺสา**ติ อนวเสสํ สมุทฺทสฺส โอรภาคํ ลภิตฺวาปิ เตน อติตฺตรูโป **ปารํ สมุทฺทสฺส** ทีปนฺตรมฺปิ ปตฺถเยยฺยฯ

อวีตตณฺหาติ อวิคตตณฺหาฯ **อูนาวา**ติ อปริปุณฺณมโนรถาวฯ **กาเมหิ โลกมฺหิ น หตฺถิ ติตฺตี**ติ ตณฺหาวิปนฺนานํ อิมสฺมึ โลเก วตฺถุกาเมหิ ติตฺติ นาม นตฺถิฯ

กนฺทนฺติ นนฺติ มตปุริสํ อุทฺทิสฺส ตสฺส คุเณ กิเตฺตนฺตา กนฺทนํ กโรนฺติฯ **อโห วตา โน อมราติ จาหู**ติ อโห วต อมฺหากํ ญาตี อมรา สิยุนฺติ จ กเถนฺติ, คาถาสุขตฺถเณฺหตฺถ วตา-อิติ ทีฆํ กตฺวา วุตฺตํฯ

โส ฑยฺหติ สูเลหิ ตุชฺชมาโนติ โส มตสโตฺต ฉวฑาหเกหิ สมฺมา ฌาเปตุํ สูเลหิ ตุชฺชมาโนฯ **ตาณา**ติ ปริตฺตาณกราฯ

เยนกมฺมนฺติ ยถากมฺมํฯ **ธนนฺ**ติ ธนายิตพฺพํ ยํกิญฺจิ วตฺถุฯ ปุน **ธนนฺ**ติ หิรญฺญสุวณฺณํ สนฺธาย วทติฯ

‘‘น ทีฆมายุ’’นฺติอาทินา กามคุณสฺส ชราย จ ปฎิการาภาวํ วตฺวา ปุน ตสฺส เอกนฺติกภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปฺปํ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ผุสนฺตี**ติ อนิฎฺฐผสฺสํ ผุสนฺติ ปาปุณนฺติ, ตตฺถ อเฑฺฒ ทลิทฺทตา อการณนฺติ ทเสฺสติฯ **ผสฺสํ พาโล จ ธีโร จ ตเถว ผุโฎฺฐ**ติ ยถา พาโล อิฎฺฐานิฎฺฐสมฺผสฺสํ ผุโฎฺฐ, ตเถว ธีโร อิฎฺฐานิฎฺฐผสฺสํ ผุโฎฺฐ โหติ, น เอตฺถ พาลปณฺฑิตานํ โกจิ วิเสโสฯ อยํ ปน วิเสโส, **พาโล หิ พาลฺยา วธิโตว เสตี**ติ พาลปุคฺคโล เกนจิ ทุกฺขธเมฺมน ผุโฎฺฐ โสจโนฺต กิลมโนฺต อุรตฺตาฬึ กนฺทโนฺต พาลภาเวน วธิโต ปีฬิโตว หุตฺวา เสติ สยติฯ

อิโต จิโต จ อาวฏฺฏโนฺต วิวฏฺฏโนฺต วิโรเธโนฺต **เวธติ ผสฺสผุโฏฺฐติ ธีโร** ปน ปณฺฑิโต ทุกฺข สมฺผเสฺสน สมฺผุโฏฺฐ น เวธติ กมฺปนมตฺตมฺปิ ตสฺส น โหตีติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา พาลปณฺฑิตานํ โลกธเมฺม เอทิสี ปวตฺติ, **ตสฺมา หิ ปญฺญาว ธเนน เสยฺยา, ยาย โวสานมิธาธิคจฺฉตี**ติ ปญฺญาว ธนโต ปาสํสตรา, ยาย ปญฺญาย โวสานํ ภวสฺส ปริโยสานภูตํ นิพฺพานํ อธิคจฺฉติฯ **อโพฺยสิตตฺตา หี**ติ อนธิคตนิฏฺฐตฺตาฯ **ภวาภเว สู**ติ มหนฺตามหเนฺตสุ ภเวสุฯ

อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกํ, สํสารมาปชฺช ปรมฺปรายาติ โย ปาปานิ กตฺวา อปรา ปรํ สํสรณมาปชฺชิตฺวา อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกํ คพฺภเสยฺยาย ปรโลกุปฺปตฺติยา จ น มุจฺจ ติ, **ตสฺส** ปาปกมฺมการิโน ปุคฺคลสฺส กิริยํ **อภิสทฺทหโนฺต** “อตฺตา จ เม โหตี”ติ ปตฺติยาย โนฺต อโญฺญปิ **อปฺปปโญฺญ** พาโล ยถา ปฏิปชฺชิตฺวา อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกํ, น ตโต ปริมุจฺจติฯ

โจโร ยถาติ ยถา โจโร ปาปธโมฺม ฆรสนฺธึ ฉินฺทโนฺต สนฺธิมุเข อารกฺขกปุริเสหิ คหิโต **สกมฺมุนา** เตน อตฺตโน สนฺธิเจฺฉทกมฺมุนา การณภูเตน กสาทีหิ ตาฬนาทิวเสน **หญฺญติ** ราชปุริเสหิ พาธิยฺยติ พชฺฌติ จฯ **เอวํ ปชา**ติ เอวมยํ สตฺตโลโก อิธ ปาปานิ กริตฺวา **เปจฺจ** ปตฺวา เตน กมฺมุนา **ปรมฺหิ โลเก** นิรยาทีสุ หญฺญติ, ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณาทิวเสน พาธิ ยฺยติฯ

เอวเมตาหิ เอกาทสหิ คาถาหิ ยถารหํ จตฺตาโร ธมฺมุเทฺทเส ปกาเสตฺวา อิทานิ กาเมสุ สํสาเร จ อาทีนวํ ทิสฺวา สทฺธาย อตฺตโน ปพฺพชิตภาวํ ปพฺพชิตกิจฺจสฺส จ มตฺถกปฺปตฺตึ วิภา เวโนฺต “**กามา หี**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กามา**ติ วตฺถุกามา มนาปิยา รูปาทโย ธมฺมา, กิเลส กามา สเพฺพปิ ราคปฺปเภทาฯ อิธ ปน วตฺถุกามา เวทิตพฺพาฯ เต หิ รูปาทิวเสน อเนกปฺปการ ตาย **จิตฺรา**ฯ โลกสฺสาทวเสน อิฏฺฐาการตาย **มธุรา**ฯ พาลปุถุชฺชนานํ มนํ รเมนฺตีติ **มโน รมาฯ วิรูปรูเปนา**ติ วิวิธรูเปน, อเนกวิธสภาเวนาติ อโตฺถฯ เต หิ รูปาทิวเสน จิตฺรา, นีลาทิว เสน วิวิธรูปาฯ เอวํ เตน วิรูปรูเปน ตถา ตถา อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวา **มเถนฺติ จิตฺตํ** ปพฺพชฺชาย อภิรมิตุํ น เทนฺตีติ อิมินา อปฺปสฺสาทพหุทุกฺขตาทินา **อาทีนวํ กามคุเณสุ ทิสฺวา ตสฺมา** ตํ นิมิตฺตํ อหํ ปพฺพชิโต อมฺหิฯ ทุมปฺผลานิ ปกฺกกาเล อปริปกฺกกาเล จ ยตฺถ กตฺถจิ ปรูปกฺกม โต สรสโต วา ปตนฺติ, เอวํ สตฺตา ทหรา จ วุฑฺฒา จ สรีรสฺส เภทา ปตนฺติเยวฯ **เอตมฺปิ ทิสฺวา**ติ เอวํ อนิจฺจตมฺปิ ปญฺญาจกฺขุนา ทิสฺวา, น เกวลํ อปฺปสฺสาทตาทิตาย อาทีนวเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **อปณฺณกนฺ**ติ อวิรทฺธนกํ **สามญฺญเมว** สมณภาโวว **เสโยฺย** อุตฺตริตโรฯ

สทฺธายาติ กมฺมํ กมฺมผลํ พุทฺธสุพุทฺธตํ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ สทฺทหิตฺวาฯ **อุเปโต ชินสาสเน**ติ สตฺถุ สาสเน สมฺมาปฏิปตฺตึ อุปคโตฯ **อวญฺฌา มยฺหํ ปพฺพชฺชา** อร หตฺตสฺส อธิคตตฺตาฯ ตโต เอว **อนโณ ภุญฺชามิ โภชนํ** นิกฺกิเลสวเสน สามิภาวโต สามิปริ โภเคน ปริภุญฺชนโตฯ

กาเม อาทิตฺตโต ทิสฺวาติ วตฺถุกาเม กิเลสกาเม จ เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตภาวโต ทิสฺวาฯ **ชาตรูปานิ สตฺถโต**ติ กตากตปฺปเภทา สพฺพสุวณฺณวิกติโย อนตฺถาวหตาย นิสิต สตฺถโตฯ **คพฺภโวกฺกนฺติโต ทุกฺขนฺ**ติ คพฺภโวกฺกนฺติโต ปฏฺฐาย สพฺพสํสารปวตฺติทุกฺขํฯ **นิร เยสุ มหพฺภยนฺ**ติ สอุสฺสเทสุ อฏฺฐสุ มหานิรเยสุ ลพฺภมานํ มหาภยญฺจ สพฺพตฺถ ทิสฺวาติ โย ชนาฯ

เอตมาทีนวํ ญตฺวาติ เอตํ กามานํ อาทิตฺตตาทึ สํสาเร อาทีนวํ โทสํ ญตฺวาฯ **สํเวคํ อลภึ ตทา**ติ ตสฺมึ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมสฺส สุตกาเล ภวาทิเก สํเวคํ อลตฺถํฯ **วิโทฺธ ตทา สนฺต**ติ ตสฺมึ คหฏฺฐกาเล ราคสลฺลาทีหิ วิโทฺธ สมาโน อิทานิ สตฺถุ สาสนํ อาคมฺม สมฺปโตฺต อาสวกฺขยํ, วิโทฺธ วา จตฺตาริ สจฺจานิ, ปฏิวิโทฺธติ อโตฺถฯ เสสํ อนฺตรนฺตราทีสุ วุตฺตตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอวํ เถโร รโญฺญ โกรพฺยสฺส ธมฺมํ เทเสตฺวา สตฺถุ สนฺติกเมว คโตฯ สตฺถา จ อปรภาเค อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน เถรํ สทฺธาปพฺพชิตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสีติฯ

รฏฺฐปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มาลุกฺยปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

รูปํ ทิสฺวา สติ มุฏฺฐาติอาทิกา อายสฺมโต มาลุกฺยปุตฺตสฺส คาถาฯ อิมสฺส อายสฺมโต วตฺถุ เหฏฺฐา ฉกฺกนิปาเต (เถรคา. ๓๙๙ อาทโย) วุตฺตเมวฯ ตา ปน คาถา เถเรน อรหเตฺต ปติฏฺฐิเตน ญาตีนํ ธมฺมเทสนาวเสน ภาสิตาฯ อิธ ปน ปุถุชฺชนกาเล ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติ ยาจิเตน สตฺถารา ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มาลุกฺยปุตฺต, เย เต จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปา อทิฏฺฐา อทิฏฺฐปุพฺพา, น จ ปสฺสสิ, น จ เต โหติ ปเสฺสยฺยนฺติ, อตฺถิ เต ตตฺถ ฉโนฺท วา ราโค วา เปมํ วา’’ติ? ‘‘โน เหตํ, ภเนฺต’’ฯ ‘‘เย เต โสตวิเญฺญยฺยา สทฺทา…เป.… ฆาน… ชิวฺหา…กาย…มโนวิเญฺญยฺยา ธมฺมา อวิญฺญาตา อวิญฺญาตปุพฺพา, น จ วิชานาสิ, น จ เต โหติ วิชาเนยฺยนฺติ, อตฺถิ เต ตตฺถ ฉโนฺท วา ราโค วา เปมํ วา’’ติ? ‘‘โน เหตํ, ภเนฺต’’ฯ ‘‘เอตฺถ จ เต, มาลุกฺยปุตฺต, ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตเพฺพสุ ธเมฺมสุ ทิเฏ฿ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติ, สุเต สุตมตฺตํ, มุเต มุตมตฺตํ, วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตํ ภวิสฺสติฯ ยโต โข เต, มาลุกฺยปุตฺต, ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตเพฺพสุ ธเมฺมสุ ทิเฏ฿ ทิฏฺฐมตฺตํ, สุเต สุตมตฺตํ, มุเต มุตมตฺตํ, วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตํ ภวิสฺสติ, ตโต ตฺวํ, มาลุกฺยปุตฺต, น เตนฯ ยโต ตฺวํ, มาลุกฺยปุตฺต, น เตน, ตโต ตฺวํ, มาลุกฺยปุตฺต, น ตตฺถฯ ยโต ตฺวํ, มาลุกฺยปุตฺต, น ตตฺถ, ตโต ตฺวํ, มาลุกฺยปุตฺต, เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน, เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๕)ฯ สํขิเตฺตน ธเมฺม เทสิเต ตสฺส ธมฺมสฺส สาธุกํ อุคฺคหิตภาวํ ปกาเสเนฺตน –

๗๙๔รูปํ ทิสฺวา สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิ กโรโต;
สารตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๗๙๕ตสฺส วฑฺฒนฺติ เวทนา, อเนกา รูปสมฺภวา;
อภิชฺฌา จ วิเหสา จ, จิตฺตมสฺสูปหญฺญติ;
เอวมาจินโต ทุกฺขํ, อารา นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๗๙๖สทฺทํ สุตฺวา สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิ กโรโต;
สารตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๗๙๗ตสฺส วฑฺฒนฺติ เวทนา, อเนกา สทฺทสมฺภวา;
อภิชฺฌา จ วิเหสา จ, จิตฺตมสฺสูปหญฺญติ;
เอวมาจินโต ทุกฺขํ, อารา นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๗๙๘คนฺธํ ฆตฺวา สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิ กโรโต;

สารตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๗๙๙. ‘‘ตสฺส วฑฺฒนฺติ เวทนา, อเนกา คนฺธสมฺภวา;
อภิชฺฌา จ วิเหสา จ, จิตฺตมสฺสูปหญฺญติ;
เอวมาจินโต ทุกฺขํ, อารา นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๐๐. ‘‘รสํ โภตฺวา สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิ กโรโต;
สารตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๐๑. ‘‘ตสฺส วฑฺฒนฺติ เวทนา, อเนกา รสสมฺภวา;
อภิชฺฌา จ วิเหสา จ, จิตฺตมสฺสูปหญฺญติ;
เอวมาจินโต ทุกฺขํ, อารา นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๐๒. ‘‘ผสฺสํ ผุสฺส สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิ กโรโต;
สารตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๐๓. ‘‘ตสฺส วฑฺฒนฺติ เวทนา, อเนกา ผสฺสสมฺภวา;
อภิชฺฌา จ วิเหสา จ, จิตฺตมสฺสูปหญฺญติ;
เอวมาจินโต ทุกฺขํ, อารา นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๐๔. ‘‘ธมฺมํ ญตฺวา สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิ กโรโต;
สารตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๐๕. ‘‘ตสฺส วฑฺฒนฺติ เวทนา, อเนกา ธมฺมสมฺภวา;
อภิชฺฌา จ วิเหสา จ, จิตฺตมสฺสูปหญฺญติ;
เอวมาจินโต ทุกฺขํ, อารา นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๐๖. ‘‘น โส รชฺชติ รูเปสุ, รูปํ ทิสฺวา ปฏิสฺสโต;
วิรตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ นาโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๐๗. ‘‘ยถาสฺส ปสฺสโต รูปํ, เสวโต จาปิ เวทนํ;
ขียติ โนปจียติ, เอวํ โส จรตี สโต;
เอวํ อปจินโต ทุกฺขํ, สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๐๘. ‘‘น โส รชฺชติ สเทฺทสุ, สทฺทํ สุตฺวา ปฏิสฺสโต;
วิรตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ นาโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๐๙. ‘‘ยถาสฺส สุณโต สทฺทํ, เสวโต จาปิ เวทนํ;
ขียติ โนปจียติ, เอวํ โส จรตี สโต;
เอวํ อปจินโต ทุกฺขํ, สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๑๐. ‘‘น โส รชฺชติ คเนฺธสุ, คนฺธํ ฆตฺวา ปฏิสฺสโต;
วิรตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ นาโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๑๑. ‘‘ยถาสฺส ฆายโต คนฺธํ, เสวโต จาปิ เวทนํ;
ขียติ โนปจียติ, เอวํ โส จรตี สโต;

เอวํ อปจินโต ทุกฺขํ, สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๑๒. ‘‘น โส รชฺชติ รเสสุ, รสํ โภตฺวา ปฏิสฺสโต;
วิรตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ นาโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๑๓. ‘‘ยถาสฺส สายโต รสํ, เสวโต จาปิ เวทนํ;
ขียติ โนปจียติ, เอวํ โส จรตี สโต;
เอวํ อปจินโต ทุกฺขํ, สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๑๔. ‘‘น โส รชฺชติ ผเสฺสสุ, ผสฺสํ ผุสฺส ปฏิสฺสโต;
วิรตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ นาโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๑๕. ‘‘ยถาสฺส ผุสโต ผสฺสํ, เสวโต จาปิ เวทนํ;
ขียติ โนปจียติ, เอวํ โส จรตี สโต;
เอวํ อปจินโต ทุกฺขํ, สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจติฯ

๘๑๖. ‘‘น โส รชฺชติ ธเมฺมสุ, ธมฺมํ ญตฺวา ปฏิสฺสโต;
วิรตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ นาโชฺฌส ติฏฺฐติฯ

๘๑๗. ‘‘ยถาสฺส วิชานโต ธมฺมํ, เสวโต จาปิ เวทนํ;
ขียติ โนปจียติ, เอวํ โส จรตี สโต;
เอวํ อปจินโต ทุกฺขํ, สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจตี’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **รูปํ ทิสฺวา**ติ จกฺขุวิเญฺญยฺยํ รูปํ จกฺขุทฺวาเรน อุปลภิตฺวาฯ **สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิ กโรโต**ติ ตสฺมิํ รูเป ทิฏฺฐมเตฺต เอว อฎฺฐตฺวา สุภนิมิตฺตํ มนสิ กโรโต สุภาการคฺคหณวเสน อโยนิโส มนสิ กโรโต สติ มุฏฺฐา โหติฯ ตถา จ สติ **สารตฺตจิโตฺต เวเทติ** ตํ รูปารมฺมณํ รโตฺต, คิโทฺธ, คธิโต หุตฺวา อนุภวติ, อสฺสาเทติ, อภินนฺทติฯ ตถาภูโต จ **ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐตี**ติ ตญฺจ รูปารมฺมณํ อโชฺฌสาย ‘‘สุขํ สุข’’นฺติ อภินิวิสฺส คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาเปตฺวา ติฏฺฐติฯ

ตสฺส วฑฺฒนฺติ เวทนา, อเนกา รูปสมฺภวาติ ตสฺส เอวรูปสฺส ปุคฺคลสฺส รูปสมฺภวา รูปารมฺมณา สุขาทิเภเทน อเนกา เวทนา กิเลสุปฺปตฺติเหตุภูตา วฑฺฒนฺติฯ **อภิชฺฌา จ วิเหสา จ, จิตฺตมสฺสูปหญฺญตี**ติ ปิยรูเป สารชฺชนวเสน อุปฺปชฺชมานาย อภิชฺฌาย, อปิยรูเป พฺยาปชฺชนวเสน ปิยรูปเสฺสว วิปริณามญฺญถาภาวาย อุปฺปชฺชมานาย โสกาทิลกฺขณาย วิเหสาย จ อสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ อุปหญฺญติ พาธียติฯ **เอวมาจินโต ทุกฺข**นฺติ วุตฺตากาเรน ตํ ตํ เวทนสฺสาทวเสน ภวาภิสงฺขารํ อาจินโต วฏฺฏทุกฺขํ ปวตฺตติฯ เตนาห ภควา – ‘‘เวทนาปจฺจยา ตณฺหา…เป.… ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ (วิภ. ๒๒๕; สํ. นิ. ๒.๑)ฯ ตถาภูตสฺส **อารา** อารกา ทูเร นิพฺพานํ วุจฺจติ, ตสฺส ตํ ทุลฺลภนฺติ อโตฺถฯ **สทฺทํ สุตฺวา**ติอาทิคาถาสุปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **ฆตฺวา**ติ ฆายิตฺวาฯ **โภตฺวา**ติ สายิตฺวาฯ **ผุสฺสา**ติ ผุสิตฺวาฯ **ธมฺมํ ญตฺวา**ติ ธมฺมารมฺมณํ วิชานิตฺวาฯ

เอวํ ฉทฺวารโคจเร สารชฺชนฺตสฺส วฎฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ วิรชฺชนฺตสฺส วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต **‘‘น โส รชฺชติ รูเปสู’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **น โส รชฺชติ รูเปสุ, รูปํ ทิสฺวา ปฏิสฺสโต**ติ

โย ปุคฺคโล รูปํ ทิสฺวา อาปาถคตํ รูปารมฺมณํ จกฺขุทฺวาริเกน วิญฺญาณสนฺตาเนน คเหตฺวา จตุสมฺปชญฺญวเสน สมฺปชานการิตาย ปฏิสฺสโต โหติ, โส รูปารมฺมเณสุ น รชฺชติ ราคํ น ชเนติ, อญฺญทตฺถุ วิรตฺตจิตฺโต เวเทติ, รูปารมฺมณมฺหิ สมุทยาทิโต ยถาภูตํ ปชานนฺโต นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทนฺโต ตํ ตตฺถุปฺปนฺนเวทนญฺจ วิรตฺตจิตฺโต เวเทติ, ตถาภูโต จ **ตญฺจ นาชฺฌสฺส ติฏฺฐตี**ติ ตํ รูปารมฺมณํ สมฺมเทว วิรตฺตจิตฺตตาย อชฺฌสาย น ติฏฺฐติ ‘‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน นาภินิวิสติฯ

ยถาสฺส ปสฺสโต รูปนฺติ อสฺส โยคิโน ยถา ตตฺถ อภิชฺฌาทโย นปฺปวตฺตนฺติ, เอวํ อนิจฺจาทิโต รูปํ ปสฺสนฺตสฺสฯ **เสวโต จาปิ เวทน**นฺติ ตํ อารพฺภ อุปฺปนฺนํ เวทนํ ตํสมฺปยุตฺตธมฺเม จ โคจรเสวนาย เสวโต จาปิฯ **ขียตี**ติ สพฺพํ กิเลสวฏฺฏํ ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คจฺฉติฯ **โนปจียตี**ติ น อุปจิยติ น อาจยํ คจฺฉติฯ **เอวํ โส จรตี สโต**ติ เอวํ กิเลสาปนยนปฏิปตฺติยา สโต สมฺปชาโน หุตฺวา จรติ, วิหรติฯ **เอวํ อปจินโต ทุกฺข**นฺติ วุตฺตนเยน อปจยคามินิยา มคฺคปญฺญาย สกลํ วฏฺฏทุกฺขํ อปจินนฺตสฺสฯ **สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจตี**ติ สอุปาทิเสสอนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุสมีเป เอวาติ วุจฺจติ อสงฺขตาย ธาตุยา สจฺฉิกตตฺตาฯ **น โส รชฺชติ สเทฺทสู**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ

เอวํ เถโร อิมาหิ คาถาหิ สตฺถุ โอวาทสฺส อตฺตนา อุปธาริตภาวํ ปเวเทตฺวา อุฏฺฐายาสนา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา คโต นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณีติฯ

มาลุกฺยปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เสลเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปริปุณฺณกาโยติอาทิกา อายสฺมโต เสลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต คณปาโมโกฺข หุตฺวา ตีณิ ปุริสสตานิ สมาทเปตฺวา เตหิ สทฺธึ สตฺถุ คนฺธกุฏึ กาเรตฺวา กตปริโยสิตาย คนฺธกุฏิยา สภิกฺขุสงฺฆสฺส ภควโต มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา สตฺถารํ ภิกฺขู จ ติจีวเรน อจฺฉาเทสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมุน เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวโลเก เอว วสิตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท องฺคุตฺตราเปสุ อาปเณ นาม พฺราหฺมณคาเม พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **เสโล**ติ ลทฺธนาโม อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ตีสุ เวเทสุ, พฺราหฺมณสิปฺปสุ จ นิปฺผตฺตึ คนฺตฺวา ตีณิ มาณวกสตานิ มเนฺต วาเจโนฺต อาปเณ ปฏิวสติฯ เตน จ สมเยน สตฺถา สาวตฺถิโต นิกฺขมิตฺวา อฑฺฒเตฬสหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ องฺคุตฺตราเปสุ จาริกํ จรโนฺต เสลสฺส, อเนฺตวาสิกานญฺจ ญาณปริปากํ ทิสฺวา อญฺญตรสฺมึ วนสเณฺฑ วิหรติฯ อถ เกณิโย นาม ชฏิโล สตฺถุ อาคมนํ สุตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน สตฺถารํ สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา สเก อสฺสเม ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏิยาเทติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย เสโล พฺราหฺมโณ สทฺธึ ตีหิ มาณวกสเตหิ ชงฺฆาวิหารํ อนุวิจรโนฺต เกณิยสฺส อสฺสมํ ปวิสิตฺวา ชฏิเล กฏฺฐผาลนุทฺธนสมฺปาทนาทินา ทานูปกรณํ สเชฺชเนฺต ทิสฺวา, ‘‘กึ นุ โข เต, เกณิย, มหายโญฺญ ปจฺจุปฏฺฐิโต’’ติอาทึ ปุจฺฉิตฺวา เตน ‘‘พุโทฺธ ภควา มยา สฺวาตนาย นิมนฺติโต’’ติ วุเตฺต ‘‘พุโทฺธ’’ติ วจนํ สุตฺวาว หโฏฺฐ อุทโคฺค ปีติโสมนสฺสชาโต ตาวเทว มาณวเกหิ สทฺธึ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา กตปฏิสนฺถาโร เอกมนฺตํ นิสิโนฺน ภควโต กาเย พาตฺตึสมหาปุริสลกฺขณานิ ทิสฺวา ‘‘อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต ราชา วา โหติ จกฺกวตฺตี, พุโทฺธ วา โลเก วิวฏฺฏจฺฉโท, อยํ ปน ปพฺพชิโต, โน จ โข นํ ชานามิ ‘พุโทฺธ วา, โน วา’, สุตํ โข ปน เมตํ พฺราหฺมณานํ วุทฺธานํ มหลฺลกานํ อาจริยปาจริยานํ ภาสมานานํ ‘เย เต ภวนฺติ อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา , เต สเก วเณฺณ ภญฺญมาเน อตฺตานํ ปาตุกโรนฺตี’ติ อ

สมฺมาสมฺพุทฺธ หิ สมฺมุเข ฐตฺวา พุทฺธคุเณหิ อภิตฺถวียมาโน สารชฺชติ มงฺกุภาวํ อาปชฺชติ อเวสารชฺชปฺปตฺตตาย อนนุโยคกฺขมตฺตา, ยํนูนาหํ สมณํ โคตมํ สมฺมุขา สารุปฺปาหิ คาถาหิ อภิตฺถเวยฺย’’นฺติ เอวํ ปน จินฺเตตฺวา –

๘๑๘.‘‘ปริปุณฺณกาโย สุรุจิ, สุชาโต จารุทสฺสโน;
สุวณฺณวโณฺณสิ ภควา, สุสุกฺกทาโฐสิ วีริยวาฯ

๘๑๙.‘‘นรสฺส หิ สุชาตสฺส, เย ภวนฺติ วิยญฺชนา;
สเพฺพ เต ตว กายสฺมึ, มหาปุริสลกฺขณาฯ

๘๒๐.‘‘ปสนฺนเนโตฺต สุมุโข, พฺรหา อุชุ ปตาปวา;
มเชฺฌ สมณสงฺฆสฺส, อาทิโจฺจว วิโรจสิฯ

๘๒๑.‘‘กลฺยาณทสฺสโน ภิกฺขุ, กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ;
กึ เต สมณภาเวน, เอวํ อุตฺตมวณฺณิโนฯ

๘๒๒.‘‘ราชา อรหสิ ภวิตุํ, จกฺกวตฺตี รเถสโภ;
จาตุรโนฺต วิชิตาวี, ชมฺพุสณฺฑสฺส อิสฺสโรฯ

๘๒๓.‘‘ขตฺติยา โภคี ราชาโน, อนุยนฺตา ภวนฺติ เต;
ราชาภิราชา มนุชิโนฺท, รชฺชํ กาเรหิ โคตมา’’ติฯ –

ฉหิ คาถาหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิฯ

ตตฺถ **ปริปุณฺณกาโย**ติ อภิพฺยตฺตรูปานํ ทฺวตฺตึสาย มหาปุริสลกฺขณานํ ปริปุณฺณตาย อหีนงฺคปจฺจงฺคตาย จ ปริปุณฺณสรีโรฯ **สุรุจี**ติ สุนฺทรสรีรปฺปโภฯ **สุชาโต**ติ อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา, สณฺฐานสมฺปตฺติยา จ สุนิพฺพโตฺตฯ **จารุทสฺสโน**ติ สุจิรมฺปิ ปสฺสนฺตานํ อติตฺติชนกํ อปฺปฏิกฺกูลํ รมณียํ จารุ เอว ทสฺสนํ อสฺสาติ จารุทสฺสโนฯ เกจิ ปนาหุ ‘‘จารุทสฺสโนติ สุนฺทรเนโตฺต’’ติฯ **สุวณฺณวโณฺณ**ติ สุวณฺณสทิสวโณฺณฯ **อสี**ติ ภวสิ, อิทํ ปทํ ‘‘ปริปุณฺณกาโย อสี’’ติอาทินา สพฺพปเทหิ โยเชตพฺพํฯ **สุสุกฺกทาโฐ**ติ สุฏฺฐุ สุกฺกทาโฐฯ ภควโต หิ ทาฐาหิ จนฺทกิรณา วิย ธวลรสฺมิโย นิจฺฉรนฺติฯ **วีริยวา**ติ วีริยปารมีปาริปูริยา จตุรงฺคสมนฺนาคตวีริยาธิฏฺฐานโต จตุพฺพิธสฺส สมฺมปฺปธานสฺส สมฺปตฺติยา จ อติสยยุโตฺตฯ

นรสฺส หิ สุชาตสฺสาติ สมตึสาย ปารมีนํ, อริยสฺส วา จกฺกวตฺตีวตฺตสฺส ปริปูริตตฺตา สุฏฺฐุ สมฺมเทว ชาตสฺส นรสฺส, มหาปุริสสฺสาติ อโตฺถฯ **สเพฺพ เต**ติ เย มหาปุริสภาวํ โลเก อคฺคปุคฺคลภาวํ พฺยญฺชยนฺตีติ **พฺยญฺชนา**ติ ลทฺธโวหารสุปฺปติฏฺฐิตปาทตาทิพาตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสงฺขาตา ตมฺพนขตุงฺคนขตาทิอสีติอนุพฺยญฺชนสงฺขาตา จ รูปคุณา, เต อนวเสสา, ตว กายสฺมึ สนฺตีติ วจนเสโสฯ

มหาปุริสลกฺขณาติ ปุเพฺพ วุตฺตพฺยญฺชนาเนว วจนนฺตเรน นิคเมโนฺต อาหฯ

อิทานิ เตสุ ลกฺขเณสุ อตฺตนา อภิรุจิเตหิ ลกฺขเณหิ ภควนฺตํ โถเมโนฺต **‘‘ปสนฺนเนโตฺต’’**ติอาทิมาหฯ ภควา หิ ปญฺจ วณฺณปสาทสมฺปตฺติยา **ปสนฺนเนโตฺต**ฯ ปริปุณฺณจนฺทมณฺฑลสทิสมุขตาย **สุมุโข**ฯ อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา **พฺรหา**ฯ พฺรหฺมุชุคตฺตตาย **อุชุ**ฯ ชุติมนฺตตาย **ปตาปวา**ฯ

อิทานิ ตเมว ปตาปวนฺตตํ อาทิจฺจูปมาย วิภาเวโนฺต **“มเชฺฌ สมณสงฺฆสฺสา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาทิโจฺจว วิโรจสี**ติ ยถา อาทิโจฺจ อุคฺคจฺฉโนฺต สพฺพํ ตมคตํ วิธเมตฺวา อาโลกํ กโรโนฺต วิโรจติ, เอวํ ตฺวมฺปิ อโนฺต เจว พหิ จ สพฺพํ อวิชฺชาตมํ วิทฺธํเสตฺวา ญาณาโลกํ กโรโนฺต วิโรจสิฯ

ทสฺสนียรูปตาย องฺคีคตานํ ทสฺสนสมฺปตฺตีนํ อาวหนโต, กลฺยาเณหิ ปญฺจหิ ทสฺสเนหิ สมนฺนาคตตฺตา จ **กลฺยาณทสฺสโนฯ อุตฺตมวณฺณิโน**ติ อุตฺตมวณฺณสมฺปนฺนสฺสฯ

จกฺกวตฺตีติ จกฺกรตนํ วเตฺตติ, จตูหิ สมฺปตฺติจเกฺกหิ วเตฺตติ, เตหิ จ ปเร วเตฺตติฯ ปรหิตาย อิริยาปถจกฺกานํ วโตฺต เอตสฺมึ อตฺถีติ จกฺกวตฺตีฯ อถ วา จตูหิ อจฺฉริยธเมฺมหิ จ สงฺคหวตฺถูหิ จ สมนฺนาคเมน ปเรหิ อนภิภวนียสฺส อาณาจกฺกสฺส วโตฺต เอตสฺมึ อตฺถีติปิ จกฺกวตฺตีฯ **รเถสโภ**ติ รถิเกสุ อาชานียอุสภปุริโส, มหารถิโกติ อโตฺถฯ **จาตุรโนฺต**ติ จตุสมุทฺทนฺตาย ปถวิยา อิสฺสโรฯ **วิชิตาวี**ติ วิชิตวิชโยฯ **ชมฺพุสณฺฑสฺสา**ติ ชมฺพุทีปสฺส, ปากเฏน หิ อิสฺสริยานิ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ จกฺกวตฺตี ปน สปริตฺตทีปานํ จตุนฺนมฺปิ มหาทีปานํ อิสฺสโรวฯ

ขตฺติยาติ ชาติขตฺติยาฯ **โภคี**ติ โภคิยาฯ **ราชาโน**ติ เย เกจิ รชฺชํ กาเรนฺตาฯ **อนุยนฺตา**ติ อนุคามิโน เสวกาฯ **ราชาภิราชา**ติ ราชูนํ ปูชนีโย ราชา หุตฺวา, จกฺกวตฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **มนุชิโนฺท**ติ มนุสฺสาธิปติ, มนุสฺสานํ ปรมิสฺสโรติ อโตฺถฯ

เอวํ เสเลน วุเตฺต ภควา ‘‘เย เต ภวนฺติ อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา, เต สเก วเณฺณ ภญฺญมาเน อตฺตานํ ปาตุกโรนฺตี’’ติ อิมํ เสลสฺส มโนรถํ ปูเรโนฺต –

๘๒๕. ‘‘ราชาหมสฺมิ เสล, (เสลาติ ภควา) ธมฺมราชา อนุตฺตโร;
ธเมฺมน จกฺกํ วเตฺตมิ, จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติย’’นฺติฯ – อิมํ คาถมาห;

ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ยํ มํ ตฺวํ, เสล, ยาจสิ, ‘‘ราชา อรหสิ ภวิตุํ จกฺกวตฺตี’’ติ, เอตฺถ อโปฺปสฺสุโกฺก โหหิ, **ราชาหมสฺมิ,** สติ จ ราชเตฺต ยถา อโญฺญ ราชา สมาโนปิ โยชนสตํ วา อนุสาสติ, เทฺว ตีณิ จตฺตาริ ปญฺจ โยชนสตานิ วา โยชนสหสฺสํ วา จกฺกวตฺตี หุตฺวาปิ จตุทีปปริยนฺตมตฺตํ วา, นาหเมวํ ปริจฺฉินฺนวิสโยฯ อหญฺหิ **ธมฺมราชา อนุตฺตโร** ภวคฺคโต อวีจิปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปริเมยฺยโลกธาตุโย อนุสาสามิฯ ยาวตา หิ อปทาทิเภทา สตฺตา, อหํ เตสํ อโคฺคฯ น หิ เม โกจิ สีเลน วา…เป.… วิมุตฺติญาณทสฺสเนน วา สทิโส นตฺถิ, กุโต ภิโยฺยฯ สฺวาหํ เอวํ ธมฺมราชา อนุตฺตโร, อนุตฺตเรเนว จตุสติปฏฺฐานาทิเภทโพธิปกฺขิยสงฺขาเตน **ธเมฺมน จกฺกํ วเตฺตมิ,** ‘‘อิทํ ปชหถ, อิทํ อุปสมฺปชฺช วิหรถา’’ติอาทินา อาณาจกฺกํฯ ‘‘อิทํ โข ปน, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ อริยสจฺจ’’นฺติอาทินา (มหาว. ๑๔; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑) ปริยตฺติธเมฺมน ธมฺมจกฺกเมว วาฯ **จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ ยํ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ โหติ สมเณน วา…เป.… เกนจิ วา โลกสฺมินฺติฯ

เอวํ อตฺตานมาวิกโรนฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต เสโล ปุน ทฬฺหีกรณตฺถํ –

๘๒๖. ‘‘สมฺพุโทฺธ ปฏิชานาสิ, (อิติ เสโล พฺราหฺมโณ) ธมฺมราชา อนุตฺตโร;
ธเมฺมน จกฺกํ วเตฺตมิ, อิติ ภาสถ โคตมฯ

๘๒๗. ‘‘โก นุ เสนาปติ โภโต, สาวโก สตฺถุรนฺวโย;
โก เตตมนุวเตฺตติ, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติต’’นฺติฯ – คาถาทฺวยมาห;

ตตฺถ **โก นุ เสนาปตี**ติ ธมฺมรญฺโญ โภโต ธมฺเมน ปวตฺติตสฺส จกฺกสฺส อนุปวตฺตนโก เสนาปติ โก นูติ ปุจฺฉิฯ

เตน จ สมเยน ภควโต ทกฺขิณปเสฺส อายสฺมา สาริปุตฺโต นิสินฺโน โหติ, สุวณฺณปุญฺโช วิย สิริยา โสภมาโนฯ ตํ ทเสฺสนฺโต ภควา –

๘๒๗. ‘‘มยา ปวตฺติตํ จกฺกํ, (เสลาติ ภควา) ธมฺมจกฺกํ อนุตฺตรํ;
สาริปุตฺโต อนุวเตฺตติ, อนุชาโต ตถาคต’’นฺติฯ – คาถมาห;

ตตฺถ **อนุชาโต ตถาคต**นฺติ, ตถาคตํ อนุชาโต, ตถา คเตน เหตุนา อริยาย ชาติยา ชาโตติ อโตฺถฯ

เอวํ ‘‘โก นุ เสนาปติ โภโต’’ติ เสเลน วุตฺตปญฺหํ พฺยากริตฺวา ยํ เสโล อาห ‘‘สมฺพุโทฺธ ปฏิชานาสี’’ติ ตตฺถ นํ นิกฺกงฺขํ กาตุกาโม ‘‘นาหํ ปฏิญฺญามเตฺตเนว ปฏิชานามิ, อปิ จาหํ อิมินา การเณน พุโทฺธ’’ติ ญาเปตุํ –

๘๒๘. ‘‘อภิเญฺญยฺยํ อภิญฺญาตํ, ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ;
ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม, ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ พฺราหฺมณา’’ติฯ – คาถมาห;

ตตฺถ **อภิเญฺญยฺย**นฺติ จตฺตาริ สจฺจานิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ จตุนฺนญฺหิ สจฺจานํ อริยสจฺจานญฺจ สามญฺญคฺคหณเมตํ ยทิทํ อภิเญฺญยฺยนฺติฯ ตตฺถ อริยสเจฺจสุ ยํ ภาเวตพฺพํ มคฺคสจฺจํ, ยญฺจ ปหาตพฺพํ สมุทยสจฺจํ, ตทุภยคฺคหเณน เตสํ ผลภูตานิ นิโรธสจฺจทุกฺขสจฺจานิปิ คหิตาเนว โหนฺติ เหตุคฺคหเณเนว ผลสิทฺธิโตฯ เตน ตตฺถ ‘‘สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกตํ, ปริเญฺญยฺยํ ปริญฺญาต’’นฺติ อิทมฺปิ วุตฺตเมว โหติฯ ‘‘อภิเญฺญยฺยํ อภิญฺญาต’’นฺติ วา อิมินา จ สพฺพสฺสปิ เญยฺยสฺส อภิญฺญาตสมฺพุทฺธภาวํ อุเทฺทสวเสน ปกาเสตฺวา ตเทกเทสํ นิเทฺทสวเสน ทเสฺสนฺโต **‘‘ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิต’’**นฺติอาทิมาหฯ อถ วา **‘‘ภาเวตพฺพํ ภาวิตํ, ปหาตพฺพํ ปหีน’’**นฺติ อิมินา อตฺตโน ญาณปหานสมฺปทากิตฺตนมุเขน ตํมูลกตฺตา สเพฺพปิ พุทฺธคุณา กิตฺติตา โหนฺตีติ อาห **‘‘ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ, พฺราหฺมณา’’**ติฯ อภิเญฺญยฺยอภิญฺญาตคฺคหเณน หิ สพฺพโส วิชฺชาวิมุตฺตีนํ คหิตตฺตา สผลํ จตุสจฺจภาวํ สทฺธึ เหตุสมฺปตฺติยา ทเสฺสนฺโต พุชฺฌิตพฺพํ สพฺพํ พุชฺฌิตฺวา พุโทฺธ ชาโตสฺมีติ ญาเยน เหตุนา อตฺตโน พุทฺธภาวํ วิภาเวติฯ

เอวํ นิปฺปริยาเยน อตฺตานํ ปาตุกริตฺวา อตฺตนิ กงฺขาวิตรณตฺถํ พฺราหฺมณํ อุสฺสาเหนฺโต –

๘๒๙. ‘‘วินยสฺสุ มยิ กงฺขํ, อธิมุจฺจสฺสุ พฺราหฺมณ;
ทุลฺลภํ ทสฺสนํ โหติ, สมฺพุทฺธานํ อภิณฺหโสฯ

๘๓๐. ‘‘เยสํ เว ทุลฺลโภ โลเก, ปาตุภาโว อภิณฺหโส;
โสหํ พฺราหฺมณ พุโทฺธสฺมิ, สลฺลกโตฺต อนุตฺตโรฯ

๘๓๑. ‘‘พฺรหฺมภูโต อติตุโล, มารเสนปฺปมทฺทโน;
สพฺพามิเตฺต วเส กตฺวา, โมทามิ อกุโตภโย’’ติฯ – คาถตฺตยมาห;

ตตฺถ **วินยสฺสู**ติ วิเนหิ ฉินฺทฯ **กงฺข**นฺติ วิจิกิจฺฉํฯ **อธิมุจฺจสฺสู**ติ อธิโมกฺขํ กร ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ สทฺทหฯ **ทุลฺลภํ ทสฺสนํ โหติ, สมฺพุทฺธาน**นฺติ ยโต กปฺปานํ อสเงฺขฺยยฺยมฺปิ พุทฺธ

สฺโณฺญ โลโก โหติฯ **สลฺลกตฺโต**ติ, ราคาทิสลฺลกตฺตโนฯ **พฺรหฺมภูโต**ติ เสฏฺฐภูโตฯ **อติตุโล**ติ ตุลํ อตีโต, นิรุปโมติ อโตฺถฯ **มารเสนปฺปมทฺทโน**ติ ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา’’ติ (สุ. นิ. ๔๓๘; มหานิ. ๒๘; จูฬนิ. นนฺทมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔๗) เอวํ อาคตาย มารเสนาย ปมทฺทโนฯ **สพฺพามิเตฺต**ติ ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารมจฺจุเทวปุตฺตมารสงฺขาเต สพฺพปจฺจตฺถิเก ฯ **วเส กตฺวา**ติ อตฺตโน วเส กตฺวาฯ **โมทามิ อกุโตภโย**ติ กุโตจิ นิพฺภโย สมาธิสุเขน, ผลนิพฺพานสุเขน จ โมทามิฯ

เอวํ วุเตฺต เสโล พฺราหฺมโณ ตาวเทว ภควติ สญฺชาตปสาโท ปพฺพชฺชาเปโกฺข หุตฺวา –

๘๓๒.‘‘อิทํ โภโนฺต นิสาเมถ, ยถา ภาสติ จกฺขุมา;
สลฺลกโตฺต มหาวีโร, สีโหว นทตี วเนฯ

๘๓๓.‘‘พฺรหฺมภูตํ อติตุลํ, มารเสนปฺปมทฺทนํ;
โก ทิสฺวา นปฺปสีเทยฺย, อปิ กณฺหาภิชาติโกฯ

๘๓๔.‘‘โย มํ อิจฺฉติ อเนฺวตุ, โย วา นิจฺฉติ คจฺฉตุ;
อิธาหํ ปพฺพชิสฺสามิ, วรปญฺญสฺส สนฺติเก’’ติฯ –

คาถตฺตยมาหฯ ยถา ตํ ปริปากคตาย อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา โจทิยมาโนฯ

ตตฺถ **กณฺหาภิชาติโก**ติ, นีจชาติโก, ตโมตมปรายณภาเว ฐิโตฯ

ตโต เตปิ มาณวกา เหตุสมฺปนฺนตาย ตเถว ปพฺพชฺชาเปกฺขา หุตฺวา –

๘๓๕.‘‘เอตํ เจ รุจฺจติ โภโต, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสนํ;
มยมฺปิ ปพฺพชิสฺสาม, วรปญฺญสฺส สนฺติเก’’ติฯ –

คาถมาหํสุ, ยถา ตํ เตน สทฺธึ กตาธิการา กุลปุตฺตาฯ

อถ เสโล เตสุ มาณวเกสุ ตุฏฺฐจิโตฺต เต ทเสฺสโนฺต ปพฺพชฺชญฺจ ยาจมาโน –

๘๓๖.‘‘พฺราหฺมณา ติสตา อิเม, ยาจนฺติ ปญฺชลีกตา;
พฺรหฺมจริยํ จริสฺสาม, ภควา ตว สนฺติเก’’ติฯ – คาถมาห;

ตโต ภควา ยสฺมา เสโล เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เตสํเยว ติณฺณํ ปุริสสตานํ คณเชโฏฺฐ หุตฺวา โรปิตกุสลมูโล, อิทานิ ปจฺฉิมภเวปิ เตสํเยว อาจริโย หุตฺวา นิพฺพโตฺต, ญาณญฺจสฺส เตสญฺจ ปริปกฺกํ, เอหิภิกฺขุภาวสฺส จ อุปนิสฺสโย อตฺถิ, ตสฺมา เต ส เพฺพว เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชโนฺต –

๘๓๗.สฺวากฺขาตํ พฺรหฺมจริยํ, (เสลาติ ภควา) สนฺทิฏฺฐิกมกาลิกํ;
ยตฺถ อโมฆา ปพฺพชฺชา, อปฺปมตฺตสฺส สิกฺขโต’’ติฯ – คาถมาห;

ตตฺถ **สนฺทิฏฺฐิก**นฺติ ปจฺจกฺขํฯ **อกาลิก**นฺติ มคฺคานนฺตรผลุปฺปตฺติโต น กาลนฺตเร ปตฺตพฺพผลํฯ **ยตฺถา**ติ ยํนิมิตฺตา ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยนิมิตฺตา หิ ปพฺพชฺชา อโมฆา อนิปฺผลา, ยตฺถาติ วา ยสฺมึ สาสเน **อปฺปมตฺตสฺส** สติวิปฺปวาสรหิตสฺส ตีสุ สิกฺขาสุ **สิกฺขโต**ฯ

เอวญฺจ วตฺวา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ ภควา อโวจฯ ตาวเทว เต สเพฺพ อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา หุตฺวา สฏฺฐิวสฺสิกเตฺถรา วิย ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปริวาเรสุํฯ โส เอวํ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต สตฺตเม ทิวเส สปริโส อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔๐.๒๐๘-๓๐๓) –

‘‘นคเร หํสวติยา, วีถิสามี อโหสหํ;
มม ญาตี สมาเนตฺวา, อิทํ วจนมพฺรวิํฯ

‘‘พุโทฺธ โลเก สมุปฺปโนฺน, ปุญฺญเกฺขโตฺต อนุตฺตโร;
อาสิ โส สพฺพโลกสฺส, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโหฯ

‘‘ขตฺติยา เนคมา เจว, มหาสาลา จ พฺราหฺมณา;
ปสนฺนจิตฺตา สุมนา, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘หตฺถาโรหา อนีกฏฺฐา, รถิกา ปตฺติการกา;
ปสนฺนจิตฺตา สุมนา, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘อุคฺคา จ ราชปุตฺตา จ, เวสิยานา จ พฺราหฺมณา;
ปสนฺนจิตฺตา สุมนา, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘อาฬาริกา กปฺปกา จ, นฺหาปกา มาลการกา;
ปสนฺนจิตฺตา สุมนา, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘รชกา เปสการา จ, จมฺมการา จ นฺหาปิตา;
ปสนฺนจิตฺตา สุมนา, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘อุสุการา ภมการา, จมฺมการา จ ตจฺฉกา;
ปสนฺนจิตฺตา สุมนา, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘กมฺมารา โสณฺณการา จ, ติปุโลหกรา ตถา;
ปสนฺนจิตฺตา สุมนา, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘ภตกา เจฏกา เจว, ทาสกมฺมกรา พหู;
ยถาสเกน ถาเมน, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘อุทหารา กฏฺฐหารา, กสฺสกา ติณหารกา;
ยถาสเกน ถาเมน, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘ปุปฺผิกา มาลิกา เจว, ปณฺณิกา ผลหารกา;
ยถาสเกน ถาเมน, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘คณิกา กุมฺภทาสี จ, ปูวิกา มจฺฉิกาปิ จ;
ยถาสเกน ถาเมน, ปูคธมฺมํ อกํสุ เตฯ

‘‘เอถ สเพฺพ สมาคนฺตฺวา, คณํ พนฺธาม เอกโต;

อธิการํ กริสฺสาม, ปุญฺญเกฺขเตฺต อนุตฺตเรฯ

‘‘เต เม สุตฺวาน วจนํ, คณํ พนฺธึสุ ตาวเท;
อุปฏฺฐานสาลํ สุกตํ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส การยุํฯ

‘‘นิฏฺฐาเปตฺวาน ตํ สาลํ, อุทโคฺค ตุฏฺฐมานโส;
ปเรโต เตหิ สเพฺพหิ, สมฺพุทฺธมุปสงฺกมึฯ

‘‘อุปสงฺกมฺม สมฺพุทฺธํ, โลกนาถํ นราสภํ;
วนฺทิตฺวา สตฺถุโน ปาเท, อิทํ วจนมพฺรวึฯ

‘‘อิเม ตีณิ สตา วีร, ปุริสา เอกโต คณา;
อุปฏฺฐานสาลํ สุกตํ, นิยฺยาเทนฺติ ตุวํ มุนิฯ

‘‘ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปุรโต, สมฺปฏิจฺฉตฺว จกฺขุมา;
ติณฺณํ สตานํ ปุรโต, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘ติสตาปิ จ เชฏฺโฐ จ, อนุวตฺติํสุ เอกโต;
สมฺปตฺติญฺหิ กริตฺวาน, สเพฺพ อนุภวิสฺสถฯ

‘‘ปจฺฉิเม ภเว สมฺปเตฺต, สีติภาวมนุตฺตรํ;
อชรํ อมตํ สนฺตํ, นิพฺพานํ ผสฺสยิสฺสถฯ

‘‘เอวํ พุโทฺธ วิยากาสิ, สพฺพญฺญู สมณุตฺตโร;
พุทฺธสฺส วจนํ สุตฺวา, โสมนสฺสํ ปเวทยิํฯ

‘‘ติํสกปฺปสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิํ อหํ;
เทวาธิโป ปญฺจสตํ, เทวรชฺชมการยิํฯ

‘‘สหสฺสกฺขตฺตุํ ราชา จ, จกฺกวตฺตี อโหสหํ;
เทวรชฺชํ กโรนฺตสฺส, มหาเทวา อวนฺทิสุํฯ

‘‘อิธ มานุสเก รชฺชํ, ปริสา โหนฺติ พนฺธวา;
ปจฺฉิเม ภเว สมฺปเตฺต, วาเสโฏฺฐ นาม พฺราหฺมโณฯ

‘‘อสีติโกฏิ นิจโย, ตสฺส ปุโตฺต อโหสหํ;
เสโล อิติ มมํ นามํ, ฉฬเงฺค ปารมิํ คโตฯ

‘‘ชงฺฆาวิหารํ วิจรํ, สสิเสฺสหิ ปุรกฺขโต;
ชฏาภาริกภริตํ, เกณิยํ นาม ตาปสํฯ

‘‘ปฏิยตฺตาหุติํ ทิสฺวา, อิทํ วจนมพฺรวิํ;
อาวาโห วา วิวาโห วา, ราชา วา เต นิมนฺติโตฯ

‘‘อาหุติํ ยิฏฺฐุกาโมหํ, พฺราหฺมเณ เทวสมฺมเต;

น นิมเนฺตมิ ราชานํ, อาหุตี เม น วิชฺชติฯ

‘‘น จตฺถิ มยฺหมาวาโห, วิวาโห เม น วิชฺชติ;
สกฺยานํ นนฺทิชนโน, เสโฏฺฐ โลเก สเทวเกฯ

‘‘สพฺพโลกหิตตฺถาย , สพฺพสตฺตสุขาวโห;
โส เม นิมนฺติโต อชฺช, ตเสฺสตํ ปฏิยาทนํฯ

‘‘ติมฺพรูสกวณฺณาโภ, อปฺปเมโยฺย อนูปโม;
รูเปนาสทิโส พุโทฺธ, สฺวาตนาย นิมนฺติโตฯ

‘‘อุกฺกามุขปหโฏฺฐว, ขทิรงฺคารสนฺนิโภ;
วิชฺชูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘ปพฺพตเคฺค ยถา อจฺจิ, ปุณฺณมาเยว จนฺทิมา;
นฬคฺคิวณฺณสงฺกาโส, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘อสมฺภีโต ภยาตีโต, ภวนฺตกรโณ มุนิ;
สีหูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘กุสโล พุทฺธธเมฺมหิ, อปสโยฺห ปเรหิ โส;
นาคูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘สทฺธมฺมาจารกุสโล, พุทฺธนาโค อสาทิโส;
อุสภูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘อนนฺตวโณฺณ อมิตยโส, วิจิตฺตสพฺพลกฺขโณ;
สกฺกูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘วสี คณี ปตาปี จ, เตชสฺสี จ ทุราสโท;
พฺรหฺมูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘ปตฺตธโมฺม ทสพโล, พลาติพลปารโค;
ธรณูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘สีลวีจิสมากิโณฺณ, ธมฺมวิญฺญาณโขภิโต;
อุทธูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘ทุราสโท ทุปฺปสโห, อจโล อุคฺคโต พฺรหา;
เนรูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘อนนฺตญาโณ อสมสโม, อตุโล อคฺคตํ คโต;
คคนูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘ปติฎฺฐา ภยภีตานํ, ตาโณ สรณคามินํ;

อสฺสาสโก มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘อาสโย พุทฺธิมนฺตานํ, ปุญฺญเกฺขตฺตํ สุเขสินํ;
รตนากโร มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘อสฺสาสโก เวทกโร, สามญฺญผลทายโก;
เมฆูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘โลกจกฺขุ มหาเตโช, สพฺพตมวิโนทโน;
สูริยูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘อารมฺมณวิมุตฺตีสุ, สภาวทสฺสโน มุนิ;
จนฺทูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘พุโทฺธ สมุสฺสิโต โลเก, ลกฺขเณหิ อลงฺกโต;
อปฺปเมโยฺย มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘ยสฺส ญาณํ อปฺปเมยฺยํ, สีลํ ยสฺส อนูปมํ;
วิมุตฺติ อสทิสา ยสฺส, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘ยสฺส ธีติ อสทิสา, ถาโม ยสฺส อจินฺติโย;
ยสฺส ปรกฺกโม เชโฎฺฐ, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘ราโค โทโส จ โมโห จ, วิสา สเพฺพ สมูหตา;
อคทูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘เกฺลสพฺยาธิพหุทุกฺข-สพฺพตมวิโนทโน;
เวชฺชูปโม มหาวีโร, โส เม พุโทฺธ นิมนฺติโตฯ

‘‘พุโทฺธติ โภ ยํ วเทสิ, โฆโสเปโส สุทุลฺลโภ;
พุโทฺธ พุโทฺธติ สุตฺวาน, ปีติ เม อุทปชฺชถฯ

‘‘อพฺภนฺตรํ อคณฺหนฺตํ, ปีติ เม พหิ นิจฺฉเร;
โสหํ ปีติมโน สนฺต, อิทํ วจนมพฺรวิํฯ

‘‘กหํ นุ โข โส ภควา, โลกเชโฎฺฐ นราสโภ;
ตตฺถ คนฺตฺวา นมสฺสิสฺสํ, สามญฺญผลทายกํฯ

‘‘ปคฺคยฺห ทกฺขิณํ พาหุํ, เวทชาโต กตญฺชลี;
อาจิกฺขิ เม ธมฺมราชํ, โสกสลฺลวิโนทนํฯ

‘‘อุเทนฺตํว มหาเมฆํ, นีลํ อญฺชนสนฺนิภํ;
สาครํ วิย ทิสฺสนฺตํ, ปสฺสเสตํ มหาวนํฯ

‘‘เอตฺถ โส วสเต พุโทฺธ, อทนฺตทมโก มุนิ;

วินยโญฺต จ เวเนเยฺย, โพเธโญฺต โพธิปกฺขิเยฯ

‘‘ปิปาสิโตว อุทกํ, โภชนํว ชิฆจฺฉิโต;
คาวี ยถา วจฺฉคิทฺธา, เอวาหํ วิจินึ ชินํฯ

‘‘อาจารอุปจารญฺญู, ธมฺมานุจฺฉวิสํวรํ;
สิกฺขาเปมิ สเก สิเสฺส, คจฺฉเนฺต ชินสนฺติกํฯ

‘‘ทุราสทา ภควโนฺต, สีหาว เอกจาริโน;
ปเท ปทํ นิกฺขิปนฺตา, อาคเจฺฉยฺยาถ มาณวาฯ

‘‘อาสีวิโส ยถา โฆโร, มิคราชาว เกสรี;
มโตฺตว กุญฺชโร ทนฺตี, เอวํ พุทฺธา ทุราสทาฯ

‘‘อุกฺกาสิตญฺจ ขิปิตํ, อชฺฌุเปกฺขิย มาณวา;
ปเท ปทํ นิกฺขิปนฺตา, อุเปถ พุทฺธสนฺติกํฯ

‘‘ปฏิสลฺลานครุกา, อปฺปสทฺทา ทุราสทา;
ทุรูปสงฺกมา พุทฺธา, ครู โหนฺติ สเทวเกฯ

‘‘ยทาหํ ปญฺหํ ปุจฺฉามิ, ปฏิสโมฺมทยามิ วา;
อปฺปสทฺทา ตทา โหถ, มุนิภูตาว ติฏฺฐถฯ

‘‘ยํ โส เทเสติ สมฺพุโทฺธ, เขมํ นิพฺพานปตฺติยา;
ตเมวตฺถํ นิสาเมถ, สทฺธมฺมสวนํ สุขํฯ

‘‘อุปสงฺกมฺม สมฺพุทฺธํ, สโมฺมทึ มุนินา อหํ;
ตํ กถํ วีติสาเรตฺวา, ลกฺขเณ อุปธารยึฯ

‘‘ลกฺขเณ เทฺว จ กงฺขามิ, ปสฺสามิ ตึสลกฺขเณ;
โกโสหิตวตฺถคุยฺหํ, อิทฺธิยา ทสฺสยี มุนิฯ

‘‘ชิวฺหํ นินฺนามยิตฺวาน, กณฺณโสเต จ นาสิเก;
ปฏิมสิ นลาฏนฺตํ, เกวลํ ฉาทยี ชิโนฯ

‘‘ตสฺสาหํ ลกฺขเณ ทิสฺวา, ปริปุเณฺณ สพฺยญฺชเน;
พุโทฺธติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวาน, สห สิเสฺสหิ ปพฺพชึฯ

‘‘สเตหิ ตีหิ สหิโต, ปพฺพชึ อนคาริยํ;
อฑฺฒมาเส อสมฺปเตฺต, สเพฺพ ปตฺตามฺห นิพฺพุตึฯ

‘‘เอกโต กมฺมํ กตฺวาน, ปุญฺญเกฺขเตฺต อนุตฺตเร;
เอกโต สํสริตฺวาน, เอกโต วินิวตฺตยุํฯ

‘‘โคปานสิโย ทตฺวาน, ปูคธเมฺม วสึ อหํ

เตน กมฺมน สุกเตน, อฏฺฐ เหตู ลภามหํฯ

‘‘ทิสาสุ ปูชิโต โหมิ, โภคา จ อมิตา มม;
ปติฏฺฐา โหมิ สเพฺพสํ, ตาโส มม น วิชฺชติฯ

‘‘พฺยาธโย เม น วิชฺชนฺติ, ทีฆายุํ ปาลยามิ จ;
สุขุมจฺฉวิโก โหมิ, อาวาเส ปตฺถิเต วเสฯ

‘‘อฏฺฐ โคปานสี ทตฺวา, ปูคธเมฺม วสึ อหํ;
ปฏิสมฺภิทารหตฺตญฺจ, เอตํ เม อปรฏฺฐมํฯ

‘‘สพฺพโวสิตโวสาโน, กตกิโจฺจ อนาสโว;
อฏฺฐ โคปานสี นาม, ตว ปุโตฺต มหามุนิฯ

‘‘ปญฺจ ถมฺภานิ ทตฺวาน, ปูคธเมฺม วสึ อหํ;
เตน กมฺมน สุกเตน, ปญฺจ เหตู ลภามหํฯ

‘‘อจโล โหมิ เมตฺตาย, อนูนโงฺค ภวามหํ;
อาเทยฺยวจโน โหมิ, น ธํเสมิ ยถา อหํฯ

‘‘อภนฺตํ โหติ เม จิตฺตํ, อขิโล โหมิ กสฺสจิ;
เตน กมฺมน สุกเตน, วิมโล โหมิ สาสเนฯ

‘‘สคารโว สปฺปติโสฺส, กตกิโจฺจ อนาสโว;
สาวโก เต มหาวีร, ภิกฺขุ ตํ วนฺทเต มุนิฯ

‘‘กตฺวา สุกตปลฺลงฺกํ, สาลายํ ปญฺญเปสหํ;
เตน กมฺมน สุกเตน, ปญฺจ เหตู ลภามหํฯ

‘‘อุเจฺจ กุเล ปชายิตฺวา, มหาโภโค ภวามหํ;
สพฺพสมฺปตฺติโก โหมิ, มเจฺฉรํ เม น วิชฺชติฯ

‘‘คมเน ปตฺถิเต มยฺหํ, ปลฺลโงฺก อุปติฏฺฐติ;
สห ปลฺลงฺกเสเฏฺฐน, คจฺฉามิ มม ปตฺถิตํฯ

‘‘เตน ปลฺลงฺกทาเนน, ตมํ สพฺพํ วิโนทยิํ;
สพฺพาภิญฺญาพลปฺปโตฺต, เถโร วนฺทติ ตํ มุนิฯ

‘‘ปริกิจฺจตฺตกิจฺจานิ, สพฺพกิจฺจานิ สาธยิํ;
เตน กมฺมน สุกเตน, ปาวิสึ อภยํ ปุรํฯ

‘‘ปรินิฏฺฐิตสาลมฺหิ , ปริโภคมทาสหํ;
เตน กมฺมน สุกเตน, เสฏฺฐตฺตํ อชฺฌุปาคโตฯ

‘‘เย เกจิ ทมกา โลเก, หตฺถิอเสฺส ทเมนฺติ เย;

กริตฺวา การณา นานา, ทารุเณน ทเมนฺติ เตฯ

‘‘น เหวํ ตฺวํ มหาวีร, ทเมสิ นรนาริโย;
อทเณฺฑน อสเตฺถน, ทเมสิ อุตฺตเม ทเมฯ

‘‘ทานสฺส วเณฺณ กิเตฺตโนฺต, เทสนากุสโล มุนิ;
เอกปญฺหํ กเถโนฺตว, โพเธสิ ติสเต มุนิฯ

‘‘ทนฺตา มยํ สารถินา, สุวิมุตฺตา อนาสวา;
สพฺพาภิญฺญาพลปตฺตา, นิพฺพุตา อุปธิกฺขเยฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ ทานมททิํ ตทา;
อติกฺกนฺตา ภยา สเพฺพ, สาลาทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๘๓๘.‘‘ยํ ตํ สรณมาคมฺห, อิโต อฎฺฐเม จกฺขุม;
สตฺตรเตฺตน ภควา, ทนฺตามฺห ตว สาสเน’’ติฯ –

คาถมาห ฯ ตสฺสโตฺถ – ปญฺจหิ จกฺขูหิ **จกฺขุม** ภควา ยสฺมา มยํ อิโต อตีเต **อฎฺฐเม** ทิวเส ตํ สรณํ **อคมิมฺห**ฯ ตสฺมา สตฺตรเตฺตน ตว สาสเน ทมเกน **ทนฺตา อมฺห,** อโห **เต** สรณคมนสฺส อานุภาโวติฯ ตโต ปรํ –

๘๓๙.‘‘ตุวํ พุโทฺธ ตุวํ สตฺถา, ตุวํ มาราภิภู มุนิ;
ตุวํ อนุสเย เฉตฺวา, ติโณฺณ ตาเรสิมํ ปชํฯ

๘๔๐.‘‘อุปธี เต สมติกฺกนฺตา, อาสวา เต ปทาลิตา;
สีโหว อนุปาทาโน, ปหีนภยเภรโว’’ติฯ –

อิมาหิ ทฺวีหิ คาถาหิ อภิตฺถวิตฺวา โอสานคาถาย สตฺถารํ วนฺทนํ ยาจติ –

๘๔๑.‘‘ภิกฺขโว ติสตา อิเม, ติฎฺฐนฺติ ปญฺชลีกตา;
ปาเท วีร ปสาเรหิ, นาคา วนฺทนฺตุ สตฺถุโน’’ติฯ

ตตฺถ **ตุวํ พุโทฺธ**ติ ตุวเมว อิมสฺมิํ โลเก สพฺพญฺญุพุโทฺธฯ ทิฎฺฐธมฺมิกาทิอเตฺถน สตฺตานํ อนุสาสนโต ตุวเมว **สตฺถา**ฯ สเพฺพสํ มารานํ อภิภวนโต **มาราภิภู**ฯ มุนิภาวโต **มุนิฯ อนุสเย เฉตฺวา**ติ กามราคาทิเก อนุสเย อริยมคฺคสเตฺถน ฉินฺทิตฺวาฯ **ติโณฺณ**ติ สยํ สํสารมโหฆํ ติโณฺณ, เทสนาหเตฺถน อิมํ **ปชํ** สตฺตกายํ ตาเรสิฯ **อุปธี**ติ ขนฺธูปธิอาทโย สเพฺพ อุปธีฯ **อนุปาทาโน**ติ สพฺพโส ปหีนกามุปาทานาทิโกฯ เอวํ วตฺวา เถโร สปริโส สตฺถารํ อภิวนฺทตีติฯ

เสลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. กาฬิโคธาปุตฺตภทฺทิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยาตํ เม หตฺถิคีวายาติอาทิกา อายสฺมโต ภทฺทิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารา เอกํ ภิกฺขุํ อุจฺจากุลิกานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐปิยมานํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถาปิสฺส อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา พฺยากาสิฯ โสปิ ตํ พฺยากรณํ สุตฺวา อุจฺจากุลิกสํวตฺตนิกํ กมฺมํ ปุจฺฉิตฺวา ธมฺมสฺสวนสฺส การาปนํ, ธมฺมมณฺฑเป อาสนทานํ, พีชนีทานํ, ธมฺมกถิกานํ ปูชาสกฺการกรณํ, อุโปสถาคาเร ปฎิสฺสยทานนฺติ เอวมาทึ ยาวชีวํ พหุปุญฺญํ กตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต อปรภาเค อมฺหากํ ภควโต อุปฺปตฺติยา ปุเรตรํ พาราณสิยํ กุฎุมฺพิยฆเร นิพฺพโตฺต สมฺพหุเล ปเจฺจกพุเทฺธ ปิณฺฑาย จริตฺวา เอกสฺมึเยว ฐาเน สมาคนฺตฺวา ภตฺตวิสฺสคฺคํ กโรเนฺต ทิสฺวา ตตฺถ ปาสาณผลกานิ อตฺถริตฺวา ปาโททกาทึ อุปฎฺฐเปโนฺต ยาวชีวํ อุปฎฺฐหิฯ

โส เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร สากิยราชกุเล นิพฺพตฺติ, **ภทฺทิโย**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต อนุรุทฺธาทีหิ ปญฺจหิ ขตฺติเยหิ สทฺธึ สตฺถริ อนุปิยมฺพวเน วิหรเนฺต สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตํ สตฺถา อปรภาเค เชตวเน อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน อุจฺจากุลิกานํ ภิกฺขูนํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปสิฯ โส ผลสุเขน นิพฺพานสุเขน จ วีตินาเมโนฺต อรญฺญคโตปิ รุกฺขมูลคโตปิ สุญฺญาคารคโตปิ ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติ อภิกฺขณํ อุทานํ อุทาเนสิฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขู สตฺถุ อาโรเจสุํ – ‘‘อายสฺมา ภทฺทิโย กาฬิโคธาย ปุโตฺต อภิกฺขณํ ‘อโห สุขํ, อโห สุข’นฺติ วทติ, อนภิรโต มเญฺญ พฺรหฺมจริยํ จรตี’’ติฯ สตฺถา ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘สจฺจํ กิร ตฺวํ, ภทฺทิย, อภิกฺขณํ ‘อโห สุขํ, อโห สุข’นฺติ วทสี’’ติ ปุจฺฉิฯ โส ‘‘สจฺจํ ภควา’’ติ ปฎิชานิตฺวา ‘‘ปุเพฺพ เม, ภเนฺต, รชฺชํ กาเรนฺตสฺส สุสํวิหิตารโกฺข อโหสึ, ตถาปิ ภีโต อุพฺพิโคฺค อุสฺสงฺกิโต วิหาสึฯ อิทานิ ปน ปพฺพชิโต อภีโต อนุพฺพิโคฺค อนุสฺสงฺกิโต วิหรามี’’ติ วตฺวา –

๘๔๒. ‘‘ยาตํ เม หตฺถิคีวาย, สุขุมา วตฺถา ปธาริตา;
สาลีนํ โอทโน ภุโตฺต, สุจิมํสูปเสจโนฯ

๘๔๓. ‘‘โสชฺช ภโทฺท สาตติโก, อุญฺฉาปตฺตาคเต รโต;
ฌายติ อนุปาทาโน, ปุโตฺต โคธาย ภทฺทิโยฯ

๘๔๔. ‘‘ปํสุกูลี สาตติโก, อุญฺฉาปตฺตาคเต รโต;
ฌายติ อนุปาทาโน, ปุโตฺต โคธาย ภทฺทิโยฯ

๘๔๕. ‘‘ปิณฺฑปาตี สาตติโก…เป.…ฯ
๘๔๖. ‘‘เตจีวรี สาตติโก…เป.…ฯ
๘๔๗. ‘‘สปทานจารี สาตติโก…เป.…ฯ
๘๔๘. ‘‘เอกาสนี สาตติโก…เป.…ฯ
๘๔๙. ‘‘ปตฺตปิณฺฑี สาตติโก…เป.…ฯ
๘๕๐. ‘‘ขลุปจฺฉาภตฺตี สาตติโก…เป.…ฯ
๘๕๑. ‘‘อารญฺญิโก สาตติโก…เป.…ฯ
๘๕๒. ‘‘รุกฺขมูลิโก สาตติโก…เป.…ฯ
๘๕๓. ‘‘อโพฺภกาสี สาตติโก…เป.…ฯ
๘๕๔. ‘‘โสสานิโก สาตติโก…เป.…ฯ
๘๕๕. ‘‘ยถาสนฺถติโก สาตติโก…เป.…ฯ

๘๕๖. ‘‘เนสชฺชิโก สาตติโก…เป….ฯ
๘๕๗. ‘‘อปฺปิโจฺฉ สาตติโก…เป….ฯ
๘๕๘. ‘‘สนฺตุโฏฺฐ สาตติโก…เป….ฯ
๘๕๙. ‘‘ปวิวิตฺโต สาตติโก…เป….ฯ
๘๖๐. ‘‘อสํสโฏฺฐ สาตติโก…เป….ฯ
๘๖๑. ‘‘อารทฺธวีริโย สาตติโก…เป….ฯ
๘๖๒. ‘‘หิตฺวา สตปลํ กํสํ, โสวณฺณํ สตราชิกํ;
อคฺคหึ มตฺติกาปตฺตํ, อิทํ ทุติยาภิเสจนํฯ

๘๖๓. ‘‘อุเจฺจ มณฺฑลิปาการ, ทฬฺหมฏฺฏาลโกฏฺฐเก;
รกฺขิโต ขคฺคหเตฺถหิ, อุตฺตสํ วิหรึ ปุเรฯ

๘๖๔. ‘‘โสชฺช ภโทฺท อนุตฺราสี, ปหีนภยเภรโว;
ฌายติ วนโมคยฺห, ปุโตฺต โคธาย ภทฺทิโยฯ

๘๖๕. ‘‘สีลกฺขเนฺธ ปติฏฺฐาย, สตึ ปญฺญญฺจ ภาวยํ;
ปาปุณึ อนุปุเพฺพน, สพฺพสํโยชนกฺขย’’นฺติฯ –

อิมาหิ คาถาหิ สตฺถุ ปุรโต สีหนาทํ นทิฯ

ตตฺถ **ยาตํ เม หตฺถิคีวายา**ติ, ภเนฺต, ปุเพฺพ มยา คจฺฉเนฺตนาปิ หตฺถิคีวาย หตฺถิกฺขเนฺธ นิสีทิตฺวา ยาตํ จริตํฯ วตฺถานิ ปริหรเนฺตนาปิ **สุขุมา** สุขสมฺผสฺสา กาสิกวตฺถวิเสสา ธาริตาฯ โอทนํ ภุญฺชเนฺตนาปิ ติวสฺสิกานํ ปุราณคนฺธสาลีนํ โอทโน ติตฺติรกปิญฺชราทินา สุจินา มํเสน อุปสิตฺตตาย **สุจิมํสูปเสจโน** ภุโตฺต, ตถาปิ ตํ สุขํ น มยฺหํ จิตฺตปริโตสกรํ อโหสิ, ยถา เอตรหิ วิเวกสุขนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘โสชฺช ภโทฺท’’**ติอาทิฯ เอตฺถ จ หตฺถิคฺคหเณเนว อสฺสรถยานานิ, วตฺถคฺคหเณน สพฺพราชาลงฺการา, โอทนคฺคหเณน สพฺพโภชนวิกติ คหิตาติ เวทิตพฺพํฯ **โสชฺชา**ติ โส อชฺช เอตรหิ ปพฺพชฺชายํ ฐิโตฯ **ภโทฺท**ติ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา ภโทฺทฯ **สาตติโก**ติ สมณธเมฺม ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาเร สาตจฺจยุโตฺตฯ **อุญฺฉาปตฺตาคเตรโต**ติ อุญฺฉาจริยาย ปเตฺต อาคเต ปตฺตปริยาปเนฺน อภิรโต, เตเนว สนฺตุโฏฺฐติ อธิปฺปาโยฯ **ฌายตี**ติ ผลสมาปตฺติฌาเนน ฌายติฯ **ปุโตฺต โคธายา**ติ กาฬิโคธาย นาม ขตฺติยาย ปุโตฺตฯ **ภทฺทิโย**ติ เอวํนาโม อตฺตานเมว เถโร อญฺญํ วิย กตฺวา วทติฯ

คหปติจีวรํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปํสุกูลิกงฺคสมาทาเนน **ปํสุกูลิโก**ฯ สงฺฆภตฺตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปิณฺฑปาติกงฺคสมาทาเนน **ปิณฺฑปาติโก**ฯ อติเรกจีวรํ ปฏิกฺขิปิตฺวา เตจีวริกงฺคสมาทาเนน **เตจีวริโก**ฯ โลลุปฺปจารํ ปฏิกฺขิปิตฺวา สปทานจาริกงฺคสมาทาเนน **สปทานจารี**ฯ นานาสนโภชนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกาสนิกงฺคสมาทาเนน **เอกาสนิโก**ฯ ทุติยกภาชนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปตฺตปิณฺฑิกงฺคสมาทาเนน **ปตฺตปิณฺฑิโก**ฯ อติริตฺตโภชนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคสมาทาเนน **ขลุปจฺฉาภตฺติโก**ฯ คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อารญฺญิกงฺคสมาทาเนน **อารญฺญิโก**ฯ ฉนฺนวาสํ ปฏิกฺขิปิตฺวา รุกฺขมูลิกงฺคสมาทาเนน **รุกฺขมูลิโก**ฯ ฉนฺนรุกฺขมูลานิ ปฏิกฺขิปิตฺวา อโพฺภกาสิกงฺคสมาทาเนน **อโพฺภกาสิโก**ฯ นสุสานํ ปฏิกฺขิปิตฺวา โสสานิกงฺคสมาทาเนน **โสสานิโก**ฯ เสนาสนโลลุปฺปํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ยถาสนฺถติกงฺคสมาทาเนน **ยถาสนฺถติโก**ฯ สยนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา เนสชฺชิกงฺคสมาทาเนน **เนสชฺชิโก** ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน ธุตงฺคกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๒ อาทโย) วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพาฯ

อุจฺจติ อุจฺจาทิฏฺฐาเน, อุปริปาสาทตาย วา อุจฺจ ฯ **มณฺฑลิปาการ**ติ มณฺฑลาการเรน ปาการปริกฺขิตฺต ฯ **ทฬฺหมฏฺฏาลโกฏฺฐเก**ติ ถิเรหิ อฏฺฏาเลหิ ทฺวารโกฏฺฐเกหิ จ สมนฺนาคเต, นคเรติ อโตฺถ ฯ

สตึ ปญฺญญฺจาติ เอตฺถ สติสีเสน สมาธึ วทติ ฯ ผลสมาปตฺตินิโรธสมาปตฺติโย สนฺธาย ''สตึ ปญฺญญฺจ ภาวย''นฺติ วุตฺตํ ฯ เสสํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมว ฯ

เอวํ เถโร สตฺถุ สมฺมุขา สีหนาทํ นทิ ฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขู อภิปฺปสนฺนา อเหสุํ ฯ

กาฬิโคธาปุตฺตภทฺทิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๘. องฺคุลิมาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

คจฺฉํ วเทสีติอาทิกา อายสฺมโต องฺคุลิมาลเตฺถรสฺส คาถา ฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ โกสลรโญฺญ ปุโรหิตสฺส ภคฺควสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ ตสฺส ชาตทิวเส สกลนคเร อาวุธานิ ปชฺชลึสุ, รโญฺญ จ มงฺคลาวุธํ สยนปีเฐ ฐปิตํ ปชฺชลิ, ตํ ทิสฺวา ราชา ภีโต สํวิโคฺค นิทฺทํ น ลภิ ฯ ปุโรหิโต ตายํ เวลายํ นกฺขตฺตโยคํ อุโลฺลเกโนฺต ''โจรนกฺขเตฺตน ชาโต''ติ สนฺนิฏฺฐานมกาสิ ฯ โส วิภาตาย รตฺติยา รโญฺญ สนฺติกํ คโต สุขเสยฺยํ ปุจฺฉิ ฯ ราชา ''กุโต, อาจริย, สุขเสยฺยํ, รตฺติยํ มยฺหํ มงฺคลาวุธํ ปชฺชลิ, ตสฺส โก นุ โข วิปาโก ภวิสฺสตี''ติ? ''มา ภายิ, มหาราช, มยฺหํ ฆเร ทารโก ชาโต ฯ ตสฺส อานุภาเวน สกลนคเรปิ อาวุธานิ ปชฺชลึสู''ติ ฯ ''กึ ภวิสฺสติ, อาจริยา''ติ? ''ทารโก โจโร ภวิสฺสตี''ติ ฯ ''กึ เอกจารี โจโร, อุทาหุ คณเชฏฺฐโก''ติ? ''เอกจาริโก, เทว'' ฯ ''กึ นํ มาเรมา''ติ? ''เอกจาริโก เจ, ปฏิชคฺคถ ตาว น''นฺติ อาห ฯ ตสฺส นามํ กโรนฺตา ยสฺมา ชายมาโน รโญฺญ จิตฺตํ วิเหเสโนฺต ชาโต, ตสฺมา **หึสโก**ติ กตฺวา ปจฺฉา ทิฏฺฐํ อทิฏฺฐนฺติ วิย **อหึสโก**ติ โวหรึสุ ฯ

โส วยปฺปโตฺต ปุพฺพกมฺมพเลน สตฺตนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธาเรติ ฯ ตสฺสิทํ ปุพฺพกมฺมํ – พุทฺธสุเญฺญ โลเก กสฺสโก หุตฺวา นิพฺพโตฺต เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ วโสฺสทเกน ตินฺตํ อลฺลจีวรํ สีตปีฬิตํ อตฺตโน เขตฺตภูมึ อุปคตํ ทิสฺวา ''ปุญฺญเกฺขตฺตํ เม อุปฏฺฐิต''นฺติ โสมนสฺสชาโต อคฺคึ กตฺวา อทาสิ ฯ โส ตสฺส กมฺมสฺส พเลน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน ถามชวพลสมฺปโนฺน จ หุตฺวา อิมสฺมึ ปจฺฉิมตฺตภาเว สตฺตนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธาเรติ ฯ โส ตกฺกสิลํ คนฺตฺวา ทิสาปาโมกฺขสฺส อาจริยสฺส สนฺติเก ธมฺมเนฺตวาสี หุตฺวา สิปฺปํ อุคฺคณฺหโต อาจริยพฺราหฺมณํ ตสฺส ภริยญฺจ สกฺกจฺจํ ปฏิชคฺคติ ฯ เตนสฺส สา พฺราหฺมณี เคเห ลทฺธภมาเนน ภตฺตาทินา สงฺคหํ กโรติ ฯ ตํ อสหมานา อเญฺญ มาณวา อาจริเยน สทฺธึ เภทํ อกํสุ ฯ พฺราหฺมโณ เตสํ วจนํ เทฺว ตโย วาเร อสทฺทหโนฺต หุตฺวา ปจฺฉา สทฺทหิตฺวา ''มหาพโล มาณโว, น สกฺกา เกนจิ มาราเปตุํ, อุปาเยน นํ มาเรสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา นิฏฺฐิตสิปฺปํ อตฺตโน นครํ คนฺตุํ อาปุจฺฉนฺตํ มาณวํ อาห – ''ตาต อหึสก, นิฏฺฐิตสิเปฺปน นาม อเนฺตวาสินา อาจริยสฺส ครุทกฺขิณา ทาตพฺพา, ตํ มยฺหํ เทหี''ติ ฯ ''สาธุ, อาจริย, กึ ทสฺสามี''ติ? ''มนุสฺสานํ สหสฺสทกฺขิณหตฺถงฺคุลิโย อาเนหี''ติ ฯ พฺราหฺมณสฺส กิร อยมสฺส อธิปฺปาโย – พหูสุ มาริยมาเนสุ เอกโนฺต เอโก นํ มาเรยฺยาติ ฯ ตํ สุตฺวา อหึสโก อตฺตโน จิรปริจิตํ นิกฺกรุณตํ ปุรกฺขตฺวา สนฺนทฺธปญฺจาวุโธ โกสลรโญฺญ วิชิเต ชาลินํ วนํ ปวิสิตฺวา มหามคฺคสมีเป ปพฺพตนฺตเร วสโนฺต ปพฺพตสิขเร ฐตฺวา มเคฺคน คจฺฉเนฺต มนุเสฺส โอโลเกตฺวา เวเคน คนฺตฺวา องฺคุลิโย คเหตฺวา รุกฺขเคฺค โอลเมฺพสิ ฯ ตา คิชฺฌาปิ กากาปิ ขาทึสุ, ภูมิยํ นิกฺขิตฺตา ปูติภาวํ อคมํสุ ฯ เอวํ คณนาย อปริปูรมานาย ลทฺธา

ลทฺธา องฺคุลิโย สุเตฺตน คนฺถิตฺวา มาลํ กตฺวา ยโญฺญปจิตํ วิย อํเส โอลเมฺพสิฯ ตโต ปฏฺฐาย **องฺคุลิมาโล**เตฺววสฺส สมญฺญา อโหสิฯ

เอวํ ตสฺมึ มนุเสฺส มาเรเนฺต มโคฺค อวฬโญฺช อโหสิฯ โส มเคฺค มนุเสฺส อลภเนฺต คามูปจารํ คนฺตฺวา นิลียิตฺวา อาคตาคเต มนุเสฺส มาเรตฺวา องฺคุลิโย คเหตฺวา คจฺฉติฯ ตํ ญตฺวา มนุสฺสา คามโต อปกฺกมึสุ, คามา สุญฺญา อเหสุํ, ตถา นิคมา ชนปทา จฯ เอวํ เตน โส ปเทโส อุพฺพาสิโต อโหสิฯ องฺคุลิมาลสฺส จ เอกาย อูนา สหสฺสองฺคุลิโย สงฺคหา อเหสุํฯ อถ มนุสฺสา ตํ โจรุปทฺทวํ โกสลรโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา ปาโตว นคเร เภริํ จราเปสิ, ‘‘สีฆํ องฺคุลิมาลโจรํ คณฺหาม, พลกาโย อาคจฺฉตู’’ติฯ ตํ สุตฺวา องฺคุลิมาลสฺส มาตา มนฺตาณี นาม พฺราหฺมณี ตสฺส ปิตรํ อาห – ‘‘ปุโตฺต กิร เต โจโร หุตฺวา อิทญฺจิทญฺจ กโรติ, ตํ ‘อีทิสํ มา กรี’ติ สญฺญาเปตฺวา อาเนหิ, อญฺญถา นํ ราชา ฆาเตยฺยา’’ติฯ พฺราหฺมโณ ‘‘น มยฺหํ ตาทิเสหิ ปุเตฺตหิ อโตฺถ, ราชา ยํ วา ตํ วา กโรตู’’ติ อาห ฯ อถ พฺราหฺมณี ปุตฺตสิเนเหน ปาเถยฺยํ คเหตฺวา ‘‘มม ปุตฺตํ สญฺญาเปตฺวา อาเนสฺสามี’’ติ มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ

ภควา ‘‘อยํ ‘องฺคุลิมาลํ อาเนสฺสามี’ติ คจฺฉติ, สเจ สา คมิสฺสติ, องฺคุลิมาโล ‘องฺคุลิสหสฺสํ ปูเรสฺสามี’ติ มาตรมฺปิ มาเรสฺสติฯ โส จ ปจฺฉิมภวิโก, สจาหํ น คมิสฺสํ, มหาชานิ อภวิสฺสา’’ติ ญตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต สยเมว ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา องฺคุลิมาลํ อุทฺทิสฺส ติํสโยชนิกํ มคฺคํ ปทสาว ปฏิปชฺชมาโน อนฺตรามเคฺค โคปาลกาทีหิ วาริยมาโนปิ ชาลินํ วนํ อุปคจฺฉิฯ ตสฺมิญฺจ ขเณ ตสฺส มาตา เตน ทิฏฺฐา, โส มาตรํ ทูรโตว ทิสฺวา ‘‘มาตรมฺปิ มาเรตฺวา อชฺช อูนงฺคุลิํ ปูเรสฺสามี’’ติ อสิํ อุกฺขิปิตฺวา อุปธาวิฯ เตสํ อุภินฺนํ อนฺตเร ภควา อตฺตานํ ทเสฺสสิฯ องฺคุลิมาโล ภควนฺตํ ทิสฺวา ‘‘กิํ เม มาตรํ วธิตฺวา องฺคุลิยา คหิเตน? ชีวตุ เม มาตา, ยนฺนูนาหํ อิมํ สมณํ ชีวิตา โวโรเปตฺวา องฺคุลิํ คเณฺหยฺย’’นฺติ อุกฺขิตฺตาสิโก ภควนฺตํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธิฯ อถ โข ภควา ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาสิ, ยถา ปกติอิริยาปเถน คจฺฉนฺตมฺปิ อตฺตานํ องฺคุลิมาโล สพฺพถาเมน ธาวโนฺตปิ น สโกฺกติ สมฺปาปุณิตุํฯ โส ปริหีนชโว ฆุรุฆุรุปสฺสาสี กเจฺฉหิ เสทํ มุญฺจโนฺต ปทํ อุทฺธริตุมฺปิ อสโกฺกโนฺต ขาณุ วิย ฐิโต ภควนฺตํ ‘‘ติฏฺฐ ติฏฺฐ, สมณา’’ติ อาหฯ ภควา คจฺฉโนฺตว ‘‘ฐิโต อหํ, องฺคุลิมาล, ตฺวญฺจ ติฏฺฐา’’ติ อาหฯ โส ‘‘อิเม โข สมณา สกฺยปุตฺติยา สจฺจวาทิโน, อยํ สมโณ คจฺฉโนฺตเยว ‘ฐิโต อหํ, องฺคุลิมาล, ตฺวญฺจ ติฏฺฐา’ติ อาห, อหญฺจมฺหิ ฐิโต, โก นุ โข อิมสฺส อธิปฺปาโย, ปุจฺฉิตฺวา นํ ชานิสฺสามี’’ติ ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสิ –

๘๖๖. ‘‘คจฺฉํ วเทสิ สมณ ฐิโตมฺหิ, มมญฺจ พฺรูสิ ฐิตมฏฺฐิโตติ;
ปุจฺฉามิ ตํ สมณ เอตมตฺถํ, กถํ ฐิโต ตฺวํ อหมฏฺฐิโตมฺหี’’ติฯ

ตตฺถ **สมณา**ติ ภควนฺตํ อาลปติฯ **มม**นฺติ มํฯ **กถ**นฺติ เกนาากาเรนฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – สมณ, ตฺวํ คจฺฉโนฺตว สมาโน ‘‘ฐิโตมฺหี’’ติ วเทสิฯ มมญฺจ ฐิตํเยว ‘‘อฏฺฐิโต’’ติ พฺรูสิ, วเทสิฯ การเณเนตฺถ ภวิตพฺพํ, ตสฺมา ตํ สมณํ อหํ เอวมตฺถํ ปุจฺฉามิฯ กถํ เกนาากาเรน ตฺวํ ฐิโต อโหสิ, อหญฺจ อฏฺฐิโตมฺหีติฯ เอวํ วุเตฺต ภควา –

๘๖๗. ‘‘ฐิโต อหํ องฺคุลิมาล สพฺพทา, สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ;
ตุวญฺจ ปาเณสุ อสญฺญโตสิ, ตสฺมา ฐิโตหํ ตุวมฏฺฐิโตสี’’ติฯ –

คาถาย ตํ อชฺฌภาสิฯ

ตตฺถ **ฐิโต อหํ, องฺคุลิมาล, สพฺพทา, สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑนฺ**ติ, องฺคุลิมาล, อหํ สพฺพทา สพฺพกาเล อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ ตสถาวรเภเทสุ สเพฺพสุ สเตฺตสุ ทณฺฑํ นิธาย นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถ ลชฺชี ทยาปโนฺน, ตโต อญฺญถา อวตฺตนโต เอวรูเปเนว ฐิโตฯ **ตุวญฺจ ปาเณสุ อสญฺญโตสี**ติ ตุวํ ปน สเตฺตสุ สญฺญมรหิโต อสิ, ลุโทฺท โลหิตปาณิ หตปหเต นิวิโฎฺฐ อทยาปโนฺน, ตสฺมา อสญฺญโต วิรติวเสน อฎฺฐิโตฯ ตโต เอว ตาสุ ตาสุ คตีสุ ปริพฺภมนโตปิ ตุวํ อิทานิ อิริยาปเถน ฐิโตปิ อฎฺฐิโต อสิ, อหํ ปน วุตฺตปฺปกาเรน ฐิโตติฯ ตโต องฺคุลิมาโล ยถาภุจฺจคุณปฺปภาวิตสฺส ชลตเล เตลสฺส วิย สกลํ โลกํ อภิพฺยาเปตฺวา ฐิตสฺส ภควโต กิตฺติสทฺทสฺส สุตปุพฺพตฺตา เหตุสมฺปตฺติยา ญาณสฺส จ ปริปากคตตฺตา ‘‘อยํ โส ภควา’’ติ สญฺชาตปีติโสมนโสฺส ‘‘มหา อยํ สีหนาโท, มหนฺตํ คชฺชิตํ, นยิทํ อญฺญสฺส ภวิสฺสติ, สมณสฺส มเญฺญ โคตมสฺส เอตํ คชฺชิตํ, ทิโฎฺฐ วตมฺหิ มเหสินา สมฺมาสมฺพุเทฺธน, มยฺหํ สงฺคหกรณตฺถํ ภควา อิธาคโต’’ติ จิเนฺตตฺวา –

๘๖๘. ‘‘จิรสฺสํ วต เม มหิโต มเหสี, มหาวนํ สมโณ ปจฺจปาทิ;
โสหํ จชิสฺสามิ สหสฺสปาปํ, สุตฺวาน คาถํ ตว ธมฺมยุตฺต’’นฺติฯ –

อิมํ คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **จิรสฺสํ วตา**ติ จิรกาเลน วตฯ **เม**ติ มยฺหํ อนุคฺคหตฺถายฯ **มหิโต**ติ สเทวเกน โลเกน มหติยา ปูชาย ปูชิโตฯ มหเนฺต สีลกฺขนฺธาทิคุเณ เอสิ, คเวสีติ มเหสีฯ **มหาวนํ สมโณ ปจฺจปาที**ติ อิมํ มหารญฺญํ สมิตสพฺพปาโป ภควา ปฎิปชฺชิฯ **โสหํ จชิสฺสามิ สหสฺสปาปํ, สุตฺวาน คาถํ ตว ธมฺมยุตฺตนฺ**ติ โสหํ ธมฺมยุตฺตํ ธมฺมูปสํหิตํ ตว คาถํ สุณิํฯ โสหํ ตํ สุตฺวาน ‘‘จิรสฺสมฺปิ จิรกาเลนปิ สงฺคตํ ปริจิตํ ปาปสหสฺสํ ปชหิสฺส’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อิทานิ นํ อญฺญทตฺถุ ปริจฺจชิสฺสามีติ อโตฺถฯ เอวํ ปน วตฺวา ยถา ปฎิปชฺชิ, ยถา จ ภควตา อนุคฺคหิโต, ตํ ทเสฺสตุํ –

๘๖๙. ‘‘อิเจฺจว โจโร อสิมาวุธญฺจ, โสเพฺภ ปปาเต นรเก อนฺวกาสิ;
อวนฺทิ โจโร สุคตสฺส ปาเท, ตเตฺถว ปพฺพชฺชมยาจิ พุทฺธํฯ

๘๗๐. ‘‘พุโทฺธ จ โข การุณิโก มเหสิ, โย สตฺถา โลกสฺส สเทวกสฺส;
ตเมหิ ภิกฺขูติ ตทา อโวจ, เอเสว ตสฺส อหุ ภิกฺขุภาโว’’ติฯ

สงฺคีติการา อิมา เทฺว คาถา ฐเปสุํฯ

ตตฺถ **อิเจฺจวา**ติ อิติ เอว เอวํ วตฺวา อนนฺตรเมวฯ **โจโร**ติ องฺคุลิมาโลฯ **อสินฺ**ติ ขคฺคํฯ **อาวุธนฺ**ติ เสสาวุธํฯ **โสเพฺภ**ติ สมนฺตโต ฉินฺนตเฎฯ **ปปาเต**ติ เอกโต ฉินฺนตเฎฯ **นรเก**ติ ภูมิยา ผลิตวิวเรฯ อิธ ปน ตีหิปิ ปเทหิ ยตฺถ ปติตํ อเญฺญน คเหตุํ น สกฺกา, ตาทิสํ ปพฺพตนฺตรเมว วทติฯ **อนฺวกาสี**ติ อนุ อกาสิ, ปญฺจวิธมฺปิ อตฺตโน อาวุธํ อนุ ขิปิ ฉเฑฺฑสิ, ตานิ ฉเฑฺฑตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ‘‘ปพฺพาเชถ มํ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อวนฺทิ โจโร สุคตสฺส ปาเท, ตเตฺถว ปพฺพชฺชมยาจิ พุทฺธ’’**นฺติฯ เอวํ เตน ปพฺพชฺชาย ยาจิตาย สตฺถา ตสฺส ปุริมกมฺมํ โอโลเกโนฺต เอหิภิกฺขุภาวาย เหตุสมฺปตฺติํ ทิสฺวา ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวา – ‘‘เอหิ, ภิกฺขุ, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, จร พฺรหฺมจริยํ, สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา’’ติ อาหฯ สา เอว จ ตสฺส ปพฺพชฺชา อุปสมฺปทา จ อโหสิฯ เตนาห **‘‘ตเมหิ ภิกฺขูติ ตทา อโวจ, เอเสว ตสฺส อหุ ภิกฺขุภาโว’’**ติฯ

เอวํ เถโร สตฺถุ สนฺติเก เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปทญฺจ ลภิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต อรหตฺตํ ปตฺวา วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทนฺโต ปีติโสมนสฺสชาโต อุทานวเสน –

๘๗๑. ‘‘โย จ ปุพฺเพ ปมชฺชิตฺวา, ปจฺฉา โส นปฺปมชฺชติ;
โสมํ โลกํ ปภาเสติ, อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมาฯ

๘๗๒. ‘‘ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ, กุสเลน ปิธียติ;
โสมํ โลกํ ปภาเสติ, อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมาฯ

๘๗๓. ‘‘โย หเว ทหโร ภิกฺขุ, ยุญฺชติ พุทฺธสาสเน;
โสมํ โลกํ ปภาเสติ, อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา’’ติฯ – คาถตฺตยํ อภาสิ;

ตสฺสโตฺถ – **โย** ปุคฺคโล คหโฏฺฐ วา ปพฺพชิโต วา กลฺยาณมิตฺตสํสคฺคโต ปุพฺเพ ปาปมิตฺตสํสเคฺคน วา อตฺตโน วา ปฏิสงฺขานาภาเวน **ปมชฺชิตฺวา** สมฺมาปฏิปตฺติยํ ปมาทํ อาปชฺชิตฺวา , ปจฺฉา กลฺยาณมิตฺตสํสเคฺคน โยนิโส อุมฺมุชฺชโนฺต นปฺปมชฺชติ, สมฺมา ปฏิปชฺชติ, สมถวิปสฺสนํ อนุยุญฺชโนฺต ติโสฺส วิชฺชา ฉ อภิญฺญา ปาปุณาติ, โส อพฺภาทีหิ มุโตฺต จโนฺท วิย โอกาสโลกํ อตฺตนา อธิคตาหิ วิชฺชาภิญฺญาหิ อิมํ ขนฺธาทิโลกํ โอภาเสตีติฯ

ยสฺส ปุคฺคลสฺส **กตํ** อุปจิตํ ปาปกมฺมํ กมฺมกฺขยกเรน โลกุตฺตรกุสเลน อวิปาการหภาวสฺส อาหริตตฺตา วิปากุปฺปาทเน ทฺวารปิธาเนน **ปิธียติ** ถกียติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ทหโรติ ตรุโณ, เตนสฺส โยคกฺขมสรีรตํ ทเสฺสติฯ โส หิ อุปฺปนฺนํ วาตาตปปริสฺสยํ อภิภวิตฺวา โยคํ กาตุํ สโกฺกติฯ **ยุญฺชติ พุทฺธสาสเน** สิกฺขตฺตเย ยุตฺตปฺปยุโตฺต โหติ, สกฺกจฺจํ สมฺปาเทตีติ อโตฺถฯ

เอวํ ปีติโสมนสฺสชาโต วิมุตฺติสุเขน วิหรโนฺต ยทา นครํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, ตทา อเญฺญนปิ ขิโตฺต เลฑฺฑุ เถรสฺส กาเย นิปตติ, อเญฺญนปิ ขิโตฺต ทโณฺฑ ตเสฺสว กาเย นิปตติฯ โส ภิเนฺนน ปเตฺตน วิหารํ ปวิสิตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คจฺฉติฯ สตฺถา ตํ โอวทติ ‘‘อธิวาเสหิ, ตฺวํ พฺราหฺมณ, อธิวาเสหิ, ตฺวํ พฺราหฺมณ, ยสฺส โข, ตฺวํ พฺราหฺมณ, กมฺมสฺส วิปาเกน พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปเจฺจยฺยาสิ, ตสฺส, ตฺวํ พฺราหฺมณ, กมฺมสฺส วิปากํ ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปฏิสํเวเทสี’’ติฯ อถ เถโร อโนธิโส สพฺพสเตฺตสุ เมตฺตจิตฺตํ อุปฏฺฐเปตฺวา –

๘๗๔. ทิสาปิ เม ธมฺมกถํ สุณนฺตุ, ทิสาปิ เม ยุญฺชนฺตุ พุทฺธสาสเน;
ทิสาปิ เม เต มนุเช ภชนฺตุ, เย ธมฺมเมวาทปยนฺติ สโนฺตฯ

๘๗๕. ทิสา หิ เม ขนฺติวาทานํ, อวิโรธปฺปสํสินํ;
สุณนฺตุ ธมฺมํ กาเลน, ตญฺจ อนุวิธียนฺตุฯ

๘๗๖. ‘‘น หิ ชาตุ โส มมํ หิํเส, อญฺญํ วา ปน กญฺจิ นํ;
ปปฺปุยฺย ปรมํ สนฺติํ, รเกฺขยฺย ตสถาวเรฯ

๘๗๗. ‘‘อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา, อุสุการา ทมยนฺติ เตชนํ;
ทารุํ ทมยนฺติ ตจฺฉกา, อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตาฯ

๘๗๘. ทเณฺฑเนเก ทมยนฺติ, องฺกุเสภิ กสาหิ จ;

อทเณฺฑน อสเตฺถน, อหํ ทนฺตมฺหิ ตาทินาฯ

๘๗๙. ‘‘อหิํสโกติ เม นามํ, หิํสกสฺส ปุเร สโต;
อชฺชาหํ สจฺจนาโมมฺหิ, น นํ หิํสามิ กญฺจิ นํฯ

๘๘๐. ‘‘โจโร อหํ ปุเร อาสิํ, องฺคุลิมาโลติ วิสฺสุโต;
วุยฺหมาโน มโหเฆน, พุทฺธํ สรณมาคมํฯ

๘๘๑. ‘‘โลหิตปาณิ ปุเร อาสิํ, องฺคุลิมาโลติ วิสฺสุโต;
สรณคมนํ ปสฺส, ภวเนตฺติ สมูหตาฯ

๘๘๒. ‘‘ตาทิสํ กมฺมํ กตฺวาน, พหุํ ทุคฺคติคามินํ;
ผุฏฺโฐ กมฺมวิปาเกน, อนโณ ภุญฺชามิ โภชนํฯ

๘๘๓. ‘‘ปมาทมนุยุญฺชนฺติ, พาลา ทุมฺเมธิโน ชนา;
อปฺปมาทญฺจ เมธาวี, ธนํ เสฏฺฐํว รกฺขติฯ

๘๘๔. ‘‘มา ปมาทมนุยุญฺเชถ, มา กามรติสนฺถวํ;
อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต, ปโปฺปติ ปรมํ สุขํฯ

๘๘๕. ‘‘สฺวาคตํ นาปคตํ, เนตํ ทุมฺมนฺติตํ มม;
สวิภตฺเตสุ ธมฺเมสุ, ยํ เสฏฺฐํ ตทุปาคมํฯ

๘๘๖. ‘‘สฺวาคตํ นาปคตํ, เนตํ ทุมฺมนฺติตํ มม;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

๘๘๗. ‘‘อรเญฺญ รุกฺขมูเล วา, ปพฺพเตสุ คุหาสุ วา;
ตตฺถ ตเตฺถว อฏฺฐาสิํ, อุพฺพิคฺคมนโส ตทาฯ

๘๘๘. ‘‘สุขํ สยามิ ฐายามิ, สุขํ กเปฺปมิ ชีวิตํ;
อหตฺถปาโส มารสฺส, อโห สตฺถานุกมฺปิโตฯ

๘๘๙. ‘‘พฺรหฺมชโจฺจ ปุเร อาสิํ, อุทิโจฺจ อุภโต อหุฯ
โสชฺช ปุโตฺต สุคตสฺส, ธมฺมราชสฺส สตฺถุโนฯ

๘๙๐. ‘‘วีตตโณฺห อนาทาโน, คุตฺตทฺวาโร สุสํวุโต;
อฆมูลํ วธิตฺวาน, ปโตฺต เม อาสวกฺขโยฯ

๘๙๑. ‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ;
โอหิโต ครุโก ภาโร, ภวเนตฺติ สมูหตา’’ติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **ทิสาปี**ติ มยฺหํ ทิสาปิ อมิตฺตา ปจฺจตฺถิกาปิ เย มํ เอวํ อุปวทนฺติ ‘‘ยถา มยํ องฺคุลิมาลสฺส วเสน ญาติวิโยคทุกฺขปเรตา ทุกฺขํ ปาปุณาม, เอวํ องฺคุลิมาโลปิ ทุกฺขํ ปาปุณาตู’’ติฯ **เม ธมฺมกถํ สุณนฺตู**ติ มยา สตฺถุ สนฺติเก สุตํ จตุสจฺจธมฺมปฏิสํยุตฺตํ กถํ สุณนฺตุ ฯ **ยุญฺชนฺตู**ติ สุตฺวา จ ตทตฺถาย ปฏิปชฺชนฺตุฯ **เต มนุเช ภชนฺตู**ติ ตาทิเส สปฺปุริเส กลฺยาณมิเตฺต ภชนฺตุ เสวนฺตุฯ **เย ธมฺมเมวาทปยนฺติ สโนฺต**ติ เย สปฺปุริสา กุสลธมฺมเมว, อุตฺตริมนุสฺสธมฺมเมว, นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรธมฺมเมว จ อาทเปนฺติ สมาทเปนฺติ คณฺหาเปนฺติฯ

ขนฺติวาทานนฺติ อธิวาสนขนฺติเมว วทนฺตานํ ตโต เอว **อวิโรธปฺปสํสิน**นฺติ เกนจิ อวิโรธภูตาย เมตฺตาย เอว ปสํสนสีลานํฯ **สุณนฺตุ ธมฺมํ กาเลนา**ติ ยุตฺตปฺปยุตฺตกาเล เตสํ สนฺติเก ธมฺมํ สุณนฺตุฯ **ตญฺจ อนุวิธียนฺตู**ติ ตญฺจ ยถาสุตํ ธมฺมํ สมฺมเทว อุคฺคหิตฺวา อนุกโรนฺตุ ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชนฺตูติ อโตฺถฯ

น หิ ชาตุ โส มมํ หึเสติ โส มยฺหํ ทิโส ปจฺจตฺถิโก ชาตุ, เอกํเสเนว มํ น หึเส, น พาเธยฺยฯ **อญฺญํ วา ปน กญฺจิ น**นฺติ น เกวลํ มํเยว, อญฺญํ วาปิ กญฺจิ สตฺตํ น หึเสยฺย, **ปปฺปุยฺย ปรมํ สนฺติ**นฺติ, ปรมํ อุตฺตมํ สนฺตึ นิพฺพานํ ปาปุเณยฺย, ปาปุณิตฺวา จ **รเกฺขยฺย ตสถาวเร**ติ สเพฺพ จ สเตฺต ปรมาย รกฺขาย รเกฺขยฺย, สิสฺสํ ปุตฺตํ วิย ปริปาเลยฺยาติ อโตฺถฯ

เอวํ เถโร อิมาหิ คาถาหิ ปเร ปาปโต ปริโมเจโนฺต ปริตฺตกิริยํ นาม กตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปกาเสโนฺต **“อุทกํ หี”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ ปถวิยา ถลฏฺฐานํ ขณิตฺวา นินฺนฏฺฐานํ ปูเรตฺวา มาติกํ วา กตฺวา รุกฺขโทณึ วา ฐเปตฺวา อตฺตนา อิจฺฉิกิจฺฉิตฏฺฐานํ อุทกํ เนนฺตีติ **เนตฺติกา,** อุทกหาริโนฯ **เตชน**นฺติ กณฺฑํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เนตฺติกา อตฺตโน รุจิยา อุทกํ นยนฺติ, อุสุการาปิ ตาเปตฺวา วงฺกาภาวํ หรนฺตา เตชนํ อุสุํ **ทมยนฺติ**, อุชุํ กโรนฺติ, ตจฺฉกาปิ เนมิอาทีนํ อตฺถาย ตจฺฉนฺตา ทารุํ **ทมยนฺติ** อตฺตโน รุจิยา อุชุํ วา วงฺกํ วา กโรนฺติฯ เอวํ เอตฺตกํ อารมฺมณํ กตฺวา **ปณฺฑิตา** สปฺปญฺญา อริยมคฺคํ อุปฺปาเทนฺตา อตฺตานํ ทเมนฺติ, อรหตฺตปฺปตฺตา ปน เอกนฺตทนฺตา นาม โหนฺตีติฯ

อิทานิ ปุริสทมฺมสารถินา สตฺถารา อตฺตโน ทมิตาการํ กตญฺญุตญฺจ ปกาเสโนฺต **“ทเณฺฑเนเก”**ติอาทิกา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **ทเณฺฑเนเก ทมยนฺตี**ติ ราชราชมหามตฺตาทโย ทเณฺฑน, หตฺถิอสฺสาทินา พลกาเยน จ ปจฺจตฺถิกาทิเก ทเมนฺติ, โคปาลาทโย จ คาวาทิเก ทเณฺฑน ยฏฺฐิยา ทเมนฺติฯ หตฺถาจริยา หตฺถึ องฺกุเสหิ, อสฺสาจริยา อเสฺส กสาหิ จ ทเมนฺติฯ **อทเณฺฑน อสเตฺถน, อหํ ทโนฺตมฺหิ ตาทินา**ติ อหํ ปน อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวปฺปเตฺตน สมฺมาสมฺพุเทฺธน วินา เอว ทเณฺฑน, วินา สเตฺถน, นิหิตทณฺฑนิหิตสตฺถภาเวน ทโนฺต ทมิโต นิพฺพิเสวโน คโต อมฺหิฯ

อหึสโกติ เม นามํ, หึสกสฺส ปุเร สโตติ สตฺถารา สมาคมโต ปุเพฺพ หึสกสฺส เม สมานสฺส อหึสโกติ นามมตฺตํ อโหสิฯ **อชฺชาห**นฺติ อิทานิ ปนาหํ ‘‘อหึสโก’’ติ **สจฺจนาโม** อวิตถนาโม อมฺหิฯ ตสฺมา **น นํ หึสามิ** กญฺจิปิ สตฺตํ น หึสามิ น พาเธมิ, **น**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ

วิสฺสุโตติ ‘‘ปาณาติปาตี ลุโทฺท โลหิตปาณี’’ติอาทินา ปญฺญาโตฯ **มโหเฆนา**ติ กาโมฆาทินา มหตา โอเฆน, ตสฺส โอฆสฺส วิเจฺฉทกรํ **พุทฺธํ สรณํ** พุทฺธสงฺขาตํ สรณํ **อคมํ** อุปคจฺฉึฯ

โลหิตปาณีติ ปาณมติปาตเนน ปเรสํ โลหิเตน รุหิเรน มกฺขิตปาณิฯ **สรณคมนํ ปสฺสา**ติ มหปฺผลํ มม สรณคมนํ ปสฺสาติ อตฺตานเมวาลปติฯ

ตาทิสํ กมฺมนฺติ อเนกสตปุริสวธํ ทารุณํ ตถารูปํ ปาปกมฺมํฯ **ผุโฏฺฐ กมฺมวิปาเกนา**ติ ปุเพฺพ กตสฺส ปาปกมฺมสฺส วิปาเกน ผุโฏฺฐ, สพฺพโส ปหีนกโมฺม วิปากมตฺตํ ปจฺจนุโภโนฺตฯ อถ วา **ผุโฏฺฐ กมฺมวิปาเกนา**ติ อุปนิสฺสยภูตสฺส กุสลกมฺมสฺส ผลภูเตน โลกุตฺตรมเคฺคน, โลกุตฺตรกมฺมเสฺสว วา ผเลน วิมุตฺติสุเขน ผุโฏฺฐฯ สพฺพโส กิเลสานํ ขีณตฺตา **อนโณ** ภุญฺชามิ โภชนํ, โภชนาปเทเสน จตฺตาโรปิ ปจฺจเย วทติฯ

อิทานิ ปุเพฺพ อตฺตโน ปมาทวิหารํ ครหามุเขน ปจฺฉา อปฺปมาทปฏิปตฺตึ ปสํสนฺโต ตตฺถ จ ปเรสํ อุสฺสาหํ ชเนนฺโต **“ปมาทมนุยุญฺชนฺตี”**ติอาทิกา คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **พาลา**ติ พาเลฺยน สมนฺนาคตา อิธโลกปรโลกตฺถํ อชานนฺตาฯ **ทุมฺเมธิโน**ติ นิปฺปญฺญา, เต ปมาเท อาทีนวํ อปสฺสนฺตา ปมาทํ **อนุยุญฺชนฺติ** ปวเตฺตนฺติ, ปมาเทเนว กาลํ วีตินาเมนฺติฯ **เมธาวี**ติ ธโมฺมชปญฺญาย สมนฺนาคโต ปน ปณฺฑิโต กุลวํสาคตํ **เสฏฺฐํ** อุตฺตมํ สตฺตรตนธนํ วิย อปฺปมาทํ รกฺขติฯ ยถา หิ ‘‘อุตฺตมํ ธนํ นิสฺสาย โภคสมฺปตฺตึ ปาปุณิสฺสาม, ปุตฺตทารํ โปเสสฺสาม, สุคติมคฺคํ โสเธสฺสามา’’ติ ธเน อานิสํสํ ปสฺสนฺตา ธนํ รกฺขนฺติ; เอวํ ปณฺฑิโตปิ ‘‘อปฺปมาทํ นิสฺสาย ปฐมชฺฌานาทีนิ ปฏิลภิสฺสามิ , มคฺคผลานิ ปาปุณิสฺสามิ, ติโสฺส วิชฺชา ฉ อภิญฺญา สมฺปาเทสฺสามี’’ติ อปฺปมาเท อานิสํสํ ปสฺสโนฺต ธนํ เสฏฺฐํว อปฺปมาทํ รกฺขตีติ อโตฺถฯ

มา ปมาทนฺติ ปมาทํ มา อนุยุเญฺชถ ปมาเทน กาลํ มา วีตินามยิตฺถฯ **กามรติสนฺถว**นฺติ วตฺถุกาเมสุ, กิเลสกาเมสุ จ รติสงฺขาตํ ตณฺหาสนฺถวมฺปิ มา **อนุยุเญฺชถ** มา วินฺทิตฺถ มา ปฏิลภิตฺถฯ **อปฺปมโตฺต หี**ติ อุปฏฺฐิตสติตาย อปฺปมโตฺต ปุคฺคโล **ฌายโนฺต** ฌายนปฺปสุโต **ปรมํ** อุตฺตมํ นิพฺพานสุขํ ปาปุณาติฯ

สฺวาคตํ นาปคตนฺติ ยํ ตทา มม สตฺถุ สนฺติเก อาคตํ อาคมนํ, สตฺถุ วา ตสฺมึ มหาวเน อาคมนํ, ตํ สฺวาคตํ สฺวาคมนํ นาปคตํ, อตฺถโต อเปตํ วิคตํ น โหติฯ **เนตํ ทุมฺมนฺติตํ มมา**ติ ยํ ตทา มยา ‘‘สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามี’’ติ มนฺติตํ, อิทมฺปิ มม น ทุมฺมนฺติตํ, สุมนฺติตเมวฯ กสฺมา? **สวิภเตฺตสุ ธเมฺมสู**ติ สาวชฺชานวชฺชาทิวเสน ปการโต วิภเตฺตสุ ธเมฺมสุ ยํ **เสฏฺฐํ** อุตฺตมํ ปวรํ นิพฺพานํฯ **ตทุปาคมํ** ตเทว อุปคจฺฉินฺติ อโตฺถฯ

‘‘ตทา ปุถุชฺชนกาเล ปโยคาสยวิปนฺนตาย อรญฺญาทีสุ ทุกฺขํ วิหาสึ, อิทานิ ปโยคาสยสมฺปนฺนตาย ตตฺถ สุขํ วิหรามี’’ติ สุขวิหารภาวเญฺจว ‘‘ปุเพฺพ ชาติมเตฺตน พฺราหฺมโณ, อิทานิ สตฺถุ โอรสปุตฺตตาย พฺราหฺมโณ’’ติ ปรมตฺถพฺราหฺมณภาวญฺจ ทเสฺสโนฺต ‘‘อรเญฺญ’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุขํ สยามี**ติ สยโนฺตปิ สุขํ สุเขน นิทฺทุกฺขน จิตฺตุตฺราสาทีนํ อภาเวน เจโตทุกฺขรหิโต สยามิฯ **ฐายามี**ติ ฐามิ ฯ **อหตฺถปาโส มารสฺสา**ติ กิเลสมาราทีนํ อโคจโรฯ **อโหสตฺถานุกมฺปิโต**ติ สตฺถารานุกมฺปิโต อโหฯ

พฺรหฺมชโจฺจติ พฺราหฺมณชาติโกฯ **อุทิโจฺจ อุภโต**ติ มาติโต จ ปิติโต จ อุภโต อุทิโต สํสุทฺธคหณิโกฯ เสสํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

องฺคุลิมาลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อนุรุทฺธเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปหาย มาตาปิตโรติอาทิกา อายสฺมโต อนุรุทฺธเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปโนฺน กุฏุมฺพิโก หุตฺวา นิพฺพุติฯ โส เอกทิวสํ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ทิพฺพจกฺขุกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา สตสหสฺสภิกฺขุปริวารสฺส ภควโต สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา สตฺตเม ทิวเส ภควโต, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อุตฺตมานิ วตฺถานิ ทตฺวา ปณิธานมกาสิฯ สตฺถาปิสฺส อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ‘‘อนาคเต โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน ทิพฺพจกฺขุกานํ อโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ โสปิ ตตฺถ ปุญฺญานิ

กโรนฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต นิฏฺฐิเต สตฺตโยชนิเก สุวณฺณเจติเย อเนกสหสฺเสหิ ทีปรุกฺเขหิ ทีปกปลฺลิกาหิ จ ‘‘ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหตู’’ติ อุฬารํ ทีปปูชํ อกาสิฯ

เอวํ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล พาราณสิยํ กุฏุมฺพิกเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต นิฏฺฐิเต โยชนิเก กนกถูเป พหู กํสปาติโย กาเรตฺวา สปฺปิมณฺฑสฺส ปูเรตฺวา มชฺฌ เอเกกํ คุฬปิณฺฑํ ฐเปตฺวา มุขวฏฺฏิยา มุขวฏฺฏึ ผุสาเปนฺโต เจติยํ ปริกฺขิปาเปตฺวา อตฺตนา เอกํ มหตึ กํสปาตึ กาเรตฺวา สปฺปิมณฺฑสฺส ปูเรตฺวา สหสฺสวฏฺฏิโย ชาลาเปตฺวา สีเส ฐเปตฺวา สพฺพรตฺตึ เจติยํ อนุปริยายิฯ

เอวํ ตสฺมิมฺปิ อตฺตภาเว ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต อนุปฺปนฺเน พุทฺเธ พาราณสิยํเยว ทุคฺคตกุเล นิพฺพตฺติ, **อนฺนภาโร**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส สุมนเสฏฺฐิสฺส นาม เคเห กมฺมํ กโรนฺโต ชีวติฯ โส เอกทิวสํ อุปริฏฺฐํ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย คนฺธมาทนปพฺพตโต อากาเสนาคนฺตฺวา พาราณสีนครทฺวาเร โอตริตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา นคเร ปิณฺฑาย ปวิสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปตฺตํ คเหตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ฐปิตํ เอกํ ภาคภตฺตํ ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา ปเจฺจกพุทฺธสฺส ทาตุกาโม อารภิฯ ภริยาปิสฺส อตฺตโน ภาคภตฺตํ ตเตฺถว ปกฺขิปิฯ โส ตํ เนตฺวา ปเจฺจกพุทฺธสฺส หเตฺถ ฐเปสิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ ตํ คเหตฺวา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ ตํ ทิสฺวา รตฺตึ สุมนเสฏฺฐิสฺส ฉเตฺต อธิวตฺถา เทวตา ‘‘อโห ทานํ ปรมทานํ, อุปริเฏฺฐ, สุปฺปติฏฺฐิต’’นฺติ มหาสเทฺทน อนุโมทิฯ ตํ สุตฺวา สุมนเสฏฺฐิ ‘‘เอวํ เทวตาย อนุโมทิตํ อิทเมว อุตฺตมทาน’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ตตฺถ ปตฺตึ ยาจิฯ อนฺนภาโร ปน ตสฺส ปตฺตึ อทาสิฯ เตน ปสนฺนจิโตฺต สุมนเสฏฺฐิ ตสฺส สหสฺสํ ทตฺวา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย ตุยฺหํ สหเตฺถน กมฺมกรณกิจฺจํ นตฺถิ, ปติรูปํ เคหํ กตฺวา นิจฺจํ วสาหี’’ติ อาหฯ

ยสฺมา นิโรธโต วุฏฺฐิตสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส ทินฺนปิณฺฑปาโต ตํทิวสเมว อุฬารตรวิปาโก โหติ, ตสฺมา ตํทิวสํ สุมนเสฏฺฐิ รโญฺญ สนฺติกํ คจฺฉนฺโต ตํ คเหตฺวา อคมาสิฯ ราชา ปน ตํ อาทรวเสน โอโลเกสิฯ เสฏฺฐิ ‘‘มหาราช, อยํ โอโลเกตพฺพยุโตฺตเยวา’’ติ วตฺวา ตทา เตน กตปุญฺญํ อตฺตนาปิสฺส สหสฺสํ ทินฺนภาวํ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา ราชา ตุสฺสิตฺวา สหสฺสํ ทตฺวา อสุกสฺมึ นาม ฐาเน เคหํ กตฺวา วสา’’ติ เคหฏฺฐานมสฺส อาณาเปสิฯ ตสฺส ตํ ฐานํ โสธาเปนฺตสฺส มหนฺติโย นิธิกุมฺภิโย อุฏฺฐหึสุฯ ตา ทิสฺวา โส รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา สพฺพํ ธนํ อุทฺธราเปตฺวา ราสิกตํ ทิสฺวา ‘‘เอตฺตกํ ธนํ อิมสฺมึ นคเร กสฺส เคเห อตฺถี’’ติ? ‘‘น กสฺสจิ, เทวา’’ติฯ ‘‘เตน หิ อยํ อนฺนภาโร อิมสฺมึ นคเร มหาธนเสฏฺฐิ นาม โหตู’’ติ ตํทิวสเมว ตสฺส เสฏฺฐิฉตฺตํ อุสฺสาเปสิฯ

โส ตโต ปฏฺฐาย ยาวชีวํ กุสลกมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร สุโกฺกทนสกฺกสฺส เคเห ปฏิสนฺธึ คณฺหิ, **อนุรุโทฺธ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส มหานามสฺส สกฺกสฺส กนิฏฺฐภาตา, สตฺถุ จูฬปิตุ ปุโตฺต ปรมสุขุมาโล มหาปุโญฺญ ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเกสุ ตีสุ ปาสาเทสุ อลงฺกตนาฏกิตฺถีหิ ปริวุโต เทโว วิย สมฺปตฺตึ อนุภวโนฺต สุโทฺธทนมหาราเชน อุสฺสาหิเตหิ สกฺยราชูหิ สตฺถุ ปริวารตฺถํ เปสิเตหิ ภทฺทิยกุมาราทีหิ อนุปิยมฺพวเน วิหรนฺตํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อโนฺตวเสฺสเยว ทิพฺพจกฺขุํ นิพฺพเตฺตตฺวา, ปุน ธมฺมเสนาปติสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เจติยรเฏฺฐ ปาจีนวํสทายํ คนฺตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโต สตฺตมหาปุริสวิตเกฺก วิตเกฺกตฺวา อฏฺฐมํ ชานิตุํ นาสกฺขิฯ ตสฺส ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา สตฺถา อฏฺฐมํ มหาปุริสวิตกฺกํ กเถตฺวา จตุปจฺจยสโนฺตสภาวนา

รามปฏิมณฺฑิตํ มหาอริยวํสปฏิปทํ เทเสติฯ โส เทสนานุสาเรน วิปสฺสนํ วฑฺฒตฺวา อภิญฺญาปฏิสมฺภิทาปริวารํ อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๔๒๑-๔๓๓) –

‘‘สุเมธํ ภควนฺตาหํ, โลกเชฏฺฐํ นราสภํ;
วูปกฏฺฐํ วิหรนฺตํ, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘อุปคนฺตฺวาน สมฺพุทฺธํ, สุเมธํ โลกนายกํ;
อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวาน, พุทฺธเสฏฺฐมยาจหํฯ

‘‘อนุกมฺป มหาวีร, โลกเชฏฺฐ นราสภ;
ปทีปํ เต ปทสฺสามิ, รุกฺขมูลมฺหิ ฌายโตฯ

‘‘อธิวาเสสิ โส ธีโร, สยมฺภู วทตํ วโร;
ทุเมสุ วินิวิชฺฌิตฺวา, ยนฺตํ โยชิยหํ ตทาฯ

‘‘สหสฺสวฏฺฏึ ปาทาสึ, พุทฺธสฺส โลกพนฺธุโน;
สตฺตาหํ ปชฺชลิตฺวาน, ทีปา วูปสมึสุ เมฯ

‘‘เตน จิตฺตปฺปสาเทน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, วิมานมุปปชฺชหํฯ

‘‘อุปปนฺนสฺส เทวตฺตํ, พฺยมฺหํ อาสิ สุนิมฺมิตํ;
สมนฺตโต ปชฺชลติ, ทีปทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สมนฺตา โยชนสตํ, วิโรเจสิมหํ ตทา;
สเพฺพ เทเว อภิโภมิ, ทีปทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ตึสกปฺปานิ เทวินฺท, เทวรชฺชมการยึ;
น มํ เกจีติมญฺญนฺติ, ทีปทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อฏฺฐวีสติกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํ;
ทิวา รตฺติญฺจ ปสฺสามิ, สมนฺตา โยชนํ ตทาฯ

‘‘สหสฺสโลกํ ญาเณน, ปสฺสามิ สตฺถุ สาสเน;
ทิพฺพจกฺขุมนุปฺปตฺโต, ทีปทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สุเมโธ นาม สมฺพุทฺโธ, ตึสกปฺปสหสฺสิโต;
ตสฺส ทีโป มยา ทินฺโน, วิปฺปสนฺเนน เจตสาฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ นํ สตฺถา อปรภาเค เชตวนมหาวิหาเร อริยคณมชฺเฌ นิสินฺโน ทิพฺพจกฺขุกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ทิพฺพจกฺขุกานํ ยทิทํ อนุรุทฺโธ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๐, ๑๙๒)ฯ

โส วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวที วิหรโนฺต เอกทิวสํ อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติโสมนสฺส ชาโต อุทานวเสน **“ปหาย มาตาปิตโร”**ติอาทิกา คาถา อภาสิฯ เกจิ ปน ‘‘เถรสฺส ปพฺพชฺชํ อรหตฺตปฺปตฺติญฺจ ปกาเสนฺตหิ สงฺคีติกาเรหิ อาทิโต จตโสฺส คาถา ภาสิตาฯ ตโต ปรา เถรสฺส อริยวํสปฏิปตฺติยา อาราธิตจิเตฺตน ภควตา ภาสิตาฯ อิตรา สพฺพาปิ เตน เตน การเณน เถเรเนว ภาสิตา’’ติ วทนฺติฯ อิติ สพฺพถาปิ อิมา คาถา เถเรน ภาสิตาปิ, เถรํ อุทฺทิสฺส ภาสิตาปิ เถรสฺส เจตา คาถาติ เวทิตพฺพาฯ เสยฺยถิทํ –

๘๙๒. ‘‘ปหาย มาตาปิตโร, ภคินี ญาติภาตโร;
ปญฺจ กามคุเณ หิตฺวา, อนุรุโทฺธว ฌายติฯ

๘๙๓. ‘‘สเมโต นจฺจคีเตหิ, สมฺมตาฬปฺปโพธโน;
น เตน สุทฺธิมชฺฌคํ, มารสฺส วิสเย รโตฯ

๘๙๔. ‘‘เอตญฺจ สมติกฺกมฺม, รโต พุทฺธสฺส สาสเน;
สโพฺพฆํ สมติกฺกมฺม, อนุรุโทฺธว ฌายติฯ

๘๙๕. ‘‘รูปา สทฺทา รสา คนฺธา, โผฏฺฐพฺพา จ มโนรมา;
เอเต จ สมติกฺกมฺม, อนุรุโทฺธว ฌายติฯ

๘๙๖. ‘‘ปิณฺฑปาตมติกฺกโนฺต, เอโก อทุติโย มุนิ;
เอสติ ปํสุกูลานิ อนุรุโทฺธ อนาสโวฯ

๘๙๗. ‘‘วิจินี อคฺคหี โธวิ, รชยี ธารยี มุนิ;
ปํสุกูลานิ มติมา, อนุรุโทฺธ อนาสโวฯ

๘๙๘. ‘‘มหิโจฺฉ จ อสนฺตุโฎฺฐ, สํสโฎฺฐ โย จ อุทฺธโต;
ตสฺส ธมฺมา อิเม โหนฺติ, ปาปกา สํกิเลสิกาฯ

๘๙๙. ‘‘สโต จ โหติ อปฺปิโจฺฉ, สนฺตุโฎฺฐ อวิฆาตวา;
ปวิเวกรโต วิโตฺต, นิจฺจมารทฺธวีริโยฯ

๙๐๐. ‘‘ตสฺส ธมฺมา อิเม โหนฺติ, กุสลา โพธิปกฺขิกา;
อนาสโว จ โส โหติ, อิติ วุตฺตํ มเหสินาฯ

๙๐๑. ‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร;
มโนมเยน กาเยน, อิทฺธิยา อุปสงฺกมิฯ

๙๐๒. ‘‘ยทา เม อหุ สงฺกโปฺป, ตโต อุตฺตริ เทสยิ;
นิปฺปปญฺจรโต พุโทฺธ, นิปฺปปญฺจมเทสยิฯ

๙๐๓. ‘‘ตสฺสาหํ ธมฺมมญฺญาย, วิหาสิํ สาสเน รโต;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

๙๐๔. ‘‘ปญฺจปญฺญาสวสฺสานิ, ยโต เนสชฺชิโก อหํ;
ปญฺจวีสติวสฺสานิ, ยโต มิทฺธํ สมูหตํฯ

๙๐๕. ‘‘นาหุ อสฺสาสปสฺสาสา, ฐิตจิตฺตสฺส ตาทิโน;

อเนโช สนฺติมารพฺภ, จกฺขุมา ปรินิพฺพุโตฯ

๙๐๖. ‘‘อสลฺลีเนน จิเตฺตน, เวทนํ อชฺฌวาสยิ;
ปโชฺชตเสฺสว นิพฺพานํ, วิโมโกฺข เจตโส อหุฯ

๙๐๗. ‘‘เอเต ปจฺฉิมกา ทานิ, มุนิโน ผสฺสปญฺจมา;
นาเญฺญ ธมฺมา ภวิสฺสนฺติ, สมฺพุเทฺธ ปรินิพฺพุเตฯ

๙๐๘. ‘‘นตฺถิ ทานิ ปุนาวาโส, เทวกายสฺมิ ชาลินิ;
วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวฯ

๙๐๙. ‘‘ยสฺส มุหุเตฺตน สหสฺสธา, โลโก สํวิทิโต สพฺรหฺมกโปฺป;
วสี อิทฺธิคุเณ จุตูปปาเต, กาเล ปสฺสติ เทวตา ส ภิกฺขุฯ

๙๑๐. ‘‘อนฺนภาโร ปุเร อาสึ, ทลิโทฺท ฆาสหารโก;
สมณํ ปฏิปาเทสึ, อุปริฏฺฐํ ยสสฺสินํฯ

๙๑๑. ‘‘โสมฺหิ สกฺยกุเล ชาโต, อนุรุโทฺธติ มํ วิทู;
อุเปโต นจฺจคีเตหิ, สมฺมตาฬปฺปโพธโนฯ

๙๑๒. ‘‘อถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, สตฺถารํ อกุโตภยํ;
ตสฺมึ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, ปพฺพชึ อนคาริยํฯ

๙๑๓. ‘‘ปุเพฺพนิวาสํ ชานามิ, ยตฺถ เม วุสิตํ ปุเร;
ตาวติํเสสุ เทเวสุ, อฏฺฐาสึ สกฺกชาติยาฯ

๙๑๔. ‘‘สตฺตกฺขตฺตุํ มนุสฺสิโนฺท, อหํ รชฺชมการยึ;
จาตุรโนฺต วิชิตาวี, ชมฺพุสณฺฑสฺส อิสฺสโร;
อทเณฺฑน อสเตฺถน, ธเมฺมน อนุสาสยึฯ

๙๑๕. ‘‘อิโต สตฺต ตโต สตฺต, สํสารานิ จตุทฺทส;
นิวาสมภิชานิสฺสํ, เทวโลเก ฐิโต ตทาฯ

๙๑๖. ‘‘ปญฺจงฺคิเก สมาธิมฺหิ, สเนฺต เอโกทิภาวิเต;
ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺธมฺหิ, ทิพฺพจกฺขุ วิสุชฺฌิ เมฯ

๙๑๗. ‘‘จุตูปปาตํ ชานามิ, สตฺตานํ อาคติํ คติํ;
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ, ฌาเน ปญฺจงฺคิเก ฐิโตฯ

๙๑๘. ‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา…เป.… ภวเนตฺติ สมูหตาฯ
๙๑๙. ‘‘วชฺชีนํ เวฬุวคาเม, อหํ ชีวิตสงฺขยา;
เหฏฺฐโต เวฬุคุมฺพสฺมึ, นิพฺพายิสฺสํ อนาสโว’’ติฯ

ตตฺถ **ปหายา**ติ ปชหิตฺวาฯ **มาตาปิตโร**ติ มาตรญฺจ ปิตรญฺจฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ยถา อเญฺญ เกจิ ญาติปาริชุเญฺญน วา โภคปาริชุเญฺญน วา อภิภูตา ปพฺพชนฺติ, ปพฺพชิตา จ กิจฺจนฺตรปสุตา วิหรนฺติ, น เอวํ มยํฯ มยํ ปน มหนฺตํ ญาติปริวฏฺฏํ, มหนฺตญฺจ โภคกฺขนฺธํ

ปหาย กาเมสุ นิรเปกฺขา ปพฺพชิตาติฯ **ฌายตี**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌานํ ลกฺขณูปนิชฺฌานญฺจาติ, ทุวิธมฺปิ ฌานํ อนุยุตฺโต วิหรติฯ

สเมโต นจฺจคีเตหีติ นจฺจหิ จ คีเตหิ จ สมงฺคีภูโต, นจฺจานิ ปสฺสนฺโต คีตานิ สุณนฺโตติ อตฺโถฯ ''สมฺมโต''ติ จ ปฐนฺติ, นจฺจคีเตหิ ปูชิโตติ อตฺโถฯ **สมฺมตาฬปฺปโพธโน**ติ สมฺมตาฬสเทฺทหิ ปจฺจูสกาเล ปโพเธตพฺโพฯ **น เตน สุทฺธิมชฺฌคา**ติ เตน กามโภเคน สํสารสุทฺธึ นาธิคจฺฉึฯ **มารสฺส วิสเย รโต**ติ กิเลสมารสฺส วิสยภูเต กามคุเณ รโตฯ ''กิเลสมารสฺส วิสยภูเตน กามคุณโภเคน สํสารสุทฺธิ โหตี''ติ เอวํทิฏฺฐิโก อหุตฺวาติ อตฺโถฯ เตนาห **''เอตญฺจ สมติกฺกมฺมา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ เอตํ ปญฺจวิธมฺปิ กามคุณํฯ **สมติกฺกมฺมา**ติ สมติกฺกมิตฺวา, อนเปโกฺข ฉเฑฺฑตฺวาติ อตฺโถฯ **สโพฺพฆ**นฺติ กาโมฆาทิกํ สพฺพมฺปิ โอฆํฯ

ปญฺจ กามคุเณ สรูปโต ทเสฺสตุํ **''รูปา สทฺทา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มโนรมา**ติ โลภนียเฏฺฐน มนํ รมยนฺตีติ มโนรมา, มนาปิยาติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห ''กตเม ปญฺจ มนาปิยา รูปา, มนาปิยา สทฺทา''ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๓๒๘ อตฺถโต สมานํ)ฯ

ปิณฺฑปาตมติกฺกโนฺตติ ปิณฺฑปาตคฺคหณํ อติกฺกโนฺต, ปิณฺฑปาตคฺคหณโต นิวเตฺตโนฺตติ อตฺโถฯ **เอโก**ติ เอกากี อปจฺฉาสมโณฯ **อทุติโย**ติ นิตฺตโณฺหฯ ตณฺหา หิ ปุริสสฺส ทุติโย นามฯ ยถาห ''ตณฺหาทุติโย ปุริโส''ติ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; มหานิ. ๑๙๑)ฯ **เอสตี**ติ ปริเยสติฯ

วิจินีติ เอสโนฺตว ตตฺถ ตตฺถ สงฺการกูฏาทิเก ปํสุกูลุปฺปตฺติฏฺฐาเน วิจินิฯ **อคฺคหี**ติ วิจินิตฺวา อสุจิมกฺขิตมฺปิ อชิคุจฺฉโนฺต คณฺหิฯ **โธวี**ติ, วิกฺขาเลสิฯ **รชยี**ติ โธวิตฺวา คหิตํ สิพฺพิตฺวา กปฺปิยรชเนน รชยิฯ **ธารยี**ติ รชิตฺวา กปฺปพินฺทุํ ทตฺวา ธาเรสิ, นิวาเสสิ เจว ปารุปิ จฯ

อิทานิ ปาจีนวํสทาเย สตฺถารา ทินฺนโอวาทํ ตสฺส จ อตฺตนา มตฺถกปฺปตฺตภาวํ ทีเปนฺโต **''มหิโจฺฉ จ อสนฺตุโฎฺฐ''**ติอาทิกา คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **มหิโจฺฉ**ติ มหติยา ปจฺจยิจฺฉาย สมนฺนาคโต, อุฬารุฬาเร พหู จ ปจฺจเย อิจฺฉโนฺตติ อตฺโถฯ **อสนฺตุโฎฺฐ**ติ นิสฺสนฺตุโฎฺฐ, ยถาลาภสโนฺตสาทินา สโนฺตเสน วิรหิโตฯ **สํสโฎฺฐ**ติ คิหีหิ เจว ปพฺพชิเตหิ จ อนนุโลมิเกน สํสเคฺคน สํสโฎฺฐฯ **อุทฺธโต**ติ อุกฺขิโตฺตฯ **ตสฺสา**ติ ''มหิโจฺฉ''ติอาทินา วุตฺตปุคฺคลสฺสฯ **ธมฺมา**ติ มหิจฺฉตา อสโนฺตโส, สํสฎฺฐตา วิเกฺขโปติ อีทิสาฯ ลามกเฏฺฐน **ปาปกาฯ สํกิเลสิกา**ติ ตสฺส จิตฺตสฺส มลีนภาวกรณโต สํกิเลสิกา ธมฺมา โหนฺติฯ

สโต จ โหติ อปฺปิโจฺฉติ ยทา ปนายํ ปุคฺคโล กลฺยาณมิเตฺต เสวโนฺต ภชโนฺต ปยิรุปาสโนฺต สทฺธมฺมํ สุณโนฺต โยนิโส มนสิ กโรโนฺต สติมา จ มหิจฺฉตํ ปหาย อปฺปิโจฺฉ จ โหติฯ อสโนฺตสํ ปหาย **สนฺตุโฎฺฐ,** จิตฺตสฺส วิฆาตกรํ วิเกฺขปํ ปหาย **อวิฆาตวา** อวิกฺขิโตฺต สมาหิโต, คณสงฺคณิกํ ปหาย **ปวิเวกรโต,** วิเวกาภิรติยา นิพฺพิทาย ธมฺมปีติยา **วิโตฺต** สุมโน ตุฎฺฐจิโตฺต, สพฺพโส โกสชฺชปหาเนน **อารทฺธวีริโย**ฯ

ตสฺส เอวํ อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมนฺนาคตสฺส อิเม สติปฏฺฐานาทโย สตฺตตึสปฺปเภทา ติวิธวิปสฺสนาสงฺคหา โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน **กุสลา,** มคฺคปริยาปนฺนา **โพธิปกฺขิกา** ธมฺมา โหนฺติฯ โส เตหิ สมนฺนาคโต สพฺพโส อาสวานํ เขปเนน อคฺคมคฺคกฺขณโต ปฏฺฐาย **อนาสโว** จ โหติฯ **อิติ** เอวํ วุตฺตํ **มเหสินา** สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปาจีนวํสทาเย มหาปุริสวิตเกฺก มตฺถกํ ปาปนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

มม สงฺกปฺปมญฺญายาติ ‘‘อปิจฺฉสฺสายํ, ภิกฺขเว, ธมฺโม, นายํ ธมฺโม มหิจฺฉสฺสา’’ติ อาทินา (อ. นิ. ๘.๓๐) มหาปุริสวิตกฺกวเสน อารทฺธํ, เต จ มตฺถกํ ปาเปตุํ อสมตฺถภาเวน ฐิตํ มม สงฺกปฺปํ ชานิตฺวาฯ **มโนมเยนา**ติ มโนมเยน วิย, มนสา นิมฺมิตสทิเสน ปริณามิเตนาติ อ โตฺถฯ **อิทฺธิยา**ติ ‘‘อยํ กาโย อิทํ จิตฺตํ วิย โหตู’’ติ เอวํ ปวตฺตอธิฏฺฐานิทฺธิยาฯ

ยทา เม อหุ สงฺกโปฺปติ ยสฺมิํ กาเล มยฺหํ ‘‘กีทิโส นุ โข อฏฺฐโม มหาปุริสวิตโกฺก’’ติ ปริวิตโกฺก อโหสิฯ ตโต มม สงฺกปฺปมญฺญาย อิทฺธิยา อุปสงฺกมีติ โยชนาฯ **อุตฺตริ เทสยี**ติ ‘‘นิปฺปปญฺจารามสฺสายํ, ภิกฺขเว, ธมฺโม นิปฺปปญฺจรติโน, นายํธมฺโม ปปญฺจารามสฺส ปปญฺจร ติโน’’ติ (อ. นิ. ๘.๓๐) อิมมฏฺฐมํ มหาปุริสวิตกฺกํ ปูเรนฺโต อุปริ เทสยิฯ ตํ ปน เทสิตํ ธมฺมํ เท เสโนฺต อาห **‘‘นิปฺปปญฺจรโต พุโทฺธ, นิปฺปปญฺจมเทสยี’’**ติฯ ปปญฺจา นาม ราคาทโย กิเลสา, เตสํ วูปสมตาย, ตทภาวโต จ โลกุตฺตรธมฺมา นิปฺปปญฺจา นามฯ ตสฺมิํ นิปฺปปเญฺจ รโต อภิรโต สมฺมาสมฺพุโทฺธ ยถา ตํ ปาปุณามิ, ตถา ตาทิสํ ธมฺมํ อเทสยิ, สามุกฺกํสิกํ จตุ สจฺจธมฺมเทสนํ ปกาสยีติ อโตฺถฯ

ตสฺสาหํ ธมฺมมญฺญายาติ ตสฺสา สตฺถุ เทสนาย ธมฺมํ ชานิตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺช โนฺต วิหาสิํ สิกฺขตฺตยสงฺคเห **สาสเน รโต** อภิรโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ

สตฺถารา อตฺตโน สมาคมํ เตน สาธิตมตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตโน ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย อารทฺธวีริยตํ, กาเย อนเปกฺขตาย เสยฺยสุขปสฺสสุขานํ ปริจฺจาคํ, อปฺปมิทฺธกาลโต ปฏฺฐาย อารทฺธวีริยตญฺจ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปญฺจปญฺญาสวสฺสานี’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ยโต เนสชฺชิโก อห**นฺติ ยโต ปฏฺฐาย ‘‘โยคานุกูลตา กมฺมฏฺฐานปริยุฏฺฐิตสปฺปุริสจริยา สเลฺลขวุตฺ ตี’’ติ เอวมาทิคุเณ ทิสฺวา เนสชฺชิโก อโหสิํ ตานิ ปญฺจปญฺญาส วสฺสานิฯ **ยโต มิทฺธํ สมูหต**นฺติ ยโต ปฏฺฐาย มยา นิทฺทา ปริจฺจตฺตา ตานิ ปญฺจวีสติวสฺสานิฯ ‘‘เถรสฺส ปญฺจปญฺญาสาย วเสฺสสุ เนสชฺชิกสฺส สโต อาทิโต ปญฺจวีสติวสฺสานิ นิทฺทา นาโหสิ, ตโต ปรํ สรีรกิลมเถน ปจฺฉิมยาเม นิทฺทา อโหสี’’ติ วทนฺติฯ

‘‘นาหุ อสฺสาสปสฺสาสา’’ ติอาทิกา ติโสฺส คาถา สตฺถุ ปรินิพฺพานกาเล ภิกฺขูหิ ‘‘กิํ ภควา ปรินิพฺพุโต’’ติ ปุโฏฺฐ ปรินิพฺพานภาวํ ปเวเทโนฺต อาหฯ ตตฺถ **นาหุ อสฺสาสปสฺสาสา, ฐิตจิตฺตสฺส ตาทิโน**ติ อนุโลมปฏิโลมโต อเนกาการโวการา สพฺพา สมาปตฺติโย สมาปชฺ ชิตฺวา วุฏฺฐาย สพฺพปจฺฉา จตุตฺถชฺฌาเน ฐิตจิตฺตสฺส ตาทิโน พุทฺธสฺส ภควโต อสฺสาสปสฺสา สา นาหุ นาเหสุนฺติ อโตฺถฯ เอเตน ยสฺมา จตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส กายสงฺขารา นิรุชฺฌนฺ ติฯ กายสงฺขาราติ จ อสฺสาสปสฺสาสา วุจฺจนฺติ, ตสฺมา จตุตฺถชฺฌานกฺขณโต ปฏฺฐาย อสฺสา สปสฺสาสา นาเหสุนฺติ ทเสฺสติฯ ตณฺหาสงฺขาตาย เอชาย อภาวโต **อเนโช,** สมาธิสฺมิํ ฐิตตฺ ตา วา **อเนโชฯ สนฺติมารพฺภา**ติ อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปฏิจฺจ สนฺธายฯ **จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ ปรินิพฺพายิฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – นิพฺพานารมฺมณจตุ ตฺถชฺฌานผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา ตทนนฺตรเมว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุ โตติฯ

อสลฺลีเนนาติ อลีเนน อสํกุฏิเตน สุวิกสิเตเนว จิเตฺตนฯ **เวทนํ อชฺฌวาสยี**ติ สโต สมฺปชาโน หุตฺวา มารณนฺติกํ เวทนํ อธิวาเสสิ, น เวทนานุวตฺตี หุตฺวา อิโต จิโต จ สมฺปริวตฺ ติฯ **ปโชฺชตเสฺสว นิพฺพานํ, วิโมโกฺข เจตโส อหู**ติ ยถา เตลญฺจ ปฏิจฺจ, วฏฺฏิญฺจ ปฏิจฺจ ปชฺชลโนฺต ปโชฺชโต ปทีโป เตสํ ปริกฺขเย นิพฺพายติฯ นิพฺพุโต จ กตฺถจิ คนฺตฺวา น ติฏฺฐติ, อญฺญทตฺถุ อนฺตรธายติ, อทสฺสนเมว คจฺฉติ; เอวํ กิเลสาภิสงฺขาเร นิสฺสาย ปวตฺตมาโน ขนฺธ

สนฺตาโน เตสํ ปริกฺขเย นิพฺพายติ, นิพฺพุโต จ กตฺถจิ คนฺตฺวา น ติฏฺฐติ, อญฺญทตฺถุ อนฺตรธายติ, อทสฺสนเมว คจฺฉตีติ ทเสฺสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นิพฺพนฺติ ธีรา ยถายํ ปทีโป’’ติ (ขุ. ปา. ๖.๑๕), ‘‘อจฺจี ยถา วาตเวเคน ขิตฺตา’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๘๐) จ อาทิฯ

เอเตติ ปรินิพฺพานกฺขเณ สตฺถุ สนฺตาเน ปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ อตฺตโน ปจฺจกฺขตาย วุตฺตํฯ ปจฺฉิมกา ตโต ปรํ จิตฺตุปฺปาทาภาวโตฯ **ทานี**ติ เอตรหิฯ **ผสฺสปญฺจมา**ติ ผสฺสปญฺจมกานํ ธมฺมานํ ปากฏภาวโต วุตฺตํฯ ตถา หิ จิตฺตุปฺปาทกถายมฺปิ ผสฺสปญฺจมกาว อาทิโต วุตฺตาฯ **อเญฺญ ธมฺมา**ติ สห นิสฺสเยน อเญฺญ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, น ปรินิพฺพานจิตฺตเจตสิกาฯ นนุ เตปิ น ภวิสฺสเนฺตวาติ? สจฺจํ น ภวิสฺสนฺติ, อาสงฺกาภาวโต ปน เต สนฺธาย ‘‘น ภวิสฺสนฺตี’’ติ น วตฺตพฺพเมวฯ ‘‘อิตเร ปน เสกฺขปุถุชฺชนานํ วิย ภวิสฺสนฺติ นุ โข’’ติ สิยา อาสงฺกาติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ ‘‘นาเญฺญ ธมฺมา ภวิสฺสนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ

นตฺถิ ทานิ ปุนาวาโส, เทวกายสฺมิ ชาลินีติ, เอตฺถ **ชาลินี**ติ เทวตํ อาลปติ, เทวเต เทวกายสฺมึ เทวสมูเห อุปปชฺชนวเสน ปุน อาวาโส อาวสนํ อิทานิ มยฺหํ นตฺถีติ อโตฺถฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘วิกฺขีโณ**’’ติอาทินาฯ สา กิร เทวตา ปุริมตฺตภาเว เถรสฺส ปาทปริจาริกา, ตสฺมา อิทานิ เถรํ ชิณฺณํ วุทฺธํ ทิสฺวา ปุริมสิเนเหน อาคนฺตฺวา ‘‘ตตฺถ จิตฺตํ ปณิเธหิ, ยตฺถ เต วุสิตํ ปุเร’’ติ เทวูปปตฺตึ ยาจิฯ อถ ‘‘ทานิ นตฺถี’’ติอาทินา เถโร ตสฺสา ปฏิวจนํ อทาสิฯ ตํ สุตฺวา เทวตา วิหตาสา ตเตฺถวนฺตรธายิฯ

อถ เถโร เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อตฺตโน อานุภาวํ สพฺรหฺมจารีนํ ปกาเสนฺโต **‘‘ยสฺส มุหุเตฺตนา’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยสฺส** ขีณาสวภิกฺขุโน มุหุตฺตมเตฺตน เอว **สหสฺสธา** สหสฺสปฺปกาโร ติสหสฺสิมหาสหสฺสิปเภโท, **โลโก สพฺรหฺมกปฺปุ** สหพฺรหฺมโลโก, **สํวิทิโต** สมฺมเทว วิทิโต ญาโต ปจฺจกฺขํ กโต, เอวํ **อิทฺธิคุเณ** อิทฺธิสมฺปทาย จุตูปปาเต จ วสีภาวปฺปโตฺต โส ภิกฺขุ อุปคตกาเล เทวตา ปสฺสติ, น ตสฺส เทวตานํ ทสฺสเน ปริหานีติฯ เถเรน กิร ชาลินิยา เทวตาย ปฏิวจนทานวเสน ‘‘นตฺถิ ทานี’’ติ คาถาย วุตฺตาย ภิกฺขู ชาลินึ อปสฺสนฺตา ‘‘กึ นุ โข เถโร ธมฺมาลปนวเสน กิญฺจิ อาลปตี’’ติ จิเนฺตสุํฯ เตสํ จิตฺตาจารํ ญตฺวา เถโร ‘‘ยสฺส มุหุเตฺตนา’’ติ อิมํ คาถมาหฯ

อนฺนภาโร ปุเรติ เอวํนาโม ปุริมตฺตภาเวฯ **ฆาสหารโก**ติ ฆาสมตฺตสฺส อตฺถาย ภตฺตึ กตฺวา ชีวนโกฯ **สมณ**นฺติ สมิตปาปํฯ **ปฏิปาเทสิ**นฺติ ปฏิมุโข หุตฺวา ปาทาสึ, ปสาเทน อภิมุโข หุตฺวา อาหารทานํ อทาสินฺติ อธิปฺปาโยฯ **อุปริฏฺฐ**นฺติ เอวํนามกํ ปเจฺจกพุทฺธํฯ **ยสสฺสิน**นฺติ กิตฺติมนฺตํ ปตฺถฏยสํฯ อิมาย คาถาย ยาว จริมตฺตภาวา อุฬารสมฺปตฺติเหตุภูตํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘โสมฺหิ สกฺยกุเล ชาโต’’**ติอาทิฯ

อิโต สตฺตาติ อิโต มนุสฺสโลกโต จวิตฺวา เทวโลเก ทิเพฺพน อาธิปเจฺจน สตฺตฯ **ตโต สตฺตา**ติ ตโต เทวโลกโต จวิตฺวา มนุสฺสโลเก จกฺกวตฺติภาเวน สตฺตฯ **สํสารานิ จตุทฺทสา**ติ จตุทฺทส ภวนฺตรสํสรณานิฯ **นิวาสมภิชานิสฺส**นฺติ ปุเพฺพนิวาสํ อญฺญาสึฯ **เทวโลเก** ฐิโต ตทาติ ตญฺจ โข น อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว, อปิ จ โข ยทา อิโต อนนฺตราตีเต อตฺตภาเว เทวโลเก ฐิโต, ตทา อญฺญาสินฺติ อโตฺถฯ

อิทานิ อตฺตนา ทิพฺพจกฺขุญาณจุตูปปาตญาณานํ อธิคตาการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปญฺจงฺคิเก**’’ติอาทินา เทฺว คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **ปญฺจงฺคิเก สมาธิมฺหี**ติ อภิญฺญาปาทกจตุตฺถชฺฌานสมาธิมฺหิฯ โส หิ ปีติผรณตา, สุขผรณตา, เจโตผรณตา, อาโลกผรณตา , ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺ

ตนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตตฺตา ปญฺจงฺคิโก สมาธีติ วุจฺจติฯ **สเนฺต**ติ ปฏิปกฺขวูปสเมน องฺคสนฺตตาย จ สเนฺตฯ **เอโกทิภาวิเต**ติ เอโกทิภาวคเต, สุจิเณฺณ วสีภาวปฺปเตฺตติ อโตฺถฯ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺธมฺหี**ติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลเทฺธฯ **ทิพฺพจกฺขุ วิสุชฺฌิ เม**ติ เอวํวิเธ สมาธิมฺหิ สมฺปาทิเต มยฺหํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ วิสุชฺฌิ, เอกาทสหิ อุปกฺกิเลเสหิ วิมุตฺติยา วิสุทฺธํ อโหสิฯ

จุตูปปาตํ ชานามีติ สตฺตานํ จุติญฺจ อุปปตฺติญฺจ ชานามิ, ชานโนฺต จ ‘‘อิเม สตฺตา อมุมฺหา โลกมฺหา อาคนฺตฺวา อิธูปปนฺนา, อิมมฺหา จ โลกา คนฺตฺวา อมุมฺหิ โลเก อุปปชฺชิสฺสนฺตี’’ติ สตฺตานํ **อาคตึ คติญฺจ** ชานามิ, ชานโนฺต เอว จ เนสํ **อิตฺถภาวํ** มนุสฺสภาวํ ตโต **อญฺญถาภาวํ** อญฺญถาติรจฺฉานภาวญฺจ อุปปตฺติโต ปุเรตรเมว ชานามิฯ ตยิทํ สพฺพมฺปิ ปญฺจงฺคิเก สมาธิมฺหิ สมฺปาทิเต เอวาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ฌาเน ปญฺจงฺคิเก ฐิโต’’**ติฯ ตตฺถ ปญฺจงฺคิเก ฌาเน ฐิโต ปติฏฺฐิโต หุตฺวา เอวํ ชานามีติ อโตฺถฯ

เอวํ วิชฺชาตฺตยํ ทเสฺสตฺวา ตปฺปสเงฺคน ปุเพฺพ ทสฺสิตมฺปิ ตติยวิชฺชํ สห กิจฺจนิปฺผตฺติยา ทเสฺสโนฺต **‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา’’**ติอาทินา คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **วชฺชีนํ เวฬุวคาเม**ติ วชฺชิรฎฺฐสฺส เวฬุวคาเม, วชฺชิรเฎฺฐ ยตฺถ ปจฺฉิมวสฺสํ อุปคจฺฉิ เวฬุวคาเมฯ **เหฎฺฐโต เวฬุคุมฺพสฺมิ**นฺติ ตตฺถ อญฺญตรสฺส เวฬุคุมฺพสฺส เหฎฺฐาฯ **นิพฺพายิสฺส**นฺติ นิพฺพายิสฺสามิ, อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิสฺสามีติ อโตฺถฯ

อนุรุทฺธเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปาราปริยเตฺถรคาถาวณฺณนา

สมณสฺส อหุ จินฺตาติอาทิกา อายสฺมโต ปาราปริยเตฺถรสฺส คาถาฯ อิมสฺส วตฺถุ เหฎฺฐา อาคตเมวฯ ตา จ คาถา สตฺถริ ธรเนฺต อตฺตโน ปุถุชฺชนกาเล มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ นิคฺคณฺหนจินฺตาย ปกาสนวเสน ภาสิตาฯ อิมา ปน อปรภาเค สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อตฺตโน จ ปรินิพฺพาเน อุปฏฺฐิเต ตทา อายติญฺจ ภิกฺขูนํ อุทฺธมฺมปฏิปตฺติยา ปกาสนวเสน ภาสิตาฯ ตตฺถ –

๙๒๐. ‘‘สมณสฺส อหุ จินฺตา, ปุปฺผิตมฺหิ มหาวเน;
เอกคฺคสฺส นิสินฺนสฺส, ปวิวิตฺตสฺส ฌายิโน’’ติฯ –

อยํ คาถา สงฺคีติกาเรหิ ฐปิตาฯ ตสฺสโตฺถ เหฎฺฐา วุตฺตนโยวฯ อยํ ปน สมฺพโนฺธ – สตฺถริ อคฺคสาวเกสุ เอกเจฺจสุ มหาเถเรสุ จ ปรินิพฺพุเตสุ อตีตสตฺถุเก ปาวจเน สุพฺพเจสุ สิกฺขากาเมสุ ภิกฺขูสุ ทุลฺลเภสุ, ทุพฺพเจสุ มิจฺฉาปฏิปตฺติพหุเลสุ ภิกฺขูสุ จ ชาเตสุ สุปุปฺผิเต มหเนฺต สาลวเน นิสินฺนสฺส ปวิวิตฺตสฺส เอกคฺคสฺส ฌายนสีลสฺส, สมิตปาปตาย **สมณสฺส,** ปาราปริยเตฺถรสฺส ปฏิปตฺตึ นิสฺสาย **จินฺตา** วีมํสา อโหสีติ อิตรา –

๙๒๑. ‘‘อญฺญถา โลกนาถมฺหิ, ติฎฺฐเนฺต ปุริสุตฺตเม;
อิริยํ อาสิ ภิกฺขูนํ, อญฺญถา ทานิ ทิสฺสติฯ

๙๒๒. ‘‘สีตวาตปริตฺตาณํ, หิริโกปีนฉาทนํ;
มตฺตฎฺฐิยํ อภุญฺชิํสุ, สนฺตุฎฺฐา อิตรีตเรฯ

๙๒๓. “ปณีตํ ยทิ วา ลูขํ, อปฺปํ วา ยทิ วา พหุํ;
ยาปนตฺถํ อภุญฺชึสุ, อคิทฺธา นาธิมุจฺฉิตาฯ

๙๒๔. “ชีวิตานํ ปริกฺขาเร, เภสชฺเช อถ ปจฺจเย;
น พาฬฺหํ อุสฺสุกา อาสุํ, ยถา เต อาสวกฺขเยฯ

๙๒๕. “อรญฺเญ รุกฺขมูเลสุ, กนฺทราสุ คุหาสุ จ;
วิเวกมนุพฺรูหนฺตา, วิหํสุ ตปฺปรายณาฯ

๙๒๖. “นีจา นิวิฏฺฐา สุภรา, มุทู อถทฺธมานสา;
อพฺยาเสกา อมุขรา, อตฺถจินฺตาวสานุคาฯ

๙๒๗. “ตโต ปาสาทิกํ อาสิ, คตํ ภุตฺตํ นิเสวิตํ;
สินิทฺธา เตลธาราว, อโหสิ อิริยาปโถฯ

๙๒๘. “สพฺพาสวปริกฺขีณา , มหาฌายี มหาหิตา;
นิพฺพุตา ทานิ เต เถรา, ปริตฺตา ทานิ ตาทิสาฯ

๙๒๙. “กุสลานญฺจ ธมฺมานํ, ปญฺญาย จ ปริกฺขยา;
สพฺพาการวรูเปตํ, ลุชฺชเต ชินสาสนํฯ

๙๓๐. “ปาปกานญฺจ ธมฺมานํ, กิเลสานญฺจ โย อุตุ;
อุปฏฺฐิตา วิเวกาย, เย จ สทฺธมฺมเสสกาฯ

๙๓๑. “เต กิเลสา ปวฑฺฒนฺตา, อาวิสนฺติ พหุํ ชนํ;
กีฬนฺติ มญฺเญ พาเลหิ, อุมฺมตฺเตหิว รกฺขสาฯ

๙๓๒. “กิเลเสหาภิภูตา เต, เตน เตน วิธาวิตา;
นรา กิเลสวตฺถูสุ, สสงฺคาเมว โฆสิเตฯ

๙๓๓. “ปริจฺจชิตฺวา สทฺธมฺมํ, อญฺญมญฺญหิ ภณฺฑเร;
ทิฏฺฐิคตานิ อเนฺวนฺตา, อิทํ เสยฺยติ มญฺญเรฯ

๙๓๔. “ธนญฺจ ปุตฺตํ ภริยญฺจ, ฉฑฺฑยิตฺวาน นิคฺคตา;
กฏจฺฉุภิกฺขเหตูปิ, อกิจฺฉานิ นิเสวเรฯ

๙๓๕. “อุทราวเทหกํ ภุตฺวา, สยนฺตุตฺตานเสยฺยกา;
กถา วฑฺฒนฺติ ปฏิพุทฺธา, ยา กถา สตฺถุครหิตาฯ

๙๓๖. “สพฺพการุกสิปฺปานิ, จิตฺตึ กตฺวาน สิกฺขเร;
อวูปสนฺตา อชฺฌตฺตํ, สามญฺญตฺถติอจฺฉติฯ

๙๓๗. “มตฺติกํ เตลจุณฺณญฺจ, อุทกาสนโภชนํ;
คิหีนํ อุปนาเมนฺติ, อากงฺขนฺตา พหุตฺตรํฯ

๙๓๘. “ทนฺตโปนํ กปิตฺถญฺจ, ปุปฺผํ ขาทนิยานิ จ;
ปิณฺฑปาเต จ สมฺปนฺเน, อมฺเพ อามลกานิ จฯ

๙๓๙. ‘‘เภสเชฺชสุ ยถา เวชฺชา, กิจฺจากิเจฺจ ยถา คิหี;
คณิกาว วิภูสายํ, อิสฺสเร ขตฺติยา ยถาฯ

๙๔๐. ‘‘เนกติกา วญฺจนิกา, กูฏสกฺขี อปาฏุกา;
พหูหิ ปริกปฺเปหิ, อามิสํ ปริภุญฺชเรฯ

๙๔๑. ‘‘เลสกปฺเป ปริยาเย, ปริกปฺเปนุธาวิตา;
ชีวิกตฺถา อุปาเยน, สงฺกฑฺฒนฺติ พหุํ ธนํฯ

๙๔๒. ‘‘อุปฏฺฐาเปนฺติ ปริสํ, กมฺมโต โน จ ธมฺมโต;
ธมฺมํ ปเรสํ เทเสนฺติ, ลาภโต โน จ อตฺถโตฯ

๙๔๓. ‘‘สงฺฆลาภสฺส ภณฺฑนฺติ, สงฺฆโต ปริพาหิรา;
ปรลาโภปชีวนฺตา, อหิรีกา น ลชฺชเรฯ

๙๔๔. ‘‘นานุยุตฺตา ตถา เอเก, มุณฺฑา สงฺฆาฏิปารุตา;
สมฺภาวนํเยวิจฺฉนฺติ, ลาภสกฺการมุจฺฉิตาฯ

๙๔๕. ‘‘เอวํ นานปฺปยาตมฺหิ, น ทานิ สุกรํ ตถา;
อผุสิตํ วา ผุสิตุํ, ผุสิตํ วานุรกฺขิตุํฯ

๙๔๖. ‘‘ยถา กณฺฏกฏฺฐานมฺหิ, จเรยฺย อนุปาหโน;
สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาน, เอวํ คาเม มุนี จเรฯ

๙๔๗. ‘‘สริตฺวา ปุพฺพเก โยคี, เตสํ วตฺตมนุสฺสรํ;
กิญฺจาปิ ปจฺฉิโม กาโล, ผุเสยฺย อมตํ ปทํฯ

๙๔๘. ‘‘อิทํ วตฺวา สาลวเน, สมโณ ภาวิตินฺทฺริโย;
พฺราหฺมโณ ปรินิพฺพายี, อิสิ ขีณปุนพฺภโว’’ติฯ –

อิมา คาถา เถเรเนว ภาสิตาฯ

ตตฺถ **อิริยํ อาสิ ภิกฺขูน**นฺติ ปุริสุตฺตเม **โลกนาถมฺหิ** สมฺมาสมฺพุทฺเธ **ติฏฺฐเนฺต** ธรเนฺต เอตรหิ ปฏิปตฺติภาวโตฯ **อญฺญถา** อเญฺญน ปกาเรน ภิกฺขูนํ อิริยํ จริตํ อโหสิ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติภาวโตฯ **อญฺญถา ทานิ ทิสฺสตี**ติ อิทานิ ปน ตโต อญฺญถา ภิกฺขูนํ อิริยํ ทิสฺสติ อยาถาวปฏิปตฺติภาวโตติ อธิปฺปาโย ฯ

อิทานิ สตฺถริ ธรเนฺต เยนากาเรน ภิกฺขูนํ ปฏิปตฺติ อโหสิ, ตํ ตาว ทเสฺสตุํ ‘‘**สีตวาตปริตฺตาณ**’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มตฺตฏฺฐิย**นฺติ ตํ มตฺตํ ปโยชนํฯ ยาวเทว สีตวาตปริตฺตาณํ, ยาวเทว หิรีโกปีนปฏิจฺฉาทนํ กตฺวา จีวรํ ปริภุญฺชึสุฯ กถํ? **สนฺตุฏฺฐา อิตรีตเร** ยสฺมึ ตสฺมึ หีเน ปณีเต วา ยถาลเทฺธ ปจฺจเย สโนฺตสํ อาปนฺนาฯ

ปณีตนฺติ อุฬารํ สปฺปิอาทินา สํสฏฺฐํ, ตทภาเวน **ลูขํฯ อปฺป**นฺติ, จตุปญฺจาโลปมตฺตมฺปิฯ **พหุํ ยาปนตฺถํ อภุญฺชึสู**ติ ปณีตํ พหุํ ภุญฺชนฺตาปิ ยาปนมตฺตเมว อาหารํ ภุญฺชึสุฯ ตโต เอว **อคิทฺธา** เคธํ อนาปนฺนาฯ **นาธิมุจฺฉิตา** น อโชฺฌสิตา อกฺขพฺภญฺชนํ วิย สากฏิกา, วณเลปนํ วิย วณิโน อภุญฺชึสุฯ

ชีวิตานํ ปริกฺขาเร, เภสเชฺช อถ ปจฺจเยปิ ชีวิตานํ ปวตฺติยา ปริกฺขารภูเต เภสชฺชสงฺขาเต ปจฺจเย คิลานปจฺจเยฯ **ยถา เต**ติ ยถา เต ปุริมกา ภิกฺขู อาสวกฺขเย **อุสฺสุกา** ยุตฺตา อาสุํ, ตถา เต โรคาภิภูตาปิ คิลานปจฺจเย พาฬฺหํ อติวิย **อุสฺสุกา** นาเหสุนฺติ อโตฺถฯ

ตปฺปรายณาติ วิเวกปรายณา วิเวกโปณาฯ เอวํ จตูหิ คาถาหิ จตุปจฺจยสโนฺตสํ ภาวนาภิรติญฺจ ทเสฺสเนฺตน เตสํ อริยวํสปฏิปทา ทสฺสิตาฯ

นีจาติ ‘‘มยํ ปํสุกูลิกา ปิณฺฑปาติกา’’ติ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนานิ อกตฺวา นีจวุตฺติโน, นิวาตวุตฺติโนติ อโตฺถฯ **นิวิฏฺฐา**ติ สาสเน นิวิฏฺฐสทฺธาฯ **สุภรา**ติ อปฺปิจฺฉตาทิภาเวน สุโปสาฯ **มุทู**ติ วตฺตปฏิปตฺติยํ สกเล จ พฺรหฺมจริเย มุทู, สุปริกมฺมกตสุวณฺณํ วิย วินิโยคกฺขมาฯ **มุทู**ติ วา อภากุฏิกา อุตฺตานมุขา ปุปฺผิตมุเขน ปฏิสนฺถารวุตฺติโน, สุติตฺถํ วิย สุขาวหาติ วุตฺตํ โหติฯ **อถทฺธมานสา**ติ อกถินจิตฺตา เตน สุพฺพจภาวมาหฯ **อพฺยาเสกา**ติ สติวิปฺปวาสาภาวโต กิเลสพฺยาเสกรหิตา, อนฺตรนฺตรา ตณฺหาทิฏฺฐิมานาทีหิ อโวกิณฺณาติ อโตฺถฯ **อมุขรา**ติ น มุขรา, น มุเขน ขรา วจีปาคพฺภิยรหิตาติ วา อโตฺถฯ **อตฺถจินฺตาวสานุคา**ติ หิตจินฺตาวสานุคาหิตจินฺตาวสิกา, อตฺตโน ปเรสญฺจ หิตจินฺตเมว อนุปริวตฺตนกาฯ

ตโตติ ตสฺมา นีจวุตฺตาทิเหตุฯ **ปาสาทิก**นฺติ ปสาทชนิกํ ปฏิปตฺติํ ปสฺสนฺตานํ สุณนฺตานญฺจ ปสาทาวหํฯ **คต**นฺติ อภิกฺกนฺตปฏิกฺกนฺตปริวตฺตนาทิคมนํฯ **คต**นฺติ วา กายวาจาปวตฺติฯ **ภุตฺต**นฺติ จตุปจฺจยปริโภโคฯ **นิเสวิต**นฺติ โคจรนิเสวนํฯ **สินิทฺธา เตลธาราวา**ติ ยถา อนิวตฺติตา กุสลชนาภิสิญฺจิตา สวนฺตี เตลธารา อวิจฺฉินฺนา **สินิทฺธา** มฏฺฐา ทสฺสนียา ปาสาทิกา โหติ, เอวํ เตสํ อากปฺปสมฺปนฺนานํ อิริยาปโถ อจฺฉิโทฺท สโณฺห มโฏฺฐ ทสฺสนีโย ปาสาทิโก อโหสิฯ

มหาฌายีติ มหเนฺตหิ ฌาเนหิ ฌายนสีลา, มหนฺตํ วา นิพฺพานํ ฌายนฺตีติ มหาฌายีฯ ตโต เอว **มหาหิตา,** มหเนฺตหิ หิเตหิ สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ **เต เถรา**ติ เต ยถาวุตฺตปฺปการา ปฏิปตฺติปรายณา เถรา อิทานิ ปรินิพฺพุตาติ อโตฺถฯ **ปริตฺตา ทานิ ตาทิสา**ติ อิทานิ ปจฺฉิเม กาเล ตาทิสา ตถารูปา เถรา ปริตฺตา อปฺปกา กติปยา เอวาติ วุตฺตํ โหติฯ

กุสลานญฺจ ธมฺมานนฺติ วิวฏฺฏสฺส อุปนิสฺสยภูตานํ วิโมกฺขสมฺภารานํ อนวชฺชธมฺมานํฯ **ปญฺญาย จา**ติ ตถารูปาย ปญฺญาย จฯ **ปริกฺขยา**ติ อภาวโต อนุปฺปตฺติโตฯ กามเญฺจตฺถ ปญฺญาปิ สิยา อนวชฺชธมฺมา, พหุการภาวทสฺสนตฺถํ ปนสฺสา วิสุํ คหณํ ยถา ปุญฺญญาณสมฺภาราติฯ **สพฺพาการวรูเปต**นฺติ อาทิกลฺยาณตาทีหิ สเพฺพหิ อาการวเรหิ ปการวิเสเสหิ อุเปตํ ยุตฺตํ ชินสฺส ภควโต สาสนํ ลุชฺชติ วินสฺสตีติ อโตฺถฯ

ปาปกานญฺจ ธมฺมานํ, กิเลสานญฺจ โย อุตูติ กายทุจฺจริตาทีนํ ปาปธมฺมานํ โลภาทีนญฺจ กิเลสานํ โย อุตุ โย กาโล, โส อยํ วตฺตตีติ วจนเสโสฯ **อุปฏฺฐิตา วิเวกาย, เย จ สทฺธมฺมเสสกา**ติ เย ปน เอวรูเป กาเล กายจิตฺตอุปธิวิเวกตฺถาย อุปฏฺฐิตา อารทฺธวีริยา, เต จ เสสปฏิปตฺติสทฺธมฺมกา โหนฺติฯ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโย – สุวิสุทฺธสีลาจาราปิ สมานา อิทานิ เอกเจฺจ ภิกฺขู อิริยาปถสณฺฐาปนํ, สมถวิปสฺสนาภาวนาวิธานํ, มหาปลิโพธูปเจฺฉโท, ขุทฺทกปลิโพธูปเจฺฉโทติ เอวมาทิปุพฺพกิจฺจํ สมฺปาเทตฺวา ภาวนมนุยุญฺชนฺติฯ เต เสสปฏิปตฺติสทฺธมฺมกา, ปฏิปตฺติํ มตฺถกํ ปาเปตุํ น สโกฺกนฺตีติฯ

เต กิเลสา ปวฑฺฒนฺตาติ เย ภควโต โอรสปุตฺเตหิ จ ตทา ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คมิตา กิเลสา, เต เอตรหิ ลโทฺธกาสา ภิกฺขูสุ วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺตาฯ **อาวิสนฺติ พหุํชน**นฺติ กลฺยาณมิตฺตรหิตํ อโยนิโสมนสิการพหุลํ อนฺธพาลชนํ อภิภวิตฺวา อวสํ กโรนฺตา อาวิสนฺติ สนฺตานํ อนุปวิสนฺติฯ เอวํภูตา จ เต **กีฬนฺติ มเญฺญ พาเลหิ, อุมฺมเตฺตหิว รกฺขสา,** ยถา นาม เกฬิสีลา รกฺขสา ภิสกฺกรหิเต อุมฺมเตฺต อาวิสิตฺวา เต อนยพฺยสนํ อาปาเทนฺตา เตหิ กีฬนฺติ, เอวํ เต กิเลสา สมฺมาสมฺพุทฺธภิสกฺกรหิเต อนฺธพาเล ภิกฺขู อาวิสิตฺวา เตสํ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทํ อนตฺถํ อุปฺปาเทนฺตา เตหิ สทฺธึ กีฬนฺติ มเญฺญ, กีฬนฺตา วิย โหนฺตีติ อโตฺถฯ

เตน เตนาติ เตน เตน อารมฺมณภาเคนฯ **วิธาวิตา**ติ วิรูปํ ธาวิตา อสารุปฺปวเสน ปฏิปชฺชนฺตาฯ **กิเลสวตฺถูสู**ติ ปฐมํ อุปฺปนฺนํ กิเลสา ปจฺฉา อุปฺปชฺชนกานํ การณภาวโต กิเลสาว กิเลสวตฺถูนิ, เตสุ กิเลสวตฺถูสุ สมูหิเตสุฯ **สสงฺคาเมว โฆสิเต**ติ หิรญฺญสุวณฺณมณิมุตฺตาทิกํ ธนํ วิปฺปกิริตฺวา ‘‘ยํ ยํ หิรญฺญสุวณฺณาทิ ยสฺส ยสฺส หตฺถคตํ, ตํ ตํ ตสฺส ตเสฺสว โหตู’’ติ เอวํ กามโฆสนา สสงฺคามโฆสนา นามฯ ตตฺถายมโตฺถ – กิเลสวตฺถูสุ ‘‘โย โย กิเลโส ยํ ยํ สตฺตํ คณฺหาติ อภิภวติ, โส โส ตสฺส ตสฺส โหตู’’ติ กิเลสเสนาปตินา มาเรน สสงฺคาเม โฆสิเต วิยฯ เตหิ เตหิ กิเลเสหิ อภิภูตา เต พาลปุถุชฺชนา เตน เตน อารมฺมณภาเคน วิธาวิตา โวสิตาติฯ

เต เอวํ วิธาวิตา กึ กโรนฺตีติ อาห **‘‘ปริจฺจชิตฺวา สทฺธมฺมํ, อญฺญมเญฺญหิ ภณฺฑเร’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ปฏิปตฺติสทฺธมฺมํ ฉเฑฺฑตฺวา อามิสกิญฺชกฺขเหตุ **อญฺญมเญฺญหิ ภณฺฑเร** กลหํ กโรนฺตีติฯ **ทิฏฺฐิคตานี**ติ ‘‘วิญฺญาณมตฺตเมว อตฺถิ, นเตฺถว รูปธมฺมา’’ติ, ‘‘ยถา ปุคฺคโล นาม ปรมตฺถโต นตฺถิ, เอวํ สภาวธมฺมาปิ ปรมตฺถโต นตฺถิ, โวหารมตฺตเมวา’’ติ จ เอวมาทีนิ ทิฏฺฐิคตานิ มิจฺฉาคาเห **อเนฺวนฺตา** อนุคจฺฉนฺตา **อิทํ เสโยฺย** อิทเมว เสฏฺฐํ, อญฺญํ มิจฺฉาติ มญฺญนฺติฯ

นิคฺคตาติ เคหโต นิกฺขนฺตาฯ **กฏจฺฉุภิกฺขเหตูปี**ติ กฏจฺฉุมตฺตภิกฺขานิมิตฺตมฺปิฯ ตํ ททนฺตสฺส คหฏฺฐสฺส อนุโลมิกสํสคฺควเสน **อกิจฺจานิ** ปพฺพชิเตน อกตฺตพฺพานิ กมฺมานิ **นิเสวเร** กโรนฺติฯ

อุทราวเทหกํ ภุตฺวาติ ‘‘อูนูทโร มิตาหาโร’’ติ (เถรคา. ๙๘๒; มิ. ป. ๖.๕.๑๐) วุตฺตวจนํ อจิเนฺตตฺวา อุทรปูรํ ภุญฺชิตฺวาฯ **สยนฺตุตฺตานเสยฺยกา**ติ ‘‘ทกฺขิเณน ปเสฺสน สีหเสยฺยํ กเปฺปติ ปาเท ปาทํ อจฺจาธาย สโต สมฺปชาโน’’ติ (อ. นิ. ๘.๙; วิภ. ๕๑๙) วุตฺตวิธานํ อนนุสฺสริตฺวา อุตฺตานเสยฺยกา สยนฺติฯ **ยา กถา สตฺถุครหิตา**ติ ราชกถาทิติรจฺฉานกถํ สนฺธาย วทติฯ

สพฺพการุกสิปฺปานีติ สเพฺพหิ เวสฺสาทีหิ การุเกหิ กตฺตพฺพานิ ภตฺตตาลวณฺฏกรณาทีนิ หตฺถสิปฺปานิฯ **จิตฺตึ กตฺวานา**ติ สกฺกจฺจํ สาทรํ กตฺวาฯ **อวูปสนฺตา อชฺฌตฺต**นฺติ กิเลสวูปสมาภาวโต คทฺทุหนมตฺตมฺปิ สมาธานาภาวโต จ อชฺฌตฺตํ อวูปสนฺตา, อวูปสนฺตจิตฺตาติ อโตฺถฯ **สามญฺญโตฺถ**ติ สมณธโมฺมฯ **อติอจฺฉตี**ติ เตสํ อาชีวกิจฺจปสุตตาย เอกเทสมฺปิ อผุสนโต วิสุํเยว นิสีทติ, อนลฺลียตีติ วุตฺตํ โหติฯ

มตฺติกนฺติ ปากติกํ วา ปญฺจวณฺณํ วา คิหีนํ วินิโยคกฺขมํ มตฺติกํฯ **เตลจุณฺณญฺจา**ติ ปากติกํ, อภิสงฺขตํ วา เตลญฺจ จุณฺณญฺจฯ **อุทกาสนโภชน**นฺติ อุทกญฺจ อาสนญฺจ โภชนญฺจฯ **อากงฺขนฺตา พหุตฺตร**นฺติ พหุํ ปิณฺฑปาตาทิอุตฺตรุตฺตรํ อากงฺขนฺตา ‘‘อเมฺหหิ มตฺติกา

ทีสุ ทิเนฺนสุ มนุสฺสา ทพฺพิหภตฺติกา หุตฺวา พหุํ อุตฺตรุตฺตรํ จตุปจฺจยชาตํ ทสฺสนฺตี’’ติ อธิปฺปาเยน คิหีนํ อุปนาเมนฺตีติ อโตฺถฯ

ทเนฺต ปุนนฺติ โสเธนฺติ เอเตนาติ **ทนฺตโปนํ,** ทนฺตกฏฺฐํฯ **กปิตฺถนฺ**ติ กปิตฺถผลํฯ **ปุปฺผนฺ**ติ สุมนจมฺปกาทิปุปฺผํฯ **ขาทนียานี**ติ อฏฺฐารสวิเธปิ ขชฺชกวิเสเสฯ **ปิณฺฑปาเต จ สมฺปเนฺน**ติ วณฺณาทิสมฺปยุเตฺต โอทนวิเสเสฯ **“อเมฺพ อามลกานิ จา’’**ติ **จ**-สเทฺทน มาตุลุงฺคตาลนาฬิเกราทิผลานิ อวุตฺตานิ สงฺคณฺหาติฯ สพฺพตฺถ คิหีนํ อุปนาเมนฺติ อากงฺขนฺตา พหุตฺตรนฺติ โยชนาฯ

เภสเชฺชสุ ยถา เวชฺชาติ คิหีนํ เภสชฺชปฺปโยเคสุ ยถา เวชฺชา, ตถา ภิกฺขู ปฏิปชฺชนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **กิจฺจากิเจฺจ ยถา คิหี**ติ คหฏฺฐานํ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ กิเจฺจ กตฺตเพฺพ คิหีวิยฯ **คณิกาว วิภูสาย**นฺติ อตฺตโน สรีรสฺส วิภูสเน รูปูปชีวินิโย วิยฯ **อิสฺสเร ขตฺติยา ยถา**ติ อิสฺสเร อิสฺสริยปวตฺตเน ยถา ขตฺติยา, เอวํ กุลปตี หุตฺวา วตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ

เนกติกาติ นิกติยํ นิยุตฺตา, อมณิํเยว มณิํ, อสุวณฺณํเยว สุวณฺณํ กตฺวา ปฏิรูปสาจิโยคนิรตาฯ **วญฺจนิกา**ติ กูฏมานาทีหิ วิปฺปลมฺพกาฯ **กูฏสกฺขี**ติ อยาถาวสกฺขิโนฯ **อปาฏุกา**ติ วามกา, อสํยตวุตฺตีติ อโตฺถฯ **พหูหิ ปริกเปฺปหี**ติ ยถาวุเตฺตหิ อเญฺญหิ จ พหูหิ มิจฺฉาชีวปฺปกาเรหิฯ

เลสกเปฺปติ กปฺปิยเลเส กปฺปิยปฏิรูเปฯ **ปริยาเยติ,** ปจฺจเยสุ ปริยายสฺส โยเคฯ **ปริกเปฺป**ติ วฑฺฒิอาทิวิกปฺปเน, สพฺพตฺถ วิสเย ภุมฺมํฯ **อนุธาวิตา**ติ มหิจฺฉตาทีหิ ปาปธเมฺมหิ อนุธาวิตา โวสิตาฯ **ชีวิกตฺถา** ชีวิกปฺปโยชนา อาชีวเหตุกาฯ **อุปาเยนา**ติ ปริกถาทินา อุปาเยน ปจฺจยุปฺปาทนนเยนฯ **สงฺกฑฺฒนฺตี**ติ สํหรนฺติฯ

อุปฏฺฐาเปนฺติ ปริสนฺติ ปริสาย อตฺตานํ อุปฏฺฐเปนฺติ, ยถา ปริสา อตฺตานํ อุปฏฺฐเปนฺติ, เอวํ ปริสํ สงฺคณฺหนฺตีติ อโตฺถฯ **กมฺมโต**ติ กมฺมเหตุฯ เต หิ อตฺตโน กตฺตพฺพเวยฺยาวจฺจนิมิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺติฯ **โน จ ธมฺมโต**ติ ธมฺมนิมิตฺตํ โน จ อุปฏฺฐเปนฺติฯ โย สตฺถารา อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิตาย ปริสาย สงฺคโห อนุญฺญาโต, เตน น สงฺคณฺหนฺตีติ อโตฺถฯ **ลาภโต**ติ ลาภเหตุ, ‘‘อโยฺย พหุสฺสุโต, ภาณโก, ‘ธมฺมกถิโก’ติ เอวํ สมฺภาเวโนฺต มหาชโน มยฺหํ ลาภสกฺกาเร อุปนยิสฺสตี’’ติ อิจฺฉาจาเร ฐตฺวา ลาภนิมิตฺตํ ปเรสํ ธมฺมํ เทเสนฺติฯ **โน จ อตฺถโต**ติ โยโส วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา สทฺธมฺมํ กเถเนฺตน ปตฺตโพฺพ อโตฺถ, น ตํทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทหิตนิมิตฺตํ ธมฺมํ เทเสนฺตีติ อโตฺถฯ

สงฺฆลาภสฺส ภณฺฑนฺตีติ สงฺฆลาภเหตุ ภณฺฑนฺติ ‘‘มยฺหํ ปาปุณาติ, น ตุยฺห’’นฺติอาทินา กลหํ กโรนฺติฯ **สงฺฆโต ปริพาหิรา**ติ, อริยสงฺฆโต พหิภูตา อริยสเงฺฆ ตทภาวโตฯ **ปรลาโภปชีวนฺตา**ติ สาสเน ลาภสฺส อนฺธพาลปุถุชฺชเนหิ ปเร สีลาทิคุณสมฺปเนฺน เสเกฺข อุทฺทิสฺส อุปฺปนฺนตฺตา ตํ ปรลาภํ, ปรโต วา ทายกโต ลทฺธพฺพลาภํ อุปชีวนฺตา ภณฺฑนการกา ภิกฺขู ปาปชิคุจฺฉาย อภาวโต **อหิริกา** สมานา จ ‘‘มยํ ปรลาภํ ภุญฺชาม, ปรปฏิพทฺธชีวิกา’’ติปิ **น ลชฺชเร** น หิรียนฺติฯ

นานุยุตฺตาติ สมณกรเณหิ ธเมฺมหิ อนนุยุตฺตาฯ **ตถา**ติ ยถา ปุเพฺพ วุตฺตา พนฺธนการกาทโย, ตถาฯ **เอเก**ติ เอกเจฺจฯ **มุณฺฑา สงฺฆาฏิปารุตา**ติ เกวลํ มุณฺฑิตเกสตาย มุณฺฑา ปิโลติกขเณฺฑหิ สงฺฆฏิตเฏฺฐน ‘‘สงฺฆาฏี’’ติ ลทฺธนาเมน จีวเรน ปารุตสรีราฯ **สมฺภาวนํเย**

วิจฺฉนฺติ, ลาภสกฺการมุจฺฉิตาติ ลาภสกฺการาสาย มุจฺฉิตา อโชฺฌสิตา หุตฺวา, ‘‘เปสโล ธุตวาโท พหุสฺสุโต’’ติ วา มธุรวจนมนุยุตฺตา ‘‘อริโย’’ติ จ เกวลํ **สมฺภาวนํ** พหุมานํเยว อิจฺฉนฺติ เอสนฺติ, น ตนฺนิมิตฺตํ คุเณติ อโตฺถฯ

เอวนฺติ ‘‘กุสลานญฺจ ธมฺมานํ ปญฺญาย จ ปริกฺขยา’’ติ วุตฺตนเยนฯ **นานปฺปยาตมฺหีติ** นานปฺปกาเร เภทนธเมฺม ปยาเต สมกเต, นานปฺปกาเรน วา สํกิเลสธเมฺม ปยาตุํ ปวตฺติตุํ อารเทฺธฯ **น ทานิ สุกรํ ตถา**ติ อิทานิ อิมสฺมิํ ทุลฺลภกลฺยาณมิเตฺต ทุลฺลภสปฺปายสทฺธมฺมสฺสวเน จ กาเล ยถา สตฺถริ ธรเนฺต **อผุสิตํ** อผุฏฺฐํ, อนธิคตํ ฌานวิปสฺสนํ **ผุสิตุํ อธิคนฺตุํ, ผุสิตํ วา** หานภาคิยํ ฐิติภาคิยเมว วา อหุตฺวา ยถา วิเสสภาคิยํ โหติ, ตถา **อนุรกฺขิตุํ** ปาเลตุํ สุกรํ, ตถา น สุกรํ, ตถา สมฺปาเทตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ

อิทานิ อตฺตโน ปรินิพฺพานกาลสฺส อาสนฺนตฺตา สํขิเตฺตน โอวาเทน สพฺรหฺมจาริํ โอวทโนฺต **‘‘ยถา กณฺฏกฏฺฐานมฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา ปุริโส เกนจิเทว ปโยชเนน กณฺฏกนิจิเต ปเทเส อนุปาหโน วิจรโนฺต ‘‘มา มํ กณฺฏโก วิชฺฌี’’ติ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวาว วิจรติ, เอวํ กิเลสกณฺฏกนิจิเต โคจรคาเม ปโยชเนน จรโนฺต มุนิ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวาน สติสมฺปชญฺญยุโตฺต อปฺปมโตฺตว จเรยฺย กมฺมฏฺฐานํ อวิชหโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ

สริตฺวา ปุพฺพเก โยคี, เตสํ วตฺตมนุสฺสรนฺติ ปุริมเก โยเค ภาวนาย ยุตฺตตาย โยคี อารทฺธวิปสฺสเก สริตฺวา เตสํ วตฺตํ อาคมานุสาเรน สมฺมาปฏิปตฺติภาวนาวิธิํ อนุสฺสรโนฺต ธุรนิเกฺขปํ อกตฺวา ยถาปฏิปชฺชโนฺตฯ **กิญฺจาปิ ปจฺฉิโม กาโล**ติ ยทิปายํ อตีตสตฺถุโก จริโม กาโล, ตถาปิ ยถาธมฺมเมว ปฏิปชฺชโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปโนฺต **ผุเสยฺย อมตํ ปทํ** นิพฺพานํ อธิคเจฺฉยฺยฯ

อิทํ วตฺวาติ, ยถาทสฺสิตํ สํกิเลสโวทาเนสุ อิมํ ปฏิปตฺติวิธิํ กเถตฺวาฯ อยญฺจ โอสานคาถา สงฺคีติกาเรหิ เถรสฺส ปรินิพฺพานํ ปกาเสตุํ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

ปาราปริยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วีสตินิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๗. ติํสนิปาโต

๑. ผุสฺสเตฺถรคาถาวณฺณนา

ติํสนิปาเต **ปาสาทิเก พหู ทิสฺวา**ติอาทิกา อายสฺมโต ผุสฺสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺส มณฺฑลิกรโญฺญ ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **ผุโสฺส**ติ นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต ขตฺติยกุมาเรหิ สิกฺขิตพฺพสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโตฯ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตฺตา กาเมสุ อลคฺคจิโตฺต อญฺญตรสฺส มหาเถรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ภาวนํ อนุยุญฺชโนฺต ฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปาทกํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ อเถกทิวสํ ปณฺฑรโคโตฺต นาม เอโก ตาปโส ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา นิสิโนฺน สมฺพหุเล ภิกฺขู สีลาจารสมฺปเนฺน สุสํวุตินฺทฺริเย ภาวิตกาเย ภาวิตจิเตฺต ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ''สาธุ วตายํ ปฏิปตฺติ โลเก จิรํ ติเฎฺฐยฺยา''ติ จิเนฺตตฺวา ''กถํ นุ โข, ภเนฺต, อนาคตมทฺธานํ ภิกฺขูนํ ปฏิปตฺติ ภวิสฺสตี''ติ เถรํ ปุจฺฉิฯ ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต สงฺคีติการา –

๙๔๙.

''ปาสาทิเก พหู ทิสฺวา, ภาวิตเตฺต สุสํวุเต;
อิสิ ปณฺฑรสโคโตฺต, อปุจฺฉิ ผุสฺสสวฺหย''นฺติฯ – คาถํ อาทิโต ฐเปสุํ;

ตตฺถ **ปาสาทิเก**ติ อตฺตโน ปฏิปตฺติยา ปสาทารเหฯ **พหู**ติ สมฺพหุเลฯ **ภาวิตเตฺต**ติ สมถวิปสฺสนาภาวนาหิ ภาวิตจิเตฺตฯ **สุสํวุเต**ติ สุฏฺฐุ สํวุตินฺทฺริเยฯ **อิสี**ติ ตาปโสฯ **ปณฺฑรสโคโตฺต**ติ ปณฺฑรสฺส นาม อิสิโน วํเส ชาตตฺตา เตน สมานโคโตฺตฯ **ผุสฺสสวฺหย**นฺติ ผุสฺสเทฺทน อวฺหาตพฺพํ, ผุสฺสนามกนฺติ อโตฺถฯ

๙๕๐.

''กิํ ฉนฺทา กิมธิปฺปายา, กิมากปฺปา ภวิสฺสเร;
อนาคตมฺหิ กาลมฺหิ, ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต''ติฯ –

อยํ ตสฺส อิสิโน ปุจฺฉาคาถาฯ

ตตฺถ **กิํ ฉนฺทา**ติ อิมสฺมิํ สาสเน อนาคเต ภิกฺขู กีทิสจฺฉนฺทา กีทิสาธิมุตฺติกา, กิํ หีนาธิมุตฺติกา, อุทาหุ ปณีตาธิมุตฺติกาติ อโตฺถฯ **กิมธิปฺปายา**ติ กีทิสาธิปฺปายา กีทิสชฺฌาสยา, กิํ สํกิเลสชฺฌาสยา, อุทาหุ โวทานชฺฌาสยาติ อโตฺถฯ อถ วา **ฉนฺทา** นาม กตฺตุกมฺยตา, ตสฺมา กีทิสี เตสํ กตฺตุกมฺยตาติ อโตฺถฯ **อธิปฺปาโย** อชฺฌาสโยเยวฯ **กิมากปฺปา**ติ กีทิสากปฺปาฯ อากปฺปาติ จ เวสคหณาทิวาริตฺตจาริตฺตวโนฺตติ อโตฺถฯ **ภวิสฺสเร**ติ ภวิสฺสนฺติฯ **ตํ เม**ติ ตํ อนาคเต ภิกฺขูนํ ฉนฺทาธิปฺปายากปฺปเภทํ ปุจฺฉิโต มยฺหํ **อกฺขาหิ** กเถหีติ เถรํ อเชฺฌสติฯ ตสฺส เถโร ตมตฺถํ อาจิกฺขโนฺต สกฺกจฺจสวเน ตาว นิโยเชตุํ –

๙๕๑.

''สุโณหิ วจนํ มยฺหํ, อิสิ ปณฺฑรสวฺหย;
สกฺกจฺจํ อุปธาเรหิ, อาจิกฺขิสฺสามฺยนาคต''นฺติฯ – คาถมาห;

ตสฺสโตฺถ – โภ ปณฺฑรนาม อิสิ, ยํ ตฺวํ มํ ปุจฺฉสิ, ตํ เต อนาคตํ อาจิกฺขิสฺสามิ, อาจิกฺขโต ปน มม วจนํ สุณาหิ อนาคตตฺถทีปนโต สํเวคาวหโต จ สกฺกจฺจํ อุปธาเรหีติฯ

อถ เถโร อนาคตํสญาเณน ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ ภาวินิํ ปวตฺติํ ยถาภูตํ ทิสฺวา ตสฺส อาจิกฺขโนฺต –

๙๕๒."โกธนา อุปนาหี จ, มกฺขี ถมฺภี สฐา พหู;
อิสฺสุกี นานาวาทา จ, ภวิสฺสนฺติ อนาคเตฯ

๙๕๓."อญฺญาตมานิโน ธมฺม, คมฺภีเร ตีรโคจรา;
ลหุกา อครู ธมฺม, อญฺญมญฺญมคารวาฯ

๙๕๔."พหู อาทีนวา โลเก, อุปฺปชฺชิสฺสนฺตฺยนาคเต;
สุเทสิตํ อิมํ ธมฺมํ, กิเลสิสฺสนฺติ ทุมฺมตีฯ

๙๕๕."คุณหีนาปิ สงฺฆมฺหิ, โวหรนฺตา วิสารทา;
พลวโนฺต ภวิสฺสนฺติ, มุขรา อสฺสุตาวิโนฯ

๙๕๖."คุณวโนฺตปิ สงฺฆมฺหิ, โวหรนฺตา ยถาตฺถโต;
ทุพฺพลา เต ภวิสฺสนฺติ, หิรีมนา อนตฺถิกาฯ

๙๕๗."รชตํ ชาตรูปญฺจ, เขตฺตํ วตฺถุมเชฬกํฯ
ทาสิทาสญฺจ ทุเมฺมธา, สาทิยิสฺสนฺตฺยนาคเตฯ

๙๕๘."อุชฺฌานสญฺญิโน พาลา, สีเลสุ อสมาหิตา;
อุนฺนฬา วิจริสฺสนฺติ, กลหาภิรตา มคาฯ

๙๕๙."อุทฺธตา จ ภวิสฺสนฺติ, นีลจีวรปารุตา;
กุหา ถทฺธา ลปา สิงฺคี, จริสฺสนฺตฺยริยา วิยฯ

๙๖๐."เตลสเณฺฐหิ เกเสหิ, จปลา อญฺชนกฺขิกา;
รถิยาย คมิสฺสนฺติ, ทนฺตวณฺณิกปารุตาฯ

๙๖๑."อเชคุจฺฉํ วิมุเตฺตหิ, สุรตฺตํ อรหทฺธชํ;
ชิคุจฺฉิสฺสนฺติ กาสาวํ, โอทาเตสุ สมุจฺฉิตาฯ

๙๖๒."ลาภกามา ภวิสฺสนฺติ, กุสีตา หีนวีริยา;
กิจฺฉนฺตา วนปตฺถานิ, คามเนฺตสุ วสิสฺสเรฯ

๙๖๓."เย เย ลาภํ ลภิสฺสนฺติ, มิจฺฉาชีวรตา สทา;
เต เตว อนุสิกฺขนฺตา, ภชิสฺสนฺติ อสํยตาฯ

๙๖๔."เย เย อลาภิโน ลาภํ, น เต ปุชฺชา ภวิสฺสเร;
สุเปสเลปิ เต ธีเร, เสวิสฺสนฺติ น เต ตทาฯ

๙๖๕."มิลกฺขุรชนํ รตฺตํ, ครหนฺตา สกํ ธชํ;
ติตฺถิยานํ ธชํ เกจิ, ธาริสฺสนฺตฺยวทาตกํฯ

๙๖๖."อคารโว จ กาสาเว, ตทา เตสํ ภวิสฺสติ;
ปฏิสงฺขา จ กาสาเว, ภิกฺขูนํ น ภวิสฺสติฯ

๙๖๗. ‘‘อภิภูตสฺส ทุกฺขน, สลฺลวิทฺธสฺส รุปฺปโต;
ปฏิสงฺขา มหาโฆรา, นาคสฺสาสิ อจินฺติยาฯ

๙๖๘. ‘‘ฉทฺทนฺโต หิ ตทา ทิสฺวา, สุรตฺตํ อรหทฺธชํ;
ตาวเทวภณี คาถา, คโช อตฺถูปสํหิตาฯ

๙๖๙. ‘‘อนิกฺกสาโว กาสาวํ, โย วตฺถํ ปริธสฺสติ;
อเปโต ทมสจฺเจน, น โส กาสาวมรหติฯ

๙๗๐. ‘‘โย จ วนฺตกสาวสฺส, สีเลสุ สุสมาหิโต;
อุเปโต ทมสจฺเจน, ส เว กาสาวมรหติฯ

๙๗๑. ‘‘วิปนฺนสีโล ทุมฺเมโธ, ปากโฏ กามการิโย;
วิพฺภนฺตจิตฺโต นิสฺสุกฺโก, น โส กาสาวมรหติฯ

๙๗๒. ‘‘โย จ สีเลน สมฺปนฺโน, วีตราโค สมาหิโต;
โอทาตมนสงฺกปฺโป, ส เว กาสาวมรหติฯ

๙๗๓. ‘‘อุทฺธโต อุนฺนโฬ พาโล, สีลํ ยสฺส น วิชฺชติ;
โอทาตกํ อรหติ, กาสาวํ กึ กริสฺสติฯ

๙๗๔. ‘‘ภิกฺขู จ ภิกฺขุนิโย จ, ทุฏฺฐจิตฺตา อนาทรา;
ตาทีนํ เมตฺตจิตฺตานํ, นิคฺคณฺหิสฺสนฺตฺยนาคเตฯ

๙๗๕. ‘‘สิกฺขาเปนฺตาปิ เถเรหิ, พาลา จีวรธารณํ;
น สุณิสฺสนฺติ ทุมฺเมธา, ปากฏา กามการิยาฯ

๙๗๖. ‘‘เต ตถา สิกฺขิตา พาลา, อญฺญมญฺญํ อคารวา;
นาทิยิสฺสนฺตุปชฺฌาเย, ขฬุงฺโก วิย สารถึฯ

๙๗๗. ‘‘เอวํ อนาคตทฺธานํ, ปฏิปตฺติ ภวิสฺสติ;
ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ, ปตฺเต กาลมฺหิ ปจฺฉิเมฯ

๙๗๘. ‘‘ปุรา อาคจฺฉเต เอตํ, อนาคตํ มหพฺภยํ;
สุพฺพจา โหถ สขิลา, อญฺญมญฺญํ สคารวาฯ

๙๗๙. ‘‘เมตฺตจิตฺตา การุณิกา, โหถ สีเลสุ สํวุตา;
อารทฺธวีริยา ปหิตตฺตา, นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกมาฯ

๙๘๐. ‘‘ปมาทํ ภยโต ทิสฺวา, อปฺปมาทญฺจ เขมโต;
ภาเวถฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ผุสนฺตา อมตํ ปท’’นฺติฯ – อิมา คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **โกธนา**ติ กุชฺฌนสีลาฯ **ภวิสฺสนฺติ อนาคเต**ติ สมฺพนฺโธฯ กึ เถรสฺส กาเล ตถา นาเหสุนฺติ? น นาเหสุํฯ ตทา ปน กลฺยาณมิตฺตพหุลตาย โอวาทเกสุ วิญฺญาปเกสุ สพฺรหฺมจารีสุ พหูสุ วิชฺชมาเนสุ กิเลเสสุ พลวเนฺตสุ ปฏิสงฺขานพหุลตาย จ เยภุเยฺยน ภิกฺขู อโกฺกธนา อเหสุํ, อายตึ ตพฺพิปริยาเย อติโกธนา ภวิสฺสนฺติ, ตสฺมา ‘‘อนาคเต’’ติ วุตฺตํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อุปนาหี**ติ อาฆาตวตฺถูสุ อาฆาตสฺส อุปนยฺหนสีลา อุปนาหสมฺภวโต วา อุปนาหีฯ

ตตฺถ ปุริมกาลิโก พฺยาปาโท โกโธ, อปรกาลิโก อุปนาโหฯ สกึ ปวตฺโต วา โทโส โกโธ, อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺโต อุปนาโหฯ ปเรสํ วิชฺชมาเน คุเณ มกฺขนฺติ ปุญฺชนฺติ, เตสํ วา อุทกปุญฺชนิยา วิย อุทกสฺส มโกฺข มกฺขนํ ปุญฺชนํ เอเตสํ อตฺถีติ **มกฺขีฯ** อติมานลกฺขโณ ถมฺโภ เอเตสํ อตฺถีติ **ถมฺภีฯ สฐา**ติ อสนฺตคุณวิภาวนลกฺขเณน สาเฐยฺเยน สมนฺนาคตาฯ **อิสฺสุกี**ติ ปรสมฺปตฺติขิยฺยนลกฺขณาย อิสฺสาย สมนฺนาคตาฯ **นานาวาทา**ติ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธวาทา วิรุทฺธทิฏฺฐิกา, กลหการกา จาติ อโตฺถฯ

อญฺญาตมานิโน ธเมฺม, คมฺภีเร ตีรโคจราติ คมฺภีเร ทุโรภาเส สทฺธเมฺม อญฺญาเต เอว ‘‘ญาโตติ, ทิโฏฺฐ’’ติ เอวํ มานิโน, ตโต เอว ตสฺส โอรภาเค ปวตฺติตาย โอริมตีรโคจราฯ **ลหุกา**ติ ลหุสภาวา จปลาฯ **อครู ธเมฺม**ติ สทฺธเมฺม คารวรหิตาฯ **อญฺญมญฺญมคารวา**ติ อญฺญมญฺญสฺมึ อปฺปติสฺสา, สเงฺฆ สพฺรหฺมจารีสุ จ ครุคารววิรหิตาฯ **พหู อาทีนวา**ติ วุตฺตปฺปการา, วกฺขมานา จ พหู อเนกโทสา อนฺตรายา ฯ **โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ **อุปฺปชฺชิสฺสนฺตฺยนาคเต**ติ อนาคเต ปาตุ ภวิสฺสนฺติฯ **สุเทสิตํ อิมํ ธมฺมน**ฺติ, สมฺมาสมฺพุเทฺธน สุฏฺฐุ อวิปรีตํ อาทิกลฺยาณาทิปฺปกาเรน เทสิตํ อิมํ อาคมสทฺธมฺมํฯ **กิเลสิสฺสนฺตี**ติ กิลิฏฺฐํ กิเลสทูสิตํ กริสฺสนฺติ, ‘‘อาปตฺตึ ‘อนาปตฺตี’ติ ครุกาปตฺตึ ‘ลหุกาปตฺตี’’’ติอาทินา ทุจฺจริตสํกิเลเสน อสทฺธเมฺมน สณฺหสุขุมํ รูปารูปธมฺมํ ปฏิกฺขิปิสฺสนฺติ, ทิฏฺฐิสํกิเลเสน อุภยตฺราปิ ตณฺหาสํกิเลเสน สํกิเลสิสฺสนฺติ มลินํ กริสฺสนฺติฯ **ทุมฺมตี**ติ นิปฺปญฺญาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘ภวิสฺสนฺติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู อนาคตมทฺธานํ…เป.… อภิธมฺมกถํ เวทลฺลกถํ กเถนฺตา กณฺหธมฺมํ โอกฺกมมานา น พุชฺฌิสฺสนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๗๙)ฯ

คุณหีนาติ สีลาทิคุณวิรหิตา ทุสฺสีลา, อลชฺชิโน จฯ อถ วา **คุณหีนา**ติ วินยวาริตฺตาทิคุเณน หีนา ธมฺมวินเย อปฺปกตญฺญุโนฯ **สงฺฆมฺหี**ติ สงฺฆมเชฺฌฯ **โวหรนฺตา**ติ กเถนฺตา, สเงฺฆ วินิจฺฉยกถาย วตฺตมานาย ยํกิญฺจิ ภณนฺตาฯ **วิสารทา**ติ นิพฺภยา ปคพฺภาฯ **พลวโนฺต**ติ ปกฺขพเลน พลวโนฺตฯ **มุขรา**ติ มุขขรา ขรวาทิโนฯ **อสฺสุตาวิโน**ติ น สุตวโนฺต, เกวลํ ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสเยน คุณธรา หุตฺวา ‘‘ธมฺมํ ‘อธโมฺม’ติ, อธมฺมญฺจ ‘ธโมฺม’ติ, วินยํ ‘อวินโย’ติ, อวินยญฺจ ‘วินโย’’’ติ เอวํ อตฺตนา ยถิจฺฉิตมตฺถํ สงฺฆมเชฺฌ ปติฏฺฐเปนฺตา พลวโนฺต ภวิสฺสนฺติฯ

คุณวโนฺตติ สีลาทิคุณสมฺปนฺนาฯ **โวหรนฺตา ยถาตฺถโต**ติ อตฺถานุรูปํ, อวิปรีตตฺถํ ‘‘ธมฺมํ ‘ธโมฺม’ติ, อธมฺมํ ‘อธโมฺม’ติ, วินยํ ‘วินโย’ติ อวินยํ ‘อวินโย’’’ติ เอวํ ทีเปนฺตาฯ **ทุพฺพลา เต ภวิสฺสนฺตี**ติ ปริสายํ อลชฺชุสฺสนฺนตาย พลวิรหิตา เต ภวิสฺสนฺติ, เตสํ วจนํ น ติฏฺฐิสฺสติฯ **หิรีมนา อนตฺถิกา**ติ หิรีมโนฺต เกนจิ อนตฺถิกาฯ เต หิ ธเมฺมน วตฺตุํ สมตฺถาปิ ปาปชิคุจฺฉตาย อปฺปกิจฺจตาย จ เกหิจิ วิโรธํ อกโรนฺตา อตฺตโน วาทํ ปติฏฺฐาเปตุํ น วายมนฺตา ทิฏฺฐาวิกมฺมํ วา อธิฏฺฐานํ วา อกตฺวา ตุณฺหี โหนฺติฯ

รชตนฺติ รูปิยํ, เตน กหาปณโลหมาสกาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ชาตรูปน**ฺติ สุวณฺณํ, เตน มณิมุตฺตาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ วา-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ ‘‘อปทา วา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒; อิติวุ. ๙๐) วิยฯ ‘‘รชตชาตรูปญฺจา’’ติ วา ปาโฐฯ **เขตฺตน**ฺติ ยตฺถ ปุพฺพณฺณาปรณฺณํ รุหติ, ตํ เขตฺตํฯ ตทตฺถํ อกตภูมิภาโค วตฺถุฯ **อเชฬกน**ฺติ เอฬกา นาม อชาเยว, เต ฐเปตฺวา อวเสสา ปสุชาตี อชา นามฯ อเชฬกคฺคหเณเนว เหตฺถ โคมหึสาทีนมฺปิ สงฺคโห กโตฯ **ทาสิทาสญฺจา**ติ ทาสิโย จ ทาเส จฯ **ทุเมฺมธา**ติ อวิทฺทสุโน , กปฺปิยากปฺปิยํ สารุปฺปาสารุปฺปํ อชานนฺตา อตฺตโน อตฺถาย **สาทิยิสฺสนฺติ** สมฺปฏิจฺฉิสฺสนฺติฯ

อุชฺฌานสญฺญิโนติ ปเร เหฏฺฐโต กตฺวา โอโลกนจิตฺตา, อนุชฺฌายิตพฺพฏฺฐาเนปิ วา อุชฺฌานสีลาฯ **พาลา**ติ ทุจฺจินฺติตจินฺตนาทินา พาลลกฺขเณน สมนฺนาคตา, ตโต เอว **สีเลสุ อสมาหิตา** จตุปาริสุทฺธิสีเลสุ น สมาหิตจิตฺตาฯ **อุนฺนฬา**ติ, สมุสฺสิตตุจฺฉมานาฯ **วิจริสฺสนฺตี**ติ มานทฺธชํ อุกฺขิปิตฺวา วิจริสฺสนฺติฯ **กลหาภิรตา มคา**ติ สารมฺภพหุลตาย กรณุตฺตริยปสุตา กลเห เอว อภิรตา มคสทิสา มิคา วิย อตฺตหิตาเปกฺขา ฆาเสสนาภิรตา ทุพฺพลวิเหสปรา ติ อโตฺถฯ

อุทฺธตาติ อุทฺธเจฺจน สมนฺนาคตา จิเตฺตกคฺคตารหิตาฯ **นีลจีวรปารุตา**ติ อกปฺปิยรชนรเตฺตน นีลวเณฺณน จีวเรน ปารุตา, ตาทิสํ จีวรํ นิวาเสตฺวา เจว ปารุปิตฺวา จ วิจรณกาฯ **กุหา**ติ สามนฺตชปฺปนาทินา กุหนวตฺถุนา กุหกา, อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย โกหญฺญํ กตฺวา ปเรสํ วิมฺหาปยาฯ **ถทฺธา**ติ โกเธน มาเนน จ ถทฺธมานสา กกฺขฬหทยาฯ **ลปา**ติ ลปนกา กุหนวุตฺติกา, ปสนฺนมานเสหิ มนุเสฺสหิ ‘‘เกน, ภเนฺต, อยฺยสฺส อโตฺถ’’ติ ปจฺจยทายกานํ วทาปนกา, ปยุตฺตวาจาวเสน, นิเปฺปสิกตาวเสน จ ปจฺจยตฺถํ ลปกาติ วา อโตฺถฯ **สิงฺคี**ติ ‘‘ตตฺถ กตมํ สิงฺคํ? ยํ สิงฺคํ สิงฺคารตา จาตุรตา จาตุริยํ ปริกฺขตตา ปาริกฺขติย’’นฺติ (วิภ. ๘๕๒) เอวํ วุเตฺตหิ สิงฺคสทิเสหิ ปากฏกิเลเสหิ สมนฺนาคตา, สิงฺคารจริตาติ อโตฺถฯ **‘‘อริยา วิยา’’**ติ อิทํ ‘‘กุหา’’ติ เอตเสฺสว อตฺถทสฺสนํฯ กุหกานญฺหิ อริยานมิว ฐิตภาวํ ทเสฺสโนฺต อริยา วิย วิจรนฺตีติ อาหฯ

เตลสเณฺฐหีติ สิตฺถกเตเลน วา อุทกเตเลน วา โอสณฺฐิเตหิฯ **จปลา**ติ กายมณฺฑน ปริกฺขารมณฺฑนาทินา จาปเลฺลน ยุตฺตาฯ **อญฺชนกฺขิกา**ติ อลงฺการญฺชเนน อญฺชิตเนตฺตาฯ **รถิยาย คมิสฺสนฺตี**ติ ภิกฺขาจริยาย กุลูปสงฺกมนาปเทเสหิ, มหารจฺฉาย อิโต จิโต จ ปริพฺภมิสฺสนฺติฯ **ทนฺตวณฺณิกปารุตา**ติ ทนฺตวณฺณรเตฺตน จีวเรน ปารุตสรีราฯ

อเชคุจฺฉนฺติ อชิคุจฺฉิตพฺพํฯ **วิมุเตฺตหี**ติ อริเยหิฯ **สุรตฺตนฺ**ติ กปฺปิยรชเนน สุฏฺฐุ รตฺตํ, อรหนฺตานํ พุทฺธาทีนํ จิณฺณตาย อรหทฺธชํ ชิคุจฺฉิสฺสนฺติ กาสาวํฯ กสฺมา? **โอทาเตสุ สมุจฺฉิตา** เคธํ อาปนฺนาฯ ทนฺตวณฺณปารุปนสฺส หิ อิทํ การณวจนํฯ เต หิ เสตกํ สมฺภาเวนฺตา ‘‘สเพฺพน สพฺพํ เสตเก คหิเต ลิงฺคปริจฺจาโค เอว สิยา’’ติ ทนฺตวณฺณํ ปารุปนฺติฯ

ลาภกามาติ ลาภคิทฺธาฯ ภิกฺขาจริยาสุปิ โกสชฺชโยคโต **กุสีตา**ฯ สมณธมฺมํ กาตุํ จิตฺตสฺส อุสฺสาหาภาเวน **หีนวีริยาฯ กิจฺฉนฺตา**ติ, กิลมนฺตา, วนปเตฺถสุ วสิตุํ กิจฺฉนฺตา กิลนฺตจิตฺตาติ อโตฺถฯ **คามเนฺตสู**ติ คามนฺตเสนาสเนสุ คามสมีเปสุ เสนาสเนสุ, คามทฺวาเรสุ วา เสนาสเนสุฯ **วสิสฺสเร**ติ วสิสฺสนฺติฯ

เต เตว อนุสิกฺขนฺตาติ เย เย มิจฺฉาชีวปฺปโยเคน ลทฺธลาภา, เต เต เอว ปุคฺคเล อนุสิกฺขนฺตา ภมิสฺสนฺติฯ **ภมิสฺสนฺตี**ติ สยมฺปิ เต วิย มิจฺฉาชีเวน ลาภํ อุปฺปาเทตุํ ราชกุลาทีนิ เสวนฺตา ปริพฺภมิสฺสนฺติฯ **‘‘ภชิสฺสนฺตี’’**ติ วา ปาโฐ, เสวิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **อสํยตา**ติ สีลสํยมรหิตาฯ

เย เย อลาภิโน ลาภนฺติ เย เย ภิกฺขู มิจฺฉาชีวปริวชฺชเนน อปฺปปุญฺญตาย จ ลาภสฺส ปจฺจยสฺส น ลาภิโน, เต **ปุชฺชา** ปูชนียา ปาสํสา **ตทา** อนาคเต กาเล น ภวิสฺสนฺติฯ **สุเปสเลปิ เต ธีเร**ติ ธิติสมฺปนฺนตาย ธีเร สุฏฺฐุ เปสเลปิ เต ภิกฺขู น เสวิสฺสนฺติ, ตทา อนาคเต เต ลาภิโน ลาภกามาว ภิกฺขูติ อโตฺถฯ

มิลกฺขุรชนํ รตฺตนฺติ กาลกจฺฉกรชเนน รตฺตํฯ สมาสปทเณฺหตํ, คาถาสุขตฺถํ สานุนาสิกนิเทฺทโสฯ **ครหนฺตา สกํ ธช**นฺติ อตฺตโน ธชภูตํ กาสาวํ ชิคุจฺฉนฺตาฯ สาสเน ปพฺพชิตานญฺหิ กาสาโว ธโช นามฯ **ติตฺถิยานํ ธชํ เกจี**ติ เกจิ สกฺยปุตฺติยภาวํ ปฏิชานนฺตา เอว ติตฺถิยานํ เสตวตฺถิกานํ ธชภูตํ อวทาตกํ เสตวตฺถํ ธาเรสฺสนฺติฯ

อคารโว จ กาสาเวติ อรหทฺธชภูเต กาสาเว อคารโว อพหุมานํ ตทา อนาคเต เตสํ ภวิสฺสติฯ **ปฏิสงฺขา จ กาสาเว**ติ ''ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวามี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘) นเยน ปจฺจเวกฺขณมตฺตมฺปิ กาสาวปริโภเค น ภวิสฺสติฯ

กาสาวํ ธาเรนฺเตน กาสาวํ พหุมาเนน ''ทุจฺจริตโต โอรมิตพฺพ''นฺติ กาสาวสฺส ครุกาตพฺพภาเว ฉทฺทนฺตชาตกมุทาหรโนฺต **''อภิภูตสฺส ทุเกฺขนา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สลฺลวิทฺธสฺสา**ติ ปุถุนา สวิเสน สเลฺลน วิทฺธสฺส, ตโต เอว มหตา ทุเกฺขน อภิภูตสฺสฯ **รุปฺปโต**ติ สรีรวิการํ อาปชฺชโตฯ **มหาโฆรา**ติ สรีรชีวิเตสุ นิรเปกฺขตาย ภิมฺมา ครุตรา ปฏิสงฺขา อเณฺญหิ **อจินฺติยา** จินฺตามเตฺตน ปวเตฺตตุํ อสกฺกุเณยฺยา ฉทฺทนฺตมหานาคสฺส**อาสิ,** อโหสิฯ ฉทฺทนฺตนาคราชกาเล หิ โพธิสโตฺต โสณุตฺตเรน นาม เนสาเทน ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐาเน ฐตฺวา วิสปีเตน สเลฺลน วิโทฺธ มหตา ทุเกฺขน อภิภูโต ตํ คเหตฺวา ปริทหิตํ กาสาวํ ทิสฺวา ''อยํ อริยทฺธเชน ปฏิจฺฉโนฺน, น มยา หึสิตโพฺพ''ติ ตตฺถ เมตฺตจิตฺตเมว ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อุปริธมฺมํ เทเสสิฯ ยถาห –

> ''สมปฺปิโต ปุถุสเลฺลน นาโค,
> อทุฏฺฐจิโตฺต ลุทฺทกมชฺฌภาสิ;
> กิมตฺถยํ กิสฺส วา สมฺม เหตุ,
> มมํ วธี กสฺส วายํ ปโยโค''ติอาทิฯ (ชา. ๑.๑๖.๑๒๔);

อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต เถโร **''ฉทฺทโนฺต หี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุรตฺตํ อรหทฺธช**นฺติ โสณุตฺตเรน ปริทหิตกาสาวํ สนฺธายาหฯ **อภณี**ติ อภาสิฯ **คาถา**ติ คาถาโยฯ **คโช**ติ ฉทฺทโนฺต นาคราชาฯ **อโตฺถปสํหิตา**ติ อตฺถสนฺนิสฺสิตา หิตา, หิตยุตฺตาติ อโตฺถฯ

ฉทฺทนฺตนาคราเชน วุตฺตคาถาสุ **อนิกฺกสาโว**ติ ราคาทีหิ กสาเวหิ กสาโว, **ปริทหิสฺสตี**ติ นิวาสนปารุปนอตฺถรณวเสน ปริภุญฺชิสฺสติฯ ''ปริธสฺสตี''ติ วา ปาโฐฯ **อเปโต ทมสเจฺจนา**ติ อินฺทฺริยทเมน เจว ปรมตฺถสจฺจปกฺขิเกน วจีสเจฺจน จ อเปโต, วิยุโตฺต ปริจฺจโตฺตติ อโตฺถฯ **น โส**ติ โส เอวรูโป ปุคฺคโล กาสาวํ ปริทหิตุํ นารหติฯ

วนฺตกสาวสฺสาติ จตูหิ มเคฺคหิ วนฺตกสาโว ฉฑฺฑิตกสาโว ปหีนกสาโว อสฺส ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **สีเลสู**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลสุฯ **สุสมาหิโต**ติ สุฏฺฐุ สมาหิโตฯ **อุเปโต**ติ อินฺทฺริยทเมน เจว วุตฺตปฺปกาเรน สเจฺจน จ อุปคโต สมนฺนาคโตฯ **ส เว**ติ โส เอวรูโป ปุคฺคโล ตํ คนฺธกาสาววตฺถํ เอกเนฺตน อรหตีติ อโตฺถฯ

วิปนฺนสีโลติ ภินฺนสีโลฯ **ทุเมฺมโธ**ติ นิปฺปโญฺญ สีลวิโสธนปญฺญาย วิรหิโตฯ **ปากโฏ**ติ ''ทุสฺสีโล อย''นฺติ ปากโฏ ปกาโส, วิกฺขิตฺตินฺทฺริยตาย วา **ปากโฏ** ปากฏินฺทฺริโยติ อโตฺถฯ **กามการิโย**ติ ภินฺนสํวรตาย ยถิจฺฉิตการโก, กามสฺส วา มารสฺส ยถากามกรณีโยฯ **วิพฺภนฺตจิโตฺต**ติ รูปาทีสุ วิสเยสุ วิกฺขิตฺตจิโตฺตฯ **นิสฺสุโกฺก**ติ อสุโกฺก สุกฺกธมฺมรหิโต หิโรตฺตปฺปวิวชฺชิโต, กุสลธมฺมสมฺปาทนอุสฺสุกฺกรหิโต วาฯ

วีตราโคติ วิคตจฺฉนฺทราโคฯ **โอทาตมนสงฺกปฺป**ติ สุวิสุทฺธมโนวิตกฺก, อนาวิลสงฺกปฺป วาฯ

กาสาวํ กิํ กริสฺสตีติ ยสฺส สีลํ นตฺถิ, ตสฺส กาสาวํ กิํ นาม ปโยชนํ สาเธสฺสติ, จิตฺตกตสทิสํ ตสฺส ปพฺพชิตลิงฺคนฺติ อโตฺถฯ

ทุฎฺฐจิตฺตาติ ราคาทิโทเสหิ ทูสิตจิตฺตาฯ **อนาทรา**ติ สตฺถริ ธเมฺม อญฺญมญฺญญฺจ อาทรรหิตา อคารวาฯ **ตาทีนํ เมตฺตจิตฺตาน**นฺติ เมตฺตาภาวนาย สมฺปยุตฺตหทเย เตเนว อรหตฺตาธิคเมน อิฎฺฐาทีสุ ตาทิภาวปฺปเตฺต อุฬารคุเณฯ อุปโยคเตฺถ หิ อิทํ สามิวจนํฯ **นิคฺคณฺหิสฺสนฺตี**ติ “สีลาทิสมฺปเนฺน ทิสฺวา เต สมฺภาเวนฺตา วิปนฺนสีเล อเมฺห น พหุํ มญฺญิสฺสนฺตี”ติ อตฺตนิ อคารวภเยน ยถา เต อุพฺพาฬฺหา ปกฺกมิสฺสนฺติ, ตถา พาธิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ

สิกฺขาเปนฺตาปีติ สิกฺขาปิยมานาปิฯ กมฺมเตฺถ หิ อยํ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **เถเรหี**ติ อตฺตโน อาจริยุปชฺฌาเยหิฯ **จีวรธารณ**นฺติ อิทํ สมณปฎิปตฺติยา นิทสฺสนมตฺตํ, ตสฺมา “เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฎิกฺกมิตพฺพ”นฺติอาทินา (อ. นิ. ๔.๑๒๒) สิกฺขาปิยมานาปีติ อโตฺถฯ **น สุณิสฺสนฺตี**ติ โอวาทํ น คณฺหิสฺสนฺติฯ

เต ตถา สิกฺขิตา พาลาติ เต อนฺธพาลา อาจริยุปชฺฌาเยหิ สิกฺขาปิยมานาปิ อนาทรตาย อสิกฺขิตาติฯ **นาทิยิสฺสนฺตุปชฺฌาเย**ติ อุปชฺฌาเย อาจริเย จ อาทรํ น กโรนฺติ, เตสํ อนุสาสนิยํ น ติฎฺฐนฺติฯ ยถา กิํ? **ขฬุโงฺก วิย สารถิํ** ยถา ขฬุโงฺก ทุฎฺฐโสฺส อสฺสทมกํ นาทิยติ น ตสฺส อุปเทเส ติฎฺฐติ, เอวํ เตปิ อุปชฺฌายาจริเย น ภายนฺติ น สารชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ

“เอว”นฺติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส นิคมนํฯ ตตฺถ **เอว**นฺติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **อนาคตทฺธาน**นฺติ อนาคตมทฺธานํ, อนาคเต กาเลติ อโตฺถฯ ตํเยว สรูปโต ทเสฺสโนฺต **“ปเตฺต กาลมฺหิ ปจฺฉิเม”**ติ อาหฯ ตตฺถ กตโม ปจฺฉิมกาโล? “ตติยสงฺคีติโต ปฎฺฐาย ปจฺฉิมกาโล”ติ เกจิ, ตํ เอเก นานุชานนฺติฯ สาสนสฺส หิ ปญฺจยุคานิ วิมุตฺติยุคํ, สมาธิยุคํ, สีลยุคํ, สุตยุคํ, ทานยุคนฺติฯ เตสุ ปฐมํ วิมุตฺติยุคํ, ตสฺมิํ อนฺตรหิเต สมาธิยุคํ วตฺตติ, ตสฺมิมฺปิ อนฺตรหิเต สีลยุคํ วตฺตติ, ตสฺมิมฺปิ อนฺตรหิเต สุตยุคํ วตฺตเตวฯ อปริสุทฺธสีโล หิ เอกเทเสน ปริยตฺติพาหุสจฺจํ ปคฺคยฺห ติฎฺฐติ ลาภาทิกามตายฯ ยทา ปน มาติกาปริโยสานา ปริยตฺติ สพฺพโส อนฺตรธายติ, ตโต ปฎฺฐาย ลิงฺคมตฺตเมว อวสิสฺสติ, ตทา ยถา ตถา ธนํ สํหริตฺวา ทานมุเขน วิสฺสเชฺชนฺติ, สา กิร เนสํ จริมา สมฺมาปฎิปตฺติฯ ตตฺถ สุตยุคโต ปฎฺฐาย ปจฺฉิมกาโล, “สีลยุคโต ปฎฺฐายา”ติ อปเรฯ

เอวํ เถโร ปจฺฉิเม กาเล อุปฺปชฺชนกํ มหาภยํ ทเสฺสตฺวา ปุน ตตฺถ สนฺนิปติตภิกฺขูนํ โอวาทํ ททโนฺต **“ปุรา อาคจฺฉเต”**ติอาทินา ติโสฺส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **ปุรา อาคจฺฉเต เอต**นฺติ เอตํ มยา ตุมฺหากํ วุตฺตํ ปฎิปตฺติอนฺตรายกรํ อนาคตํ มหาภยํ อาคจฺฉติ ปุรา, ยาว อาคมิสฺสติ, ตาวเทวาติ อโตฺถฯ **สุพฺพจา**ติ วจนกฺขมา โสวจสฺสการเกหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตา, ครูนํ อนุสาสนิโย ปทกฺขิณคฺคาหิโน โหถาติ อโตฺถฯ **สขิลา**ติ มุทุหทยาฯ

เมตฺตจิตฺตาติ สพฺพสเตฺตสุ หิตูปสํหารลกฺขณาย เมตฺตาย สมฺปยุตฺตจิตฺตาฯ **การุณิกา**ติ กรุณาย นิยุตฺตา ปเรสํ ทุกฺขาปนยนาการวุตฺติยา กรุณาย สมนฺนาคตาฯ **อารทฺธวีริยา**ติ อกุสลานํ ปหานาย กุสลานํ อุปสมฺปทาย ปคฺคหิตวีริยาฯ **ปหิตตฺตา**ติ นิพฺพานํ ปฎิเปสิตจิตฺตาฯ **นิจฺจ**นฺติ สพฺพกาลํฯ **ทฬฺหปรกฺกมา**ติ ถิรวีริยาฯ

ปมาทนฺติ ปมชฺชนํ, กุสลานํ ธมฺมานํ อนนุฏฺฐานํ, อกุสเลสุ จ ธมฺเมสุ จิตฺตโวสฺสโคฺค฿ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘ตตฺถ กตโม ปมาโท? กายทุจฺจริเต วา วจีทุจฺจริเต วา มโนทุจฺจริเต วา ปญฺจสุ วา กามคุเณสุ จิตฺตสฺส โวสฺสโคฺค โวสฺสคฺคานุปฺปทานํ, กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย อสกฺกจฺจกิริยตา’’ติอาทิ (วิภ. ๙๓๐)ฯ

อปฺปมาทนฺติ อปฺปมชฺชนํ, โส ปมาทสฺส ปฏิปกฺขโต เวทิตโพฺพฯ อตฺถโต หิ อปฺปมาโท นาม สติยา อวิปฺปวาโส, อุปฏฺฐิตาย สติยา เอว เจตํ นามํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยสฺมา ปมาทมูลกา สเพฺพ อนตฺถา, อปฺปมาทมูลกา จ สเพฺพ อตฺถา, ตสฺมา ปมาทํ **ภยโต** อุปทฺทวโต ทิสฺวา อปฺปมาทญฺจ **เขมโต** อนุปทฺทวโต ทิสฺวา อปฺปมาทปฏิปตฺติยา สิขาภูตํ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคหํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อฏฺฐนฺนํ องฺคานํ วเสน **อฏฺฐงฺคิกํ** อริยมคฺคํ **ภาเวถ, อมตํ** นิพฺพานํ **ผุสนฺตา** สจฺฉิกโรนฺตา อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทถ, ทสฺสนมคฺคมเตฺต อฏฺฐตฺวา อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ อุปฺปาทนวเสน วเฑฺฒถ, เอวํ โว อปฺปมาทภาวนา สิขาปตฺตา ภวิสฺสตีติฯ

เอวํ เถโร สมฺปตฺตปริสํ โอวทติฯ อิมา เอว จิมสฺส เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อเหสุนฺติฯ

ผุสฺสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สาริปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยถาจารี ยถาสโตติอาทิกา อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ ตสฺส อายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส จ วตฺถุ เอวํ เวทิตพฺพํ – อตีเต อิโต สตสหสฺสกปฺปาธิเก อสเงฺขยฺยมตฺถเก อายสฺมา สาริปุโตฺต พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ, นาเมน **สรทมาณโว** นาม อโหสิฯ มหาโมคฺคลฺลาโน คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ, นาเมน **สิริวฑฺฒกุฏุมฺพิโก** นาม อโหสิฯ เต อุโภปิ สหปํสุกีฬกสหายา อเหสุํฯ เตสุ สรทมาณโว ปิตุ อจฺจเยน กุลสนฺตกํ ธนํ ปฏิปชฺชิตฺวา เอกทิวสํ รโหคโต จิเนฺตสิ – ‘‘อิเมสํ สตฺตานํ มรณํ นาม เอกนฺติกํ, ตสฺมา มยา เอกํ ปพฺพชฺชํ อุปคนฺตฺวา โมกฺขมโคฺค คเวสิตโพฺพ’’ติ สหายํ อุปสงฺกมิตฺวา, สมฺม, อหํ ปพฺพชิตุกาโม, กึ ตฺวํ ปพฺพชิตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติ วตฺวา เตน ‘‘น สกฺขิสฺสามี’’ติ วุเตฺต ‘‘โหตุ อหเมว ปพฺพชิสฺสามี’’ติ รตนโกฏฺฐาคารานิ วิวราเปตฺวา กปณทฺธิกาทีนํ มหาทานํ ทตฺวา ปพฺพตปาทํ คนฺตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ ตสฺส ปพฺพชฺชํ อนุปพฺพชิตา จตุสตฺตติสหสฺสมตฺตา พฺราหฺมณปุตฺตา อเหสุํฯ โส ปญฺจ อภิญฺญาโย อฏฺฐ จ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา เตสมฺปิ ชฏิลานํ กสิณปริกมฺมํ อาจิกฺขิฯ เตปิ สเพฺพ ปญฺจาภิญฺญา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตสุํฯ

เตน สมเยน อโนมทสฺสี นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก สเตฺต สํสารมโหฆโต ตาเรตฺวา เอกทิวสํ ‘‘สรทตาปสสฺส จ อเนฺตวาสิกานญฺจ สงฺคหํ กริสฺสามี’’ติ เอโก อทุติโย ปตฺตจีวรมาทาย อากาเสน คนฺตฺวา ‘‘พุทฺธภาวํ เม ชานาตู’’ติ ตาปสสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว อากาสโต โอตริตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐาสิฯ สรทตาปโส สตฺถุ สรีเร มหาปุริสลกฺขณานิ อุปธาเรตฺวา ‘‘สพฺพญฺญุพุโทฺธเยวาย’’นฺติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเนฯ สรทตาปโส สตฺถุ สนฺติเก เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

ตสฺมึ สมเย ตสฺส อเนฺตวาสิกา จตุสตฺตติสหสฺสมตฺตา ชฎิลา ปณีตปณีตานิ โอชวนฺตานิ ผลาผลานิ คเหตฺวา อาคตา สตฺถารํ ทิสฺวา สญฺชาตปฺปสาทา อตฺตโน อาจริยสฺส จ สตฺถุ จ นิสินฺนาการํ โอโลเกตฺวา, ‘‘อาจริย, มยํ ปุพฺเพ ‘ตุมฺเหหิ มหนฺตตโร โกจิ นตฺถี’ติ วิจราม, อยํ ปน ปุริโส ตุมฺเหหิ มหนฺตตโร มเญฺญ’’ติ อาหํสุฯ ‘‘กึ วเทถ, ตาตา? สาสเปน สทฺธึ อฎฺฐสฎฺฐิโยชนสตสหสฺสุพฺเพธํ สิเนรุํ สมํ กาตุํ อิจฺฉถ? สพฺพญฺญุพุเทฺธน มํ ตุลฺยํ มา กริตฺถา’’ติฯ อถ เต ตาปสา อาจริยสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘ยาว มหา วตายํ ปุริสุตฺตโม’’ติ สเพฺพว ปาเทสุ นิปติตฺวา สตฺถารํ วนฺทิํสุฯ

อถ เต อาจริโย อาห – ‘‘ตาตา, สตฺถุ อนุจฺฉวิโก โน เทยฺยธโมฺม นตฺถิ, สตฺถา จ ภิกฺขาจารเวลาย อิธาคโต, หนฺท มยํ เทยฺยธมฺมํ ยถาพลํ ทสฺสามฯ ตุเมฺหหิ ยํ ยํ ปณีตํ ผลาผลํ อาภตํ, ตํ ตํ อาหรถา’’ติ อาหราเปตฺวา หเตฺถ โธวิตฺวา สยํ ตถาคตสฺส ปเตฺต ปติฎฺฐาเปสิฯ สตฺถารา จ ผลาผเล ปฎิคฺคณฺหิตมเตฺต เทวตา ทิโพฺพชํ ปกฺขิปิํสุฯ ตาปโส อุทกมฺปิ สยเมว ปริสฺสาเวตฺวา อทาสิฯ ตโต โภชนกิจฺจํ นิฎฺฐาเปตฺวา สตฺถริ นิสินฺเน สเพฺพ อเนฺตวาสิเก ปโกฺกสิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก สารณียํ กถํ กเถโนฺต นิสีทิฯ สตฺถา ‘‘เทฺว อคฺคสาวกา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ อาคจฺฉนฺตู’’ติ จิเนฺตสิฯ เต สตฺถุ จิตฺตํ ญตฺวา ตาวเทว สตสหสฺสขีณาสวปริวารา อคฺคสาวกา อาคนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐํสุฯ

ตโต สรทตาปโส อเนฺตวาสิเก อามเนฺตสิ – ‘‘ตาตา, สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปุปฺผาสเนน ปูชา กาตพฺพา, ตสฺมา ปุปฺผานิ อาหรถา’’ติฯ เต ตาวเทว อิทฺธิยา วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ ปุปฺผานิ อาหริตฺวา พุทฺธสฺส โยชนปฺปมาณํ ปุปฺผาสนํ ปญฺญาเปสุํ, อุภินฺนํ อคฺคสาวกานํ ติคาวุตํ, เสสภิกฺขูนํ อฑฺฒโยชนิกาทิเภทํ, สงฺฆนวกสฺส อุสภมตฺตํ ปญฺญาเปสุํฯ เอวํ เตสํ ปญฺญเตฺตสุ อาสเนสุ สรทตาปโส ตถาคตสฺส ปุรโต อญฺชลึ ปคฺคยฺห ฐิโต – ‘‘ภเนฺต, มยฺหํ อนุคฺคหตฺถาย อิมํ ปุปฺผาสนํ อภิรุหถา’’ติ อาหฯ นิสีทิ ภควา ปุปฺผาสเนฯ สตฺถริ นิสินฺเน เทฺว อคฺคสาวกา เสสภิกฺขู จ อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิํสุฯ สตฺถา ‘‘เตสํ มหปฺผลํ โหตู’’ติ นิโรธํ สมาปชฺชิฯ สตฺถุ สมาปนฺนภาวํ ญตฺวา เทฺว อคฺคสาวกาปิ เสสภิกฺขูปิ นิโรธํ สมาปชฺชิํสุฯ ตาปโส สตฺตาหํ นิรนฺตรํ ปุปฺผจฺฉตฺตํ ธาเรโนฺต อฎฺฐาสิฯ อิตเร ปน วนมูลผลาผลํ ปริภุญฺชิตฺวา เสสกาเล อญฺชลึ ปคฺคยฺห อฎฺฐํสุฯ

สตฺถา สตฺตาหสฺส อจฺจเยน นิโรธโต วุฎฺฐาย อคฺคสาวกํ นิสภเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘ตาปสานํ ปุปฺผาสนานุโมทนํ กโรหี’’ติฯ เถโร สาวกปารมีญาเณ ฐตฺวา เตสํ ปุปฺผาสนานุโมทนํ อกาสิฯ ตสฺส เทสนาวสาเน สตฺถา ทุติยํ อคฺคสาวกํ อโนมเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘ตฺวมฺปิ อิเมสํ ธมฺมํ เทเสหี’’ติฯ โสปิ เตปิฎกํ พุทฺธวจนํ สมฺมสิตฺวา เตสํ ธมฺมํ กเถสิฯ ทฺวินฺนมฺปิ เทสนาย เอกสฺสปิ ธมฺมาภิสมโย นาโหสิฯ อถ สตฺถา พุทฺธวิสเย ฐตฺวา ธมฺมเทสนํ อารภิฯ เทสนาวสาเน ฐเปตฺวา สรทตาปสํ อวเสสา สเพฺพปิ จตุสตฺตติสหสฺสมตฺตา ชฎิลา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ สตฺถา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เต ตาวเทว อนฺตรหิตตาปสเวสา อฎฺฐปริกฺขารวรธรา สฎฺฐิวสฺสิกเตฺถรา วิย อเหสุํฯ

สรทตาปโส ปน ‘‘อโห วตาหมฺปิ อยํ นิสภเตฺถโร วิย อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส อคฺคสาวโก ภเวยฺย’’นฺติ สตฺถุ เทสนากาเล อุปฺปนฺนปริวิตกฺกตาย อญฺญวิหิโต หุตฺวา มคฺคผลานิ ปฎิวิชฺฌิตุํ นาสกฺขิฯ อถ ตถาคตํ วนฺทิตฺวา ตถา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถาปิสฺส อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา – ‘‘อิโต ตฺวํ กปฺปสตสหสฺสาธิกํ เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ อติกฺกมิตฺวา โคตมสฺส

นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อคฺคสาวโก สาริปุตฺโต นาม ภวิสฺสสี’’ติ พฺยากริตฺวา ธมฺมกถํ วตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ

สรทตาปโสปิ สหายกสฺส สิริวฑฺฒสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, สมฺม, มยา อโนมทสฺสิสฺส ภควโต ปาทมูเล อนาคเต อุปฺปชฺชนกสฺส โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อคฺคสาวกฏฺฐานํ ปตฺถิตํ, ตฺวมฺปิ ตสฺส ทุติยสาวกฏฺฐานํ ปเตฺถหีติฯ

สิริวฑฺโฒ ตํ อุปเทสํ สุตฺวา อตฺตโน นิเวสนทฺวาเร อฏฺฐกรีสมตฺตํ ฐานํ สมตลํ กาเรตฺวา ลาชปญฺจมานิ ปุปฺผานิ วิกิริตฺวา นีลุปฺปลจฺฉทนํ มณฺฑปํ กาเรตฺวา พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ภิกฺขูนมฺปิ อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา มหนฺตํ สกฺการสมฺมานํ สเชฺชตฺวา, สรทตาปเสน สตฺถารํ นิมนฺตาเปตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา, พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ มหารเหหิ วเตฺถหิ อจฺฉาเทตฺวา, ทุติยสาวกภาวาย ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถาปิสฺส อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา วุตฺตนเยน พฺยากริตฺวา ภตฺตานุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ สิริวฑฺโฒ หฏฺฐปหโฏฺฐ ยาวชีวํ กุสลกมฺมํ กตฺวา ทุติยจิตฺตวาเร กามาวจรเทวโลเก นิพฺพตฺติฯ สรทตาปโส จตฺตาโร พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ

ตโต ปฏฺฐาย เนสํ อฺภินฺนมฺปิ อนฺตรากมฺมํ น กถิตํฯ อมฺหากํ ปน ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว สรทตาปโส ราชคหสฺส อวิทูเร อุปติสฺสคาเม รูปสาริยา พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตํทิวสเมวสฺส สหาโยปิ ราชคหเสฺสว อวิทูเร โกลิตคาเม โมคฺคลิยา พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตานิ กิร เทฺวปิ กุลานิ ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา อาพทฺธปฏิพทฺธสหายกาเนวฯ เตสํ ทฺวินฺนํ เอกทิวสเมว คพฺภปริหารมทํสุฯ ทสมาสจฺจเยน ชาตานมฺปิ เตสํ ฉสฏฺฐิ ธาติโย อุปฏฺฐาเปสุํ, นามคฺคหณทิวเส รูปสาริพฺราหฺมณิยา ปุตฺตสฺส อุปติสฺสคาเม เชฏฺฐกุลสฺส ปุตฺตตฺตา **อุปติโสฺส**ติ นามํ อกํสุฯ อิตรสฺส โกลิตคาเม เชฏฺฐกุลสฺส ปุตฺตตฺตา **โกลิโต**ติ นามํ อกํสุฯ เต อุโภปิ มหตา ปริวาเรน วฑฺฒนฺตา วุทฺธิมนฺวาย สพฺพสิปฺปานํ ปารํ อคมํสุฯ

อเถกทิวสํ เต ราชคเห คิรคฺคสมชฺชํ ปสฺสนฺตา มหาชนํ สนฺนิปติตํ ทิสฺวา ญาณสฺส ปริปากคตตฺตา โยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตา ‘‘สเพฺพปิเม โอรํ วสฺสสตานํ มจฺจุมุเข ปติสฺสนฺตี’’ติ สํเวคํ ปฏิลภิตฺวา ‘‘อเมฺหหิ โมกฺขธโมฺม ปริเยสิตโพฺพ, ตญฺจ ปริเยสเนฺตหิ เอกํ ปพฺพชฺชํ ลทฺธุํ วฏฺฏตี’’ติ นิจฺฉยํ กตฺวา ปญฺจหิ มาณวกสเตหิ สทฺธึ สญฺจยสฺส ปริพฺพาชกสฺส สนฺติเก ปพฺพชึสุฯ เตสํ ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย สญฺจโย ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต อโหสิ ฯ เต กติปาเหเนว สพฺพํ สญฺจยสฺส สมยํ ปริคฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ สารํ อทิสฺวา ตโต นิกฺขมิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ เต เต ปณฺฑิตสมฺมเต สมณพฺราหฺมเณ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, เต เตหิ ปุฏฺฐา เนว สมฺปาเยนฺติ, อญฺญทตฺถุ เตเยว เตสํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชนฺติฯ เอวํ เต โมกฺขํ ปริเยสนฺตา กติกํ อกํสุ – ‘‘อเมฺหสุ โย ปฐมํ อมตํ อธิคจฺฉติ, โส อิตรสฺส อาโรเจตู’’ติฯ

เตน จ สมเยน อมฺหากํ สตฺถริ ปฐมาภิสโมฺพธึ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก อนุปุเพฺพน อุรุเวลกสฺสปาทิเก สหสฺสชฏิเล ทเมตฺวา ราชคเห วิหรเนฺต เอกทิวสํ อุปติโสฺส ปริพฺพาชโก ปริพฺพาชการามํ คจฺฉโนฺต อายสฺมนฺตํ อสฺสชิเตฺถรํ ราชคเห ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘น มยา เอวรูโป อากปฺปสมฺปโนฺน ปพฺพชิโต ทิฏฺฐปุโพฺพ, สนฺตธเมฺมน นาม เอเตฺถ ภวิตพฺพ’’นฺติ สญฺชาตปฺปสาโท ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ อายสฺมนฺตํ อุทิกฺขโนฺต ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธิฯ เถโรปิ ลทฺธปิณฺฑปาโต ปริภุญฺชิตุํ ปติรูปํ โอกาสํ คโตฯ ปริพฺพาชโก อตฺตโน ปริพฺพาชกปีฐํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน จสฺส อตฺตโน กุณฺฑิกาย อุทกํ อทาสิฯ

เอวํ โส อาจริยวตฺตํ กตฺวา กตภตฺตกิเจฺจน เถเรน สทฺธึ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ‘‘โก วา เต สตฺถา, กสฺส วา ตฺวํ ธมฺมํ โรเจสี’’ติ ปุจฺฉิฯ เถโร สมฺมาสมฺพุทฺธํ อปทิสิฯ ปุน เตน ‘‘กึวาที ปนายสฺมโต สตฺถา’’ติ ปุโฏฺฐ ‘‘อิมสฺส สาสนสฺส คมฺภีรตํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ อตฺตโน นวกภาวํ ปเวเทตฺวา สเงฺขปวเสน จสฺส สาสนธมฺมํ กเถโนฺต ‘‘เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา’’ติ (มหาว. ๖๐; อป. เถร ๑.๑.๒๘๖; เปฏโก. ๙) คาถมาหฯ ปริพฺพาชโก ปฐมปททฺวยเมว สุตฺวา สหสฺสนยสมฺปเนฺน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ, อิตรํ ปททฺวยํ โสตาปนฺนกาเล นิฏฺฐาสิฯ คาถาปริโยสาเน ปน โสตาปโนฺน หุตฺวา อุปริ วิเสเส อปฺปวเตฺตเนฺต ‘‘ภวิสฺสติ เอตฺถ การณ’’นฺติ สลฺลเกฺขตฺวา เถรํ อาห – ‘‘มา, ภเนฺต, อุปริ ธมฺมเทสนํ วฑฺฒยิตฺถ, เอตฺตกเมว โหตุ, กหํ อมฺหากํ สตฺถา วสตี’’ติ? ‘‘เวฬุวเน’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, ตุเมฺห ปุรโต คจฺฉถ, อหํ มยฺหํ สหายกสฺส กตปฏิญฺญํ โมเจตฺวา ตํ คเหตฺวา อาคมิสฺสามี’’ติ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา เถรํ อุโยฺยเชตฺวา ปริพฺพาชการามํ อคมาสิฯ

โกลิตปริพฺพาชโก ตํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มุขวโณฺณ น อญฺญทิวเสสุ วิย, อทฺธาเนน อมตํ อธิคตํ ภวิสฺสตี’’ติ เตเนวสฺส วิเสสาธิคมํ สมฺภาเวตฺวา อมตาธิคมํ ปุจฺฉิฯ โสปิสฺส ‘‘อามาวุโส, อมตํ อธิคต’’นฺติ ปฏิชานิตฺวา ตเมว คาถํ อภาสิฯ คาถาปริโยสาเน โกลิโต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิตฺวา อาห – ‘‘กหํ โน สตฺถา’’ติ? ‘‘เวฬุวเน’’ติฯ ‘‘เตน หิ, อาวุโส, อายาม, สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามา’’ติฯ อุปติโสฺส สพฺพกาลมฺปิ อาจริยปูชโกว, ตสฺมา สญฺจยสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา สตฺถุ คุเณ ปกาเสตฺวา ตมฺปิ สตฺถุ สนฺติกํ เนตุกาโม อโหสิฯ โส ลาภาสาปกโต อเนฺตวาสิกภาวํ อนิจฺฉโนฺต ‘‘น สโกฺกมิ จาฏิ หุตฺวา อุทกสิญฺจนํ โหตุ’’นฺติ ปฏิกฺขิปิฯ เต อเนเกหิ การเณหิ ตํ สญฺญาเปตุํ อสโกฺกนฺตา อตฺตโน โอวาเท วตฺตมาเนหิ อฑฺฒเตยฺยสเตหิ อเนฺตวาสิเกหิ สทฺธึ เวฬุวนํ อคมํสุฯ สตฺถา เต ทูรโตว อาคจฺฉเนฺต ทิสฺวา ‘‘เอตํ เม สาวกยุคํ ภวิสฺสติ อคฺคํ ภทฺทยุค’’นฺติ วตฺวา เตสํ ปริสาย จริยวเสน ธมฺมํ เทเสตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปทํ อทาสิฯ ยถา เตสํ, เอวํ อคฺคสาวกานมฺปิ อิทฺธิมยปตฺตจีวรํ อาคตเมวฯ อุปริมคฺคตฺตยกิจฺจํ ปน น นิฏฺฐาติฯ กสฺมา? สาวกปารมีญาณสฺส มหนฺตตายฯ

เตสุ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ปพฺพชิตทิวสโต สตฺตเม ทิวเส มคธรเฏฺฐ กลฺลวาลคาเม สมณธมฺมํ กโรโนฺต ถินมิเทฺธ โอกฺกเนฺต สตฺถารา สํเวชิโต ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ธาตุกมฺมฎฺฐานํ (อ. นิ. ๗.๖๑) สุณโนฺต เอว อุปริมคฺคตฺตยํ อธิคนฺตฺวา สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปาปุณิฯ อายสฺมา สาริปุโตฺต ปพฺพชิตทิวสโต อฑฺฒมาสํ อติกฺกมิตฺวา สตฺถารา สทฺธึ ราชคเห สูกรขตเลเณ วิหรโนฺต อตฺตโน ภาคิเนยฺยสฺส ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส เวทนาปริคฺคหสุตฺตเนฺต (ม. นิ. ๒.๒๐๑ อาทโย) เทสิยมาเน เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา ปรสฺส วฑฺฒิตํ ภตฺตํ ภุญฺชโนฺต วิย สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปาปุณิฯ อิติ ทฺวินฺนมฺปิ อคฺคสาวกานํ สตฺถุ สมีเป เอว สาวกปารมีญาณํ มตฺถกํ ปตฺตํฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๑๔๑-๓๗๔) –

‘‘หิมวนฺตสฺส อวิทูเร, ลมฺพโก นาม ปพฺพโต;
อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตาฯ

‘‘อุตฺตานกูลา นทิกา, สุปติตฺถา มโนรมา;
สุสุทฺธปุลินากิณฺณา, อวิทูเร มมสฺสมํฯ

‘‘อสกฺขรา อปพฺภารา, สาทุ อปฺปฏิคนฺธิกา;
สนฺทตี นทิกา ตตฺถ, โสภยนฺตา มมสฺสมํฯ

‘‘กุมฺภีลา มกรา เจตฺถ, สุสุมารา จ กจฺฉปา;
จรนฺติ นทิยา ตตฺถ, โสภยนฺตา มมสฺสมํฯ

‘‘ปาฐีนา ปาวุสา มจฺฉา, พลชา มุญฺชโรหิตา;
วคฺคฬา ปปตายนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํฯ

‘‘อุโภ กูเลสุ นทิยา, ปุปฺผิโน ผลิโน ทุมา;
อุภโต อภิลมฺพนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํฯ

‘‘อมฺพา สาลา จ ติลกา, ปาฏลี สินฺทุวารกา;
ทิพฺพคนฺธา สมฺปวนฺติ, ปุปฺผิตา มม อสฺสเมฯ

‘‘จมฺมกา สฬลา นีปา, นาคปุนฺนาคเกตกา;
ทิพฺพคนฺธา สมฺปวนฺติ, ปุปฺผิตา มม อสฺสเมฯ

‘‘อติมุตฺตา อโสกา จ, ภคินีมาลา จ ปุปฺผิตา;
อโงฺกลา พิมฺพิชาลา จ, ปุปฺผิตา มม อสฺสเมฯ

‘‘เกตกา กนฺทลิ เจว, โคธุกา ติณสูลิกา;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํฯ

‘‘กณิการา กณฺณิกา จ, อสนา อชฺชุนา พหู;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํฯ

‘‘ปุนฺนาคา คิริปุนฺนาคา, โกวิฬารา จ ปุปฺผิตา;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํฯ

‘‘อุทฺทาลกา จ กุฏชา, กทมฺพา วกุลา พหู;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํฯ

‘‘อาฬกา อิสิมุคฺคา จ, กทลิมาตุลุงฺคิโย;
คนฺธทเกน สํวฑฺฒา, ผลานิ ธารยนฺติ เตฯ

‘‘อเญฺญ ปุปฺผนฺติ ปทุมา, อเญฺญ ชายนฺติ เกสรี;
อเญฺญ โอปุปฺผา ปทุมา, ปุปฺผิตา ตฬาเก ตทาฯ

‘‘คพฺภํ คณฺหนฺติ ปทุมา, นิทฺธาวนฺติ มุฬาลิโย;
สิงฺฆาฏิปตฺตมากิณฺณา, โสภนฺติ ตฬาเก ตทาฯ

‘‘นยิตา อมฺพคนฺธี จ, อุตฺตลี พนฺธุชีวกา;
ทิพฺพคนฺธา สมฺปวนฺติ, ปุปฺผิตา ตฬาเก ตทาฯ

‘‘ปาฐีนา ปาวุสา มจฺฉา, พลชา มุญฺชโรหิตา;
สํคุลา มคฺคุรา เจว, วสนฺติ ตฬาเก ตทาฯ

‘‘กุมฺภีลา สุสุมารา จ, ตนฺติคาหา จ รกฺขสา;
โอคุหา อชครา จ, วสนฺติ ตฬาเก ตทาฯ

‘‘ปาเรวตา รวิหํสา, จกฺกวากา นทีจรา;
โกกิลา สุกสาฬิกา, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘กุกุตฺถกา กุฬีรกา, วเน โปกฺขรสาตกา;
ทินฺทิภา สุวโปตา จ, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘หํสา โกญฺจา มยูรา จ, โกกิลา ตมฺพจูฬกา;
ปมฺปกา ชีวํชีวา จ, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘โกสิกา โปฏฺฐสีสา จ, กุรรา เสนกา พหู;
มหากาฬา จ สกุณา, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘ปสทา จ วราหา จ, จมรา คณฺฑกา พหู;
โรหิจฺจา สุกโปตา จ, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘สีหพฺยคฺฆา จ ทีปี จ, อจฺฉโกกตรจฺฉกา;
ติธา ปภินฺนมาตงฺคา, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘กินฺนรา วานรา เจว, อโถปิ วนกมฺมิกา;
เจตา จ ลุทฺทกา เจว, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘ตินฺทุกานิ ปิยาลานิ, มธุเก กาสุมาริโย;
ธุวํ ผลานิ ธาเรนฺติ, อวิทูเร มมสฺสมํฯ

‘‘โกสมฺพา สฬลา นิมฺพา, สาทุผลสมายุตา;
ธุวํ ผลานิ ธาเรนฺติ, อวิทูเร มมสฺสมํฯ

‘‘หรีตกา อามลกา, อมฺพชมฺพุวิภีตกา;
โกลา ภลฺลาตกา พิลฺลา, ผลานิ ธารยนฺติ เตฯ

‘‘อาลุวา จ กฬมฺพา จ, พิฬาลีตกฺกฬานิ จ;
ชีวกา สุตกา เจว, พหุกา มม อสฺสเมฯ

‘‘อสฺสมสฺสาวิทูรมฺหิ, ตฬากาสุํ สุนิมฺมิตา;
อโจฺฉทกา สีตชลา, สุปติตฺถา มโนรมาฯ

‘‘ปทุมุปฺปลสญฺฉนฺนา, ปุณฺฑรีกสมายุตา;
มนฺทาลเกหิ สญฺฉนฺนา, ทิพฺพคโนฺธปวายติฯ

‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปเนฺน, ปุปฺผิเต ผลิเต วเน;
สุกเต อสฺสเม รเมฺม, วิหรามิ อหํ ตทาฯ

‘‘สีลวา วตสมฺปนฺโน, ฌายี ฌานรโต สทา;
ปญฺจาภิญฺญาพลปฺปตฺโต, สุรุจิ นาม ตาปโสฯ

‘‘จตุวีสสหสฺสานิ, สิสฺสา มยฺหํ อุปฏฺฐหุํ;
สเพฺพ มํ พฺราหฺมณา เอเต, ชาติมนฺโต ยสสฺสิโนฯ

‘‘ลกฺขเณ อิติหาเส จ, สนิฆณฺฑุสเกฏุเภ;
ปทกา เวยฺยากรณา, สธเมฺม ปารมึ คตาฯ

‘‘อุปฺปาเตสุ นิมิเตฺตสุ, ลกฺขเณสุ จ โกวิทา;
ปถพฺยา ภูมนฺตลิเกฺข, มม สิสฺสา สุสิกฺขิตาฯ

‘‘อปฺปิจฺฉา นิปกา เอเต, อปฺปาหารา อโลลุปา;
ลาภาลาเภน สนฺตุฏฺฐา, ปริวาเรนฺติ มํ สทาฯ

‘‘ฌายี ฌานรตา ธีรา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;
อากิญฺจญฺญํ ปตฺถยนฺตา, ปริวาเรนฺติ มํ สทาฯ

‘‘อภิญฺญาปารมิปฺปตฺตา, เปตฺติเก โคจเร รตา;
อนฺตลิกฺขจรา ธีรา, ปริวาเรนฺติ มํ สทาฯ

‘‘สํวุตา ฉสุ ทฺวาเรสุ, อเนชา รกฺขิตินฺทฺริยา;
อสํสฏฺฐา จ เต ธีรา, มม สิสฺสา ทุราสทาฯ

‘‘ปลฺลเงฺกน นิสชฺชาย, ฐานจงฺกมเนน จ;
วีตินาเมนฺติ เต รตฺตึ, มม สิสฺสา ทุราสทาฯ

‘‘รชฺชนีเย น รชฺชนฺติ, ทุสฺสนีเย น ทุสฺสเร;
โมหนีเย น มุยฺหนฺติ, มม สิสฺสา ทุราสทาฯ

‘‘อิทฺธึ วีมํสมานา เต, วตฺตนฺติ นิจฺจกาลิกํ;
ปถวึ เต ปกเมฺปนฺติ, สารเพฺภน ทุราสทาฯ

‘‘กีฬมานา จ เต สิสฺสา, กีฬนฺติ ฌานกีฬิตํฯ
ชมฺพุโต ผลมาเนนฺติ, มม สิสฺสา ทุราสทาฯ

‘‘อเญฺญ คจฺฉนฺติ โคยานํ, อเญฺญ ปุพฺพวิเทหกํ;
อเญฺญ จ อุตฺตรกุรุํ, เอสนาย ทุราสทาฯ

‘‘ปุรโต เปเสนฺติ ขาริํ, ปจฺฉโต จ วชนฺติ เต;
จตุวีสสหเสฺสหิ, ฉาทิตํ โหติ อมฺพรํฯ

‘‘อคฺคิปากี อนคฺคี จ, ทนฺตทุกฺขลิกาปิ จ;
อเสฺมน โกฏฺฏิตา เกจิ, ปวตฺตผลโภชนาฯ

‘‘อุทโกโรหณา เกจิ, สายํ ปาโต สุจีรตา;
โตยาภิเสจนกรา, มม สิสฺสา ทุราสทาฯ

‘‘ปรูฬฺหกจฺฉนขโลมา, ปงฺกทนฺตา รชสฺสิรา;
คนฺธิตา สีลคนฺเธน, มม สิสฺสา ทุราสทาฯ

‘‘ปาโตว สนฺนิปติตฺวา, ชฏิลา อุคฺคตาปนา;
ลาภาลาภํ ปกิเตฺตตฺวา, คจฺฉนฺติ อมฺพเร ตทาฯ

‘‘เอเตสํ ปกฺกมนฺตานํ, มหาสโทฺท ปวตฺตติ;
อชินจมฺมสเทฺทน, มุทิตา โหนฺติ เทวตาฯ

‘‘ทิโสทิสํ ปกฺกมนฺติ, อนฺตลิกฺขจรา อิสี;
สเก พเลนุปตฺถทฺธา, เต คจฺฉนฺติ ยทิจฺฉกํฯ

‘‘ปถวีกมฺปกา เอเต, สเพฺพว นภจาริโน;
อุคฺคเตชา ทุปฺปสหา, สาคโรว อโขภิยาฯ

‘‘ฐานจงฺกมิโน เกจิ, เกจิ เนสชฺชิกา อิสี;
ปวตฺตโภชนา เกจิ, มม สิสฺสา ทุราสทาฯ

‘‘เมตฺตาวิหาริโน เอเต, หิเตสี สพฺพปาณินํ;
อนตฺตุกฺกํสกา สเพฺพ, น เต วเมฺภนฺติ กสฺสจิฯ

‘‘สีหราชาวสมฺภีตา, คชราชาว ถามวา;
ทุราสทา พฺยคฺฆาริว, อาคจฺฉนฺติ มมนฺติเกฯ

‘‘วิชฺชาธรา เทวตา จ, นาคคนฺธพฺพรกฺขสา;
กุมฺภณฺฑา ทานวา ครุฬา, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘เต ชฏาขาริภริตา, อชินุตฺตรวาสนา;
อนฺตลิกฺขจรา สเพฺพ, อุปชีวนฺติ ตํ สรํฯ

‘‘สทานุจฺฉวิกา เอเต, อญฺญมญฺญํ สคารวา;
จตุพฺพีสสหสฺสานํ, ขิปิตสโทฺท น วิชฺชติฯ

‘‘ปาเท ปาทํ นิกฺขิปนฺตา, อปฺปสทฺทา สุสํวุตา;
อุปสงฺกมฺม สเพฺพว, สิรสา วนฺทเร มมํฯ

‘‘เตหิ สิเสฺสหิ ปริวุโต, สเนฺตหิ จ ตปสฺสิภิ;
วสามิ อสฺสเม ตตฺถ, ฌายี ฌานรโต อหํฯ

‘‘อิสีนํ สีลคเนฺธน, ปุปฺผคเนฺธน จูภยํ;
ผลีนํ ผลคเนฺธน, คนฺธิโต โหติ อสฺสโมฯ

‘‘รตฺตินฺทิวํ น ชานามิ, อรติ เม น วิชฺชติ;
สเก สิเสฺส โอวทโนฺต, ภิโยฺย หาสํ ลภามหํฯ

‘‘ปุปฺผานํ ปุปฺผมานานํ, ผลานญฺจ วิปจฺจตํ;
ทิพฺพคนฺธา ปวายนฺติ, โสภยนฺตา มมสฺสมํฯ

‘‘สมาธิมฺหา วุฎฺฐหิตฺวา, อตาปี นิปโก อหํ;
ขาริภารํ คเหตฺวาน, วนํ อโชฺฌคหิํ อหํฯ

‘‘อุปฺปาเต สุปิเน จาปิ, ลกฺขเณสุ สุสิกฺขิโต;
ปวตฺตมานํ มนฺตปทํ, ธารยามิ อหํ ตทาฯ

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, โลกเชโฎฺฐ นราสโภ;
วิเวกกาโม สมฺพุโทฺธ, หิมวนฺตมุปาคมิฯ

‘‘อโชฺฌคาเหตฺวา หิมวนฺตํ, อโคฺค การุณิโก มุนิ;
ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาน, นิสีทิ ปุริสุตฺตโมฯ

‘‘ตมทฺทสาหํ สมฺพุทฺธํ, สปฺปภาสํ มโนรมํ;
อินฺทีวรํว ชลิตํ, อาทิตฺตํว หุตาสนํฯ

‘‘ชลนฺตํ ทีปรุกฺขํว, วิชฺชุตํ คคเน ยถา;
สุผุลฺลํ สาลราชํว, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘อยํ นาโค มหาวีโร, ทุกฺขสฺสนฺตกโร มุนิ;
อิมํ ทสฺสนมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจเรฯ

‘‘ทิสฺวานาหํ เทวเทวํ, ลกฺขณํ อุปธารยิํ;
พุโทฺธ นุ โข น วา พุโทฺธ, หนฺท ปสฺสามิ จกฺขุมํฯ

‘‘สหสฺสารานิ จกฺกานิ, ทิสฺสนฺติ จรณุตฺตเม;
ลกฺขณานิสฺส ทิสฺวาน, นิฎฺฐํ คเจฺฉ ตถาคเตฯ

‘‘สมฺมชฺชนิํ คเหตฺวาน, สมฺมชฺชิตฺวานหํ ตทา;
อถ ปุเปฺผ สมาเนตฺวา, พุทฺธเสฎฺฐํ อปูชยิํฯ

‘‘ปูชยิตฺวาน สมฺพุทฺธํ, โอฆติณฺณมนาสวํ;
เอกํสํ อชินํ กตฺวา, นมสฺสิํ โลกนายกํฯ

‘‘เยน ญาเณน สมฺพุโทฺธ, วิหรติ อนาสโว;
ตํ ญาณํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘สมุทฺธรสิมํ โลกํ, สยมฺภู อมิโตทย;
ตว ทสฺสนมาคมฺม, กงฺขาโสตํ ตรนฺติ เตฯ

‘‘ตุวํ สตฺถา จ เกตุ จ, ธโช ยูโป จ ปาณินํ;
ปรายโณ ปติฏฺฐา จ, ทีโป จ ทฺวิปทุตฺตโมฯ

‘‘สกฺกา สมุเทฺท อุทกํ, ปเมตุํ อาฬฺหเกน วา;
น เตฺวว ตว สพฺพญฺญุ, ญาณํ สกฺกา ปเมตเวฯ

‘‘ธาเรตุํ ปถวิํ สกฺกา, ฐเปตฺวา ตุลมณฺฑเล;
น เตฺวว ตว สพฺพญฺญุ, ญาณํ สกฺกา ธเรตเวฯ

‘‘อากาโส มินิตุํ สกฺกา, รชฺชุยา องฺคุเลน วา;
น เตฺวว ตว สพฺพญฺญุ, ญาณํ สกฺกา ปเมตเวฯ

‘‘มหาสมุเทฺท อุทกํ, ปถวิญฺจาขิลญฺชเห;
พุทฺธญาณํ อุปาทาย, อุปมาโต น ยุชฺชเรฯ

‘‘สเทวกสฺส โลกสฺส, จิตฺตํ เยสํ ปวตฺตติ;
อโนฺตชาลีกตา เอเต, ตว ญาณมฺหิ จกฺขุมฯ

‘‘เยน ญาเณน ปโตฺตสิ, เกวลํ โพธิมุตฺตมํ;
เตน ญาเณน สพฺพญฺญุ, มทฺทสี ปรติตฺถิเยฯ

‘‘อิมา คาถา ถวิตฺวาน, สุรุจิ นาม ตาปโส;
อชินํ ปตฺถริตฺวาน, ปถวิยํ นิสีทิ โสฯ

‘‘จุลฺลาสีติสหสฺสานิ , อโชฺฌคาโฬฺห มหณฺณเว;
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว, คิริราชา ปวุจฺจติฯ

‘‘ตาว อจฺจุคฺคโต เนรุ, อายโต วิตฺถโต จ โส;
จุณฺณิโต อณุเภเทน, โกฏิสตสหสฺสโสฯ

‘‘ลเกฺข ฐปิยมานมฺหิ, ปริกฺขยมคจฺฉถ;
น เตฺวว ตว สพฺพญฺญุ, ญาณํ สกฺกา ปเมตเวฯ

‘‘สุขุมจฺฉิเกน ชาเลน, อุทกํ โย ปริกฺขิเป;
เย เกจิ อุทเก ปาณา, อโนฺตชาลีกตา สิยุํฯ

‘‘ตเถว หิ มหาวีร, เย เกจิ ปุถุติตฺถิยา;
ทิฏฺฐิคหนปกฺขนฺทา, ปรามาเสน โมหิตาฯ

‘‘ตว สุเทฺธน ญาเณน, อนาวรณทสฺสินา;
อโนฺตชาลีกตา เอเต, ญาณํ เต นาติวตฺตเรฯ

‘‘ภควา ตมฺหิ สมเย, อโนมทสฺสี มหายโส;
วุฏฺฐหิตฺวา สมาธิมฺหา, ทิสํ โอโลกยี ชิโนฯ

‘‘อโนมทสฺสิมุนิโน, นิสโภ นาม สาวโก;
ปริวุโต สตสหเสฺสหิ, สนฺตจิเตฺตหิ ตาทิภิฯ

‘‘ขีณาสเวหิ สุเทฺธหิ, ฉฬภิเญฺญหิ ฌายิภิ;
จิตฺตมญฺญาย พุทฺธสฺส, อุเปสิ โลกนายกํฯ

‘‘อนฺตลิเกฺข ฐิตา ตตฺถ, ปทกฺขิณมกํสุ เต;
นมสฺสนฺตา ปญฺชลิกา, โอตรุํ พุทฺธสนฺติเกฯ

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, โลกเชฎฺฐ นราสโภ;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, สิตํ ปาตุกรี ชิโนฯ

‘‘วรุโณ นามุปฎฺฐาโก, อโนมทสฺสิสฺส สตฺถุโน;
เอกํสํ จีวรํ กตฺวา, อปุจฺฉิ โลกนายกํฯ

‘‘โก นุ โข ภควา เหตุ, สิตกมฺมสฺส สตฺถุโน;
น หิ พุทฺธา อเหตูหิ, สิตํ ปาตุกโรนฺติ เตฯ

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, โลกเชฎฺฐ นราสโภ;
ภิกฺขุมเชฺฌ นิสีทิตฺวา, อิมํ คาถํ อภาสถฯ

‘‘โย มํ ปุเปฺผน ปูเชสิ, ญาณญฺจาปิ อนุตฺถวิ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุโณถ มม ภาสโตฯ

‘‘พุทฺธสฺส คิรมญฺญาย, สเพฺพ เทวา สมาคตา;
สทฺธมฺมํ โสตุกามา เต, สมฺพุทฺธมุปสงฺกมุํฯ

‘‘ทสสุ โลกธาตูสุ, เทวกายา มหิทฺธิกา;
สทฺธมฺมํ โสตุกามา เต, สมฺพุทฺธมุปสงฺกมุํฯ

‘‘หตฺถี อสฺสา รถา ปตฺตี, เสนา จ จตุรงฺคินี;
ปริวาเรสฺสนฺติมํ นิจฺจํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘สฎฺฐิตูริยสหสฺสานิ, เภริโย สมลงฺกตา;
อุปฎฺฐิสฺสนฺติมํ นิจฺจํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘โสฬสิตฺถิสหสฺสานิ, นาริโย สมลงฺกตา;
วิจิตฺตวตฺถาภรณา, อามุตฺตมณิกุณฺฑลาฯ

‘‘อฬารปมฺหา หสุลา, สุสญฺญา ตนุมชฺฌิมา;
ปริวาเรสฺสนฺติมํ นิจฺจํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิสฺสติ;
สหสฺสกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี, ราชา รเฎฺฐ ภวิสฺสติฯ

‘‘สหสฺสกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘ปจฺฉิเม ภวสมฺปตฺเต, มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติ;
พฺราหฺมณี สาริยา นาม, ธารยิสฺสติ กุจฺฉินาฯ

‘‘มาตุยา นามโคตฺเตน, ปญฺญายิสฺสติยํ นโร;
สาริปุตฺโตติ นาเมน, ติกฺขปญฺโญ ภวิสฺสติฯ

‘‘อสีติโกฏี ฉเฑฺฑตฺวา, ปพฺพชิสฺสติกิญฺจโน;
คเวสนฺโต สนฺติปทํ, จริสฺสติ มหึ อิมํฯ

‘‘อปริเมยฺย อิโต กปฺเป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคตฺเตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธมฺมสฺส ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
สาริปุตฺโตติ นาเมน, เหสฺสติ อคฺคสาวโกฯ

‘‘อยํ ภาคีรถี คงฺคา, หิมวนฺตา ปภาวิตา;
มหาสมุทฺทมปฺเปติ, ตปฺปยนฺตี มโหทธิํฯ

‘‘ตเถวายํ สาริปุตฺโต, สเก ตีสุ วิสารโท;
ปญฺญาย ปารมิํ คนฺตฺวา, ตปฺปยิสฺสติ ปาณิเนฯ

‘‘หิมวนฺตมุปาทาย , สาครญฺจ มโหทธิํ;
เอตฺถนฺตเร ยํ ปุลินํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘ตมฺปิ สกฺกา อเสเสน, สงฺขาตุํ คณนา ยถา;
น เตฺวว สาริปุตฺตสฺส, ปญฺญายนฺโต ภวิสฺสติฯ

‘‘ลเกฺข ฐปิยมานมฺหิ, ขีเย คงฺคาย วาลุกา;
น เตฺวว สาริปุตฺตสฺส, ปญฺญายนฺโต ภวิสฺสติฯ

‘‘มหาสมุเทฺท อูมิโย, คณนาโต อสงฺขิยา;
ตเถว สาริปุตฺตสฺส, ปญฺญายนฺโต น เหสฺสติฯ

‘‘อาราธยิตฺวา สมฺพุทฺธํ, โคตมํ สกฺยปุงฺควํ;
ปญฺญาย ปารมิํ คนฺตฺวา, เหสฺสติ อคฺคสาวโกฯ

‘‘ปวตฺติตํ ธมฺมจกฺกํ, สกฺยปุเตฺตน ตาทินา;
อนุวเตฺตสฺสติ สมฺมา, วเสฺสนฺโต ธมฺมวุฏฺฐิโยฯ

‘‘สพฺพเมตํ อภิญฺญาย, โคตโม สกฺยปุงฺคโว;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสฺสติฯ

‘‘อโห เม สุกตํ กมฺมํ, อโนมทสฺสิสฺส สตฺถุโน;
ยสฺสาหํ การํ กตฺวาน, สพฺพตฺถ ปารมึ คโตฯ

‘‘อปริเมยฺย กตํ กมฺมํ, ผลํ ทเสฺสติ เม อิธ;
สุมุโตฺต สรเวโคว, กิเลเส ฌาปยึ อหํฯ

‘‘อสงฺขตํ คเวสโนฺต, นิพฺพานํ อจลํ ปทํ;
วิจินํ ติตฺถิเย สเพฺพ, เอสาหํ สํสรึ ภเวฯ

‘‘ยถาปิ พฺยาธิโต โปโส, ปริเยเสยฺย โอสธํ;
วิจิเนยฺย วนํ สพฺพํ, พฺยาธิโต ปริมุตฺติยาฯ

‘‘อสงฺขตํ คเวสโนฺต, นิพฺพานํ อมตํ ปทํ;
อโพฺพกิณฺณํ ปญฺจสตํ, ปพฺพชึ อิสิปพฺพชํฯ

‘‘ชฎาภาเรน ภริโต, อชินุตฺตรนิวาสโน;
อภิญฺญาปารมึ คนฺตฺวา, พฺรหฺมโลกํ อคจฺฉิหํฯ

‘‘นตฺถิ พาหิรเก สุทฺธิ, ฐเปตฺวา ชินสาสนํ;
เย เกจิ พุทฺธิมา สตฺตา, สุชฺฌนฺติ ชินสาสเนฯ

‘‘อตฺตการมยํ เอตํ, นยิทํ อิติหีติหํ;
อสงฺขตํ คเวสโนฺต, กุติเตฺถ สญฺจรึ อหํฯ

‘‘ยถา สารตฺถิโก โปโส, กทลึ เฉตฺวาน ผาลเย;
น ตตฺถ สารํ วิเนฺทยฺย, สาเรน ริตฺตโก หิ โสฯ

‘‘ตเถว ติตฺถิยา โลเก, นานาทิฎฺฐี พหุชฺชนาฯ
อสงฺขเตน ริตฺตาเส, สาเรน กทลี ยถาฯ

‘‘ปจฺฉิเม ภวสมฺปเตฺต, พฺรหฺมพนฺธุ อโหสหํ;
มหาโภคํ ฉเฑฺฑตฺวาน, ปพฺพชึ อนคาริยํฯ

‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
พฺราหฺมโณ สญฺจโย นาม, ตสฺส มูเล วสามหํฯ

‘‘สาวโก เต มหาวีร, อสฺสชิ นาม พฺราหฺมโณ;
ทุราสโท อุคฺคเตโช, ปิณฺฑาย จรตี ตทาฯ

‘‘ตมทฺทสาสึ สปฺปญฺญํ, มุนึ โมเน สมาหิตํ;
สนฺตจิตฺตํ มหานาคํ, สุผุลฺลํ ปทุมํ ยถาฯ

‘‘ทิสฺวา เม จิตฺตมุปฺปชฺชิ, สุทนฺตํ สุทฺธมานสํ;
อุสภํ ปวรํ วีรํ, อรหายํ ภวิสฺสติฯ

‘‘ปาสาทิโก อิริยติ, อภิรูโป สุสํวุโต;
อุตฺตเม ทมเถ ทนฺโต, อมตทสฺสี ภวิสฺสติฯ

‘‘ยํนูนาหํ อุตฺตมตฺถํ, ปุเจฺฉยฺยํ ตุฎฺฐมานสํ;
โส เม ปุโฎฺฐ กเถสฺสติ, ปฎิปุจฺฉามหํ ตทาฯ

‘‘ปิณฺฑปาตํ จรนฺตสฺส, ปจฺฉโต อคมาสหํ;
โอกาสํ ปฎิมาเนโนฺต, ปุจฺฉิตุํ อมตํ ปทํฯ

‘‘วีถินฺตเร อนุปฺปตฺตํ, อุปคนฺตฺวาน ปุจฺฉหํ;
กถํ โคโตฺตสิ ตฺวํ วีร, กสฺส สิโสฺสสิ มาริสฯ

‘‘โส เม ปุโฎฺฐ วิยากาสิ, อสมฺภีโตว เกสรี;
พุโทฺธ โลเก สมุปฺปโนฺน, ตสฺส สิโสฺสมฺหิ อาวุโสฯ

‘‘กีทิสํ เต มหาวีร, อนุชาโต มหายโส;
พุทฺธสฺส สาสนํ ธมฺมํ, สาธุ เม กถยสฺสุ โภฯ

‘‘โส เม ปุโฎฺฐ กถี สพฺพํ, คมฺภีรํ นิปุณํ ปทํ;
ตณฺหาสลฺลสฺส หนฺตารํ, สพฺพทุกฺขาปนูทนํฯ

‘‘เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา, เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห;
เตสญฺจ โย นิโรโธ, เอวํวาที มหาสมโณฯ

‘‘โสหํ วิสฺสชฺชิเต ปเณฺห, ปฐมํ ผลมชฺฌคํ;
วิรโช วิมโล อาสิํ, สุตฺวาน ชินสาสนํฯ

‘‘สุตฺวาน มุนิโน วากฺยํ, ปสฺสิตฺวา ธมฺมมุตฺตมํ;
ปริโยคาฬฺหสทฺธโมฺม, อิมํ คาถมภาสหํฯ

‘‘เอเสว ธโมฺม ยทิ ตาวเทว, ปจฺจพฺยถ ปทมโสกํ;
อทิฎฺฐํ อพฺภตีตํ, พหุเกหิ กปฺปนหุเตหิฯ

‘‘ยฺวาหํ ธมฺมํ คเวสโนฺต, กุติเตฺถ สญฺจริํ อหํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, กาโล เม นปฺปมชฺชิตุํฯ

‘‘โตสิโตหํ อสฺสชินา, ปตฺวาน อจลํ ปทํ;
สหายกํ คเวสโนฺต, อสฺสมํ อคมาสหํฯ

‘‘ทูรโตว มมํ ทิสฺวา, สหาโย เม สุสิกฺขิโต;
อิริยาปถสมฺปโนฺน, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

‘‘ปสนฺนมุขเนโตฺตสิ, มุนิภาโวว ทิสฺสติ;
อมตาธิคโต กจฺจิ, นิพฺพานมจฺจุตํ ปทํฯ

‘‘สุภานุรูโป อายาสิ, อาเนญฺชการิโต วิย;
ทโนฺตว ทนฺตทมโถ, อุปสโนฺตสิ พฺราหฺมณฯ

‘‘อมตํ มยาธิคตํ, โสกสลฺลาปนูทนํ;
ตฺวมฺปิ ตํ อธิคเจฺฉสิ, คจฺฉาม พุทฺธสนฺติกํฯ

‘‘สาธูติ โส ปฏิสฺสุตฺวา, สหาโย เม สุสิกฺขิโต;
หเตฺถน หตฺถํ คณฺหิตฺวา, อุปคมฺม ตวนฺติกํฯ

‘‘อุโภปิ ปพฺพชิสฺสาม, สกฺยปุตฺต ตวนฺติเก;
ตว สาสนมาคมฺม, วิหราม อนาสวาฯ

‘‘โกลิโต อิทฺธิยา เสโฎฺฐ, อหํ ปญฺญาย ปารโค;
อุโภว เอกโต หุตฺวา, สาสนํ โสภยามเสฯ

‘‘อปริโยสิตสงฺกโปฺป, กุติเตฺถ สญฺจรึ อหํ;
ตว ทสฺสนมาคมฺม, สงฺกโปฺป ปูริโต มมฯ

‘‘ปถวิยํ ปติฎฺฐาย, ปุปฺผนฺติ สมเย ทุมา;
ทิพฺพคนฺธา สมฺปวนฺติ, โตเสนฺติ สพฺพปาณินํฯ

‘‘ตเถวาหํ มหาวีร, สกฺยปุตฺต มหายส;
สาสเน เต ปติฎฺฐาย, สมเยสามิ ปุปฺผิตุํฯ

‘‘วิมุตฺติปุปฺผํ เอสโนฺต, ภวสํสารโมจนํ;
วิมุตฺติปุปฺผลาเภน, โตเสมิ สพฺพปาณินํฯ

‘‘ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหิ, ฐเปตฺวาน มหามุนึ;
ปญฺญาย สทิโส นตฺถิ, ตว ปุตฺตสฺส จกฺขุมฯ

‘‘สุวินีตา จ เต สิสฺสา, ปริสา จสุสิกฺขิตา;
อุตฺตเม ทมเถ ทนฺตา, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘ฌายี ฌานรตา ธีรา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;
มุนี โมเนยฺยสมฺปนฺนา, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘อปฺปิจฺฉา นิปกา ธีรา, อปฺปาหารา อโลลุปา;
ลาภาลาเภน สนฺตุฎฺฐา, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘อารญฺญิกา ธุตรตา, ฌายิโน ลูขจีวรา;
วิเวกาภิรตา ธีรา, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘ปฏิปนฺนา ผลฎฺฐา จ, เสขา ผลสมงฺคิโน;
อาสีสกา อุตฺตมตฺถํ, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘โสตาปนฺนา จ วิมลา, สกทาคามิโน จ เย;
อนาคามี จ อรหา, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘สติปฏฺฐานกุสลา, โพชฺฌงฺคภาวนารตา;
สาวกา เต พหู สเพฺพ, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘อิทฺธิปาเทสุ กุสลา, สมาธิภาวนารตา;
สมฺมปฺปธานานุยุตฺตา, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘เตวิชฺชา ฉฬภิญฺญา จ, อิทฺธิยา ปารมึ คตา;
ปญฺญาย ปารมึ ปตฺตา, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘เอทิสา เต มหาวีร, ตว สิสฺสา สุสิกฺขิตา;
ทุราสทา อุคฺคเตชา, ปริวาเรนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘เตหิ สิเสฺสหิ ปริวุโต, สญฺญเตหิ ตปสฺสิภิ;
มิคราชาวสมฺภีโต, อุฬุราชาว โสภสิฯ

‘‘ปถวิยํ ปติฎฺฐาย, รุหนฺติ ธรณีรุหา;
เวปุลฺลตํ ปาปุณนฺติ, ผลญฺจ ทสฺสยนฺติ เตฯ

‘‘ปถวีสทิโส ตฺวํสิ, สกฺยปุตฺต มหายส;
สาสเน เต ปติฎฺฐาย, ลภนฺติ อมตํ ผลํฯ

‘‘สินฺธุ สรสฺสตี เจว, นนฺทิโย จนฺทภาคิกา;
คงฺคา จ ยมุนา เจว, สรภู จ อโถ มหีฯ

‘‘เอตาสํ สนฺทมานานํ, สาคโรว สมฺปฎิจฺฉติ;
ชหนฺติ ปุริมํ นามํ, สาคโรเตว ญายติฯ

‘‘ตเถวิเม จตุพฺพณฺณา, ปพฺพชิตฺวา ตวนฺติเก;
ชหนฺติ ปุริมํ นามํ, พุทฺธปุตฺตาติ ญายเรฯ

‘‘ยถาปิ จโนฺท วิมโล, คจฺฉํ อากาสธาตุยา;
สเพฺพ ตารคเณ โลเก, อาภาย อติโรจติฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ มหาวีร, ปริวุโต เทวมานุเส;
เอเต สเพฺพ อติกฺกมฺม, ชลสิ สพฺพทา ตุวํฯ

‘‘คมฺภีเร อุฎฺฐิตา อูมี, น เวลมติวตฺตเร;
สพฺพา เวลํว ผุสนฺติ, สญฺจุณฺณา วิกิรนฺติ ตาฯ

‘‘ตเถว ติตฺถิยา โลเก, นานาทิฎฺฐี พหุชฺชนา;
ธมฺมํ วาทิตุกามา เต, นาติวตฺตนฺติ ตํ มุนึฯ

‘‘สเจ จ ตํ ปาปุณนฺติ, ปฏิวาเทหิ จกฺขุม;
ตวนฺติกํ อุปคนฺตฺวา, สญฺจุณฺณาว ภวนฺติ เตฯ

‘‘ยถาปิ อุทเก ชาตา, กุมุทา มนฺทาลกา พหู;
อุปลิมฺปนฺติ โตเยน, กทฺทมกลเลน จฯ

‘‘ตเถว พหุกา สตฺตา, โลเก ชาตา วิรูหเร;
อฏฺฏิตา ราคโทเสน, กทฺทเม กุมุทํ ยถาฯ

‘‘ยถาปิ ปทุมํ ชลชํ, ชลมชฺเฌ วิรูหติ;
น โส ลิมฺปติ โตเยน, ปริสุทฺโธ หิ เกสรีฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ มหาวีร, โลเก ชาโต มหามุนิ;
โนปลิมฺปสิ โลเกน, โตเยน ปทุมํ ยถาฯ

‘‘ยถาปิ รมฺมเก มาเส, พหู ปุปฺผนฺติ วาริชา;
นาติกฺกมนฺติ ตํ มาสํ, สมโย ปุปฺผนาย โสฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ มหาวีร, ปุปฺผิโต เต วิมุตฺติยา;
สาสนํ นาติวตฺตนฺติ, ปทุมํ วาริชํ ยถาฯ

‘‘สุปุปฺผิโต สาลราชา, ทิพฺพคนฺธํ ปวายติ;
อญฺญสาเลหิ ปริวุโต, สาลราชาว โสภติฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ มหาวีร, พุทฺธญาเณน ปุปฺผิโต;
ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต, สาลราชาว โสภสิฯ

‘‘ยถาปิ เสโล หิมวา, โอสโธ สพฺพปาณินํ;
นาคานํ อสุรานญฺจ, เทวตานญฺจ อาลโยฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ มหาวีร, โอสโธ วิย ปาณินํ;
เตวิชฺชา ฉฬภิญฺญา จ, อิทฺธิยา ปารมึ คตาฯ

‘‘อนุสิฏฺฐา มหาวีร, ตยา การุณิเกน เต;
รมนฺติ ธมฺมรติยา, วสนฺติ ตว สาสเนฯ

‘‘มิคราชา ยถา สีโห, อภินิกฺขมฺม อาสยา;
จตุทฺทิสานุวิโลเกตฺวา, ติกฺขตฺตุํ อภินาทติฯ

‘‘สเพฺพ มิคา อุตฺตสนฺติ, มิคราชสฺส คชฺชโต;
ตถา หิ ชาติมา เอโส, ปสู ตาเสติ สพฺพทาฯ

‘‘คชฺชโต เต มหาวีร, วสุธา สมฺปกมฺปติ;
โพธเนยฺยาวพุชฺฌนฺติ, ตสนฺติ มารกายิกาฯ

‘‘ตสนฺติ ติตฺถิยา สเพฺพ, นทโต เต มหามุนิ;
กากา เสนาว วิพฺภนฺตา, มิครญฺญา ยถา มิคาฯ

‘‘เย เกจิ คณิโน โลเก, สตฺถาโรติ ปวุจฺจเร;
ปรมฺปราคตํ ธมฺมํ, เทเสนฺติ ปริสาย เตฯ

‘‘น เหวํ ตุวํ มหาวีร, ธมฺมํ เทเสสิ ปาณินํ;
สามํ สจฺจานิ พุชฺฌิตฺวา, เกวลํ โพธิปกฺขิยํฯ

‘‘อาสยานุสยํ ญตฺวา; อินฺทฺริยานํ พลาพลํ;
ภพฺพาภเพฺพ วิทิตฺวาน, มหาเมโฆว คชฺชสิฯ

‘‘จกฺกวาฬปริยนฺตา, นิสินฺนา ปริสา ภเว;
นานาทิฎฺฐี วิจินนฺตํ, วิมติเจฺฉทนาย ตํฯ

‘‘สเพฺพสํ จิตฺตมญฺญาย, โอปมฺมกุสโล มุนิ;
เอกํ ปญฺหํ กเถนฺตว, วิมตึ ฉินฺทสิ ปาณินํฯ

‘‘อุปติสฺสสทิเสเหว, วสุธา ปูริตา ภเว;
สเพฺพว เต ปญฺชลิกา, กิตฺตยุํ โลกนายกํฯ

‘‘กปฺปํ วา เต กิตฺตยนฺตา, นานาวเณฺณหิ กิตฺตยุํ;
ปริเมตุํ น สเกฺกยฺยุํ, อปฺปเมโยฺย ตถาคโตฯ

‘‘ยถา สเกน ถาเมน, กิตฺติโต หิ มยา ชิโน;
กปฺปโกฏีปิ กิเตฺตนฺตา, เอวเมว ปกิตฺตยุํฯ

‘‘สเจ หิ โกจิ เทโว วา, มนุโสฺส วา สุสิกฺขิโต;
ปเมตุํ ปริกเปฺปยฺย, วิฆาตํว ลเภยฺย โสฯ

‘‘สาสเน เต ปติฎฺฐาย, สกฺยปุตฺต มหายส;
ปญฺญาย ปารมึ คนฺตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘ติตฺถิเย สมฺปมทฺทามิ, วเตฺตมิ ชินสาสนํ;
ธมฺมเสนาปติ อชฺช, สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนฯ

‘‘อปริเมยฺย กตํ กมฺมํ, ผลํ ทเสฺสสิ เม อิธ;
สุขิโตฺต สรเวโคว, กิเลเส ฌาปยึ มมฯ

‘‘โย โกจิ มนุโช ภารํ, ธาเรยฺย มตฺถเก สทา;
ภาเรน ทุกฺขิโต อสฺส, ภาเรหิ ภริโต ตถาฯ

‘‘ฑยฺหมาโน ตีหคฺคีหิ, ภเวสุ สํสรึ อหํ;
ภริโต ภวภาเรน, คิรึ อุจฺจาริโต ยถาฯ

‘‘โอโรปิโต จ เม ภาโร, ภวา อุคฺฆาฏิตา มยา;
กรณียํ กตํ สพฺพํ, สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนฯ

‘‘ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหิ, ฐเปตฺวา สกฺยปุงฺควํ;
อหํ อโคฺคมฺหิ ปญฺญาย, สทิโส เม น วิชฺชติฯ

‘‘สมาธิมฺหิ สุกุสโล, อิทฺธิยา ปารมึ คโต;
อิจฺฉมาโน จหํ อชฺช, สหสฺสํ อภินิมฺมิเนฯ

‘‘อนุปุพฺพวิหารสฺส, วสีภูโต มหามุนิ;
กเถสิ สาสนํ มยฺหํ, นิโรโธ สยนํ มมฯ

‘‘ทิพฺพจกฺขุ วิสุทฺธํ เม, สมาธิกุสโล อหํ;
สมฺมปฺปธานานุยุโตฺต, โพชฺฌงฺคภาวนารโตฯ

‘‘สาวเกน หิ ปตฺตพฺพํ, สพฺพเมว กตํ มยา;
โลกนาถํ ฐเปตฺวาน, สทิโส เม น วิชฺชติฯ

‘‘สมาปตฺตีนํ กุสโล, ฌานวิโมกฺขาน ขิปฺปปฏิลาภี;
โพชฺฌงฺคภาวนารโต, สาวกคุณปารมิคโตสฺมิฯ

‘‘สาวกคุเณนปิ ผุเสฺสน, พุทฺธิยา ปริสุตฺตมภารวา;
ยํ สทฺธาสงฺคหิตํ จิตฺตํ, สทา สพฺรหฺมจารีสุฯ

‘‘อุทฺธตวิโสว สโปฺป, ฉินฺนวิสาโณว อุสโภ;
นิกฺขิตฺตมานทโปฺปว, อุเปมิ ครุคารเวน คณํฯ

‘‘ยทิ รูปินี ภเวยฺย, ปญฺญา เม วสุมตีปิ น สเมยฺย;
อโนมทสฺสิสฺส ภควโต, ผลเมตํ ญาณถวนายฯ

‘‘ปวตฺติตํ ธมฺมจกฺกํ, สกฺยปุเตฺตน ตาทินา;
อนุวเตฺตมหํ สมฺมา, ญาณถวนายิทํ ผลํฯ

‘‘มา เม กทาจิ ปาปิโจฺฉ, กุสีโต หีนวีริโย;
อปฺปสฺสุโต อนาจาโร, สเมโต อหุ กตฺถจิฯ

‘‘พหุสฺสุโต จ เมธาวี, สีเลสุ สุสมาหิโต;
เจโตสมถานุยุโตฺต, อปิ มุทฺธนิ ติฏฺฐตุฯ

‘‘ตํ โว วทามิ ภทฺทเนฺต, ตาวเนฺตตฺถ สมาคตา;
อปฺปิจฺฉา โหถ สนฺตุฏฺฐา, ฌายี ฌานรตา สทาฯ

‘‘ยมหํ ปฐมํ ทิสฺวา, วิรโช วิมโล อหุํ;
โส เม อาจริโย ธีโร, อสฺสชิ นาม สาวโกฯ

‘‘ตสฺสาหํ วาหสา อชฺช, ธมฺมเสนาปตี อหุํ;
สพฺพตฺถ ปารมึ ปตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘โย เม อาจริโย อาสิ, อสฺสชิ นาม สาวโก;
ยสฺสํ ทิสายํ วสติ, อุสฺสีสมฺหิ กโรมหํฯ

‘‘มม กมฺมํ สริตฺวาน, โคตโม สกฺยปุงฺคโว;
ภิกฺขุสงฺเฆ นิสีทิตฺวา, อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ มํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อปรภาเค ปน สตฺถา เชตวนมหาวิหาเร อริยคณมชฺฌ นิสินฺโน อตฺตโน สาวเก เตน เตน คุณวิเสเสน เอตทเคฺค ฐเปนฺโต – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ มหาปญฺญานํ ยทิทํ สาริปุตฺโต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘-๑๘๙) เถรํ มหาปญฺญภาเวน เอตทเคฺค ฐเปสิฯ โส เอวํ สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปตฺวา ธมฺมเสนาปติฏฺฐาเน ปติฏฺฐหิตฺวา สตฺตหิตํ กโรนฺโต เอกทิวสํ สพฺรหฺมจารีนํ อตฺตโน จริยวิภาวนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๙๘๑.‘‘ยถาจารี ยถาสโต สตีมา, ยตสงฺกปฺปชฺฌายิ อปฺปมตฺโต;
อชฺฌตฺตรโต สมาหิตตฺโต, เอโก สนฺตุสิโต ตมาหุ ภิกฺขุํฯ

๙๘๒.‘‘อลฺลํ สุกฺขํ วา ภุญฺชนฺโต, น พาฬฺหํ สุหิโต สิยา;
อูนูทโร มิตาหาโร, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเชฯ

๙๘๓.‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ

๙๘๔.‘‘กปฺปิยํ ตเญฺจ ฉาเทติ, จีวรํ อิทมตฺถิกํ;
อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ

๙๘๕.‘‘ปลฺลงฺเกน นิสินฺนสฺส, ชณฺณุเก นาภิวสฺสติ;
อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ

๙๘๖.‘‘โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
อุภยนฺตเรน นาโหสิ, เกน โลกสฺมิ กึ สิยาฯ

๙๘๗.‘‘มา เม กทาจิ ปาปิโจฺฉ, กุสีโต หีนวีริโย;
อปฺปสฺสุโต อนาทโร, เกน โลกสฺมิ กึ สิยาฯ

๙๘๘.‘‘พหุสฺสุโต จ เมธาวี, สีเลสุ สุสมาหิโต;
เจโตสมถมนุยุตฺโต, อปิ มุทฺธนิ ติฏฺฐตุฯ

๙๘๙.‘‘โย ปปญฺจมนุยุตฺโต, ปปญฺจาภิรโต มโค;
วิราธยี โส นิพฺพานํ, โยคเกฺขมํ อนุตฺตรํฯ

๙๙๐.‘‘โย จ ปปญฺจํ หิตฺวาน, นิปฺปปญฺจปเถ รโต;
อาราธยี โส นิพฺพานํ, โยคเกฺขมํ อนุตฺตรํฯ

๙๙๑. “คาเม วา ยทิ วารญฺเญ, นินฺเน วา ยทิ วา ถเล;
ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยกํฯ

๙๙๒. “รมณียานิ อรญฺญานิ, ยตฺถ น รมตี ชโน;
วีตราคา รมิสฺสนฺติ, น เต กามคเวสิโนฯ

๙๙๓. “นิธีนํว ปวตฺตารํ, ยํ ปสฺเส วชฺชทสฺสินํ;
นิคฺคยฺหวาทึ เมธาวึ, ตาทิสํ ปณฺฑิตํ ภเช;
ตาทิสํ ภชมานสฺส, เสยฺโย โหติ น ปาปิโยฯ

๙๙๔. โอวเทยฺยานุสาเสยฺย, อสพฺภา จ นิวารเย;
สตญฺหิ โส ปิโย โหติ, อสตํ โหติ อปฺปิโยฯ

๙๙๕. อญฺญสฺส ภควา พุทฺโธ, ธมฺมํ เทเสสิ จกฺขุมา;
ธมฺเม เทสิยมานมฺหิ, โสตมาเธสิมตฺถิโก;
ตํ เม อโมฆํ สวนํ, วิมุตฺโตมฺหิ อนาสโวฯ

๙๙๖. “เนว ปุพฺเพนิวาสาย, นปิ ทิพฺพสฺส จกฺขุโน;
เจโตปริยาย อิทฺธิยา, จุติยา อุปปตฺติยา;
โสตธาตุวิสุทฺธิยา, ปณิธี เม น วิชฺชติฯ

๙๙๗. “รุกฺขมูลํว นิสฺสาย, มุณฺโฑ สงฺฆาฏิปารุโต;
ปญฺญาย อุตฺตโม เถโร, อุปติสฺโสว ฌายติฯ

๙๙๘. อวิตกฺกํ สมาปนฺโน, สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก;
อริเยน ตุณฺหีภาเวน, อุเปโต โหติ ตาวเทฯ

๙๙๙. “ยถาปิ ปพฺพโต เสโล, อจโล สุปฺปติฏฺฐิโต;
เอวํ โมหกฺขยา ภิกฺขุ, ปพฺพโตว น เวธติฯ

๑๐๐๐. “อนงฺคณสฺส โปสสฺส, นิจฺจํ สุจิคเวสิโน;
วาลคฺคมตฺตํ ปาปสฺส, อพฺภมตฺตํว ขายติฯ

๑๐๐๑. “นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
นิกฺขิปิสฺสํ อิมํ กายํ, สมฺปชาโน ปฏิสฺสโตฯ

๑๐๐๒. “นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถาฯ

๑๐๐๓. “อุภเยน มิทํ มรณเมว, นามรณํ ปจฺฉา วา ปุเร วา;
ปฏิปชฺชถ มา วินสฺสถ, ขโณ โว มา อุปจฺจคาฯ

๑๐๐๔. “นครํ ยถา ปจฺจนฺตํ, คุตฺตํ สนฺตรพาหิรํ;
เอวํ โคเปถ อตฺตานํ, ขโณ โว มา อุปจฺจคา;
ขณาตีตา หิ โสจนฺติ, นิรยมฺหิ สมปฺปิตาฯ
๑๐๐๕. “อุปสนฺโต อุปรโต, มนฺตภาณี อนุทฺธโต;

ธุนาติ ปาปเก ธเมฺม, ทุมปตฺตํว มาลุโตฯ

๑๐๐๖. ‘‘อุปสนฺโต อุปรโต, มนฺตภาณี อนุทฺธโต;
อปฺปาสิ ปาปเก ธเมฺม, ทุมปตฺตํว มาลุโตฯ

๑๐๐๗. ‘‘อุปสนฺโต อนายาโส, วิปฺปสนฺโน อนาวิโล;
กลฺยาณสีโล เมธาวี, ทุกฺขสฺสนฺตกโร สิยาฯ

๑๐๐๘. ‘‘น วิสฺสเส เอกติเยสุ เอวํ, อคาริสุ ปพฺพชิเตสุ จาปิ;
สาธูปิ หุตฺวาน อสาธุ โหนฺติ, อสาธุ หุตฺวา ปุน สาธุ โหนฺติฯ

๑๐๐๙. ‘‘กามจฺฉนฺโท จ พฺยาปาโท, ถินมิทฺธญฺจ ภิกฺขุโน;
อุทฺธจฺจํ วิจิกิจฺฉา จ, ปเญฺจเต จิตฺตเกลิสาฯ

๑๐๑๐. ‘‘ยสฺส สกฺกริยมานสฺส, อสกฺกาเรน จูภยํ;
สมาธิ น วิกมฺปติ, อปฺปมาทวิหาริโนฯ

๑๐๑๑. ‘‘ตํ ฌายินํ สาตติกํ, สุขุมทิฎฺฐิวิปสฺสกํ;
อุปาทานกฺขยารามํ, อาหุ สปฺปุริโส อิติฯ

๑๐๑๒. ‘‘มหาสมุทฺโท ปถวี, ปพฺพโต อนิโลปิ จ;
อุปมาย น ยุชฺชนฺติ, สตฺถุ วรวิมุตฺติยาฯ

๑๐๑๓. ‘‘จกฺกานุวตฺตโก เถโร, มหาญาณี สมาหิโต;
ปถวาปคฺคิสมาโน, น รชฺชติ น ทุสฺสติฯ

๑๐๑๔. ‘‘ปญฺญาปารมิตํ ปโตฺต, มหาพุทฺธิ มหามติ;
อชโฬ ชฬสมาโน, สทา จรติ นิพฺพุโตฯ

๑๐๑๕. ‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา…เป.… ภวเนตฺติสมูหตาฯ
๑๐๑๖. ‘‘สมฺปาเทถปฺปมาเทน, เอสา เม อนุสาสนี;
หนฺทาหํ ปรินิพฺพิสฺสํ, วิปฺปมุโตฺตมฺหิ สพฺพธี’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ อิมา หิ กาจิ คาถา เถเรน ภาสิตา, กาจิ เถรํ อารพฺภ ภควตา ภาสิตา, สพฺพา ปจฺฉา อตฺตโน จริยปเวทนวเสน เถเรน ภาสิตตฺตา เถรเสฺสว คาถา อเหสุํฯ

ตตฺถ **ยถาจารี**ติ ยถา กายาทีหิ สํยโต, สํวุโต หุตฺวา จรติ วิหรติ, ยถาจรณสีโลติ วา ยถาจารี, สีลสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ **ยถาสโต**ติ ยถาสโนฺตฯ คาถาสุขตฺถญฺหิ อนุนาสิกโลปํ กตฺวา นิเทฺทโส กโต, สโนฺต วิย, อริเยหิ นิพฺพิเสโสติ อโตฺถฯ **สตีมา**ติ ปรมาย สติยา สมนฺนาคโตฯ **ยตสงฺกปฺปชฺฌายี**ติ สพฺพโส มิจฺฉาสงฺกปฺปํ ปหาย เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทิวเสน สํยตสงฺกโปฺป หุตฺวา อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ ฌายนสีโลฯ **อปฺปมโตฺต**ติ ตสฺมิํเยว ยถาจาริภาเว ยตสงฺกโปฺป หุตฺวา ฌายเนน จ ปมาทรหิโต สพฺพตฺถ สุปฺปติฎฺฐิตสติสมฺปชโญฺญฯ **อชฺฌตฺตรโต**ติ โคจรชฺฌเตฺต กมฺมฎฺฐานภาวนาย อภิรโตฯ **สมาหิตโตฺต**ติ ตาย เอว ภาวนาย เอกคฺคจิโตฺตฯ **เอโก**ติ อสหาโย คณสํสคฺคํ, กิเลสสํสคฺคญฺจ ปหาย กายวิเวกํ, จิตฺตวิเวกญฺจ ปริพฺรูหยโนฺตฯ **สนฺตุสิโต**ติ ปจฺจยสโนฺตเสน จ ภาวนารามสโนฺตเสน จ สมฺมเทว ตุสิโต ตุโฎฺฐฯ ภาวนาย หิ อุปรูปริ วิเสสํ อาวหนฺติยา อุฬารํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺช

ติ, มตฺถกํ ปตฺตาย ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ตมาหุ ภิกฺขุ**นฺติ ตํ เอวรูปํ ปุคฺคลํ สิกฺขตฺตยปาริปูริยา ภยํ อิกฺขนตาย ภินฺนกิเลสตาย จ ภิกฺขูติ วทนฺติฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตสโนฺตสทฺวเย ปจฺจยสโนฺตสํ ตาว ทเสฺสโนฺต **“อลฺลํ สุกฺขํ วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อลฺล**นฺติ สปฺปิอาทิอุปเสเกน ตินฺตํ สินิทฺธํฯ **สุกฺข**นฺติ ตทภาเวน ลูขํฯ **วา**-สโทฺท อนิยมโตฺถ, อลฺลํ วา สุกฺขํ วาติฯ **พาฬฺหนฺ**ติ อติวิยฯ **สุหิโต**ติ ธาโต น สิยาติ อโตฺถฯ กถํ ปน สิยาติ อาห **“อูนูทโร มิตาหาโร”**ติ ปณีตํ ลูขํ วาปิ โภชนํ ภุญฺชโนฺต ภิกฺขุ ยาวทตฺถํ อภุญฺชิตฺวา อูนูทโร สลฺลหุกฺทโร, ตโต เอว มิตาหาโร ปริมิตโภชโน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหรโนฺต ตตฺถ มตฺตญฺญุตาย ปจฺจเวกฺขณสติยา จ **สโต** หุตฺวา **ปริพฺพเช** วิหเรยฺยฯ

ยถา ปน อูนูทโร มิตาหาโร จ นาม โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“จตฺตาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภุตฺวา**ติ จตฺตาโร วา ปญฺจ วา **อาโลเป** กพเฬ อภุญฺชิตฺวา ตตฺตกสฺส อาหารสฺส โอกาสํ ฐเปตฺวา ปานียํ ปิเวยฺยฯ อยญฺหิ อาหาเร สลฺลหุกวุตฺติฯ นิพฺพานญฺหิ เปสิตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน **ผาสุวิหาราย** ฌานาทีนํ อธิคมโยคฺยตาย สุขวิหาราย **อลํ** ปริยตฺตนฺติ อโตฺถฯ อิมินา กุจฺฉิปริหาริยํ ปิณฺฑปาตํ วทโนฺต ปิณฺฑปาเต อิตรีตรสโนฺตสํ ทเสฺสติฯ ‘‘ภุตฺวานา’’ติ วา ปาโฐ, โส จตุปญฺจาโลปมเตฺตนาปิ อาหาเรน สรีรํ ยาเปตุํ สมตฺถสฺส อติวิย ถิรปกติกสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน วุโตฺต สิยา, อุตฺตรคาถาหิปิ สํสนฺทติ เอว อปฺปกเสฺสว จีวรสฺส เสนาสนสฺส จ วกฺขมานตฺตาฯ

กปฺปิยนฺติ ยํ กปฺปิยกปฺปิยานุโลเมสุ โขมาทีสุ อญฺญตรนฺติ อโตฺถฯ **ตญฺจ ฉาเทตี**ติ กปฺปิยํ จีวรํ สมานํ ฉาเทตพฺพํ ฐานํ ฉาเทติ เจ, สตฺถารา อนุญฺญาตชาติยํ สนฺตํ เหฏฺฐิมเนฺตน อนุญฺญาตปมาณยุตฺตํ เจ โหตีติ อโตฺถฯ **อิทมตฺถิก**นฺติ อิทํ ปโยชนตฺถํ สตฺถารา วุตฺตปโยชนตฺถํ ยาวเทว สีตาทิปฏิฆาตนตฺถเญฺจว หิรีโกปีนปฏิจฺฉาทนตฺถญฺจาติ อโตฺถฯ เอเตน กายปริหาริยํ จีวรํ ตตฺถ อิตรีตรสโนฺตสญฺจ วทติฯ

ปลฺลงฺเกน นิสินฺนสฺสาติ ปลฺลงฺกํ วุจฺจติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํ, เตน นิสินฺนสฺส, ติสนฺธิปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสินฺนสฺสาติ อโตฺถฯ **ชณฺณุเก นาภิวสฺสตี**ติ ยสฺสํ กุฏิยํ ตถา นิสินฺนสฺส เทเว วสฺสเนฺต ชณฺณุกทฺวยํ วโสฺสทเกน น เตมิยติ, เอตฺตกมฺปิ สพฺพปริยนฺตเสนาสนํ , สกฺกา หิ ตตฺถ นิสีทิตฺวา อตฺถกามรูเปน กุลปุเตฺตน สทตฺถํ นิปฺผาเทตุํฯ เตนาห **“อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน”**ติฯ

เอวํ เถโร อิมาหิ จตูหิ คาถาหิ เย เต ภิกฺขู มหิจฺฉา อสนฺตุฏฺฐา, เตสํ ปรมุกฺกํสคตํ สเลฺลขโอวาทํ ปกาเสตฺวา อิทานิ เวทนามุเขน ภาวนารามสโนฺตสํ ทเสฺสโนฺต **“โย สุข”**นฺติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **สุข**นฺติ สุขเวทนํฯ **ทุกฺขโต**ติ วิปริณามทุกฺขโตฯ **อทฺทา**ติ อทฺทส, วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ยถาภูตํ โย อปสฺสีติ อโตฺถฯ สุขเวทนา หิ ปริโภคกาเล อสฺสาทิยมานาปิ วิสมิสฺสํ วิย โภชนํ วิปริณามกาเล ทุกฺขาเยว โหติฯ เตเนตฺถ ทุกฺขานุปสฺสนํ ทเสฺสติฯ **ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต**ติ ทุกฺขเวทนํ โย สลฺลนฺติ ปสฺสิฯ ทุกฺขเวทนา หิ ยถา สลฺลํ สรีรํ อนุปวิสนฺตมฺปิ อนุปวิสิตฺวา ฐิตมฺปิ อุทฺธริยมานมฺปิ ปีฬนเมว ชเนติ, เอวํ อุปฺปชฺชมานาปิ ฐิติปฺปตฺตาปิ ภิชฺชมานาปิ วิพาธติเยวาติฯ เอเตเนตฺถ ทุกฺขานุปสฺสนํเยว อุกฺกํเสตฺวา วทติ, เตน จ ‘‘ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕) วจนโต เวทนาทฺวเย อตฺตตฺตนิยคาหํ วินิเวเฐติฯ **อุภยนฺตเรนา**ติ อุภเยสํ อนฺตเร, สุขทุกฺขเวทนานํ มชฺฌภูเต อทุกฺขมสุเขติ อโตฺถฯ **นาโหสี**ติ ยถาภูตาวโพธเน อตฺตตฺตนิยาภินิเวสนํ อโหสิฯ **เกน โลกสฺมิ กึ สิยา**ติ เอวํ เวทนามุเขน ปญฺจปิ อุปาทานกฺขเนฺธ ปริชานิตฺวา ตปฺปฏิพทฺธํ สกลกิเลสชาลํ สมุจฺฉินฺทิตฺวา ฐิโต

เกน นาม กิเลเสน โลกสฺมึ พโทฺธ, เทวตาทีสุ กึ วา อายติ สิยา, อญฺญทตฺถุ ฉินฺนพนฺธโน อปญฺญตฺติโกว สิยาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ มิจฺฉาปฏิปเนฺน ปุคฺคเล ครหโนฺต สมฺมาปฏิปเนฺน ปสํสโนฺต **“มา เม”**ติอาทิกา จตโสฺส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **มา เม กทาจิ ปาปิโจฺฉ**ติ โย อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย ปาปิโจฺฉ , สมณธเมฺม อุสฺสาหาภาเวน **กุสีโต,** ตโตเยว **หีนวีริโย,** สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิปฏิสํยุตฺตสฺส สุตสฺส อภาเวน **อปฺปสฺสุโต,** โอวาทานุสาสนีสุ อาทราภาเวน **อนาทโร,** ตาทิโส อติหีนปุคฺคโล มม สนฺติเก กทาจิปิ มา โหตุฯ กสฺมา? **เกน โลกสฺมิ กึ สิยา**ติ โลกสฺมึ สตฺตนิกาเย ตสฺส ตาทิสสฺส ปุคฺคลสฺส เกน โอวาเทน กึ ภวิตพฺพํ, เกน วา กเตน กึ สิยา, นิรตฺถกเมวาติ อโตฺถฯ

พหุสฺสุโต จาติ โย ปุคฺคโล สีลาทิปฏิสํยุตฺตสฺส สุตฺตเคยฺยาทิเภทสฺส พหุโน สุตสฺส สมฺภเวน พหุสฺสุโต, ธโมฺมชปญฺญาย ปาริหาริยปญฺญาย ปฏิเวธปญฺญาย จ วเสน **เมธาวี,** สีเลสุ จ สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิตตฺตา **สุสมาหิโต, เจโตสมถํ** โลกิยโลกุตฺตรเภทํ จิตฺตสมาธานํ **อนุยุโตฺต,** ตาทิโส ปุคฺคโล มยฺหํ มตฺถเกปิ ติฏฺฐตุ, ปเคว สหวาโสฯ

โย ปปญฺจมนุยุโตฺตติ โย ปน ปุคฺคโล กมฺมารามตาทิวเสน รูปาภิสงฺคาทิวเสน จ ปวตฺติยา ปปญฺจนเฏฺฐน ตณฺหาทิเภทํ ปปญฺจํ อนุยุโตฺต, ตตฺถ จ อนาทีนวทสฺสเนน อภิรโต มคสทิโส, โส นิพฺพานํ วิราธยิ, โส นิพฺพานา สุวิทูรวิทูเร ฐิโตฯ

โย จ ปปญฺจํ หิตฺวานาติ โย ปน ปุคฺคโล ตณฺหาปปญฺจํ ปหาย ตทภาวโต นิปฺปปญฺจสฺส นิพฺพานสฺส ปเถ อธิคมุปาเย อริยมเคฺค **รโต** ภาวนาภิสมเย อภิรโต, โส นิพฺพานํ **อาราธยิ** สาเธสิ อธิคจฺฉีติ อโตฺถฯ

อเถกทิวสํ เถโร อตฺตโน กนิฏฺฐภาติกสฺส เรวตเตฺถรสฺส กณฺฏกนิจิตขทิรรุกฺขสญฺฉเนฺน นิรุทกกนฺตาเร วาสํ ทิสฺวา ตํ ปสํสโนฺต **“คาเม วา”**ติอาทิกา เทฺว คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **คาเม วา**ติ กิญฺจาปิ อรหโนฺต คามเนฺต กายวิเวกํ น ลภนฺติ, จิตฺตวิเวกํ ปน ลภเนฺตวฯ เตสญฺหิ ทิพฺพปฏิภาคานิปิ อารมฺมณานิ จิตฺตํ จาเลตุํ น สโกฺกนฺติ, ตสฺมา คาเม วา โหตุ อรญฺญาทีสุ อญฺญตรํ วา, **ยตฺถ อรหโนฺต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยก**นฺติ โส ภูมิปฺปเทโส รมณีโย เอวาติ อโตฺถฯ

อรญฺญานีติ สุปฺปุปฺผิตตรุสณฺฑมณฺฑิตานิ วิมลสลิลาสยสมฺปนฺนานิ อรญฺญานิ รมณียานีติ สมฺพโนฺธฯ **ยตฺถา**ติ เยสุ อรเญฺญสุ วิกสิเตสุ วิย รมมาเนสุ กามปกฺขิโก กามคเวสโก **ชโน** น รมติฯ **วีตราคา**ติ วิคตราคา ปน ขีณาสวา ภมรมธุกรา วิย ปทุมวเนสุ ตถารูเปสุ อรเญฺญสุ รมิสฺสนฺตีติฯ **น เต กามคเวสิโน**ติ ยสฺมา เต วีตราคา กามคเวสิโน น โหนฺตีติ อโตฺถฯ

ปุน เถโร ราธํ นาม ทุคฺคตพฺราหฺมณํ อนุกมฺปาย ปพฺพาเชตฺวา, อุปสมฺปาเทตฺวา ตเมว ปจฺฉาสมณํ กตฺวา วิจรโนฺต เอกทิวสํ ตสฺส จ สุพฺพจภาเวน ตุสฺสิตฺวา โอวาทํ เทโนฺต **“นิธีนํ วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิธีนํวา**ติ ตตฺถ ตตฺถ นิทหิตฺวา ฐปิตานํ หิรญฺญสุวณฺณาทิปูรานํ นิธิกุมฺภีนํฯ **ปวตฺตาร**นฺติ กิจฺฉชีวิเก ทุคฺคตมนุเสฺส อนุกมฺปํ กตฺวา ‘‘เอหิ เต สุเขน ชีวิตุํ อุปายํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ นิธิฏฺฐานํ เนตฺวา หตฺถํ ปสาเรตฺวา ‘‘อิมํ คเหตฺวา สุขํ ชีวาหี’’ติ อาจิกฺขิตารํ วิยฯ **วชฺชทสฺสิน**นฺติ เทฺว วชฺชทสฺสิโน – ‘‘อิมินา นํ อสารุเปฺปน วา ขลิเตน วา สงฺฆมเชฺฌ นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ รนฺธคเวสโก จ, อญฺญาตํ ญาเปตุกาโม ญาตํ อสฺสาเทโนฺต สีลาทิวุทฺธิ

กามตาย ตํ ตํ วชฺชํ โอโลเกนฺต อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิโต จาติ, อยํ อิธ อธิปฺปโตฯ ยถา หิ ทุคฺคตมนุโสฺส ‘‘อิมํ นิธึ คณฺหาหี’’ติ นิคฺคยฺหมาโนปิ นิธิทสฺสเน โกปํ น กโรติ, ปมุทิโตว โหติ, เอวํ เอวรูเปสุ ปุคฺคเลสุ อสารุปฺปํ วา ขลิตํ วา ทิสฺวา อาจิกฺขเนฺต โกโป น กาตโพฺพ, ตุฏฺฐจิเตฺตเนว ภวิตพฺพํ, ‘‘ภเนฺต, ปุนปิ มํ เอวรูปํ วเทยฺยาถา’’ติ ปวาเรตพฺพเมวฯ **นิคฺคยฺหวาทิ**นฺติ โย วชฺชํ ทิสฺวา อยํ เม สทฺธิวิหาริโก, อเนฺตวาสิโก, อุปการโกติ อจิเนฺตตฺวา วชฺชานุรูปํ ตเชฺชเนฺต ปณาเมเนฺต ทณฺฑกมฺมํ กโรเนฺต สิกฺขาเปติ, อยํ นิคฺคยฺหวาที นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิยฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหาหํ, อานนฺท, วกฺขามิ; ปวยฺห ปวยฺห, อานนฺท, วกฺขามิฯ โย สาโร โส ฐสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๙๖)ฯ **เมธาวิ**นฺติ ธโมฺมชปญฺญาย สมนฺนาคตํฯ **ตาทิส**นฺติ เอวรูปํ ปณฺฑิตํฯ **ภเช**ติ ปยิรุปาเสยฺยฯ ตาทิสญฺหิ อาจริยํ ภชมานสฺส อเนฺตวาสิกสฺส เสโยฺย โหติ, น ปาปิโย, วุฑฺฒิเยว โหติ, โน ปริหานีติ อโตฺถฯ

อเถกทา อสฺสชิปุนพฺพสุเกหิ กีฏาคิริสฺมิํ อาวาเส ทูสิเต สตฺถารา อาณโตฺต อตฺตโน ปริสาย มหาโมคฺคลฺลาเนน จ สทฺธึ ตตฺถ คโต ธมฺมเสนาปติ อสฺสชิปุนพฺพสุเกสุ โอวาทํ อนาทิยเนฺตสุ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **โอวเทยฺยา**ติ โอวาทํ อนุสิฏฺฐึ ทเทยฺยฯ **อนุสาเสยฺยา**ติ ตเสฺสว ปริยายวจนํฯ อถ วา อุปฺปเนฺน วตฺถุสฺมิํ วทโนฺต โอวทติ นาม, อนุปฺปเนฺน ‘‘อยโสปิ เต สิยา’’ติอาทิํ อนาคตํ อุทฺทิสฺส วทโนฺต อนุสาสติ นามฯ สมฺมุขา วทโนฺต วา โอวทติ นาม, ปรมฺมุขา ทูตํ, สาสนํ วา เปเสตฺวา วทโนฺต อนุสาสติ นามฯ สกิํ วทโนฺต วา โอวทติ นาม, ปุนปฺปุนํ วทโนฺต อนุสาสติ นามฯ **อสพฺภา จา**ติ อกุสลา ธมฺมา จ นิวารเย, กุสเล ธเมฺม จ ปติฏฺฐาเปยฺยาติ อโตฺถฯ **สตญฺหิ โส**ติ เอวรูโป ปุคฺคโล สาธูนํ ปิโย โหติฯ เย ปน อสนฺตา อสปฺปุริสา วิติณฺณปรโลกา อามิสจกฺขุกา ชีวิกตฺถาย ปพฺพชิตา, เตสํ โส โอวาทโก อนุสาสโก ‘‘น ตฺวํ อมฺหากํ อุปชฺฌาโย, น อาจริโย, กสฺมา อเมฺห วทสี’’ติ เอวํ มุขสตฺตีหิ วิชฺฌนฺตานํ อปฺปิโย โหตีติฯ

‘‘ยํ อารพฺภ สตฺถา ธมฺมํ เทเสติ, โส เอว อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน’’ติ ภิกฺขูสุ กถาย สมุฏฺฐิตาย ‘‘นยิทเมต’’นฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อญฺญสฺสา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อญฺญสฺสา**ติ อตฺตโน ภาคิเนยฺยํ ทีฆนขปริพฺพาชกํ สนฺธายาหฯ ตสฺส หิ สตฺถารา เวทนาปริคฺคหสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๒๐๕-๒๐๖) เทสิยมาเน อยํ มหาเถโร ภาวนามเคฺค อธิคนฺตฺวา สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปโตฺตฯ **โสตโมเธสิมตฺถิโก**ติ สตฺถารํ พีชยมาโน ฐิโต อตฺถิโก หุตฺวา สุสฺสูสโนฺต โสตํ โอทหิํฯ **ตํ เม อโมฆํ สวน**นฺติ ตํ ตถา สุตํ สวนํ มยฺหํ อโมฆํ อวญฺฌํ อโหสิ, อคฺคสาวเกน ปตฺตพฺพํ สมฺปตฺตีนํ อวสฺสโย อโหสิฯ เตนาห **‘‘วิมุโตฺตมฺหี’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **เนว ปุเพฺพนิวาสายา**ติ อตฺตโน ปเรสญฺจ ปุเพฺพนิวาสชานนญาณตฺถาย, ปณิธี เม เนว วิชฺชตีติ โยชนาฯ ปริกมฺมกรณวเสน ตทตฺถํ จิตฺตปณิธานมตฺตมฺปิ เนวตฺถิ เนว อโหสีติ อโตฺถฯ **เจโตปริยายา**ติ เจโตปริยญาณสฺสฯ **อิทฺธิยา**ติ อิทฺธิวิธญาณสฺสฯ **จุติยา อุปปตฺติยา**ติ, สตฺตานํ จุติยา อุปปตฺติยา จ ชานนญาณาย จุตูปปาตญาณตฺถายฯ **โสตธาตุวิสุทฺธิยา**ติ ทิพฺพโสตญาณสฺสฯ **ปณิธี เม น วิชฺชตี**ติ อิเมสํ อภิญฺญาวิเสสานํ อตฺถาย ปริกมฺมวเสน จิตฺตสฺส ปณิธิ จิตฺตาภินีหาโร เม นตฺถิ นาโหสีติ อโตฺถฯ สพฺพญฺญุคุณา วิย หิ พุทฺธานํ อคฺคมคฺคาธิคเมเนว สาวกานํ สเพฺพ สาวกคุณา หตฺถคตา โหนฺติ, น เตสํ อธิคมาย วิสุํ ปริกมฺมกรณกิจฺจํ อตฺถีติฯ

รุกฺขมูลนฺติอาทิกา ติโสฺส คาถา กโปตกนฺทรายํ วิหรนฺตสฺส ยเกฺขน ปหตกาเล สมาปตฺติพเลน อตฺตโน นิพฺพิการตาทีปนวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **มุโณฺฑ**ติ น โวโรปิตเกโสฯ **สงฺฆาฏิ**

ปารุโตติ สงฺฆาฏึ ปารุปิตฺวา นิสิโนฺนฯ ‘‘สงฺฆาฏิยา สุปารุโต’’ติ จ ปฐนฺติฯ **ปญฺญาย อุตฺตโม เถโร**ติ เถโร หุตฺวา ปญฺญาย อุตฺตโม, สาวเกสุ ปญฺญาย เสฏฺโฐติ อโตฺถฯ **ฌายตี**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ ฌายติ, พหุลํ สมาปตฺติวิหาเรน วิหรตีติ อโตฺถฯ

อุเปโต โหติ ตาวเทติ ยทา ยเกฺขน สีเส ปหโต, ตาวเทว **อวิตกฺกํ** จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺตึ สมาปโนฺน อริเยน ตุณฺหีภาเวน อุเปโต สมนฺนาคโต อโหสิฯ อตีตเตฺถ หิ โหตีติ อิทํ วตฺตมานวจนํฯ

ปพฺพโตว น เวธตีติ โมหกฺขยา ภินฺนสพฺพกิเลโส **ภิกฺขุ**ฯ โส เสลมยปพฺพโต วิย **อจโล** สุปฺปติฏฺฐิโต อิฏฺฐาทินา เกนจิ น เวธติ, สพฺพตฺถ นิพฺพิกาโร โหตีติ อโตฺถฯ

อเถกทิวสํ เถรสฺส อสติยา นิวาสนกเณฺณ โอลมฺพเนฺต อญฺญตโร สามเณโร, ‘‘ภเนฺต, ปริมณฺฑลํ นิวาเสตพฺพ’’นฺติ อาหฯ ตํ สุตฺวา ‘‘ภทฺทํ ตยา สุฏฺฐุ วุตฺต’’นฺติ สิรสา วิย สมฺปฏิจฺฉเนฺต ตาวเทว โถกํ อปกฺกมิตฺวา ปริมณฺฑลํ นิวาเสตฺวา ‘‘มาทิสานํ อยมฺปิ โทโสเยวา’’ติ ทเสฺสเนฺต **‘‘อนงฺคณสฺสา’’**ติ คาถมาหฯ

ปุน มรเณ ชีวิเต จ อตฺตโน สมจิตฺตตํ ทเสฺสเนฺต **‘‘นาภินนฺทามี’’**ติอาทินา เทฺว คาถา วตฺวา ปเรสํ ธมฺมํ กเถเนฺต **‘‘อุภเยน มิท’’**นฺติอาทินา คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **อุภเยนา**ติ อุภเยสุ, อุโภสุ กาเลสูติ อโตฺถฯ **มิทน**ฺติ ม-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ อิทํ มรณเมว, มรณํ อเตฺถว นาม, อมรณํ นาม นตฺถิฯ เกสุ อุโภสุ กาเลสูติ อาห **‘‘ปจฺฉา วา ปุเร วา’’**ติ มชฺฌิมวยสฺส **ปจฺฉา วา** ชราชิณฺณกาเล **ปุเร วา** ทหรกาเล **มรณเมว** มรณํ เอกนฺติกเมวฯ ตสฺมา **ปฏิปชฺชถ** สมฺมา ปฏิปตฺตึ ปูเรถ วิปฺปฏิปชฺชิตฺวา **มา วินสฺสถ** อปาเยสุ มหาทุกฺขํ มานุภวถฯ **ขโณ โว มา อุปจฺจคา**ติ อฏฺฐหิ อกฺขเณหิ วิวชฺชิโต อยํ นวโม ขโณ มา ตุเมฺห อติกฺกมีติ อโตฺถฯ

อเถกทิวสํ อายสฺมนฺตํ มหาโกฏฺฐิกํ ทิสฺวา ตสฺส คุณํ ปกาเสเนฺต **‘‘อุปสเนฺต’’**ติอาทินา ติโสฺส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ อนุเทฺทสิกวเสน **‘‘ธุนาตี’’**ติ วุตฺตเมวตฺถํ ปุน เถรสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทเนฺต **‘‘อปฺปาสี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปาสี**ติ อธุนา ปหาสีติ อโตฺถฯ **อนายาโส**ติ อปริสฺสโม, กิเลสทุกฺขรหิโตติ อโตฺถฯ **วิปฺปสโนฺน อนาวิโล**ติ วิปฺปสโนฺน อสทฺธิยาทีนํ อภาเวน สุฏฺฐุ ปสนฺนจิโตฺต อนาวิลสงฺกปฺปตาย อนาวิโลฯ

น วิสฺสเสติ คาถา เทวทตฺตํ สทฺทหิตฺวา ตสฺส ทิฏฺฐึ โรเจตฺวา ฐิเต วชฺชิปุตฺตเก อารพฺภ วุตฺตาฯ ตตฺถ **น วิสฺสเส**ติ วิสฺสโฏฺฐ น ภเวยฺย, น สทฺทเหยฺยาติ อโตฺถฯ **เอกติเยสู**ติ เอกเจฺจสุ อนวฏฺฐิตสภาเวสุ ปุถุชฺชเนสุฯ **เอวน**ฺติ ยถา ตุเมฺห ‘‘เทวทโตฺต สมฺมา ปฏิปโนฺน’’ติ วิสฺสาสํ อาปชฺชิตฺถ, เอวํฯ **อคาริสู**ติ คหเฏฺฐสุฯ **สาธูปิ หุตฺวานา**ติ ยสฺมา ปุถุชฺชนภาโว นาม อสฺสปิเฏฺฐ ฐปิตกุมฺภณฺฑํ วิย ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุกํ วิย จ อนวฏฺฐิโต, ตสฺมา เอกเจฺจ อาทิโต สาธู หุตฺวา ฐิตาปิ ปจฺฉา อสาธู โหนฺติฯ ยถา เทวทโตฺต ปุเพฺพ สีลสมฺปโนฺน อภิญฺญาสมาปตฺติลาภี หุตฺวา ลาภสกฺการปกโต อิทานิ ปริหีนวิเสโส ฉินฺนปกฺขกาโก วิย อาปายิโก ชาโตฯ ตสฺมา ตาทิโส ทิฏฺฐมเตฺตน ‘‘สาธู’’ติ น วิสฺสาสิตโพฺพฯ เอกเจฺจ ปน กลฺยาณมิตฺตสํสคฺคาภาเวน อาทิโต อสาธู หุตฺวาปิ ปจฺฉา กลฺยาณสํสเคฺคน สาธู โหนฺติเยว, ตสฺมา เทวทตฺตสทิเส สาธุปติรูเป ‘‘สาธู’’ติ น วิสฺสาเสยฺยาติ อโตฺถฯ

เยสํ กามจฺฉนฺทาทโย จิตฺตุปกฺกิเลสา อวิคตา, เต อสาธูฯ เยสํ เต วิคตา, เต สาธูติ ทเสฺสตุํ **‘‘กามจฺฉโนฺท’’**ติ คาถํ วตฺวา อสาธารณโต อุกฺกํสคตํ สาธุลกฺขณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยสฺส สกฺ**

กริยมานสฺสา”ติอาทินา คาถาทฺวยํ วุตฺตํฯ

อสาธารณโต ปน อุกฺกํสคตํ ตํ ทเสฺสตุํ สตฺถารํ อตฺตานญฺจ อุทาหรนฺโต **“มหาสมุโทฺท**”ติอาทิกา คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **มหาสมุโทฺท**ติ อยํ มหาสมุโทฺท, มหาปถวี **เสโล** ปพฺพโต, ปุรตฺถิมาทิเภทโต อนิโล จ อตฺตโน อเจตนาภาเวน อิฎฺฐานิฎฺฐํ สหนฺติ, น ปฎิสงฺขานพเลน, สตฺถา ปน ยสฺสา อรหตฺตุปฺปตฺติยา วเสน อุตฺตเม ตาทิภาเว ฐิโต อิฎฺฐาทีสุ สพฺพตฺถ สโม นิพฺพิการโร, ตสฺสา **สตฺถุ วรวิมุตฺติยา** อคฺคผลวิมุตฺติยา เต มหาสมุทฺทาทโย **อุปมาย** อุปมาภาเวน **น ยุชฺชนฺติ** กลภาคมฺปิ น อุเปนฺตีติ อโตฺถฯ

จกฺกานุวตฺตโกติ สตฺถารา วตฺติตสฺส ธมฺมจกฺกสฺส อนุวตฺตโกฯ **เถโร**ติ อเสเกฺขหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคเมน เถโรฯ **มหาญาณี**ติ มหาปโญฺญฯ **สมาหิโต**ติ อุปจารปฺปนาสมาธินา อนุตฺตรสมาธินา จ สมาหิโตฯ **ปฐวาปคฺคิสมาโน**ติ อิฎฺฐาทิอารมฺมณสนฺนิปาเต นิพฺพิการตาย ปถวิยา อาเปน อคฺคินา จ สทิสวุตฺติโกฯ เตนาห **“น รชฺชติ น ทุสฺสตี**”ติฯ

ปญฺญาปารมิตํ ปโตฺตติ สาวกญาณสฺส ปารมึ ปารโกฎึ ปโตฺตฯ **มหาพุทฺธี**ติ มหาปุถุหาสชวนติกฺขนิเพฺพธิกภาวปฺปตฺตาย มหติยา พุทฺธิยา ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **มหามตี**ติ ธมฺมนฺวยเวทิตสงฺขาตาย มหติยา นยคฺคาหมติยา สมนฺนาคโตฯ เย หิ เต จตุพฺพิธา, โสฬสวิธา, จตุจตฺตาลีสวิธา, เตสตฺตติวิธา จ ปญฺญปฺปเภทาฯ เตสํ สพฺพโส อนวเสสานํ อธิคตตฺตา มหาปญฺญตา ทิวิเสสโยคโต จ อยํ มหาเถโร สาติสยํ ‘‘มหาพุทฺธี’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ ยถาห ภควา –

> ‘‘ปณฺฑิโต, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต; มหาปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต; ปุถุปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต; หาสปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต; ชวนปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต; ติกฺขปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต; นิเพฺพธิกปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๙๓)ฯ

ตตฺถายํ ปณฺฑิตภาวาทีนํ วิภาควิภาวนาฯ ธาตุกุสลตา, อายตนกุสลตา, ปฎิจฺจสมุปฺปาทกุสลตา, ฐานาฎฺฐานกุสลตาติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ ปณฺฑิโตฯ มหาปญฺญตาทีนํ วิภาคทสฺสเน อยํ ปาฬิ –

> ‘‘กตมา มหาปญฺญา? มหเนฺต อเตฺถ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต ธเมฺม ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตา นิรุตฺติโย ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ ปฎิภานานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต สีลกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต สมาธิกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต ปญฺญากฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต วิมุตฺติกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ ฐานาฎฺฐานานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตา วิหารสมาปตฺติโย ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ อริยสจฺจานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต สติปฎฺฐาเน ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต สมฺมปฺปธาเน ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต อิทฺธิปาเท ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ อินฺทฺริยานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ พลานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต โพชฺฌเงฺค ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต อริยมเคฺค ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ สาม

ณฺญผลานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตา อภิญฺญาโย ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ

‘‘กตมา ปุถุปญฺญา? ปุถุนานาขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา , ปุถุนานาธาตูสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอายตเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสุญฺญตมนุปลเพฺภสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอเตฺถสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาธเมฺมสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานานิรุตฺตีสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาปฏิภาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสีลกฺขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสมาธิกฺขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาปญฺญากฺขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาวิมุตฺติกฺขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาวิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาฐานาฏฺฐาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาวิหารสมาปตฺตีสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอริยสเจฺจสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสติปฏฺฐาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสมฺมปฺปธาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอิทฺธิปาเทสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอินฺทฺริเยสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาพเลสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาโพชฺฌเงฺคสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอริยมเคฺคสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสามญฺญผเลสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอภิญฺญาสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุชฺชนสาธารเณ ธเมฺม อติกฺกมฺม ปรมเตฺถ นิพฺพาเน ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญาฯ

‘‘กตมา หาสปญฺญา? อิเธกโจฺจ หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปาโมชฺชพหุโล สีลานิ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล…เป.… ปาโมชฺชพหุโล อินฺทฺริยสํวรํ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล…เป.… ปาโมชฺชพหุโล โภชเน มตฺตญฺญุตํ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล…เป.… ปาโมชฺชพหุโล ชาคริยานุโยคํ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล…เป.… ปาโมชฺชพหุโล สีลกฺขนฺธํ…เป.… สมาธิกฺขนฺธํ, ปญฺญากฺขนฺธํ, วิมุตฺติกฺขนฺธํ, วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ…เป.… ปฏิวิชฺฌตีติฯ วิหารสมาปตฺติโย ปริปูเรตีติ, อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌตีติ, สติปฏฺฐาเน ภาเวตีติ, สมฺมปฺปธาเน ภาเวตีติ, อิทฺธิปาเท ภาเวตีติ, อินฺทฺริยานิ ภาเวตีติ, พลานิ ภาเวตีติ, โพชฺฌเงฺค ภาเวตีติ, อริยมคฺคํ ภาเวตีติ…เป.… สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปาโมชฺชพหุโล อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญา; หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปาโมชฺชพหุโล ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญาฯ

‘‘กตมา ชวนปญฺญา? ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป.… ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปํ อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, ทุกฺขโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา; ยา กาจิ เวทนา…เป.… ยํ กิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป.… สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, ทุกฺขโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ จกฺขุ…เป.… ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ, อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, ทุกฺขโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

‘‘รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐน, ทุกฺขํ ภยเฏฺฐน, อนตฺตา อสารกเฏฺฐนาติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา…เป…. เวทนา…เป…. สญฺญา… สงฺขารา… วิญฺญาณํ… จกฺขุ…เป.… ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐน, ทุกฺขํ ภยเฏฺฐน, อนตฺตา อสารกเฏฺฐนาติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

‘‘รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ เวทนา…เป…. สญฺญา… สงฺขารา… วิญฺญาณํ… จกฺขุ…เป…. ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

‘‘กตมา ติกฺขปญฺญา? ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปญฺญา, อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญา; อุปฺปนฺนํ พฺยาปาทวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญา; อุปฺปนฺนํ วิหึสาวิตกฺกํ นาธิวาเสติ…เป…. อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ปาปเก อกุสเล ธเมฺม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญา; อุปฺปนฺนํ ราคํ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญา; อุปฺปนฺนํ โทสํ…เป…. อุปฺปนฺนํ โมหํ… อุปฺปนฺนํ โกธํ… อุปฺปนฺนํ อุปนาหํ… มกฺขํ… ปฬาสํ… อิสฺสํ… มจฺฉริยํ… มายํ… สาเฐยฺยํ… ถมฺภํ… สารมฺภํ… มานํ… อติมานํ… มทํ… ปมาทํ… สเพฺพ กิเลเส… สเพฺพ ทุจฺจริเต… สเพฺพ อภิสงฺขาเร…เป…. สเพฺพ ภวคามิกเมฺม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญาฯ เอกสฺมึ อาสเน จตฺตาโร จ อริยมคฺคา, จตฺตาริ สามญฺญผลานิ, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาโย, ฉ อภิญฺญาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญายาติ ติกฺขปญฺญาฯ

‘‘กตมา นิเพฺพธิกปญฺญา? อิเธกโจฺจ สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหติ อุตฺตาสพหุโล อุกฺกณฺฐนพหุโล อรติพหุโล อนภิรติพหุโล พหิมุโข น รมติ สพฺพสงฺขาเรสุ, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญา, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โทสกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญา, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โมหกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญา; อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โกธํ…เป…. อุปนาหํ…เป…. สเพฺพ ภวคามิกเมฺม นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญา’’ติ (ปฏิ. ม. ๓.๖-๗)ฯ

เอวํ ยถาวุตฺตวิภาคาย มหติยา ปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา ‘‘มหาพุทฺธี’’ติ วุตฺตํฯ

อปิจ อนุปทธมฺมวิปสฺสนาวเสนาปิ อิมสฺส เถรสฺส มหาปญฺญตา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ

—

‘‘สาริปุโตฺต, ภิกฺขเว, อฑฺฒมาสํ อนุปทธมฺมวิปสฺสนํ วิปสฺสติฯ ตตฺริทํ, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตสฺส อนุปทธมฺมวิปสฺสนาย โหติฯ

‘‘อิธ, ภิกฺขเว, สาริปุตฺโต วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป…. ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ เย จ ปฐเม ฌาเน ธมฺมา วิตกฺโก จ…เป…. จิเตฺตกคฺคตา จ ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา จิตฺตํ ฉนฺโท อธิโมโกฺข วีริยํ สติ อุเปกฺขา มนสิกาโร, ตฺยาสฺส ธมฺมา อนุปทววตฺถิตา โหนฺติ, ตฺยาสฺส ธมฺมา วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฎฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติฯ โส เอวํ ปชานาติ ‘เอวํ กิร เม ธมฺมา อหุตฺวา สโมฺภนฺติ, หุตฺวา ปฎิเวนฺตี’ติฯ โส เตสุ ธเมฺมสุ อนุปาโย อนปาโย อนิสฺสิโต อปฺปฎิพโทฺธ วิปฺปมุโตฺต วิสํยุโตฺต วิมริยาทีกเตน เจตสา วิหรติฯ โส ‘อตฺถิ อุตฺตริ นิสฺสรณ’นฺติ ปชานาติฯ ตพฺพหุลีการา อตฺถิเตฺววสฺส โหติฯ

‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา…เป…. ทุติยํ ฌานํ… ตติยํ ฌานํ… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อากาสานญฺจายตนํ… วิญฺญาณญฺจายตนํ… อากิญฺจญฺญายตนํ… สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ โส ตาย สมาปตฺติยา สโต วุฎฺฐหติ, โส ตาย สมาปตฺติยา สโต วุฎฺฐหิตฺวา เย ธมฺมา อตีตา นิรุทฺธา วิปริณตา, เต ธเมฺม สมนุปสฺสติ ‘‘เอวํ กิร เม ธมฺมา อหุตฺวา สโมฺภนฺติ, หุตฺวา ปฎิเวนฺตี’’ติฯ โส เตสุ ธเมฺมสุ อนุปาโย อนปาโย อนิสฺสิโต อปฺปฎิพโทฺธ วิปฺปมุโตฺต วิสํยุโตฺต วิมริยาทีกเตน เจตสา วิหรติฯ โส ‘อตฺถิ อุตฺตริ นิสฺสรณ’นฺติ ปชานาติฯ ตพฺพหุลีการา อตฺถิเตฺววสฺส โหติฯ

‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ โส ตาย สมาปตฺติยา สโต วุฎฺฐหติ, โส ตาย สมาปตฺติยา สโต วุฎฺฐหิตฺวา เย ธมฺมา อตีตา นิรุทฺธา วิปริณตา, เต ธเมฺม สมนุปสฺสติ ‘เอวํ กิร เม ธมฺมา อหุตฺวา สโมฺภนฺติ, หุตฺวา ปฎิเวนฺตี’ติฯ โส เตสุ ธเมฺมสุ อนุปาโย อนปาโย อนิสฺสิโต อปฺปฎิพโทฺธ วิปฺปมุโตฺต วิสํยุโตฺต วิมริยาทีกเตน เจตสา วิหรติ, โส ‘นตฺถิ อุตฺตริ นิสฺสรณ’นฺติ ปชานาติฯ ตพฺพหุลีการา นตฺถิเตฺววสฺส โหติฯ

‘‘ยํ โข ตํ, ภิกฺขเว, สมฺมา วทมาโน วเทยฺย ‘วสิปฺปโตฺต ปารมิปฺปโตฺต อริยสฺมึ สีลสฺมึ, วสิปฺปโตฺต ปารมิปฺปโตฺต อริยสฺมึ สมาธิสฺมึ, วสิปฺปโตฺต ปารมิปฺปโตฺต อริยาย ปญฺญาย, วสิปฺปโตฺต ปารมิปฺปโตฺต อริยาย วิมุตฺติยา’ติฯ สาริปุตฺตเมเวตํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๙๓-๙๗)ฯ

เอวํ มหาปุถุหาสชวนติกฺขนิเพฺพธิกภาวปฺปตฺตาย มหติยา พุทฺธิยา สมนฺนาคตตฺตา เถโร มหาพุทฺธีติ อโตฺถฯ ธมฺมนฺวยเวทิตา ปนสฺส สมฺปสาทนียสุเตฺตน (ที. นิ. ๓.๑๔๑ อาทโย) ทีเปตพฺพาฯ ตตฺถ หิ สพฺพญฺญุตญฺญาณสทิโส เถรสฺส นยคฺคาโห วุโตฺตฯ **อชโฬ ชฬสมาโน**ติ สาวเกสุ ปญฺญาย อุกฺกํสคตตฺตา สพฺพถาปิ อชโฬ สมาโน ปรมปฺปิจฺฉตาย อตฺตานํ อชานนฺตํ วิย กตฺวา, ทสฺสเนน ชฬสทิโส มนฺทสริโกฺข กิเลสปริฬาหาภาเวน **นิพฺพุโต** สีติภูโต **สทา จรติ** นิจฺจํ วิหรตีติ อโตฺถฯ

ปริจิโณฺณติ คาถา เถเรน อตฺตโน กตกิจฺจตํ ปกาเสเนฺตน ภาสิตา, สาปิ วุตฺตตฺถาเยวฯ

สมฺปาเทถปฺปมาเทนาติ อยํ ปน อตฺตโน ปรินิพฺพานกาเล สนฺนิปติตานํ ภิกฺขูนํ โอวาททานวเสน ภาสิตาฯ สาปิ วุตฺตตฺถาเยวาติฯ

๓. อานนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปิสุเณน จ โกธเนนาติอาทิกา อายสฺมโต อานนฺทเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร สตฺถุ เวมาติกภาตา หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สุมโน**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ปิตา ปนสฺส อานนฺทราชา นามฯ โส อตฺตโน ปุตฺตสฺส สุมนกุมารสฺส วยปฺปตฺตสฺส หํสวติโต วีสโยชนสเต ฐาเน โภคนครํ อทาสิฯ โส กทาจิ กทาจิ อาคนฺตฺวา อตฺตานญฺจ ปิตรญฺจ ปสฺสติฯ ตทา ราชา สตฺถารญฺจ สตสหสฺสปริมาณํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ สยเมว สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหิ, อเญฺญสํ อุปฏฺฐาตุํ น เทติฯ

เตน สมเยน ปจฺจโนฺต กุปิโต อโหสิฯ กุมาโร ตสฺส กุปิตภาวํ รโญฺญ อนาโรเจตฺวา สยเมว ตํ วูปสเมติฯ ตํ สุตฺวา ราชา ตุฎฺฐมานโส ปุตฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘วรํ เต, ตาต ทมฺมิ, วรํ คณฺหาหี’’ติ อาหฯ กุมาโร ‘‘สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ เตมาสํ อุปฏฺฐหโนฺต ชีวิตํ อวณฺฌํ กาตุํ อิจฺฉามี’’ติ อาหฯ ‘‘เอตํ น สกฺกา, อญฺญํ วเทหี’’ติฯ ‘‘เทว, ขตฺติยานํ เทฺวกถา นาม นตฺถิ, เอตเทว เม เทหิ, น มยฺหํ อเญฺญน อโตฺถ’’ติฯ ‘‘สเจ สตฺถา อนุชานาติ, ทินฺนเมวา’’ติฯ โส ‘‘สตฺถุ จิตฺตํ ชานิสฺสามี’’ติ วิหารํ คโตฯ

เตน จ สมเยน ภควา ภตฺตกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา คนฺธกุฏิํ ปวิโฏฺฐ โหติฯ โส ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ ทสฺสนาย อาคโต, ทเสฺสถ เม ภควนฺต’’นฺติ อาหฯ ภิกฺขู ‘‘สุมโน นาม เถโร สตฺถุ อุปฏฺฐาโก, ตสฺส สนฺติกํ คจฺฉาหี’’ติ อาหํสุฯ โส เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘สตฺถารํ, ภเนฺต, เม ทเสฺสถา’’ติ อาหฯ อถ เถโร ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ภเนฺต, ราชปุโตฺต ตุมฺหากํ ทสฺสนาย อาคโต’’ติ อาหฯ ‘‘เตน หิ, ภิกฺขุ, พหิ อาสนํ ปญฺญาเปหี’’ติฯ เถโร ปุนปิ ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว พุทฺธาสนํ คเหตฺวา อโนฺตคนฺธกุฏิยํ นิมุชฺชิตฺวา พหิปริเวเณ ปาตุภวิตฺวา คนฺธกุฏิปริเวเณ อาสนํ ปญฺญาเปสิฯ กุมาโร ตํ ทิสฺวา ‘‘มหโนฺต วตายํ ภิกฺขู’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ

ภควาปิ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ ราชปุโตฺต สตฺถารํ วนฺทิตฺวา, ปฏิสนฺถารํ กตฺวา, อยํ, ภเนฺต, เถโร ตุมฺหากํ สาสเน วลฺลโภ มเญฺญติฯ ‘‘อาม กุมาร, วลฺลโภ’’ติ? ‘‘กิํ กตฺวา, ภเนฺต, เอส วลฺลโภ โหตี’’ติ?‘‘ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา’’ติฯ ‘‘ภควา , อหมฺปิ อยํ เถโร วิย อนาคเต พุทฺธสาสเน วลฺลโภ โหตุกาโม’’ติ สตฺถาหํ ขนฺธาวารภตฺตํ นาม ทตฺวาปิ สตฺตเม ทิวเส, ภเนฺต, มยา ปิตุ สนฺติกา เตมาสํ ตุมฺหากํ ปฏิชคฺคนวโร ลโทฺธ, เตมาสํ เม วสฺสาวาสํ อธิวาเสถาติฯ ภควา, ‘‘อตฺถิ นุ โข ตตฺถ คเตน อโตฺถ’’ติ โอโลเกตฺวา ‘‘อตฺถี’’ติ ทิสฺวา ‘‘สุญฺญาคาเร โข, กุมาร, ตถาคตา อภิรมนฺตี’’ติ อาหฯ กุมาโร ‘‘อญฺญาตํ ภควา, อญฺญาตํ สุคตา’’ติ วตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, ปุริมตรํ คนฺตฺวา วิหารํ กาเรมิ, มยา เปสิเต ภิกฺขุสตสหเสฺสน สทฺธิํ อาคจฺฉถา’’ติ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา ปิตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘ทินฺนา เม, เทว, ภควตา ปฏิญฺญา, มยา ปหิเต ภควนฺตํ เปเสยฺยาถา’’ติ ปิตรํ วนฺทิตฺวา, นิกฺขมิตฺวา โยชเน โยชเน วิหารํ กโรโนฺต วีสโยชนสตํ อทฺธานํ คโตฯ คนฺตฺวา จ อตฺตโน นคเร วิหารฏฺฐานํ วิจินโนฺต โสภนสฺส นาม กุฎุมฺพิกสฺส อุยฺยานํ ทิสฺวา สตสหเสฺสน กิณิตฺวา สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชตฺวา วิหารํ กาเรสิฯ ตตฺถ ภควโต คนฺธกุฏิํ เสสภิกฺขูนญฺจ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานตฺถาย กุฏิเลณมณฺฑเป กาเรตฺวา ปาการปริเกฺขปํ ทฺวารโกฏฺฐกญฺจ นิฏฺฐาเปตฺวา ปิตุ สนฺติกํ เปเสสิ ‘‘นิฏฺฐิตํ มยฺหํ กิจฺจํ, สตฺถารํ ปหิณถา’’ติฯ

ราชา ภควนฺตํ โภเชตฺวา ‘‘ภควา สุมนสฺส กิจฺจํ นิฏฺฐิตํ, ตุมฺหากํ คมนํ ปจฺจาสีสตี’’ติ อาหฯ ภควา สตสหสฺสภิกฺขุปริวุโต โยชเน โยชเน วิหาเรสุ วสมาโน อคมาสิฯ กุมาโร ‘‘สตฺถา อาคจฺฉตี’’ติ สุตฺวา โยชนํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมาโน สตสหเสฺสน กีเต โสภเน นาม อุยฺยาเน สตสหเสฺสน การิตํ วิหารํ ปเวเสตฺวา –

‘‘สตสหเสฺสน เม กีตํ, สตสหเสฺสน มาปิตํ;
โสภนํ นาม อุยฺยานํ, ปฏิคฺคณฺห มหามุนี’’ติฯ –

ตํ นิยฺยาเทสิฯ โส วสฺสูปนายิกทิวเส มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ‘‘อิมินาว นีหาเรน ทานํ ทเทยฺยาถา’’ติ ปุตฺตทาเร อมเจฺจ จ กิจฺจกรณีเยสุ จ นิโยเชตฺวา สยํ สุมนเตฺถรสฺส วสนฏฺฐานสมีเปเยว วสโนฺต เตมาสํ สตฺถารํ อุปฏฺฐหโนฺต อุปกฏฺฐาย ปวารณาย คามํ ปวิสิตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา สตฺตเม ทิวเส สตฺถุ ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส จ ปาทมูเล ติจีวรานิ ฐเปตฺวา วนฺทิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, ยเทตํ มยา สตฺตาหํ ขนฺธาวารทานโต ปฏฺฐาย ปุญฺญํ กตํ, น ตํ สคฺคสมฺปตฺติอาทีนํ อตฺถาย, อถ โข อหํ อยํ สุมนเตฺถโร วิย อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส อุปฏฺฐาโก ภเวยฺย’’นฺติ ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถาปิสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ

โสปิ ตสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วสฺสสตสหสฺสํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต ปรมฺปิ ตตฺถ ตตฺถ ภเว อุฬารานิ ปุญฺญกมฺมานิ อุปจินิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล ปิณฺฑาย จรโต เอกสฺส เถรสฺส ปตฺตคฺคหณตฺถํ อุตฺตรสาฏกํ ทตฺวา ปูชํ อกาสิฯ ปุน สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต พาราณสิราชา หุตฺวา อฏฺฐ ปเจฺจกพุเทฺธ ทิสฺวา เต โภเชตฺวา อตฺตโน มงฺคลุยฺยาเน อฏฺฐ ปณฺณสาลาโย กาเรตฺวา เตสํ นิสีทนตฺถาย อฏฺฐ สพฺพรตนมยปีเฐ เจว มณิอาธารเก จ ปฏิยาเทตฺวา ทสวสฺสสหสฺสานิ อุปฏฺฐานํ อกาสิฯ เอตานิ ปากฏฏฺฐานานิฯ

กปฺปสตสหสฺสํ ปน ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺตว อมฺหากํ โพธิสเตฺตน สทฺธิํ ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต อมิโตทนสกฺกสฺส เคเห นิพฺพตฺติฯ ตสฺส สเพฺพ ญาตเก อานนฺทิเต กโรโนฺต ชาโตติ **อานโนฺท**เตฺวว นามํ อโหสิฯ โส อนุกฺกเมน วยปฺปโตฺต กตาภินิกฺขมเน สมฺมาสโมฺพธิํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก ปฐมํ กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา ตโต นิกฺขเนฺต ภควติ ตสฺส ปริวารตฺถํ ปพฺพชิตุํ นิกฺขเนฺตหิ ภทฺทิยาทีหิ สทฺธิํ นิกฺขมิตฺวา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา น จิรเสฺสว อายสฺมโต ปุณฺณสฺส มนฺตาณิปุตฺตสฺส สนฺติเก ธมฺมกถํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ

เตน จ สมเยน ภควโต ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสานิ อนิพทฺธอุปฏฺฐากา อเหสุํฯ เอกทา นาคสมาโล ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วิจริ, เอกทา นาคิโต, เอกทา อุปวาโน, เอกทา สุนกฺขโตฺต, เอกทา จุโนฺท สมณุเทฺทโส, เอกทา สาคโต, เอกทา เมฆิโย, เต เยภุเยฺยน สตฺถุ จิตฺตํ นาราธยิํสุฯ อเถกทิวสํ ภควา คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต นิสิโนฺน ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘อหํ, ภิกฺขเว, อิทานิมฺหิ มหลฺลโก, เอกเจฺจ ภิกฺขู ‘อิมินา มเคฺคน คจฺฉามา’ติ วุเตฺต อเญฺญน คจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ มยฺหํ ปตฺตจีวรํ ภูมิยํ นิกฺขิปนฺติ, มยฺหํ นิพทฺธุปฏฺฐากํ ภิกฺขุํ ชานาถา’’ติฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขูนํ ธมฺมสํเวโค อุทปาทิฯ อถายสฺมา สาริปุโตฺต อุฏฺฐาย ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา – ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตุเมฺห อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อาหฯ ตํ ภควา ปฏิกฺขิปิฯ เอเตนุปาเยน มหาโมคฺคลฺลานํ อาทิํ กตฺวา สเพฺพ มหาสาวกา – ‘‘อหํ อุปฏฺฐหิสฺสามิ, อหํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อุฏฺฐหิํสุ ฐเปตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ, เตปิ ภควา ปฏิกฺขิปิ ฯ โส ปน ตุณฺหีเยว นิสีทิฯ อถ นํ ภิกฺขู อาหํสุ – ‘‘อาวุโส, ตฺวมฺปิ สตฺถุ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ยาจาหี’’ติฯ ยาจิตฺวา ลทฺธฏฺฐานํ นาม กีทิสํ โหติ, สเจ รุจฺจติ, สตฺถา สยเมว วกฺขตีติฯ อถ ภควา ‘‘น, ภิกฺขเว, อานโนฺท อเญฺญหิ

อุสฺสาเหตโพฺพ, สยเมว ชานิตฺวา มํ อุปฏฺฐหิสฺสตี’’ติ อาหฯ ตโต ภิกฺขู ‘‘อุเฏฺฐหิ, อาวุโส อานนฺท, สตฺถารํ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ยาจาหี’’ติ อาหํสุฯ

เถโร อุฏฺฐหิตฺวา ‘‘สเจ เม, ภเนฺต, ภควา อตฺตนา ลทฺธํ ปณีตจีวรํ น ทสฺสติ, ปณีตปิณฺฑปาตํ น ทสฺสติ, เอกคนฺธกุฏิยํ วสิตุํ น ทสฺสติ, นิมนฺตนํ คเหตฺวา น คมิสฺสติ, เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อาหฯ ‘‘เอตฺตเก คุเณ ลภโต สตฺถุ อุปฏฺฐาเน โก ภาโร’’ติ อุปวาทโมจนตฺถํ อิเม **จตฺตาโร ปฏิเกฺขปา** จ – ‘‘สเจ, ภเนฺต, ภควา มยา คหิตนิมนฺตนํ คมิสฺสติ, สจาหํ เทสนฺตรโต อาคตาคเต ตาวเทว ทเสฺสตุํ ลจฺฉามิ; ยทา เม กงฺขา อุปฺปชฺชติ, ตาวเทว ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตุํ ลจฺฉามิ, สเจ ภควา ปรมฺมุขา เทสิตํ ธมฺมํ ปุน มยฺหํ กเถสฺสติ, เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ ‘‘เอตฺตกมฺปิ สตฺถุ สนฺติเก อนุคฺคหํ น ลภตี’’ติ อุปวาทโมจนตฺถเญฺจว ธมฺมภณฺฑาคาริกภาวปารมีปูรณตฺถญฺจ อิมา **จตโสฺส อายาจนา** จาติ อฏฺฐ วเร คเหตฺวา นิพทฺธุปฏฺฐาโก อโหสิฯ ตเสฺสว ฐานนฺตรสฺส อตฺถาย กปฺปสตสหสฺสํ ปูริตานํ ปารมีนํ ผลํ ปาปุณิฯ โส อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ลทฺธทิวสโต ปฏฺฐาย ทสพลํ ทุวิเธน อุทเกน, ติวิเธน ทนฺตกเฏฺฐน, หตฺถปาทปริกเมฺมน ปิฏฺฐิปริกเมฺมน, คนฺธกุฏิปริเวณสมฺมชฺชเนนาติ เอวมาทีหิ กิเจฺจหิ อุปฏฺฐหโนฺต ‘‘อิมาย นาม เวลาย สตฺถุ อิทํ นาม ลทฺธุํ วฏฺฏติ, อิทํ นาม กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ ทิวสภาคํ สนฺติกาวจโร หุตฺวา, รตฺติภาเค มหนฺตํ ทณฺฑทีปิกํ คเหตฺวา คนฺธกุฏิปริเวณํ นว วาเร อนุปริยายติ, สตฺถริ ปโกฺกสเนฺต ปฏิวจนทานาย ถินมิทฺธวิโนทนตฺถํฯ

อถ นํ สตฺถา เชตวเน อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน อเนกปริยาเยน ปสํสิตฺวา ‘‘พหุสฺสุตานํ สติมนฺตานํ คติมนฺตานํ ธิติมนฺตานํ อุปฏฺฐากานญฺจ ภิกฺขูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ เอวํ สตฺถารา ปญฺจสุ ฐาเนสุ เอตทเคฺค ฐปิโต จตูหิ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สตฺถุ ธมฺมโกสารโกฺข อยํ มหาเถโร เสโขว สมาโน สตฺถริ ปรินิพฺพุเต เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ภิกฺขูหิ สมุเตฺตชิโต เทวตาย จ สํเวชิโต ‘‘เสฺวเยว จ ทานิ ธมฺมสงฺคีติ กาตพฺพา, น โข ปน เมตํ ปติรูปํ, ยฺวายํ เสโข สกรณีโย หุตฺวา อเสเขหิ เถเรหิ สทฺธิํ ธมฺมํ สงฺคายิตุํ สนฺนิปาตํ คนฺตุ’’นฺติ สญฺชาตุสฺสาโห วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา พหุเทวรตฺติํ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรเนฺต จงฺกเม วีริยสมตํ อลภิตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา สยเน นิสีทิตฺวา สยิตุกาโม กายํ อาวเฏฺฏสิฯ อปฺปตฺตญฺจ สีสํ พิโมฺพหนํ ปาทา จ ภูมิโต มุตฺตมตฺตา, เอตสฺมิํ อนฺตเร อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิ ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๖๔๔-๖๖๓) –

‘‘อารามทฺวารา นิกฺขมฺม, ปทุมุตฺตโร มหามุนิ;
วเสฺสโนฺต อมตํ วุฏฺฐิํ, นิพฺพาเปสิ มหาชนํฯ

‘‘สตสหสฺสํ เต ธีรา, ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา;
ปริวาเรนฺติ สมฺพุทฺธํ, ฉายาว อนปายินีฯ

‘‘หตฺถิกฺขนฺธคโต อาสิํ, เสตจฺฉตฺตํ วรุตฺตมํ;
สุจารุรูปํ ทิสฺวาน, วิตฺติ เม อุทปชฺชถฯ

‘‘โอรุยฺห หตฺถิขนฺธมฺหา, อุปคจฺฉิํ นราสภํ;
รตนามยฉตฺตํ เม, พุทฺธเสฏฺฐสฺส ธารยิํฯ

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, ปทุมุตฺตโร มหาอิสิ;
ตํ กถํ ฐปยิตฺวาน, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย โส ฉตฺตมธาเรสิ, โสณฺณาลงฺการภูสิตํ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุโณถ มม ภาสโตฯ

‘‘อิโต คนฺตฺวา อยํ โปโส, ตุสิตํ อาวสิสฺสติ;
อนุโภสฺสติ สมฺปตฺตึ, อจฺฉราหิ ปุรกฺขโตฯ

‘‘จตุตึสติกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
พลาธิโป อฏฺฐสตํ, วสุธํ อาวสิสฺสติฯ

‘‘อฏฺฐปญฺญาสกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, มหิยา การยิสฺสติฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ , โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘สกฺยานํ กุลเกตุสฺส, ญาติพนฺธุ ภวิสฺสติ;
อานโนฺท นาม นาเมน, อุปฏฺฐาโก มเหสิโนฯ

‘‘อาตาปี นิปโก จาปิ, พาหุสเจฺจสุ โกวิโท;
นิวาตวุตฺติ อตฺถโทฺธ, สพฺพปาฐี ภวิสฺสติฯ

‘‘ปธานปหิตโตฺต โส, อุปสโนฺต นิรูปธิ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘สนฺติ อารญฺญกา นาคา, กุญฺชรา สฏฺฐิหายนา;
ติธาปภินฺนา มาตงฺคา, อีสาทนฺตา อุรูฬฺหวาฯ

‘‘อเนกสตสหสฺสา, ปณฺฑิตาปิ มหิทฺธิกา;
สเพฺพ เต พุทฺธนาคสฺส, น โหนฺตุปณิธิมฺหิ เตฯ

‘‘อาทิยา เม นมสฺสามิ, มชฺฌิเม อถ ปจฺฉิเม;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, พุทฺธเสฏฺฐํ อุปฏฺฐหิํฯ

‘‘อาตาปี นิปโก จาปิ, สมฺปชาโน ปฏิสฺสโต;
โสตาปตฺติผลํ ปโตฺต, เสขภูมีสุ โกวิโทฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมภินีหริํ;
ตาหํ ภูมิมนุปฺปโตฺต, ฐิตา สทฺธมฺมมาจลาฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา สงฺคีติมณฺฑปํ ปวิสิตฺวา ธมฺมํ สงฺคายโนฺต ตตฺถ ตตฺถ ภิกฺขูนํ โอวาททานวเสน อตฺตโน ปฏิปตฺติทีปนาทิวเสน จ ภาสิตคาถา เอกชฺฌํ กตฺวา อนุกฺกเมว ขุทฺทกนิกายสงฺคายนกาเล เถรคาถาสุ สงฺคีตึ อาโรเปโนฺต –

๑๐๑๗. ‘‘ปิสุเณน จ โกธเนน จ, มจฺฉรินา จ วิภูตนนฺทินา;

สขิตํ น กเรยฺย ปณฺฑิโต, ปาโป กาปุริเสน สงฺคโมฯ

๑๐๑๘. ‘‘สเทฺธน จ เปสเลน จ, ปญฺญวตา พหุสฺสุเตน จ;
สขิตํ กเรยฺย ปณฺฑิโต, ภโทฺท สปฺปุริเสน สงฺคโมฯ

๑๐๑๙. ‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ พิมฺพํ, อรุกายํ สมุสฺสิตํ;
อาตุรํ พหุสงฺกปฺปํ, ยสฺส นตฺถิ ธุวํ ฐิติฯ

๑๐๒๐. ‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ รูปํ, มณินา กุณฺฑเลน จ;
อฏฺฐิตเจน โอนทฺธํ, สห วเตฺถหิ โสภติฯ

๑๐๒๑. ‘‘อลตฺตกกตา ปาทา, มุขํ จุณฺณกมกฺขิตํ;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

๑๐๒๒. ‘‘อฎฺฐปทกตา เกสา, เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

๑๐๒๓. ‘‘อญฺชนีว นวา จิตฺตา, ปูติกาโย อลงฺกโต;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

‘‘โอทหิ มิคโว ปาสํ, นาสทา วาคุรํ มิโค;
ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉาม, กนฺทเนฺต มิคพนฺธเกฯ

‘‘ฉิโนฺน ปาโส มิควสฺส, นาสทา วาคุรํ มิโค;
ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉาม, โสจเนฺต มิคลุทฺทเกฯ

๑๐๒๔. ‘‘พหุสฺสุโต จิตฺตกถี, พุทฺธสฺส ปริจารโก;
ปนฺนภาโร วิสญฺญุโตฺต, เสยฺยํ กเปฺปติ โคตโมฯ

๑๐๒๕. ‘‘ขีณาสโว วิสญฺญุโตฺต, สงฺคาตีโต สุนิพฺพุโต;
ธาเรติ อนฺติมํ เทหํ, ชาติมรณปารคูฯ

๑๐๒๖. ‘‘ยสฺมิํ ปติฎฺฐิตา ธมฺมา, พุทฺธสฺสาทิจฺจพนฺธุโน;
นิพฺพานคมเน มเคฺค, โสยํ ติฎฺฐติ โคตโมฯ

๑๐๒๗. ‘‘ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหิํ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต;
จตุราสีติสหสฺสานิ, เย เม ธมฺมา ปวตฺติโนฯ

๑๐๒๘. ‘‘อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส, พลิพโทฺทว ชีรติ;
มํสานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ, ปญฺญา ตสฺส น วฑฺฒติฯ

๑๐๒๙. ‘‘พหุสฺสุโต อปฺปสฺสุตํ, โย สุเตนาติมญฺญติ;
อโนฺธ ปทีปธาโรว, ตเถว ปฏิภาติ มํฯ

๑๐๓๐. ‘‘พหุสฺสุตํ อุปาเสยฺย, สุตญฺจ น วินาสเย;
ตํ มูลํ พฺรหฺมจริยสฺส, ตสฺมา ธมฺมธโร สิยาฯ

๑๐๓๑. “ปุพฺพาปรญฺญู อตฺถญฺญู, นิรุตฺติปทโกวิโท;
สุคฺคหีตญฺจ คณฺหาติ, อตฺถโญฺจปปริกฺขติฯ

๑๐๓๒. “ขนฺตฺยา ฉนฺทิกโต โหติ, อุสฺสหิตฺวา ตุเลติ ตํ;
สมเย โส ปทหติ, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโตฯ

๑๐๓๓. “พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ, สปฺปญฺญํ พุทฺธสาวกํ;
ธมฺมวิญฺญาณมากงฺขํ, ตํ ภเชถ ตถาวิธํฯ

๑๐๓๔. “พหุสฺสุโต ธมฺมธโร, โกสารโกฺข มเหสิโน;
จกฺขุ สพฺพสฺส โลกสฺส, ปูชนีโย พหุสฺสุโตฯ

๑๐๓๕. “ธมฺมาราโม ธมฺมรโต, ธมฺมํ อนุวิจินฺตยํ;
ธมฺมํ อนุสฺสรํ ภิกฺขุ, สทฺธมฺมา น ปริหายติฯ

๑๐๓๖. “กายมเจฺฉรครุโน , หิยฺยมาเน อนุฏฺฐเห;
สรีรสุขคิทฺธสฺส, กุโต สมณผาสุตาฯ

๑๐๓๗. “น ปกฺขนฺติ ทิสา สพฺพา, ธมฺมา น ปฏิภนฺติ มํ;
คเต กลฺยาณมิตฺตมฺหิ, อนฺธการํว ขายติฯ

๑๐๓๘. “อพฺภตีตสหายสฺส, อตีตคตสตฺถุโน;
นตฺถิ เอตาทิสํ มิตฺตํ, ยถา กายคตา สติฯ

๑๐๓๙. “เย ปุราณา อตีตา เต, นเวหิ น สเมติ เม;
สฺวชฺช เอโกว ฌายามิ, วสฺสุเปโตว ปกฺขิมาฯ

๑๐๔๐. “ทสฺสนาย อภิกฺกเนฺต, นานาเวรชฺชเก พหู;
มา วารยิตฺถ โสตาโร, ปสฺสนฺตุ สมโย มมํฯ

๑๐๔๑. “ทสฺสนาย อภิกฺกเนฺต, นานาเวรชฺชเก ปุถุ;
กโรติ สตฺถา โอกาสํ, น นิวาเรติ จกฺขุมาฯ

๑๐๔๒. “ปณฺณวีสติ วสฺสานิ, เสขภูตสฺส เม สโต;
น กามสญฺญา อุปฺปชฺชิ, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํฯ

๑๐๔๓. “ปณฺณวีสติ วสฺสานิ, เสขภูตสฺส เม สโต;
น โทสสญฺญา อุปฺปชฺชิ, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํฯ

๑๐๔๔. “ปณฺณวีสติ วสฺสานิ, ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิํ;
เมเตฺตน กายกเมฺมน, ฉายาว อนปายินีฯ

๑๐๔๕. “ปณฺณวีสติ วสฺสานิ, ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิํ;
เมเตฺตน วจีกเมฺมน, ฉายาว อนปายินีฯ

๑๐๔๖. “ปณฺณวีสติ วสฺสานิ, ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิํ;
เมเตฺตน มโนกเมฺมน, ฉายาว อนปายินีฯ

๑๐๔๗. ‘‘พุทฺธสฺส จงฺกมนฺตสฺส, ปิฏฺฐิโต อนุจงฺกมึ;
ธมฺเม เทสิยมานมฺหิ, ญาณํ เม อุทปชฺชถฯ

๑๐๔๘. ‘‘อหํ สกรณีโยมฺหิ, เสโข อปฺปตฺตมานโส;
สตฺถุ จ ปรินิพฺพานํ, โย อมฺหํ อนุกมฺปโกฯ

๑๐๔๙. ‘‘ตทาสิ ยํ ภึสนกํ, ตทาสิ โลมหํสนํ;
สพฺพการวรูเปเต, สมฺพุทฺเธ ปรินิพฺพุเตฯ

๑๐๕๐. ‘‘พหุสฺสุโต ธมฺมธโร, โกสารกฺโข มเหสิโน;
จกฺขุ สพฺพสฺส โลกสฺส, อานนฺโท ปรินิพฺพุโตฯ

๑๐๕๑. ‘‘พหุสฺสุโต ธมฺมธโร, โกสารกฺโข มเหสิโน;
จกฺขุ สพฺพสฺส โลกสฺส, อนฺธกาเร ตโมนุโทฯ

๑๐๕๒. ‘‘คติมนฺโต สติมนฺโต, ธิติมนฺโต จ โย อิสิ;
สทฺธมฺมธารโก เถโร, อานนฺโท รตนากโรฯ

๑๐๕๓. ‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ;
โอหิโต ครุโก ภาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ปิสุเณน จา**ติ อาทิโต เทฺว คาถา ฉพฺพคฺคิเย ภิกฺขู เทวทตฺตปกฺขิเยหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ สํสคฺคํ กโรนฺเต ทิสฺวา เตสํ โอวาททานวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **ปิสุเณนา**ติ ปิสุณาย วาจายฯ ตาย หิ ยุตฺโต ปุคฺคโล ‘‘ปิสุโณ’’ติ วุตฺโต ยถา นีลคุณยุตฺโต ปโฏ นีโลติฯ **โกธเนนา**ติ กุชฺฌนสีเลนฯ อตฺตสมฺปตฺตินิคูหณลกฺขณสฺส มจฺฉรสฺส สมฺภวโต **มจฺฉรินาฯ วิภูตนนฺทินา**ติ สตฺตานํ วิภูตํ วิภวนํ วินาสํ อิจฺฉนฺเตน, วิภูตํ วา วิสุํ ภาโว เภโท, ตํ นนฺทเนน, สพฺพเมตํ เทวทตฺตปกฺขิเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ เต หิ ปญฺจวตฺถุทีปนาย พหู ชเน สมฺมาปฏิปเนฺน ภินฺทนฺตา สตฺถริ พหิทฺธตาย ถทฺธมจฺฉริยาทิมจฺฉริยปกตา มหาชนสฺส มหโต อนตฺถาย ปฏิปชฺชึสุฯ **สขิต**นฺติ สหายภาวํ สํสคฺคํ น กเรยฺย, กึการณา? **ปาโป กาปุริเสน สงฺคโม** กาปุริเสน ปาปปุคฺคเลน สมาคโม นิหีโน ลามโกฯ เย หิสฺส ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนฺติฯ เตสํ ทุจินฺติตาทิเภทํ พาลลกฺขณเมว อาวหติ, ปเคว วจนกรสฺสฯ เตนาห ภควา – ‘‘ยานิ กานิจิ, ภิกฺขเว, ภยานิ อุปฺปชฺชนฺติ, สพฺพานิ ตานิ พาลโต อุปฺปชฺชนฺติ, โน ปณฺฑิตโต’’ติอาทิ (อ. นิ. ๓.๑)ฯ

เยน ปน สํสโคฺค กาตโพฺพ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สเทฺธน จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สเทฺธนา**ติ กมฺมกมฺมผลสทฺธาย เจว, รตนตฺตยสทฺธาย จ สมนฺนาคเตนฯ **เปสเลนา**ติ ปิยสีเลน สีลสมฺปเนฺนนฯ **ปญฺญวตา**ติ อุทยตฺถคามินิยา นิเพฺพธิกาย ปญฺญาย วเสน ปญฺญาสมฺปเนฺนนฯ **พหุสฺสุเตนา**ติ ปริยตฺติปฏิเวธพาหุสจฺจานํ ปาริปูริยา พหุสฺสุเตนฯ **ภโทฺร**ติ เตน ตาทิเสน สาธุนา สงฺคโม ภโทฺท สุนฺทโร กลฺยาโณ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทํ อตฺถํ อาวหตีติ อธิปฺปาโยฯ

ปสฺส จิตฺตกตนฺติอาทิกา สตฺต คาถา อตฺตโน รูปสมฺปตฺตึ ทิสฺวา กามสญฺญํ อุปฺปาเทนฺติยา อุตฺตราย นาม อุปาสิกาย กายวิจฺฉนฺทชนนตฺถํ ภาสิตา ฯ ‘‘อมฺพปาลึ คณิกํ ทิสฺวา วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ โอวาททานตฺถ’’นฺติปิ วทนฺติฯ ตา เหฏฺฐา วุตฺตตฺถา เอวฯ

พหุสฺสุโต จิตฺตกถีติอาทิกา เทฺว คาถา เถเรน อรหตฺตํ ปตฺวา อุทานวเสน ภาสิตาฯ ตตฺถ **ปริจารโก**ติ อุปฏฺฐาโกฯ **เสยฺยํ กปฺเปตี**ติ อรหตฺตปฺปตฺติสมนนฺตรํ สยิตตฺตา วุตฺตํฯ เถโร หิ พหุเทว รตฺตึ จงฺกเมน วีตินาเมตฺวา สรีรํ อุตุํ คาหาเปตุํ โอวรกํ ปวิสิตฺวา สยิตุํ มญฺจเก นิสิโนฺน ปาทา จ ภูมิโต มุตฺตา, อปฺปตฺตญฺจ สีสํ พิโมฺพหนํ, เอตฺถนฺตเร อรหตฺตํ ปตฺวา สยิฯ

ขีณาสโวติ ปริกฺขีณจตุราสโว, ตโต เอว จตูหิปิ โยเคหิ **วิสํยุตฺโต,** ราคสงฺคาทีนํ อติกฺกนฺตตฺตา **สงฺคาตีโต,** สพฺพโส กิเลสปริฬาหสฺส วูปสนฺตตฺตา **สุนิพฺพุโต** สีติภูโตติ อโตฺถฯ

ยสฺมึ ปติฏฺฐิตา ธมฺมาติ เถรํ อุทฺทิสฺส ขีณาสวมหาพฺรหฺมุนา ภาสิตา คาถาฯ อุปฏฺฐิตาย หิ ธมฺมสงฺคีติยา เถรํ อุทฺทิสฺส เยหิ ภิกฺขูหิ ‘‘เอโก ภิกฺขุ วิสฺสคนฺธํ วายตี’’ติ วุตฺตํฯ อถ เถโร อธิคเต อรหเตฺต สตฺตปณฺณิคุหาทฺวารํ สงฺฆสฺส สามคฺคีทานตฺถํ อาคโต, ตสฺส ขีณาสวภาวปฺปกาสเนน สุทฺธาวาสมหาพฺรหฺมาฯ เต ภิกฺขู ลชฺชาเปโนฺต **‘‘ยสฺมึ ปติฏฺฐิตา ธมฺมา’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **พุทฺธสฺส** ภควโต **ธมฺมา** เตเนว อธิคตา ปเวทิตา จ ปฏิเวธปริยตฺติธมฺมาฯ **ยสฺมึ** ปุริสวิเสเส ปติฏฺฐิตา, โสยํ โคตฺตโต **โคตโม** ธมฺมภณฺฑาคาริโก สอุปาทิเสสนิพฺพานสฺส อธิคตตฺตา อิทานิ อนุปาทิเสสนิพฺพานคมเน มเคฺค ปติฏฺฐหิ, ตสฺส เอกํสภาคีติฯ

อเถกทิวสํ โคปกโมคฺคลฺลาโน นาม พฺราหฺมโณ เถรํ ปุจฺฉิ – ‘‘ตฺวํ พหุสฺสุโตติ พุทฺธสฺส สาสเน ปากโฏ, กิตฺตกา ธมฺมา เต สตฺถารา ภาสิตา, ตยา ธาริตา’’ติ? ตสฺส เถโร ปฏิวจนํ เทโนฺต **‘‘ทฺวาสีตี’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ ทฺวาสีติ สหสฺสานีติ โยชนา, **พุทฺธโต คณฺหิ**นฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธโต อุคฺคณฺหึ ทฺวิสหสฺสาธิกานิ อสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ สตฺถุ สนฺติกา อธิคณฺหินฺติ อโตฺถฯ **เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต**ติ เทฺว ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ภิกฺขุโต คณฺหึ, ธมฺมเสนาปติอาทีนํ ภิกฺขูนํ สนฺติกา อธิคจฺฉึฯ **จตุราสีติสหสฺสานี**ติ ตทุภยํ สโมธาเนตฺวา จตุสหสฺสาธิกานิ อสีติสหสฺสานิฯ **เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน**ติ เย ยถาวุตฺตปริมาณา ธมฺมกฺขนฺธา มยฺหํ ปคุณา วาจุคฺคตา ชิวฺหเคฺค ปริวตฺตนฺตีติฯ

อเถกทา เถโร สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาธุเรปิ คนฺถธุเรปิ อนนุยุตฺตํ เอกํ ปุคฺคลํ ทิสฺวา พาหุสจฺจาภาเว อาทีนวํ ปกาเสโนฺต **‘‘อปฺปสฺสุตาย’’**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อปฺปสฺสุตาย**นฺติ เอกสฺส ทฺวินฺนํ วา ปณฺณาสานํ, อถ วา ปน วคฺคานํ อนฺตมโส เอกสฺส ทฺวินฺนํ วา สุตฺตนฺตานมฺปิ อุคฺคหิตานํ อภาเวน อปฺปสฺสุโต อยํ, กมฺมฏฺฐานํ ปน อุคฺคเหตฺวา อนุยุญฺชโนฺต พหุสฺสุโตวฯ **พลิพโทฺทว ชีรตี**ติ ยถา พลิพโทฺท ชีรมาโน วฑฺฒมาโน เนว มาตุ น ปิตุ, น เสสญาตกานํ อตฺถาย วฑฺฒติ, อถ โข นิรตฺถกเมว ชีรติ; เอวเมวํ อยมฺปิ น อุปชฺฌายวตฺตํ กโรติ, น อาจริยวตฺตํ, น อาคนฺตุกวตฺตาทีนิ, น ภาวนํ อนุยุญฺชติ, นิรตฺถกเมว ชีรติฯ **มํสานิ ตสฺส วฑฺฒนฺตี**ติ ยถา พลิพทฺทสฺส ‘‘กสนภารวหนาทีสุ อสมโตฺถ เอโส’’ติ อรเญฺญ วิสฺสฏฺฐสฺส ยถา ตถา วิจรนฺตสฺส ขาทนฺตสฺส ปิวนฺตสฺส มํสานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ; เอวเมวํ อิมสฺสาปิ อุปชฺฌายาทีหิ วิสฺสฏฺฐสฺส สงฺฆํ นิสฺสาย จตฺตาโร ปจฺจเย ลภิตฺวา อุทฺธํวิเรจนาทีนิ กตฺวา กายํ โปเสนฺตสฺส มํสานิ วฑฺฒนฺติ ถูลสรีโร หุตฺวา วิจรติฯ **ปญฺญา**ติ โลกิยโลกุตฺตรา ปนสฺส ปญฺญา เอกงฺคุลิมตฺตาปิ น วฑฺฒติ, อรเญฺญ คจฺฉลตาทีนิ วิย อสฺส ฉทฺวารานิ นิสฺสาย ตณฺหา เจว นววิธมาโน จ วฑฺฒตีติ อธิปฺปาโยฯ

พหุสฺสุโตติ คาถา อตฺตโน พาหุสจฺจํ นิสฺสาย อญฺญํ อติมญฺญนฺตํ เอกํ ภิกฺขุํ อุทฺทิสฺส วุตฺตาฯ ตตฺถ **สุเตนา**ติ สุตเหตุ อตฺตโน พาหุสจฺจนิมิตฺตํฯ **อติมญฺญตี**ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญติ อตฺตานํ อุกฺกํเสโนฺต ปรํ ปริภวติฯ **ตเถวา**ติ ยถา อโนฺธ อนฺธกาเร เตลปโชฺชตํ ธาเรโนฺต อา

โลกทาเนน ปเรสํเยว อตฺถาวโห , น อตฺตโน, ตเถว ปริยตฺติพาหุสเจฺจน สุตวา ปุคฺคโล สุเตน อนุปฺปโนฺน อตฺตโน อตฺถํ อปริปูเรโนฺต อโนฺธ ญาณาโลกทาเนน ปเรสํเยว อตฺถาวโห, น อตฺตโน, ทีปธาโร อโนฺธ วิย มยฺหํ อุปฏฺฐาตีติฯ

อิทานิ พาหุสเจฺจ อานิสํสํ ทเสฺสโนฺต **"พหุสฺสุต"**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อุปาเสยฺยา**ติ ปยิรุปาเสยฺยฯ **สุตญฺจ น วินาสเย**ติ พหุสฺสุตํ ปยิรุปาสิตฺวา ลทฺธํ สุตญฺจ น วินาเสยฺย, น สุเสฺสยฺย ธารณปริจยปริปุจฺฉามนสิกาเรหิ วเฑฺฒยฺยฯ **ตํ มูลํ พฺรหฺมจริยสฺสา**ติ ยสฺมา พหุสฺสุตํ ปยิรุปาสิตฺวา ลทฺธํ ตํ สุตํ ปริยตฺติพาหุสจฺจํ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส มูลํ ปธานการณํฯ **ตสฺมา ธมฺมธโร สิยา** วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา ยถาสุตสฺส ธมฺมสฺส ธารเณ ปฐมํ ปริยตฺติธมฺมธโร ภเวยฺยฯ

อิทานิ ปริยตฺติพาหุสเจฺจน สาเธตพฺพมตฺถํ ทเสฺสตุํ **"ปุพฺพาปรญฺญู"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปุพฺพญฺจ อปรญฺจ ชานาตีติ **ปุพฺพาปรญฺญู**ฯ เอกิสฺสา หิ คาถาย ปุพฺพภาเค อปญฺญายมาเนปิ ปุพฺพภาเค วา ปญฺญายมาเน อปรภาเค อปญฺญายมาเนปิ "อิมสฺส อปรภาคสฺส อิมินา ปุพฺพภาเคน , อิมสฺส วา ปุพฺพภาคสฺส อิมินา อปรภาเคน ภวิตพฺพ"นฺติ ชานโนฺต ปุพฺพาปรญฺญู นามฯ อตฺตตฺถาทิเภทํ ตสฺส ตสฺส ภาสิตสฺส อตฺถํ ชานาตีติ **อตฺถญฺญูฯ นิรุตฺติปทโกวิโท**ติ นิรุตฺติยํ เสสปเทสุปิ จาติ จตูสุปิ ปฏิสมฺภิทาสุ เฉโกฯ **สุคฺคหีตญฺจ คณฺหาตี**ติ เตเนว โกวิทภาเวน อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ ธมฺมํ สุคหิตเมว กตฺวา คณฺหาติฯ **อตฺถโญฺจปปริกฺขตี**ติ ยถาสุตสฺส ยถาปริยตฺตสฺส ธมฺมสฺส อตฺถํ อุปปริกฺขติ "อิติ สีลํ, อิติ สมาธิ, อิติ ปญฺญา, อิเม รูปารูปธมฺมา"ติ มนสา อนุเปกฺขติฯ

ขนฺตฺยา ฉนฺทิกโต โหตีติ เตสุ มนสา อนุเปกฺขิเตสุ ธเมฺมสุ ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา นิชฺฌานํ ขมาเปตฺวา รูปปริคฺคหาทิมุเขน วิปสฺสนาภินิเวเส ฉนฺทิกโต ฉนฺทชาโต โหติฯ ตถาภูโต จ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต **อุสฺสหิตฺวา ตุเลติ** ตํตํปจฺจยนามรูปทสฺสนวเสน อุสฺสาหํ กตฺวา ตโต ปรํ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ตุเลติ "อนิจฺจ"นฺติปิ, "ทุกฺข"นฺติปิ, "อนตฺตา"ติปิ ตํ นามรูปํ ตีเรติ วิปสฺสติฯ **สมเย โส ปทหติ, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโต**ติ โส เอวํ ปสฺสโนฺต ปคฺคเหตพฺพาทิสมเย จิตฺตสฺส ปคฺคณฺหนาทินา ปทหติ, ปทหโนฺต จ อชฺฌตฺตํ โคจรชฺฌเตฺต วิปสฺสนาสมาธินา มคฺคสมาธินา จ สุฏฺฐุ สมาหิโต ภเวยฺย, อสมาธานเหตุภูเต กิเลเส ปชเหยฺยฯ สฺวายํ คุโณ สโพฺพปิ ยสฺมา พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ สปฺปญฺญํ พุทฺธสาวกํ ปยิรุปาสนฺตสฺส โหติ, ตสฺมา อสงฺขตํ ธมฺมํ อารพฺภ ทุกฺขาทีสุ ปริญฺญาทิวิสิฏฺฐกิจฺจตาย ธมฺมวิญฺญาณสงฺขาตํ ธมฺมญาณํ อากงฺขโนฺต ตถาวิธํ วุตฺตปฺปการํ กลฺยาณมิตฺตํ ภเชถ, เสเวยฺย ปยิรุปาเสยฺยาติ อโตฺถฯ

เอวํ พหุปการตาย ตสฺส ปูชนียกํ ทเสฺสโนฺต **"พหุสฺสุโต"**ติ คาถมาหฯ ตเสฺสโตฺถ – สุตฺตเคยฺยาทิ พหุ สุตํ เอตสฺสาติ **พหุสฺสุโต**ฯ ตเมว เทสนาธมฺมํ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสา วิย อวินสฺสนฺตํ ธาเรตีติ **ธมฺมธโร**ฯ ตโต เอว มเหสิโน ภควโต ธมฺมโกสํ ธมฺมรตนํ อารกฺขตีติ **โกสารโกฺข**ฯ ยสฺมา สเทวกสฺส โลกสฺส สมทสฺสเนน จกฺขุภูโต, ตสฺมา **จกฺขุ สพฺพสฺส โลกสฺส ปูชนีโย** มานนีโยติ, พหุสฺสุตภาเวน พหุชนสฺส ปูชนียภาวทสฺสนตฺถํ นิคมนวเสน ปุนปิ **"พหุสฺสุโต"**ติ วุตฺตํฯ

เอวรูปํ กลฺยาณมิตฺตํ ลภิตฺวาปิ การกเสฺสว อปริหานิ, น อการกสฺสาติ ทเสฺสโนฺต **"ธมฺมาราโม"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ นิวาสนเฏฺฐน สมถวิปสฺสนาธโมฺม อาราโม, ตสฺมึ เอว ธเมฺม รโต อภิรโตติ **ธมฺมรโต,** ตเสฺสว ธมฺมสฺส ปุนปฺปุนํ วิจินฺตเนน **ธมฺมํ อนุวิจินฺตยํ** ธมฺมํ อาวเชฺชโนฺต มนสิ กโรตีติ อโตฺถฯ **อนุสฺสร**นฺติ ตเมว ธมฺมํ อนุสฺสรโนฺตฯ **สทฺธมฺมา**ติ เอวรูโป

ภิกฺขุ สตฺตตึสปเภทา โพธิปกฺขิยธมฺมา นววิธโลกุตฺตรธมฺมา จ น ปริหายติ, น กทาจิ ตสฺส ตโต ปริหานิ โหตีติ อโตฺถฯ

อเถกทิวสํ กาเย อวีตราคํ กุสีตํ หีนวีริยํ โกสลฺลายา ติ นามํ ภิกฺขุํ สํเวเชนฺต **"กายมเจฺฉรครุโน"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **กายมเจฺฉรครุโน**ติ "กายทฬฺหีพหุลสฺส กาเย มมตฺตสฺส อาจริยุปชฺฌายานมฺปิ กาเยน กตฺตพฺพํ กิญฺจิ อกตฺวา วิจรนฺตสฺสฯ **หิยฺยมาเน**ติ อตฺตโน กาเย ชีวิเต จ ขเณ ขเณ ปริหิยฺยมาเนฯ **อนุฏฺฐเห**ติ สีลาทีนํ ปริปูรณวเสน อุฏฺฐานวีริยํ น กเรยฺยฯ **สรีรสุขคิทฺธสฺสา**ติ อตฺตโน สรีรสฺส สุขาปเนเนว เคธํ อาปนฺนสฺสฯ **กุโต สมณผาสุตา**ติ เอวรูปสฺส ปุคฺคลสฺส สามญฺญวเสน กุโต สุขวิหาโร, ผาสุวิหาโร น ตสฺส วิชฺชตีติ อโตฺถฯ

น ปกฺขนฺตีติอาทิกา อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ธมฺมเสนาปติโน ปรินิพฺพุตภาวํ สุตฺวา เถเรน ภาสิตาฯ ตตฺถ **น ปกฺขนฺติ ทิสา สพฺพา**ติ ปุรตฺถิมาทิเภทา สพฺพา ทิสา น ปกฺขยนฺติ, ทิสามูโฬฺหติ อโตฺถฯ **ธมฺมา น ปฏิภนฺติ มมฺ**นฺติ ปุเพฺพ สุฏฺฐุ ปคุณาปิ ปริยตฺติธมฺมา อิทานิ สกฺกจฺจํ สมนฺนาหริยมานาปิ มยฺหํ น อุปฏฺฐหนฺติฯ **คเต กลฺยาณมิตฺตมฺหี**ติ สเทวกสฺส โลกสฺส กลฺยาณมิตฺตภูเต ธมฺมเสนาปติมฺหิ อนุปาทิเสสนิพฺพานํ คเตฯ **อนฺธการํว ขายตี**ติ สโพฺพปายํ โลโก อนฺธกาโร วิย อุปฏฺฐาติฯ

อพฺภตีตสหายสฺสาติ อปคตสหายสฺส, กลฺยาณมิตฺตรหิตสฺสาติ อโตฺถฯ **อตีตคตสตฺถุโน**ติ อายสฺมโต อตีโต หุตฺวา นิพฺพานคตสตฺถุกสฺส, สตฺถริ ปรินิพฺพุเตติ อโตฺถฯ **ยถา กายคตา สตี**ติ กายคตาสติภาวนา ตกฺกรสฺส ยถา เอกนฺตหิตาวหา, เอวํ เอตาทิสํ อนาถสฺส ปุคฺคลสฺส เอกนฺตหิตาวหํ อญฺญํ มิตฺตํ นาม นตฺถิ, สนาถสฺส อญฺญาปิ ภาวนา หิตาวหา เอวาติ อธิปฺปาโยฯ

ปุราณาติ โปราณา, สาริปุตฺตาทิเก กลฺยาณมิเตฺต สนฺธาย วทติฯ **นเวหี**ติ นวเกหิฯ **น สเมติ เม**ติ มยฺหํ จิตฺตํ น สมาคจฺฉติ, น เต มม จิตฺตํ อาราเธนฺตีติ อโตฺถฯ **สฺวชฺช เอโกว ฌายามี**ติ โสหํ อชฺช วุฑฺฒตเรหิ วิรหิโต เอโกว หุตฺวา ฌายามิ ฌานปสุโต โหมิฯ **วสฺสุเปโต**ติ วสฺสกาเล กุลาวกํ อุเปโต ปกฺขี วิยฯ "วาสุเปโต"ติปิ ปาฬิ, วาสํ อุปคโตติ อโตฺถฯ

ทสฺสนาย อภิกฺกเนฺตติ คาถา สตฺถารา ภาสิตาฯ ตสฺสโตฺถ – มม ทสฺสนาย อภิกฺกเนฺต นานาวิธวิเทสปวาสิกพหุชเน, อานนฺท, มม อุปสงฺกมนํ มา วาเรสิฯ กสฺมา? เต โสตาโร ธมฺมสฺส, มมํ ปสฺสนฺตุ, อยเมว ทสฺสนาย สมโยติฯ

ตํ สุตฺวา เถโร **"ทสฺสนาย อภิกฺกเนฺต"**ติ อปรํ คาถมาหฯ อิมาย หิ คาถาย สมฺพนฺธตฺถํ ปุริมคาถา อิธ นิกฺขิตฺตาฯ เตเนว สจาหํ เทสนฺตรโต อาคตาคเต ตาวเทว ทเสฺสตุํ ลจฺฉามีติ เอตสฺส ปทสฺส อตฺถสิทฺธึ ทเสฺสติฯ

ปญฺณวีสติ วสฺสานีติ ปญฺจ คาถา อตฺตโน อคฺคุปฏฺฐากภาวํ ทีเปตุํ วุตฺตาฯ อารทฺธกมฺมฏฺฐานภาเวน หิ สตฺถุ อุปฏฺฐานปสุตภาเวน จ เถรสฺส มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนาปิ กามสญฺญาทโย น อุปฺปชฺชึสุ, กายวจีมโนกมฺมานิ จ สพฺพกาลํ สตฺถริ เมตฺตาปุพฺพงฺคมานิ เมตฺตานุปริวตฺตานิ อเหสุํฯ ตตฺถ **ปญฺณวีสติ วสฺสานี**ติ ปญฺจวีสติ สํวจฺฉรานิฯ **เสขภูตสฺส เม สโต**ติ เสขภูมิยํ โสตาปตฺติผเล ฐิตสฺส เม สโตฯ **กามสญฺญา**ติ กามสหคตา สญฺญา น อุปฺปชฺชิ, เอตฺถ จ กามสญฺญาทิอนุปฺปตฺติวจเนน อตฺตโน อาสยสุทฺธึ ทเสฺสติ, **"เมเตฺตน กาเยน กมฺมนา"**ติอาทินา ปโยคสุทฺธึฯ ตตฺถ คนฺธกุฏิยํ ปริภณฺฑกรณาทินา สตฺถุ วตฺตปฏิวตฺตก

รเณน จ เมตฺตํ กายกมฺมํ เวทิตพฺพํ, ธมฺมเทสนากาลาโรจนาทินา เมตฺตํ วจีกมฺมํ, รโหคตสฺส สตฺถารํ อุทฺทิสฺส หิตูปสํหารมนสิกาเรน เมตฺตํ มโนกมฺมํฯ **ญาณํ เม อุทปชฺชถา**ติ อตฺตโน เสกฺขภูมิปตฺติมาหฯ

อหํ สกรณีโยมฺหีติ สตฺถุ ปรินิพฺพาเน อุปฏฺฐิเต มณฺฑลมาฬํ ปวิสิตฺวา กปิสีสํ อาลมฺพิตฺวา โสกาภิภูเตน วุตฺตคาถา ฯ ตตฺถ **สกรณีโยมฺหี**ติ ทุกฺขปริชานนาทินา กรณีเยน สกรณีโย อมฺหิฯ **อปฺปตฺตมานโส**ติ อนธิคตารหตฺโตฯ **สตฺถุ จ ปรินิพฺพาน**นฺติ มยฺหํ สตฺถุ ปรินิพฺพานญฺจ อุปฏฺฐิตํฯ **โย อมฺหํ อนุกมฺปโก**ติ โย สตฺถา มยฺหํ อนุคฺคาหโกฯ

ตทาสิ ยํ ภึสนกนฺติ คาถา สตฺถุ ปรินิพฺพานกาเล ปถวีกมฺปนเทวทุนฺทุภิผลนาทิเก ทิสฺวา สญฺชาตสํเวเคน วุตฺตคาถาฯ

พหุสฺสุโตติอาทิกา ติโสฺส คาถา เถรํ ปสํสเนฺตหิ สงฺคีติกาเรหิ ฐปิตาฯ ตตฺถ **คติมโนฺต**ติ อสทิสาย ญาณคติยา สมนฺนาคโตฯ **สติมโนฺต**ติ ปรเมน สติเนปเกฺกน สมนฺนาคโตฯ **ธิติมโนฺต**ติ อสาธารณาย พฺยญฺชนตฺถาวธารณสมตฺถาย ธิติสมฺปตฺติยา สมนฺนาคโตฯ อยญฺหิ เถโร เอกปเทเยว ฐตฺวา สฏฺฐิปทสหสฺสานิ สตฺถารา กถิตนิยาเมเนว คณฺหาติ, คหิตญฺจ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสา วิย สพฺพกาลํ น วินสฺสติ, อวิปรีตพฺยญฺชนาวธารณสมตฺถาย สติปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย, อตฺถาวธารณสมตฺถาย ปญฺญาปุพฺพงฺคมาย สติยา จ สมนฺนาคโตฯ เตนาห ภควา – ‘‘เอตทคฺคํ , ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตาน’’นฺติอาทิ (อ. นิ. ๑.๒๑๙)ฯ ตถา จาห ธมฺมเสนาปติ – ‘‘อายสฺมา อานโนฺท อตฺถกุสโล’’ติอาทิ (อ. นิ. ๕.๑๖๙)ฯ **รตนากโร**ติ สทฺธมฺมรตนสฺส อากรภูโตฯ

ปริจิโณฺณติ คาถา ปรินิพฺพานกาเล เถเรน ภาสิตา, สา วุตฺตตฺถา เอวฯ

อานนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตึสนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๘. จตฺตาลีสนิปาโต

๑. มหากสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา

จตฺตาลีสนิปาเต **น คเณน ปุรกฺขโต**ติอาทิกา อายสฺมโต มหากสฺสปเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร เวเทโห นาม อสีติโกฏิวิภโว กุฏุมฺพิโก อโหสิฯ โส พุทฺธมามโก, ธมฺมมามโก, สงฺฆมามโก อุปาสโก หุตฺวา วิหรโนฺต เอกสฺมึ อุโปสถทิวเส ปาโตว สุโภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย คนฺธปุปฺผาทีนิ คเหตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

ตสฺมิญฺจ ขเณ สตฺถา มหานิสภเตฺถรํ นาม ตติยสาวกํ ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธุตวาทานํ, ยทิทํ นิสโภ''ติ เอตทเคฺค ฐเปสิฯ อุปาสโก ตํ สุตฺวา ปสโนฺน ธมฺมกถาวสาเน มหาชเน อุฏฺฐาย คเต สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ''เสฺว มยฺหํ ภิกฺขํ อธิวาเสถา''ติ นิมเนฺตสิฯ ''มหา โข, อุปาสก , ภิกฺขุสโงฺฆ''ติฯ ''กิตฺตโก, ภเนฺต''ติ? ''อฏฺฐสฏฺฐิภิกฺขุสตสหสฺส''นฺติฯ ''ภเนฺต, เอกํ สามเณรมฺปิ วิหาเร อเสเสตฺวา มยฺหํ ภิกฺขํ อธิวาเสถา''ติฯ สตฺถา อธิวาเสสิฯ อุปาสโก สตฺถุ อธิวาสนํ วิทิตฺวา เคหํ คนฺตฺวา มหาทานํ สเชฺชตฺวา ปุนทิวเส สตฺถุ กาลํ อาโรจาเปสิฯ สตฺถา ปตฺตจีวรมาทาย ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อุปาสกสฺส ฆรํ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสิโนฺน ทกฺขิโณทกาวสาเน ยาคุอาทีนิ สมฺปฏิจฺฉโนฺต ภตฺตวิสฺสคฺคํ อกาสิฯ อุปาสโกปิ สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิฯ

ตสฺมึ อนฺตเร มหานิสภเตฺถโร ปิณฺฑาย จรโนฺต ตเมว วีถึ ปฏิปชฺชิฯ อุปาสโก ทิสฺวา อุฏฺฐาย คนฺตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา ''ปตฺตํ, ภเนฺต, เทถา''ติ อาหฯ เถโร ปตฺตํ อทาสิฯ ''ภเนฺต, อิเธว ปวิสถ, สตฺถาปิ เคเห นิสิโนฺน''ติฯ ''น วฏฺฏิสฺสติ, อุปาสกา''ติฯ โส เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑปาตสฺส ปูเรตฺวา อทาสิฯ ตโต เถรํ อนุคนฺตฺวา นิวโตฺต สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิตฺวา เอวมาห – ''มหานิสภเตฺถโร, ภเนฺต, 'สตฺถาปิ เคเห นิสิโนฺน'ติ วุเตฺตปิ ปวิสิตุํ น อิจฺฉิ, อตฺถิ นุ โข เอตสฺส ตุมฺหากํ คุเณหิ อติเรกคุโณ''ติฯ พุทฺธานญฺจ วณฺณมเจฺฉรํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา สตฺถา เอวมาห – ''อุปาสก, มยํ ภิกฺขํ อาคมยมานา เคเห นิสีทาม, โส ปน ภิกฺขุ น เอวํ นิสีทิตฺวา ภิกฺขํ อุทิกฺขติ, มยํ คามนฺตเสนาสเน วสาม, โส อรญฺญสฺมึเยว วสติ, มยํ ฉเนฺน วสาม, โส อโพฺภกาเสเยว วสตี''ติ ภควา ''อยญฺจ อยเญฺจตสฺส คุโณ''ติ มหาสมุทฺทํ ปูรยมาโน วิย ตสฺส คุณํ กเถสิฯ

อุปาสโก ปกติยาปิ ชลมานปทีโป เตเลน อาสิโตฺต วิย สุฏฺฐุตรํ ปสโนฺน หุตฺวา จิเนฺตสิ – ''กึ มยฺหํ อญฺญาย สมฺปตฺติยา, อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สนฺติเก ธุตวาทานํ อคฺคภาวตฺถาย ปตฺถนํ กริสฺสามี''ติฯ โส ปุนปิ สตฺถารํ นิมเนฺตตฺวา เตเนว นิยาเมน สตฺต ทิวเส มหาทานํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส พุทฺธปฺปมุขสฺส มหาภิกฺขุสงฺฆสฺส ติจีวรานิ ทตฺวา สตฺถุ ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา เอวมาห – ''ยํ เม, ภเนฺต, สตฺต ทิวเส ทานํ เทนฺตสฺส เมตฺตํ กายกมฺมํ, เมตฺตํ วจีกมฺมํ, เมตฺตํ มโนกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ, อิมินาหํ น อญฺญํ เทวสมฺปตฺตึ วา สกฺกมารพฺรหฺมสมฺปตฺตึ วา ปเตฺถมิ, อิทํ ปน เม กมฺมํ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สนฺติเก มหานิสภเตฺถเรน ปตฺตฏฺฐานนฺตรํ ปาปุณนตฺถาย เตรสธุตงฺคธรานํ อคฺคภาวสฺส อธิกาโร โหตู''ติฯ สตฺถา ''มหนฺตํ ฐานํ อิมินา ปตฺถิตํ, สมิชฺฌิสฺสติ นุ โข, โน''ติ โอโลเกโนฺต สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา อาห – ''มนาปํ เต ฐานํ ปตฺถิตํ, อนาคเต สตสหสฺสกปฺปาวสาเน โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ , ตสฺส ตฺวํ ตติยสาวโก มหากสฺสปเตฺถโร นาม ภวิสฺสสี''ติ พฺยากาสิฯ ตํ สุตฺวา อุปาสโก ''พุทฺธานํ เทฺว

กถา นาม นตฺถี’’ติ ปุนทิวเส ปตฺตพฺพํ วิย ตํ สมฺปตฺตึ อมญฺญิตฺถฯ โส ยาวตายุกํ ทานํ ทตฺวา, สีลํ สมาทาย รกฺขิตฺวา, นานปฺปการํ กลฺยาณกมฺมํ กตฺวา, กาลํ กตฺวา, สเคฺค นิพฺพตฺติฯ

ตโต ปฏฺฐาย เทวมนุสฺเสสุ สมฺปตฺตึ อนุภวโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสมฺมาสมฺพุเทฺธ พนฺธุมตีนครํ อุปนิสฺสาย เขเม มิคทาเย วิหรเนฺต เทวโลกา จวิตฺวา อญฺญตรสฺมิํ ปริชิณฺณพฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺมิญฺจ กาเล วิปสฺสี ภควา สตฺตเม สตฺตเม สํวจฺฉเร ธมฺมํ กเถสิ, มหนฺตํ โกลาหลํ โหติฯ สกลชมฺพุทีเป เทวตา ‘‘สตฺถา ธมฺมํ กเถสฺสตี’’ติ อาโรเจสุํฯ พฺราหฺมโณ ตํ สาสนํ อโสฺสสิ ฯ ตสฺส จ นิวาสนสาฏโก เอโกเยว โหติ, ตถา พฺราหฺมณิยาฯ ปารุปนํ ปน ทฺวินฺนมฺปิ เอกเมวฯ โส สกลนคเร ‘‘เอกสาฏกพฺราหฺมโณ’’ติ ปญฺญายิฯ โส พฺราหฺมณานํ เกนจิเทว กิเจฺจน สนฺนิปาเต สติ พฺราหฺมณิํ เคเห ฐเปตฺวา สยํ ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา คจฺฉติฯ พฺราหฺมณีนํ สนฺนิปาเต สติ สยํ เคเห อจฺฉติ, พฺราหฺมณี ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา คจฺฉติฯ ตสฺมิํ ปน ทิวเส พฺราหฺมโณ พฺราหฺมณิํ อาห – ‘‘โภติ, กิํ รตฺติํ ธมฺมํ สุณิสฺสสิ, ทิวา’’ติ? ‘‘มยํ มาตุคามชาติกา นาม รตฺติํ โสตุํ น สโกฺกม, ทิวา โสสฺสามา’’ติ พฺราหฺมณํ เคเห ฐเปตฺวา ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา อุปาสิกาหิ สทฺธิํ ทิวา คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมเนฺต นิสินฺนา ธมฺมํ สุตฺวา อุปาสิกาหิเยว สทฺธิํ อาคมาสิฯ อถ พฺราหฺมโณ พฺราหฺมณิํ เคเห ฐเปตฺวา ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา วิหารํ คโตฯ

ตสฺมิํ สมเย สตฺถา ปริสมเชฺฌ อลงฺกตธมฺมาสเน นิสิโนฺน จิตฺตพีชนิํ อาทาย อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย, สิเนรุํ มนฺถํ กตฺวา สาครํ นิมฺมเถโนฺต วิย, ธมฺมกถํ กเถสิฯ พฺราหฺมณสฺส ปริสปริยเนฺต นิสินฺนสฺส ธมฺมํ สุณนฺตสฺส ปฐมยามสฺมิํเยว สกลสรีรํ ปูรยมานา ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชิฯ โส ปารุตวตฺถํ สงฺฆริตฺวา ‘‘ทสพลสฺส ทสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ อถสฺส อาทีนวสหสฺสํ ทสฺสยมานํ มเจฺฉรํ อุปฺปชฺชิฯ โส ‘‘พฺราหฺมณิยา มยฺหญฺจ เอกเมว วตฺถํ, อญฺญํ กิญฺจิ ปารุปนํ นตฺถิ, อปารุปิตฺวา จ นาม พหิ วิจริตุํ น สกฺกา’’ติ สพฺพถาปิ อทาตุกาโม อโหสิ, อถสฺส นิกฺขเนฺต ปฐมยาเม มชฺฌิมยาเมปิ ตเถว ปีติ อุปฺปชฺชิฯ ตเถว จิเนฺตตฺวา ตเถว อทาตุกาโม อโหสิฯ อถสฺส มชฺฌิมยาเม นิกฺขเนฺต ปจฺฉิมยาเมปิ ตเถว ปีติ อุปฺปชฺชิฯ ตทา โส ‘‘ยํ วา โหตุ ตํ วา ปจฺฉาปิ ชานิสฺสามี’’ติ วตฺถํ สงฺฆริตฺวา สตฺถุ ปาทมูเล ฐเปสิฯ ตโต วามหตฺถํ อาภุชิตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน ติกฺขตฺตุํ อโปฺผเฏตฺวา ‘‘ชิตํ เม, ชิตํ เม’’ติ ตโย วาเร นทิฯ

ตสฺมิญฺจ สมเย พนฺธุมราชา ธมฺมาสนสฺส ปจฺฉโต อโนฺตสาณิยํ นิสิโนฺน ธมฺมํ สุณาติฯ รโญฺญ จ นาม ‘‘ชิตํ เม’’ติ สโทฺท อมนาโป โหติ ฯ โส ปุริสํ เปเสสิ – ‘‘คจฺฉ, เอตํ ปุจฺฉ กิํ วทสี’’ติฯ โส เตน คนฺตฺวา ปุจฺฉิโต ‘‘อวเสสา หตฺถิยานาทีนิ อารุยฺห อสิจมฺมาทีนิ คเหตฺวา ปรเสนํ ชินนฺติ, น ตํ อจฺฉริยํฯ อหํ ปน ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตสฺส กูฏโคณสฺส มุคฺคเรน สีสํ ภินฺทิตฺวา ตํ ปลาเปโนฺต วิย มเจฺฉรจิตฺตํ มทฺทิตฺวา ปารุตวตฺถํ ทสพลสฺส อทาสิํ, ตํ เม มจฺฉริยํ ชิต’’นฺติ อาหฯ โส ปุริโส อาคนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา อาห – ‘‘อเมฺห, ภเณ, ทสพลสฺส อนุรูปํ น ชานิมฺห, พฺราหฺมโณ ชานี’’ติ วตฺถยุคํ เปเสสิฯ ตํ ทิสฺวา พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ มยฺหํ ตุณฺหีนิสินฺนสฺส ปฐมํ กิญฺจิ อทตฺวา สตฺถุ คุเณ กเถนฺตสฺส อทาสิฯ สตฺถุ คุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปเนฺนน ปน มยฺหํ โก อโตฺถ’’ติ ตมฺปิ วตฺถยุคํ ทสพลเสฺสว อทาสิฯ ราชาปิ ‘‘กิํ พฺราหฺมเณน กต’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ตมฺปิ เตน วตฺถยุคํ ตถาคตเสฺสว ทินฺน’’นฺติ สุตฺวา อญฺญานิปิ เทฺว วตฺถยุคานิ เปเสสิ, โส ตานิปิ อทาสิฯ ราชา อญฺญานิปิ จตฺตารีติ เอวํ ยาว ทฺวตฺติํสวตฺถยุคานิ เปเสสิฯ อถ พฺราหฺมโณ ‘‘อิทํ วเฑฺฒตฺวา วเฑฺฒตฺวา คหณํ วิย โหตี’’ติ อตฺตโน อตฺถาย เอกํ, พฺราหฺมณิยา เอกนฺติ เทฺว วตฺถยุคานิ คเหตฺวา ติํสยุคานิ ตถาคตเสฺสว อทาสิฯ ตโต ปฏฺฐาย จ โส สตฺถุ วิสฺสาสิโก ชาโตฯ

อถ นํ ราชา เอกทิวสํ สีตสมเย สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณนฺตํ ทิสฺวา สตสหสฺสคฺฆนกํ อตฺตนา ปารุตรตฺตกมฺพลํ ทตฺวา อาห – ''อิโต ปฏฺฐาย อิมํ ปารุปิตฺวา ธมฺมํ สุณาหี''ติฯ โส ''กึ เม อิมินา กมฺพเลน อิมสฺมึ ปูติกาเย อุปนีเตนา''ติ จินฺเตตฺวา อโนฺตคนฺธกุฏิยํ ตถาคตสฺส มญฺจสฺส อุปริ วิตานํ กตฺวา อคมาสิฯ อเถกทิวสํ ราชา ปาโตว วิหารํ คนฺตฺวา อโนฺตคนฺธกุฏิยํ สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย กมฺพเล ปฏิหญฺญนฺติ, กมฺพโล อติวิย วิโรจติฯ ราชา อุโลฺลเกนฺต สญฺชานิตฺวา อาห – ''อมฺหากํ, ภเนฺต, เอส กมฺพโล, อเมฺหหิ เอกสาฏกพฺราหฺมณสฺส ทินฺโน''ติฯ ''ตุเมฺหหิ, มหาราช, พฺราหฺมโณ ปูชิโต, พฺราหฺมเณน มยํ ปูชิตา''ติฯ ราชา ''พฺราหฺมโณ ยุตฺตํ อญฺญาสิ, น มย''นฺติ ปสีทิตฺวา ยํ มนุสฺสานํ อุปการภูตํ, ตํ สพฺพํ อฏฺฐฏฺฐกํ กตฺวา สพฺพฏฺฐกํ นาม ทานํ ทตฺวา ปุโรหิตฏฺฐาเน ฐเปสิฯ โสปิ ''อฏฺฐฏฺฐกํ นาล จตุสฏฺฐิ โหตี''ติ จตุสฏฺฐิ สลากภตฺตานิ อุปนิพนฺธาเปตฺวา ยาวชีวํ ทานํ ทตฺวา สีลํ รกฺขิตฺวา ตโต จุโต สเคฺค นิพฺพตฺติฯ

ปุน ตโต จุโต อิมสฺมึ กเปฺป โกณาคมนสฺส จ ภควโต กสฺสปทสพลสฺส จาติ ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อนฺตเร พาราณสิยํ กุฏุมฺพิยฆเร นิพฺพโตฺตฯ โส วุฑฺฒิมนฺวาย ฆราวาสํ วสโนฺต เอกทิวสํ อรเญฺญ ชงฺฆวิหารํ จรติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ปเจฺจกพุโทฺธ นทีตีเร จีวรกมฺมํ กโรโนฺต อนุวาเต อปฺปโหเนฺต สงฺฆริตฺวา ฐเปตุํ อารโทฺธฯ โส ทิสฺวา ''กสฺมา, ภเนฺต, สงฺฆริตฺวา ฐเปถา''ติ อาหฯ ''อนุวาโต นปฺปโหตี''ติฯ ''อิมินา, ภเนฺต, กโรถา''ติ อุตฺตรสาฏกํ ทตฺวา ''นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน เม เกนจิ ปริหานิ มา โหตู''ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ

ฆเรปิสฺส ภคินิยา สทฺธึ ภริยาย กลหํ กโรนฺติยา ปเจฺจกพุโทฺธ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ อถสฺส ภคินี ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา ตสฺส ภริยํ สนฺธาย ''เอวรูปํ พาลํ โยชนสเตน ปริวเชฺชยฺย''นฺติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ สา เคหงฺคเณ ฐิตา สุตฺวา ''อิมาย ทินฺนภตฺตํ มา เอส ภุญฺชตู''ติ ปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑปาตํ ฉเฑฺฑตฺวา กลลสฺส ปูเรตฺวา อทาสิฯ อิตรา ทิสฺวา ''พาเล, ตฺวํ มํ ตาว อโกฺกส วา ปหร วา, เอวรูปสฺส ปน เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ ปูริตปารมิสฺส ปตฺตโต ภตฺตํ ฉเฑฺฑตฺวา กลลํ ทาตุํ น ยุตฺต''นฺติ อาหฯ อถสฺส ภริยาย ปฏิสงฺขานํ อุปฺปชฺชิฯ สา ''ติฏฺฐถ, ภเนฺต''ติ กลลํ ฉเฑฺฑตฺวา ปตฺตํ โธวิตฺวา คนฺธจุเณฺณน ฯ อุพฺพเฏฺฏตฺวา ปณีตภตฺตสฺส จตุมธุรสฺส จ ปูเรตฺวา อุปริ อาสิเตฺตน ปทุมคพฺภวเณฺณน สปฺปินา วิโชฺชตมานํ ปเจฺจกพุทฺธสฺส หเตฺถ ฐเปตฺวา ''ยถา อยํ ปิณฺฑปาโต โอภาสชาโต, เอวํ โอภาสชาตํ เม สรีรํ โหตู''ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ อนุโมทิตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ

เตปิ ชายมฺปติกา ยาวตายุกํ กุสลํ กตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา ปุน ตโต จวิตฺวา อุปาสโก กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล พาราณสิยํ อสีติโกฏิวิภวสฺส เสฏฺฐิโน ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, อิตราปิ ตาทิสเสฺสว เสฏฺฐิโน ธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส วุฑฺฒิปฺปตฺตสฺส ตเมว เสฏฺฐิธีตรํ อานยึสุฯ ตสฺสา ปุเพฺพ อนิฏฺฐวิปากสฺส ปาปกมฺมสฺส อานุภาเวน ปติกุลํ ปวิฏฺฐมตฺตาย อุมฺมารพฺภนฺตเร สกลสรีรํ อุคฺฆาฏิตวจฺจกุฏิ วิย ทุคฺคนฺธํ ชาตํฯ เสฏฺฐิกุมาโร ''กสฺสายํ คโนฺธ''ติ ปุจฺฉิตฺวา, ''เสฏฺฐิกญฺญายา''ติ สุตฺวา, ''นีหรถ, นีหรถา''ติ อาภตนิยาเมเนว กุลฆรํ เปเสสิฯ สา เอเตเนว นีหาเรน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปฏินิวตฺติตาฯ

เตน จ สมเยน กสฺสปทสพโล ปรินิพฺพายิฯ ตสฺส ฆนโกฏฺฏิมาหิ สตสหสฺสคฺฆนิกาหิ รตฺตสุวณฺณิฏฺฐกาหิ โยชนุเพฺพธํ เจติยํ อารภึสุฯ ตสฺมึ เจติเย กรียมาเน สา เสฏฺฐิธีตา จินฺตสิ – ''อหํ สตฺตสุ ฐาเนสุ ปฏินิวตฺติตา, กึ เม ชีวิเตนา''ติ อตฺตโน อาภรณภณฺฑํ ภญฺชาเปตฺวา สุวณฺณิฏฺฐกํ กาเรสิ รตนายตํ วิทตฺถิวิตฺถินฺนํ จตุรงฺคุลุเพฺพธํฯ ตโต หริตาลมโนสิลาปิณฺฑํ ค

เหตฺวา อฎฺฐ อุปฺปลหตฺถเก อาทาย เจติยกรณฎฺฐานํ คตาฯ ตสฺมิญฺจ ขเณ เอกา อิฎฺฐกาปนฺติ ปริกฺขิปิตฺวา อาคจฺฉมานา ฆฏนิฎฺฐกาย อูนา โหติ, เสฎฺฐิธีตา วฑฺฒกึ อาห – ‘‘อิมํ อิฎฺฐกํ เอตฺถ ฐเปถา’’ติฯ ‘‘อมฺม, ภทฺทเก กาเล อาคตาสิ, สยเมว ฐเปหี’’ติฯ สา อารุยฺห เตเลน หริตาลมโนสิลาปิณฺฑํ โยเชตฺวา เตน พนฺธเนน อิฎฺฐกํ ปติฎฺฐเปตฺวา อุปริ อฎฺฐหิ อุปฺปลหตฺถเกหิ ปูชํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฎฺฐาเน เม กายโต จนฺทนคนฺธ วายตุ, มุขโต อุปฺปลคนฺโธ’’ติ ปตฺถนํ กตฺวา เจติยํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา อคมาสิฯ

อถ ตสฺมึเยว ขเณ ยสฺส เสฎฺฐิปุตฺตสฺส ปฐมํ เคหํ นีตา, ตสฺส ตํ อารพฺภ สติ อุทปาทิฯ นคเรปิ นกฺขตฺตํ สงฺฆุฎฺฐํ โหติฯ โส อุปฏฺฐาเก อาห – ‘‘ตทา อิธ อานีตา เสฎฺฐิธีตา อตฺถิ, กหํ สา’’ติ? ‘‘กุลเคเห สามี’’ติฯ ‘‘อาเนถ นํ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา’’ติฯ เต คนฺตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา ฐิตา ‘‘กึ, ตาตา, อาคตตฺถา’’ติ ตาย ปุฏฺฐา ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขึสุฯ ‘‘ตาตา, มยา อาภรณภณฺฑเกน เจติยํ ปูชิตํ, อาภรณํ เม นตฺถี’’ติ ฯ เต คนฺตฺวา เสฎฺฐิปุตฺตสฺส อาโรเจสุํฯ อาเนถ นํ, ปิฬนฺธนํ ลภิสฺสตีติฯ เต อานยึสุฯ ตสฺสา สห ฆรปเวสเนน สกลเคหํ จนฺทนคนฺโธ เจว นีลุปฺปลคนฺโธ จ วายิฯ เสฎฺฐิปุตฺโต ตํ ปุจฺฉิ – ‘‘ปฐมํ ตว สรีรโต ทุคฺคนฺโธ วายิ, อิทานิ ปน เต สรีรโต จนฺทนคนฺโธ, มุขโต อุปฺปลคนฺโธ วายติฯ กึ เอต’’นฺติ? สา อาทิโต ปฏฺฐาย อตฺตนา กตกมฺมํ อาโรเจสิฯ เสฎฺฐิปุตฺโต ‘‘นิยฺยานิกํ วต พุทฺธสาสน’’นฺติ ปสีทิตฺวา โยชนิกํ สุวณฺณเจติยํ กมฺพลกญฺจุเกน ปริกฺขิปิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ รถจกฺกปฺปมาเณหิ สุวณฺณปทุเมหิ อลงฺกริฯ เตสํ ทฺวาทสหตฺถา โอลมฺพกา โหนฺติฯ

โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา สเคค นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต พาราณสิโต โยชนมตฺต ฐาเน อญฺญตรสฺมึ อมจฺจกุเล นิพฺพตฺติ, เสฎฺฐิกญฺญาปิ เทวโลกโต จวิตฺวา ราชกุเล เชฎฺฐธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เตสุ วยปฺปเตฺตสุ กุมารสฺส วสนคาเม นกฺขตฺตํ สงฺฆุฎฺฐํฯ โส มาตรํ อาห – ‘‘สาฎกํ เม, อมฺม, เทหิ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามี’’ติ ฯ สา โธตวตฺถํ นีหริตฺวา อทาสิฯ ‘‘อมฺม, ถูลํ อิท’’นฺติ อาหฯ สา อญฺญํ นีหริตฺวา อทาสิ, ตมฺปิ ปฏิกฺขิปิฯ อถ นํ มาตา อาห – ‘‘ตาต, ยาทิเส เคเห มยํ ชาตา, นตฺถิ โน อิโต สุขุมตรสฺส ปฏิลาภาย ปุญฺญ’’นฺติฯ ‘‘เตน หิ ลภนฎฺฐานํ คจฺฉามิ อมฺมา’’ติฯ ‘‘ปุตฺต, อหํ อเชฺชว ตุยฺหํ พาราณสินคเร รชฺชปฎิลาภมฺปิ อิจฺฉามี’’ติฯ โส มาตรํ วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘คจฺฉามิ, อมฺมา’’ติฯ ‘‘คจฺฉ, ตาตา’’ติฯ เอวํ กิรสฺสา จิตฺตํ อโหสิ – ‘‘กหํ คมิสฺสติ? อิธ วา เอตฺถ วา เคเห นิสีทิสฺสตี’’ติฯ โส ปน ปุญฺญนิยาเมน นิกฺขมิตฺวา พาราณสึ คนฺตฺวา อุยฺยาเน มงฺคลสิลาปฏฺเฏ สสีสํ ปารุปิตฺวา นิปชฺชิฯ โส จ พาราณสิรโญฺญ กาลงฺกตสฺส สตฺตโม ทิวโส โหติฯ

อมจฺจา รโญฺญ สรีรกิจฺจํ กตฺวา ราชงฺคเณ นิสีทิตฺวา มนฺตยึสุ – ‘‘รโญฺญ เอกา ธีตาว อตฺถิ, ปุโตฺต นตฺถิ, อราชกํ รชฺชํ นสฺสติ, โก ราชา โหตี’’ติ? ‘‘ตฺวํ โหหิ, ตฺวํ โหหี’’ติ อาหํสุฯ ปุโรหิโต อาห – ‘‘พหุํ โอโลเกตุํ น วฎฺฎติ, ผุสฺสรถํ วิสฺสเชฺชมา’’ติฯ เต กุมุทวณฺณ จตฺตาโร สินฺธเว โยเชตฺวา ปญฺจวิธํ ราชกกุธภณฺฑํ เสตจฺฉตฺตญฺจ รถสฺมึเยว ฐเปตฺวา รถํ วิสฺสเชฺชตฺวา ปจฺฉโต ตูริยานิ ปคฺคณฺหาเปสุํฯ รโถ ปาจีนทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา อุยฺยานาภิมุโข อโหสิฯ ‘‘ปริจเยน อุยฺยานาภิมุโข คจฺฉติ, นิวเตฺตมา’’ติ เกจิ อาหํสุฯ ปุโรหิโต ‘‘มา นิวตฺตยิตฺถา’’ติ อาหฯ รโถ กุมารํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อาโรหนสโชฺช หุตฺวา อฎฺฐาสิ, ปุโรหิโต ปารุปนกณฺณํ อปเนตฺวา ปาทตลานิ โอโลเกโนฺต, ‘‘ติฎฺฐตุ อยํ ทีโป, ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ เอส รชฺชํ กาเรตุํ ยุโตฺต’’ติ วตฺวา ‘‘ปุนปิ ตูริยานิ ปคฺคณฺหถ, ปุนปิ ปคฺคณฺหถา’’ติ ติกฺขตฺตุํ ตูริยานิ ปคฺคณฺหาเปสิฯ

อถ กุมาโร มุขํ วิวริตฺวา โอโลเกตฺวา, ‘‘เกน กเมฺมน อาคตตฺถา’’ติ อาหฯ ‘‘เทว, ตุมฺหากํ รชฺชํ ปาปุณาตี’’ติฯ ‘‘ราชา กห’’นฺติ? ‘‘เทวตฺตํ คโต, สามี’’ติฯ ‘‘กติ ทิวสา อติกฺกนฺตา’’ติ? ‘‘อชฺช สตฺตโม ทิวโส’’ติฯ ‘‘ปุตฺโต วา ธีตา วา นตฺถี’’ติ? ‘‘ธีตา อตฺถิ เทว, ปุตฺโต นตฺถี’’ติฯ ‘‘กริสฺสามิ รชฺช’’นฺติฯ เต ตาวเทว อภิเสกมณฺฑปํ กาเรตฺวา ราชธีตรํ สพฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺกริตฺวา, อุยฺยานํ อาเนตฺวา กุมารสฺส อภิเสกํ อกํสุฯ อถสฺส กตาภิเสกสฺส สตสหสฺสคฺฆนกํ วตฺถํ อุปหรึสุฯ โส ‘‘กิมิทํ, ตาตา’’ติ อาหฯ ‘‘นิวาสนวตฺถํ เทวา’’ติฯ ‘‘นนุ, ตาตา, ถูล’’นฺติ? ‘‘มนุสฺสานํ ปริโภควตฺเถสุ อิโต สุขุมตรํ นตฺถิ, เทวา’’ติฯ ‘‘ตุมฺหากํ ราชา เอวรูปํ นิวาเสสี’’ติ? ‘‘อาม, เทวา’’ติฯ ‘‘น มเญฺญ ปุญฺญวา ตุมฺหากํ ราชา, สุวณฺณภิงฺคารํ อาหรถ, ลภิสฺสาม วตฺถ’’นฺติฯ สุวณฺณภิงฺคารํ อาหรึสุฯ โส อุฎฺฐาย หเตฺถ โธวิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา หเตฺถน อุทกํ อาทาย ปุรตฺถิมทิสายํ อพฺภุกฺกิริฯ ตาวเทว ฆนปถวึ ภินฺทิตฺวา อฎฺฐ กปฺปรุกฺขา อุฎฺฐหึสุฯ ปุน อุทกํ คเหตฺวา ทกฺขิณายํ ปจฺฉิมายํ อุตฺตรายนฺติ เอวํ จตูสุ ทิสาสุ อพฺภุกฺกิริฯ สพฺพทิสาสุ อฎฺฐฎฺฐกํ กตฺวา ทฺวตฺตึส กปฺปรุกฺขา อุฎฺฐหึสุฯ โส เอกํ ทิพฺพทุสฺสํ นิวาเสตฺวา เอกํ ปารุปิตฺวา ‘‘นนฺทรโญฺญ วิชิเต สุตฺตกนฺติกา อิตฺถิโย มา สุตฺตํ กนฺตึสูติ เอวํ เภรึ จราเปถา’’ติ วตฺวา ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา อลงฺกตปฎิยโตฺต หตฺถิกฺขนฺธวรคโต นครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทํ อารุยฺห มหาสมฺปตฺตึ อนุภวิฯ

เอวํ กาเล คจฺฉเนฺต เอกทิวสํ เทวี รโญฺญ มหาสมฺปตฺตึ ทิสฺวา, ‘‘อโห ตปสฺสี’’ติ การุญฺญาการํ ทเสฺสติฯ ‘‘กิมิทํ, เทวี’’ติ จ ปุฎฺฐา ‘‘อติมหตี เต, เทว, สมฺปตฺติฯ อตีเต พุทฺธานํ สทฺทหิตฺวา กลฺยาณํ อกตฺถ, อิทานิ อนาคตสฺส ปจฺจยํ กุสลํ น กโรถา’’ติ อาหฯ ‘‘กสฺส ทสฺสาม, สีลวโนฺต นตฺถี’’ติ? ‘‘อสุโญฺญ, เทว, ชมฺพุทีโป อรหเนฺตหิ, ตุเมฺห ทานเมว สเชฺชถ, อหํ อรหเนฺต ลจฺฉามี’’ติ อาหฯ ราชา ปุนทิวเส ปาจีนทฺวาเร ทานํ สชฺชาเปสิฯ เทวี ปาโตว อุโปสถงฺคานิ อธิฎฺฐาย อุปริปาสาเท ปุรตฺถาภิมุขา อุเรน นิปชฺชิตฺวา ‘‘สเจ เอติสฺสํ ทิสายํ อรหโนฺต อตฺถิ, เสฺวว อาคนฺตฺวา อมฺหากํ ภิกฺขํ คณฺหนฺตู’’ติ อาหฯ ตสฺสํ ทิสายํ อรหโนฺต นาเหสุํ, ตํ สกฺการํ กปณยาจกานํ อทํสุฯ ปุนทิวเส ทกฺขิณทฺวาเร ทานํ สเชฺชตฺวา ตเถว อกาสิ, ปุนทิวเส ปจฺฉิมทฺวาเรฯ อุตฺตรทฺวาเร สชฺชิตทิวเส ปน เทวิยา ตเถว นิมเนฺตนฺติยา หิมวเนฺต วสนฺตานํ ปทุมวติยา ปุตฺตานํ ปญฺจสตานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ เชฎฺฐโก มหาปทุมปเจฺจกพุโทฺธ ภาติเก อามเนฺตสิ, ‘‘มาริสา, นนฺทราชา, ตุเมฺห นิมเนฺตติ, อธิวาเสถ ตสฺสา’’ติฯ เต อธิวาเสตฺวา ปุนทิวเส อโนตตฺตทเห มุขํ โธวิตฺวา, อากาเสน อาคนฺตฺวา อุตฺตรทฺวาเร โอตรึสุฯ มนุสฺสา ทิสฺวา คนฺตฺวา ‘‘ปญฺจสตา, เทว, ปเจฺจกพุทฺธา อาคตา’’ติ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา สทฺธึ เทวิยา คนฺตฺวา, วนฺทิตฺวา, ปตฺตํ คเหตฺวา ปเจฺจกพุเทฺธ ปาสาทํ อาโรเปตฺวา, ตตฺร เนสํ ทานํ ทตฺวา, ภตฺตกิจฺจาวสาเน ราชา สงฺฆเตฺถรสฺส, เทวี, สงฺฆนวกสฺส ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา ‘‘อยฺยา ปจฺจเยหิ น กิลมิสฺสนฺติ, มยํ ปุเญฺญน น หายิสฺสามฯ อมฺหากํ ยาวชีวํ อิธ นิวาสาย ปฎิญฺญํ เทถา’’ติ ปฎิญฺญํ กาเรตฺวา อุยฺยาเน ปญฺจปณฺณสาลาสตานิ ปญฺจจงฺกมนสตานีติ สพฺพากาเรน นิวาสนฎฺฐานานิ สมฺปาเทตฺวา ตตฺถ วสาเปสุํฯ

เอวํ กาเล คจฺฉเนฺต รโญฺญ ปจฺจโนฺต กุปิโตฯ โส ‘‘อหํ ปจฺจนฺตํ วูปสเมตุํ คจฺฉามิ, ตฺวํ ปเจฺจกพุเทฺธสุ มา ปมชฺชี’’ติ เทวึ โอวทิตฺวา คโตฯ ตสฺมิํ อนาคเตเยว ปเจฺจกพุทฺธานํ อายุสงฺขารา ขีณาฯ มหาปทุมปเจฺจกพุโทฺธ ติยามรตฺตึ ฌานกีฬํ กีฬิตฺวา อรุณุคฺคมเน อาลมฺพนผลกํ อาลมฺพิตฺวา ฐิตโกว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ เอเตนุปาเยน เสสาปีติ สเพฺพว ปรินิพฺพุตาฯ ปุนทิวเส เทวี ปเจฺจกพุทฺธานํ นิสีทนฎฺฐานํ หริตูปลิตฺตํ กาเรตฺวา ปุปฺผานิ วิกิริตฺวา, ธูปํ ทตฺวา เตสํ อาคมนํ โอโลกยนฺตี นิสินฺนา อาคมนํ อปสฺสนฺตี ปุริสํ เปเสสิ – ‘‘คจฺฉ, ตาต, ชานาหิ, กึ อยฺยานํ กิญฺจิ อผาสุก’’นฺติ? โส คนฺตฺวา มหาปทุมสฺส ปณฺณสา

ลาย ทฺวารํ วิวริตฺวา ตตฺถ อปสฺสโนฺต จงฺกมนํ คนฺตฺวา อาลมฺพนผลกํ นิสฺสาย ฐิตํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘กาโล, ภเนฺต’’ติ อาหฯ ‘‘ปรินิพฺพุตสรีรํ กึ กเถสฺสติ? โส นิทฺทายติ มเญฺญ’’ติ คนฺตฺวา ปิฎฺฐิปาเท หเตฺถน ปรามสิตฺวา ปาทานํ สีตลตาย เจว ถทฺธตาย จ ปรินิพฺพุตภาวํ ญตฺวา, ทุติยสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ เอวํ ตติยสฺสาติ สเพฺพสํ ปรินิพฺพุตภาวํ ญตฺวา ราชกุลํ คโตฯ ‘‘กหํ, ตาต, ปเจฺจกพุทฺธา’’ติ ปุโฎฺฐ ‘‘ปรินิพฺพุตา, เทวี’’ติ อาหฯ เทวี กนฺทนฺตี โรทนฺตี นิกฺขมิตฺวา นาคเรหิ สทฺธึ ตตฺถ คนฺตฺวา สาธุกีฬิตํ กาเรตฺวา ปเจฺจกพุทฺธานํ สรีรกิจฺจํ กาเรตฺวา ธาตุโย คเหตฺวา เจติยํ ปติฎฺฐาเปสิฯ

ราชา ปจฺจนฺตํ วูปสเมตฺวา อาคโต ปจฺจุคฺคมนํ อาคตํ เทวึ ปุจฺฉิ – ‘‘กึ, ภเทฺท, ปเจฺจกพุเทฺธสุ นปฺปมชฺชิ, นิโรคา อยฺยา’’ติ? ‘‘ปรินิพฺพุตา เทวา’’ติฯ ราชา จิเนฺตติ ‘‘เอวรูปานมฺปิ ปณฺฑิตานํ มรณํ อุปฺปชฺชติ, อมฺหากํ กุโต โมโกฺข’’ติฯ โส นครํ อคนฺตฺวา, อุยฺยานเมว ปวิสิตฺวา เชฎฺฐปุตฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา, ตสฺส รชฺชํ นิยฺยาเตตฺวา, สยํ สมณปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ เทวีปิ ‘‘อิมสฺมึ ปพฺพชิเต อหํ กึ กริสฺสามี’’ติ ตเตฺถว อุยฺยาเน ปพฺพชิตฺวา เทฺวปิ ฌานํ ภาเวตฺวา ตโต จุตา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตึสุฯ

เตสุ ตเตฺถว วสเนฺตสุ อมฺหากํ สตฺถา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก อนุปุเพฺพน ราชคหํ ปาวิสิฯ สตฺถริ ตตฺถ ปฎิวสเนฺต อยํ ปิปฺปลิมาณโว มคธรเฎฺฐ มหาติตฺถพฺราหฺมณคาเม กปิลพฺราหฺมณสฺส อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺตฯ อยํ ภทฺทา กาปิลานี มทฺทรเฎฺฐ สาคลนคเร โกสิยโคตฺตพฺราหฺมณสฺส อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺตาฯ เตสํ อนุกฺกเมน วฑฺฒมานานํ ปิปฺปลิมาณวสฺส วีสติเม, ภทฺทาย โสฬสเม วเสฺส สมฺปเตฺต มาตาปิตโร ปุตฺตํ โอโลเกตฺวา ‘‘ตาต, ตฺวํ วยปฺปโตฺต, กุลวํโส นาม ปติฎฺฐเปตโพฺพ’’ติ อติวิย นิปฺปีฬยึสุฯ มาณโว อาห ‘‘มยฺหํ โสตปเถ เอวรูปํ กถํ มา กเถถฯ อหํ ยาว ตุเมฺห ธรถ, ตาว ปฎิชคฺคิสฺสามิ, ตุมฺหากํ อจฺจเยน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ เต กติปาหํ อติกฺกมิตฺวา ปุน กถยึสุฯ โสปิ ตเถว ปฎิกฺขิปิฯ ตโต ปฎฺฐาย นิรนฺตรํ กเถติเยวฯ

มาณโว ‘‘มม มาตรํ สญฺญาเปสฺสามี’’ติ รตฺตสุวณฺณสฺส นิกฺขสหสฺสํ ทตฺวา สพฺพกาเมหิ สนฺตเปฺปตฺวา สุวณฺณกาเรหิ เอกํ อิตฺถิรูปํ การาเปตฺวา ตสฺส มชฺชนฆฎฺฎนาทิกมฺมปริโยสาเน ตํ รตฺตวตฺถํ นิวาสาเปตฺวา วณฺณสมฺปเนฺนหิ ปุเปฺผหิ เจว นานาอลงฺกาเรหิ จ อลงฺการาเปตฺวา มาตรํ ปโกฺกสาเปตฺวา อาห ‘‘อมฺม, เอวรูปํ อารมฺมณํ ลภเนฺต เคเห วสิสฺสามิ อลภเนฺต น วสิสฺสามี’’ติฯ ปณฺฑิตา พฺราหฺมณี จิเนฺตสิ – ‘‘มยฺหํ ปุโตฺต ปุญฺญวา ทินฺนทาโน กตาภินีหาโร, ปุญฺญํ กโรเนฺต น เอกโกว อกาสิ, อทฺธา เอเตน สหกตปุญฺญา สุวณฺณรูปปฎิภาคาว ภวิสฺสตี’’ติ อเฎฺฐ พฺราหฺมเณ ปโกฺกสาเปตฺวา สพฺพกาเมหิ สนฺตเปฺปตฺวา สุวณฺณรูปกํ รถํ อาโรเปตฺวา ‘‘คจฺฉถ, ตาตา, ยตฺถ อมฺหากํ ชาติโคตฺตโภเคหิ สมาเน กุเล เอวรูปํ ทาริกํ ปสฺสถ, อิมเมว สุวณฺณรูปกํ ปณฺณาการํ กตฺวา เอถา’’ติ อุโยฺยเชสิฯ

เต ‘‘อมฺหากํ นาม เอตํ กมฺม’’นฺติ นิกฺขมิตฺวา ‘‘กตฺถ คมิสฺสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘มทฺทรฎฺฐํ นาม อิตฺถาคาโร, มทฺทรฎฺฐํ คมิสฺสามา’’ติ มทฺทรเฎฺฐ สาคลนครํ อคมํสุฯ ตตฺถ ตํ สุวณฺณรูปกํ นฺหานติเตฺถ ฐเปตฺวา เอกมเนฺต นิสีทึสุฯ อถ ภทฺทาย ธาตี ภทฺทํ นฺหาเปตฺวา, อลงฺกริตฺวา, สิริคเพฺภ นิสีทาเปตฺวา สยํ นฺหายิตุํ อุทกติตฺถํ คตา ตตฺถ ตํ สุวณฺณรูปกํ ทิสฺวา ‘‘กิสฺสายํ อวินีตา อิธาคนฺตฺวา ฐิตา’’ติ ปิฎฺฐิปเสฺส ปหริตฺวา ‘‘สุวณฺณรูปก’’นฺติ ญตฺวา ‘‘อยฺยธีตา เม’’ติ สญฺญํ อุปฺปาเทสึ, ‘‘อยํ ปน เม อยฺยธีตาย นิวาสนปฎิคฺคาหิกายาปิ อสทิสา’’ติ อาหฯ อถ นํ เต มนุสฺสา ปริวาเรตฺวา ‘‘เอวรูปา เต สามิธีตา’’ติ ปุจฺฉึสุฯ ‘‘กึ เอสา, อิมาย สุวณฺณปฎิ

มาย สตคุเณน สหสฺสคุเณน มยฺหํ อยฺยธีตา อภิรูปตรา, ทฺวาทสหเตฺถ คเพฺภ นิสินฺนาย ปทีปกิจฺจํ นตฺถิ, สรีโรภาเสเนว ตมํ วิธมตี''ติฯ ''เตน หิ อาคจฺฉา''ติ ตํ ขุชฺชํ คเหตฺวา สุวณฺณรูปกํ รเถ อาโรเปตฺวา โกสิยโคตฺตสฺส พฺราหฺมณสฺส ฆรทฺวาเร ฐตฺวา อาคมนํ นิเวทยึสุฯ

พฺราหฺมโณ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ''กุโต อาคตตฺถา''ติ ปุจฺฉิฯ ''มคธรเฏฺฐ มหาติตฺถคาเม กปิลพฺราหฺมณสฺส ฆรโต''ติฯ ''กึ การณา อาคตา''ติ? ''อิมินา นาม การเณนา''ติฯ ''กลฺยาณํ, ตาตา, สมชาติโคตฺตวิภโว อมฺหากํ พฺราหฺมโณ, ทสฺสามิ ทาริก''นฺติ ปณฺณาการํ คณฺหิฯ เต กปิลพฺราหฺมณสฺส สาสนํ ปหิณึสุ ''ลทฺธา ทาริกา , กตฺตพฺพํ กโรถา''ติฯ ตํ สาสนํ สุตฺวา ปิปฺปลิมาณวสฺส อาโรจยึสุ ''ลทฺธา กิร ทาริกา''ติฯ มาณโว ''อหํ 'น ลภิสฺสนฺตี'ติ จินฺเตสึ, อิเม 'ลทฺธา'ติ วทนฺติ, อนตฺถิโก หุตฺวา ปณฺณํ เปเสสฺสามี''ติ รโหคโต ปณฺณํ ลิขิ ''ภทฺทา, อตฺตโน ชาติโคตฺตโภคานุรูปํ ฆราวาสํ ลภตุ, อหํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสามิ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสารินี อโหสี''ติฯ ภทฺทาปิ ''อสุกสฺส กิร มํ ทาตุกาโม''ติ สุตฺวา ''ปณฺณํ เปเสสฺสามี''ติ รโหคตา ปณฺณํ ลิขิ ''อยฺยปุตฺโต อตฺตโน ชาติโคตฺตโภคานุรูปํ ฆราวาสํ ลภตุ, อหํ ปพฺพชิสฺสามิ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อโหสี''ติฯ เทฺวปิ ปณฺณานิ อนฺตรามเคฺค สมาคจฺฉึสุฯ ''อิทํ กสฺส ปณฺณ''นฺติ? ''ปิปฺปลิมาณเวน ภทฺทาย ปหิต''นฺติฯ ''อิทํ กสฺสา''ติ? ''ภทฺทาย ปิปฺปลิมาณวสฺส ปหิต''นฺติ จ วุเตฺต เต เทฺวปิ วาเจตฺวา ''ปสฺสถ ทารกานํ กมฺม''นฺติ ผาเลตฺวา อรเญฺญ ฉเฑฺฑตฺวา อญฺญํ ตํสมานํ ปณฺณํ ลิขิตฺวา อิโต เอโตฺต จ เปเสสุํฯ อิติ กุมารสฺส กุมาริกาย จ สทิสํ ปณฺณํ โลกสฺสาทรหิตเมวาติ อนิจฺฉมานานํเยว ทฺวินฺนํ สมาคโม อโหสิฯ

ตํ ทิวสํเยว ปิปฺปลิมาณโว เอกํ ปุปฺผทามํ คนฺถาเปสิ ภทฺทาปิฯ ตานิ สยนมเชฺฌ ฐเปสุํ ภุตฺตสายมาสา อุโภปิ ''สยนํ อารุหิสฺสามา''ติ มาณโว ทกฺขิณปเสฺสน สยนํ อารุหิฯ ภทฺทา วามปเสฺสน อภิรุหิตฺวา อาห – ''ยสฺส ปเสฺส ปุปฺผานิ มิลายนฺติ, ตสฺส ราคจิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ วิชานิสฺสาม, อิมํ ปุปฺผทามํ น อลฺลิยิตพฺพ''นฺติฯ เต ปน อญฺญมญฺญํ สรีรสมฺผสฺสภเยน ติยามรตฺตึ นิทฺทํ อโนกฺกมนฺตาว วีตินาเมนฺติ, ทิวา ปน หสิตมตฺตมฺปิ นาโหสิฯ เต โลกามิเสน อสํสฎฺฐา ยาว มาตาปิตโร ธรนฺติ, ตาว กุฏุมฺพํ อวิจาเรตฺวา เตสุ กาลงฺกเตสุ วิจารยึสุฯ มหตี มาณวสฺส สมฺปตฺติ – เอกทิวสํ สรีรํ อุพฺพเฎฺฏตฺวา ฉเฑฺฑตพฺพํ สุวณฺณจุณฺณํ เอว มคธนาฬิยา ทฺวาทสนาฬิมตฺตํ ลทฺธุํ วฏฺฏติฯ ยนฺตพทฺธานิ สฏฺฐิมหาตฬากานิ, กมฺมโนฺต ทฺวาทสโยชนิโก, อนุราธปุรปมาณา จุทฺทส คามา, จุทฺทส หตฺถานีกานิ, จุทฺทส อสฺสานีกานิ, จุทฺทส รถานีกานิฯ

โส เอกทิวสํ อลงฺกตอสฺสํ อารุยฺห มหาชนปริวุโต กมฺมนฺตํ คนฺตฺวา เขตฺตโกฏิยํ ฐิโต นงฺคเลหิ ภินฺนฏฺฐานโต กากาทโย สกุเณ คณฺฑุปฺปาทาทิปาณเก อุทฺธริตฺวา ขาทเนฺต ทิสฺวา, ''ตาตา, อิเม กึ ขาทนฺตี''ติ ปุจฺฉิฯ ''คณฺฑุปฺปาเท, อยฺยา''ติฯ ''เอเตหิ กตํ ปาปํ กสฺส โหตี''ติ? ''ตุมฺหากํ, อยฺยา''ติฯ โส จินฺเตสิ – ''สเจ เอเตหิ กตํ ปาปํ มยฺหํ โหติ, กึ เม กริสฺสติ สตฺตอสีติโกฏิธนํ, กึ ทฺวาทสโยชโน กมฺมโนฺต, กึ ยนฺตพทฺธานิ ตฬากานิ, กึ จุทฺทส คามา, สพฺพเมตํ ภทฺทาย กาปิลานิยา นิยฺยาเทตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิสฺสามี''ติฯ

ภทฺทาปิ กาปิลานี ตสฺมึ ขเณ อนฺตรวตฺถุมฺหิ ตโย ติลกุมฺเภ ปตฺถราเปตฺวา ธาตีหิ ปริวุตา นิสินฺนา กาเก ติลปาณเก ขาทมาเน ทิสฺวา, ''อมฺมา, กึ อิเม ขาทนฺตี''ติ ปุจฺฉิฯ ''ปาณเก อเยฺย''ติฯ ''อกุสลํ กสฺส โหตี''ติ? ''ตุมฺหากํ, อเยฺย''ติฯ สา จินฺเตสิ – ''มยฺหํ จตุหตฺถวตฺถํ นาฬิโกทนมตฺตญฺจ ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ยทิ ปเนตํ เอตฺตเกน ชเนน กตํ อกุสลํ มยฺหํ โหติ, ภวสหเสฺ

สนปิ วฏฺฏโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สกฺกาฯ อยฺยปุเตฺต อาคตมเตฺตเยว สพฺพํ ตสฺส นิยฺยาเตตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ

มาณโว อาคนฺตฺวา, นฺหตฺวา ปาสาทํ อารุยฺห มหารเห ปลฺลเงฺก นิสีทิฯ อถสฺส จกฺกวตฺติโน อนุจฺฉวิกํ โภชนํ สชฺชยึสุฯ เทฺวปิ ภุญฺชิตฺวา ปริชเน นิกฺขนฺเต รโหคตา ผาสุกฏฺฐาเน นิสีทึสุฯ ตโต มาณโว ภทฺทํ อาห – ‘‘ภเทฺท, อิมํ ฆรํ อาคจฺฉนฺตี ตฺวํ กิตฺตกํ ธนํ อาหรสี’’ติ? ‘‘ปญฺจปญฺญาส สกฏสหสฺสานิ, อยฺยา’’ติฯ ‘‘ตํ สพฺพํ, ยา จ อิมสฺมึ ฆเร สตฺตอสีติโกฏิโย ยนฺตพทฺธสฏฺฐิตฬากาทิเภทา จ สมฺปตฺติ อตฺถิ, ตํ สพฺพญฺจ ตุยฺหํเยว นิยฺยาเทมี’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห ปน กหํ คจฺฉถ, อยฺยา’’ติ? ‘‘อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ‘‘อยฺย, อหมฺปิ ตุมฺหากํเยว อาคมนํ โอโลกยมานา นิสินฺนาฯ อหมฺปิ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ เตสํ อาทิตฺตปณฺณกุฏิ วิย ตโย ภวา อุปฏฺฐหึสุฯ เต อนฺตราปณโต กสายรสปีตานิ วตฺถานิ มตฺติกาปเตฺต จ อาหราเปตฺวา อญฺญมญฺญํ เกเส โอโรเปตฺวา ‘‘เย โลเก อรหโนฺต, เต อุทฺทิสฺส อมฺหากํ ปพฺพชฺชา’’ติ ปพฺพชิตฺวา, ถวิกาสุ ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อํเส ลเคฺคตฺวา ปาสาทโต โอตรึสุฯ เคเห ทาเสสุ วา กมฺมกเรสุ วา น โกจิ สญฺชานิฯ

อถ เน พฺราหฺมณคามโต นิกฺขมฺม ทาสคามทฺวาเรน คจฺฉเนฺต อากปฺปกุตฺตวเสน ทาสคามวาสิโน สญฺชานึสุฯ เต โรทนฺตา ปาเทสุ นิปติตฺวา ‘‘กึ, อเมฺห, อนาเถ กโรถ อยฺยา’’ติ อาหํสุฯ ‘‘มยํ, ‘ภเณ, อาทิตฺตปณฺณสาลา วิย ตโย ภวา’ติ ปพฺพชิมฺหาฯ สเจ ตุเมฺหสุ เอเกกํ ภุชิสฺสํ กโรม, วสฺสสตมฺปิ นปฺปโหติฯ ตุเมฺหว ตุมฺหากํ สีสํ โธวิตฺวา ภุชิสฺสา หุตฺวา ชีวถา’’ติ วตฺวา เตสํ โรทนฺตานํเยว ปกฺกมึสุฯ

เถโร ปุรโต คจฺฉโนฺต นิวตฺติตฺวา โอโลเกโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ, ภทฺทา กาปิลานี, สกลชมฺพุทีปคฺฆนิกา อิตฺถี มยฺหํ ปจฺฉโต อาคจฺฉติ, ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยํ โกจิเทว เอวํ จิเนฺตยฺย ‘อิเม ปพฺพชิตาปิ วินา ภวิตุํ น สโกฺกนฺติ, อนนุจฺฉวิกํ กโรนฺตี’ติ, โกจิ ปาเปน มนํ ปทูเสตฺวา อปายปูรโก ภเวยฺย, อิมํ ปหาย มยฺหํ คนฺตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ โส ปุรโต คจฺฉโนฺต เทฺวธาปถํ ทิสฺวา ตสฺส มตฺถเก อฏฺฐาสิฯ ภทฺทาปิ อาคนฺตฺวา, วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ อถ นํ อาห – ‘‘ภเทฺท, ตาทิสึ อิตฺถึ มม ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตึ ทิสฺวา ‘อิเม ปพฺพชิตาปิ วินา ภวิตุํ น สโกฺกนฺตี’ติ จิเนฺตตฺวา อเมฺหสุ ปทุฏฺฐจิโตฺต มหาชโน อปายปูรโก ภเวยฺยฯ อิมสฺมึ เทฺวธาปเถ ตฺวํ เอกํ คณฺห, อหเมเกน คมิสฺสามี’’ติฯ ‘‘อาม, อยฺย, ปพฺพชิตานํ มาตุคาโม ปลิโพโธ, ‘ปพฺพชิตฺวาปิ วินา น ภวนฺตี’ติ อมฺหากํ โทสํ ทเสฺสสฺสนฺติ, ตุเมฺห เอกํ มคฺคํ คณฺหถ, วินา ภวิสฺสามา’’ติ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ ปคฺคยฺห ‘‘สตสหสฺสกปฺปปริมาเณ อทฺธาเน กโต มิตฺตสนฺถโว อชฺช ภิชฺชตี’’ติ วตฺวา ‘‘ตุเมฺห ทกฺขิณชาติกา นาม, ตุมฺหากํ ทกฺขิณมโคฺค วฏฺฏติ, มยํ มาตุคามา นาม วามชาติกา, อมฺหากํ วามมโคฺค วฏฺฏตี’’ติ วนฺทิตฺวา มคฺคํ ปฏิปนฺนาฯ เตสํ เทฺวธาภูตกาเล อยํ มหาปถวี ‘‘อหํ จกฺกวาฬสิเนรุปพฺพเต ธาเรตุํ สโกฺกนฺตีปิ ตุมฺหากํ คุเณ ธาเรตุํ น สโกฺกมี’’ติ วทนฺตี วิย วิรวมานา กมฺปิ, อากาเส อสนิสโทฺท วิย ปวตฺติ, จกฺกวาฬสิเนรุปพฺพโต อุนฺนทิฯ

สมฺมาสมฺพุโทฺธ เวฬุวนมหาวิหาเร คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺน ปถวีกมฺปนสทฺทํ สุตฺวา ‘‘กิสฺส นุ โข ปถวี กมฺปตี’’ติ อาวเชฺชโนฺต ‘‘ปิปฺปลิมาณโว จ ภทฺทา จ กาปิลานี มํ อุทฺทิสฺส อปฺปเมยฺยํ สมฺปตฺตึ ปหาย ปพฺพชิตาฯ เตสํ วิโยคฏฺฐาเน อุภินฺนํ คุณพเลน อยํ ปถวีกโมฺป ชาโตฯ มยาปิ เอเตสํ สงฺคหํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม สยเมว ปตฺตจีวรมาทาย อสีติมหาเถเรสุ

กญฺจิปิ อนามเนฺตฺวา ติคาวุตํ มคฺคํ ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ราชคหสฺส จ นาลนฺทาย จ อนฺตเร พหุปุตฺตกนิโคฺรธรุกฺขมูเล ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ นิสีทนฺโต ปน อญฺญตรปํสุกูลิโก วิย อนิสีทิตฺวา พุทฺธเวสํ คเหตฺวา อสีติหตฺถฆนพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชนฺโต นิสีทิฯ อิติ ตสฺมิํ ขเณ ปณฺณจฺฉตฺตสกฏจกฺกกูฏาคาราทิปฺปมาณา พุทฺธรสฺมิโย อิโต จิโต จ วิปฺผรนฺติโย วิธาวนฺติโย จนฺทสหสฺสสูริยสหสฺสอุคฺคมนกาโล วิย กุรุมานา ตํ วนนฺตํ เอโกภาสํ อกํสุฯ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณสิริยา สมุชฺชลตาราคเณน วิย คคนํ, สุปุปฺผิตกมลกุวลเยน วิย สลิลํ, วนนฺตํ วิโรจิตฺถฯ นิโคฺรธรุกฺขสฺส นาม ขนฺโธ เสโต โหติ, ปตฺตานิ นีลานิ, ปกฺกานิ รตฺตานิฯ ตสฺมิํ ปน ทิวเส สตสาโข นิโคฺรโธ สุวณฺณวโณฺณว อโหสิฯ

มหากสฺสปเตฺถโร ''อยํ อมฺหากํ สตฺถา ภวิสฺสติ, อิมํ อหํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิโต''ติ ทิฏฺฐฏฺฐานโต ปฏฺฐาย โอณโตณโตว คนฺตฺวา ตีสุ ฐาเนสุ วนฺทิตฺวา ''สตฺถา เม, ภเนฺต, ภควา, สาวโกหมสฺมิ, สตฺถา เม, ภเนฺต, ภควา สาวโกหมสฺมี''ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) อาหฯ อถ นํ ภควา อาห ''กสฺสป, สเจ ตฺวํ อิมํ นิปจฺจการํ มหาปถวิยา กเรยฺยาสิ, สาปิ ธาเรตุํ น สเกฺกุเณยฺยฯ ตถาคตสฺส เอวํ คุณมหนฺตตํ ชานตา ตยา กโต นิปจฺจกาโร มยฺหํ, โลมมฺปิ จาเลตุํ น สโกฺกติฯ นิสีท, กสฺสป, ทายชฺชํ เต ทสฺสามี''ติฯ อถสฺส ภควา ตีหิ โอวาเทหิ อุปสมฺปทมทาสิฯ ทตฺวา พหุปุตฺตกนิโคฺรธมูลโต นิกฺขมิตฺวา เถรํ ปจฺฉาสมณํ กตฺวา มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ สตฺถุ สรีรํ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณวิจิตฺตํ, มหากสฺสปสฺส สรีรํ สตฺตมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ, โส กญฺจนมหานาวาย ปจฺฉาพโทฺธ วิย สตฺถุ ปทานุปทิกํ อนุคจฺฉิฯ สตฺถา โถกํ มคฺคํ คนฺตฺวา มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสชฺชาการํ ทเสฺสสิฯ เถโร ''นิสีทิตุกาโม สตฺถา''ติ ญตฺวา อตฺตโน ปารุปิตปฏปิโลติกสงฺฆาฏิํ จตุคฺคุณํ กตฺวา ปญฺญเปสิฯ

สตฺถา ตตฺถ นิสีทิตฺวา หเตฺถน จีวรํ ปริมชฺชโนฺต ''มุทุกา โข ตฺยายํ, กสฺสป, ปฏปิโลติกสงฺฆาฏี''ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) อาหฯ เถโร ''สตฺถา มม สงฺฆาฏิยา มุทุภาวํ กเถติ, ปารุปิตุกาโม ภวิสฺสตี''ติ ญตฺวา ''ปารุปตุ, ภเนฺต, ภควา สงฺฆาฏิ''นฺติ อาหฯ ''ตฺวํ กิํ ปารุปิสฺสสิ, กสฺสปา''ติ? ''ตุมฺหากํ นิวาสนํ ลภโนฺต ปารุปิสฺสามิ, ภเนฺต''ติฯ ''กิํ ปน ตฺวํ, กสฺสป, อิมํ ปริโภคชิณฺณํ ปํสุกูลํ ธาเรตุํ สกฺขิสฺสสิ? มยา หิ อิมสฺส ปํสุกูลสฺส คหิตทิวเส อุทกปริยนฺตํ กตฺวา มหาปถวี กมฺปิ, อิมํ พุทฺธานํ ปริโภคชิณฺณจีวรํ นาม น สกฺกา ปริตฺตคุเณน ธาเรตุํ, ปฏิพเลเนวิทํ ปฏิปตฺติปูรณสมเตฺถน ชาติปํสุกูลิเกน ธาเรตุํ วฏฺฏตี''ติ วตฺวา เถเรน สทฺธิํ จีวรํ ปริวเตฺตสิฯ

เอวํ ปน จีวรปริวตฺตนํ กตฺวา เถรสฺส ปารุตจีวรํ ภควา ปารุปิ, สตฺถุ จีวรํ เถโรฯ ตสฺมิํ สมเย อเจตนาปิ อยํ มหาปถวี ''ทุกฺกรํ, ภเนฺต, อกตฺถ, อตฺตนา ปารุตจีวรํ สาวกสฺส ทินฺนปุพฺพํ นาม นตฺถิ, อหํ ตุมฺหากํ คุณํ ธาเรตุํ น สโกฺกมี''ติ วทนฺตี วิย อุทกปริยนฺตํ กตฺวา กมฺปิฯ เถโรปิ ''ลทฺธํ ทานิ มยา พุทฺธานํ ปริโภคจีวรํ, กิํ เม อิทานิ อุตฺตริ กตฺตพฺพํ อตฺถี''ติ อุนฺนติํ อกตฺวา พุทฺธานํ สนฺติเกเยว เตรส ธุตคุเณ สมาทาย สตฺตทิวสมตฺตํ ปุถุชฺชโน อโหสิ, อฏฺฐเม ทิวเส สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๓๙๘-๔๒๐) –

''ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ, ปูชํ กุพฺพนฺติ สตฺถุโนฯ

''อุทคฺคจิตฺตา ชนตา, อาโมทิตปโมทิตา;
เตสุ สํเวคชาเตสุ, ปีติ เส อุทปชฺชถฯ

‘‘ญาติมิเตฺต สมาเนตฺวา, อิทํ วจนมพฺรวิํ;
ปรินิพฺพุโต มหาวีโร, หนฺท ปูชํ กโรมเสฯ

‘‘สาธูติ เต ปฏิสฺสุตฺวา, ภิยฺโย หาสํ ชนิํสุ เม;
พุทฺธสฺมิํ โลกนาถมฺหิ, กาหาม ปุญฺญสญฺจยํฯ

‘‘อคฺฆิยํ สุกตํ กตฺวา, สตหตฺถสมุคฺคตํ;
ทิยฑฺฒหตฺถปตฺถฏํ, วิมานํ นภมุคฺคตํฯ

‘‘กตฺวาน หมฺมิยํ ตตฺถ, ตาลปนฺตีหิ จิตฺติตํ;
สกํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, เจติยํ ปูชยุตฺตมํฯ

‘‘อคฺคิกฺขนฺธว ชลิโต, กิํสุโก อิว ผุลฺลิโต;
อินฺทลฏฺฐีว อากาเส, โอภาเสติ จตุทฺทิสาฯ

‘‘ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, กตฺวาน กุสลํ พหุํ;
ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวาน, ติทสํ อุปปชฺชหํฯ

‘‘สหสฺสยุตฺตํ หยวาหิํ, ทิพฺพยานมธิฏฺฐิโต;
อุพฺพิทฺธํ ภวนํ มยฺหํ, สตฺตภูมํ สมุคฺคตํฯ

‘‘กูฏาคารสหสฺสานิ, สพฺพโสณฺณมยา อหุํ;
ชลนฺติ สกเตเชน, ทิสา สพฺพา ปภาสยํฯ

‘‘สนฺติ อเญฺญปิ นิยฺยูหา, โลหิตงฺคมยา ตทา;
เตปิ โชตนฺติ อาภาย, สมนฺตา จตุโร ทิสาฯ

‘‘ปุญฺญกมฺมาภินิพฺพตฺตา, กูฏาคารา สุนิมฺมิตา;
มณิมยาปิ โชตนฺติ, ทิสา ทส สมนฺตโตฯ

‘‘เตสํ อุชฺโชตมานานํ, โอภาโส วิปุโล อหุ;
สเพฺพ เทเว อภิโภมิ, ปุญฺญกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สฏฺฐิกปฺปสหสฺสมฺหิ, อุพฺพิโทฺธ นาม ขตฺติโย;
จาตุรนฺโต วิชิตาวี, ปถวิํ อาวสิํ อหํฯ

‘‘ตเถว ภทฺทเก กเปฺป, ติํสกฺขตฺตุํ อโหสหํ;
สกกมฺมาภิรโทฺธมฺหิ, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จตุทีปมฺหิ อิสฺสโร;
ตตฺถาปิ ภวนํ มยฺหํ, อินฺทลฏฺฐีว อุคฺคตํฯ

‘‘อายามโต จตุพฺพีสํ, วิตฺถาเรน จ ทฺวาทส;
รมฺมณํ นาม นครํ, ทฬฺหปาการโตรณํฯ

‘‘อายามโต ปญฺจสตํ, วิตฺถาเรน ตทฑฺฒกํ;
อากิณฺณํ ชนกาเยหิ, ติทสานํ ปุรํ วิยฯ

‘‘ยถา สูจิฆเร สูจี, ปกฺขิตฺตา ปณฺณวีสติ;
อญฺญมญฺญํ ปฆฏฺฏนฺติ, อากิณฺณํ โหติ ลงฺกตํฯ

‘‘เอวมฺปิ นครํ มยฺหํ, หตฺถิสฺสรถสํกุลํ;
มนุสฺเสหิ สทากิณฺณํ, รมฺมณํ นครุตฺตมํฯ

‘‘ตตฺถ ภุตฺวา ปิวิตฺวา จ, ปุน เทวตฺตนํ คโต;
ภเว ปจฺฉิมเก มยฺหํ, อโหสิ กุลสมฺปทาฯ

‘‘พฺรหฺมญฺญกุลสมฺภูโต, มหารตนสญฺจโย;
อสีติโกฏิโย หิตฺวา, หิรญฺญสฺสาปิ ปพฺพชึฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ นํ สตฺถา ‘‘กสฺสโป, ภิกฺขเว, จนฺทูปโม กุลานิ อุปสงฺกมติ อปกเสฺสว กายํ, อปกสฺส จิตฺตํ, นิจฺจนวโก กุเลสุ อปฺปคพฺโภ’’ติ เอวมาทินา (สํ. นิ. ๒.๑๔๖) ปสํสิตฺวา อปรภาเค อริยคณมชฺเฌ นิสิโนฺน ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธุตวาทานํ ยทิทํ มหากสฺสโป’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๑) ธุตงฺคธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ โส วิเวกาภิรติกิตฺตนมุเขน ภิกฺขูนํ โอวาทํ เทโนฺต อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปกาเสโนฺต –

๑๐๕๔. ‘‘น คเณน ปุรกฺขโต จเร, วิมโน โหติ สมาธิ ทุลฺลโภ;
นานาชนสงฺคโห ทุโข, อิติ ทิสฺวาน คณํ น โรจเยฯ

๑๐๕๕. ‘‘น กุลานิ อุปพฺพเช มุนิ, วิมโน โหติ สมาธิ ทุลฺลโภ;
โส อุสฺสุโกฺก รสานุคิโทฺธ, อตฺถํ ริญฺจติ โย สุขาวโหฯ

๑๐๕๖. ‘‘ปงฺโกติ หิ นํ อเวทยุํ, ยายํ วนฺทนปูชนา กุเลสุ;
สุขุมํ สลฺลํ ทุรุพฺพหํ, สกฺกาโร กาปุริเสน ทุชฺชโหฯ

๑๐๕๗. ‘‘เสนาสนมฺหา โอรุยฺห, นครํ ปิณฺฑาย ปาวิสึ;
ภุญฺชนฺตํ ปุริสํ กุฏฺฐิํ, สกฺกจฺจํ ตํ อุปฏฺฐหิํฯ

๑๐๕๘. ‘‘โส เม ปเกฺกน หเตฺถน, อาโลปํ อุปนามยิ;
อาโลปํ ปกฺขิปนฺตสฺส, องฺคุลิ เจตฺถ ฉิชฺชถฯ

๑๐๕๙. ‘‘กุฏฺฏมูลญฺจ นิสฺสาย, อาโลปํ ตํ อภุญฺชิสํ;
ภุญฺชมาเน วา ภุเตฺต วา, เชคุจฺฉํ เม น วิชฺชติฯ

๑๐๖๐. ‘‘อุตฺติฏฺฐปิโณฺฑ อาหาโร, ปูติมุตฺตญฺจ โอสธํ;
เสนาสนํ รุกฺขมูลํ, ปํสุกูลญฺจ จีวรํ;
ยเสฺสเต อภิสมฺภุตฺวา, ส เว จาตุทฺทิโส นโรฯ

๑๐๖๑. ‘‘ยตฺถ เอเก วิหญฺญนฺติ, อารุหนฺตา สิลุจฺจยํ;
ตตฺถ พุทฺธสฺส ทายาโท, สมฺปชาโน ปฏิสฺสโต;

อิทฺธิพเลนุปตฺถทฺโธ, กสฺสโป อภิรูหติฯ

๑๐๖๒. “ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต, เสลมารุยฺห กสฺสโป;
ฌายติ อนุปาทาโน, ปหีนภยเภรโวฯ

๑๐๖๓. “ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต, เสลมารุยฺห กสฺสโป;
ฌายติ อนุปาทาโน, ฑยฺหมาเนสุ นิพฺพุโตฯ

๑๐๖๔. “ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต, เสลมารุยฺห กสฺสโป;
ฌายติ อนุปาทาโน, กตกิจฺโจ อนาสโวฯ

๑๐๖๕. “กเรริมาลาวิตตา, ภูมิภาคา มโนรมา;
กุญฺชราภิรุทา รมฺมา, เต เสลา รมยนฺติ มํฯ

๑๐๖๖. “นีลพฺภวณฺณา รุจิรา, วาริสีตา สุจินฺธรา;
อินฺทโคปกสญฺฉนฺนา, เต เสลา รมยนฺติ มํฯ

๑๐๖๗. “นีลพฺภกูฏสทิสา, กูฏาคารวรูปมา;
วารณาภิรุทา รมฺมา, เต เสลา รมยนฺติ มํฯ

๑๐๖๘. “อภิวุฏฺฐา รมฺมตลา, นคา อิสิภิ เสวิตา;
อพฺภุนฺนทิตา สิขีหิ, เต เสลา รมยนฺติ มํฯ

๑๐๖๙. “อลํ ฌายิตุกามสฺส, ปหิตตฺตสฺส เม สโต;
อลํ เม อตฺถกามสฺส, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ

๑๐๗๐. “อลํ เม ผาสุกามสฺส, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
อลํ เม โยคกามสฺส, ปหิตตฺตสฺส ตาทิโนฯ

๑๐๗๑. “อุมาปุปฺเผน สมานา, คคนาวพฺภฉาทิตา;
นานาทิชคณากิณฺณา, เต เสลา รมยนฺติ มํฯ

๑๐๗๒. “อนากิณฺณา คหเฏฺฐหิ, มิคสงฺฆนิเสวิตา;
นานาทิชคณากิณฺณา, เต เสลา รมยนฺติ มํฯ

๑๐๗๓. “อจฺโฉทิกา ปุถุสิลา, โคนงฺคุลมิคายุตา;
อมฺพุเสวาลสญฺฉนฺนา, เต เสลา รมยนฺติ มํฯ

๑๐๗๔. “น ปญฺจงฺคิเกน ตูริเยน, รติ เม โหติ ตาทิสี;
ยถา เอกคฺคจิตฺตสฺส, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโตฯ

๑๐๗๕. “กมฺมํ พหุกํ น การเย, ปริวชฺชยฺย ชนํ น อุยฺยเม;
อุสฺสุกฺโก โส รสานุคิทฺโธ, อตฺถํ ริญฺจติ โย สุขาวโหฯ

๑๐๗๖. “กมฺมํ พหุกํ น การเย, ปริวชฺชยฺย อนตฺตเนยฺยเมตํ;
กิจฺฉติ กาโย กิลมติ, ทุกฺขิโต โส สมถํ น วินฺทติฯ

๑๐๗๗ “โอฏฺฐปฺปหตมตฺเตน, อตฺตานมฺปิ น ปสฺสติ;
ปตฺถทฺธคีโว จรติ, อหํ เสยฺโยติ มญฺญติฯ

๑๐๗๘ “อเสยฺโย เสยฺยสมานํ, พาโล มญฺญติ อตฺตานํ;
น ตํ วิญฺญู ปสํสนฺติ, ปตฺถทฺธมานสํ นรํฯ

๑๐๗๙ “โย จ เสยฺโยหมสฺมีติ, นาหํ เสยฺโยติ วา ปน;
หีโน ตํสทิโส วาติ, วิธาสุ น วิกมฺปติฯ

๑๐๘๐ “ปญฺญวนฺตํ ตถา ตาทึ, สีเลสุ สุสมาหิตํ;
เจโตสมถมนุยุตฺตํ, ตเญฺจ วิญฺญู ปสํสเรฯ

๑๐๘๑ “ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ, คารโว นูปลพฺภติ;
อารกา โหติ สทฺธมฺมา, นภโต ปุถวี ยถาฯ

๑๐๘๒ “เยสญฺจ หิริ โอตฺตปฺปํ, สทา สมฺมา อุปฏฺฐิตํ;
วิรูฬฺหพฺรหฺมจริยา เต, เตสํ ขีณา ปุนพฺภวาฯ

๑๐๘๓ “อุทฺธโต จปโล ภิกฺขุ, ปํสุกูเลน ปารุโต;
กปีว สีหจเมฺมน, น โส เตนุปโสภติฯ

๑๐๘๔ “อนุทฺธโต อจปโล, นิปโก สํวุตินฺทฺริโย;
โสภติ ปํสุกูเลน, สีโหว คิริคพฺภเรฯ

๑๐๘๕ “เอเต สมฺพหุลา เทวา, อิทฺธิมนฺโต ยสสฺสิโน;
ทสเทวสหสฺสานิ, สเพฺพ เต พฺรหฺมกายิกาฯ

๑๐๘๖ “ธมฺมเสนาปตึ วีรํ, มหาฌายึ สมาหิตํ;
สาริปุตฺตํ นมสฺสนฺตา, ติฏฺฐนฺติ ปญฺชลีกตาฯ

๑๐๘๗ “นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
ยสฺส เต นาภิชานาม, ยมฺปิ นิสฺสาย ฌายติฯ

๑๐๘๘ “อเจฺฉรํ วต พุทฺธานํ, คมฺภีโร โคจโร สโก;
เย มยํ นาภิชานาม, วาลเวธิสมาคตาฯ

๑๐๘๙ “ตํ ตถา เทวกาเยหิ, ปูชิตํ ปูชนารหํ;
สาริปุตฺตํ ตทา ทิสฺวา, กปฺปินสฺส สิตํ อหุฯ

๑๐๙๐ “ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหิ, ฐปยิตฺวา มหามุนึ;
ธุตคุเณ วิสิโฏฺฐหํ, สทิโส เม น วิชฺชติฯ

๑๐๙๑ “ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ;
โอหิโต ครุโก ภาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวฯ

๑๐๙๒ “น จีวเร น สยเน, โภชเน นุปลิมฺปติ;
โคตโม อนปฺปเมยฺโย, มูฬาลปุปฺผํ วิมลํว;

อมฺพุนา เนกฺขมฺมนิโนฺน, ติภวาภินิสฺสโฏฯ

๑๐๙๓. “สติปฏฺฐานคีโว โส, สทฺธาหโตฺถ มหามุนิ;
ปญฺญาสีโส มหาญาณี, สทา จรติ นิพฺพุโต”ติฯ –

อิมา คาถา อภาสิฯ ตตฺถ อาทิโต ติโสฺส คาถา คเณสุ กุเลสุ จ สํสเฏฺฐ ภิกฺขู ทิสฺวา เตสํ โอวาททานวเสน วุตฺตาฯ

ตตฺถ **น คเณน ปุรกฺขโต จเร**ติ ภิกฺขุคเณหิ ปุรกฺขโต ปริวาริโต หุตฺวา น จเรยฺย น วิหเรยฺยฯ กสฺมา? **วิมโน โหติ สมาธิ ทุลฺลโภ** คณํ ปริหรนฺตสฺส ทุกฺขุปฺปตฺติยา พฺยากุลมนตาย, อุเทฺทเสน โอวาเทน อนุสาสนิยา อนุคฺคหํ กโรโนฺต ยถานุสิฏฺฐํ อปฺปฏิปตฺติยา จ วิมโน วิการิภูตจิโตฺต โหติ, ตโต สํสเคฺคน เอกคฺคตํ อลภนฺตสฺส สมาธิ ทุลฺลโภ โหติฯ ตถารูปสฺส หิ อุปจารสมาธิมตฺตมฺปิ น อิชฺฌติ, ปเคว อิตโรฯ **นานาชนสงฺคโห**ติ นานชฺฌาสยสฺส นานารุจิกสฺส ชนสฺส เปยฺยขชฺชาทินา สงฺคโหฯ **ทุโข**ติ กิโจฺฉ กสิโรฯ **อิติ ทิสฺวานา**ติ เอวํ คณสงฺคเห พหุวิธํ อาทีนวํ ทิสฺวา ญาณจกฺขุนา โอโลเกตฺวาฯ **คณํ** คณวาสํ **น โรจเย** น โรเจยฺย น อิเจฺฉยฺยฯ

น กุลานิ อุปพฺพเช มุนีติ อิมสฺมิํ สาสเน ปพฺพชิโต ขตฺติยาทิกุลูปโก หุตฺวา น อุปคเจฺฉยฺยฯ กิํการณา? **วิมโน โหติ สมาธิ ทุลฺลโภฯ โส อุสฺสุโกฺก** กุลูปสงฺกมเน อุสฺสุกฺกํ อาปโนฺน กุเลสุ ลทฺธเพฺพสุ มธุราทิรเสสุ **อนุคิโทฺธ** เคธํ อาปโนฺน ตตฺถ อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนาว โยคํ อาปชฺชโนฺตฯ **อตฺถํ ริญฺจติ โย สุขาวโห**ติ โย อตฺตโน มคฺคผลนิพฺพานสุขาวโห ตํ สีลวิสุทฺธิอาทิสงฺขาตํ อตฺถํ ริญฺจติ ชหติ, นานุยุญฺชตีติ อโตฺถฯ

ตติยคาถา เหฏฺฐา วุตฺตา เอวฯ

เสนาสนมฺหา โอรุยฺหาติอาทิกา จตโสฺส คาถา ปจฺจเยสุ อตฺตโน สโนฺตสทสฺสนมุเขน “ภิกฺขุนา นาม เอวํ ปฏิปชฺชิตพฺพ”นฺติ ภิกฺขูนํ โอวาททานวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **เสนาสนมฺหา โอรุยฺหา**ติ ปพฺพตเสนาสนตฺตา วุตฺตํฯ **สกฺกจฺจํ ตํ อุปฏฺฐหิ**นฺติ ตํ กุฏฺฐิปุริสํ อุฬารสมฺปตฺติํ ปาเปตุกามตาย ภิกฺขาย อตฺถิโก หุตฺวา ปณีตภิกฺขทายกํ กุลํ มหิจฺฉปุคฺคโล วิย อาทเรน อุปคนฺตฺวา อฏฺฐาสิํฯ

ปเกฺกนาติ อฏฺฐิคตกุฏฺฐโรคตาย อุปเกฺกน กุถิเตนฯ **องฺคุลิ เจตฺถ ฉิชฺชถา**ติ เอตฺถ ปเตฺต ตสฺส องฺคุลิ ฉิชฺชิตฺวา อาหาเรน สทฺธิํ ปตตีติ อโตฺถฯ

กุฏฺฏมูลํ นิสฺสายาติ ตสฺส ปุริสสฺส ปสาทชนนตฺถํ ตาทิเส ฆรภิตฺติสมีเป นิสีทิตฺวา อาโลปํ ตํ **อภุญฺชิสํ** ปริภุญฺชิํฯ อยํ ปน เถรสฺส ปฏิปตฺติ สิกฺขาปเท อปญฺญเตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกฺกูเล อิว อปฺปฏิกฺกูลสญฺญิตาย อริยิทฺธิยา อุกฺกํสคตตฺตา เถรสฺส ตํ อโชฺฌหรนฺตสฺส ชิคุจฺฉา น อุปฺปชฺชิ, ปุถุชฺชนสฺส ปน ตาทิสํ ภุญฺชนฺตสฺส อนฺตานิ นิกฺขเมยฺยุํฯ เตนาห “**ภุญฺชมาเน วา ภุเตฺต วา, เชคุจฺฉํ เม น วิชฺชตี**”ติฯ

อุตฺติฏฺฐปิโณฺฑติ อุตฺติฏฺฐิตฺวา ปเรสํ ฆรทฺวาเร ฐตฺวา คเหตพฺพปิโณฺฑ, ชงฺฆพลํ นิสฺสาย อนุฆรํ คนฺตฺวา ลทฺธพฺพมิสฺสกภิกฺขาติ อโตฺถฯ **ปูติมุตฺต**นฺติ โคมุตฺตปริภาวิตหรีฏกาทิจฯ **ยเสฺสเต อภิสมฺภุตฺวา**ติ, โย ภิกฺขุ เอเต อุตฺติฏฺฐปิณฺฑาทโย จตฺตาโร ปจฺจเย อนฺติมเนฺ

ตน อภิรมิตฺวา ปริภุญฺชติฯ **ส เว จาตุทฺทิโส นโร**ติ โส ปุคฺคโล เอกํเสน จาตุทฺทิโส ปุรตฺถิมาทิจตุทิสาโยโคฺย, กตฺถจิ อปฺปฏิโฆ ยาย กายจิ ทิสาย วิหริตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ

อถ เถโร อตฺตโน มหลฺลกกาเล มนุเสฺสหิ ‘‘กถํ, ภเนฺต, ตุเมฺห เอวรูปาย ชราย วตฺตมานาย ทิเน ทิเน ปพฺพตํ อภิรุหถา’’ติ วุเตฺต **‘‘ยตฺถ เอเก’’**ติอาทิกา จตโสฺส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **ยตฺถา**ติ ยสฺมิํ ปจฺฉิมวเยฯ **เอเก**ติ เอกเจฺจฯ **วิหญฺญนฺตี**ติ สรีรกิลมเถน จิเตฺตน วิฆาตํ อาปชฺชนฺติฯ **สิลุจฺจย**นฺติ ปพฺพตํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ชราชิณฺณกาเลปิฯ **สมฺปชาโน ปฏิสฺสโต**ติ อิมินา จิตฺตเขทาภาวํ ทเสฺสติ, **อิทฺธิพเลนุปตฺถโทฺธ**ติ อิมินา สรีรเขทาภาวํฯ

ภยเหตูนํ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา **ปหีนภยเภรโว**ฯ

ฑยฺหมาเนสูติ ราคคฺคิอาทีหิ เอกาทสหิ อคฺคีหิ สเตฺตสุ ฑยฺหมาเนสุฯ สํกิเลสปริฬาหาภาเวน **นิพฺพุโต** สีติภูโตฯ

ปุน มนุเสฺสหิ ‘‘กิํ, ภเนฺต, ชิณฺณกาเลปิ อรญฺญปพฺพเตเยว วิหรถ, นนุ อิเม เวฬุวนาทโย วิหารา มโนรมา’’ติ วุเตฺต อรญฺญปพฺพตา เอว มยฺหํ มโนรมาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กเรริมาลาวิตตา’’**ติอาทิกา ทฺวาทส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **กเรริมาลาวิตตา**ติ วรุณรุกฺขปนฺตีหิ สมาคตาฯ ‘‘กาลวณฺณปุเปฺผหิ โอตฺถฏา’’ติปิ วทนฺติฯ **กุญฺชราภิรุทา**ติ ปฏิโฆสาทิคุณีภูเตหิ หตฺถีนํ โคจเรสีนํ คชฺชิเตหิ อภิตฺถนิตาฯ

อภิวุฏฺฐาติ มหาเมเฆน อภิปฺปวุฏฺฐาฯ **รมฺมตลา**ติ เตเนว รโชชลฺลปเณฺณยฺยาทีนํ อปคเมน รมณียตลาฯ **นคา**ติ เทสนฺตรํ อคมนโต ‘‘นคา’’ติ เสลมยตาย ‘‘เสลา’’ติ จ ลทฺธนามา ปพฺพตาฯ **อพฺภุนฺนทิตา สิขีหี**ติ มธุรสฺสเรน อุนฺนทิตาฯ

อลนฺติ ยุตฺตํ สมตฺถํ วาฯ **ฌายิตุกามสฺส อตฺถกามสฺสา**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน โยเชตพฺพํฯ **ภิกฺขุโน**ติ ภินฺนกิเลสภิกฺขุโน, เมติ สมฺพโนฺธฯ

อุมาปุเปฺผน สมานาติ เมจกนิภตาย อุมากุสุมสทิสาฯ **คคนาวพฺภ ฉาทิตา**ติ ตโต เอว สรทสฺส คคนอพฺภา วิย กาฬเมฆสญฺฉาทิตา, นีลวณฺณาติ อโตฺถฯ

อนากิณฺณาติ อสํกิณฺณา อสมฺพาธาฯ **ปญฺจงฺคิเกนา**ติ อาตตาทีหิ ปญฺจหิ อเงฺคหิ ยุเตฺตน ตูริเยน ปริวาริยมานสฺส ตาทิสีปิ น โหติ, ยถา ยาทิสี เอกคฺคจิตฺตสฺส สมาหิตจิตฺตสฺส สมฺมเทว รูปารูปธมฺมํ อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนฺตสฺส รติ โหติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔)

กมฺมํ พหุกนฺติอาทินา เทฺว คาถา กมฺมารามานํ ปจฺจยคิทฺธานํ ภิกฺขูนํ โอวาททานวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **กมฺมํ พหุกํ น การเย**ติ กมฺมาราโม หุตฺวา พหุํ นาม กมฺมํ น การเย น อธิฏฺฐเห, ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณํ ปน สตฺถารา อนุญฺญาตเมวฯ **ปริวเชฺชยฺย ชน**นฺติ อกลฺยาณมิตฺตภูตํ ชนํ วเชฺชยฺยฯ **น อุยฺยเม**ติ ปจฺจยุปฺปาทนคณพนฺธาทิวเสน วายามํ น กเรยฺยฯ

อนตฺตเนยฺยเมตนฺติ เอตํ นวกมฺมาธิฏฺฐานาทิกํ อตฺตโน อตฺถาวหํ น โหตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘กิจฺฉติ กาโย กิลมตี’’**ติฯ นวกมฺมาทิปสุตสฺส หิ ตหํ ตหํ วิจรโต กายสุขา

ทิอลาเภน กิจฺฉปฺปโตฺต โหติ **กิลมติ** เขทํ อาปชฺชติ, เตน จ กายกิลมเถน **ทุกฺขิโต**ฯ วตฺถุวิสทอตฺตเนยฺยกิริยาทีนํ อภาเวน **โส** ปุคฺคโล **สมถํ น วินฺทติ** จิตฺตสมาธานํ น ลภตีติฯ

โอภฏฺฐปฺปหตมเตฺตนาติอาทินา เทฺว คาถา สุตปรมสฺส ปณฺฑิตมานิโน ครหวเสน, ตโต ปรา เทฺว ปณฺฑิตสฺส ปสํสาวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **โอภฏฺฐปฺปหตมเตฺตนา**ติ สชฺฌายสีเสน โอภฏฺฐปริวตฺตนมเตฺตน, พุทฺธวจนํ สชฺฌายกรณมเตฺตนาติ อโตฺถฯ **อตฺตานมฺปิ น ปสฺสตี**ติ อนตฺถญฺญุตาย อตฺตโน ปจฺจกฺขภูตมฺปิ อตฺถํ น ชานาติ, ยาถาวโต อตฺตโน ปมาณํ น ปริจฺฉินฺทตีติ อโตฺถฯ **ปตฺถทฺธคีโว จรตี**ติ ''อหํ พหุสฺสุโต, สติมา, ปญฺญวา, น มยา สทิโส อโญฺญ อตฺถี''ติ มานตฺถโทฺธ หุตฺวา ครุฏฺฐานิยานมฺปิ อปจิติํ อทเสฺสโนฺต อโยสลากํ คิลิตฺวา ฐิโต วิย ถทฺธคีโว จรติฯ **อหํ เสโยฺยติ มญฺญตี**ติ อหเมว เสโยฺย อุตฺตโมติ มญฺญติฯ

อเสโยฺย เสยฺยสมานํ, พาโล มญฺญติ อตฺตานนฺติ อยํ อเสโยฺย หีโน สมาโน อเญฺญน เสเยฺยน อุตฺตเมน สมานํ สทิสํ กตฺวา อตฺตานํ พาโล มนฺทพุทฺธิ พาลภาเวเนว มญฺญตีติฯ **น ตํ วิญฺญู ปสํสนฺตี**ติ ตํ ตาทิสํ พาลํ ปคฺคหิตจิตฺตตาย ปตฺถทฺธมานสํ ถมฺภิตตฺตํ นรํ วิญฺญู ปณฺฑิตา น ปสํสนฺติ, อญฺญทตฺถุ ครหนฺติเยวฯ

เสโยฺยหมสฺมีติ โย ปน ปณฺฑิโต ปุคฺคโล ''เสโยฺยหมสฺมี''ติ วา หีนสทิสมานวเสน ''นาหํ เสโยฺย''ติ วา กญฺจิปิ มานํ อชเปฺปโนฺต **วิธาสุ** นวสุ มานโกฏฺฐาเสสุ กสฺสจิปิ วเสน น วิกมฺปติฯ

ปญฺญวนฺตนฺติ อคฺคผลปญฺญาวเสน ปญฺญวนฺตํ อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวปฺปตฺติยา **ตาทิํ,** อเสกฺขผลสีเลสุ สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิตตฺตา **สีเลสุ สุสมาหิตํ,** อรหตฺตผลสมาปตฺติสมาปชฺชเนน **เจโตสมถมนุยุตฺต**นฺติ ตาทิสํ สพฺพโส ปหีนมานํ ขีณาสวํ **วิญฺญู** พุทฺธาทโย ปณฺฑิตา **ปสํสเร** วเณฺณนฺติ โถเมนฺตีติ อโตฺถฯ

ปุน อญฺญตรํ ทุพฺพจํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา โทวจสฺสตาย อาทีนวํ, โสวจสฺสตาย อานิสํสญฺจ ปกาเสโนฺต **''ยสฺส สพฺรหฺมจารีสู''**ติอาทิกา เทฺว คาถา อภาสิฯ ตา วุตฺตตฺถา เอวฯ

ปุน อุทฺธตํ อุนฺนฬํ เอกํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา อุทฺธตาทิภาเว โทสํ, อนุทฺธตาทิภาเว จ คุณํ วิภาเวโนฺต **''อุทฺธโต จปโล ภิกฺขู''**ติอาทิกา เทฺว คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **กปีว สีหจเมฺมนา**ติ สีหจเมฺมน ปารุโต มกฺกโฏ วิยฯ **โส** อุทฺธตาทิโทสสํยุโตฺต ภิกฺขุ เตน ปํสุกูเลน อริยทฺธเชน **น อุปโสภติ** อริยคุณานํ อภาวโตฯ

โย ปน อุปโสภติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''อนุทฺธโต''**ติอาทิ วุตฺตํ;

เอเต สมฺพหุลาติอาทิกา ปญฺจ คาถา อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ นมสฺสเนฺต พฺรหฺมกายิเก เทเว ทิสฺวา อายสฺมโต กปฺปินสฺส สิตปาตุกมฺมนิมิตฺตํ วุตฺตาฯ ตตฺถ **เอเต**ติ เตสํ ปจฺจกฺขตาย วุตฺตํ ฯ **สมฺพหุลา**ติ พหุภาวโต, ตํ ปน พหุภาวํ **''ทสเทวสหสฺสานี''**ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อาหฯ **เทวา**ติ อุปปตฺติเทวาฯ ตํ เตสํ เทวภาวํ อเญฺญหิ วิเสเสตฺวา ทเสฺสโนฺต **''สเพฺพ เต พฺรหฺมกายิกา''**ติ อาหฯ ยสฺมา เต อตฺตโน อุปปตฺติทฺธิยา มหติยา เทวิทฺธิยา สมนฺนาคตา ปริวารสมฺปนฺนา จ, ตสฺมา อาห **''อิทฺธิมโนฺต ยสสฺสิโน''**ติฯ

''โก นุ เสนาปติ โภโต''ติ ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนวเสน ''มยา ปวตฺติตํ ธมฺมจกฺกํ อนุตฺตรํ สาริปุโตฺต อนุวเตฺตตี''ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๙) วทเนฺตน ภควตา อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ธมฺม

เสนาปติภาโว อนุญฺญาโตติ อาห – “**ธมฺมเสนาปตึ วีรํ มหาฌายึ สมาหิตํ สาริปุตฺต**”นฺติฯ ตตฺถ **วีร**นฺติ กิเลสมาราทีนํ นิมฺมถเนน วีริยวนฺตํ มหาวิกฺกนฺตํฯ **มหาฌายิ**นฺติ ทิพฺพวิหาราทีนํ อุกฺกํสคมเนน มหนฺตํ ฌายึฯ ตโต เอว สพฺพโส วิเกฺขปวิทฺธํสนวเสน **สมาหิตํฯ นมสฺสนฺตา**ติ สิรสิ อญฺชลึ ปคฺคยฺห นมสฺสมานา ติฏฺฐนฺติฯ

ยมฺปิ นิสฺสายาติ ยํ นุ โข อารมฺมณํ นิสฺสาย อารพฺภ ฌายตีติ นาภิชานามาติ ปุถุชฺชนภาเวน พฺรหฺมาโน เอวํ อาหํสุฯ

อเจฺฉรํ วตาติ อจฺฉริยํ วตฯ **พุทฺธาน**นฺติ จตุสจฺจพุทฺธานํฯ **คมฺภีโร โคจโร สโก**ติ ปรมคมฺภีโร อติทุทฺทโส ทุรนุโพโธ ปุถุชฺชเนหิ อสาธารโณ อวิสโยฯ อิทานิ ตสฺส คมฺภีรภาเว การณํ ทเสฺสตุํ “**เย มย**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วาลเวธิสมาคตา**ติ เย มยํ วาลเวธิธนุคฺคหสทิสา อติสุขุมมฺปิ วิสยํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถา อาคตา อุปปริกฺขนฺตา นาภิชานาม, คมฺภีโร วต พุทฺธานํ วิสโยติ อโตฺถฯ **ตํ ตถา เทวกาเยหี**ติ ตํ ตถารูปํ สาริปุตฺตํ สเทวกสฺส โลกสฺส ปูชนารหํ เตหิ พฺรหฺมกายิเกหิ ตทา ตถา ปูชิตํ ทิสฺวา อายสฺมโต มหากปฺปินสฺส สิตํ อโหสิฯ อิเมสํ โลกสมฺมตานํ พฺรหฺมูนมฺปิ อวิสโย, ยตฺถ สาวกานํ วิสโยติฯ

ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหีติ คาถา เถเรน อตฺตานํ อารพฺภ สีหนาทํ นทเนฺตน ภาสิตาฯ ตตฺถ **พุทฺธเขตฺตมฺหี**ติ อาณาเขตฺตํ สนฺธาย วทติฯ **ฐปยิตฺวา มหามุนิ**นฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ฐเปตฺวา ฯ พุทฺธา หิ ภควโนฺต ธุตคุเณหิปิ สพฺพสเตฺตหิ ปรมุกฺกํสคตา เอว, เกวลํ ปน มหากรุณาสโญฺจทิตมานสา สตฺตานํ ตาทิสํ มหนฺตํ อุปการํ โอโลเกตฺวา คามนฺตเสนาสนวาสาทึ อนุวตฺตนฺตีติ ตํ ตํ ธุตธมฺมวิโรธึ โหติฯ **ธุตคุเณ**ติ กิเลสานํ ธุเตน คุเณน อารญฺญกาทิภาเวน อเปกฺขิตคุเณฯ กรณเตฺถ วา เอตํ ภุมฺมวจนํฯ สทิโส เม น วิชฺชติ, กุโต ปน อุตฺตรีติ อธิปฺปาโยฯ ตถา เหส เถโร ตตฺถ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิโตฯ

น จีวเรติ คาถาย ‘‘ฐปยิตฺวา มหามุนิ’’นฺติ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติ, จีวราทีสุ ตณฺหาย อนุปเลโป ธุตงฺคผลํฯ ตตฺถ น จีวเร สมฺปเตฺต ตณฺหาเลเปนาติ โยชนาฯ **สยเน**ติ เสนาสเนฯ **โคตโม**ติ ภควนฺตํ โคเตฺตน กิเตฺตติฯ **อนปฺปเมโยฺย**ติ ปมาณกรกิเลสาภาวโต อปริมาณคุณตาย จ อนปฺปเมโยฺยฯ **มุฬาลปุปฺผํ วิมลํว อมฺพุนา**ติ ยถา นิมฺมลํ วิรชํ นฬินํ อุทเกน น ลิมฺปติ, เอวํ โคตโม ภควา ตณฺหาเลปาทินา น ลิมฺปตีติ อโตฺถฯ **เนกฺขมฺมนิโนฺน** อภินิกฺขมฺมนิโนฺน ตโต เอว **ติภวาภินิสฺสโฏ** ภวตฺตยโต วินิสฺสโฏ วิสํยุโตฺตฯ

เยสํ สติปฏฺฐานคีวาทีนํ ภาวนาปาริปูริยา ยตฺถ กตฺถจิ อนุปลิโตฺต เนกฺขมฺมนิโนฺนว อโหสิ, เต องฺคภูเต ทเสฺสโนฺต “**สติปฏฺฐานคีโว**”ติ โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ คุณราสิโต อุตฺตมงฺคภูตาย ปญฺญาย อธิฏฺฐานภาวโต สติปฏฺฐานํ คีวา เอตสฺสาติ สติปฏฺฐานคีโว, อนวชฺชธมฺมานํ อาทาเน สทฺธา หโตฺถ เอตสฺสาติ **สทฺธาหโตฺถ**ฯ คุณสรีรสฺส อุตฺตมงฺคภาวโต ปญฺญา สีสํ เอตสฺสาติ **ปญฺญาสีโส**ฯ มหาสมุทาคมนตาย มหาวิสยตาย มหานุภาวตาย มหาพลตาย จ มหนฺตํ สพฺพญฺญุตสงฺขาตํ ญาณํ เอตสฺส อตฺถีติ **มหาญาณีฯ สทา** สพฺพกาลํ **นิพฺพุโต** สีติภูโต จรติฯ ‘‘สุสมาหิโต…เป…. นาโค’’ติ (อ. นิ. ๖.๔๓) สุตฺตปทเญฺจตฺถ นิทเสฺสตพฺพํฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

มหากสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตฺตาลีสนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๙. ปญฺญาสนิปาโต

๑. ตาลปุฏเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺญาสนิปาเต **กทา นุ**หนฺติอาทิกา อายสฺมโต ตาลปุฏเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห อญฺญตรสฺมิํ นฏกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต กุลานุรูเปสุ นจฺจฏฺฐาเนสุ นิปฺผตฺติํ คนฺตฺวา สกลชมฺพุทีเป ปากโฏ นฏคามณิ อโหสิฯ โส ปญฺจสตมาตุคามปริวาโร มหตา นฏวิภเวน คามนิคมราชธานีสุ สมชฺชํ ทเสฺสตฺวา, มหนฺตํ ปูชาสกฺการํ ลภิตฺวา, วิจรโนฺต ราชคหํ อาคนฺตฺวา, นครวาสีนํ สมชฺชํ ทเสฺสตฺวา, ลทฺธสมฺมานสกฺกาโร ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา, วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''สุตเมตํ, ภเนฺต, ปุพฺพกานํ อาจริยปาจริยานํ นฏานํ ภาสมานานํ 'โย โส นโฏ รงฺคมเชฺฌ สมชฺชมเชฺฌ สจฺจาลิเกน ชนํ หาเสติ รเมติ, โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา ปหาสานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชตี'ติ, อิธ ภควา กิมาหา''ติฯ อถ นํ ภควา ติกฺขตฺตุํ ปฏิกฺขิปิ ''มา มํ เอตํ ปุจฺฉี''ติฯ จตุตฺถวารํ ปุโฏฺฐ อาห – ''คามณิ, อิเม สตฺตา ปกติยาปิ ราคพนฺธนพทฺธา โทสพนฺธนพทฺธา โมหพนฺธนพทฺธา เตสํ ภิโยฺยปิ รชนีเย โทสนีเย โมหนีเย ธเมฺม อุปสํหรโนฺต ปมาเทตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา นิรเย อุปปชฺชติฯ สเจ ปนสฺส เอวํทิฏฺฐิ โหติ 'โย โส นโฏ รงฺคมเชฺฌ สมชฺชมเชฺฌ สจฺจาลิเกน ชนํ หาเสติ รเมติ, โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา ปหาสานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชตี'''ติ สาสฺส โหติ มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิสฺส จ ทฺวินฺนํ คตีนํ อญฺญตรา คติ อิจฺฉิตพฺพา, นิรยสฺส วา ติรจฺฉานโยนิยา วาติฯ ตํ สุตฺวา ตาลปุโฏ คามณิ ปโรทิฯ นนุ คามณิ ปเคว มยา ปฏิกฺขิโตฺต ''มา มํ เอตํ ปุจฺฉี''ติ (สํ. นิ. ๔.๓๕๔)? ''นาหํ, ภเนฺต, เอตํ โรทามิ, ยํ มํ ภควา นฏานํ อภิสมฺปรายํ เอวมาหา''ติฯ อปิ จาหํ, ภเนฺต, ปุพฺพเกหิ อาจริยปาจริเยหิ นเฏหิ วญฺจิโต ''นโฏ มหาชนสฺส นฏสมชฺชํ ทเสฺสตฺวา สุคติํ อุปปชฺชตี''ติฯ โส สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโนฺน วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต น จิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิ, อธิคตารหโตฺต ปน อรหตฺตปฺปตฺติโต ปุเพฺพ เยนากาเรน อตฺตโน จิตฺตํ นิคฺคณฺหนวเสน โยนิโสมนสิกาโร อุทปาทิ, ตํ อเนกธา วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ –

๑๐๙๔. ''กทา นุหํ ปพฺพตกนฺทราสุ, เอกากิโย อทุติโย วิหสฺสํ;
อนิจฺจโต สพฺพภวํ วิปสฺสํ, ตํ เม อิทํ ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๐๙๕. ''กทา นุหํ ภินฺนปฏนฺธโร มุนิ, กาสาววโตฺถ อมโม นิราโส;
ราคญฺจ โทสญฺจ ตเถว โมหํ, หนฺตฺวา สุขี ปวนคโต วิหสฺสํฯ

๑๐๙๖. ''กทา อนิจฺจํ วธโรคนีฬํ, กายํ อิมํ มจฺจุชรายุปทฺทุตํ;
วิปสฺสมาโน วีตภโย วิหสฺสํ, เอโก วเน ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๐๙๗. ''กทา นุหํ ภยชนนิํ ทุขาวหํ, ตณฺหาลตํ พหุวิธานุวตฺตนิํ;
ปญฺญามยํ ติขิณมสิํ คเหตฺวา, เฉตฺวา วเส ตมฺปิ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๐๙๘. ''กทา นุ ปญฺญามยมุคฺคเตชํ, สตฺถํ อิสีนํ สหสาทิยิตฺวา;
มารํ สเสนํ สหสา ภญฺชิสฺสํ, สีหาสเน ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๐๙๙. ''กทา นุหํ สพฺภิ สมาคเมสุ, ทิโฏฺฐ ภเว ธมฺมครูหิ ตาทิภิ;

ยาถาวทสฺสีหิ ชิตินฺทฺริเยหิ, ปธานิโย ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๑๐๐. ‘‘กทา นุ มํ ตนฺทิ ขุทา ปิปาสา, วาตาตปา กีฏสรีสปา วา;
น พาธยิสฺสนฺติ น ตํ คิริพฺพเช, อตฺถตฺถิยํ ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๑๐๑. ‘‘กทา นุ โข ยํ วิทิตํ มเหสินา, จตฺตาริ สจฺจานิ สุทุทฺทสานิ;
สมาหิตตฺโต สติมา อคจฺฉํ, ปญฺญาย ตํ ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๑๐๒. ‘‘กทา นุ รูเป อมิเต จ สทฺเท, คนฺเธ รเส ผุสิตเพฺพ จ ธมฺเม;
อาทิตฺตโตหํ สมเถหิ ยุตฺโต, ปญฺญาย ทจฺฉํ ตทิทํ กทา เมฯ

๑๑๐๓. ‘‘กทา นุหํ ทุพฺพจเนน วุตฺโต, ตโต นิมิตฺตํ วิมโน น เหสฺสํ;
อโถ ปสตฺโถปิ ตโต นิมิตฺตํ, ตุฏฺโฐ น เหสฺสํ ตทิทํ กทา เมฯ

๑๑๐๔. ‘‘กทา นุ กฏฺเฐ จ ติเณ ลตา จ, ขนฺเธ อิเมหํ อมิเต จ ธมฺเม;
อชฺฌตฺติกาเนว จ พาหิรานิ จ, สมํ ตุเลยฺยํ ตทิทํ กทา เมฯ

๑๑๐๕. ‘‘กทา นุ มํ ปาวุสกาลเมโฆ, นเวน โตเยน สจีวรํ วเน;
อิสิปฺปยาตมฺหิ ปเถ วชนฺตํ, โอวสฺสเต ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๑๐๖. ‘‘กทา มยูรสฺส สิขณฺฑิโน วเน, ทิชสฺส สุตฺวา คิริคพฺภเร รุตํ;
ปจฺจุฏฺฐหิตฺวา อมตสฺส ปตฺติยา, สํจินฺตเย ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๑๐๗. ‘‘กทา นุ คงฺคํ ยมุนํ สรสฺสตึ, ปาตาลขิตฺตํ วฬวามุขญฺจ;
อสชฺชมาโน ปตเรยฺยมิทฺธิยา, วิภึสนํ ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๑๐๘. ‘‘กทา นุ นาโคว อสงฺคจารี, ปทาลเย กามคุเณสุ ฉนฺทํ;
นิพฺพชฺชยํ สพฺพสุภํ นิมิตฺตํ, ฌาเน ยุโต ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๑๐๙. ‘‘กทา อิณฏฺโฏว ทลิทฺทโก นิธึ, อาราธยิตฺวา ธนิเกหิ ปีฬิโต;
ตุฏฺโฐ ภวิสฺสํ อธิคมฺม สาสนํ, มเหสิโน ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

๑๑๑๐. ‘‘พหูนิ วสฺสานิ ตยามฺหิ ยาจิโต, อคารวาเสน อลํ นุ เต อิทํ;
ตํ ทานิ มํ ปพฺพชิตํ สมานํ, กึการณา จิตฺต ตุวํ น ยุญฺชสิฯ

๑๑๑๑. ‘‘นนุ อหํ จิตฺต ตยามฺหิ ยาจิโต, คิริพฺพเช จิตฺรฉทา วิหงฺคมา;
มหินฺทโฆสตฺถนิตาภิคชฺชิโน, เต ตํ รเมสฺสนฺติ วนมฺหิ ฌายินํฯ

๑๑๑๒. ‘‘กุลมฺหิ มิตฺเต จ ปิเย จ ญาตเก, ขิฑฺฑารตึ กามคุณญฺจ โลเก;
สพฺพํ ปหาย อิมมชฺฌุปาคโต, อโถปิ ตฺวํ จิตฺต น มยฺห ตุสฺสสิฯ

๑๑๑๓. ‘‘มเมว เอตํ น หิ ตฺวํ ปเรสํ, สนฺนาหกาเล ปริเทวิเตน กึ;
สพฺพํ อิทํ จลมิติ เปกฺขมาโน, อภินิกฺขมึ อมตปทํ ชิคีสํฯ

๑๑๑๔. ‘‘สุยุตฺตวาที ทฺวิปทานมุตฺตโม, มหาภิสกฺโก นรทมฺมสารถิ;
จิตฺตํ จลํ มกฺกฏสนฺนิภํ อิติ, อวีตราเคน สุทุนฺนิวารยํฯ

๑๑๑๕. “กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา, อวิทฺทสู ยตฺถ สิตา ปุถุชฺชนา;
เต ทุกฺขมิจฺฉนฺติ ปุนพฺภเวสิโน, จิเตฺตน นีตา นิรเย นิรากตาฯ

๑๑๑๖. “มยูรโกญฺจาภิรุตมฺหิ กานเน, ทีปีหิ พฺยเคฺฆหิ ปุรกฺขโต วสํ;
กาเย อเปกฺขํ ชห มา วิราธย, อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิฯ

๑๑๑๗. “ภาเวหิ ฌานานิ จ อินฺทฺริยานิ จ, พลานิ โพชฺฌงฺคสมาธิภาวนา;
ติโสฺส จ วิชฺชา ผุส พุทฺธสาสเน, อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิฯ

๑๑๑๘. “ภาเวหิ มคฺคํ อมตสฺส ปตฺติยา, นิยฺยานิกํ สพฺพทุกฺขโยคธํ;
อฎฺฐงฺคิกํ สพฺพกิเลสโสธนํ, อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิฯ

๑๑๑๙. “ทุกฺขนฺติ ขเนฺธ ปฎิปสฺส โยนิโส, ยโต จ ทุกฺขํ สมุเทติ ตํ ชห;
อิเธว ทุกฺขสฺส กโรหิ อนฺตํ, อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิฯ

๑๑๒๐. “อนิจฺจํ ทุกฺขนฺติ วิปสฺส โยนิโส, สุญฺญํ อนตฺตาติ อฆํ วธนฺติ จ;
มโนวิจาเร อุปรุนฺธ เจตโส, อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิฯ

๑๑๒๑. “มุโณฺฑ วิรูโป อภิสาปมาคโต, กปาลหเตฺถว กุเลสุ ภิกฺขสุ;
ยุญฺชสฺสุ สตฺถุวจเน มเหสิโน, อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิฯ

๑๑๒๒. “สุสํวุตเตฺต วิสิขนฺตเร จรํ, กุเลสุ กาเมสุ อสงฺคมานโส;
จโนฺท ยถา โทสินปุณฺณมาสิยา, อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิฯ

๑๑๒๓. “อารญฺญิโก โหหิ จ ปิณฺฑปาติโก, โสสานิโก โหหิ จ ปํสุกูลิโก;
เนสชฺชิโก โหหิ สทา ธุเต รโต, อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิฯ

๑๑๒๔. “โรเปตฺว รุกฺขานิ ยถา ผเลสี, มูเล ตรุํ เฉตฺตุ ตเมว อิจฺฉสิ;
ตถูปมํ จิตฺตมิทํ กโรสิ, ยํ มํ อนิจฺจมฺหิ จเล นิยุญฺชสิฯ

๑๑๒๕. “อรูป ทูรงฺคม เอกจาริ, น เต กริสฺสํ วจนํ อิทานิหํ;
ทุกฺขา หิ กามา กฎุกา มหพฺภยา, นิพฺพานเมวาภิมโน จริสฺสํฯ

๑๑๒๖. “นาหํ อลกฺขฺยา อหิริกฺกตาย วา,
น จิตฺตเหตู น จ ทูรกนฺตนา;
อาชีวเหตู จ อหํ น นิกฺขมึ,
กโต จ เต จิตฺต ปฎิสฺสโว มยาฯ

๑๑๒๗. “อปฺปิจฺฉตา สปฺปุริเสหิ วณฺณิตา, มกฺขปฺปหานํ วูปสโม ทุขสฺส;
อิติสฺสุ มํ จิตฺต ตทา นิยุญฺชสิ, อิทานิ ตฺวํ คจฺฉสิ ปุพฺพจิณฺณํฯ

๑๑๒๘. “ตณฺหา อวิชฺชา จ ปิยาปิยญฺจ, สุภานิ รูปานิ สุขา จ เวทนา;
มนาปิยา กามคุณา จ วนฺตา, วเนฺต อหํ อาวมิตุํ น อุสฺสเหฯ

๑๑๒๙. “สพฺพตฺถ เต จิตฺต วโจ กตํ มยา, พหูสุ ชาตีสุ นเมสิ โกปิโต;
อชฺฌตฺตสมฺภโว กตญฺญุตาย เต, ทุเกฺข จิรํ สํสริตํ ตยา กเตฯ

๑๑๓๐. “ตฺวเญฺญว โน จิตฺต กโรสิ พฺราหฺมโณ, ตฺวํ ขตฺติโย ราชทสี กโรสิ;
เวสฺสา จ สุทฺทา จ ภวาม เอกทา, เทวตฺตนํ วาปิ ตเวว วาหสาฯ

๑๑๓๑. “ตเวว เหตู อสุรา ภวามเส, ตฺวํมูลกํ เนรยิกา ภวามเส;
อโถ ติรจฺฉานคตาปิ เอกทา, เปตตฺตนํ วาปิ ตเวว วาหสาฯ

๑๑๓๒. “นนุ ทุพฺภิสฺสสิ มํ ปุนปฺปุนํ, มุหุํ มุหุํ จารณิกํว ทสฺสยํ;
อุมฺมตฺตเกเนว มยา ปโลภสิ, กิญฺจาปิ เต จิตฺต วิราธิตํ มยาฯ

๑๑๓๓. “อิทํ ปุเร จิตฺตมจาริ จาริกํ, เยนิจฺฉกํ ยตฺถกามํ ยถาสุขํ;
ตทชฺชหํ นิคฺคเหสฺสามิ โยนิโส, หตฺถิปฺปภินฺนํ วิย องฺกุสคฺคโหฯ

๑๑๓๔. “สตฺถา จ เม โลกมิมํ อธิฏฺฐหิ, อนิจฺจโต อทฺธุวโต อสารโต;
ปกฺขนฺท มํ จิตฺต ชินสฺส สาสเน, ตาเรหิ โอฆา มหตา สุทุตฺตราฯ

๑๑๓๕. “น เต อิทํ จิตฺต ยถา ปุราณกํ, นาหํ อลํ ตุยฺห วเส นิวตฺติตุํ;
มเหสิโน ปพฺพชิโตมฺหิ สาสเน, น มาทิสา โหนฺติ วินาสธาริโนฯ

๑๑๓๖. “นคา สมุทฺทา สริตา วสุนฺธรา, ทิสา จตโสฺส วิทิสา อโธ ทิวา;
สเพฺพ อนิจฺจา ติภวา อุปทฺทุตา, กุหิํ คโต จิตฺต สุขํ รมิสฺสสิฯ

๑๑๓๗. “ธิติปฺปรํ กิํ มม จิตฺต กาหิสิ, น เต อลํ จิตฺต วสานุวตฺตโก;
น ชาตุ ภสฺตํ อุภโตมุขํ ฉุเป, ธิรตฺถุ ปูรํ นวโสตสนฺทนิํฯ

๑๑๓๘. “วราหเอเณยฺยวิคาฬฺหเสวิเต, ปพฺภารกุเฏฺฏ ปกเตว สุนฺทเร;
นวมฺพุนา ปาวุสสิตฺตกานเน, ตหิํ คุหาเคหคโต รมิสฺสสิฯ

๑๑๓๙. “สุนีลคีวา สุสิขา สุเปขุนา, สุจิตฺตปตฺตจฺฉทนา วิหงฺคมา;
สุมญฺชุโฆสตฺถนิตาภิคชฺชิโน, เต ตํ รเมสฺสนฺติ วนมฺหิ ฌายินํฯ

๑๑๔๐. “วุฏฺฐมฺหิ เทเว จตุรงฺคุเล ติเณ, สํปุปฺผิเต เมฆนิภมฺหิ กานเน;
นคนฺตเร วิฏปิสโม สยิสฺสํ, ตํ เม มุทู เหหิติ ตูลสนฺนิภํฯ

๑๑๔๑. “ตถา ตุ กสฺสามิ ยถาปิ อิสฺสโร, ยํ ลพฺภติ เตนปิ โหตุ เม อลํ;
น ตาหํ กสฺสามิ ยถา อตนฺทิโต, พิฬารภสฺตํว ยถา สุมทฺทิตํฯ

๑๑๔๒. “ตถา ตุ กสฺสามิ ยถาปิ อิสฺสโร, ยํ ลพฺภติ เตนปิ โหตุ เม อลํ;
วิริเยน ตํ มยฺห วสานยิสฺสํ, คชํว มตฺตํ กุสลงฺกุสคฺคโหฯ

๑๑๔๓. “ตยา สุทนฺเตน อวฏฺฐิเตน หิ, หเยน โยคฺคาจริโยว อุชฺชุนา;
ปโหมิ มคฺคํ ปฏิปชฺชิตุํ สิวํ, จิตฺตานุรกฺขีหิ สทา นิเสวิตํฯ

๑๑๔๔. “อารมฺมเณ ตํ พลสา นิพนฺธิสํ, นาคํว ถมฺภมฺหิ ทฬฺหาย รชฺชุยา;
ตํ เม สุคุตฺตํ สติยา สุภาวิตํ, อนิสฺสิตํ สพฺพภเวสุ เหหิสิฯ

๑๑๔๕. “ปญฺญาย เฉตฺวา วิปถานุสารินํ, โยเคน นิคฺคยฺห ปเถ นิเวสิย;
ทิสฺวา สมุทยํ วิภวญฺจ สมฺภวํ, ทายาทโก เหหิสิ อคฺควาทิโนฯ

๑๑๔๖ ตุพฺพิปลฺลาสวสํ อธิฏฺฐิตํ, คามณฺฑลํว ปริเนสิ จิตฺต มํ;
นนุ สํโยชนพนฺธนจฺฉิทํ, สํเสวเส การุณิกํ มหามุนิํฯ

๑๑๔๗ มิโค ยถา เสริ สุจิตฺตกานเน, รมฺมํ คิริํ ปาวุสอพฺภมาลินิํ;
อนากุเล ตตฺถ นเค รมิสฺสํ, อสํสยํ จิตฺต ปรา ภวิสฺสสิฯ

๑๑๔๘ ยฺย ตุยฺห ฉนฺทน วเสน วตฺติโน,
นรา จ นารี จ อนุโภนฺติ ยํ สุขํ;
อวิทฺทสู มารวสานุวตฺติโน,
ภวาภินนฺที ตว จิตฺต สาวกา’’ติฯ

ตตฺถ **กทา นุ**หนฺติ กทา นุ อหํฯ **ปพฺพตกนฺทราสู**ติ ปพฺพเตสุ จ กนฺทเรสุ จ, ปพฺพตสฺส วา กนฺทราสุฯ **เอกากิโย**ติ เอกโกฯ **อทุทุติโย**ติ นิตฺตโณฺหฯ ตณฺหา หิ ปุริสสฺส ทุติยา นามฯ **วิหสฺส**นฺติ วิหริสฺสามิฯ **อนิจฺจโต สพฺพภวํ วิปสฺส**นฺติ กามภวาทิเภทํ สพฺพมฺปิ ภวํ ‘‘หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจ’’นฺติ วิปสฺสโนฺต กทา นุ วิหริสฺสนฺติ โยชนาฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ, ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ วจนโต (สํ. นิ. ๓.๑๕) อิตรมฺปิ ลกฺขณทฺวยํ วุตฺตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตํ เม อิทํ ตํ นุ กทา ภวิสฺสตี**ติ ตํ อิทํ เม ปริวิตกฺกิตํ กทา นุ ภวิสฺสติ, กทา นุ โข มตฺถกํ ปาปุณิสฺสตีติ อโตฺถฯ **ตํ นู**ติ เจตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – กทา นุ โข อหํ มหาคโช วิย สงฺขลิกพนฺธนํ, คิหิพนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา กายวิเวกํ ปริพฺรูหยโนฺต เอกากี ปพฺพตกนฺทราสุ อทุติโย สพฺพตฺถ นิรเปโกฺข สพฺพสงฺขารคตํ อนิจฺจาทิโต วิปสฺสโนฺต วิหริสฺสามีติฯ

***ภินฺน*ปฏนฺธโร**ติ ภินฺนวตฺถธโร, คาถาสุขตฺถํ นการาคมํ กตฺวา วุตฺตํฯ สตฺถกจฺฉินฺนอคฺฆผสฺสวณฺณภินฺนํ ปฏฺจีวรํ ธาเรโนฺตติ อโตฺถฯ **มุนี**ติ ปพฺพชิโตฯ **อมโม**ติ กุเล วา คเณ วา มมตฺตาภาเวน อมโมฯ กตฺถจิปิ อารมฺมเณ อาสีสนาย อภาเวน **นิราโสฯ หนฺตฺวา สุขี ปวนคโต วิหสฺส**นฺติ ราคาทิเก กิเลเส อริยมเคฺคน สมุจฺฉินฺทิตฺวา มคฺคสุเขน ผลสุเขน สุขี มหาวนคโต กทา นุ โข อหํ วิหริสฺสามิฯ

วธโรคนีฬนฺติ มรณสฺส จ โรคสฺส จ กุลาวกภูตํฯ **กายํ อิม**นฺติ อิมํ ขนฺธปญฺจกสงฺขาตํ กายํฯ ขนฺธปญฺจโกปิ หิ ‘‘อวิชฺชาคตสฺส, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคลสฺส ตณฺหานุคตสฺส อยเมว กาโย พหิทฺธา นามรูป’’นฺติอาทีสุ กาโย วุจฺจติฯ **มจฺจุชรายุปทฺทุต**นฺติ มรเณน เจว ชราย จ ปีฬิตํ, วิปสฺสมาโน อหํ ภยเหตุปหาเนน **วีต*ภโย*,** ตํ นุ กทา ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ

***ภย*ชน**นินฺติ ปญฺจวีสติยา มหาภยานํ อุปฺปาทการณภูตํ กายิกสฺส จ เจตสิกสฺส จ สกลสฺสปิ วฏฺฏทุกฺขสฺส อาวหนโต **ทุขาวหํฯ ตณฺหาลตํ พหุวิธานุวตฺตนิ**นฺติ พหุวิธญฺจ อารมฺมณํ ภวเมว วา อนุวตฺตติ สนฺตโนตีติ พหุวิธานุวตฺตนิํ, ตณฺหาสงฺขาตลตํฯ **ปญฺญามย**นฺติ มคฺคปญฺญามยํ สุนิสิตํ อสิขคฺคํ วีริยปคฺคหิเตน สทฺธาหเตฺถน คเหตฺวา สมุจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘กทา นุหํ วเส’’ติ ยํ ปริวิตกฺกิตํ, ตมฺปิ กทา ภวิสฺสตีติ โยชนาฯ

อุคฺคเตชนฺติ สมถวิปสฺสนาวเสน นิสิตตาย ติกฺขเตชํฯ **สตฺถํ อิสีน**นฺติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธอริยสาวกอิสีนํ สตฺถภูตํ ฯ **มารํ สเสนํ สหสา *ภญฺชิสฺส***นฺติ กิเลสเสนาย สเสนํ อภิสงฺขาราทิมารํ สหสา สีฆเมว ภญฺชิสฺสามิฯ **สีหาสเน**ติ ถิราสเน, อปราชิตปลฺลเงฺกติ อโตฺถฯ

สพฺภิ สมาคเมสุ ทิโฎฺฐ ภเวติ ธมฺมคารวยุตฺตตาย **ธมฺมครูหิ** ตาทิลกฺขณปฺปตฺติยา **ตาทีหิ** อวิปรีตทสฺสิตาย **ยาถาวทสฺสีหิ** อริยมคฺคเนว ปาปชิตินฺทฺริยตาย **ชิตินฺทฺริเยหิ** พุทฺธาทีหิ สาธูหิ สมาคเมสุ ‘‘กทา นุ อหํ ปธานิโยติ ทิโฎฺฐ ภเวยฺย’’นฺติ ยํ เม ปริวิตกฺกิตํ, ตํ นุ กทา ภวิสฺสตีติ โยชนาฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ปทโยชนา เวทิตพฺพา, ปทตฺถมตฺตเมว วณฺณยิสฺสามฯ

ตนฺทีติ อาลสิยํฯ **ขุทา**ติ ชิฆจฺฉาฯ **กีฏสรีสปา**ติ กีฏเณฺจว สรีสปา จฯ **น พาธยิสฺสนฺตี**ติ มํ น พฺยาธยิสฺสนฺติ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสานํ ฌาเนหิ ปฏิพาหิตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **คิริพฺพเช**ติ ปพฺพตกนฺทรายฯ **อตฺถตฺถิย**นฺติ สทตฺถสงฺขาเตน อเตฺถน อตฺถิกํฯ

ยํ วิทิตํ มเหสินาติ ยํ จตุสจฺจํ มเหสินา สมฺมาสมฺพุเทฺธน สยมฺภูญาเณน ญาตํ ปฏิวิทฺธํ, ตานิ จตฺตาริ สจฺจานิ อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ สุฎฺธุ ทุทฺทสานิ มคฺคสมาธินา **สมาหิตโตฺต,** สมฺมาสติยา **สติมา,** อริยมคฺคปญฺญาย อหํ **อคจฺฉํ** ปฏิวิชฺฌิสฺสํ อธิคมิสฺสนฺติ อโตฺถฯ

รูเปติ จกฺขุวิเญฺญยฺยรูเปฯ **อมิเต**ติ ญาเณน อมิเต, อปริจฺฉิเนฺน อปริญฺญาเตติ อโตฺถฯ **ผุสิตเพฺพ**ติ, โผฎฺฐเพฺพฯ **ธเมฺม**ติ มโนวิเญฺญยฺยธเมฺมฯ **อมิเต**ติ วา อปริมาเณ นีลาทิวเสน อเนกเภทภิเนฺน รูเป เภริสทฺทาทิวเสน, มูลรสาทิวเสน, กกฺขฬมุทุตาทิวเสน, สุขทุกฺขาทิวเสน จ, อเนกเภทสทฺทาทิเก จาติ อโตฺถฯ **อาทิตฺตโต**ติ เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตภาวโตฯ **สมเถหิ ยุโตฺต**ติ ฌานวิปสฺสนามคฺคสมาธีหิ สมนฺนาคโตฯ **ปญฺญาย ทจฺฉ**นฺติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ทกฺขิสฺสํฯ

ทุพฺพจเนน วุโตฺตติ ทุรุตฺตวจเนน ฆฎฺฏิโตฯ **ตโต นิมิตฺต**นฺติ ผรุสวาจาเหตุฯ **วิมโน น เหสฺส**นฺติ โทมนสฺสิโต น ภเวยฺยํฯ **อโถ**ติ อถฯ **ปสโตฺถ**ติ เกนจิ ปสํสิโตฯ

กเฎฺฐติ ทารุกฺขเนฺธฯ **ติเณ**ติ ติณานํ ขเนฺธฯ **อิเม**ติ อิเม มม สนฺตติปริยาปเนฺน ปญฺจ ขเนฺธ ฯ **อมิเต จ ธเมฺม**ติ ตโต อเญฺญน อินฺทฺริยกฺขเนฺธน อมิเต รูปธเมฺมฯ เตนาห – ‘‘อชฺฌตฺติกาเนว จ พาหิรานิ จา’’ติฯ **สมํ ตุเลยฺย**นฺติ อนิจฺจาทิวเสน เจว อสาราทิอุปมาวเสน จ สพฺพํ สมเมว กตฺวา ตีเรยฺยํฯ

อิสิปฺปยาตมฺหิ ปเถ วชนฺตนฺติ พุทฺธาทีหิ มเหสีหิ สมฺมเทว ปยาเต สมถวิปสฺสนามคฺค วชนฺตํ ปฏิปชฺชนฺตํฯ ปาวุสฺสมเย กาลเมโฆ **นเวน โตเยน** วโสฺสทเกน สจีวรํ ปวเน กทา นุ โอวสฺสติ, เตเมตีติ อตฺตโน อโพฺภกาสิกภาวปริวิตกฺกิตํ ทเสฺสติฯ

มยูรสฺส สิขณฺฑิโน วเน ทิชสฺสาติ มาตุกุจฺฉิโต อณฺฑโกสโต จาติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายนวเสน ทิชสฺส, สิขาสมฺภเวน สิขณฺฑิโน จ มยูรสฺส วเน กทา ปน คิริคพฺภเร **รุตํ** เกการวํ สุตฺวา เวลํ สลฺลกฺขิตฺวา สยนโต วุฎฺฐหิตฺวา **อมตสฺส ปตฺติยา** นิพฺพานาธิคมายฯ **สํจินฺตเย**ติ วุจฺจมาเน ภเว อนิจฺจาทิโต มนสิ กเรยฺยํ วิปเสฺสยฺยนฺติ อโตฺถฯ

คงฺคํ ยมุนํ สรสฺสตินฺติ เอตา มหานทิโย อสชฺชมาโน ภาวนามยาย **อิทฺธิยา** กทา นุ ปตเรยฺยนฺติ โยชนาฯ **ปาตาลขิตฺตํ พฬวามุขญฺจา**ติ ปาตาย อลํ ปริยตฺตนฺติ ปาตาลํ, ตเทว ขิตฺตํ, ปถวิยา สณฺฐหนกาเล ตถา ฐิตนฺติ ปาตาลขิตฺตํฯ โยชนสติกาทิเภทานิ สมุทฺทสฺส อโนฺตปถวิยา ตีรฎฺฐานานิ, เยสุ กานิจิ นาคาทีนํ วสนฎฺฐานานิ โหนฺติ, กานิจิ สุญฺญานิเยว หุตฺวา ติฎฺฐนฺติฯ พฬวามุขนฺติ มหาสมุทฺท มหนฺตํ อาวฏฺฏมุขํฯ มหานิรยทฺวารสฺส หิ วิวฎกาเล

มหาอคฺคิกฺขนฺธ ตโต นิกฺขนฺต ตทภิมุขํ อเนกโยชนสตายามวิตฺถารํ เหฏฺฐา สมุทฺทปเทสํ ฑหติ, ตสฺมึ ทเฑฺฒ อุปริ อุทกํ อาวฏฺฏากาเรน ปริพฺภมนฺตํ มหตา สเทฺทน เหฏฺฐา นิปตติฯ ตตฺถ พฬวามุขสมญฺญา, อิติ ตญฺจ ปาตาลขิตฺตํ พฬวามุขญฺจ **วิภึสนํ** ภยานกํ อสชฺชมาโน อิทฺธิยา กทา นุ ปตเรยฺยนฺติ ยํ ปริวิตกฺกิตํ, ตํ กทา นุ ภวิสฺสติ, ภาวนามยํ อิทฺธึ นิพฺพเตฺตตฺวา กทา นุ เอวํ อิทฺธึ วฬญฺชิสฺสามีติ อโตฺถฯ

นาโคว อสงฺคจารี ปทาลเยติ ยถา มตฺตวารโณ ทฬฺหพนฺธํ ภินฺทิตฺวา อยสงฺขลิกํ วิทฺธํเสตฺวา อสงฺคจารี วนํ ปวิสิตฺวา เอโก อทุติโย หุตฺวา อตฺตโน รุจิวเสน จรติ, เอวมหํ กทา นุ สพฺพสุภํ นิมิตฺตํ **นิพฺพชฺชยํ** นิรวเสสโต วชฺชยนฺโต กามจฺฉนฺทวโส อหุตฺวา ฌาเน **ยุโต** ปยุโตฺต กามคุเณสุ ฉนฺทํ สมฺมเทว ปทาเลยฺยํ ฉินฺทยฺยํ ปชเหยฺยนฺติ ยํ ปริวิตกฺกิตํ, ตํ นุ กทา ภวิสฺสติฯ

อิณโฏฺฏว ทลิทฺทโก นิธึ อาราธยิตฺวาติ ยถา โกจิ ทลิโทฺท ชีวิกปกโต อิณํ คเหตฺวา ตํ โสเธตุํ อสโกฺกนฺโต อิณโฏฺฏ อิเณน อฏฺฏิโต ธนิเกหิ ปีฬิโต นิธึ อาราธยิตฺวา อธิคนฺตฺวา อิณญฺจ โสเธตฺวา สุเขน จ ชีวโนฺต ตุโฏฺฐ ภเวยฺย, เอวํ อหมฺปิ กทา นุ อิณสทิสํ กามจฺฉนฺทํ ปหาย **มเหสิโน** อริยธนสมฺปุณฺณตาย มณิกนกาทิรตนสมฺปุณฺณนิธิสทิสํ พุทฺธสฺส **สาสนํ** อธิคนฺตฺวา ตุโฏฺฐ ภเวยฺยนฺติ ยํ ปริวิตกฺกิตํ, ตํ กทา นุ ภวิสฺสตีติฯ

เอวํ ปพฺพชฺชโต ปุเพฺพ เนกฺขมฺมวิตกฺกวเสน ปวตฺตํ อตฺตโน วิตกฺกปวตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปพฺพชิตฺวา เยหากาเรหิ อตฺตานํ โอวทิตฺวา อธิคจฺฉิ, เต ทเสฺสโนฺต **“พหูนิ วสฺสานี”**ติ อาทิกา คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **พหูนิ วสฺสานิ ตยามฺหิ ยาจิโต, อคารวาเสน อลํ นุ เต อิทนุ**ติ อเนกสํวจฺฉรานิ วิวิธทุกฺขานุพเนฺธน อคารมชฺฌ วาเสน อลํ ปริยตฺตเมว เตติ, อโมฺภ จิตฺต, อิทํ ตยา อเนกานิ สํวจฺฉรานิ อหํ อมฺหิ นนุ ยาจิโตฯ **ตํ ทานิ มํ ปพฺพชิตํ สมาน**นฺติ ตํ มํ ตยา ตถา อุสฺสาหเนน ปพฺพชิตํ สมานํ เกน การเณน จิตฺต ตุวํ น ยุญฺชสิ, สมถวิปสฺสนํ ฉเฑฺฑตฺวา นิหีเน อาลสิเย นิโยเชสีติ อโตฺถฯ

นนุ อหํ, จิตฺต, ตยามฺหิ ยาจิโตติ, อโมฺภ จิตฺต, อหํ ตยา นนุ ยาจิโต อมฺหิ อายาจิโต มเญฺญฯ ยทิ ยาจิโต, กสฺมา อิทานิ ตทนุรูปํ น ปฏิปชฺชสีติ อธิปฺปาโยฯ **“คิริพฺพเช”**ติอาทินา ยาจิตาการํ ทเสฺสติฯ **จิตฺรฉทา วิหงฺคมา** วิจิตฺรเปขุณปกฺขิโน, มยูราติ อโตฺถฯ **มหินฺทโฆสตฺถนิตาภิคชฺชิโน**ติ ชลโฆสตฺถนิเตน เหตุนา สุฏฺฐุ คชฺชนสีลาฯ **เต ตํ รเมสฺสนฺติ วนมฺหิ ฌายิน**นฺติ เต มยูรา ตํ วเน ฌานปสุตํ รเมสฺสนฺตีติ นนุ ตยา ยาจิโตติ ทเสฺสติฯ

กุลมฺหีติ กุลปริวเฏฺฏฯ **อิมมชฺฌุปาคโต**ติ อิมํ อรญฺญฏฺฐานํ ปพฺพชฺชํ วา อชฺฌุปาคโตฯ **อโถปิ ตุวํ, จิตฺต, น มยฺห ตุสฺสสี**ติ ตุวํ อนุวตฺติตฺวา ฐิตมฺปิ มํ นาราเธสฺสสีติ อโตฺถฯ

มเมว เอตํ น หิ ตุวํ ปเรสนฺติ เอตํ, จิตฺต, มเมว ตสฺมา ตุวํ ปเรสํ น โหสิฯ ตุวํ ปน อเญฺญสํ วิย กตฺวา **สนฺนาหกาเล** กิเลสมาเร ยุชฺฌิตุํ ภาวนาสนฺนาหกาเล นติ วตฺวา ปริเทวิเตน **กึ** ปโยชนํ, อิทานิ ตํ อญฺญถา วตฺติตุํ น ทสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพํ อิทํ จลมิติ เปกฺขมาโน**ติ ยสฺมา ‘‘อิทํ จิตฺตํ อญฺญญฺจ สพฺพํ เตภูมกสงฺขารํ จลํ อนวฏฺฐิต’’นฺติ ปญฺญาจกฺขุนา โอโลเกโนฺต เคหโต กาเมหิ จ อภินิกฺขมึ **อมตปทํ** นิพฺพานํ **ชิคีสํ** ปริเยสโนฺต, ตสฺมา, จิตฺต, อนนุวตฺตโนฺต นิพฺพานํ ปริเยสนเมว กโรมีติ อธิปฺปาโยฯ

อวีตราเคน สุทุนฺนิวารยํ จิตฺตํ จลํ **มกฺกฏสนฺนิภํ** วนมกฺกฏสทิสํ อิติ **สุยุตฺตวาที** สุภาสิตวาที ทฺวิปทานมุตฺตโม มหาภิสโกฺก นรทมฺมสารถีติ โยชนาฯ

อวิทฺทสู ยตฺถ สิตา ปุถุชฺชนาติ ยตฺถ เยสุ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมสุ จ สิตา ปฏิพทฺธา เต อนฺธปุถุชฺชนา เตน กามราเคน ปุนพฺภเวสิโน เอกเนฺตเนว ทุกฺขมิจฺฉนฺติฯ อิจฺฉนฺตา จ **จิเตฺตน นีตา นิรเย นิรากตา**ติ จิตฺตวสิกา นิรยสํวตฺตนิกํ กมฺมํ กโรนฺตา หิตสุขโต นิรากตา หุตฺวา อตฺตโน จิเตฺตเนว นิรเย นีตา น อญฺญถาติ จิตฺตเสฺสว นิคฺคเหตพฺพตํ ทเสฺสติฯ

ปุนปิ จิตฺตํเยว นิคฺคเหตุํ มเนฺตโนฺต **‘‘มยูรโกญฺจาภิรุตมฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มยูรโกญฺจาภิรุตมฺหี**ติ สิขีหิ สารเสหิ จ อภิกูชิเตฯ **ทีปีหิ พฺยเคฺฆหิ ปุรกฺขโต วส**นฺติ เมตฺตาวิหาริตาย เอวรูเปหิ ติรจฺฉานคเตหิ ปุรกฺขโต ปริวาริโต หุตฺวา วเน วสโนฺต, เอเตน สุญฺญภาวปริพฺรูหนมาหฯ **กาเย อเปกฺขํ ชหา**ติ สพฺพโส กาเย นิรเปโกฺข ชห, เอเตน ปหิตตฺตตํ วทติฯ **มา วิราธยา**ติ อิมํ สุทุลฺลภํ นวมํ ขณํ มา วิราเธหิฯ **อิติสฺสุ มํ, จิตฺต, ปุเร นิยุญฺชสี**ติ เอวญฺหิ ตฺวํ, จิตฺต, มํ ปพฺพชฺชโต ปุเพฺพ สมฺมาปฏิปตฺติยํ อุโยฺยเชสีติ อโตฺถฯ

ภาเวหีติ อุปฺปาเทหิ วเฑฺฒหิ จฯ **ฌานานี**ติ ปฐมาทีนิ จตฺตาริ ฌานานิฯ **อินฺทฺริยานี**ติ สทฺธาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิฯ **พลานี**ติ ตานิเยว ปญฺจ พลานิฯ **โพชฺฌงฺคสมาธิภาวนา**ติ สตฺตโพชฺฌเงฺค จตโสฺส สมาธิภาวนา จฯ **ติโสฺส จ วิชฺชา**ติ ปุเพฺพนิวาสญาณาทิกา ติโสฺส วิชฺชา จฯ **ผุส** ปาปุณาหิ **พุทฺธสาสเน** สมฺมาสมฺพุทฺธโอวาเท ฐิโตฯ

นิยฺยานิกนฺติ วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยานวหํฯ **สพฺพทุกฺขกฺขโยคธ**นฺติ อมโตคธํ นิพฺพานปติฏฺฐํ นิพฺพานารมฺมณํฯ **สพฺพกิเลสโสธน**นฺติ อนวเสสกิเลสมลวิโสธนํฯ

ขเนฺธติ อุปาทานกฺขเนฺธฯ **ปฏิปสฺส โยนิโส**ติ โรคโต คณฺฑโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโตติ เอวมาทีหิ วิวิเธหิ ปกาเรหิ วิปสฺสนาญาเณน สมฺมา อุปาเยน นเยน ปสฺสฯ **ตํ ชหา**ติ ตํ ทุกฺขสฺส สมุทยํ ตณฺหํ ปชห, สมุจฺฉินฺทฯ **อิเธวา**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ

อนิจฺจนฺติอาทิ อนฺตวนฺตโต อนิจฺจนฺติกโต ตาวกาลิกโต นิจฺจปฏิเกฺขปโต จ อนิจฺจนฺติ วา ปสฺสฯ **ทุกฺข**นฺติ เต อุทยพฺพยปฏิปีฬนโต สปฺปฏิภยโต ทุกฺขมโต สุขปฏิเกฺขปโต ทุกฺขนฺติ วา ปสฺสฯ **สุญฺญ**นฺติ อวสวตฺตนโต อสามิกโต อสารโต อตฺตปฏิเกฺขปโต จ สุญฺญํ, ตโต เอว **อนตฺตา**ติฯ วิครหิตพฺพโต อวฑฺฒิอาพาธนโต จ **อฆ**นฺติ จ **วธ**นฺติ จ วิปสฺส โยนิโสติ โยชนาฯ **มโนวิจาเร อุปรุนฺธ เจตโส**ติ มโนวิจารสญฺญิโน เคหสิตโสมนสฺสุปวิจาราทิเก อฏฺฐารส เจตโส อุปรุนฺธ วาเรหิ นิโรเธหิฯ

มุโณฺฑติ มุณฺฑภาวํ อุปคโต, โอหาริตเกสมสฺสุโกฯ **วิรูโป**ติ เตน มุณฺฑภาเวน ปรูฬฺหโลมตาย ฉินฺนภินฺนกาสาย วตฺถตาย วิรูโป เววณฺณิยํ อุปคโตฯ **อภิสาปมาคโต**ติ ‘‘ปิโณฺฑโล วิจรติ ปตฺตปาณี’’ติ อริเยหิ กาตพฺพํ อภิสาปํ อุปคโตฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อภิสาโปยํ, ภิกฺขเว, โลกสฺมิํ ปิโณฺฑโล วิจรสิ ปตฺตปาณี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๐)ฯ เตนาห **‘‘กปาลหโตฺถว กุเลสุ ภิกฺขสู’’**ติฯ **ยุญฺชสฺสุ สตฺถุวจเน**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอวาเท โยคํ กโรหิ อนุยุญฺชสฺสุฯ

สุสํวุตโตฺตติ สุฏฺฐุ กายวาจาจิเตฺตหิ สมฺมเทว สํวุโตฯ **วิสิขนฺตเร จร**นฺติ ภิกฺขาจริยาย อิจฺฉาวิเสเสสุ จรโนฺตฯ **จโนฺท ยถา โทสินปุณฺณมาสิยา**ติ วิคตโทสาย ปุณฺณมาย กุเลสุ

นิจฺจนวสาย ปาสาทิกตาย จนฺทิมา วิย จราติ โยชนาฯ

สทา ธุเต รโตติ สพฺพกาลญฺจ ธุตคุเณ อภิรโตฯ **ตถูปมํ จิตฺตมิทํ กโรสี**ติ ยถา โกจิ ปุริโส ผลานิ อิจฺฉนฺโต ผลรุกฺเข โรเปตฺวา ตโต อลทฺธผโลว เต มูลโต ฉินฺทิตุํ อิจฺฉติ, จิตฺต, ตฺวํ ตถูปมํ ตปฺปฏิภาคํ อิทํ กโรสิฯ **ยํ มํ อนิจฺจมฺหิ จเล นิยุญฺชสี**ติ ยํ มํ ปพฺพชฺชาย นิโยเชตฺวา ปพฺพชิตฺวา อทฺธาคตํ ปพฺพชฺชาผลํ อนิจฺจมฺหิ จเล สํสารมุเข นิยุญฺชสิ นิโยชนวเสน ปวเตฺตสิฯ

รูปาภาวโต **อรูปา**ฯ จิตฺตสฺส หิ ตาทิสํ สณฺฐานํ นีลาทิวณฺณเภโท วา นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ อรูปาติฯ ทูรฏฺฐานปฺปวตฺติยา **ทูรงฺคม**ฯ ยทิปิ จิตฺตสฺส มกฺกฏสุตฺตมตฺตมฺปิ ปุรตฺถิมาทิทิสาภาเคน คมนํ นาม นตฺถิ, ทูเร สนฺตํ ปน อารมฺมณํ สมฺปฏิจฺฉตีติ ทูรงฺคมฯ เอโกเยว หุตฺวา จรณวเสน ปวตฺตนโต **เอกจาริ,** อนฺตมโส เทฺว ตีณิปิ จิตฺตานิ เอกโต อุปฺปชฺชิตุํ สมตฺถานิ นาม นตฺถิ, เอกเมว ปน จิตฺตํ เอกสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมึ นิรุทฺเธ อปรมฺปิ เอกเมว อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา เอกจาริฯ **น เต กริสฺสํ วจนํ อิทานิ**หนฺติ ยทิปิ ปุพฺเพ ตว วเส อนฺวตฺตึ, อิทานิ ปน สตฺถุ โอวาทํ ลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย จิตฺตวสิโก น ภวิสฺสามิฯ กสฺมาติ เจ? **ทุกฺขา หิ กามา กฏุกา มหพฺภยา** กามา นาเมเต อตีเตปิ ทุกฺขา, อายติมฺปิ กฏุกผลา, อตฺตานุวาทาทิเภเทน มหตา ภเยน อนุพนฺธนฺตา มหพฺภยาฯ **นิพฺพานเมวาภิมโน จริสฺสํ** ตสฺมา นิพฺพานเมว อุทฺทิสฺส อภิมุขจิโตฺต วิหริสฺสํฯ

ตเมว นิพฺพานาภิมุขภาวํ ทเสฺสนฺโต **"นาหํ อลกฺขฺยา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นาหํ อลกฺขฺยา**ติ อลกฺขิกตาย นิสฺสิรีกตาย นาหํ เคหโต นิกฺขมินฺติ โยชนาฯ

อหิริกฺกตายาติ ยถาวชฺชํ เกฬึ กโรนฺโต วิย นิลฺลชฺชตายฯ **จิตฺตเหตู**ติ เอกทา นิคโณฺฐ, เอกทา ปริพฺพาชกาทิโก โหนฺโต อนวฏฺฐิตจิโตฺต ปุริโส วิย จิตฺตวสิโก หุตฺวาฯ **ทูรกนฺตนา**ติ ราชาทีหิ เมตฺตํ กตฺวา เตสุ ทุพฺภิตฺวา ทุพฺภิภาเวนฯ **อาชีวเหตู**ติ อาชีวการณา ชีวิกาปกโต หุตฺวา อาชีวิกาภเยน อหํ **น นิกฺขมึ** น ปพฺพชึฯ **กโต จ เต, จิตฺต, ปฏิสฺสโว มยา**ติ, ''ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย น ตว วเส วตฺตามิ, มเมว ปน วเส วตฺตามี''ติ, จิตฺต, มยา นนุ ปฏิญฺญา กตาติ ทเสฺสติฯ

อปฺปิจฺฉตา สปฺปุริเสหิ วณฺณิตาติ ''ปจฺจเยสุ สพฺพโส อปฺปิจฺฉา นาม สาธู''ติ พุทฺธาทีหิ ปสฏฺฐา, ตถา **มกฺขปฺปหานํ** ปเรสํ คุเณ มกฺขนสฺส ปหานํ วูปสโม สพฺพสฺส ทุกฺขสฺส **วูปสโม** นิพฺพาปนํ สปฺปุริเสหิ วณฺณิตํฯ **อิติสฺสุ มํ, จิตฺต, ตทา นิยุญฺชสิ,** ''สมฺม, ตยา เตสุ คุเณสุ ปติฏฺฐาตพฺพ''นฺติ, จิตฺต, ตฺวํ เอวํ ตทา นิยุญฺชสิฯ **อิทานิ ตฺวํ คจฺฉสิ ปุพฺพจิณฺณํ** อิทานิ มํ ตฺวํ ปหาย อตฺตโน ปุริมาจิณฺณํ มหิจฺฉตาทึ ปฏิปชฺชสิ, กึ นาเมตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ยมตฺถํ สนฺธาย ''คจฺฉสิ ปุพฺพจิณฺณ''นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ทเสฺสตุํ **"ตณฺหา อวิชฺชา จา"**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตณฺหา**ติ ปจฺจเยสุ ตณฺหา, **อวิชฺชา**ติ ตเตฺถว อาทีนวปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ **ปิยาปิยน**ฺติ ปุตฺตทาราทีสุ เปมสงฺขาโต ปิยภาโว เจว ปนฺตเสนาสเนสุ อธิกุสลธเมฺมสุ อนภิรติสงฺขาโต อปฺปิยภาโว จ อุภยตฺถ อนุโรธปฏิวิโรโธฯ **สุภานิ รูปานี**ติ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ สุภรูปานิฯ **สุขา เวทนา**ติ อิฏฺฐารมฺมเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนสุขเวทนาฯ **มนาปิยา กามคุณา**ติ วุตฺตาวเสสา มโนรมา กามโกฏฺฐาสาฯ **วนฺตา**ติ นิรูปโต ตํนิสฺสิตสฺส ฉนฺทราคสฺส วิกฺขมฺภนปหาเนน ฉฑฺฑิตตาย ปริจฺจตฺตตาย จ วนฺตาฯ **วเนฺต อหํ อาวมิตุํ น อุสฺสเห**ติ เอวํ เต ฉฑฺฑิเต ปุน ปจฺจาวมิตุํ อหํ น สโกฺกมิ, ปริจฺจตฺตา เอว โหนฺตีติ วทติฯ

สพฺพตฺถาติ สเพฺพสุ ภเวสุ สพฺพาสุ โยนีสุ สพฺพาสุ คตีสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ จฯ **วโจ กตํ มยา**ติ, อโมฺภ จิตฺต, ตว วจนํ มยา กตํฯ กโรโนฺต จ **พหูสุ ชาตีสุ น เมสิ โกปิโต**ติ อเนกาสุ ชาตีสุ ปน มยา น โกปิโต อสิฯ มยา เนว ปริภวิโตฯ ตถาปิ **อชฺฌตฺตสมฺภโว** อตฺตนิ สมฺภูโต หุตฺวาปิ ตว อกตญฺญุตาย **ทุเกฺข จีรํ สํสริตํ ตยา กเต**ติ ตยา นิพฺพตฺติเต อนาทิมติ สํสารทุเกฺข สุจิรกาลํ มยา สํสริตํ ปริพฺภมิตํฯ

อิทานิ ‘‘ทุเกฺข จิรํ สํสริตํ ตยา กเต’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ อุปฺปตฺติเภเทน คติเภเทน จ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต **‘‘ตฺวเญฺญว’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ราชทสี**ติ ราชา อสิ, ทการโร ปทสนฺธิกโร, เวสฺสา จ สุทฺทา จ ภวาม เอกทา ตเวว วาหสาติ โยชนา ฯ **เทวตฺตนํ วาปี**ติ เทวภาวํ วาปิ ตฺวํเยว **โน** อมฺหากํ, จิตฺต, กโรสีติ โยชนาฯ **วาหสา**ติ การณภาเวนฯ

ตเวว เหตูติ ตเวว เหตุภาเวนฯ **ตฺวํมูลกน**ฺติ ตฺวํนิมิตฺตํฯ

นนุ ทุพฺภิสฺสสิ มํ ปุนปฺปุนนฺติ ปุนปฺปุนํ ทุพฺภิสฺสสิ นุน, ยถา ปุเพฺพ ตฺวํ อนนฺตาสุ ชาตีสุ, จิตฺต, มิตฺตปฏิรูปโก สปโตฺต หุตฺวา มยฺหํ ปุนปฺปุนํ ทุพฺภิ, อิทานิ ตถา ทุพฺภิสฺสสิ มเญฺญ, ปุเพฺพ วิย จาเรตุํ น ทสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ **มุหุํ มุหุํ จารณิกํว ทสฺสยน**ฺติ อภิณฺหโต จรณารหํ วิย มโน ทเสฺสโนฺต จรณารหํ ปุริสํ วเญฺจตฺวา จรโคปกํ นิปฺผาเทโนฺต วิย ปุนปฺปุนํ ตํ ตํ ภวํ ทเสฺสโนฺตฯ **อุมฺมตฺตเกเนว มยา ปโลภสี**ติ อุมฺมตฺตกปุริเสน วิย มยา สทฺธึ กีฬโนฺต ตํ ตํ ปโลภนียํ ทเสฺสตฺวา ปโลภสิฯ **กิญฺจาปิ เต, จิตฺต, วิราธิตํ มยา**ติ, อโมฺภ จิตฺต, กึ นาม เต มยา วิรทฺธํ, ตํ กเถหีติ อธิปฺปาโยฯ

อิทํ ปุเร จิตฺตนฺติ อิทํ จิตฺตํ นาม อิโต ปุเพฺพ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ รชฺชนาทินา, เยน อากาเรน อิจฺฉติ, ยเตฺถว จสฺส กาโม อุปฺปชฺชติ, ตสฺส วเสน ยตฺถกามํ ยถา วิจรนฺตสฺส สุขํ โหติ, ตเถว จ จรโนฺต ยถาสุขํ ทีฆรตฺตํ จาริกํ อจริฯ อชฺชาหํ ปภินฺนมทํ มตฺตหตฺถึ หตฺถาจริยสงฺขาโต เฉโก องฺกุสคฺคโห องฺกุเสน วิย โยนิโสมนสิกาเรน นํ นิคฺคเหสฺสามิ, นสฺส วีติกฺกมิตุํ ทสฺสามีติฯ

สตฺถา จ เม โลกมิมํ อธิฏฺฐหีติ มม สตฺถา สมฺมาสมฺพุโทฺธ อิมํ อนวเสสขนฺธโลกํ ญาเณน อธิฏฺฐหิฯ กินฺติ? หุตฺวา อภาวเฏฺฐน **อนิจฺจโต,** กสฺสจิปิ ธุวสฺส ถาวรสฺส อภาวโต **อทฺธุวโต** สุขสาราทีนํ อภาวโต **อสารโต**ฯ **ปกฺขนฺท มํ, จิตฺต, ชินสฺส สาสเน**ติ ตสฺมา ยาถาวโต ปฏิปชฺชิตุํ, จิตฺต, มํ ชินสฺส ภควโต สาสเน ปกฺขเนฺทหิ อนุปฺปเวเสหิฯ ‘‘ปกฺขนฺทิม’’นฺติปิ ปาฬิ, ชินสฺส สาสเน อิมํ โลกํ ญาเณน ปกฺขนฺท, ยาถาวโต ตาเรหิ, ปกฺขนฺทโนฺต จ วิปสฺสนาญาณมเคฺคน ยาเปโนฺต สุทุตฺตรโต มหนฺตโต สํสารมโหฆโต มํ ตาเรหิฯ

น เต อิทํ, จิตฺต, ยถา ปุราณกนฺติ, อโมฺภ จิตฺต, อิทํ อตฺตภาวเคหํ โปราณกํ วิย ตว น โหตีติ อโตฺถฯ กสฺมา? **นาหํ อลํ ตุยฺห วเส นิวตฺติตุ**นฺติ อิทานาหํ ตว วเส นิวตฺติตุํ น ยุโตฺตฯ ยสฺมา **มเหสิโน** ภควโต **ปพฺพชิโตมฺหิ** สาสเนฯ ปพฺพชิตกาลโต จ ปฏฺฐาย สมณา นาม มาทิสาว น โหนฺติ วินาสธาริโน, เอกํสโต สมณาเยว โหนฺตีติ อโตฺถฯ

นคาติ สิเนรุหิมวนฺตาทโย สเพฺพ ปพฺพตาฯ **สมุทฺทา**ติ ปุรตฺถิมสมุทฺทาทโย สีตสมุทฺทาทโย, น สเพฺพ สมุทฺทาฯ **สริตา**ติ คงฺคาทโย สพฺพา นทิโย จฯ **วสุนฺธรา**ติ ปถวีฯ **ทิสา จตโสฺส**ติ ปุรตฺถิมาทิเภทา จตโสฺส ทิสาฯ **วิทิสา**ติ ปุรตฺถิมทกฺขิณาทโย จตโสฺส อนุทิสาฯ **อโธ**ติ เหฏฺฐา ยาว อุทกสนฺธารกวายุขนฺธาฯ **ทิวา**ติ เทวโลกาฯ ทิวาคฺคหเณน เจตฺถ ตตฺถ

คเต สตฺตสงฺขาเร วทติฯ **สเพฺพ อนิจฺจา ติภวา อุปทฺทุตา**ติ สเพฺพ กามภวาทโย ตโย ภวา อนิจฺจา เจว ชาติอาทีหิ ราคาทีหิ กิเลเสหิ อุปทฺทุตา ปีฬิตา จ, น เอตฺถ กิญฺจิ เขมฏฺฐานํ นาม อตฺถิ, ตทภาวโต กุหึ คโต, จิตฺต, สุขํ รมิสฺสสิ, ตสฺมา ตโต นิสฺสรณเญฺจตฺถ ปริเยสาหีติ อธิปฺปาโยฯ

ธิติปฺปรนฺติ ธิติปรายณํ ปรมํ ถิรภาเว ฐิตํ มมํ, จิตฺต, กึ กาหิสิ, ตโต อีสกมฺปิ มํ จาเลตุํ นาสกฺขิสฺสสีติ อโตฺถฯ เตนาห **"น เต อลํ, จิตฺต, วสานุวตฺตโก"**ติฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **"น ชาตุ ภสฺตํ อุภโตมุขํ ฉุเป , ธิรตฺถุ ปูรํ นวโสตสนฺทนิ"**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ภสฺต**นฺติ รุตฺตึฯ **อุภโตมุข**นฺติ ปุโตฬิยา อุภโตมุขํฯ **น ชาตุ ฉุเป**ติ เอกํเสเนว ปาเทนาปิ น ฉุเปยฺย, ตถา **ธิรตฺถุ ปูรํ นวโสตสนฺทนิ**นฺติ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปูรํ นวหิ โสเตหิ วณมุเขหิ อสุจิสนฺทนึ สวตึฯ ตาย วจฺจกุฏิยา ธี อตฺถุ, ตสฺสา ครหา โหตุฯ

เอวํ อฏฺฐวีสติยา คาถาหิ นิคฺคณฺหนวเสน จิตฺตํ โอวทิตฺวา อิทานิ วิเวกฏฺฐานาจิกฺขณาทินา สมฺปหํเสโนฺต **"วราหเอเณยฺยวิคาฬฺหเสวิเต"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วราหเอเณยฺยวิคาฬฺหเสวิเต**ติ วราเหหิ เจว เอเณยฺยหิ จ โอคาเหตฺวา เสวิเตฯ **ปพฺภารกุเฏฺฏ**ติ ปพฺภารฏฺฐาเน เจว ปพฺพตสิขเร จฯ **ปกเตว สุนฺทเร**ติ ปกติยา เอว สุนฺทเร อติตฺติมโนหเรฯ "ปกติวสุนฺธเร"ติ วา ปาโฐ, ปากติเก ภูมิปเทเสติ อโตฺถฯ **นวมฺพุนา ปาวุสสิตฺตกานเน**ติ ปาวุสวเสน วุเฏฺฐน เมโฆทเกน อุปสิตฺตวเสฺส สุเถเว วเนฯ **ตหึ คุหาเคหคโต รมิสฺสสี**ติ ตสฺมึ ปพฺพตกานเน คุหาสงฺขาตํ เคหํ อุปคโต ภาวนารติยา อภิรมิสฺสสิฯ

เต ตํ รเมสฺสนฺตีติ เต มยูราทโย วนสญฺญํ อุปฺปาเทนฺตา ตํ รเมสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ

วุฏฺฐมฺหิ เทเวติ เมเฆ อธิปฺปวุเฏฺฐฯ **จตุรงฺคุเล ติเณ**ติ เตเนว คโสฺสทกปาเตน ตตฺถ ตตฺถ ติเณ สุรตฺตวณฺณกมฺพลสทิเส จตุรงฺคุเล ชาเตฯ **สํปุปฺผิเต เมฆนิภมฺหิ กานเน**ติ ปาวุสเมฆสงฺกาเส กานเน สมฺมเทว ปุปฺผิเตฯ **นคนฺตเร**ติ ปพฺพตนฺตเรฯ **วิฏปิสโม สยิสฺส**นฺติ ตรุสทิโส อปริคฺคโห หุตฺวา นิปชฺชิสฺสํฯ **ตํ เม มุทู เหหิติ ตูลสนฺนิภ**นฺติ ตํ ติณปจฺจตฺถรณํ มุทุสุขสมฺผสฺสํ ตูลสนฺนิภํ ตูลิกสทิสํ สยนํ เม ภวิสฺสติฯ

ตถา ตุ กสฺสามิ ยถาปิ อิสฺสโรติ ยถา โกจิ อิสฺสรปุริโส อตฺตโน วจนกรทาสาทึ วเส วเตฺตติ, อหมฺปิ, จิตฺต, ตํ ตถา กริสฺสามิ, มยฺหํ วเส วเตฺตมิเยวฯ กถํ? **ยํ ลพฺภติ เตนปิ โหตุ เม อล**นฺติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ยํ ยาทิสํ วา ตาทิสํ วา ลพฺภติ, เตน จ มยฺหํ อลํ ปริยตฺตํ โหตุฯ เอเตน อิทํ ทเสฺสติ – ยสฺมา อิเธกเจฺจ สตฺตา ตณฺหุปฺปาทเหตุ จิตฺตสฺส วเส อนุวตฺตนฺติ, อหํ ปน ตณฺหุปฺปาทํ ทูรโต วเชฺชโนฺต จิตฺตํ ทาสํ วิย กโรโนฺต อตฺตโน วเส วเตฺตมีติฯ **น ตาหํ กสฺสามิ ยถา อตนฺทิโต, พิฬารภสฺตํว ยถา สุมทฺทิต**นฺติ จิตฺต ตณฺหุปฺปาทปริวชฺชนเหตุ, ปุน ตนฺติ จิตฺตํ อามสติ, ยถา อโญฺญปิ โกจิ สมฺมปฺปธานโยเคน ภาวนาย อตนฺทิโต อตฺตโน จิตฺตํ กมฺมกฺขมํ, กมฺมโยคฺคํ กโรติ, ตถา อหมฺปิ, จิตฺต, ตํ กมฺมกฺขมํ, กมฺมโยคฺคํ มยฺหํ วเส วตฺตํ กริสฺสามิ ฯ ยถา กึ? **พิฬารภสฺตํว ยถา สุมทฺทิตํ, น**อิติ นิปาตมตฺตํฯ ยถา สุฏฺฐุ มทฺทิตํ พิฬารภสฺตํ กมฺมกฺขมํ, กมฺมโยคฺคํ สุเขน ปริหรณียญฺจ โหติ, ตถาหํ ตํ กริสฺสามิฯ

วีริเยน ตํ มยฺห วสานยิสฺสนฺติ, อโมฺภ จิตฺต, ตํ อตฺตโน วีริเยน ภาวนาพลํ อุปฺปาเทตฺวา เตน มยฺหํ วสํ อานยิสฺสํฯ **คชํว มตฺตํ กุสลงฺกุสคฺคโห**ติ ยถา กุสโล เฉโก องฺกุสคฺคโห หตฺถาจริโย อตฺตโน สิกฺขาพเลน มตฺตหตฺถึ อตฺตโน วสํ อาเนติ, ตเถวาติ อโตฺถฯ

ตยา สุทเนฺตน อวฏฺฐิเตน หีติ หีติ นิปาตมตฺตํ, จิตฺต, สมถวิปสฺสนาภาวนาหิ สุฏฺฐุ ทเนฺตน ตโต เอว สมฺมเทว วิปสฺสนาวีถึ ปฏิปนฺนตฺตา อวฏฺฐิเตน ตยาฯ **หเยน โยคฺคาจริโยว อุชฺชุนา**ติ ยถา สุทเนฺตน สุทนฺตตฺตา เอว อุชุนา อวงฺกคตินา อสฺสาชานีเยน โยคฺคาจริโย อสฺสทมฺมสารถิ อเขมฏฺฐานโต เขมนฺตภูมึ ปฏิปชฺชิตุํ สโกฺกติ, เอวํ **ปโหมิ มคฺคํ ปฏิปชฺชิตุํ สิว**นฺติ อสิวภาวกรานํ กิเลสานํ อภาเวน สิวํฯ **จิตฺตานุรกฺขีหี**ติ อตฺตโน จิตฺตํ อนุรกฺขณสีเลหิ พุทฺธาทีหิ สพฺพกาลํ เสวิตํ อริยมคฺคํ อหํ ปฏิปชฺชิตุํ อธิคนฺตุํ ปโหมิ สโกฺกมีติฯ

อารมฺมเณ ตํ พลสา นิพนฺธิสํ, นาคํว ถมฺภมฺหิ ทฬฺหาย รชฺชุยาติ ยถา หตฺถาจริโย มหาหตฺถึ อาฬานถเมฺภ ทฬฺหาย ถิราย รชฺชุยา นิพนฺธติ, เอวมหํ, จิตฺต, กมฺมฏฺฐานารมฺมเณ ภาวนาพเลน นิพนฺธิสฺสํฯ **ตํ เม สุคุตฺตํ สติยา สุภาวิต**นฺติ ตํ ตุวํ, จิตฺต, มม สติยา สุคุตฺตํ สุภาวิตญฺจ หุตฺวาฯ **อนิสฺสิตํ สพฺพภเวสุ เหหิสี**ติ อริยมคฺคภาวนาทิพเลน กามภวาทีสุ สเพฺพสุปิ ภเวสุ ตณฺหาทินิสฺสเยหิ อนิสฺสิตํ ภวิสฺสสิฯ

ปญฺญาย เฉตฺวา วิปถานุสารินนฺติ อุปฺปถคามินํ อายตนสมุทยํ ยาถาวโต ทิสฺวา เยน สมุทเยน อุปฺปถคามี, ตสฺส กิเลสวิสฺสนฺทนํ กิเลสวิปฺผนฺทิตํ อินฺทฺริยสํวรูปนิสฺสยาย ปฏิสงฺขานปญฺญาย ฉินฺทิตฺวา โสตวิเจฺฉทนวเสน อาวรณํ กตฺวาฯ **โยเคน นิคฺคยฺหา**ติ วิปสฺสนาภาวนาสงฺขาเตน โยเคน สามตฺถิยวิธมเนน นิคฺคเหตฺวาฯ **ปเถ นิเวสิยา**ติ วิปสฺสนาวีถิยํ นิเวเสตฺวา, ปติฏฺฐเปตฺวาฯ ยทา ปน วิปสฺสนา อุสฺสุกฺกาปิตา มเคฺคน ฆเฏฺฏติ, ตทา มคฺคปญฺญาย ‘‘ยํกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม’’นฺติ (มหาว. ๑๖; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑) นิทสฺสเนน สพฺพโส อายตนสมุทยสฺส วิภวํ สมฺภวญฺจ อสโมฺมหโต ทิสฺวา สเทวเก โลเก **อคฺควาทิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **ทายาโท** โอรสปุโตฺต **เหหิสิ** ภวิสฺสสีติ อโตฺถฯ

จตุพฺพิปลฺลาสวสํ อธิฏฺฐิตนฺติ อนิเจฺจ นิจฺจนฺติ, อสุเภ สุภนฺติ, ทุเกฺข สุขนฺติ, อนตฺตนิ อตฺตาติ อิเมสํ จตุนฺนํ วิปลฺลาสานํ วสํ อธิฏฺฐิตํ อนุวตฺตนฺตํฯ **คามณฺฑลํว ปริเนสิ, จิตฺต, มน**ฺติ, อโมฺภ จิตฺต, มํ คามทารกํ วิย ปริกฑฺฒสิ, อิโต จิโต ปริกฑฺฒสิฯ **นนุ สํโยชนพนฺธนจฺฉิท**นฺติ สํโยชนสงฺขาตานํ ทสนฺนํ พนฺธนานํ เฉทกํ **การุณิกํ มหามุนึ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ สํเสวสิ นนุ, ‘‘ตถารูเป มหานุภาเว ทูรโตว วเชฺชสิ, มาทิเส ปน ตปสฺสิเน ยถารุจิ ปริเนสี’’ติ อปฺปสาทเลเสน สตฺถารํ ปสํสติฯ

มิโค ยถาติ ยถา มิโค รุกฺขคจฺฉลตาทีหิ สุฏฺฐุ จิตฺตวิจิเตฺต อนากุเล กานเน **เสริ** สยํวสี รมติฯ **รมฺมํ คิรึ ปาวุสอพฺภมาลินิ**นฺติ เอวํ ปาวุสกาเล สมนฺตโต สุมาลินีหิ ถลชชลชมาลาหิ สมนฺนาคตตฺตา อพฺภมาลินึ ชนวิวิตฺตตาย มโนรมตาย จ รมฺมํ ปพฺพตํ ลภิตฺวา ตตฺถ นเค รมิสฺสํ, **อสํสยํ** เอกํเสเนว ตุวํ, จิตฺต, ปราภวิสฺสสิ, สํสารพฺยสเนหิ ฐสฺสสีติ อโตฺถฯ

เย ตุยฺห ฉนฺทเน วเสน วตฺติโนติ สเพฺพ ปุถุชฺชเน จิตฺตสามเญฺญน คเหตฺวา วทติฯ ตสฺสโตฺถ – **เย** นรนาริโย, อโมฺภ จิตฺต, ตุยฺหํ **ฉนฺทน วเสน** รุจิยา ฐิตา **ยํ** เคหนิสฺสิตํ **สุขํ อนุโภนฺติ** อนุภวิสฺสนฺติ, เต **อวิทฺทสู** อนฺธพาลา, **มารวสานุวตฺติโน** กิเลสมาราทีนํ วเส อนุวตฺตนสีลา, **ภวาภินนฺที** กามาทิภวเมว อภินนฺทนโต, ตว สาวกา อนุสิฏฺฐิกราฯ มยํ ปน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาวกา, น ตุยฺหํ วเส อนุวตฺตามาติฯ

เอวํ เถโร ปุเพฺพ อตฺตโน อุปฺปนฺนํ โยนิโสมนสิการํ จิตฺตสฺส นิคฺคณฺหนวเสน ปวตฺตํ นานปฺปการโต วิภชิตฺวา สมีเป ฐิตานํ ภิกฺขูนํ โอวาททานวเสน ธมฺมํ กเถสิฯ ยํ ปเนตฺถ อนุตฺตรนฺตรา อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ตาลปุฏเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺญาสนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๐. สฏฺฐินิปาโต

๑. มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรคาถาวณฺณนา

สฏฺฐินิปาเต **อารญฺญิกา**ติอาทิกา อายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? ตสฺส วตฺถุ ธมฺมเสนาปติวตฺถุมฺหิ วุตฺตเมวฯ เถโร หิ ปพฺพชิตทิวสโต สตฺตเม ทิวเส มคธรเฏฺฐ กลฺลวาลคามกํ อุปนิสฺสาย สมณธมฺมํ กโรโนฺต ถินมิเทฺธ โอกฺกเนฺต สตฺถารา – ‘‘โมคฺคลฺลาน, โมคฺคลฺลาน, มา, พฺราหฺมณ, อริยํ ตุณฺหีภาวํ ปมาโท’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๒๓๕) สํเวชิโต ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ภควตา วุจฺจมานํ ธาตุกมฺมฏฺฐานํ สุณโนฺต เอว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ปฏิปาฏิยา อุปริมคฺคตฺตยํ อุปคนฺตฺวา อคฺคผลกฺขเณ สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๓๗๕-๓๙๗) –

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
วิหาสิ หิมวนฺตมฺหิ, เทวสงฺฆปุรกฺขโตฯ

‘‘วรุโณ นาม นาเมน, นาคราชา อหํ ตทา;
กามรูปี วิกุพฺพามิ, มโหทธินิวาสหํฯ

‘‘สงฺคณิยํ คณํ หิตฺวา, ตูริยํ ปฏฺฐเปสหํ;
สมฺพุทฺธํ ปริวาเรตฺวา, วาเทสุํ อจฺฉรา ตทาฯ

‘‘วชฺชมาเนสุ ตูเรสุ, เทวา ตูรานิ วชฺชยุํ;
อุภินฺนํ สทฺทํ สุตฺวาน, พุโทฺธปิ สมฺปพุชฺฌถฯ

‘‘นิมเนฺตตฺวาน สมฺพุทฺธํ, สกํ ภวนุปาคมิํ;
อาสนํ ปญฺญเปตฺวาน, กาลมาโรจยิํ อหํฯ

‘‘ขีณาสวสหเสฺสหิ, ปริวุโต โลกนายโก;
โอภาเสโนฺต ทิสา สพฺพา, ภวนํ เม อุปาคมิฯ

‘‘อุปวิฏฺฐํ มหาวีรํ, เทวเทวํ นราสภํ;
สภิกฺขุสงฺฆํ ตเปฺปสิํ, อนฺนปาเนนหํ ตทาฯ

‘‘อนุโมทิ มหาวีโร, สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย โส สงฺฆํ อปูเชสิ, พุทฺธญฺจ โลกนายกํ;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, เทวโลกํ คมิสฺสติฯ

‘‘สตฺตสตฺตติกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
ปถพฺยา รชฺชํ อฎฺฐสตํ, วสุธํ อาวสิสฺสติฯ

‘‘ปญฺจปญฺญาสกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
โภคา อสงฺขิยา ตสฺส, อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ ตาวเทฯ

‘‘อปริเมยฺย อิโต กปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคตฺเตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘นิรยา โส จวิตฺวาน, มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติ;
โกลิโต นาม นาเมน, พฺรหฺมพนฺธุ ภวิสฺสติฯ

‘‘โส ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวาน, กุสลมูเลน โจทิโต;
โคตมสฺส ภควโต, ทุติโย เหสฺสติ สาวโกฯ

‘‘อารทฺธวีริโย ปหิตตฺโต, อิทฺธิยา ปารมึ คโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘ปาปมิตฺโตปนิสฺสาย, กามราควสํ คโต;
มาตรํ ปิตรญฺจาปิ, ฆาตยึ ทุฏฺฐมานโสฯ

‘‘ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, นิรยํ อถ มานุสํ;
ปาปกมฺมสมงฺคิตา, ภินฺนสีโส มรามหํฯ

‘‘อิทํ ปจฺฉิมกํ มยฺหํ, จริโม วตฺตเต ภโว;
อิธาปิ เอทิโส มยฺหํ, มรณกาเล ภวิสฺสติฯ

‘‘ปวิเวกมนุยุตฺโต, สมาธิภาวนารโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘ธรณิมฺปิ สุคมฺภีรํ, พหลํ ทุปฺปธํสิยํ;
วามงฺคุฏฺเฐน โขเภยฺยํ, อิทฺธิยา ปารมึ คโตฯ

‘‘อสฺมิมานํ น ปสฺสามิ, มาโน มยฺหํ น วิชฺชติ;
สามเณเร อุปาทาย, ครุจิตฺตํ กโรมหํฯ

‘‘อปริเมยฺย อิโต กปฺป, ยํ กมฺมมภินีหรึ;
ตาหํ ภูมิมนุปฺปตฺโต, ปตฺโตมฺหิ อาสวกฺขยํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ นํ สตฺถา อปรภาเค เชตวนมหาวิหาเร อริยคณมชฺเฌ นิสินฺโน เตน เตน คุเณน อตฺตโน สาวเก เอตทคฺเค ฐเปนฺโต ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ มหาโมคฺคลฺลาโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๐) อิทฺธิมนฺตตาย เอตทคฺเค ฐเปสิฯ เตน เอวํ สตฺถารา เอตทคฺเค ฐปิเตน สาวกปารมิยา มตฺถกํ ปตฺเตน มหาเถเรน ตํ ตํ นิมิตฺตํ อาคมฺม ตตฺถ ตตฺถ ภาสิตา คาถา, ตา สงฺคีติกาเล ธมฺมสงฺคาหเกหิ –

๑๑๔๙.
‘‘อารญฺญิกา ปิณฺฑปาติกา, อุญฺฉาปตฺตาคเต รตา;
ทาเลมุ มจฺจุโน เสนํ, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตาฯ

๑๑๕๐.
‘‘อารญฺญิกา ปิณฺฑปาติกา, อุญฺฉาปตฺตาคเต รตา;
ธุนาม มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโรฯ

๑๑๕๑. “รุกฺขมูลิกา สาตติกา, อุญฺฉาปตฺตาคเต รตา;
ทาเลมุ มจฺจุโน เสนํ, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตาฯ

๑๑๕๒. “รุกฺขมูลิกา สาตติกา, อุญฺฉาปตฺตาคเต รตา;
ธุนาม มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโรฯ

๑๑๕๓. “อฏฺฐิกงฺกลกุฏิเก, มํสนฺหารุปสิพฺพิเต;
ธิรตฺถุ ปุเร ทุคฺคนฺเธ, ปรคตฺเต มมายเสฯ

๑๑๕๔..

“ตว สรีรํ นวโสตํ, ทุคฺคนฺธกรํ ปริพนฺธํ;
ภิกฺขุ ปริวชฺชยเต ตํ, มีฬฺหญฺจ ยถา สุจิกาโมฯ

๑๑๕๖. “เอวเญฺจ ตํ ชโน ชญฺญา, ยถา ชานามิ ตํ อหํ;
อารกา ปริวชฺเชยฺย, คูถฏฺฐานํว ปาวุเสฯ

๑๑๕๗. “เอวเมตํ มหาวีร, ยถา สมณ ภาสสิ;
เอตฺถ เจเก วิสีทนฺติ, ปงฺกมฺหิว ชรคฺคโวฯ

๑๑๕๘. “อากาสมฺหิ หลิทฺทิยา, โย มเญฺญถ รเชตเว;
อเญฺญน วาปิ รงฺเคน, วิฆาตุทยเมว ตํฯ

๑๑๕๙. “ตทากาสสมํ จิตฺตํ, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตํ;
มา ปาปจิตฺเต อาสาทิ, อคฺคิขนฺธํว ปกฺขิมาฯ

๑๑๖๐. “ปสฺส จิตฺตกตํ พิมฺพํ, อรุกายํ สมุสฺสิตํ;
อาตุรํ พหุสงฺกปฺปํ, ยสฺส นตฺถิ ธุวํ ฐิติฯ

๑๑๖๑. “ปสฺส จิตฺตกตํ รูปํ, มณินา กุณฺฑเลน จ;
อฏฺฐึ ตเจน โอนทฺธํ, สห วตฺเถหิ โสภติฯ

๑๑๖๒. “อลตฺตกกตา ปาทา, มุขํ จุณฺณกมกฺขิตํ;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

๑๑๖๓. “อฏฺฐาปทกตา เกสา, เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

๑๑๖๔. “อญฺชนีว นวา จิตฺตา, ปูติกาโย อลงฺกโต;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

๑๑๖๕. “โอทหิ มิคโว ปาสํ, นาสทา วาคุรํ มิโค;
ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉาม, กทฺทเนฺต มิคพนฺธเกฯ

๑๑๖๖. “ฉิโนฺน ปาโส มิควสฺส, นาสทา วาคุรํ มิโค;
ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉาม, โสจเนฺต มิคลุทฺทเกฯ

๑๑๖๗. “ตทาสิ ยํ ภึสนกํ, ตทาสิ โลมหํสนํ;
อเนกาการสมฺปเนฺน, สาริปุตฺตมฺหิ นิพฺพุเตฯ

๑๑๖๘. “อนิจฺจา วต สงฺขารา, อุปฺปาทวยธมฺมิโน;
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, เตสํ วูปสโม สุโขฯ

๑๑๖๙. “สุขุมํ เต ปฏิวิชฺฌนฺติ, วาลคฺคํ อุสุนา ยถา;
เย ปญฺจกฺขเนฺธ ปสฺสนฺติ, ปรโต โน จ อตฺตโตฯ

๑๑๗๐. “เย จ ปสฺสนฺติ สงฺขาเร, ปรโต โน จ อตฺตโต;
ปจฺจพฺยาธึสุ นิปุณํ, วาลคฺคํ อุสุนา ยถาฯ

๑๑๗๑. “สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐ, ฑยฺหมาโนว มตฺถเก;
กามราคปฺปหานาย, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเชฯ

๑๑๗๒. “สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐ, ฑยฺหมาโนว มตฺถเก;
ภวราคปฺปหานาย, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเชฯ

๑๑๗๓. “โจทิโต ภาวิตเตฺตน, สรีรนฺติมธารินา;
มิคารมาตุปาสาทํ, ปาทงฺคุเฎฺฐน กมฺปยึฯ

๑๑๗๔. “นยิทํ สิถิลมารพฺภ, นยิทํ อเปฺปน ถามสา;
นิพฺพานมธิคนฺตพฺพํ, สพฺพคนฺถปโมจนํฯ

๑๑๗๕. “อยญฺจ ทหโร ภิกฺขุ, อยมุตฺตมโปริโส;
ธาเรติ อนฺติมํ เทหํ, เชตฺวา มารํ สวาหนํฯ

๑๑๗๖. “วิวรมนุปภนฺติ วิชฺชุตา, เวภารสฺส จ ปณฺฑวสฺส จ;
นควิวรคโต ฌายติ, ปุโตฺต อปฺปฏิมสฺส ตาทิโนฯ

๑๑๗๗. “อุปสโนฺต อุปรโต, ปนฺตเสนาสโน มุนิ;
ทายาโท พุทฺธเสฏฺฐสฺส, พฺรหฺมุนา อภิวนฺทิโตฯ

๑๑๗๘. “อุปสนฺตํ อุปรตํ, ปนฺตเสนาสนํ มุนึ;
ทายาทํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส, วนฺท พฺราหฺมณ กสฺสปํฯ

๑๑๗๙. “โย จ ชาติสตํ คเจฺฉ, สพฺพา พฺราหฺมณชาติโย;
โสตฺติโย เวทสมฺปโนฺน, มนุเสฺสสุ ปุนปฺปุนํฯ

๑๑๘๐. “อชฺฌายโกปิ เจ อสฺส, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
เอตสฺส วนฺทนาเยตํ, กลํ นาคฺฆติ โสฬสึฯ

๑๑๘๑. “โย โส อฏฺฐ วิโมกฺขานิ, ปุเรภตฺตํ อผสฺสยิ;
อนุโลมํ ปฏิโลมํ, ตโต ปิณฺฑาย คจฺฉติฯ

๑๑๘๒. “เอตาทิสํ ภิกฺขุํ มาสาทิ, มาตฺตานํ ขณิ พฺราหฺมณ;
อภิปฺปสาเทหิ มนํ, อรหนฺตมฺหิ ตาทิเน;

ขิปฺปํ ปญฺชลิโก วนฺท, มา เต วิชฏิ มตฺถกํฯ

๑๑๘๓. “น โส ปสฺสติ สทฺธมฺมํ, สํสาเรน ปุรกฺขโต;
อโธคมํ ชิมฺหปถํ, กุมฺมคฺคมนุธาวติฯ

๑๑๘๔. “กิมีว มีฬฺหสลฺลิโตฺต, สงฺขาเร อธิมุจฺฉิโต;
ปคาโฬฺห ลาภสกฺกาเร, ตุโจฺฉ คจฺฉติ โปฏฺฐิโลฯ

๑๑๘๕. “อิมญฺจ ปสฺส อายนฺตํ, สาริปุตฺตํ สุทสฺสนํ;
วิมุตฺตํ อุภโตภาเค, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตํฯ

๑๑๘๖. “วิสลฺลํ ขีณสํโยคํ, เตวิชฺชํ มจฺจุหายินํ;
ทกฺขิเณยฺยํ มนุสฺสานํ, ปุญฺญเกฺขตฺตํ อนุตฺตรํฯ

๑๑๘๗. “เอเต สมฺพหุลา เทวา, อิทฺธิมโนฺต ยสสฺสิโนฯ

ทส เทวสหสฺสานิ, สเพฺพ พฺรหฺมปุโรหิตา;
โมคฺคลฺลานํ นมสฺสนฺตา, ติฏฺฐนฺติ ปญฺชลีกตาฯ

๑๑๘๘. “นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
ยสฺส เต อาสวา ขีณา, ทกฺขิเณโยฺยสิ มาริสฯ

๑๑๘๙. “ปูชิโต นรเทเวน, อุปฺปโนฺน มรณาภิภู;
ปุณฺฑรีกํว โตเยน, สงฺขาเรนุปลิมฺปติฯ

๑๑๙๐. “ยสฺส มุหุเตฺตน สหสฺสธา โลโก, สํวิทิโต สพฺรหฺมกโปฺป วสิ;
อิทฺธิคุเณ จุตุปปาเต กาเล, ปสฺสติ เทวตา ส ภิกฺขุฯ

๑๑๙๑. “สาริปุโตฺตว ปญฺญาย, สีเลน อุปสเมน จ;
โยปิ ปารงฺคโต ภิกฺขุ, เอตาวปรโม สิยาฯ

๑๑๙๒. “โกฏิสตสหสฺสสฺส, อตฺตภาวํ ขเณน นิมฺมิเน;
อหํ วิกุพฺพนาสุ กุสโล, วสีภูโตมฺหิ อิทฺธิยาฯ

๑๑๙๓. “สมาธิวิชฺชาวสิปารมีคโต, โมคฺคลฺลานโคโตฺต อสิตสฺส สาสเน;
ธีโร สมุจฺฉินฺทิ สมาหิตินฺทฺริโย, นาโค ยถา ปูติลตํว พนฺธนํฯ

๑๑๙๔. “ปริจิณฺโณ มยา สตฺถา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ;
โอหิโต ครุโก ภาโร, ภวเนตฺติ สมูหตาฯ

๑๑๙๕. “ยสฺส จตฺถาย ปพฺพชิโต, อคารสฺมานคาริยํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สพฺพสํโยชนกฺขโยฯ

๑๑๙๖. “กีทิโส นิรโย อาสิ, ยตฺถ ทุสฺสี อปจฺจถ;
วิธุรํ สาวกมาสชฺช, กกุสนฺธญฺจ พฺราหฺมณํฯ

๑๑๙๗. “สตํ อาสิ อโยสงฺกู, สเพฺพ ปจฺจตฺตเวทนา;

อีทิโส นิรโย อาสิ, ยตฺถ ทุสฺสี อปจฺจถ;
วิธุรํ สาวกมาสชฺช, กกุสนฺธญฺจ พฺราหฺมณํฯ

๑๑๙๘. “โย เอตมภิชานาติ, ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก;
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช, กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิฯ

๑๑๙๙. “มชฺเฌ สรสฺมึ ติฏฺฐนฺติ, วิมานา กปฺปฏฺฐายิโน;
เวฬุริยวณฺณา รุจิรา, อจฺจิมนฺโต ปภสฺสรา;
อจฺฉรา ตตฺถ นจฺจนฺติ, ปุถุ นานตฺตวณฺณิโยฯ

๑๒๐๐. “โย เอตมภิชานาติ…เป.… กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิฯ
๑๒๐๑. “โย เว พุทฺเธน โจทิโต, ภิกฺขุสงฺฆสฺส เปกฺขโต;
มิคารมาตุปาสาทํ, ปาทงฺคุฏฺเฐน กมฺปยิฯ

๑๒๐๒. “โย เอตมภิชานาติ…เป.… กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิฯ
๑๒๐๓. “โย เวชยนฺตปาสาทํ, ปาทงฺคุฏฺเฐน กมฺปยิ;
อิทฺธิพเลนุปตฺถทฺโธ, สํเวเชสิ จ เทวตาฯ

๑๒๐๔. “โย เอตมภิชานาติ…เป.… กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิฯ
๑๒๐๕. “โย เวชยนฺตปาสาเท, สกฺกํ โส ปริปุจฺฉติ;
อปิ อาวุโส ชานาสิ, ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโย;
ตสฺส สกฺโก วิยากาสิ, ปญฺหํ ปุฏฺโฐ ยถาตถํฯ

๑๒๐๖. “โย เอตมภิชานาติ…เป.… กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิฯ
๑๒๐๗. “โย พฺรหฺมานํ ปริปุจฺฉติ, สุธมฺมายํ ฐิโต สภํ;
อชฺชาปิ ตฺยาวุโส สา ทิฏฺฐิ, ยา เต ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ;
ปสฺสสิ วีติวตฺตนฺตํ, พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรํฯ

๑๒๐๘. “ตสฺส พฺรหฺมา วิยากาสิ, ปญฺหํ ปุฏฺโฐ ยถาตถํ;
น เม มาริส สา ทิฏฺฐิ, ยา เม ทิฏฺฐิ ปุเร อหุฯ

๑๒๐๙. “ปสฺสามิ วีติวตฺตนฺตํ, พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรํ;
โสหํ อชฺช กถํ วชฺชํ, อหํ นิจฺโจมฺหิ สสฺสโตฯ

๑๒๑๐. “โย เอตมภิชานาติ…เป.… กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิฯ
๑๒๑๑. “โย มหาเนรุโน กูฏํ, วิโมกฺเขน อผสฺสยิ;
วนํ ปุพฺพวิเทหานํ, เย จ ภูมิสยา นราฯ

๑๒๑๒. “โย เอตมภิชานาติ, ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก;
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช, กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิฯ

๑๒๑๓. “น เว อคฺคิ เจตยติ, อหํ พาลํ ฑหามิติ;
พาโลว ชลิตํ อคฺคึ, อาสชฺช นํ ปฑยฺหติฯ

๑๒๑๔. “เอวเมว ตุวํ มาร, อาสชฺช นํ ตถาคตํ;
สยํ ฑหิสฺสสิ อตฺตานํ, พาโล อคฺคึว สมฺผุสํฯ

๑๒๑๕. “ปุญฺญํ ปสวี มาโร, อาสชฺช นํ ตถาคตํ;
กินฺนุ มญฺญสิ ปาปิม, น เม ปาปํ วิปจฺจติฯ

๑๒๑๖. “กโรโต เต จียเต ปาปํ, จิรรตฺตาย อนฺตก;
มาร นิพฺพินฺท พุทฺธมฺหา, อาสํ มากาสิ ภิกฺขุสุฯ

๑๒๑๗. “อิติ มารํ อตเชฺชสิ, ภิกฺขุ เภสกฬาวเน;
ตโต โส ทุมฺมโน ยกฺโข, ตเตฺถวนฺตรธายถา’’ติฯ –

อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เถโร คาถาโย อภาสิตฺถาติฯ

อิมินา อนุกฺกเมน เอกจฺจํ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา ฐปิตาฯ

ตตฺถ “**อารญฺญิกา**”ติอาทิกา จตโสฺส คาถา ภิกฺขูนํ โอวาททานวเสน ภาสิตาฯ **อารญฺญิกา**ติ คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อารญฺญกธุตงฺคสมาทาเนน อารญฺญิกาฯ สงฺฆภตฺตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปิณฺฑปาติกงฺคสมาทาเนน **ปิณฺฑปาติกา,** ฆเร ฆเร ลทฺธปิณฺฑปาเตน ยาปนกาฯ **อุญฺฉาปตฺตาคเต รตา**ติ อุญฺฉาจริยาย ปเตฺต อาคเต ปตฺตปริยาปเนฺน รตา, เตเนว อภิรตา สนฺตุฏฺฐาฯ **ทาเลมุ มจฺจุโน เสน**นฺติ อตฺตานํ อนตฺถชนเน สหายภาวูปคมนโต มจฺจุราชสฺส เสนาภูตํ กิเลสวาหินิํ สมุจฺฉิเนฺทมฯ **อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตา**ติ โคจรชฺฌเตฺตสุ สุฏฺฐุ สมาหิตา หุตฺวา, เอเตนสฺส ปทาลนุปายมาหฯ

ธุนามาติ นิทฺธุนาม วิทฺธํเสมฯ

สาตติกาติ สาตจฺจการิโน ภาวนาย สตตปวตฺตวีริยาฯ

“**อฏฺฐิกงฺกลกุฏิเก**”ติอาทิกา จตโสฺส คาถา อตฺตานํ ปโลเภตุํ อุปคตาย คณิกาย โอวาทวเสน อภาสิฯ ตตฺถ **อฏฺฐิกงฺกลกุฏิเก**ติ อฏฺฐิสงฺขลิกามยกุฏิเกฯ **นฺหารุปสิพฺพิเต**ติ นวหิ นฺหารุสเตหิ สมนฺตโต สิพฺพิเตฯ อรเญฺญ กุฏิโย ทารุทเณฺฑ อุสฺสาเปตฺวา วลฺลิอาทีหิ พนฺธิตฺวา กริยนฺติ, ตฺวํ ปน ปรมเชคุเจฺฉน อฏฺฐิกงฺกเลน ปรมเชคุเจฺฉเหว นฺหารูหิ พนฺธิตฺวา กตา, อติวิย เชคุจฺฉา ปฏิกฺกูลา จาติ ทเสฺสติฯ **ธิรตฺถุ ปูเร ทุคฺคเนฺธ**ติ เกสโลมาทิโน นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปูเร ปริปุเณฺณ, ตโต เอว ทุคฺคเนฺธ ธิรตฺถุ ตว ธีกาโร โหตุฯ **ปรคเตฺต มมายเส**ติ อิทญฺจ เต ทุคฺคนฺธสฺส อุปริ โผฏฺฐสมุฏฺฐานํ ปริสฺสยํ เอวํ อสุจิทุคฺคนฺธํ เชคุจฺฉํ ปฏิกฺกูลสมาทานํ ตาทิเส เอว อญฺญสฺมิํ ปเทเส โสณสิงฺคาลกิมิกุลาทีนํ คตฺตภูเต กเฬวเร มมตฺตํ กโรสิฯ

คูถภเสฺตติ คูถภริตภสฺตสทิเสฯ **ตโจนเทฺธ**ติ ตเจน โอนเทฺธ ฉวิมตฺตปฏิจฺฉาทิตกิพฺพิเสฯ **อุรคณฺฑิปิสาจินี**ติ อุเร ฐิตคณฺฑทฺวยวตี ภยานกภาวโต อนตฺถาวหโต จ ปิสาจสทิสีฯ **ยานิ สนฺทนฺติ สพฺพทา**ติ ยานิ นว โสตานิ, นว วณมุขานิ สพฺพทา รตฺตินฺทิวํ สนฺทนฺติ, สวนฺติ, อสุจิํ ปคฺฆรนฺติฯ

ปริพนฺธนฺติ สมฺมาปฏิปตฺติปริพนฺธภูตํฯ **ภิกฺขู**ติ สํสาเร ภยํ อิกฺขโนฺต ภินฺนกิเลโส วา ทูรโต **ปริวชฺชยเต**ติ มมตฺตํ น กโรติฯ **มีฬฺหญฺจ ยถา สุจิกาโม**ติ **จ**-อิติ นิปาตมตฺตํฯ ยถา สุจิชาติโก สุจิเมว อิจฺฉโนฺต สสีสํ นฺหาโต มีฬฺหํ ทิสฺวา ทูรโตว ปริวเชฺชสิ, เอวเมวํ ภิกฺขูติ อโตฺถฯ

เอวเณฺจ ตํ ชโน ชญฺญา, ยถา ชานามิ ตํ อหนฺติ เอวํ สรีรสญฺญิตํ อสุจิปุญฺชํ ยถา อหํ ยถาภูตํ ชานามิ, เอวเมว มหาชโน ชาเนยฺย, ตํ อารกา ทูรโตว ปริวชฺชยฺยฯ **คูถฏฺฐานํว ปาวุเส**ติ ปาวุสกาเล กิลินฺนาสุจิํ นิรนฺตรํ คูถฏฺฐานํ วิย สุจิชาติโกฯ ยสฺมา ปน ตํ ยถาภูตํ น ชานาติ, ตสฺมา ตตฺถ นิมุโคฺค สีสํ น อุกฺขิปตีติ อธิปฺปาโยฯ

เอวํ เถเรน สรีเร โทเส วิภาวิเต สา คณิกา ลชฺชาวนตมุขา เถเร คารวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา **"เอวเมตํ มหาวีรา"**ติ คาถํ วตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตตฺถ **เอตฺถ เจเก**ติ เอวํ ปากฏปฏิกฺกูลสภาเวปิ เอตสฺมิํ กาเย เอกเจฺจ สตฺตา อาสตฺติพลวตาย **วิสีทนฺติ** วิสาทํ อาปชฺชนฺติฯ **ปงฺกมฺหิว ชรคฺคโว** มหากทฺทมกุจฺฉิยํ สมฺปติตทุพฺพลพลิพโทฺท วิย พฺยสนเมว ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ

ปุน ตํ เถโร มาทิเส เอวรูปา ปฏิปตฺติ นิรตฺถกา วิฆาตาวหา เอวาติ ทเสฺสโนฺต **"อากาสมฺหี"**ติอาทินา คาถาทฺวยมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โย ปุคฺคโล หลิทฺทิยา อเญฺญน วา รงฺคชาเตน อากาสํ รญฺชิตุํ มเญฺญยฺย, ตสฺส ตํ กมฺมํ **วิฆาตุทยํ** จิตฺตวิฆาตาวหเมว สิยา, ยถา ตํ อวิสเย โยโคฯ

ตทากาสสมํ จิตฺตนฺติ ตยิทํ มม จิตฺตํ อากาสสมํ กตฺถจิ อลคฺคภาเวน อชฺฌตฺตํ สุฏฺฐุ สมาหิตํ, ตสฺมา **มา ปาปจิเตฺต อาสาที**ติ กาเมสุ นิมุคฺคตาย ลามกจิเตฺต นิหีนจิเตฺต มาทิเส มา อาสาเทหิฯ **อคฺคิขนฺธํว ปกฺขิมา**ติ ปกฺขิมา สลโภ อคฺคิกฺขนฺธํ อาสาเทโนฺต อนตฺถเมว ปาปุณาติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ตุยฺหนฺติ ทเสฺสติฯ

ปสฺส จิตฺตกตนฺติอาทิกา สตฺต คาถา ตเมว คณิกํ ทิสฺวา วิปลฺลตฺตจิตฺตานํ ภิกฺขูนํ โอวาททานวเสน วุตฺตาฯ ตํ สุตฺวา สา คณิกา มงฺกุภูตา อาคตมเคฺคเนว ปลาตาฯ

ตทาสีติอาทิกา จตโสฺส คาถา อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปรินิพฺพานํ อารพฺภ วุตฺตาฯ ตตฺถ **อเนกาการสมฺปเนฺน**ติ อเนเกหิ สีลสํวราทิปฺปกาเรหิ ปริปุเณฺณฯ

สุขุมํ เต ปฏิวิชฺฌนฺตีติ เต โยคิโน อติสุขุมํ ปฏิวิชฺฌนฺติ นามฯ ยถา กิํ? **วาลคฺคํ อุสุนา ยถา** ยถา สตธาภินฺนสฺส วาลสฺส เอกํ อํสุ อคฺคํ รตฺตนฺธการติมิสาย วิชฺชุลฺลโตภาเสน วิชฺฌนฺตา วิยาติ อโตฺถฯ เก ปน เตติ อาห **"เย ปญฺจกฺขเนฺธ ปสฺสนฺติ, ปรโต โน จ อตฺตโต"**ติฯ ตตฺถ **ปรโต**ติ อนตฺตโตฯ ตสฺส อตฺตคฺคาหปฏิเกฺขปทสฺสนเญฺหตํฯ เตนาห **"โน จ อตฺตโต"**ติฯ เอเตน อนตฺตโต อภิวุฏฺฐิตสฺส อริยมคฺคสฺส วเสน ทุกฺขสเจฺจ ปริญฺญาภิสมยํ อาห, ตทวินาภาวโต ปน อิตเรสมฺปิ อภิสมยานํ สุปฺปฏิวิชฺฌตา วุตฺตา เอว โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เกจิ ปน ''อนตฺถการกโต ปเร นาม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติ 'ปรโต ปสฺสนฺตี'ติ อิมินา วิเสสโต สโพฺพปิ สมฺมเทว วุโตฺต''ติ วทนฺติฯ **ปจฺจพฺยาธิํสู**ติ ปฏิวิชฺฌิํสุฯ

สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐติ ปฐมคาถา ติสฺสเตฺถรํ อารพฺภ วุตฺตา, ทุติยา วฑฺฒมานเตฺถรํฯ ตา เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาวฯ

โจทิโต ภาวิตเตฺตนาติ คาถา ปาสาทกมฺปนสุตฺตนฺตํ อารพฺภ วุตฺตาฯ ตตฺถ **ภาวิตเตฺตน สรีรนฺติมธารินา**ติ ภควนฺตํ สนฺธาย วทติฯ

นยิทํ สิถิลมารพฺภาติอาทิกา เทฺว คาถา หีนวีริยํ **เวท**นามกํ ทหรภิกฺขุํ อารพฺภ วุตฺตาฯ ตตฺถ **สิถิลมารพฺภา**ติ สิถิลํ กตฺวา วีริยํ อกตฺวาฯ **อเปฺปน ถามสา**ติ อปฺปเกน วีริยพเลน

นยิทํ นิพฺพานํ อธิคนฺตพฺพํ, มหเนฺตเนว ปน จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริเยน ปตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

วิวรมนุปภนฺตีติอาทิกา เทฺว คาถา อตฺตโน วิเวกภาวํ อารพฺภ วุตฺตาฯ ตตฺถ **พฺรหฺมุนา อภิวนฺทิโต**ติ มหาพฺรหฺมุนา สเทวเกน โลเกน จ อภิมุเขน หุตฺวา โถมิโต นมสฺสิโต จฯ

อุปสนฺตํ อุปรตนฺติอาทิกา ปญฺจ คาถา ราชคหํ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตํ มหากสฺสปเตฺถรํ ทิสฺวา ‘‘กาฬกณฺณี มยา ทิฎฺฐา’’ติ โอโลเกตฺวา ฐิตํ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ภาคิเนยฺยํ มิจฺฉาทิฎฺฐิพฺราหฺมณํ ทิสฺวา ตสฺส อนุกมฺปาย ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ มา นสฺสี’’ติ อริยูปวาทปฎิฆาตตฺถํ ‘‘เถรํ วนฺทาหี’’ติ ตํ อุโยฺยเชเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **ชาติสตํ คเจฺฉ**ติ ชาตีนํ สตํ อุปคเจฺฉยฺยฯ **โสตฺติโย**ติ โสตฺติยชาติโกฯ **เวทสมฺปโนฺน**ติ ญาณสมฺปโนฺนฯ **เอตสฺสา**ติ เถรสฺสฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – **โย** ปุคฺคโล อุทิโตทิตา อสมฺภินฺนา สตพฺราหฺมณชาติโย อนุปฎิปาฎิยา อุปฺปชฺชนวเสน อุปคเจฺฉยฺย, ตตฺถ จ พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสุ นิปฺผตฺติํ คโต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สิยา พฺราหฺมณวตฺตญฺจ ปูเรนฺต, ตเสฺสตํ วิชฺชาทิอนุฎฺฐานํ เอตสฺส มหากสฺสปเตฺถรสฺส วนฺทนาย วนฺทนามยปุญฺญสฺส โสฬสิํ กลํ นาคฺฆติ, วนฺทนามยปุญฺญเมว ตโต มหนฺตตรนฺติฯ

อฎฺฐ วิโมกฺขานีติ รูปชฺฌานาทิเก อฎฺฐ วิโมเกฺขฯ ภาวนาวเสน หิ ลทฺธานิ รูปชฺฌานานิ ปจฺจนีกธเมฺมหิ สุฎฺฐุ วิมุตฺตตํ อภิรติวเสน อารมฺมเณ นิราสงฺคญฺจ ปวตฺติํ อุปาทาย ‘‘วิโมกฺขานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ นิโรธสมาปตฺติ ปน ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา เอวฯ อิธ ปน ฌานเมว เวทิตพฺพํฯ **อนุโลมํ ปฎิโลม**นฺติ ปฐมชฺฌานโต ปฎฺฐาย ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนา อนุโลมํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนโต ปฎฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานา ปฎิโลมํฯ **ปุเรภตฺต**นฺติ ภตฺตกิจฺจโต ปุเรเยวฯ **อผสฺสยี**ติ อเนกาการโวการา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิฯ **ตโต ปิณฺฑาย คจฺฉตี**ติ ตโต สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย, ตโต วา สมาปตฺติสมาปชฺชิตโต ปจฺฉา อิทานิ ปิณฺฑาย คจฺฉตีติ ตทหุ ปวตฺตํ เถรสฺส ปฎิปตฺติํ สนฺธาย วทติฯ เถโร ปน ทิวเส ทิวเส ตเถว ปฎิปชฺชติฯ

ตาทิสํ ภิกฺขุํ มาสาทีติ ยาทิสสฺส คุณา เอกเทเสน วุตฺตา, ตาทิสํ ตถารูปํ พุทฺธานุพุทฺธํ มหาขีณาสวํ ภิกฺขุํ มา อาสาเทหิฯ **มาตฺตานํ ขณิ พฺราหฺมณา**ติ อาสาทเนน จ, พฺราหฺมณ, มา อตฺตานํ ขณิ, อริยูปวาเทน อตฺตโน กุสลธมฺมํ วา อุมฺมุเลหิฯ **อภิปฺปสาเทหิ มน**นฺติ ‘‘สาธุรูโป วต อยํ สมโณ’’ติ อตฺตโน จิตฺตํ ปสาเทหิฯ **มา เต วิชฎิ มตฺถก**นฺติ ตว มตฺถกํ ตสฺมิํ กเตน อปราเธน สตฺตธา มา ผลิฯ ตสฺมา ตสฺส ปฎิการตฺถํ ขิปฺปเมว ปญฺชลิโก วนฺทาติฯ พฺราหฺมโณ ตํ สุตฺวา ภีโต สํวิโคฺค โลมหฎฺฐชาโต ตาวเทว เถรํ ขมาเปสิฯ

เนโส ปสฺสตีติอาทิกา เทฺว คาถา โปฎฺฐิลํ นาม ภิกฺขุํ สมฺมา อปฎิปชฺชนฺตํ มิจฺฉาชีวกตํ ทิสฺวา โจทนาวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **เนโส ปสฺสติ สทฺธมฺม**นฺติ เอโส โปฎฺฐิโล ภิกฺขุ สตํ พุทฺธาทีนํ ธมฺมํ มคฺคผลนิพฺพานํ น ปสฺสติฯ กสฺมา? **สํสาเรน ปุรกฺขโต** สํสารพนฺธนอวิชฺชาทินา ปุรกฺขโต อปาเยสุ นิพฺพตฺตนโต **อโธคมํ** เหฎฺฐาคามิํ มายาสาเฐยฺยานุคตตฺตา **ชิมฺหปถํ** มิจฺฉามคฺคภาวโต **กุมฺมคฺค**ภูตํ มิจฺฉาชีวํ **อนุธาวติ** อนุปริวตฺตติฯ

กิมีว มีฬฺหสลฺลิโตฺตติ คูถกิมิ วิย มีเฬฺหน สมนฺตโต ลิโตฺต กิเลสาสุจิวิมิสฺสิเต **สงฺขาเร อธิมุจฺฉิโต** อชฺฌาปโนฺนฯ **ปคาโฬฺห ลาภสกฺกาเร**ติ ลาเภ จ สกฺกาเร จ ตณฺหาวเสน ปการโต คาโฬฺห โอคาโฬฺหฯ **ตุโจฺฉ คจฺฉติ โปฎฺฐิโล**ติ อธิสีลสิกฺขาภาวโต ตุโจฺฉ อสาโร หุตฺวา โปฎฺฐิโล ภิกฺขุ คจฺฉติ ปวตฺตติฯ

อิมญฺจ ปสฺสาติอาทิกา เทฺว คาถา อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ ปสํสเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **อิมญฺจ ปสฺสา**ติ อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตตฺเถรํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อตฺตโน จิตฺตํ อาลปติฯ **สุทสฺสน**นฺติ อเสกฺขานํ สีลกฺขนฺธานเญฺจว ปาริปูริยา สาวกปารมีญาณสฺส จ ปาริปูริยา สุนฺทรทสฺสนํฯ **วิมุตฺตํ อุภโตภาเค**ติ อุภโตภาคโต วิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุตฺตํ อุภโตภาเคติ อรูปสมาปตฺติยา รูปกายโต, มเคฺคน นามกายโต, ยถารหํ เตหิเยว วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทภาเคหิ วิมุตฺตนฺติ อโตฺถฯ สพฺพโส ราคสลฺลาทีนํ อภาเวน **วิสลฺลํ** กามาทิโยคานํ สมฺมเทว ขีณตฺตา **ขีณสํโยคํ** สุปริสุทฺธสฺส วิชฺชาตฺตยสฺส อธิคตตฺตา **เตวิชฺชํ** มจฺจุราชสฺส ภญฺชิตตฺตา **มจฺจุหายินํ** ปสฺสาติ โยชนาฯ

เอเต สมฺพหุลาติอาทิกา คาถา อายสฺมตา สาริปุตฺตตฺเถเรน มหาโมคฺคลฺลานตฺเถรํ ปสํสเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **ปูชิโต นรเทเวนา**ติ นเรหิ จ เทเวหิ จ ปรมาย ปูชาย ปูชิโตฯ **อุปฺปโนฺน มรณาภิภู**ติ โลเก อุปฺปโนฺน หุตฺวา มรณํ อภิภวิตฺวา ฐิโตฯ อถ วา **ปูชิโต นรเทเวน** สมฺมาสมฺพุเทฺธน การณภูเตน อริยาย ชาติยา อุปฺปโนฺนฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ หิ ปฐมํ กมฺมุนา นโร มนุสฺส หุตฺวา ปจฺฉาปิ อริยาย ชาติยา อุตฺตโม เทโว เทวาติเทโว อโหสิ, ตสฺมา ‘‘นรเทโว’’ติ วุจฺจติฯ ปูชิโต นรเทเวน ภควตา ปสํสาวเสน อุปฺปโนฺน มรณาภิภูเต โลเก อุปฺปโนฺน หุตฺวา มรณาภิภู มจฺจุหายีฯ **ปุณฺฑรีกํว โตเยน** อุทเกน ปุณฺฑรีกํ วิย สงฺขารคเต ตณฺหาทิฏฺฐิเลเปน น อุปลิมฺปติ, กตฺถจิปิ อนิสฺสิโตติ อโตฺถฯ

ยสฺสาติ เยนฯ **มุหุเตฺต**ติ ขณมเตฺต กาเลฯ **สหสฺสธา**ติ สหสฺสปกาโรฯ **โลโก**ติ โอกาสโลโกฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – เยน มหิทฺธิเกน อายสฺมตา มหาโมคฺคลฺลาเนน สหสฺสิโลกธาตุ ขเณเนว สมฺมเทว วิทิโต, ปจฺจกฺขโต ญาโต **สพฺรหฺมกโปฺป** มหาพฺรหฺมสทิโส อาวชฺชนาทิวสีภาวปฺปตฺติยา อิทฺธิสมฺปทาย จุตูปปาเต จ วสีฯ **กาเล ปสฺสตี**ติ ตทนุรูเป กาเล ทิเพฺพน จกฺขุนา เทวตา ปสฺสตีติฯ

สาริปุโตฺตวาติอาทิกา คาถา อายสฺมตา มหาโมคฺคลฺลาเนน อตฺตโน คุเณ ปกาเสเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **สาริปุโตฺตวา**ติ คาถาย อยํ สเงฺขปโตฺถ – **ปญฺญาย** ปญฺญาสมฺปทาย, **สีเลน** สีลสมฺปตฺติยา, **อุปสเมน** กิเลสวูปสเมน, โย ภิกฺขุ **ปารงฺคโต** ปารํ ปริยนฺตํ อุกฺกํสํ คโต โส สาริปุโตฺต สาวเกหิ ปญฺญาทีหิ คุเณหิ ปรมุกฺกํสคโตฯ ปญฺญาย สีเลน หิ ปรมุกฺกํสคโตฯ **เอตาวปรโม สิยา** เอตปรโม เอว, นตฺถิ ตโต อุตฺตรีติฯ อิมํ ปน เถโร ยถา สาริปุโตฺต ปญฺญาย อุตฺตโม, ตถา อหํ สมาธินา อุตฺตโมติ ทีเปตุํ อโวจฯ เตเนวาห **‘‘โกฏิสตสหสฺสสฺสา**’’ติอาทิฯ

ตตฺถ **ขเณน นิมฺมิเน**ติ ขเณเนว โกฏิสตสหสฺสอตฺตภาวํ นิมฺมิเนยฺย นิมฺมิตุํ สมโตฺถฯ ตสฺส นิมฺมินเน น มยฺหํ ภาโร อตฺถิฯ **วิกุพฺพนาสุ กุสโล, วสีภูโตมฺหิ อิทฺธิยา**ติ น เกวลํ มโนมยวิกุพฺพนาสุ เอว, สพฺพายปิ อิทฺธิยา วสีภาวปฺปโตฺต อมฺหิฯ

สมาธิวิชฺชาวสิปารมีคโตติ สวิตกฺกสวิจาราทิสมาธีสุ เจว ปุเพฺพนิวาสญาณาทิวิชฺชาสุ จ วสีภาเวน ปารมิํ โกฏิํ ปโตฺต อสิฯ ตสฺส ตณฺหานิสฺสยาทิรหิตสฺส สตฺถุ สาสเน ยถาวุเตฺตหิ คุเณหิ อุกฺกํสคโตฯ ธิติสมฺปนฺนตาย **ธีโร, โมคฺคลฺลานโคโตฺต** โมคฺคลฺลาโน, สุฏฺฐุ ฐปิตอินฺทฺริยตาย **สมาหิตินฺทฺริโย,** ยถา หตฺถินาโค ปูติลตาพนฺธนํ สุเขเนว ฉินฺทติ, เอวํ สกลํ กิเลสพนฺธนํ สมุจฺฉินฺทิ เอวาติฯ

กีทิโส นิรโย อาสีติอาทโย คาถา โกฏฺฐํ อนุปวิสิตฺวา นิกฺขมิตฺวา ฐิตมารํ ตเชฺชนฺเตน เถเรน วุตฺตาฯ ตตฺถ **กีทิโส**ติ กึปกาโรฯ **ยตฺถ ทุสฺสี**ติ ยสฺมึ นิรเย ‘‘ทุสฺสี’’ติ เอวํนาโม มาโรฯ **อปจฺจถา**ติ นิรยคฺคินา อปจฺจิฯ **วิธุรํ สาวก**นฺติ วิธุรํ นาม กกุสนฺธสฺส ภควโต อคฺคสาวกํฯ **อาสชฺชา**ติ ฆฏฺฏยิตฺวา พาธิตฺวาฯ **กกุสนฺธญฺจ พฺราหฺมณ**นฺติ กกุสนฺธญฺจ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อาสชฺชาติ อโตฺถฯ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส กุมารํ อาวิสิตฺวา มาเรน ขิตฺตา สกฺขรา เถรสฺส สีเส ปติฯ

สตํ อาสิ อโยสงฺกูติ ตสฺมึ กิร นิรเย อุปฺปนฺนานํ ติคาวุโต อตฺตภาโว โหติ, ทุสฺสีมารสฺสาปิ ตาทิโสว อโหสิฯ อถ นิรยปาลา ตาลกฺขนฺธปฺปมาณานํ อโยสูลานํ อาทิตฺตานํ สมฺปชฺชลิตานํ สโชติภูตานํ สตเมว คเหตฺวา ‘‘อิมสฺมึว เต ฐาเน ฐิเตน หทเยน จิเนฺตตฺวา ปาปํ กต’’นฺติ สุธาโทณิยํ สุธํ โกเฏฺฏนฺตา วิย หทยมชฺฌํ โกเฏฺฏตฺวา ปณฺณาส ชนา ปาทาภิมุขา, ปณฺณาส ชนา สีสาภิมุขา โกเฏฺฏนฺตา คจฺฉนฺติ, เอวํ คจฺฉนฺตา จ ปญฺจหิ วสฺสสเตหิ อุโภ อเนฺต ปตฺวา ปุน นิวตฺตมานา ปญฺจหิ วสฺสสเตหิ หทยมชฺฌํ อุปคจฺฉนฺติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สตํ อาสิ อโยสงฺกู’’ติฯ **สเพฺพ ปจฺจตฺตเวทนา**ติ สยเมว ปาฏิเยกฺกเวทนาชนกาฯ สา กิร เวทนา มหานิรยเวทนาโต ทุกฺขตรา โหติ, ยถา หิ สิเนหปานสตฺตาหโต ปริหารสตฺตาหํ ทุกฺขตรํ, เอวํ มหานิรยทุกฺขโต อุสฺสเท วุฏฺฐานเวทนา ทุกฺขตราฯ **อีทิโส นิรโย อาสี**ติ อิมสฺมึ ฐาเน เทวทูตสุเตฺตน (อ. นิ. ๓.๓๖; ม. นิ. ๓.๒๖๑) นิรโย ทีเปตโพฺพฯ

โย เอตมภิชานาตีติ โย มหาภิโญฺญ เอตํ กมฺมผลญฺจ หตฺถตเล ฐปิตอามลกํ วิย อภิมุขํ กตฺวา ปจฺจกฺขโต ชานาติฯ **ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก**ติ ภินฺนกิเลโส ภิกฺขุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาวโกฯ **กณฺห, ทุกฺขํ นิคจฺฉสี**ติ เอกนฺตกาฬเกหิ ปาปธเมฺมหิ สมนฺนาคตตฺตา, กณฺห มาร, ทุกฺขํ วินฺทิสฺสสิฯ

มเชฺฌสรสฺมินฺติ มหาสมุทฺทสฺส มเชฺฌ กิร อุทกํ วตฺถุํ กตฺวา นิพฺพตฺตวิมานานิ กปฺปฏฺฐิติกานิ โหนฺติฯ เตนาห **‘‘วิมานา กปฺปฐายิโน’’**ติฯ เตสํ เวฬุริยสฺส วิย วโณฺณ โหติ, ปพฺพตมตฺถเก ชลิตนฬคฺคิขโนฺธ วิย จ เอเตสํ อจฺจิโย โชตนฺติ, เตน เต อติวิย ปภสฺสรา ปภาสมฺปนฺนา โหนฺติฯ เตนาห **‘‘เวฬุริยวณฺณา รุจิรา, อจฺจิมโนฺต ปภสฺสรา’’**ติฯ **ปุถุ นานตฺตวณฺณิโย**ติ นีลาทิวเสน นานตฺตวณฺณา พหู อจฺฉรา **ตตฺถ** เตสุ วิมาเนสุ นจฺจนฺติฯ

โย เอตมภิชานาตีติ โย เอตํ วิมานํ วตฺถุํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ชานาติฯ อยญฺหิ อโตฺถ วิมานเปตวตฺถูหิ ทีเปตโพฺพฯ

พุเทฺธน โจทิโตติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน โจทิโต อุยฺยชิโตฯ **ภิกฺขุสงฺฆสฺส เปกฺขโต**ติ มหโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปสฺสนฺตสฺสฯ **มิคารมาตุปาสาทํ ปาทงฺคุเฏฺฐน กมฺปยี**ติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) ปุพฺพาราเม วิสาขาย มหาอุปาสิกาย การิตํ สหสฺสคพฺภปฏิมณฺฑิตํ มหาปาสาทํ อตฺตโน ปาทงฺคุเฏฺฐน กเมฺปสิฯ เอกสฺมิญฺหิ สมเย ปุพฺพาราเม ยถาวุตฺตปาสาเท ภควติ วิหรเนฺต สมฺพหุลา นวกตรา ภิกฺขู อุปริปาสาเท นิสินฺนา สตฺถารมฺปิ อจิเนฺตตฺวา ติรจฺฉานกถํ กเถตุมารทฺธา, ตํ สุตฺวา ภควา เต สํเวเชตฺวา อตฺตโน ธมฺมเทสนาย ภาชนภูเต กาตุกาโม อายสฺมนฺตํ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘ปสฺสสิ ตฺวํ, โมคฺคลฺลาน, นเว ภิกฺขู ติรจฺฉานกถมนุยุเตฺต’’ติฯ ตํ สุตฺวา เถโร สตฺถุ อชฺฌาสยํ ญตฺวา อภิญฺญาปาทกํ อาโปกสิณารมฺมณํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ‘‘ปาสาทสฺส ปติฏฺฐิโตกาสํ อุทกํ โหตู’’ติ อธิฏฺฐาย ปาสาทมตฺถเก ถูปิกํ ปาทงฺคุเฏฺฐน ปหริ, ปาสาโท โอนมิตฺวา เอเกน ปเสฺสน อฏฺฐาสิฯ ปุนปิ ปหริ, อปเรน ปเสฺสน อฏฺฐาสิฯ เต ภิกฺขู ภีตา สํวิคฺคา ปาสาทสฺส ปตนภเยน ตโต นิกฺขมิตฺวา

ภควโต สมีเป อฏฺฐํสุฯ สตฺถา เตสํ อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา ธมฺมํ เทเสติฯ ตํ สุตฺวา เตสุ เกจิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหึสุ, เกจิ สกทาคามิผเล, เกจิ อนาคามิผเล, เกจิ อรหตฺตผเล ปติฏฺฐหึสุฯ สฺวายมตฺโถ ปาสาทกมฺปนสุตฺเตน ทีเปตโพฺพฯ

เวชยนฺตปาสาทนฺติ โส เวชยนฺตปาสาโท ตาวตึสภวเน โยชนสหสฺสุเพฺพโธ อเนกสหสฺสนิยฺยูหกูฏาคารปฏิมณฺฑิโต เทวาสุรสงฺคาเม อสุเร ชินิตฺวา สเกฺก เทวานมิเนฺท นครมเชฺฌ ฐิเต อุฏฺฐิโต วิชยเนฺตน นิพฺพตฺตตฺตา ‘‘เวชยโนฺต’’ติ ลทฺธนาโม ปาสาโท, ตํ สนฺธายาห ‘‘เวชยนฺตปาสาท’’นฺติฯ ตมฺปิ หิ อยํ เถโร ปาทงฺคุเฏฺฐน กเมฺปสิฯ เอกสฺมิญฺหิ สมเย ภควนฺตํ ปุพฺพาราเม วิหรนฺตํ สโกฺก เทวราชา อุปสงฺกมิตฺวา ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติํ ปุจฺฉิฯ ตสฺส ภควา วิสฺสเชฺชติฯ โส ตํ สุตฺวา อตฺตมโน ปมุทิโต อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา อตฺตโน เทวโลกเมว คโตฯ อถายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ สโกฺก ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวรูปํ คมฺภีรํ นิพฺพานปฏิสํยุตฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ, ภควตา จ ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต, กินฺนุ โข ชานิตฺวา คโต, อุทาหุ อชานิตฺวา? ยํนูนาหํ เทวโลกํ คนฺตฺวา ตมตฺถํ ชาเนยฺย’’นฺติฯ โส ตาวเทว ตาวตึสภวนํ คนฺตฺวา สกฺกํ เทวานมินฺทํ ตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ สโกฺก ทิพฺพสมฺปตฺติยา ปมโตฺต หุตฺวา วิเกฺขปํ อกาสิฯ เถโร ตสฺส สํเวคชนนตฺถํ เวชยนฺตปาสาทํ ปาทงฺคุเฏฺฐน กเมฺปสิฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘โย เวชยนฺตปาสาทํ, ปาทงฺคุเฏฺฐน กมฺปยิ;
> อิทฺธิพเลนุปตฺถโทฺธ, สํเวเชสิ จ เทวตา’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๕๑๓)

อยํ ปนโตฺถ จูฬตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติสุเตฺตน (ม. นิ. ๑.๓๙๐ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ กมฺปิตาการโร เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

สกฺกํ โส ปริปุจฺฉตีติ ยถาวุตฺตเมว เถรสฺส ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติปุจฺฉํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘อปิ, อาวุโส, ชานาสิ, ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโย**’’ติฯ **ตสฺส สโกฺก วิยากาสี**ติ อิทํ เถเรน ปาสาทกมฺปเน กเต สํวิคฺคหทเยน ปมาทํ ปหาย โยนิโส มนสิ กริตฺวา ปญฺหสฺส พฺยากตภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สตฺถารา เทสิตนิยาเมเนว หิ โส ตทา กเถสิฯ เตนาห ‘‘ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ยถาตถ’’นฺติฯ ตตฺถ **สกฺกํ โส ปริปุจฺฉตี**ติ สกฺกํ เทวราชํ โส โมคฺคลฺลานเตฺถโร สตฺถารา เทสิตาย ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติยา สมฺมเทว คหิตภาวํ ปุจฺฉิฯ อตีตเตฺถ หิ อิทํ วตฺตมานวจนํฯ **อปิ, อาวุโส, ชานาสี**ติ, อาวุโส, อปิ ชานาสิ, กิํ ชานาสิ? **ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโย**ติ ยถา ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติโย สตฺถารา ตุยฺหํ เทสิตา, ตถา กิํ ชานาสีติ ปุจฺฉิฯ **ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโย**ติ วา ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติสุตฺตสฺส เทสนํ ปุจฺฉติฯ

พฺรหฺมานนฺติ มหาพฺรหฺมานํฯ **สุธมฺมายํ ฐิโต สภ**นฺติ สุธมฺมาย สภายฯ อยํ ปน พฺรหฺมโลเก สุธมฺมสภาว, น ตาวตึสภวเน, สุธมฺมสภาวิรหิโต เทวโลโก นาม นตฺถิฯ **อชฺชาปิ ตฺยาวุโส, สา ทิฏฺฐิ, ยา เต ทิฏฺฐิ ปุเร อหู**ติ อิมํ พฺรหฺมโลกํ อุปคนฺตุํ สมโตฺถ นตฺถิ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, สตฺถุ อิธาคมนโต ปุเพฺพ ยา ตุยฺหํ ทิฏฺฐิ อโหสิ, กิํ อชฺชาปิ อิทานิปิ สา ทิฏฺฐิ น วิคตาติ? **ปสฺสสิ วีติวตฺตนฺตํ, พฺรหฺมโลเก ปภสฺสร**นฺติ พฺรหฺมโลเก วีติปตนฺตํ มหากปฺปินมหากสฺสปาทีหิ สาวเกหิ ปริวาริตสฺส เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺนสฺส สสาวกสฺส ภควโต โอภาสํ ปสฺสสีติ อโตฺถฯ เอกสฺมิญฺหิ สมเย ภควา พฺรหฺมโลเก สุธมฺมาย สภาย สนฺนิปติตฺวา สนฺนิสินฺนสฺส – ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เอวํมหิทฺธิโก, โย อิธ อาคนฺตุํ สกฺกุเณยฺยา’’ติ จิเนฺตนฺตสฺส พฺรหฺมุโน จิตฺตมญฺญาย ตตฺถ คนฺตฺวา พฺรหฺมุโน มตฺถเก อากาเส นิสิโนฺน เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา โอภาสํ มุญฺจโนฺต มหาโมคฺคลฺลานาทีนํ อาคมนํ จิเนฺตสิฯ สห จินฺตเนน เตปิ ตตฺถ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา สตฺถุ อชฺฌาสยํ ญตฺวา

เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา ปเจฺจกทิสาสุ นิสีทิตฺวา โอภาสํ วิสฺสชฺชิตฺวา สกลพฺรหฺมโลโก เอโกภาโส อโหสิฯ สตฺถา พฺรหฺมุโน กลฺลจิตฺตตํ ญตฺวา จตุสจฺจปกาสนํ ธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน อเนกานิ พฺรหฺมสหสฺสานิ มคฺคผเลสุ ปติฏฺฐหึสุ, ตํ สนฺธาย โจเทโนฺต **“อชฺชาปิ ตฺยาวุโส, สา ทิฏฺฐี”**ติ คาถมาหฯ อยํ ปนโตฺถ พกพฺรหฺมสุเตฺตน ทีเปตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ (สํ. นิ. ๑.๑๗๖) –

“เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามเฯ เตน โข ปน สมเยน อญฺญตรสฺส พฺรหฺมุโน เอวรูปํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปนฺนํ โหติ – ‘นตฺถิ โส สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย อิธ อาคเจฺฉยฺยา’ติฯ อถ โข ภควา ตสฺส พฺรหฺมุโน เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิเญฺชยฺย, เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข ภควา ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริ เวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวาฯ

“อถ โข อายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส เอตทโหสิ – ‘กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี’ติ? อทฺทสา โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ภควนฺตํ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ เตโชธาตุํ สมาปนฺนํฯ ทิสฺวาน เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิเญฺชยฺย, เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ปุรตฺถิมํ ทิสํ นิสฺสาย ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นีจตรํ ภควโตฯ

“อถ โข อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส เอตทโหสิ – ‘กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี’ติ? อทฺทสา โข อายสฺมา มหากสฺสโป ภควนฺตํ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ เตโชธาตุํ สมาปนฺนํฯ ทิสฺวาน เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส…เป…. เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป ทกฺขิณํ ทิสํ นิสฺสาย ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นีจตรํ ภควโตฯ

“อถ โข อายสฺมโต มหากปฺปินสฺส เอตทโหสิ – ‘กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี’ติ? อทฺทสา โข อายสฺมา มหากปฺปิโน ภควนฺตํ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ เตโชธาตุํ สมาปนฺนํฯ ทิสฺวาน เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส…เป…. เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข อายสฺมา มหากปฺปิโน ปจฺฉิมํ ทิสํ นิสฺสาย ตสฺส พฺรหฺมุโนฯ อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นีจตรํ ภควโตฯ

“อถ โข อายสฺมโต อนุรุทฺธสฺส เอตทโหสิ – ‘กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี’ติ? อทฺทสา โข อายสฺมา อนุรุโทฺธ ภควนฺตํ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ เตโชธาตุํ สมาปนฺนํฯ ทิสฺวาน เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส…เป…. เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิ ฯ อถ โข อายสฺมา อนุรุโทฺธ อุตฺตรํ ทิสํ นิสฺสาย ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นีจตรํ ภควโตฯ อถ โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตํ พฺรหฺมานํ คาถาย อชฺฌภาสิ –

‘‘อชฺชาปิ เต อาวุโส สา ทิฏฺฐิ, ยา เต ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ;
ปสฺสสิ วีติวตฺตนฺตํ, พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรนฺติฯ

‘‘น เม มาริส สา ทิฏฺฐิ, ยา เม ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ;
ปสฺสามิ วีติวตฺตนฺตํ, พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรํ;
สฺวาหํ อชฺช กถํ วชฺชํ, อหํ นิโจฺจมฺหิ สสฺสโต’’ติฯ

‘‘อถ โข ภควา ตํ พฺรหฺมานํ สํเวเชตฺวา เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส…เป.… เอวเมว ตสฺมิํ พฺรหฺมโลเก อนฺตรหิโต เชตวเน ปาตุรโหสิฯ อถ โข โส พฺรหฺมา อญฺญตรํ พฺรหฺมปาริสชฺชํ อามเนฺตสิ – ‘เอหิ ตฺวํ, มาริส, เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกม, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ มหาโมคฺคลฺลานํ เอวํ วเทหิ ‘อตฺถิ นุ โข มาริส โมคฺคลฺลาน, อเญฺญปิ ตสฺส ภควโต สาวกา เอวํมหิทฺธิกา เอวํมหานุภาวา เสยฺยถาปิ ภวํ โมคฺคลฺลาโน, กสฺสโป, กปฺปิโน, อนุรุโทฺธ’’’ติฯ ‘‘เอวํ, มาริสา’’ติ โข โส พฺรหฺมปาริสโชฺช ตสฺส พฺรหฺมุโน ปฏิสฺสุตฺวา เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ มหาโมคฺคลฺลานํ เอตทโวจ – ‘‘อตฺถิ นุ โข, มาริส โมคฺคลฺลาน, อเญฺญปิ ตสฺส ภควโต สาวกา เอวํมหิทฺธิกา เอวํมหานุภาวา เสยฺยถาปิ ภวํ โมคฺคลฺลาโน, กสฺสโป, กปฺปิโน, อนุรุโทฺธ’’ติฯ อถ โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตํ พฺรหฺมปาริสชฺชํ คาถาย อชฺฌภาสิ –

‘‘เตวิชฺชา อิทฺธิปตฺตา จ, เจโตปริยายโกวิทา;
ขีณาสวา อรหโนฺต, พหู พุทฺธสฺส สาวกา’’ติฯ

‘‘อถ โข โส พฺรหฺมปาริสโชฺช อายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา เยน โส พฺรหฺมา เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ตํ พฺรหฺมานํ เอตทโวจ – อายสฺมา, มาริส มหาโมคฺคลฺลาโน เอวมาห –

‘‘เตวิชฺชา อิทฺธิปตฺตา จ, เจโตปริยายโกวิทา;
ขีณาสวา อรหโนฺต, พหู พุทฺธสฺส สาวกา’’ติฯ

‘‘อิทมโวจ โส พฺรหฺมปาริสโชฺชฯ อตฺตมโน จ โส พฺรหฺมา ตสฺส พฺรหฺมปาริสชฺชสฺส ภาสิตํ อภินนฺที’’ติฯ

อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อยํ ปนโตฺถ พกพฺรหฺมสุเตฺตน ทีเปตโพฺพ’’ติฯ

มหาเนรุโน กูฏนฺติ กูฏสีเสน สกลเมว สิเนรุปพฺพตราชํ วทติฯ **วิโมเกฺขน อผสฺสยี**ติ ฌานวิโมกฺขนิสฺสเยน อภิญฺญาเณน ผสฺสยีติ อธิปฺปาโยฯ **วน**นฺติ ชมฺพุทีปํฯ โส หิ วนพหุลตาย ‘‘วน’’นฺติ วุโตฺตฯ เตนาห ‘‘ชมฺพุสณฺฑสฺส อิสฺสโร’’ติฯ **ปุพฺพวิเทหาน**นฺติ ปุพฺพวิเทหฏฺฐานํ, ปุพฺพวิเทหนฺติ อโตฺถฯ **เย จ ภูมิสยา นรา**ติ ภูมิสยา นรา นาม อปรโคยานกา จ อุตฺตรกุรุกา จ มนุสฺสาฯ เต หิ เคหาภาวโต ‘‘ภูมิสยา’’ติ วุตฺตาฯ เตปิ สเพฺพ อผสฺสยีติ สมฺพโนฺธฯ อยํ ปนโตฺถ นโนฺทปนนฺททมเนน (วิสุทฺธิ. ๒.๓๙๖ นโนฺทปนนฺทนาคทมนกถา) ทีเปตโพฺพ –

‘‘เอกสฺมิํ กิร สมเย อนาถปิณฺฑิโก คหปติ ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ‘เสฺว, ภเนฺต, ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ มยฺหํ เคเห ภิกฺขํ คณฺหถา’ติ นิมเนฺตตฺวา ปกฺกามิฯ ตํทิวสญฺจ ภควโต ปจฺจูสสมเย ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกนฺตสฺส **นโนฺทปนโนฺท** นาม นาคราชา ญาณมุเข

อาปาถํ อาคจฺฉิฯ ภควา ‘อยํ นาคราชา มยฺหํ ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉติ, กึ นุ โข ภวิสฺสตี’ติ อาวชฺชนฺโต สรณคมนสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา ‘อยํ มิจฺฉาทิฏฺฐิโก ตีสุ รตเนสุ อปฺปสนฺโน, โก นุ โข อิมํ มิจฺฉาทิฏฺฐิโต วิโมเจยฺยา’ติ อาวชฺชนฺโต มหาโมคฺคลฺลานตฺเถรํ อทฺทสฯ

‘‘ตโต ปภาตาย รตฺติยา สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามนฺเตสิ – ‘อานนฺท, ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ อาโรเจหิ ตถาคโต เทวจาริกํ คจฺฉตี’ติฯ ตํทิวสญฺจ นนฺโทปนนฺทสฺส อาปานภูมึ สชฺชยึสุฯ โส ทิพฺพรตนปลฺลงฺเก ทิพฺพน เสตจฺฉตฺเตน ธาริยมาโน ติวิธนาฏเกหิ เจว นาคปริสาย จ ปริวุโต ทิพฺพภาชเนสุ อุปฏฺฐาปิตํ อนฺนปานวิธึ โอโลกยมาโน นิสินฺโน โหติฯ อถ โข ภควา ยถา นาคราชา ปสฺสติ, ตถา กตฺวา ตสฺส วิมานมตฺถเกเนว ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ ตาวตึสเทวโลกาภิมุโข ปายาสิฯ

‘‘เตน โข ปน สมเยน นนฺโทปนนฺทสฺส นาคราชสฺส เอวรูปํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปนฺนํ โหติ – ‘อิเม หิ นาม มุณฺฑกา สมณกา อมฺหากํ อุปริภวเนน เทวานํ ตาวตึสานํ ภวนํ ปวิสนฺติปิ นิกฺขมนฺติปิ, น อิทานิ อิโต ปฏฺฐาย อิเมสํ อมฺหากํ มตฺถเก ปาทปํสุํ โอกิรนฺตานํ คนฺตุํ ทสฺสามี’ติ อุฏฺฐาย สิเนรุปาทํ คนฺตฺวา ตํ อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา สิเนรุํ สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อุปริ ผณํ กตฺวา ตาวตึสภวนํ อวกุชฺชเชน ผเณน ปฏิคฺคเหตฺวา อทสฺสนํ คเมสิฯ

‘‘อถ โข อายสฺมา รฏฺฐปาโล ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘ปุพฺเพ, ภนฺเต, อิมสฺมึ ปเทเส ฐิโต สิเนรุํ ปสฺสามิ, สิเนรุปริภณฺฑํ ปสฺสามิ, ตาวตึสํ ปสฺสามิ, เวชยนฺตํ ปสฺสามิ, เวชยนฺตสฺส ปาสาทสฺส อุปริ ธชํ ปสฺสามิฯ โก นุ โข, ภนฺเต, เหตุ โก ปจฺจโย, ยํ เอตรหิ เนว สิเนรุํ ปสฺสามิ…เป.… น เวชยนฺตสฺส ปาสาทสฺส อุปริ ธชํ ปสฺสามี’ติ? อยํ, รฏฺฐปาล, นนฺโทปนนฺโท นาม นาคราชา ตุมฺหากํ กุปิโต สิเนรุํ สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อุปริ ผเณน ปฏิจฺฉาเทตฺวา อนฺธการํ กตฺวา ฐิโตติฯ ‘ทเมมิ นํ, ภนฺเต’ติฯ น ภควา นํ อนุชานิฯ อถ โข อายสฺมา ภทฺทิโย อายสฺมา ราหุโลติ อนุกฺกเมน สเพฺพปิ ภิกฺขู อุฏฺฐหึสุฯ น ภควา อนุชานิฯ

‘‘อวสาเน มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร ‘อหํ, ภนฺเต, ทเมมิ น’นฺติ อาหฯ ‘ทเมหิ, โมคฺคลฺลานา’ติ ภควา อนุชานิฯ เถโร อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา มหนฺตํ นาคราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา นนฺโทปนนฺทํ จุทฺทสกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา ตสฺส ผณสฺส มตฺถเก อตฺตโน ผณํ ฐเปตฺวา สิเนรุนา สทฺธึ อภินิปฺปีเฬสิฯ นาคราชา ธูมายิฯ เถโร ‘น ตุยฺหํเยว สรีเร ธูโม อตฺถิ, มยฺหมฺปิ อตฺถี’ติ ธูมายิฯ นาคราชสฺส ธูโม เถรํ น พาธติฯ เถรสฺส ปน ธูโม นาคราชํ พาธติฯ ตโต นาคราชา ปชฺชลิฯ เถโรปิ ‘น ตุยฺหํเยว สรีเร อคฺคิ อตฺถิ, มยฺหมฺปิ อตฺถี’ติ ปชฺชลิฯ นาคราชสฺส เตโช เถรํ น พาธติ, เถรสฺส ปน เตโช นาคราชํ พาธติฯ นาคราชา ‘อยํ มํ สิเนรุนา อภินิปฺปีเฬตฺวา ธูมายติ เจว ปชฺชลติ จา’ติ จินฺเตตฺวา, ‘โภ, ตฺวํ โกสี’ติ ปฏิปุจฺฉิฯ อหํ โข, นนฺท, โมคฺคลฺลาโนติฯ ภนฺเต, อตฺตโน ภิกฺขุภาเวน ติฏฺฐาหี’’ติฯ

‘‘เถโร ตํ อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา ตสฺส ทกฺขิณกณฺณโสเตน ปวิสิตฺวา วามกณฺณโสเตน นิกฺขมิ, วามกณฺณโสเตน ปวิสิตฺวา ทกฺขิณกณฺณโสเตน นิกฺขมิฯ ตถา ทกฺขิณนาสโสเตน ปวิสิตฺวา วามนาสโสเตน นิกฺขมิ, วามนาสโสเตน ปวิสิตฺวา ทกฺขิณนาสโสเตน นิกฺขมิฯ ตโต นาคราชา มุขํ วิวริฯ เถโร มุเขน ปวิสิตฺวา อโนฺตกุจฺฉิยํ ปาจีเนน จ ปจฺฉิเมน จ จงฺกมติฯ ภควา ‘โมคฺคลฺลาน, มนสิ กโรหิ มหิทฺธิโก นาโค’ติ อาหฯ เถโร ‘มยฺหํ โข, ภนฺเต, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา, ติฏฺฐตุ, ภนฺเต, นนฺโทปนนฺโท, อหํ นนฺโทปนนฺทสทิสานํ นาคราชานํ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ สตสหสฺสมฺปิ ทเมยฺย’นฺติ อาหฯ

‘‘นาคราชา จินฺเตสิ – ‘ปวิสนฺโต ตาว เม น ทิฏฺโฐ, นิกฺขมนกาเล ทานิ นํ ทาฐนฺตเร ปกฺขิปิตฺวา สงฺขาทิสฺสามี’ติ จินฺเตตฺวา ‘นิกฺขมถ, ภนฺเต, มา มํ อนฺโตกุจฺฉิยํ อปราปรํ จงฺกมนฺโต พาธยิตฺถา’ติ อาหฯ เถโร นิกฺขมิตฺวา พหิ อฏฺฐาสิฯ นาคราชา ‘อยํ โส’ติ ทิสฺวา นาสวาตํ วิสฺสชฺชิฯ เถโร จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิ, โลมกูปมฺปิสฺส วาโต จาเลตุํ นาสกฺขิฯ ‘อวเสสา ภิกฺขู กิร อาทิโต ปฏฺฐาย สพฺพปาฏิหาริยานิ กาตุํ สกฺกุเณยฺยุํ, อิมํ ปน ฐานํ ปตฺวา เอวํ ขิปฺปนิสนฺติโน หุตฺวา สมาปชฺชิตุํ นาสกฺขิสฺสนฺตี’ติ เนสํ ภควา นาคราชทมนํ นานุชานิฯ

‘‘นาคราชา ‘อหํ อิมสฺส สมณสฺส นาสวาเตน โลมกูปมฺปิ จาเลตุํ นาสกฺขิํ, มหิทฺธิโก โส สมโณ’ติ จินฺเตสิฯ เถโร อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา สุปณฺณรูปํ นิมฺมินิตฺวา สุปณฺณวาตํ ทเสฺสนฺโต นาคราชานํ อนุพนฺธิ, นาคราชา ตํ อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา มาณวกวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา, ‘ภนฺเต, ตุมฺหากํ สรณํ คจฺฉามี’ติ วทนฺโต เถรสฺส ปาเท วนฺทิฯ เถโร ‘สตฺถา, นนฺท อาคโต, เอหิ ตฺวํ, คมิสฺสามา’ติ นาคราชานํ ทเมตฺวา นิพฺพิสํ กตฺวา, คเหตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ นาคราชา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ‘ภนฺเต, ตุมฺหากํ สรณํ คจฺฉามี’ติ อาหฯ ภควา ‘สุขี โหหิ, นาคราชา’ติ วตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อนาถปิณฺฑิกสฺส นิเวสนํ อคมาสิฯ

‘‘อนาถปิณฺฑิโก ‘กิํ, ภนฺเต, อติทิวา อาคตตฺถา’ติ อาหฯ โมคฺคลฺลานสฺส จ นนฺทปนนฺทสฺส จ สงฺคาโม อโหสีติฯ กสฺส ปน, ภนฺเต, ชโย, กสฺส ปราชโยติ? โมคฺคลฺลานสฺส ชโย, นนฺทสฺส ปราชโยติฯ อนาถปิณฺฑิโก ‘อธิวาเสตุ เม, ภนฺเต, ภควา สตฺตาหํ เอกปฏิปาฏิยา ภตฺตํ, สตฺตาหํ เถรสฺส สกฺการํ กริสฺสามี’ติ วตฺวา สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ มหาสกฺการํ อกาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘นนฺทปนนฺททมเนน ทีเปตพฺพ’’’ติฯ

โย เอตมภิชานาตีติ เอตํ ยถาวุตฺตํ วิโมกฺขํ ผุสนกรณวเสน ชานาติฯ

น เว อคฺคิ เจตยติ, อหํ พาลํ ฑหามีติ เอวํ น อคฺคิ อภิสํเจเตติ, นาปิ ฑหนาย ปโยคํ ปรกฺกมํ กโรติ, พาโล เอว ปน ‘‘อยํ มนฺทาคตี’’ติ อนิชลนฺตํ วิย ชลิตํ อคฺคิํ อาสชฺช นํ ปฑยฺหติ, เอวเมว, มาร, น มยํ ฑหิตุกามา, พาเธตุกามา, ตฺวเญฺญว ปน ตถา อาคมนาทิอเตฺถน ตถาคตํ อคฺคิขนฺธสทิสํ อริยสาวกํ อาสชฺช อตฺตานํ ฑหิสฺสสิ, ฑหทุกฺขโต น มุญฺจิสฺสสิฯ

อปุญฺญํ ปสวีติ อปุญฺญํ ปฏิลภติฯ **น เม ปาปํ วิปจฺจตี**ติ มม ปาปํ น วิปจฺจติ, กิํ นุ, มาร, เอวํ มญฺญสิ นยิทมตฺถิฯ

กโรโต เต จียเต ปาปนฺติ เอกํเสน กโรนฺตสฺส เต ปาปํ จิรรตฺตาย จิรกาลํ อนตฺถาย ทุกฺขาย อุปจียติฯ **มาร, นิพฺพินฺท พุทฺธมฺหา**ติ จตุสจฺจพุทฺธโต พุทฺธสาวกโต นิพฺพินฺท นิพฺพิชฺช ปรโต กมฺมํฯ **อาสํ มากาสิ ภิกฺขุสู**ติ ‘‘ภิกฺขู วิโรเธมิ วิเหเสมี’’ติ เอตํ อาสํ มากาสิฯ

อิตีติ เอวํฯ **มารํ อตชฺชสี**ติ, ‘‘มาร, นิพฺพินฺท…เป…. ภิกฺขุสู’’ติ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโนฯ **เภสกฬาวเน**ติ เอวํนามเก อรเญฺญฯ **ตโต**ติ ตชฺชนเหตุฯ **โส ทุมฺมโน ยโกฺข**ติ โส มาโร โทมนสฺสิโก หุตฺวา ตเตฺถว ตสฺมิํเยว ฐาเน อนฺตรธายิ, อทสฺสนํ อคมาสิฯ อยญฺจ คาถา ธมฺมสงฺคายนกาเล ฐปิตาฯ ยํ ปเนตฺถ อนฺตรนฺตรา อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมวฯ

เอวมยํ มหาเถโร มารํ ตเชฺชตฺวา เทวจาริกานรกจาริกาทิวเสน อเญฺญหิ สาวเกหิ อสาธารณํ สตฺตูปการํ กตฺวา อายุปริโยสาเน ปรินิพฺพายิฯ ปรินิพฺพายนฺโต จ อโนมทสฺสิสฺส ภควา

โต ปาทมูเล ปณิธานํ กตฺวา ตโต ปฏฺฐาย ตตฺถ ตตฺถ ภเว อุฬารานิ ปุญฺญานิ กตฺวา สาวกปารมิยา มตฺถเก ฐิโตปิ อนฺตรา กตสฺส ปาปกมฺมสฺส วเสน อุฎฺฐิตาย กมฺมปิโลติกาย ติตฺถิเยหิ อุโยฺยชิเตหิ โจเรหิ พาธิโต อนปฺปกํ สรีรเขทํ กตฺวา ปรินิพฺพายิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๓๗๕, ๓๘๐-๓๙๗) –

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, โลกเชฏฺโฐ นราสโภ;
วิหาสิ หิมวนฺตมฺหิ, เทวสงฺฆปุรกฺขโตฯ

‘‘ภควา ตโต โอตริตฺวา, วิจริ จาริกํ ชิโน;
สตฺตกายํ อนุคฺคณฺหนฺโต, พาราณสึ อุปาคมิฯ

‘‘ขีณาสวสหเสฺสหิ, ปริวุโต โลกนายโก;
โอภาเสนฺโต ทิสา สพฺพา, วิโรจิตฺถ มหามุนิฯ

‘‘ตทาหํ คหปติ หุตฺวา, สรเทน มหิทฺธินา;
อุโยฺยชิโต สหาเยน, สตฺถารํ อุปสงฺกมึฯ

‘‘อุปสงฺกมิตฺวาน สมฺพุทฺธํ, นิมเนฺตตฺวา ตถาคตํ;
อตฺตโน ภวนํ เนสิ, มานยโนฺต มหามุนึฯ

‘‘อุปฏฺฐิตํ มหาวีรํ, เทวเทวํ นราสภํ;
สภิกฺขุสงฺฆํ ตเปฺปมิ, อนฺนปาเนนหํ ตทาฯ

‘‘อนุโมทิ มหาวีโร, สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘ยํ โส สงฺฆมปูเชสิ, พุทฺธญฺจ โลกนายกํ;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, เทวโลกํ คมิสฺสติฯ

‘‘สตฺตสตฺตติกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
ปถพฺยา รชฺชํ อฏฺฐสตํ, วสุธํ อาวสิสฺสติฯ

‘‘ปญฺจปญฺญาสกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
โภคา อสงฺขิยา ตสฺส, อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ ตาวเทฯ

‘‘อปริเมเยฺย อิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘นิรยา โส จวิตฺวาน, มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติ;
โกลิโต นาม นาเมน, พฺรหฺมพนฺธุ ภวิสฺสติฯ

‘‘โส ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวาน, กุสลมูเลน โจทิโต;
โคตมสฺส ภควโต, ทุติโย เหสฺสติ สาวโกฯ

‘‘อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต, อิทฺธิยา ปารมึ คโต;

สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘ปาปมิโตฺตปนิสฺสาย, กามราควสํ คโต;
มาตรํ ปิตรญฺจาปิ, ฆาตยิํ ทุฏฺฐมานโสฯ

‘‘ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, นิรยํ อถ มานุสํ;
ปาปกมฺมสมงฺคิตา, ภินฺนสีโส มรามหํฯ

‘‘อิทํ ปจฺฉิมกํ มยฺหํ, จริโม วตฺตเต ภโว;
อิธาปิ เอทิโส มยฺหํ, มรณกาเล ภวิสฺสติฯ

‘‘ปวิเวกมนุยุโตฺต, สมาธิภาวนารโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘ธรณิมฺปิ สุคมฺภีรํ, พหลํ ทุปฺปธํสิยํ;
วามงฺคุเฏฺฐน โขเภยฺยํ, อิทฺธิยา ปารมิํ คโตฯ

‘‘อสฺมิมานํ น ปสฺสามิ, มาโน มยฺหํ น วิชฺชติ;
สามเณเร อุปาทาย, ครุจิตฺตํ กโรมหํฯ

‘‘อปริเมยฺย อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมภินีหริํ;
ตาหํ ภูมิมนุปฺปโตฺต, ปโตฺตมฺหิ อาสวกฺขยํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สฎฺฐินิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๑. มหานิปาโต

๑. วงฺคีสเตฺถรคาถาวณฺณนา

สตฺตตินิปาเต **นิกฺขนฺตํ วต มํ สนฺต**นฺติอาทิกา อายสฺมโต วงฺคีสตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรพุทฺธกาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺโต, ปุริมนเยเนว วิหารํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ปฏิภานวนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สตฺถุ อธิการกมฺมํ กตฺวา – ‘‘อหมฺปิ อนาคเต ปฏิภานวนฺตานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ กตฺวา, สตฺถารา พฺยากโต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **วงฺคีโส**ติ ลทฺธนาโม ตโย เพเท อุคฺคณฺหนฺโต อาจริยํ อาราเธตฺวา, ฉวสีสมนฺตํ นาม สิกฺขิตฺวา ฉวสีสํ นเขน อาโกเฏตฺวา ‘‘อยํ สโตฺต อสุกโยนิยํ นิพฺพโตฺต’’ติ ชานาติฯ

พฺราหฺมณา ‘‘อยํ อมฺหากํ ชีวิตมโคฺค’’ติ ญตฺวา วงฺคีสํ คเหตฺวา ปฏิจฺฉนฺนยาเนน นิสีทาเปตฺวา คามนิคมราชธานิโย วิจรนฺติฯ วงฺคีโสปิ ติวสฺสมตฺถเก มตานมฺปิ สีสํ อาหราเปตฺวา นเขน อาโกเฏตฺวา ‘‘อยํ สโตฺต อสุกโยนิยํ นิพฺพโตฺต’’ติ วตฺวา มหาชนสฺส กงฺขเจฺฉทนตฺถํ เต เต ชเน อาวาเหตฺวา อตฺตโน อตฺตโน คตึ กถาเปติฯ เตน ตสฺมึ มหาชโน อภิปฺปสีทติฯ โส ตํ นิสฺสาย มหาชนสฺส หตฺถโต สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ ลภตีติฯ พฺราหฺมณา วงฺคีสมาทาย ยถารุจึ วิจริตฺวา ปุน สาวตฺถึ อคมํสุฯ วงฺคีโส สตฺถุ คุเณ สุตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตุกาโม อโหสิฯ พฺราหฺมณา ‘‘สมโณ โคตโม มายาย ตํ อาวเฏฺฏสฺสตี’’ติ ปฏิกฺขิปิํสุฯ วงฺคีโส เตสํ วจนํ อนาทิยิตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา มธุรปฏิสนฺถารํ กตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

ตํ สตฺถา ปุจฺฉิ – ‘‘วงฺคีส, กิญฺจิ สิปฺปํ ชานาสี’’ติ? ‘‘อาม, โภ โคตม, ฉวสีสมนฺตํ นาม ชานามิฯ เตน ติวสฺสมตฺถเก มตานมฺปิ สีสํ นเขน อาโกเฏตฺวา นิพฺพตฺตฏฺฐานํ ชานามี’’ติฯ สตฺถา ตสฺส เอกํ นิรเย นิพฺพตฺตสฺส สีสํ ทเสฺสสิ, เอกํ มนุเสฺสสุ , เอกํ เทเวสุ, เอกํ ปรินิพฺพุตสฺส สีสํ ทเสฺสสิฯ โส ปฐมํ สีสํ อาโกเฏตฺวา, ‘‘โภ โคตม, อยํ สโตฺต นิรเย นิพฺพโตฺต’’ติ อาหฯ ‘‘สาธุ, วงฺคีส, สุฏฺฐุ ตยา ทิฏฺฐํฯ อยํ สโตฺต กุหึ นิพฺพโตฺต’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘มนุสฺสโลเก’’ติฯ ‘‘อยํ กุหิ’’นฺติ? ‘‘เทวโลเก’’ติ ติณฺณนฺนมฺปิ นิพฺพตฺตฏฺฐานํ กเถสิฯ ปรินิพฺพุตสฺส ปน สีสํ นเขน อาโกเฏโนฺต เนว อนฺตํ น โกฏิํ ปสฺสิฯ อถ นํ สตฺถา ‘‘น สโกฺกสิ วงฺคีสา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อุปปริกฺขามิ ตาววา’’ติ ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตตฺวา อาโกเฏโนฺตปิ พาหิรกมเนฺตน ขีณาสวสฺส คตึ กถํ ชานิสฺสติ, อถสฺส มตฺถกโต เสโท มุจฺจิฯ โส ลชฺชิตฺวา ตุณฺหีภูโต อฏฺฐาสิฯ อถ นํ สตฺถา – ‘‘กิลมสิ, วงฺคีสา’’ติ อาหฯ ‘‘อาม, โภ โคตม, อิมสฺส อุปฺปนฺนฏฺฐานํ ชานิตุํ น สโกฺกมิ, สเจ ตุเมฺห ชานาถ, กเถถา’’ติฯ ‘‘วงฺคีส, อหํ เอตมฺปิ ชานามิ, อิโต อุตฺตริตรมฺปิ ชานามี’’ติ วตฺวา –

‘‘จุตึ โย เวทิ สตฺตานํ, อุปปตฺติญฺจ สพฺพโส;
อสตฺตํ สุคตํ พุทฺธํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํฯ

‘‘ยสฺส คตึ น ชานนฺติ, เทวา คนฺธพฺพมานุสา;
ขีณาสวํ อรหนฺตํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ’’นฺติฯ (ธ. ป. ๔๑๙-๔๒๐; สุ. นิ. ๖๔๘-๖๔๙) –

อิมา เทฺว คาถา อภาสิฯ วงฺคีโส ‘‘เตน หิ, โภ โคตม, ตํ วิชฺชํ เม เทถา’’ติ อปจิติํ ทเสฺสตฺวา สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิฯ สตฺถา ‘‘อเมฺหหิ สมานลิงฺคสฺส เทมา’’ติ อาหฯ วงฺคีโส ‘‘ยํกิญฺจิ กตฺวา มยา อิมํ มนฺตํ คเหตุํ วฏฺฏตี’’ติ พฺราหฺมเณ อาห – ‘‘ตุเมฺห มยิ ปพฺพชนฺเต มา จินฺตยิตฺถ, อหํ มนฺตํ อุคฺคณฺหิตฺวา สกลชมฺพุทีเป เชฏฺฐโก ภวิสฺสามิ, ตุมฺหากมฺปิ เตน ภทฺทกเมว ภวิสฺสตี’’ติ มนฺตตฺถาย สตฺถุสนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ ตทา จ เถโร นิโคฺรธกโปฺป ภควโต สนฺติเก ฐิโต โหติ, ตํ ภควา อาณาเปสิ – ‘‘นิโคฺรธกปฺป, อิมํ ปพฺพาเชหี’’ติฯ โส สตฺถุ อาณาย ตํ ปพฺพาเชสิฯ อถสฺส สตฺถา ‘‘มนฺตปริวารํ ตาว อุคฺคณฺหาหี’’ติ ทฺวตฺติํสาการกมฺมฏฺฐานํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานญฺจ อาจิกฺขิฯ โส ทฺวตฺติํสาการํ สชฺฌายโนฺตว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิฯ พฺราหฺมณา วงฺคีสํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘กิํ, โภ วงฺคีส, สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติเก สิปฺปํ สิกฺขิต’’นฺติ ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘กิํ สิปฺปสิกฺขเนน, คจฺฉถ ตุเมฺห, น มยฺหํ ตุเมฺหหิ กตฺตพฺพกิจฺจ’’นฺติฯ พฺราหฺมณา ‘‘ตฺวมฺปิ ทานิ สมณสฺส โคตมสฺส วสํ อาปโนฺน, มายาย อาวฏฺฏิโต, กิํ มยํ ตว สนฺติเก กริสฺสามา’’ติ อาคตมเคฺคเนว ปกฺกมิํสุฯ วงฺคีสเตฺถโร วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๕.๙๖-๑๔๒) –

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพธเมฺมสุ จกฺขุมา;
อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ นายโกฯ

‘‘ยถาปิ สาคเร อูมิ, คคเน วิย ตารกา;
เอวํ ปาวจนํ ตสฺส, อรหเนฺตหิ จิตฺติตํฯ

‘‘สเทวาสุรนาเคหิ, มนุเชหิ ปุรกฺขโต;
สมณพฺราหฺมณากิเณฺณ, ชนมเชฺฌ ชินุตฺตโมฯ

‘‘ปภาหิ อนุรญฺชโนฺต, โลเก โลกนฺตคู ชิโน;
วจเนน วิโพเธโนฺต, เวเนยฺยปทุมานิ โสฯ

‘‘เวสารเชฺชหิ สมฺปโนฺน, จตูหิ ปุริสุตฺตโม;
ปหีนภยสารชฺโช, เขมปฺปโตฺต วิสารโทฯ

‘‘อาสภํ ปวรํ ฐานํ, พุทฺธภูมิญฺจ เกวลํ;
ปฏิชานาติ โลกโคฺค, นตฺถิ สโญฺจทโก กฺวจิฯ

‘‘สีหนาทมสมฺภีตํ, นทโต ตสฺส ตาทิโน;
เทวา นโร วา พฺรหฺมา วา, ปฏิวตฺตา น วิชฺชติฯ

‘‘เทเสโนฺต ปวรํ ธมฺมํ, สนฺตาเรโนฺต สเทวกํ;
ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตติ, ปริสาสุ วิสารโทฯ

‘‘ปฏิภานวตํ อคฺคํ, สาวกํ สาธุสมฺมตํ;
คุณํ พหุํ ปกิเตฺตตฺวา, เอตทเคฺค ฐเปสิ ตํฯ

‘‘ตทาหํ หํสวติยํ, พฺราหฺมโณ สาธุสมฺมโต;
สพฺพเวทวิทู ชาโต, วาคีโส วาทิสูทโนฯ

‘‘อุเปจฺจ ตํ มหาวีรํ, สุตฺวาหํ ธมฺมเทสนํ;
ปีติวรํ ปฏิลภึ, สาวกสฺส คุเณ รโตฯ

‘‘นิมเนฺตตฺวาว สุคตํ, สสงฺฆํ โลกนนฺทนํ;
สตฺตาหํ โภชยิตฺวาหํ, ทุเสฺสหจฺฉาทยึ ตทาฯ

‘‘นิปจฺจ สิรสา ปาเท, กโตกาโส กตญฺชลี;
เอกมนฺตํ ฐิโต หฎฺฐ, สนฺถวิํ ชินมุตฺตมํฯ

‘‘นโม เต วาทิมทฺทน, นโม เต อิสิสตฺตม;
นโม เต สพฺพโลกคฺค, นโม เต อภยํ กรฯ

‘‘นโม เต มารมถน, นโม เต ทิฎฺฐิสูทน;
นโม เต สนฺติสุขท, นโม เต สรณํ กรฯ

‘‘อนาถานํ ภวํ นาโถ, ภีตานํ อภยปฺปโท;
วิสฺสามภูมิ สนฺตานํ, สรณํ สรเณสินํฯ

‘‘เอวมาทีหิ สมฺพุทฺธํ, สนฺถวิตฺวา มหาคุณํ;
อโวจํ วาทิสูทสฺส, คตึ ปโปฺปมิ ภิกฺขุโนฯ

‘‘ตทา อโวจ ภควา, อนนฺตปฏิภานวา;
โย โส พุทฺธํ อโภเชสิ, สตฺตาหํ สหสาวกํฯ

‘‘คุณญฺจ เม ปกิเตฺตสิ, ปสโนฺน เสหิ ปาณิภิ;
เอโส ปตฺถยเต ฐานํ, วาทิสูทสฺส ภิกฺขุโนฯ

‘‘อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, ลจฺฉเส ตํ มโนรถํ;
เทวมานุสสมฺปตฺตึ, อนุโภตฺวา อนปฺปกํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
วงฺคีโส นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘ตํ สุตฺวา มุทิโต หุตฺวา, ยาวชีวํ ตทา ชินํ;
ปจฺจเยหิ อุปฎฺฐาสึ, เมตฺตจิโตฺต ตถาคตํฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตุสิตํ อคมาสหํฯ

‘‘ปจฺฉิเม จ ภเว ทานิ, ชาโต วิปฺปกุเล อหํ;
ปจฺจาชาโต ยทา อาสึ, ชาติยา สตฺตวสฺสิโกฯ

‘‘สพฺพเวทวิทู ชาโต, วาทสตฺถวิสารโท;
วาทิสฺสโร จิตฺตกถี, ปรวาทปฺปมทฺทโนฯ

‘‘วเงฺค ชาโตติ วงฺคีโส, วจเน อิสฺสโรติ วา;
วงฺคีโส อิติ เม นามํ, อภวี โลกสมฺมตํฯ

‘‘ยทาหํ วิญฺญุตํ ปตฺโต, ฐิโต ปฐมโยพฺพเน;
ตทา ราชคเห รมฺมํ, สาริปุตฺตมหทฺทสํฯ

‘‘ปิณฺฑาย วิจรนฺตํ ตํ, ปตฺตปาณิํ สุสํวุตํ;
อโลลกฺขิํ มิตภาณิํ, ยุคมตฺตํ นิทกฺขิตํฯ

‘‘ตํ ทิสฺวา วิมฺหิโต หุตฺวา, อโวจํ มมนุจฺฉวํ;
กณิการํว นิจิตํ, จิตฺตํ คาถาปทํ อหํฯ

‘‘อาจิกฺขิ โส เม สตฺถารํ, สมฺพุทฺธํ โลกนายกํ;
ตทา โส ปณฺฑิโต วีโร, อุตฺตริํ สมโวจ เมฯ

‘‘วิราคสํหิตํ วากฺยํ, กตฺวา ทุทฺทสมุตฺตมํ;
วิจิตฺตปฏิภาเนหิ, โตสิโต เตน ตาทินาฯ

‘‘นิปจฺจ สิรสา ปาเท, ปพฺพาเชหีติ มํ พฺรวิ;
ตโต มํ ส มหาปโญฺญ, พุทฺธเสฎฺฐมุปานยิฯ

‘‘นิปจฺจ สิรสา ปาเท, นิสีทิํ สตฺถุ สนฺติเก;
มมาห วทตํ เสโฎฺฐ, กจฺจิ วงฺคีส ชานาสิฯ

‘‘กิญฺจิ สิปฺปนฺติ ตสฺสาหํ, ชานามีติ จ อพฺรวิํ;
มตสีสํ วนจฺฉุฑฺฒํ, อปิ พารสวสฺสิกํ;
ตว วิชฺชาวิเสเสน, สเจ สโกฺกสิ วาจยฯ

‘‘อาโมติ เม ปฏิญฺญาเต, ตีณิ สีสานิ ทสฺสยิ;
นิรยนรเทเวสุ, อุปฺปเนฺน อวาจยิํฯ

‘‘ตทา ขีณาสวเสฺสว, สีสํ ทเสฺสสิ นายโก;
ตโตหํ วิหตารโพฺภ, ปพฺพชฺชํ สมยาจิสํฯ

‘‘ปพฺพชิตฺวาน สุคตํ, สนฺถวามิ ตหิํ ตหิํ;
ตโต มํ กพฺพวิโตฺตสิ, อุชฺฌายนฺติห ภิกฺขโวฯ

‘‘ตโต วีมํสนตฺถํ เม, อาห พุโทฺธ วินายโก;
ตกฺกิกา ปนิมา คาถา, ฐานโส ปฏิภนฺติ ตํฯ

‘‘น กพฺพวิโตฺตหํ วีร, ฐานโส ปฏิภนฺติ มํ;
เตน หิ ทานิ วงฺคีส, ฐานโส สนฺถวาหิ มํฯ

‘‘ตทาหํ สนฺถวิํ วีรํ, คาถาหิ อิสิสตฺตมํ;
ฐานโส เม ตทา ตุฏฺฐ, ชิโน อเคฺค ฐเปสิ มํฯ

‘‘ปฏิภาเนน จิเตฺตน, อเญฺญสมติมเญฺญหํ;
เปสเล เตน สํวิโคฺค, อรหตฺตมปาปุณิํฯ

‘‘ปฏิภานวตํ อโคฺค, อโญฺญ โกจิ น วิชฺชติ;
ยถายํ ภิกฺขุ วงฺคีโส, เอวํ ธาเรถ ภิกฺขโวฯ

‘‘สตสหเสฺส กตํ กมฺมํ, ผลํ ทเสฺสสิ เม อิธ;
สุมุโตฺต สรเวโคว, กิเลเส ฌาปยิํ มมฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, พุทฺธเสฏฺฐสฺส สนฺติเก;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส, วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม;
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหา ปน หุตฺวา เถโร สตฺถุ สนฺติกํ คจฺฉโนฺต จกฺขุปถโต ปฏฺฐาย จเนฺทน, สูริเยน, อากาเสน, มหาสมุเทฺทน, สิเนรุนา ปพฺพตราเชน, สีเหน มิคราชฺญา, หตฺถินาเคนาติ เตน เตน สทฺธิํ อุปเมโนฺต อเนเกหิ ปทสเตหิ สตฺถารํ วเณฺณโนฺตว อุปคจฺฉติฯ เตน ตํ สตฺถา สงฺฆมเชฺฌ นิสิโนฺน ปฏิภานวนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ อถ เถเรน อรหตฺตปฺปตฺติโต ปุเพฺพ จ ปจฺฉา จ ตํ ตํ จิตฺตํ อาคมฺม ภาสิตาฯ เถรํ อุทฺทิสฺส อานนฺทเตฺถราทีหิ ภาสิตา จ –

๑๒๑๘. ‘‘นิกฺขนฺตํ วต มํ สนฺตํ, อคารสฺมานคาริยํ;
วิตกฺกา อุปธาวนฺติ, ปคพฺภา กณฺหโต อิเมฯ

๑๒๑๙. ‘‘อุคฺคปุตฺตา มหิสฺสาสา, สิกฺขิตา ทฬฺหธมฺมิโน;
สมนฺตา ปริกิเรยฺยุํ, สหสฺสํ อปลายินํฯ

๑๒๒๐. ‘‘สเจปิ เอตฺตกา ภิโยฺย, อาคมิสฺสนฺติ อิตฺถิโย;
เนว มํ พฺยาธยิสฺสนฺติ, ธเมฺม สมฺหิ ปติฏฺฐิโตฯ

๑๒๒๑. ‘‘สกฺขี หิ เม สุตํ เอตํ, พุทฺธสฺสาทิจฺจพนฺธุโน;
นิพฺพานคมนํ มคฺคํ, ตตฺถ เม นิรโต มโนฯ

๑๒๒๒. ‘‘เอวเญฺจ มํ วิหรนฺตํ, ปาปิม อุปคจฺฉสิ;
ตถา มจฺจุ กริสฺสามิ, น เม มคฺคมฺปิ ทกฺขสิฯ

๑๒๒๓. ‘‘อรติญฺจ รติญฺจ ปหาย, สพฺพโส เคหสิตญฺจ วิตกฺกํ;
วนถํ น กเรยฺย กุหิญฺจิ, นิพฺพนโถ อวนโถ ส ภิกฺขุฯ

๑๒๒๔. ‘‘ยมิธ ปถวิญฺจ เวหาสํ, รูปคตํ ชคโตคธํ กิญฺจิ;

ปริชียติ สพฺพมนิจฺจํ, เอวํ สเมจฺจ จรนฺติ มุตฺตตาฯ

๑๒๒๕. “อุปธีสุ ชนา คธิตาเส, ทิฏฺฐสุเต ปฏิเฆ จ มุเต จ;
เอตฺถ วิโนทย ฉนฺทมเนโช, โย เหตฺถ น ลิมฺปติ มุนิ ตมาหุฯ

๑๒๒๖. “เอถ สฏฺฐิสิตา สวิตกฺกา, ปุถุชฺชนตาย อธมฺมา นิวิฏฺฐา;
น จ วคฺคคตสฺส กุหิญฺจิ, โน ปน ทุฏฺฐุลฺลคาหี ส ภิกฺขุฯ

๑๒๒๗. “ทพฺพ จิรรตฺตสมาหิโต, อกุหโก นิปโก อปิหาลุ;
สนฺตํ ปทํ อชฺฌคมา มุนิ, ปฏิจฺจ ปรินิพฺพุโต กงฺขติ กาลํฯ

๑๒๒๘. “มานํ ปชหสฺสุ โคตม, มานปถญฺจ ชหสฺสุ อเสสํ;
มานปถมฺหิ ส มุจฺฉิโต, วิปฺปฏิสารีหุวา จิรรตฺตํฯ

๑๒๒๙. “มกฺเขน มกฺขิตา ปชา, มานหตา นิรยํ ปปตนฺติ;
โสจนฺติ ชนา จิรรตฺตํ, มานหตา นิรยํ อุปปนฺนาฯ

๑๒๓๐. “น หิ โสจติ ภิกฺขุ กทาจิ, มคฺคชิโน สมฺมา ปฏิปนฺโน;
กิตฺติญฺจ สุขญฺจานุโภติ, ธมฺมทโสติ ตมาหุ ตถตฺตํฯ

๑๒๓๑. “ตสฺมา อขิโล อิธ ปธานวา, นีวรณานิ ปหาย วิสุทฺโธ;
มานญฺจ ปหาย อเสสํ, วิชฺชายนฺตกโร สมิตาวีฯ

๑๒๓๒. “กามราเคน ฑยฺหามิ, จิตฺตํ เม ปริฑยฺหติ;
สาธุ นิพฺพาปนํ พฺรูหิ, อนุกมฺปาย โคตมฯ

๑๒๓๓. “สญฺญาย วิปริเยสา, จิตฺตํ เต ปริฑยฺหติ;
นิมิตฺตํ ปริวเชฺชหิ, สุภํ ราคูปสํหิตํฯ

๑๒๓๔. “อสุภาย จิตฺตํ ภาเวหิ, เอกคฺคํ สุสมาหิตํ;
สติ กายคตา ตฺยตฺถุ, นิพฺพิทาพหุโล ภวฯ

๑๒๓๕. “อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ, มานานุสยมุชฺชห;
ตโต มานาภิสมยา, อุปสนฺโต จริสฺสสิฯ

๑๒๓๖. “ตเมว วาจํ ภาเสยฺย, ยายตฺตานํ น ตาปเย;
ปเร จ น วิหิํเสยฺย, สา เว วาจา สุภาสิตาฯ

๑๒๓๗. “ปิยวาจเมว ภาเสยฺย, ยา วาจา ปฏินนฺทิตา;
ยํ อนาทาย ปาปานิ, ปเรสํ ภาสเต ปิยํฯ

๑๒๓๘. “สจฺจํ เว อมตา วาจา, เอส ธมฺโม สนนฺตโน;
สเจฺจ อตฺเถ จ ธมฺเม จ, อาหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตาฯ

๑๒๓๙. “ยํ พุทฺโธ ภาสติ วาจํ, เขมํ นิพฺพานปตฺติยา;
ทุกฺขสฺสนฺตกิริยาย, สา เว วาจานมุตฺตมาฯ

๑๒๔๐. ‘‘คมฺภีรปญฺโญ เมธาวี, มคฺคามคฺคสฺส โกวิโท;
สาริปุตฺโต มหาปญฺโญ, ธมฺมํ เทเสติ ภิกฺขุนํฯ

๑๒๔๑. ‘‘สํขิตฺเตนปิ เทเสติ, วิตฺถาเรนปิ ภาสติ;
สาลิกายิว นิคฺโฆโส, ปฏิภานํ อุทิยฺยติฯ

๑๒๔๒. ‘‘ตสฺส ตํ เทสยนฺตสฺส, สุณนฺติ มธุรํ คิรํ;
สเรน รชนีเยน, สวนีเยน วคฺคุนา;
อุทคฺคจิตฺตา มุทิตา, โสตํ โอเธนฺติ ภิกฺขโวฯ

๑๒๔๓. ‘‘อชฺช ปนฺนรเส วิสุทฺธิยา, ภิกฺขู ปญฺจสตา สมาคตา;
สํโยชนพนฺธนจฺฉิทา, อนีฆา ขีณปุนพฺภวา อิสีฯ

๑๒๔๔. ‘‘จกฺกวตฺตี ยถา ราชา, อมจฺจปริวาริโต;
สมนฺตา อนุปริเยติ, สาครนฺตํ มหิํ อิมํฯ

๑๒๔๕. ‘‘เอวํ วิชิตสงฺคามํ, สตฺถวาหํ อนุตฺตรํ;
สาวกา ปยิรุปาสนฺติ, เตวิชฺชา มจฺจุหายิโนฯ

๑๒๔๖. ‘‘สพฺเพ ภควโต ปุตฺตา, ปลาเปตฺถ น วิชฺชติ;
ตณฺหาสลฺลสฺส หนฺตารํ, วนฺเท อาทิจฺจพนฺธุนํฯ

๑๒๔๗. ‘‘ปโรสหสฺสํ ภิกฺขูนํ, สุคตํ ปยิรุปาสติ;
เทเสนฺตํ วิรชํ ธมฺมํ, นิพฺพานํ อกุโตภยํฯ

๑๒๔๘. ‘‘สุณนฺติ ธมฺมํ วิมลํ, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ;
โสภติ วต สมฺพุทฺโธ, ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขโตฯ

๑๒๔๙. ‘‘นาคนาโมสิ ภควา, อิสีนํ อิสิสตฺตโม;
มหาเมโฆว หุตฺวาน, สาวเก อภิวสฺสสิฯ

๑๒๕๐. ‘‘ทิวา วิหารา นิกฺขมฺม, สตฺถุทสฺสนกมฺยตา;
สาวโก เต มหาวีร, ปาเท วนฺทติ วงฺคีโสฯ

๑๒๕๑. ‘‘อุมฺมคฺคปถํ มารสฺส, อภิภุยฺย จรติ ปภิชฺช ขีลานิ;
ตํ ปสฺสถ พนฺธปมุญฺจ กรํ, อสิตํว ภาคโส ปวิภชฺชฯ

๑๒๕๒. ‘‘โอฆสฺส หิ นิตรณตฺถํ, อเนกวิหิตํ มคฺคํ อกฺขาสิ;
ตสฺมิญฺจ อมเต อกฺขาเต, ธมฺมทสา ฐิตา อสํหีราฯ

๑๒๕๓. ‘‘ปชฺโชตกโร อติวิชฺฌ, สพฺพฐิตีนํ อติกฺกมมทฺทส;
ญตฺวา จ สจฺฉิกตฺวา จ, อคฺคํ โส เทสยิ ทสทฺธานํฯ

๑๒๕๔. ‘‘เอวํ สุเทสิเต ธมฺเม, โก ปมาโท วิชานตํ ธมฺมํ;
ตสฺมา หิ ตสฺส ภควโต สาสเน, อปฺปมตฺโต สทา นมสฺสมนุสิกฺเขฯ

๑๒๕๕. ‘‘พุทฺธานุพุทฺโธ โย เถโร, โกณฺฑญฺโญ ติพฺพนิกฺกโม;

ลาภี สุขวิหารานํ, วิเวกานํ อภิณฺหโสฯ

๑๒๕๖. ‘‘ยํ สาวเกน ปตฺตพฺพํ, สตฺถุ สาสนการินา;
สพฺพสฺส ตํ อนุปฺปตฺตํ, อปฺปมตฺตสฺส สิกฺขโตฯ

๑๒๕๗. ‘‘มหานุภาโว เตวิโชฺช, เจโตปริยโกวิโท;
โกณฺฑโญฺญ พุทฺธทายาโท, ปาเท วนฺทติ สตฺถุโนฯ

๑๒๕๘. ‘‘นคสฺส ปเสฺส อาสีนํ, มุนิํ ทุกฺขสฺส ปารคุํ;
สาวกา ปยิรุปาสนฺติ, เตวิชฺชา มจฺจุหายิโนฯ

๑๒๕๙. ‘‘เจตสา อนุปริเยติ, โมคฺคลฺลาโน มหิทฺธิโก;
จิตฺตํ เนสํ สมเนฺวสํ, วิปฺปมุตฺตํ นิรูปธิํฯ

๑๒๖๐. ‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนํ, มุนิํ ทุกฺขสฺส ปารคุํ;
อเนกาการสมฺปนฺนํ, ปยิรุปาสนฺติ โคตมํฯ

๑๒๖๑. ‘‘จโนฺท ยถา วิคตวลาหเก นเภ, วิโรจติ วีตมโลว ภาณุมา;
เอวมฺปิ องฺคีรส ตฺวํ มหามุนิ, อติโรจสิ ยสสา สพฺพโลกํฯ

๑๒๖๒. ‘‘กาเวยฺยมตฺตา วิจริมฺห ปุเพฺพ, คามา คามํ ปุรา ปุรํ;
อถทฺทสาม สมฺพุทฺธํ, สพฺพธมฺมาน ปารคุํฯ

๑๒๖๓. ‘‘โส เม ธมฺมมเทเสสิ, มุนิ ทุกฺขสฺส ปารคู;
ธมฺมํ สุตฺวา ปสีทิมฺห, สทฺธา โน อุทปชฺชถฯ

๑๒๖๔. ‘‘ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, ขเนฺธ อายตนานิ จ;
ธาตุโย จ วิทิตฺวาน, ปพฺพชิํ อนคาริยํฯ

๑๒๖๕. ‘‘พหูนํ วต อตฺถาย, อุปฺปชฺชนฺติ ตถาคตา;
อิตฺถีนํ ปุริสานญฺจ, เย เต สาสนการกาฯ

๑๒๖๖. ‘‘เตสํ โข วต อตฺถาย, โพธิมชฺฌคมา มุนิ;
ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ, เย นิยามคตทฺทสาฯ

๑๒๖๗. ‘‘สุเทสิตา จกฺขุมตา, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, อนุกมฺปาย ปาณินํฯ

๑๒๖๘. ‘‘ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ, ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ;
อริยํ จฎฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ทุกฺขูปสมคามินํฯ

๑๒๖๙. ‘‘เอวเมเต ตถา วุตฺตา, ทิฎฺฐา เม เต ยถา ตถา;
สทโตฺถ เม อนุปฺปโตฺต, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

๑๒๗๐. ‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, มม พุทฺธสฺส สนฺติเก;
สุวิภเตฺตสุ ธเมฺมสุ, ยํ เสฎฺฐํ ตทุปาคมิํฯ

๑๒๗๑ อภิญฺญาปารมิปฺปตฺโต, โสตธาตุ วิโสธิตา;
เตวิโชฺช อิทฺธิปตฺโตมฺหิ, เจโตปริยโกวิโทฯ

๑๒๗๒ “ปุจฺฉามิ สตฺถารมโนมปญฺญํ, ทิเฏฺฐว ธเมฺม โย วิจิกิจฺฉานํ เฉตฺตา;
อคฺคาฬเว กาลมกาสิ ภิกฺขุ, ญาโต ยสสฺสี อภินิพฺพุตตฺโตฯ

๑๒๗๓ “นิโคฺรธกโปฺป อิติ ตสฺส นามํ, ตยา กตํ ภควา พฺราหฺมณสฺส;
โส ตํ นมสฺสํ อจริ มุตฺยเปโข, อารทฺธวีริโย ทฬฺหธมฺมทสฺสีฯ

๑๒๗๔ “ตํ สาวกํ สกฺก มยมฺปิ สเพฺพ, อญฺญาตุมิจฺฉาม สมนฺตจกฺขุ;
สมวฎฺฐิตา โน สวนาย โสตา, ตุวํ โน สตฺถา ตฺวมนุตฺตโรสิฯ

๑๒๗๕ “ฉินฺท โน วิจิกิจฺฉํ พฺรูหิ เมตํ, ปรินิพฺพุตํ เวทย ภูริปญฺญ;
มเชฺฌว โน ภาส สมนฺตจกฺขุ, สโกฺกว เทวาน สหสฺสเนตฺโตฯ

๑๒๗๖ “เย เกจิ คนฺถา อิธ โมหมคฺคา, อญฺญาณปกฺขา วิจิกิจฺฉฐานา;
ตถาคตํ ปตฺวา น เต ภวนฺติ, จกฺขุญฺหิ เอตํ ปรมํ นรานํฯ

๑๒๗๗ “โน เจ หิ ชาตุ ปุริโส กิเลเส, วาโต ยถา อพฺภฆนํ วิหาเน;
ตโมวสฺส นิวุโต สพฺพโลโก, โชติมโนฺตปิ น ปภาเสยฺยุํฯ

๑๒๗๘ “ธีรา จ ปโชฺชตกรา ภวนฺติ, ตํ ตํ อหํ วีร ตเถว มเญฺญ;
วิปสฺสินํ ชานมุปาคมิมฺห, ปริสาสุ โน อาวิกโรหิ กปฺปํฯ

๑๒๗๙ “ขิปฺปํ คิรํ เอรย วคฺคุ วคฺคุํ, หํโสว ปคฺคยฺห สณิกํ นิกูช;
พินฺทุสฺสเรน สุวิกปฺปิเตน, สเพฺพว เต อุชฺชุคตา สุโณมฯ

๑๒๘๐ “ปหีนชาติมรณํ อเสสํ, นิคฺคยฺห โธนํ วเทสฺสามิ ธมฺมํ;
น กามกาโร หิ ปุถุชฺชนานํ, สเงฺขยฺยกาโร จ ตถาคตานํฯ

๑๒๘๑ “สมฺปนฺนเวยฺยากรณํ ตเวทํ, สมุชฺชุปญฺญสฺส สมุคฺคหีตํ;
อยมญฺชลิ ปจฺฉิโม สุปฺปณามิโต, มา โมหยี ชานมโนมปญฺญฯ

๑๒๘๒ “ปโรปรํ อริยธมฺมํ วิทิตฺวา, มา โมหยี ชานมโนมวีริย;
วาริํ ยถา ฆมฺมนิ ฆมฺมตโตฺต, วาจาภิกงฺขามิ สุตํ ปวสฺสฯ

๑๒๘๓ “ยทตฺถิกํ พฺรหฺมจริยํ อจรี, กปฺปายโน กจฺจิสฺสตํ อโมฆํ;
นิพฺพายิ โส อาทุ สอุปาทิเสโส, ยถา วิมุโตฺต อหุ ตํ สุโณมฯ

๑๒๘๔ “อเจฺฉจฺฉิ ตณฺหํ อิธ นามรูเป, (อิติ ภควา,)
กณฺหสฺส โสตํ ทีฆรตฺตานุสยิตํ;
อตาริ ชาติํ มรณํ อเสสํ, อิจฺจพฺรวิ ภควา ปญฺจเสโฎฺฐฯ

๑๒๘๕ “เอส สุตฺวา ปสีทามิ, วโจ เต อิสิสตฺตม;
อโมฆํ กิร เม ปุฎฺฐํ, น มํ วเญฺจสิ พฺราหฺมโณฯ

๑๒๘๖ “ยถา วาที ตถา การี, อหุ พุทฺธสฺส สาวโก;

อเจฺฉจฺฉิ มจฺจุโน ชาลํ, ตตํ มายาวิโน ทฬฺหํฯ

๑๒๘๗. ‘‘อทฺทส ภควา อาทึ, อุปาทานสฺส กปฺปิโย;
อจฺจคา วต กปฺปาโน, มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํฯ

๑๒๘๘. ‘‘ตํ เทวเทวํ วนฺทามิ, ปุตฺตํ เต ทฺวิปทุตฺตม;
อนุชาตํ มหาวีรํ, นาคํ นาคสฺส โอรส’’นฺติฯ –

อิมา คาถา สงฺคีติกาเล เอกชฺฌํ กตฺวา สงฺคหํ อาโรปิตาฯ ตตฺถ ‘‘นิกฺขนฺตํ วต มํ สนฺต’’นฺติอาทโย ปญฺจ คาถา อายสฺมา วงฺคีโส นโว อจิรปพฺพชิโต หุตฺวา วิหารํ อุปคตา อลงฺกตปฏิยตฺตา สมฺพหุลา อิตฺถิโย ทิสฺวา อุปฺปนฺนราโค ตํ วิโนเทนฺโต อภาสิฯ

ตตฺถ **นิกฺขนฺตํ วต มํ สนฺตํ, อคารสฺมานคาริย**นฺติ อคารโต นิกฺขนฺตํ อนคาริยํ ปพฺพชิตํ มํ สมานํฯ **วิตกฺกา**ติ กามวิตกฺกาทโย ปาปวิตกฺกาฯ **อุปธาวนฺตี**ติ มม จิตฺตํ อุปคจฺฉนฺติฯ **ปคพฺภา**ติ ปาคพฺภิยยุตฺตา วสิโนฯ ‘‘อยํ เคหโต นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิโต, นยิมํ อนุทฺธํสิตุํ ยุตฺต’’นฺติ เอวํ อปริหารโต นิลฺลชฺชาฯ **กณฺหโต**ติ กาฬโต, ลามกภาวโตติ อโตฺถฯ **อิเม**ติ เตสํ อตฺตโน ปจฺจกฺขตา วุตฺตาฯ

อสุทฺธชีวิโน ปริวารยุตฺตา มนุสฺสา อุคฺคกิจฺจตาย ‘‘อุคฺคา’’ติ วุจฺจนฺติ, เตสํ ปุตฺตา **อุคฺคปุตฺตาฯ มหิสฺสาสา**ติ มหาอิสฺสาสาฯ **สิกฺขิตา**ติ ทฺวาทส วสฺสานิ อาจริยกุเล อุคฺคหิตสิปฺปาฯ **ทฬฺหธมฺมิโน**ติ, ทฬฺหธนุโน ฯ ทฬฺหธนุ นาม ทฺวิสหสฺสถามํ วุจฺจติฯ ทฺวิสหสฺสถามนฺติ, จ ยสฺส อาโรปิตสฺส ชิยาย พนฺธ โลหสีสาทีนํ ภาโร ทเณฺฑ คเหตฺวา ยาว กณฺฑปมาณา นภํ อุกฺขิตฺตสฺส ปถวิโต มุจฺจติฯ **สมนฺตา ปริกิเรยฺยุ**นฺติ สมนฺตโต กเณฺฑ ขิเปยฺยุํฯ กิตฺตกาติ เจ อาห **‘‘สหสฺสํ อปลายิน’’**นฺติฯ ยุเทฺธ อปรํ มุขานํ สหสฺสมตฺตานํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สิกฺขิตา กตหตฺถา อุคฺคา ทฬฺหธนุโน มหิสฺสาสา อุคฺคปุตฺตา สหสฺสมตฺตา กทาจิปิ ยุเทฺธ ปราชยํ อปตฺตา อปฺปมตฺตา สมนฺตโต ฐตฺวา ถมฺภํ อุปนิสฺสาย สเจปิ วเสฺสยฺยุํฯ ตาทิเสหิปิ อิสฺสาสสหเสฺสหิ สมนฺตา สเร ปริกิรียเนฺต สุสิกฺขิโต ปุริโส ทณฺฑํ คเหตฺวา สเพฺพ สเร อตฺตโน สรีเร อปตมาเน กตฺวา ปาทมูเล ปาเตยฺยฯ ตตฺถ เอโกปิ อิสฺสาโส เทฺว สเร เอกโต ขิปโนฺต นามนตฺถิฯ อิตฺถิโย ปน รูปารมฺมณาทิวเสน ปญฺจ ปญฺจ สเร เอกโต ขิปนฺติ, เอวํ ขิปนฺติโยฯ **เอตฺตกา ภิโยฺย**ติ อิมาหิ อิตฺถีหิ ภิโยฺยปิ พหู อิตฺถิโย อตฺตโน อิตฺถิกุตฺตหาสภาวาทิโต วิธํเสนฺติฯ

สกฺขี หิ เม สุตํ เอตนฺติ สมฺมุขา มยา เอตํ สุตํฯ **นิพฺพานคมนํ มคฺค**นฺติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, นิพฺพานคามิมโคฺคติ อโตฺถ, วิปสฺสนํ สนฺธายาหฯ **ตตฺถ เม นิรโต มโน**ติ ตสฺมิํ วิปสฺสนามเคฺค มยฺหํ จิตฺตํ นิรตํฯ

เอวเญฺจ มํ วิหรนฺตนฺติ เอวํ อนิจฺจอสุภชฺฌานภาวนาย จ วิปสฺสนาภาวนาย จ วิหรนฺตํ มํฯ **ปาปิมา**ติ กิเลสมารํ อาลปติฯ **ตถา มจฺจุ กริสฺสามิ, น เม มคฺคมฺปิ ทกฺขสี**ติ มยา กตํ มคฺคมฺปิ ยถา น ปสฺสสิ, ตถา มจฺจุ อนฺตํ กริสฺสามีติ โยชนาฯ

อรติญฺจาติอาทิกา ปญฺจ คาถา อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปเนฺน อรติอาทิเก วิโนเทเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **อรติ**นฺติ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ ปนฺตเสนาสเนสุ จ อุกฺกณฺฐนํฯ **รติ**นฺติ ปญฺจกามคุณรติํฯ **ปหายา**ติ ปชหิตฺวาฯ **สพฺพโส เคหสิตญฺจ วิตกฺก**นฺติ, เคหนิสฺสิตํ ปุตฺตทาราทิปฏิสํยุตฺตํ ญาติวิตกฺกาทิญฺจ มิจฺฉาวิตกฺกํ อนวเสสโต ปหายฯ **วนถํ น กเรยฺย กุหิญฺจี**ติ อชฺฌตฺติก

พาหิรปฺปเภเท สพฺพสฺมึ วตฺถุสฺมึ ตณฺหํ น กเรยฺยฯ **นิพฺพนโถ อวนโถ ส ภิกฺขู**ติ โย หิ สเพฺพน สพฺพํ นิตฺตโณฺห , ตโต เอว กตฺถจิปิ นนฺทิยา อภาวโต อวนโถ, โส ภิกฺขุ นาม สํสาเรภยสฺส สมฺมเทว อิกฺขณตาย ภินฺนกิเลสตาย จาติ อโตฺถฯ

ยมิธ ปถวิญฺจ เวหาสํ, รูปคตํ ชคโตคธํ กิญฺจีติ ยํกิญฺจิ อิธ ปถวีคตํ ภูมินิสฺสิตํ เวหาสํ เวหาสฏฺฐํ เทวโลกนิสฺสิตํ รูปคตํ รูปชาตํ รุปฺปนสภาวํ ชคโตคธํ โลกิกํ ภวตฺตยปริยาปนฺนํ สงฺขตํฯ **ปริชียติ สพฺพมนิจฺจ**นฺติ สพฺพํ ตํ ชราภิภูตํ, ตโต เอว อนิจฺจํ ตโต เอว ทุกฺขํ อนตฺตาติ เอวํ ติลกฺขณาโรปนํ อาหฯ อยํ เถรสฺส มหาวิปสฺสนาติ วทนฺติฯ **เอวํ สเมจฺจ จรนฺติ มุตฺตตฺตา**ติ เอวํ สเมจฺจ อภิสเมจฺจ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ปฏิวิชฺฌิตฺวา มุตฺตตฺตา ปริญฺญาตตฺตภาวา ปณฺฑิตา จรนฺติ วิหรนฺติฯ

อุปธีสูติ ขนฺธูปธิอาทีสุฯ **ชนา**ติ อนฺธปุถุชฺชนาฯ **คธิตาเส**ติ ปฏิพทฺธจิตฺตาฯ เอตฺถ หิ วิเสสโต กามคุณูปธีสุ ฉนฺท อปเนตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **ทิฏฺฐสุเต ปฏิเฆ จ มุเต จา**ติฯ **ทิฏฺฐสุเต**ติ ทิเฏฺฐ เจว สุเต จ, รูปสเทฺทสูติ อโตฺถฯ **ปฏิเฆ**ติ ฆฏฺฏนีเย โผฏฺฐเพฺพฯ **มุเต**ติ วุตฺตาวเสเส มุเต, คนฺธรเสสูติ วุตฺตํ โหติฯ **สารตฺถปกาสนิยํ** (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๐) ''ปฏิฆปเทน คนฺธรสา คหิตา, มุตปเทน โผฏฺฐพฺพารมฺมณ''นฺติ วุตฺตํฯ **เอตฺถ วิโนทย ฉนฺทมเนโช**ติ เอตสฺมึ ทิฏฺฐาทิเภเท ปญฺจกามคุเณ กามจฺฉนฺทํ วิโนเทหิ, ตถา สติ สพฺพตฺถ อเนโช อวิกโปฺป ภวสิฯ **โย เหตฺถ น ลิมฺปติ มุนิ ตมาหู**ติ โย หิ เอตฺถ กามคุเณ ตณฺหาเลเปน น ลิมฺปติ, ตํ โมเนยฺยธมฺมฏฺฐโต ''มุนี''ติ ปณฺฑิตา วทนฺติฯ ''อถ สฏฺฐิสิตา''ติ ปาฬีติ อธิปฺปาเยน เกจิ ''สฏฺฐิธมฺมารมฺมณนิสฺสิตา''ติ อตฺถํ วทนฺติฯ ''อฏฺฐสฏฺฐิสิตา สวิตกฺกา''ติ ปน ปาฬิ, อปฺปกณฺหิ อูนํ อธิกํ วา น คณนูปคํ โหตีติฯ **อฏฺฐสฏฺฐิสิตา**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตสนฺนิสฺสิตา มิจฺฉาวิตกฺกาติ อโตฺถติ เกจิ วทนฺติฯ ทิฏฺฐิคติกา จ สตฺตาวาสาภาวลทฺธึ อชฺฌุปคตาติ อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาทํ ฐเปตฺวา อิตเรสํ วเสน ''อถ สฏฺฐิสิตา สวิตกฺกา''ติ วุตฺตํฯ ยถา หิ ตณฺหาเลปาภาเวน ภิกฺขูติ วุจฺจติ, เอวํ ทิฏฺฐิเลปาภาเวนปีติ ทเสฺสตุํ ''อถ สฏฺฐิสิตา''ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปุถุชฺชนตาย อธมฺมา นิวิฏฺฐา**ติ เต ปน มิจฺฉาวิตกฺกา นิจฺจาทิคาหวเสน อธมฺมา ธมฺมโต อเปตา ปุถุชฺชนตายํ อนฺธพาเล นิวิฏฺฐา อภินิวิฏฺฐาฯ **น จ วคฺคคตสฺส กุหิญฺจี**ติ ยตฺถ กตฺถจิ วตฺถุสฺมึ สสฺสตวาทาทิมิจฺฉาทิฏฺฐิวคฺคคโต, ตํลทฺธิโก น จ อสฺส ภเวยฺยฯ อฏฺฐกถายํ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๐) ปน ''อถ สฏฺฐิสิตา สวิตกฺกา, ปุถู ชนตาย อธมฺมา นิวิฏฺฐา''ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา อถ ฉ อารมฺมณนิสฺสิตา ปุถู อธมฺมวิตกฺกา ชนตาย นิวิฏฺฐาติ วุตฺตํฯ ตถา น จ วคฺคคตสฺส กุหิญฺจีติ เตสํ วเสน น กตฺถจิ กิเลสวคฺคคโต ภเวยฺยาติ จ วุตฺตํฯ **โน ปน ทุฏฺฐุลฺลคาหี ส ภิกฺขู**ติ โย กิเลเสหิ ทูสิตตฺตา อติวิย ทุฏฺฐุลฺลตา จ ทุฏฺฐุลฺลานํ มิจฺฉาวาทานํ คณฺหนสีโล จ โน อสฺส โน ภเวยฺย, โส ภิกฺขุ นาม โหตีติฯ

ทโพฺพติ ทพฺพชาติโก ปณฺฑิโตฯ **จิรรตฺตสมาหิโต**ติ จิรกาลโต ปฏฺฐาย สมาหิโตฯ **อกุหโก**ติ โกหญฺญรหิโต อสโฐ อมายาวีฯ **นิปโก**ติ นิปุโณ เฉโกฯ **อปิหาลู**ติ นิตฺตโณฺหฯ **สนฺตํ ปทํ อชฺฌคมา**ติ, นิพฺพานํ อธิคโตฯ โมเนยฺยธมฺมสมนฺนาคตโต **มุนิฯ ปรินิพฺพุโต**ติ อารมฺมณกรณวเสน นิพฺพานํ ปฏิจฺจ สอุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโตฯ **กงฺขติ กาล**นฺติ อิทานิ อนุปาทิเสสนิพฺพานตฺถาย กาลํ อาคเมติฯ น ตสฺส กิญฺจิ กรณียํ อตฺถิ, ยถา เอทิโส ภวิสฺสติ, ตถา อตฺตานํ สมฺปาเทตีติ อธิปฺปาโยฯ

มานํ ปชหสฺสูติอาทโย จตโสฺส คาถา ปฏิภานสมฺปตฺตึ นิสฺสาย อตฺตโน ปวตฺตมานํ มานํ วิโนเทเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **มานํ ปชหสฺสู**ติ เสยฺยมานาทินววิธํ มานํ ปริจฺจชฯ **โคตมา**ติ

โคตมโคตฺตสฺส ภควโต สาวกตฺตา อตฺตานํ โคตมโคตฺตํ กตฺวา อาลปติฯ **มานปถ**นฺติ มานสฺส ปวตฺติฏฺฐานภูตํ อโยนิโสมนสิการปริกฺขิตฺตํ ชาติอาทิํ ตปฺปฏิพทฺธกิเลสปฺปหาเนน **ชหสฺสุ** ปชหฯ **อเสส**นฺติ สพฺพเมวฯ **มานปถมฺหิ ส มุจฺฉิโต**ติ มานวตฺถุนิมิตฺตํ มุจฺฉํ อาปนฺโนฯ **วิปฺปฏิสารีหุวา จิรรตฺต**นฺติ อิมสฺมิํ มานปถานุโยคกฺขเณ วีติวเตฺต ปุเพฺพว อรหตฺตํ ปาปุณิสฺส, ''นโฎฺฐหมสฺมี''ติ วิปฺปฏิสารี อหฺวา อโหสิฯ

มเกฺขน มกฺขิตา ปชาติ สูราทินา อตฺตานํ อุกฺกํเสตฺวา ปเร วเมฺภตฺวา ปรคุณมกฺขนลกฺขเณน มเกฺขน ปิสิตตฺตา มกฺขีฯ ปุคฺคโล หิ ยถา ยถา ปเรสํ คุเณ มเกฺขติ, ตถา ตถา อตฺตโน คุเณ ปุญฺชติ นิรากโรติ นามฯ **มานหตา**ติ มาเนน หตคุณาฯ **นิรยํ ปปตนฺตี**ติ นิรยํ อุปปชฺชนฺติฯ

มคฺคชิโนติ มเคฺคน วิชิตกิเลโสฯ **กิตฺติญฺจ สุขญฺจา**ติ วิญฺญูหิ ปสํสิตญฺจ กายิกเจตสิกสุขญฺจ **อนุโภตี**ติ ปฏิลภติฯ **ธมฺมทโสติ ตมาหุ ตถตฺต**นฺติ ตํ ตถภาวํ สมฺมาปฏิปนฺนํ ยาถาวโต ธมฺมทสฺสีติ ปณฺฑิตา อาหุฯ

อขิโลติ ปญฺจเจโตขิลรหิโตฯ **ปธานวา**ติ สมฺมปฺปธานวีริยสมฺปนฺโนฯ **วิสุโทฺธ**ติ นีวรณสงฺขาตวลาหกาปคเมน วิสุทฺธมานโส ฯ **อเสส**นฺติ นววิธมฺปิ มานํ อคฺคมเคฺคน ปชหิตฺวาฯ **วิชฺชายนฺตกโร สมิตาวี**ติ สพฺพโส สมิตกิเลโส ติวิธาย วิชฺชาย ปริโยสานปฺปโตฺต โหตีติ อตฺตานํ โอวทติฯ

อเถกทิวสํ อายสฺมา อานโนฺท อญฺญตเรน ราชมหามเตฺตน นิมนฺติโต ปุพฺพณฺหสมยํ ตสฺส เคหํ คนฺตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิ อายสฺมตา วงฺคีเสน ปจฺฉาสมเณนฯ อถ ตสฺมิํ เคเห อิตฺถิโย สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา, วนฺทิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, ธมฺมํ สุณนฺติฯ อถายสฺมโต วงฺคีสสฺส นวปพฺพชิตสฺส อารมฺมณํ ปริคฺคเหตุํ อสโกฺกนฺตสฺส วิสภาคารมฺมเณ ราโค อุปฺปชฺชิฯ โส สโทฺธ อุชฺชาติโก กุลปุโตฺต ''อยํ เม ราโค วฑฺฒิตฺวา ทิฎฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกมฺปิ อตฺถํ นาเสยฺยา''ติ จิเนฺตตฺวา ยถานิสิโนฺนว เถรสฺส อตฺตโน ปวตฺติํ อาวิกโรโนฺต **''กามราเคนา''**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ ยทิปิ กิเลสรชฺชนปริฬาโห กายมฺปิ พาธติ, จิตฺตํ ปน พาเธโนฺต จิรตรํ พาเธตีติ ทเสฺสตุํ ''กามราเคน ฑยฺหามี''ติ วตฺวา ''จิตฺตํ เม ปริฑยฺหตี''ติ วุตฺตํฯ **นิพฺพาปน**นฺติ ราคนิพฺพาปนการณํ ราคปริฬาหสฺส นิพฺพาปนสมตฺถํ โอวาทํ กโรหีติ อโตฺถฯ

สญฺญาย วิปริเยสาติอาทิกา คาถา เตน ยาจิเตน อายสฺมตา อานเนฺทน วุตฺตาฯ **วิปริเยสา**ติ วิปลฺลาเสน อสุเภ สุภนฺติ ปวเตฺตน วิปรีตคฺคาเหนฯ **นิมิตฺต**นฺติ กิเลสชนกนิมิตฺตํฯ **ปริวเชฺชหี**ติ ปริพฺพชฯ **สุภํ ราคูปสํหิต**นฺติ ราควฑฺฒนารมฺมณํ สุภํ ปริวเชฺชโนฺต อสุภสญฺญาย ปริวเชฺชยฺย, สพฺพตฺถ อนภิรติสญฺญายฯ ตสฺมา ตทุภยมฺปิ ทเสฺสโนฺต **''อสุภายา''**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อสุภายา**ติ อสุภานุปสฺสนายฯ **จิตฺตํ ภาเวหิ เอกคฺคํ สุสมาหิต**นฺติ อตฺตโน จิตฺตวิกฺขปาภาเวน เอกคฺคํ อารมฺมเณสุ สุสมาหิตํ อปฺปิตํ กตฺวา ภาเวหิ ตว อสุภานุปสฺสนํ สุกรํ อกฺขามีติฯ **สติ กายคตา ตฺยตฺถู**ติ วุตฺตกายคตาสติภาวนา ตยา ภาวิตา พหุลีกตา โหตูติ อโตฺถฯ **นิพฺพิทาพหุโล ภวา**ติ อตฺตภาเว สพฺพสฺมิญฺจ นิเพฺพทพหุโล โหหิฯ

อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหีติ นิจฺจนิมิตฺตาทีนํ อุคฺฆาฏเนน วิเสสโต อนิจฺจานุปสฺสนา อนิมิตฺตา นาม, ตโต **มานานุสยมุชฺชหา**ติ ตํ ภาเวโนฺต มคฺคปฏิปาฏิยา อคฺคมคฺคาธิคเมน มานานุสยํ สมุจฺฉินฺทฯ **มานาภิสมยา**ติ มานสฺส ทสฺสนาภิสมยา เจว ปหานาภิสมยา จฯ **อุปสโนฺต**ติ สพฺพโส ราคาทีนํ สนฺตตาย อุปสโนฺต **จริสฺสสิ** วิหริสฺสสีติ อโตฺถฯ

ตเมว วาจนฺติอาทิกา จตโสฺส คาถา ภควตา สุภาสิตสุเตฺต (สํ. นิ. ๑.๒๑๓) เทสิเต โสมนสฺสชาเตน เถเรน ภควนฺตํ สมฺมุขา อภิตฺถวเนฺตน วุตฺตาฯ **ยายตฺตานํ น ตาปเย**ติ ยาย วาจาย เหตุภูตาย อตฺตานํ วิปฺปฏิสาเรน น ตาเปยฺย น วิเหเฐยฺยฯ **ปเร จ น วิหึเสยฺยา**ติ ปเร จ ปเรหิ ภินฺทโนฺต น พาเธยฺยฯ **สา เว วาจา สุภาสิตา**ติ สา วาจา เอกํเสน สุภาสิตา นาม, ตสฺมา ตเมว วาจํ ภาเสยฺยาติ โยชนาฯ อิมาย คาถาย อปิสุณวาจาวเสน ภควนฺตํ โถเมติฯ

ปฏินนฺทิตาติ ปฏิมุขภาเวน นนฺทิตา ปิยายิตา สมฺปติ อายติญฺจ สุณเนฺตหิ สมฺปฏิจฺฉิตาฯ **ยํ อนาทายา**ติ ยํ วาจํ ภาสโนฺต ปาปานิ ปเรสํ อปฺปิยานิ อนิฏฺฐานิ ผรุสวจนานิ อนาทาย อคฺคเหตฺวา อตฺถพฺยญฺชนมธุรํ ปิยเมว ทีเปติฯ **ตเมว ปิยวาจํ ภาเสยฺยา**ติ ปิยวาจาวเสน อภิตฺถวิฯ

อมตาติ สาธุภาเวน อมตสทิสาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๓)ฯ นิพฺพานามตปจฺจยตฺตา วา อมตาฯ **เอส ธโมฺม สนนฺตโน**ติ ยา อยํ สจฺจวาจา นาม, เอส โปราโณ ธโมฺม จริยา ปเวณิฯ อิทเมว หิ โปราณานํ อาจิณฺณํ ยํ เต น อลิกํ ภาสึสุฯ เตนาห – **‘‘สเจฺจ อเตฺถ จ ธเมฺม จ, อาหุ สโนฺต ปติฏฺฐิตา’’**ติฯ ตตฺถ สเจฺจ ปติฏฺฐิตตฺตา เอว อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อเตฺถ ปติฏฺฐิตา, อเตฺถ ปติฏฺฐิตตฺตา เอว ธเมฺม ปติฏฺฐิตา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ สจฺจวิเสสนเมว วา เอตํฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – สเจฺจ ปติฏฺฐิตาฯ กีทิเส? อเตฺถ จ ธเมฺม จ, ยํ ปเรสํ อตฺถโต อนเปตตฺตา อตฺถํ อนุปโรธกรํ, ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมํ ธมฺมิกเมว อตฺถํ สาเธตีติฯ อิมาย คาถาย สจฺจวาจาวเสน อภิตฺถวิฯ **เขม**นฺติ อภยํ นิรุปทฺทวํฯ เกน การเณนาติ เจ? **นิพฺพานปตฺติยา ทุกฺขสฺสนฺตกิริยาย,** ยสฺมา กิเลสนิพฺพานํ ปาเปติ, วฏฺฏทุกฺขสฺส จ อนฺตกิริยาย สํวตฺตติ, ตสฺมา เขมนฺติ อโตฺถฯ อถ วา ยํ พุโทฺธ นิพฺพานปตฺติยา วา ทุกฺขสฺสนฺตกิริยาย วาติ ทฺวินฺนํ นิพฺพานธาตูนํ อตฺถาย เขมมคฺคปฺปกาสนโต **เขมํ** วาจํ ภาสติฯ **สา เว วาจานมุตฺตมา**ติ สา วาจา สพฺพวาจานํ เสฏฺฐาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อิมาย คาถาย มนฺตาวจนวเสน ภควนฺตํ อภิตฺถวโนฺต อรหตฺตนิกูเฏน โถมนํ ปริโยสาเปติฯ

คมฺภีรปโญฺญติ ติโสฺส คาถา อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปสํสนวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **คมฺภีรปโญฺญ**ติ คมฺภีเรสุ ขนฺธายตนาทีสุ ปวตฺตาย นิปุณาย ปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา คมฺภีรปโญฺญฯ เมธาสงฺขาตาย ธโมฺมชปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา **เมธาวี**ฯ ‘‘อยํ ทุคฺคติยา มโคฺค, อยํ สุคติยา มโคฺค, อยํ นิพฺพานสฺส มโคฺค’’ติ เอวํ มเคฺค จ อมเคฺค จ โกวิทตาย **มคฺคามคฺคสฺส โกวิโท**ฯ มหติยา สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปตฺตาย ปญฺญาย วเสน **มหาปโญฺญ**ฯ **ธมฺมํ เทเสติ ภิกฺขุน**นฺติ สมฺมเทว ปวตฺตึ นิวตฺตึ วิภาเวโนฺต ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสติฯ ตสฺสา ปน เทสนาย ปวตฺติอาการํ ทเสฺสตุํ **‘‘สํขิเตฺตนปิ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **สํขิเตฺตนปี**ติ ‘‘จตฺตาริมานิ, อาวุโส, อริยสจฺจานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ทุกฺขํ อริยสจฺจํ…เป.… อิมานิ โข, อาวุโส, จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, ตสฺมา ติหาวุโส, อิทํ ทุกฺขนฺติ โยโคกรณีโย’’ติ เอวํ สํขิเตฺตนปิ เทเสติฯ ‘‘กตมญฺจาวุโส, ทุกฺขํ อริยสจฺจํ? ชาติปิ ทุกฺขา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๗๒-๓๗๓) นเยน ตาเนว วิภชโนฺต วิตฺถาเรนปิ ภาสติฯ ขนฺธาทิเทสนาสุปิ เอเสว นโยฯ **สาลิกายิว นิโคฺฆโส**ติ ยถา มธุรํ อมฺพปกฺกํ สายิตฺวา ปเกฺขหิ วาตํ ทตฺวา มธุรรวํ

นิจฺฉาเรนฺติยา สาลิกาย นิโคฺฆโส, เอวํ เถรสฺส ธมฺมํ กเถนฺตสฺส มธุโร นิโคฺฆโส โหติฯ ธมฺมเสนาปติสฺส หิ ปิตฺตาทีนํ วเสน อปลิพุทฺธวจนํ โหติ, อยทเณฺฑน ปหฏกํสถาลโก วิย สโทฺท นิจฺฉรติฯ **ปฏิภานํ อุทิยฺยตี**ติ กเถตุกมฺยตาย สติ สมฺทฺทโต วีจิโย วิย อุปรูปริ อนนฺตํ ปฏิภานํ อุฏฺฐหติฯ

ตสฺสาติ ธมฺมเสนาปติสฺสฯ **ตนฺ**ติ ธมฺมํ เทเสนฺตสฺสฯ **สุณนฺตี**ติ ยํ โน เถโร กเถติ, ตํ โน โสสฺสามาติ อาทรชาตา สุณนฺติฯ **มธุรนฺ**ติ อิฏฺฐํฯ **รชนีเยนา**ติ กเนฺตนฯ **สวนีเยนา**ติ กณฺณสุเขนฯ **วคฺคุนา**ติ มเฏฺฐน มโนหเรนฯ **อุทคฺคจิตฺตา**ติ โอทคฺยปีติยา วเสน อุทคฺคจิตฺตา อลีนจิตฺตาฯ **มุทิตา**ติ อาโมทิตา ปาโมเชฺชน สมนฺนาคตาฯ **โอเธนฺตี**ติ อวทหนฺติ อญฺญาย จิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺตา โสตํ อุปเนนฺติฯ

อชฺช ปนฺนรเสติอาทิกา จตโสฺส คาถา ปวารณาสุตฺตนฺตเทสนาย (สํ. นิ. ๑.๒๑๕) สตฺถารํ มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ นิสินฺนํ ทิสฺวา โถเมเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **ปนฺนรเส**ติ ยสฺมิญฺหิ สมเย ภควา ปุพฺพาราเม นิสีทโนฺต สายนฺหสมเย สมฺปตฺตปริสาย กาลยุตฺตํ สมยยุตฺตํ ธมฺมํ เทเสตฺวา, อุทกโกฏฺฐเก คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา, วตฺถนิวสโน เอกํสํ สุคตมหาจีวรํ กตฺวา, มิคารมาตุปาสาเท มชฺฌิมถมฺภํ นิสฺสาย ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา, สมนฺตโต นิสินฺนํ ภิกฺขุสงฺฆํ อนุวิโลเกตฺวา ตทหุโปสเถ ปวารณาทิวเส นิสิโนฺน โหติ, อิมสฺมิํ ปนฺนรสีอุโปสเถติ อโตฺถฯ **วิสุทฺธิยา**ติ วิสุทฺธตฺถาย วิสุทฺธิปวารณายฯ **ภิกฺขู ปญฺจสตา สมาคตา**ติ , ปญฺจสตมตฺตา ภิกฺขู สตฺถารํ ปริวาเรตฺวา นิสชฺชวเสน เจว อชฺฌาสยวเสน จ สมาคตาฯ เต จ **สํโยชนพนฺธนจฺฉิทา**ติ สํโยชนสงฺขาเต สนฺตานสฺส พนฺธนภูเต กิเลเส ฉินฺทิตฺวา ฐิตาฯ ตโต เอว **อนีฆา ขีณปุนพฺภวา อิสี**ติ กิเลสทุกฺขาภาเวน นิทฺทุกฺขา ขีณปุนพฺภวา, อเสกฺขานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสิตภาเวน อิสีติฯ

วิชิตสงฺคามนฺติ วิชิตกิเลสสงฺคามตฺตา วิชิตมารพลตฺตา วิชิตสงฺคามํฯ **สตฺถวาหนฺ**ติ อฏฺฐงฺคิเก อริยมคฺครเถ อาโรเปตฺวา เวเนยฺยสเตฺต วาเหติ สํสารกนฺตารโต อุตฺตาเรตีติ ภควา สตฺถวาโหฯ เตนาห พฺรหฺมา สหมฺปติ ‘‘อุเฏฺฐหิ, วีร, วิชิตสงฺคาม, สตฺถวาหา’’ติ (มหาว. ๘; ม. นิ. ๑.๒๘๒), ตํ สตฺถวาหํ อนุตฺตรํ สตฺถารํ สาวกา ปยิรุปาสนฺติฯ **เตวิชฺชา มจฺจุหายิโน**ติ เอวรูเปหิ สาวเกหิ ปริวาริโต จกฺกวตฺติ วิย ราชา อมจฺจปริวาริโต ชนปทจาริกวเสน สมนฺตา อนุปริเยตีติ โยชนาฯ

ปลาโปติ ตุจฺฉ อโนฺตสารรหิโต, สีลรหิโตติ อโตฺถฯ **วเนฺท อาทิจฺจพนฺธุนฺ**ติ อาทิจฺจพนฺธุํ สตฺถารํ ทสพลํ วนฺทามีติ วทติฯ

ปโรสหสฺสนฺติอาทิกา จตโสฺส คาถา นิพฺพานปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมิยา กถาย ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ภควนฺตํ โถเมเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **ปโรสหสฺสนฺ**ติ อติเรกสหสฺสํ, อฑฺฒเตฬสานิ ภิกฺขุสหสฺสานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อกุโตภยนฺ**ติ นิพฺพาเน กุโตจิปิ ภยํ นตฺถิฯ นิพฺพานํ ปตฺตสฺส จ กุโตจิปิ ภยํ นตฺถีติ นิพฺพานํ อกุโตภยํ นามฯ

‘‘อาคุํ น กโรตี’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๕๒๗) วุตฺตการเณหิ ภควา นาโคติ วุจฺจตีติ **นาคนาโมสิ ภควา**ติฯ **อิสีนํ อิสิสตฺตโม**ติ สาวกปเจฺจกพุทฺธอิสีนํ อุตฺตโม อิสิ, วิปสฺสีสมฺมาสมฺพุทฺธโต ปฏฺฐาย อิสีนํ วา สตฺตมโก อิสิฯ **มหาเมโฆวา**ติ จาตุทฺทีปิกมหาเมโฆ วิย หุตฺวาฯ

ทิวา วิหาราติ ปฏิสลฺลานฏฺฐานโต ฯ **สาวโก เต, มหาวีร, ปาเท วนฺทติ วงฺคีโส**ติ อิทํ เถโร อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน วิเสสาธิคมํ ปกาเสนฺโต วทติ ฯ

อุมฺมคฺคปถนฺติอาทิกา จตสฺโส คาถา ภควตา ‘‘กึ นุ เต, วงฺคีส, อิมา คาถาโย ปุเพฺพ ปริวิตกฺกิตา, อุทาหุ ฐานโส เจตา ปฏิภนฺตี’’ติ ปุจฺฉิเตน ฐานโส ปฏิภนฺตีติ ทเสฺสเนฺตน วุตฺตา ฯ กสฺมา ปเนวํ ตํ ภควา อโวจ? สงฺฆมเชฺฌ กิร กถา อุทปาทิ – ‘‘วงฺคีสเตฺถโร วิสฺสฏฺฐคโนฺถ เนว อุเทฺทเสน, น ปริปุจฺฉาย, น โยนิโสมนสิกาเรน กมฺมํ กโรติ ฯ คาถํ พนฺธโนฺต วณฺณปทานิ กโรโนฺต วิจรตี’’ติ ฯ อถ ภควา ‘‘อิเม ภิกฺขู วงฺคีสสฺส ปฏิภานสมฺปตฺตึ น ชานนฺติ, อหมสฺส ปฏิภานสมฺปตฺตึ ชานาเปสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘กึ นุ โข, วงฺคีสา’’ติอาทินา ปุจฺฉติ ฯ **อุมฺมคฺคปถ**นฺติ อเนกานิ กิเลสุปฺปชฺชนปถานิ ฯ วฏฺฏปฺปสุตปถตาย หิ ปถนฺติ วุตฺตํ ฯ **ปภิชฺช ขีลานี**ติ ราคาทิขีลานิ ปญฺจ ภินฺทิตฺวา จรสิ ฯ **ตํ ปสฺสถา**ติ เอวํ อภิภุยฺย จ ฉินฺทิตฺวา จ จรนฺตํ พุทฺธํ ปสฺสถ ฯ **พนฺธปมุญฺจกร**นฺติ พนฺธนโมจนกรํ ฯ **อสิต**นฺติ อนิสฺสิตํ ฯ **ภาคโส ปฏิภชฺชา**ติ สติปฏฺฐานาทิโกฏฺฐาสโต ธมฺมํ ปฏิภชฺชนียํ กตฺวา ฯ **ปวิภชฺชา**ติปิ ปาโฐ ฯ อุเทฺทสาทิโกฏฺฐาสโต ปกาเรน วิภชิตฺวา วิภชิตฺวา ธมฺมํ เทเสตีติ อโตฺถ ฯ

โอฆสฺสาติ กามาทิจตุโรฆสฺส ฯ **อเนกวิหิต**นฺติ สติปฏฺฐานาทิวเสน อเนกวิธํ อฏฺฐตึสาย วา กมฺมฏฺฐานานํ วเสน อเนกปฺปการํ อมตาวหํ มคฺคํ **อกฺขาสิ** อภาสิ ฯ **ตสฺมิญฺจ อมเต อกฺขาเต**ติ ตสฺมึ เตน อกฺขาเต อมเต อมตาวเห ฯ **ธมฺมทสา**ติ ธมฺมสฺส ปสฺสิตาโร ฯ **ฐิตา อสํหีรา**ติ เกนจิ อสํหาริยา หุตฺวา ปติฏฺฐิตา ฯ **อติวิชฺฌา**ติ อติวิชฺฌิตฺวา ฯ **สพฺพฏฺฐิตีน**นฺติ สเพฺพสํ ทิฏฺฐิฏฺฐานานํ วิญฺญาณฏฺฐิตีนํ วา ฯ **อติกฺกมมทฺทสา**ติ อติกฺกมภูตํ นิพฺพานํ อทฺทส ฯ **อคฺค**นฺติ อุตฺตมํ ธมฺมํ ฯ อเคฺคติ วา ปาโฐ, ปฐมตรนฺติ อโตฺถ ฯ **ทสทฺธาน**นฺติ ปญฺจวคฺคิยานํ **อคฺคํ** ธมฺมํ, **อเคฺค** วา อาทิโต เทสยีติ อโตฺถ ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา ‘‘เอส ธโมฺม สุเทสิโต’’ติ ชานเนฺตน ปมาโท น กาตโพฺพ, ตสฺมา **อนุสิเกฺข**ติ ติโสฺส สิกฺขา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา มคฺคปฏิปาฏิยา จ สิเกฺขยฺย ฯ

พุทฺธานุพุโทฺธติอาทิกา ติโสฺส คาถา อายสฺมโต อญฺญาตโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส โถมนวเสน วุตฺตา ฯ ตตฺถ **พุทฺธานุพุโทฺธ**ติ พุทฺธานํ อนุพุโทฺธ ฯ พุทฺธา หิ ปฐมํ จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌึสุ, ปจฺฉา เถโร สพฺพปฐมํ, ตสฺมา พุทฺธานุพุโทฺธติ ฯ ถิเรหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา **เถโร,** อกุปฺปธโมฺมติ อโตฺถ ฯ **ติพฺพนิกฺกโม**ติ ทฬฺหวีริโย ฯ **สุขวิหาราน**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ ฯ **วิเวกาน**นฺติ ติณฺณมฺปิ วิเวกานํ ฯ **สพฺพสฺส ต**นฺติ ยํ สพฺพสาวเกน ปตฺตพฺพํ, อสฺส อเนน ตํ อนุปฺปตฺตํ ฯ **อปฺปมตฺตสฺส สิกฺขโต**ติ อปฺปมเตฺตน หุตฺวา สิกฺขเนฺตน ฯ

เตวิโชฺช เจโตปริยโกวิโทติ ฉสุ อภิญฺญาสุ จตโสฺส วทติ, อิตรา เทฺว ยทิปิ น วุตฺตา, เถโร ปน ฉฬภิโญฺญว ฯ ยสฺมา เถรํ หิมวเนฺต ฉทฺทนฺตทหโต อาคนฺตฺวา ภควติ ปรมนิปจฺจการํ ทเสฺสตฺวา, วนฺทนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานเสน ภควโต สมฺมุขา เถรํ อภิตฺถวเนฺตน อิมา คาถา วุตฺตา, ตสฺมา ‘‘โกณฺฑโญฺญ พุทฺธทายาโท, ปาเท วนฺทติ สตฺถุโน’’ติ วุตฺตํ ฯ

นคสฺส ปเสฺสติอาทิกา ติโสฺส คาถา ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ สเพฺพเหว อรหเนฺตหิ ภควติ กาฬสิลายํ วิหรเนฺต อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตสํ ภิกฺขูนํ จิตฺตํ สมเนฺวสโนฺต อรหตฺตผลวิมุตฺตึ ปสฺสิตฺถ ฯ ตํ ทิสฺวา อายสฺมา วงฺคีโส ภควนฺตํ เถเร จ อภิตฺถวโนฺต อภาสิ ฯ ตตฺถ **นคสฺส ปเสฺส**ติ อิสิคิลิปพฺพตสฺส ปเสฺส กาฬสิลายํ ฯ **อาสีน**นฺติ นิสินฺนํ ฯ

เจตสาติ อตฺตโน เจโตปริยญาเณนฯ **จิตฺตํ เนสํ สมเนฺวส**นฺติ เตสํ ขีณาสวภิกฺขูนํ จิตฺตํ สมเนฺวสโนฺตฯ **อนุปริเยตี**ติ อนุกฺกเมน ปริจฺฉินฺทติฯ

เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนํ ''มุนึ ทุกฺขสฺส ปารคุ''นฺติ วุตฺตาย สตฺถุสมฺปตฺติยา เจว ''เตวิชฺชา มจฺจุหายิโน''ติ วุตฺตาย สาวกสมฺปตฺติยา จาติ สเพฺพหิ องฺคหิ สมฺปนฺนํ สมนฺนาคตํฯ **มุนิ**นฺติ หิ อิมินา ปเทน โมนสงฺขาเตน ญาเณน สตฺถุ อนวเสสเญฺยยาวโพโธ วุโตฺตติ อนาวรณญาเณน ทสพลญาณาทีนํ สงฺคโห กโต โหติ, เตนสฺส ญาณสมฺปทํ ทเสฺสติฯ **ทุกฺขสฺส ปารคุ**นฺติ อิมินา ปหานสมฺปทํฯ ตทุภเยน จ สตฺถุ อานุภาวสมฺปทาทโย ทสฺสิตา โหนฺติฯ **เตวิชฺชา มจฺจุหายิโน**ติ อิมินา สาวกานํ ญาณสมฺปตฺติทีปเนน จ นิพฺพานธาตุยา อธิคมทีปเนน จ ปททฺวเยน สตฺถุสาวกสมฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติฯ ตถา หิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **''มุนึ ทุกฺขสฺส ปารคุํฯ อเนกาการสมฺปนฺนํ, ปยิรุปาสนฺติ โคตม''**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อเนกาการสมฺปนฺน**นฺติ อเนเกหิ อากาเรหิ สมฺปนฺนํ, อเนกาการคุณสมนฺนาคตนฺติ อโตฺถฯ

จโนฺท ยถาติ คาถา ภควนฺตํ จมฺปานคเร คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเร มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน อเนเกหิ จ เทวนาคสหเสฺสหิ ปริวุตํ อตฺตโน วเณฺณน จ ยสสา จ วิโรจมานํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาเตน อภิตฺถวเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **จโนฺท ยถา วิคตวลาหเก นเภ**ติ ยถา สรทสมเย อปคตวลาหเก วลาหกสทิเสน อเญฺญน จ มหิกาทินา อุปกฺกิเลเสน วิมุเตฺต อากาเส ปุณฺณจโนฺท วิโรจติ, **วีตมโลว ภาณุมา**ติ เตเนว วลาหกาทิอุปกฺกิเลสวิคเมน วิคตมโล ภาณุมา สูริโย ยถา วิโรจติฯ **เอวมฺปิ, องฺคีรส, ตุว**นฺติ เอวํ องฺคหิ นิจฺฉรณชุตีหิ ชุติมนฺต ตุวมฺปิ **มหามุนิ** ภควา, **อติโรจสิ** อตฺตโน ยสสา สเทวกํ โลกํ อติกฺกมิตฺวา วิโรจสีติฯ

กาเวยฺยมตฺตาติอาทิกา ทส คาถา อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สตฺถุ อตฺตโน จ คุเณ วิภาวเนฺตน วุตฺตาฯ ตตฺถ **กาเวยฺยมตฺตา**ติ กาเวเยฺยน กพฺพกรเณน มตฺตา มานิตา สมฺภาวิตา คุโณทยํ อาปนฺนาฯ **อทฺทสามา**ติ อทฺทสิมฺหาฯ

อทฺธา โน อุทปชฺชถาติ รตนตฺตยํ อทฺธา อมฺหากํ อุปการตฺถาย อุปฺปชฺชิฯ

วจนนฺติ สจฺจปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมกถํฯ **ขเนฺธ อายตนานิ จ ธาตุโย จา**ติ ปญฺจกฺขเนฺธ ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย จฯ อิมสฺมึ ฐาเน ขนฺธาทิกถา วตฺตพฺพาฯ สา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๒๑ อาทโย) วิตฺถาริตา เอวาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **วิทิตฺวานา**ติ รูปาทิวิภาคาทิโต อนิจฺจตาทิโต จ ปุพฺพภาคญาเณน ชานิตฺวาฯ

เย เต สาสนการกาติ เย เต สตฺตา ตถาคตานํ สาสนการกา, เตสํ พหูนํ อตฺถาย วต อุปฺปชฺชนฺติ ตถาคตาฯ

เย นิยามคตทฺทสาติ นิยาโม เอว นิยามคตํ, เย ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย จ สมฺมตฺตนิยามํ อทฺทสํสุ อธิคจฺฉึสุฯ เตสํ อตฺถาย วต **โพธึ** สมฺมาสโมฺพธึ อชฺฌคมา, **มุนิ** ภควาติ โยชนาฯ

สุเทสิตาติ เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ สเงฺขปโต วิตฺถารโต จ สุฏฺฐุ เทสิตาฯ **จกฺขุมตา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมตาฯ อตฺตหิตกาเมหิ อรณียานิ กรณียานิ อริยภาวกรานิ, อริยสฺส วา ภควโต สจฺจานีติ **อริยสจฺจานิฯ ทุกฺข**นฺติอาทิ เตสํ อริยสจฺจานํ สรูปทสฺสนํ ฯ อิมสฺมึ ฐาเน อริยสจฺจกถา วตฺตพฺพา, สา สพฺพาการโต **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๒๙ อาทโย) วิตฺถาริตาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **เอวเมเต ตถา**ติ เอเต ทุกฺขาทโย อริยสจฺจธมฺมา เอวํ ทุกฺ

ขาทิปฺปกาเรน ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ **วุตฺตา ทิฏฺฐา เม เต ยถา ตถา**ติ ยถา สตฺถารา วุตฺตา, ตถา มยา ทิฏฺฐา, อริยมคฺคญาเณน ปฏิวิทฺธตฺตา เอวํ เตสํฯ **สทโตฺถ เม อนุปฺปโตฺต** อรหตฺตํ มยา สจฺฉิกตํฯ ตโต จ **กตํ พุทฺธสฺส** ภควโต **สาสนํ** โอวาทานุสิฏฺฐิยํ อนุปติโฏฺฐฯ

สฺวาคตํ วต เม อาสีติ สุอาคมนํ วต เม อโหสิฯ **มม พุทฺธสฺส สนฺติเก**ติ มม สมฺพุทฺธสฺส ภควโต สนฺติเก สมีเปฯ

อภิญฺญาปารมิปฺปโตฺตติ ฉนฺนมฺปิ อภิญฺญานํ ปารมึ, อุกฺกํสํ อธิคโตฯ อิมินา หิ ปเทน วุตฺตเมวตฺถํ วิวริตุํ **''โสตธาตุ วิโสธิตา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปุจฺฉามิ สตฺถารนฺติอาทิกา ทฺวาทส คาถา อตฺตโน อุปชฺฌายสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ ปุจฺฉเนฺตน วุตฺตาฯ อายสฺมโต นิโคฺรธกปฺปเตฺถรสฺส หิ ปรินิพฺพานกาเล อายสฺมา วงฺคีโส อสมฺมุขา อโหสิฯ ทิฏฺฐปุพฺพญฺจ เตน ตสฺส หตฺถกุกฺกุจฺจาทิ, ปุพฺพวาสนาวเสน หิ ตาทิสญฺจ อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉสฺส วสลวาเทน สมุทาจาโร วิย ขีณาสวานมฺปิ โหติเยวฯ เตน ''ปรินิพฺพุโต นุ โข เม อุปชฺฌาโย, อุทาหุ โน''ติ อุปฺปนฺนปริวิตโกฺก สตฺถารํ ปุจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ – ''อุปชฺฌายสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ ปุจฺฉเนฺตน วุตฺตา''ติฯ ตตฺถ **สตฺถาร**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทีหิ เวเนยฺยานํ อนุสาสกํฯ **อโนมปญฺญ**นฺติ โอมํ วุจฺจติ ปริตฺตํ ลามกํฯ น โอมปญฺญํ อโนมปญฺญํ, มหาปญฺญนฺติ อโตฺถฯ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ ปจฺจกฺขเมว, อิมสฺมึเยว อตฺตภาเวติ อโตฺถฯ **วิจิกิจฺฉาน**นฺติ สํสยานํ เอวรูปานํ วา ปริวิตกฺกานํ เฉตฺตาฯ **อคฺคาฬเว**ติ อคฺคาฬวเจติยสงฺขาเต วิหาเรฯ **ญาโต**ติ ปากโฏฯ **ยสสฺสี**ติ ลาภสกฺการสมฺปโนฺนฯ **อภินิพฺพุตโตฺต**ติ อุปสนฺตสภาโว อปริฬยฺหมานจิโตฺตฯ

ตยา กตนฺติ ตาทิเส ฉายาสมฺปเนฺน นิโคฺรธรุกฺขมูเล นิสิโนฺนตฺตา ''นิโคฺรธกโปฺป''ติ ตยา กตํ นามํฯ อิติ โส ยถา อตฺตนา อุปลกฺขิตํ ตถา วทติฯ ภควา ปน น นิสิโนฺนตฺตา เอว ตํ ตถา อาลปติ, อปิ จ โข ตตฺถ อรหตฺตํ ปตฺตตฺตาปิฯ **พฺราหฺมณสฺสา**ติ ชาตึ สนฺธาย วทติฯ โส กิร พฺราหฺมณมหาสาลกุลา ปพฺพชิโตฯ **นมสฺสํ อจริ**นฺติ นมสฺสมาโน วิหาสึฯ **มุตฺยเปโข**ติ นิพฺพาเน ปติฏฺฐิโตฯ

ทฬฺหธมฺมทสฺสีติ ภควนฺตํ อาลปติฯ ทฬฺหธมฺมญฺหิ นิพฺพานํ อภิชฺชนเฏฺฐน, ตญฺจ ภควา ปสฺสิ ทเสฺสสิ จฯ

สกฺกาติปิ ภควนฺตเมว กุลนาเมน อาลปติฯ **มยมฺปิ สเพฺพ**ติ, นิรวเสสปริสํ สงฺคณฺหิตฺวา อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต วทติฯ **สมนฺตจกฺขู**ติปิ ภควนฺตเมว สพฺพญฺญุตญฺญาเณน อาลปติฯ **สมวฏฺฐิตา**ติ สมฺมา อวฏฺฐิตา, อาโภคํ กตฺวา ฐิตาฯ **โน**ติ อมฺหากํฯ **สวนายา**ติ อิมสฺส ปญฺหสฺส เวยฺยากรณํ สวนตฺถายฯ **โสตา**ติ โสตธาตุยาฯ **ตุวํ โน สตฺถา ตุวมนุตฺตโรสี**ติ ถุติวจนวเสน วทติฯ

ฉินฺท โน วิจิกิจฺฉนฺติ วิจิกิจฺฉาปฏิรูปกํ ตํ ปริวิตกฺกํ สนฺธายาหฯ อกุสลวิจิกิจฺฉาย ปน เถโร นิพฺพิจิกิโจฺฉวฯ **พฺรูหิ เมต**นฺติ พฺรูหิ เม เอตํฯ ยํ มยา ยาจิโตสิ ''ตํ สาวกํ, สกฺก, มยมฺปิ สเพฺพ อญฺญาตุมิจฺฉามา''ติ ยาจิโตว, ตํ พฺราหฺมณํ **ปรินิพฺพุตํ เวทย ภูริปญฺญฯ มเชฺฌว โน ภาสา**''ติ ปรินิพฺพุตํ ชานิตฺวา มหาปญฺญ ภควา มเชฺฌว อมฺหากํ สเพฺพสํ ภาส, ยถา สเพฺพ มยํ ชาเนยฺยามฯ **สโกฺกว เทวาน สหสฺสเนโตฺต**ติ , อิทํ ปน ถุติวจนเมวฯ อปิเจตฺถ อ

ยมธิปฺปาโย – ยถา สโกฺก สหสฺสเนตฺต เทวานํ มเชฺฌ เตหิ สกฺกจฺจํ สมฺปฏิจฺฉิตวจนํ ภาสติ, เอวํ อมฺหากํ มเชฺฌ อเมฺหหิ สมฺปฏิจฺฉิตวจนํ ภาสาติฯ

เย เกจีติ อิมมฺปิ คาถํ ภควนฺตํ ถุนโนฺต วตฺตุกามตํ ชเนตุํ ภณติฯ ตสฺสโตฺถ – เย เกจิ อภิชฺฌาทโย คนฺถา, เตสํ อปฺปหาเน สติ โมหวิจิกิจฺฉานํ ปหานาภาวโต **โมหมคฺคา**ติ จ, **อญฺญาณปกฺขา**ติ จ, **วิจิกิจฺฉฐานา**ติ จ วุจฺจนฺติฯ สเพฺพ เต ตถาคตํ ปตฺวา ตถาคตสฺส เทสนาพเลน วิทฺธํสิตา ภวนฺติ, นสฺสนฺติฯ กึการณนฺติ? **จกฺขุญฺหิ เอตํ ปรมํ นรานํ,** ยสฺมา ตถาคโต สพฺพคนฺถวิธมเนน ปญฺญาจกฺขุชนนโต นรานํ ปรมํ จกฺขุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

โน เจ หิ ชาตูติ อิมมฺปิ คาถํ ถุนโนฺต เอว วตฺตุกามตํ ชเนโนฺต ภณติฯ ตตฺถ **ชาตู**ติ เอกํสวจนํฯ **ปุริโส**ติ ภควนฺตํ สนฺธายาหฯ **โชติมโนฺต**ติ ปญฺญาโชติสมฺปนฺนา สาริปุตฺตาทโยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทิ ภควา ปุรตฺถิมาทิเภโท วาโต วิย อพฺภฆนํ เทสนาเวเคน กิเลเส วิหเนยฺย, ตโต ยถา อพฺภฆนนิวุโต โลโก ตโมว โหติ เอกนฺธกาโร, เอวํ สโพฺพปิ โลโก อญฺญาณนิวุโต ตโมว สิยาฯ เย จาปิ อิเม อิทานิ โชติมโนฺต ขายนฺติ สาริปุตฺตาทโย, เตปิ น ภาเสยฺยุํ, น ทีเปยฺยุนฺติฯ

ธีรา จาติ อิมมฺปิ คาถํ ปุริมนเยเนวาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ธีรา** จ ปณฺฑิตปุริสา, **ปโชฺชตกรา ภวนฺติ** ปญฺญาปโชฺชตํ อุปฺปาเทนฺติฯ **ตํ** ตสฺมา อหํ ตํ **วีร** ปธานวีริยสมนฺนาคต ภควา, **ตเถว มเญฺญ** ธีโร ปโชฺชตกโรเตฺวว มญฺญามิฯ มยมฺปิ **วิปสฺสินํ** สพฺพธเมฺม ยถาภูตํ ปสฺสนฺตํ ภควนฺตํ ชานนฺตา เอว อุปาคมิมฺหาฯ ตสฺมา ‘‘ปริสาสุ โน **อาวิกโรหิ กปฺปํ** ปรินิพฺพุโตว ยถา นิโคฺรธกปฺปํ อาวิกโรหิ ปกาเสหี’’ติฯ

ขิปฺปนฺติ อิมมฺปิ คาถํ ปุริมนเยเนว อาหฯ ตสฺสโตฺถ – ภควา **ขิปฺปํ คิรํ เอรย วคฺคุ วคฺคุํ** อจิรายมาโน วาจํ ภาส วคฺคุ มโนหรํฯ **หํโสว** ยถา สุวณฺณหํโส โคจรํ ปริคฺคณฺหโนฺต ชาตสฺสรวนสณฺฑํ ทิสฺวา คีวํ **ปคฺคยฺห** ปเกฺข อุทฺธุนิตฺวา หฏฺฐตุโฏฺฐ **สณิกํ** อตรมาโน วคฺคุํ นิกูชติ คิรํ นิจฺฉาเรติ, เอวเมวํ ตฺวํ สณิกํ นิกูช อิมินา มหาปุริสลกฺขณญฺญตเรน พินฺทุสฺสเรน สุฏฺฐุ **วิกปฺปิเตน** อภิสงฺขเตน, เอเต มยํ สเพฺพ **อุชุคตา** อวิกฺขิตฺตมานสา หุตฺวา ตว นิกูชํ สุโณมาติฯ

ปหีนชาติมรณนฺติ , อิทมฺปิ ปุริมนเยเนว อาหฯ ตตฺถ น สิสฺสตีติ อเสโส, ตํ **อเสสํ,** โสตาปนฺนาทโย วิย กิญฺจิ อเสเสตฺวา ปหีนชาติมรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **นิคฺคยฺหา**ติ นิพนฺธิตฺวา, **โธน**ฺติ ธุตสพฺพปาปํฯ **วเทสฺสามี**ติ กถาเปสฺสามิ ธมฺมํฯ **น กามกาโร โหหิ ปุถุชฺชนาน**นฺติ ปุถุชฺชนเสกฺขาทีนํ ติวิธานํ ชนานํ กามกาโร นตฺถิ, เต ยํ อิจฺฉนฺติ ญาตุํ วา วตฺตุํ วา, ตํ น สโกฺกนฺติฯ **สเงฺขยฺยกาโร จ ตถาคตาน**นฺติ ตถาคตานํ ปน วีมํสกาโร ปญฺญาปุพฺพงฺคมกิริยา, เต ยํ อิจฺฉนฺติ ญาตุํ วา วตฺตุํ วา, ตํ สโกฺกนฺติเยวาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ตํ สเงฺขยฺยการํ ปกาเสโนฺต **‘‘สมฺปนฺนเวยฺยากรณ’’**นฺติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ตถา หิ ตว ภควา อิทํ **สมุชฺชุปญฺญสฺส** สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตภาเวน อุชุคตปญฺญสฺส สมุเคฺคว วุตฺตํ ปวตฺติตํ สมฺปนฺนเวยฺยากรณํ ‘‘สนฺตติมหามโตฺต สตฺตตาลมตฺตํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติ, สุปฺปพุโทฺธ สโกฺก สตฺตเม ทิวเส ปถวิํ ปวิสิสฺสตี’’ติ เอวมาทิํ **สมุคฺคหิตํ** สมุเคฺคว อุคฺคหิตํ อวิปรีตํ ทิฏฺฐํ, ปุน สุฏฺฐุตรํ อญฺชลิํ ปณาเมตฺวา อาหฯ **อยมญฺชลิ ปจฺฉิโม สุปฺปณามิโต**ติ อยํ อปโรปิ อญฺชลิ สุฏฺฐุตรํ ปณามิโตฯ **มา โมหยี ชาน**นฺติ มา โน อวจเนน โมหยิ, ชานโนฺต ตสฺส คติํฯ **อโนมปญฺญา**ติ ภควนฺตํ อาลปติฯ

ปโรปรนฺติ อิมํ ปน คาถํ อปเรนปิ ปริยาเยน อโมหนเมว ยาจโนฺต อาหฯ ตตฺถ **ปโรปรน**ฺติ โลกุตฺตรโลกิยวเสน สุนฺทราสุนฺทรํ ทูเร สนฺติเก วาฯ **อริยธมฺมน**ฺติ จตุสจฺจธมฺมํฯ **วิทิตฺวา**ติ ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **ชานน**ฺติ สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ชานโนฺตฯ **วาจาภิกงฺขามี**ติ ยถา **ฆมฺมนิ** ฆมฺมกาเล อุณฺหาภิตโตฺต ปุริโส กิลโนฺต ตสิโต วาริํ, เอวํ เต วาจํ อภิกงฺขามิฯ **สุตํ ปวสฺสา**ติ สุตสงฺขาตํ สทฺทายตนํ ปวสฺส ปคฺฆร มุญฺจ ปวตฺตฯ ''สุตสฺส วสฺสา''ติปิ ปาฬิฯ วุตฺตปการสฺส สทฺทายตนสฺส วุฏฺฐิํ วสฺสาติ อโตฺถฯ

อิทานิ ยาทิสํ วาจํ อภิกงฺขติ, ตํ ปกาเสโนฺต **''ยทตฺถิก''**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **กปฺปายโน**ติ กปฺปเมว ปูชาวเสน วทติฯ **ยถา วิมุโตฺต**ติ ''กิํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ยถา อเสโกฺข, อุทาหุ สอุปาทิเสสาย ยถา เสโกฺข''ติ วา ปุจฺฉติฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ทฺวาทสหิ คาถาหิ ยาจิโต ภควา ตํ วิยากโรโนฺต **''อเจฺฉจฺฉิ''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อเจฺฉจฺฉิ ตณฺหํ อิธ นามรูเป (อิติ ภควา) กณฺหสฺส โสตํ ทีฆรตฺตานุสยิต**นฺติ อิมสฺมิํ นามรูเป กามตณฺหาทิเภทา ตณฺหา ทีฆรตฺตํ อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสยิตา กณฺหนามกสฺส มารสฺส โสตนฺติปิ วุจฺจติฯ ตํ กณฺหสฺส โสตสงฺขาตํ ทีฆรตฺตานุสยิตํ อิธ นามรูเป ตณฺหํ กปฺปายโน ฉินฺทิฯ **อิติ ภควา**ติ อิทํ ปน สงฺคีติการานํ วจนํฯ **อตาริ ชาติํ มรณํ อเสส**นฺติ โส ตํ ตณฺหํ เฉตฺวา อเสสํ ชาติมรณํ อตริ อนุปาทิเสสาย ปรินิพฺพายีติ ทเสฺสติ, **อิจฺจพฺรวิ ภควา ปญฺจเสเฏฺฐ**ติ อายสฺมตา วงฺคีเสน ปุเฏฺฐ ภควา เอวํ อโวจ ปญฺจหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ อนญฺญสาธารเณหิ จกฺขูหิ วา เสเฏฺฐฯ อถ วา **ปญฺจเสเฏฺฐ**ติ ปญฺจหิ สีลาทีหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ, ปญฺจหิ วา เหตุสมฺปทาทีหิ เสเฏฺฐ อุตฺตโม ปวโรติ สงฺคีติการานเมวิทมฺปิ วจนํฯ

เอวํ วุเตฺต ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทมานโส อายสฺมา วงฺคีโส **''เอส สุตฺวา''**ติอาทิกา คาถาโย อาหฯ ตตฺถ ปฐมคาถายํ **น มํ วเญฺจสี**ติ ยสฺมา ปรินิพฺพุโต, ตสฺมา ตสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ อิจฺฉนฺตํ มํ น วเญฺจสิ, น วิสํวาเทสีติ อโตฺถฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

ทุติยคาถายํ ยสฺมา มุตฺยเปโข วิหาสิ, ตสฺมา ตํ สนฺธายาห **''ยถา วาที ตถา การี, อหุ พุทฺธสฺส สาวโก''**ติฯ **มจฺจุโน ชาลํ ตต**''นฺติ เตภูมกวเฏฺฏ วิตฺถตํ มารสฺส ตณฺหาชาลํฯ **มายาวิโน**ติ พหุมายสฺสฯ ''ตถา มายาวิโน''ติปิ เกจิ ปฐนฺติ, เตสํ โย อเนกาหิ มายาหิ อเนกกฺขตฺตุํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ ตสฺส ตถา มายาวิโนติ อธิปฺปาโยฯ

ตติยคาถาย **อาทิ**นฺติ มูลการณํฯ **อุปาทานสฺสา**ติ วฏฺฏสฺสฯ วฏฺฏํ ทเฬฺหหิ กมฺมกิเลเสหิ อุปาทาตพฺพเฏฺฐน ''อุปาทาน''นฺติ วุตฺตํฯ ตสฺส อุปาทานสฺส อาทิํ อวิชฺชาตณฺหาทิเภทํ การณํ ญาณจกฺขุนา อทฺทสฯ **กโปฺป กปฺปิโย**ติ เอวํ วตฺตุํ วฏฺฏติ ภควาติ อธิปฺปาเยน วทติฯ **อจฺจคา วตา**ติ อติกฺกโนฺต วตฯ **มจฺจุเธยฺย**นฺติ มจฺจุ เอตฺถ ธิยฺยตีติ มจฺจุเธยฺยํ, เตภูมกวฏฺฏํ สุทุตฺตรํ อจฺจคา วตาติ เวทชาโต วทติฯ

อิทานิ สตฺถริ อตฺตโน อุปชฺฌาเย จ ปสนฺนมานโส ปสนฺนาการํ วิภาเวโนฺต **''ตํ เทวเทว''**นฺติ โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **ตํ เทวเทวํ วนฺทามี**ติ สมฺมุติเทโว, อุปฺปตฺติเทโว, วิสุทฺธิเทโวติ เตสํ สเพฺพสมฺปิ เทวานํ อุตฺตมเทวตาย เทวเทวํ **ทฺวิปทุตฺตม** ภควา ตํ วนฺทามิฯ น เกวลํ ตํเยว, อถ โข ตว สจฺจาภิสโมฺพธิยา อนุธมฺมชาตตฺตา **อนุชาตํ,** มารวิชเยน มหาวีริยตาย **มหาวีรํ,** อาคุอกรณาทิอเตฺถน **นาคํ** ตว อุเร วายามชนิตชาติตาย **โอรสํ** ปุตฺตํ นิโคฺรธกปฺปญฺจ วนฺทามิฯ

เอวเมเต สุภูติอาทโย วงฺคีสปริโยสานา ทฺวิสตํ จตุสฏฺฐิ จ มหาเถรา อิธ ปาฬิยํ อารูฬฺหา, เต สพฺเพ ยถา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาวกภาเวน เอกวิธาฯ ตถา อเสกฺขภาเวน, อุกฺขิตฺตปลิฆตาย สํกิณฺณปริกฺขตาย, อพฺพุเฬฺหสิกตาย, นิรคฺคฬตาย, ปนฺนทฺธชตาย, ปนฺนภารตาย, วิสํยุตฺตตาย, ทสสุ อริยวาเสสุ วุฏฺฐวาสตาย จฯ ตถา หิ เต ปญฺจงฺควิปฺปหีนา, ฉฬงฺคสมนฺนาคตา, เอการกฺขา, จตุราปเสฺสนา, ปนุณฺณปเจฺจกสจฺจา, สมวยสเฏฺฐสนา, อนาวิลสงฺกปฺปา, ปสฺสทฺธกายสงฺขารา, สุวิมุตฺตจิตฺตา, สุวิมุตฺตปญฺญา จ (อ. นิ. ๑๐.๑๙)ฯ อิติ เอวมาทินา นเยน เอกวิธาฯ

เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปนฺนา, น เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปนฺนาติ ทุวิธาฯ ตตฺถ **อญฺญาสิโกณฺฑญฺญ**ปฺปมุขา **ปญฺจวคฺคิยเตฺถรา, ยสเตฺถโร,** ตสฺส สหายภูตา **วิมโล สุพาหุ ปุณฺณชิ ควมฺปตี**ติ จตฺตาโร, อปเรปิ ตสฺส สหายภูตา ปญฺจปญฺญาส, ตึส **ภทฺทวคฺคิยา, อุรุเวลกสฺสป**ปฺปมุขา สหสฺสปุราณชฏิลา, เทฺว **อคฺคสาวกา,** เตสํ ปริวารภูตา อฑฺฒเตรสสตา **ปริพฺพาชกา,** โจโร **องฺคุลิมาลเตฺถโร**ติ สเพฺพ สหสฺสํ ปญฺญาสาธิกานิ ตีณิ สตานิ จ โหนฺติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘สตตฺตยํ สหสฺสญฺจ, ปญฺญาสญฺจ ปุนาปเร;
> เอเต เถรา มหาปญฺญา, สเพฺพว เอหิภิกฺขุกา’’ติฯ

น เกวลญฺจ เอเต เอว, อถ โข อเญฺญปิ พหู สนฺติฯ เสยฺยถิทํ – **เสโล** พฺราหฺมโณ, ตสฺส อเนฺตวาสิกภูตา ติสตพฺราหฺมณา, **มหากปฺปิโน,** ตสฺส ปริวารภูตํ ปุริสสหสฺสํ, **สุโทฺธทน**มหาราเชน เปสิตา กปิลวตฺถุวาสิโน ทสสหสฺสปุริสา, มหาพาวริยพฺราหฺมณสฺส อเนฺตวาสิกภูตา **อชิตา**ทโย โสฬส สหสฺสปริมาณาติฯ เอวํ วุตฺตโต อเญฺญ น เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปทา, เต ปน สรณคมนูปสมฺปทา, โอวาทปฏิคฺคหณูปสมฺปทา, ปญฺหาพฺยากรณูปสมฺปทา, ญตฺติจตุตฺถกมฺมูปสมฺปทาติ อิเมหิ จตูหิ อาการเรหิ ลทฺธูปสมฺปทาฯ อาทิโต หิ เอหิภิกฺขุภาวูปคตา เถรา, เตสํ ภควา ปพฺพชฺชํ วิย ตีหิ สรณคมเนเหว อุปสมฺปทมฺปิ อนุญฺญาสิ, อยํ สรณคมนูปสมฺปทาฯ ยา ปน –

> ‘‘ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ – ‘ติพฺพํ เม หิโรตฺตปฺปํ, ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวิสฺสติ เถเรสุ นเวสุ มชฺฌิเมสู’ติ, เอวํ หิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพํฯ ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ – ‘ยํกิญฺจิ ธมฺมํ สุณิสฺสามิ กุสลูปสํหิตํ, สพฺพํ ตํ อฏฺฐิํ กตฺวา มนสิ กริตฺวา สพฺพเจตสา สมนฺนาหริตฺวา โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณิสฺสามี’ติ, เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพํฯ ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ – ‘สาตสหคตา จ เม กายคตา สติ น วิชหิสฺสตี’ติ, เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพ’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ

อิมสฺส โอวาทสฺส ปฏิคฺคหเณน มหากสฺสปเตฺถรสฺส อนุญฺญาตอุปสมฺปทา, อยํ โอวาทปฏิคฺคหณูปสมฺปทา นามฯ ยา ปุพฺพาราเม จงฺกมเนฺตน ภควตา ‘‘อุทฺธุมาตกสญฺญาติ วา โสปาก ‘รูปสญฺญา’ติ วา อิเม ธมฺมา นานตฺถา นานาพฺยญฺชนา, อุทาหุ เอกตฺถา พฺยญฺชนเมว นาน’’นฺติอาทินา อสุภนิสฺสิเตสุ ปเญฺหสุ ปุจฺฉิเตสุ ภควนฺตํ อุปสงฺกมเนฺตน สตฺตวสฺสิเกน โสปากสามเณเรน ‘‘อุทฺธุมาตกสญฺญาติ วา ภควา ‘รูปสญฺญา’ติ วา อิเม ธมฺมา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นาน’’นฺติอาทินา วิสฺสชฺชิเตสุ ‘‘อิมินา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา อิเม ปญฺหา พฺยากตา’’ติ อารทฺธจิเตฺตน ภควตา อนุญฺญาตอุปสมฺปทาฯ อยํ ปญฺหาพฺยากรณูปสมฺปทา นามฯ ญตฺติจตุตฺถกมฺมูปสมฺปทา ปากฏาวฯ

ยถา เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปทา, น เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปทาติ ทฺวิธา, เอวํ สมฺมุขา ปรมฺมุขาเภทโตปิ ทฺวิธาฯ เย หิ สตฺถุ ธรมานกาเล อริยาย ชาติยา ชาตา, เต อญฺญาสิโกณฺฑญฺญาทโย สมฺมุขสาวกา นามฯ เย ปน ภควโต ปรินิพฺพานโต ปจฺฉา อธิคตวิเสสา, เต สติปิ สตฺถุ ธมฺมสรีรสฺส ปจฺจกฺขภาเว สตฺถุ สรีรสฺส อปจฺจกฺขภาวโต ปรมฺมุขสาวกา นามฯ

ตถา อุภโตภาควิมุตฺตปญฺญาวิมุตฺตตาวเสน, อิธ ปาฬิยํ อาคตา ปน อุภโตภาควิมุตฺตา เอวาติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๕.๑๔๒) –

‘‘วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม, ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา’’ติฯ

ตถา สาปทานานปทานเภทโต, เยสญฺหิ ปุริเมสุ สมฺมาสมฺพุเทฺธสุ ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวเกสุปิ ปุญฺญกิริยาวเสน ปวตฺติตํ สาวกปารมิตาสงฺขาตํ อตฺถิ อปทานํ, เต สาปทานา, เสยฺยถาปิ อปทานปาฬิยํ อาคตา เถราฯ เยสํ ปน ตํ นตฺถิ, เต อนปทานาฯ

กิํ ปน สเพฺพน สพฺพํ ปุพฺพเหตุสมฺปตฺติยา วินา สจฺจาภิสโมฺพโธ สมฺภวตีติ? น สมฺภวติฯ น หิ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติรหิตสฺส อริยมคฺคาธิคโม อตฺถิ, ตสฺส สุทุกฺกรทุรภิสมฺภวสภาวโตฯ ยถาห ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข ทุกฺกรตรํ วา ทุรภิสมฺภวตรํ วา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕)ฯ ยทิ เอวํ กสฺมา วุตฺตํ – ‘‘เยสํ ปน ตํ นตฺถิ, เต อนปทานา’’ติ? นยิทเมวํ ทฎฺฐพฺพํ ‘‘เย สเพฺพน สพฺพํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติรหิตา, เต อนปทานา’’ติ ตาทิสานํ อิธ อนธิเปฺปตตฺตาฯ เยสํ ปน อติอุกฺกํสคตํ อปทานํ นตฺถิ, เต อิธ ‘‘อนปทานา’’ติ วุตฺตา, น สเพฺพน สพฺพํ อุปนิสฺสยรหิตาเยว ฯ ตถา หิ อิเม สตฺตา พุทฺธุปฺปาเทสุ อจฺฉริยาจิเนฺตยฺยคุณวิภูติวิตฺถตํ พุทฺธานํ อานุภาวํ ปสฺสนฺตา จตุปฺปมาณิกสฺส โลกสฺส สพฺพถาปิ ปสาทาวหตฺตา สตฺถริ สทฺธํ ปฏิลภนฺติฯ ตถา สทฺธมฺมสฺสวเนน, สาวกานํ สมฺมาปฏิปตฺติทสฺสเนน, กทาจิ มหาโพธิสตฺตานํ สมฺมาสโมฺพธิยา จิตฺตาภินีหารทสฺสเนน, เตสํ สนฺติเก โอวาทานุสาสนปฏิลาเภน จ สทฺธเมฺม สทฺธํ ปฏิลภนฺติ, เต ตตฺถ ปฏิลทฺธสทฺธา ยทิปิ สํสาเร นิพฺพาเน จ อาทีนวานิสํเส ปสฺสนฺติ, มหารชกฺขตาย ปน โยคเกฺขมํ อนภิสมฺภุนนฺตา อนุตฺตรนฺตรา วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ กุสลพีชํ อตฺตโน สนฺตาเน โรเปนฺติเยว สปฺปุริสูปนิสฺสยสฺส พหูการภาวโตฯ เตนาห (พุ. วํ. ๒.๗๒-๗๔) –

‘‘ยทิมสฺส โลกนาถสฺส, วิรชฺฌิสฺสาม สาสนํ;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

‘‘ยถา มนุสฺสา นทิํ ตรนฺตา, ปฏิติตฺถํ วิรชฺฌิย;
เหฎฺฐาติเตฺถ คเหตฺวาน, อุตฺตรนฺติ มหานทิํฯ

‘‘เอวเมว มยํ สเพฺพ, ยทิ มุญฺจามิมํ ชินํ;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิม’’นฺติฯ

เอวํ วิวฎฺฎํ อุทฺทิสฺส อุปฺปาทิตกุสลจิตฺตํ สตสหสฺสาธิกจตุอสเงฺขฺยยฺยกาลนฺตเร วิโมกฺขาธิคมสฺส อุปนิสฺสโย น โหตีติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ปเคว ปตฺถนาวเสน อธิการํ กตฺวา ปวตฺติตํฯ เอวํ ทุวิธาเปเตฯ

อคฺคสาวกา, มหาสาวกา, ปกติสาวกาติ ติวิธาฯ เตสุ อายสฺมา **อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ, วปฺป, ภทฺทิโย, มหานาโม, อสฺสชิ, นาลโก, ยโส, วิมโล, สุพาหุ, ปุณฺณชิ, ควมฺปติ, อุ**

รุเวลกสฺสโป, นทีกสฺสโป, คยากสฺสโป, สาริปุตฺโต, มหาโมคฺคลฺลาโน, มหากสฺสโป, มหากจฺจายโน, มหาโกฏฺฐิโก, มหากปฺปิโน, มหาจุนฺโท, อนุรุทฺโธ, กงฺขาเรวโต, อานนฺโท, นนฺทโก, ภคุ, นนฺโท, กิมิโล, ภทฺทิโย, ราหุโล, สีวลิ, อุปาลิ , ทพฺพ, อุปเสโน, ขทิรวนิยเรวโต, ปุณฺโณ มนฺตาณิปุตฺโต, ปุณฺโณ สุนาปรนฺตโก, โสโณ กุฏิกณฺโณ, โสโณ โกฬิวีโส, ราโธ, สุภูติ, องฺคุลิมาโล, วกฺกลิ, กาฬุทายี, มหาอุทายี, ปิลินฺทวจฺฉ, โสภิโต, กุมารกสฺสโป, รฏฺฐปาโล , วงฺคีโส, สภิโย, เสโล, อุปวาโน, เมฆิโย, สาคโต, นาคิโต, ลกุณฺฑกภทฺทิโย, ปิโณฺฑลภารทฺวาโช, มหาปนฺถโก, จูฬปนฺถโก, พากุโล, กุณฺฑธาโน, ทารุจีริโย, ยโสโช, อชิโต, ติสฺสเมตฺเตยฺโย, ปุณฺณโก, เมตฺตคู, โธตโก, อุปสิโว, นนฺโท, เหมโก, โตเทยฺโย, กปฺโป, ชตุกณฺณิ, ภทฺราวุโธ, อุทโย, โปสาโล, โมฆราชา, ปิงฺคิโยติ เอเต อสีติมหาสาวกา นามฯ

กสฺมา ปน เต เอว เถรา ‘‘มหาสาวกา’’ติ วุจฺจนฺตีติ? อภินีหารสฺส มหนฺตภาวโตฯ ตถา หิ เทฺว อคฺคสาวกาปิ มหาสาวเกสุ อโนฺตคธาฯ เต หิ สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกปฺปตฺติยา สาวเกสุ อคฺคธมฺมาธิคเมน อคฺคฏฺฐาเน ฐิตาปิ อภินีหารมหนฺตตาสามเญฺญน ‘‘มหาสาวกา’’ติปิ วุจฺจนฺติฯ อิตเร ปน ปกติสาวเกหิ สาติสยมหาภินีหาราฯ ตถา หิ เต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กตปณิธานาฯ ตโต เอว สาติสยํ อภิญฺญาสมาปตฺตีสุ วสิโน ปภินฺนปฏิสมฺภิทา จฯ กามํ สเพฺพปิ อรหโนฺต สีลวิสุทฺธิอาทิเก สมฺปาเทตฺวา จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ปติฏฺฐิตจิตฺตา สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาภูตํ ภาเวตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อนวเสสโต กิเลเส เขเปตฺวา อคฺคผเล ปติฏฺฐหนฺติ, ตถาปิ ยถา สทฺธาวิมุตฺตโต ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส, ปญฺญาวิมุตฺตโต จ อุภโตภาควิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคภาวนาวิเสโส อทฺธา อิจฺฉิโต วิเสโส, เอวํ อภินีหารมหนฺตตาปุพฺพโยคมหนฺตตาหิ อตฺตสนฺตาเน สาติสยคุณวิเสสสฺส นิปฺผาทิตตฺตา สีลาทิคุเณหิ มหนฺตา สาวกาติ มหาสาวกาฯ เตสฺเวว ปน เย โพธิปกฺขิยธมฺมสุ ปาโมกฺขภาเวน ธุรภูตานํ สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาสมาธีนํ สาติสยกิจฺจนุตรภาวนิปฺผตฺติยา การณภูตาย ตชฺชาภินีหาราภินิหตาย สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ จิรกาลํ สมาหิตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา ยถากฺกมํ ปญฺญาย สมาธิสฺมิญฺจ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺติยา สวิเสสํ สพฺพคุเณหิ อคฺคภาเว ฐิตาฯ เต สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา สติปิ มหาสาวกเตฺต สาวกปารมิยา มตฺถเก สพฺพสาวกานํ อคฺคภาเว ฐิตตฺตา อภินีหารมหนฺตภาวโต, ปุพฺพโยคมหนฺตภาวโต จ ‘‘อคฺคสาวกา’’อิเจฺจว วุจฺจนฺติฯ เย ปน อริยสาวกา อคฺคสาวกา วิย จ มหาสาวกา วิย จ น ปริมิตาว, อถ โข อเนกสตา อเนกสหสฺสา, เต ปกติสาวกาฯ อิธ ปาฬิยํ อารูฬฺหา ปน ปริมิตาว คาถาวเสน ปริคฺคหิตตฺตาฯ ตถาปิ มหาสาวเกสุปิ เกจิ อิธ ปาฬิยํ นารูฬฺหาฯ

เอวํ ติวิธาปิ เต อนิมิตฺตวิโมกฺขาทิเภทโต ติวิธา, วิโมกฺขสมธิคมวเสนปิ ติวิธาฯ ตโย หิ อิเม วิโมกฺขา สุญฺญโต วิโมโกฺข, อนิมิโตฺต วิโมโกฺข, อปฺปณิหิโต วิโมโกฺขติฯ เต จ วิโมกฺขา สุญฺญตาทีหิ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ ตีหิ อนุปสฺสนาหิ อธิคนฺตพฺพาฯ อาทิโต หิ อนิจฺจาทีสุ เยน เกนจิ อาการเรน วิปสฺสนาภินิเวโส โหติฯ ยทา ปน วุฏฺฐานคามินิยา วิปสฺสนาย อนิจฺจาการโต สงฺขาเร สมฺมสนฺติยา มคฺควุฏฺฐานํ โหติ, ตทา วิปสฺสนา สติปิ ราคนิมิตฺตาทีนํ สมุคฺฆาฏเน สงฺขารนิมิตฺตํ ปน สา น วิสฺสเชฺชตีติ นิปฺปริยาเยน อนิมิตฺตนามํ อลภมานา อตฺตโน มคฺคสฺส อนิมิตฺตนามํ ทาตุํ น สโกฺกตีติฯ กิญฺจาปิ อภิธเมฺม อนิมิตฺตวิโมโกฺข น อุทฺธโฏ, สุตฺตเนฺต ปน ราคาทินิมิตฺตานํ สมุคฺฆาเฏน ลพฺภตีติฯ

‘‘อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ, มานานุสยมุชฺชห;
ตโต มานาภิสมยา, อุปสโนฺต จริสฺสสี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๒) –

อาทินา หิ วิปสฺสนาย อนิมิตฺตวิโมกฺขภาโว อนุตฺตรสฺส อนิมิตฺตวิโมกฺขภาโว จ วุตฺโตฯ ยทา วุฏฺฐานคามินิยา วิปสฺสนาย ทุกฺขโต สงฺขาเร สมฺมสนฺติยา มคฺควุฏฺฐานํ โหติ, ตทา วิปสฺสนา ราคปณิธิอาทีนํ สมุคฺฆาฏเนน อปฺปณิหิตนามํ ลภตีติ อปฺปณิหิตวิโมกฺขํ นาม โหติฯ ตทนนฺตโร จ มโคฺค อปฺปณิหิตวิโมโกฺขฯ ยทา ปน วุฏฺฐานคามินิยา วิปสฺสนาย อนตฺตากาเรน สมฺมสนฺติยา มคฺควุฏฺฐานํ โหติ, ตทา วิปสฺสนา อตฺตทิฏฺฐิยา สมุคฺฆาฏเนน สุญฺญตนามํ ลภตีติ สุญฺญตวิโมกฺขํ นาม โหติฯ ตทนนฺตโร จ มโคฺค สุญฺญตวิโมโกฺข นาม โหติฯ อิเมสุ อคฺคมคฺคภูเตสุ ตีสุ วิโมเกฺขสุ อิเมสํ เถรานํ เกจิ อนิมิตฺตวิโมเกฺขน มุตฺตา, เกจิ อปฺปณิหิตวิโมเกฺขน, เกจิ สุญฺญตวิโมเกฺขนฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อนิมิตฺตวิโมกฺขาทิเภทโต ติวิธา, วิโมกฺขสมธิคเมนปิ ติวิธา’’ติฯ

ปฏิปทาวิภาเคน จตุพฺพิธาฯ จตโสฺส หิ ปฏิปทา – ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, ทุกฺขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา, สุขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, สุขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญาติฯ ตตฺถ รูปมุขาทีสุ วิปสฺสนาภินิเวเสสุ โย รูปมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสิตฺวา จตฺตาริ มหาภูตานิ ปริคฺคเหตฺวา อุปาทารูปํ ปริคฺคณฺหาติ อรูปํ ปริคฺคณฺหาติ, รูปารูปํ ปน ปริคฺคณฺหโนฺต ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต ปริคฺคเหตุํ สโกฺกติ, ตสฺส ทุกฺขปฏิปทา นาม โหติ, ปริคฺคหิตรูปารูปสฺส ปน วิปสฺสนาปริวาเส มคฺคปาตุภาวทนฺธตาย ทนฺธาภิญฺญา นาม โหติฯ โยปิ รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวา นามรูปํ ววตฺถเปโนฺต ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต ววตฺถเปติ, ววตฺถปิเต จ นามรูเป วิปสฺสนาปริวาสํ วสโนฺต จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทตุํ สโกฺกติ, ตสฺสปิ ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นาม โหติฯ อปโร นามรูปมฺปิ ววตฺถเปตฺวา ปจฺจเย ปริคฺคณฺหโนฺต ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต ปริคฺคณฺหาติฯ ปจฺจเย จ ปริคฺคเหตฺวา วิปสฺสนาปริวาสํ วสโนฺต จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทติ, เอวมฺปิ ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นาม โหติฯ อปโร ปจฺจเยปิ ปริคฺคเหตฺวา ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌโนฺต ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต ปฏิวิชฺฌติ, ปฏิวิทฺธลกฺขโณ จ วิปสฺสนาปริวาสํ วสโนฺต จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทติ, เอวมฺปิ ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นาม โหติฯ อปโร ลกฺขณานิปิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา วิปสฺสนาญาเณ ติเกฺข สูเร ปสเนฺน วหเนฺต อุปฺปนฺนวิปสฺสนานิกนฺติํ ปริยาทิยมาโน ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต ปริยาทิยติ, นิกนฺติญฺจ ปริยาทิยิตฺวา วิปสฺสนาปริวาสํ วสโนฺต จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทติ, เอวมฺปิ ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นาม โหติฯ ยถาวุตฺตาสุเยว ปฏิปทาสุ มคฺคปาตุภาวสฺส ขิปฺปตาย ทุกฺขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา, ตาสํ ปน ปฏิปทานํ อกิจฺฉสิทฺธิยํ มคฺคปาตุภาวสฺส ทนฺธตาย ขิปฺปตาย จ ยถากฺกมํ สุขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, สุขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา จ เวทิตพฺพาฯ อิมาสํ จตสฺสนฺนํ ปฏิปทานํ วเสน อคฺคมคฺคปฺปตฺติยา เถรานํ จตุพฺพิธตา เวทิตพฺพาฯ น หิ ปฏิปทาหิ วินา อริยมคฺคาธิคโม อตฺถิฯ ตถา หิ อภิธเมฺม ‘‘ยสฺมิํ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจยคามิํ…เป…. ทุกฺขปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญ’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๒๗๗) ปฏิปทาย สทฺธิํเยว อริยมโคฺค วิภโตฺต, เตน วุตฺตํ ‘‘ปฏิปทาวิภาเคน จตุพฺพิธา’’ติฯ

อินฺทฺริยาธิกวิภาเคน ปญฺจวิธาฯ สติปิ เนสํ สจฺจาภิสโมฺพธสามเญฺญ เอกเจฺจ เถรา สทฺธุตฺตรา, เสยฺยถาปิ เถโร วกฺกลิ; เอกเจฺจ วีริยุตฺตรา, เสยฺยถาปิ เถโร มหาโสโณ, โกฬิวีโส; เอกเจฺจ สตุตฺตรา, เสยฺยถาปิ เถโร โสภิโต, เอกเจฺจ สมาธุตฺตรา, เสยฺยถาปิ เถโร จูฬปนฺถโก, เอกเจฺจ ปญฺญุตฺตรา, เสยฺยถาปิ เถโร อานโนฺทฯ ตถา หิ โส คติมนฺตตาย อตฺถโกสลฺลาทิวนฺตตาย จ ปสํสิโต, อยญฺจ วิภาโค ปุพฺพภาเค ลพฺภมานวิเสสวเสน วุโตฺตฯ อคฺคมคฺคกฺขเณ ปน เสสานมฺปิ อินฺทฺริยานํ เอกสภาวา อิจฺฉิตาติฯ

ตถา ปารมิปฺปตฺตา, ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตา, ฉฬภิญฺญา, เตวิชฺชา, สุกฺขวิปสฺสกาติ ปญฺจวิธาฯ สาวเกสุ หิ เอกเจฺจ สาวกปารมิยา มตฺถกปฺปตฺตา, ยถา ตํ อายสฺมา สาริปุโตฺต, อายสฺ

มา จ มหาโมคฺคลฺลาโน; เอกเจฺจ อตฺถปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิสมฺภิทา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติ อิมาสํ จตุนฺนํ ปฏิสมฺภิทานํ วเสน ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตา; เอกเจฺจ อิทฺธิวิธญาณาทีนํ อภิญฺญานํ วเสน ฉฬภิญฺญา; เอกเจฺจ ปุเพฺพนิวาสญาณาทีนํ ติสฺสนฺนํ วิชฺชานํ วเสน เตวิชฺชาฯ เย ปน ขณิกสมาธิมเตฺต ฐตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อธิคตอคฺคมคฺคา, เต อาทิโต อนฺตรนฺตรา จ สมาธิเชน ฌานเงฺคน วิปสฺสนาพฺภนฺตรํ ปฏิสนฺธานานํ อภาวา สุกฺขา วิปสฺสนา เอเตสนฺติ สุกฺขวิปสฺสกา นามฯ อยญฺจ วิภาโค สาวกานํ สาธารณภาวํ อุปปริกฺขิตฺวา วุโตฺตฯ อิธ ปาฬิยํ อาคตา นเตฺถว สุกฺขวิปสฺสกาฯ เตเนวาห –

> ‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส, วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม;
> ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติอาทิฯ (อป. เถร ๑.๑.๓๗๔; ๒.๔๓.๑๔);

เอวํ ปารมิปฺปตฺตาทิวเสน ปญฺจวิธาฯ

อนิมิตฺตาทิวเสน ฉพฺพิธา อนิมิตฺตวิมุโตฺตติอาทโยฯ

สทฺธาธุโร , ปญฺญาธุโรติ ทุวิธาฯ ตถา อปฺปณิหิตวิมุโตฺต ปญฺญาวิมุโตฺต จาติฯ เอวํ อนิมิตฺตวิมุตฺตาทิวเสน จ ปริยายวิมุตฺตเภเทน สตฺตวิธาฯ จตูสุ หิ อรูปสมาปตฺตีสุ เอกเมกํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตา จตฺตาโร, นิโรธโต วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺต จาติ ปญฺจ, อุภโตภาควิมุตฺตา, สทฺธาธุรปญฺญาธุรวเสน เทฺว ปญฺญาวิมุตฺตาติ เอวํ วิมุตฺติเภเทน สตฺตวิธาฯ

ธุรปฏิปทาวิภาเคน อฏฺฐวิธาฯ โย หิ ทุกฺขปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยาติ, โส สทฺธาธุรปญฺญาธุรวเสน ทุวิธา, ตถา เสสปฏิปทาสุปีติ เอวํ ธุรปฏิปทาวิภาเคน อฏฺฐวิธาฯ

วิมุตฺติเภเทน นววิธาฯ ปญฺจ อุภโตภาควิมุตฺตา, เทฺว ปญฺญาวิมุตฺตา, ปญฺญาวิมุตฺติยํ เจโตวิมุตฺติยญฺจ ปารมิปฺปตฺตา เทฺว อคฺคสาวกา จาติ เอวํ นววิธาฯ

วิมุตฺติวเสเนว ทสวิธาฯ จตูสุ อรูปาวจรชฺฌาเนสุ จ เอกเมกํ ปาทกํ กตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตา จตฺตาโร, สุกฺขวิปสฺสโกติ ปญฺจ ปญฺญาวิมุตฺตา, ยถาวุตฺตา จ อุภโตภาควิมุตฺตา จาติ เอวํ วิมุตฺติเภเทเนว ทสวิธาฯ เต ยถาวุเตฺตน ธุรเภเทน ภิชฺชมานา วีสติ โหนฺติฯ ปฏิปทาเภเทน ภิชฺชมานา จตฺตาลีสํ โหนฺติฯ ปุน ปฏิปทาเภเทน ธุรเภเทน จ ภิชฺชมานา อสีติ โหนฺติฯ อถ เต สุญฺญตวิมุตฺตาทิวิภาเคน ภิชฺชมานา จตฺตาลีสาธิกา เทฺว สตานิ โหนฺติฯ ปุน อินฺทฺริยาธิกภาเวน ภิชฺชมานา ทฺวิสตุตฺตรํ สหสฺสํ โหนฺตีติฯ เอวํ อตฺตโน คุณวเสน อเนกเภทวิภเตฺตสุ มคฺคฏฺฐผลเฏฺฐสุ อริยสาวเกสุ เย อตฺตโน ปฏิปตฺติปวตฺติอาทิเก จ วิภาเวนฺติฯ เย ‘‘ฉนฺนา เม กุฏิกา’’ติอาทิกา (เถรคา. ๑) คาถา อุทานาทิวเสน อภาสึสุฯ เต จ อิธ คาถามุเขน สงฺคหํ อารูฬฺหาฯ เตนาห – ‘‘สีหานํว นทนฺตานํ…เป…. ผุสิตฺวา อจฺจุตํ ปท’’นฺติ (เถรคา. นิทานคาถา)ฯ เอวเมตฺถ ปกิณฺณกกถา เวทิตพฺพาฯ

วงฺคีสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหานิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พทรติตฺถมหาวิหารวาสินา อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน กตา

เถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ